

SOSYO — LOJJI

George A. Lundberg
Clarence C. Schrag
Otto N. Larsen

1911.1

TÜRK SİYASİ İLİMLER DERNEĞİ YAYINI NO: 19

SOSYOLOJİ

CİLT : I

Yazarlar:

George A. Lundberg
Clarence C. Schrag
Otto N. Larsen

Çeviren:

Dr. Özer Ozankaya

Bende yabancı dil öğrenme zev-
ki uyandıran lise öğretmenim
Sayın Bay Ahmet Refik Suna'ya
saygılarımla.

Ö. Ö.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİNİN BAKİŞ ÇERÇEVESİ	1. SOSYOLOJİNİN SORUNLARI VE BAKİŞ AÇISI	5
	2. DAVRANIŞ VE BİLGİNİN SİMGE- SEL TEMELLERİ	23
	3. SOSYOLOJİK KURAM VE AÇIK- LAMANIN TEMELLERİ	45
BÖLÜM II EYLEM DÜZENLERİ VE KURALSAL DÜZENLER	4. GRUP DAVRANIŞI VE EYLEM KALIFLARI	71
	5. KÜLTÜREL NÖRMLAR, EYLEM- LER VE ÜRÜNLER	120
	6. TOPLUMSAL YAPI: MEVKİ VE ROLLERİN BÜTÜNLEŞMESİ	161
	7. TOPLUMA HAZIRLANMA VE BEN- LİĞİN GELİŞMESİ	195
BÖLÜM III İNSANLAR-ARASI ETKİLEŞMENİN DİNAMİĞİ	8. İNSANLAR-ARASI HABERLEŞME- NİN TEMELLERİ	227
	9. KÜTLE HABERLEŞMESİ	259
	10. BASİT TOPLU DAVRANIŞLAR: SÖYLENTİ, KALABALIKLAR, KANAAT GRUPLARI	311
BÖLÜM IV TOPLUMSAL ÖRGÜT- LENME: EYLEMLERLE KURALLARIN BÜTÜNLEŞMESİ	11. GÖNÜLLÜ DERNEKLER VE TOPLUMSAL HAREKETLER	349
	12. TABAKALAŞMA SORUMLULUK VE FIRSATLARIN DAĞITIMI	377
	13. RESMİ ÖRGÜTLER	423
	YAZAR DİZİNİ	455
	KAVRAM DİZİNİ	461

BÖLÜM I

ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİNİN BAKIŞ ÇERÇEVESİ

1 SOSYOLOJİNİN SORUNLARI VE BAKIŞ AÇISI

I. ALANIN KAPSAMI

II. SOSYOLOJİK ARAŞTIRMANIN ANA ÇİZGİLERİ

III. SOSYOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

A. Bir Gözlem Birimi Olarak Toplumsal Grup

B. Davranış Düzenleri

C. Örgütlenme ve Çözülme

IV. SONUÇ

SOSYOLOJİNİN SORUNLARI VE BAKIŞ AÇISI

I. ALANIN KAPSAMI

1.1 Sosyolojiyi öbür toplumbilim dallarından ayırdeden şey, hareket noktasını meydana getiren temel öncül, yaptığı başlıca varsayım ve uğraştığı sorunlardır¹. Sosyolojinin temel öncüllü insanın hiçbir yerde tek başına olmadığını, daima bir grup içinde bulunduğunu ifade eder. Doğmak ve hayatta kalabilmek için hepimizin hiç olmazsa birkaç başka kimseye ihtiyacımız olmuştur. Başlıca varsayımı, kişi ve grubun karşılıklı etki-tepki ilişkileri yoluyla anlaşılması gerektiği varsayımdır; iki veya daha çok kişinin ya da grubun, birbirlerinin beklemelerini ve davranışlarını iki-yanlı ve karşılıklı olarak etkilemeleri². Toplumsal hayat kişilerarası veya gruplararası ilişkiler yoluyla düzenlenir. Sosyolojinin amacı bu düzeni açıklamak ve sonuçlarını öngörmektir. İnsan ve toplumun anlaşılması için sosyoloji, birbirleriyle ilişki halindeki insanların davranışlarının biçimlerini, süreçlerini ve sonuçlarını genellemeler halinde ifade eder ve bu genellemelerin doğruluğunu araştırır.

1.2 Sosyolojinin sorunları birçok yollarla belirtilmektedir. Örneğin sosyologların yıllık toplantılarının programı, ya da yüksek okul ve üniversitelerde okutulan toplumbilim derslerinin adları, çok değişik ilgi alanları bulunduğunu gösterir. Genel kategoriler içinde toplum kuramı, toplumsal örgütlenme, toplum psikolojisi, toplumsal çözülme, insan ekolojisi, demografi, araştırma yöntem-

¹ Philip M. Hauser, "Aspects of Sociology for Business," *Sociological Inquiry*, Spring, 1961, s. 170.

² Başlıca kavramların tanımları, ilk sunuloglarında sıyahla yazılacaktır. Bu tanımlar Otto N. Larsen ve William R. Catton, Jr.'in *Conceptual Sociology: A Manual of Exercises Relating Concepts to Specimens, Principles and Definitions*, Harper, 1962, adı eserindeki tanımlarla uyum halindedirler.

leri ve toplumsal kurumlar yer almaktadır. Bu soyut başlıklar yalnızca uzmanlaşma alanlarını göstermektedir. Daha özel olarak sosyologlar, örneğin evli çiftler ve mahalle çetelerinden geniş sirketlere ve direnme hareketlerine vuran çok değişik toplumsal türleri incelerler. Bunun gibi, gelişigüzel davranış kalıplarından, aile, ordu, fabrika, manastır, v.s. ye yeni üye alıp **intibak ettirmenin** karmaşık mekanizması gibi toplumsal uygulamalar da sosyolojinin ilgi alanına girer (13.52-13.56). Bazen sosyolojik sorunlarla toplumsal sorunlar birbirine karışır. Bundan dolayı özellikle belirtmek gerekir ki sosyologlar **intibak eden** kişi veya gruplar gibi, **intibak edemiyenleri** de incelerler; kurallara uyan davranış kalıpları gibi, bunlardan sapan davranış kalıplarını da ele alırlar; kişi veya grupların zaman ve güçlerini kullanmalarındaki veya toplumsal ilişkilerinde düzenlemelerindeki örgütlenmiş yollar gibi, artık etkinliği kalmamış yolları da araştırırlar.

1.3 Bir bilim olarak sosyoloji nisbeten gençtir. Amacı, çok eski bir konu olan insan toplumu hakkında bir bilgi dalı geliştirmektir. Herhangi bir toplum, birbirini izleyen kuşaklar boyunca süregelen ve karşılıklı bağımlılık içinde geçen ortaklaşa bir hayatı yaşayan kişilerden kurulu, nisbeten kendine yeten bir birimdir. Toplumsal hayatın akışı içinde bazen yeni biçimler, ya da kalıplar yaratılır. Bunların çoğu iyi işler ve istenilen hizmeti görür. Ancak bazen beklenmeyen sonuçlar doğuran düzenlemeler yapıldığı da olur. Kısa sürede arzuya-değer görülen bir şey, uzun bir süre içinde çok zararlı olabilir. Örneğin cezaları şiddetlendirme yolunda bir program suçları azaltacak yerde arttırabilir. Mali teşvik unsurlarında bir artış, üretimde bir artış yerine azalışa yol açabilir. Kamusal sağlık tedbirleri ölüm oranını azaltacak yerde arttırabilir (15.45). Böyle sonuçlarla karşılaşma olasılığının bulunması, şunu gösterir: eğer araştırmacının güvenilir bilgiler elde etmesi isteniyorsa, sorunları ifade etmekte ve izlemekte önemli ölçüde özgür olması gerekir. Sosyoloji, taraf tutan grup veya dâvâlarla birlikte yürütülemez. Böyle bir birleşme, bütün insan toplumlarına uygulanabilen, doğruluğu denenmiş genel ilkeler geliştirme çabalarını yıkabilir.

1.4 Sosyoloji bazen toplumsal, ya da siyasal hareketlerle karıştırılmaktadır. Oysa sosyolojinin, bunlardan oldukça farklı amaçları vardır. Ayrıca sosyoloji, toplumsal yardım gibi bir meslekten de oldukça farklıdır. Bir inceleme dalı olarak toplum-

sal yardım, tıp veya hukuk gibi, değişen bir bilgiler ve hüneler bütününün uygulamasıyla ilgilidir. Topluluk içinde ortaya çıkan belirli sorunları çözmekle amacındadır. Sosyolojinin odak noktası ise başkadır. Bilimsel bir disiplin olarak, temel bilgiyi geliştirmeye çalışır. Çabaları, çok sayıda olguları açıklayabilen ve bu açıklamaları denetime ve doğrulamaya veya yalanlamaya açık bulunan az sayıda aydınlık ilkeler yaratmadaki başarısıyla ölçülecektir.

1.5 Sosyologlar bilimsel dileklere sahip olduklarından ve inceleme konuları da insan davranışı olduğundan, yaptıkları çalışmaların bazen "hadise yaratması" ve sık sık eleştirilere yol açması şaşırtıcı değildir. Mesleğin hem içinde, hem dışında sosyolojiyi eleştirenler vardır. Şüphesiz bu alanda da geçici hevesler ve kusurlar vardır ve şüphesiz "sosyolojik düşünme biçimi" her zaman ustaca ve uygunlukla kullanılmamaktadır. Ancak sosyolojinin bir bilimsel disiplin olarak canlılığı ve büyümesi, yavaşlamadan devam etmektedir.

1.6 İnsanın toplumsal durumunun bütün aşamalarına karşı gösterilen devamlı merak ve artan ilgiye, zamanımızda insanın bilimsel olarak incelenmesi için yapılan kurumsal destek de katılmış bulunmaktadır. Sosyologlar düşünür, teori kurar ve yorum yaparlar. Bundan başka modern sosyolog gözlemler ve ölçer. Kendisini bilgi toplamak için görüşmeler yaparken, hesap makinesi başında çalışırken, bulgularını sayıları gittikçe artan bilimsel dergilerin bi-

* Örneğin bkz.: The New York Times Magazine'deki karşılıklı tartışma: Russel Kirk, "Is Social Science Scientific?" June 25, 1961; Robert K. Merton, "Now the Case for Sociology," July 16, 1961; Russel Kirk, "The Battle of Sociology (Continued)," July 23, 1961. Yine bkz.: Alfred de Grazia, "The Hated of New Social Science," The American Behavioral Scientist, October, 1961, s. 5-13.

* Pitirim A. Sorokin, *Fads and Follies in Modern Sociology and Related Sciences*, Henry Regnery, 1956. Yine bkz.: Bu kitabın eleştirisi: Donald Horton, *The American Journal of Sociology*, November, 1956, s. 328-339.

* C. Wright Mills'in *The Sociological Imagination* adlı tahrir edici denemesinde here sürülmektedir. Oxford University Press, 1959.

* Aralık 1960'da National Science Foundation (Ulusal-Bilim Kurumu)nda, daha önce mevcut Life and Physical Sciences Divisions (Hayat Bilimleri ve Fizik Bilimler Bölümleri)'ne eşit statüde bir Division of Social Sciences (Toplum Bilimler Bölümü) kurulması, toplumsal araştırmalara hükümet yardımının anlamlı bir ölçüde alınması. Bunun sağlanmasında emeği geçen birinin portresi için bkz.: John G. Darley, "New Man' in Washington for the Social Scientist," *Saturday Review of Literature*, January 7, 1961, s. 91-92.

rinde yayınlıyacak bir yayıncıyla konuşurken görebilirsiniz. Bir sosyolog, insanlararası davranışların belli şartlar altında belli biçimlerde ortaya çıkma olasılığının doğrulanabilir bilgisini geliştirmek ve yaymak üzere mesleki eğitimden geçen ve yetenekler kazanan kimsedir, denilebilir.

II. SOSYOLOJİK ARAŞTIRMANIN ANA ÇİZGİLERİ*

1.7 Bir başlangıç olarak sosyolojinin alanını, bir sosyologun çalışmasına başlarken sorduğu sorulara bakarak tanımlayabiliriz. Çizelge 1, "eyleme yönelik" bazı toplumsal kuruluşlarla üniversitelerde, sosyolojik bilgi sağlayabilecek araştırma türlerine örnekler vermektedir.

1.8 Bir grup içindeki kişiler arasında artan etkileşme, bunların birbirleri için taşıdıkları çekicilikte bir artışa yol açar mı? Bir topluluğun hacmi büyüdükçe, halkın kamusal sorunlara gösterdiği ilgi derecesinde nasıl bir değişme olur? İnsanlar eşitlik kavramıyla birbirlerini derecelendirme arzularını nasıl bağdaştırıyorlar? Dinsel inanç, ekonomik durum ve siyasal görüş arasında nasıl bir ilişki vardır? Değişik örgüt türleri içinde iktidar ve etki nasıl bir dağılım göstermektedir (12.37-12.39; 13.43-13.47)? Grup yapısının en üstünde mi, en altında mı, yoksa ortasında mı örgüt amaçlarını eşgütme daha kolaydır? Bu sorular sosyolojik incelemenin, toplumsal tertiplerin arasındaki ve arkasındaki düzeni anlamaya yönelmiş olduğunu anlatmaktadır.

1.9 Bazı sosyologlar özellikle bireyin aile, arkadaş grubu, işyeri ve başka gruplar gibi, hayat boyunca kişiliğe biçim veren gruplara katılımının araç ve sonuçlarıyla ilgilenirler (7.29). Böyle bir araştırmaya şu yolda sorularla başlanabilir: insanlar bir polis-ten veya bir sekreterden, ya da bir oyuncudan ne beklerler? İnsan bir profesör veya bir papaz rolünü nasıl öğrenir? İnsan, aynı za-

* Bu kesimdeki bilgilerin bazıları Kaspar D. Naegle'nin *The Scope of Sociology* adlı kitabından uyarlanarak alınmıştır. University of Oslo, Institute for Sociology, çoğaltılmış bülten, Ekim, 1958, s. 21.

* Sosyolojik sorular sormadaki strateji ve süreçlerin iyi bir açıklaması için bkz.: Robert K. Merton, "Notes on Problem Finding in Sociology," Robert K. Merton, Leonard Broom, Leonard S. Cottrell, Jr. (derl.), *Sociology Today*, Basic Books, 1959, s. IV-XXXIV.

Çizelge 1. American Sociological Review (Amerikan Sosyoloji Dergisi) nin 15 sayıları bülteninde yer alan, sosyologlar için araştırma işleri.

Yetiştirme ve Araştırma Enstitüsü Müdürü: Sağlı erkek çocuklar merkezinde araştırma ve mesleki yetiştirme programı hazırlayacak ve örgütleyecek bir müdür aranmaktadır; idareci olarak devamlı çalışması mümkün da çok yüksek derecede bulunan bir yüksek lg; program geliştirme ve yürütmede en geniş özgürlük; Doktora derecesi ve tecrübe (suçluluk alanında olması zorunlu değildir), yaratıcı araştırma ve idari yetenek aranır; Middle Atlantic Üniversitesi araştırma merkezinde, başka bilim dallarından meslek arkadaşları edinme ve danışma imkânı vardır; ik yıl için ücret, adayın niteliklerine ve tecrübelerine bağlı olarak \$ 12.000-15.000 arası; daha sonraki ücretlerde tesbit edilecektir.

Araştırma sosyologu veya sosyal psikolog arıyor: akıl hastalarının aile yapısı üzerinde, topluluk kuruluşları arasındaki haberleşme ağının tesbitinde, tutum ve görüş araştırmalarında, nüfus incelemelerinde araştırmayı planlamak ve yönetmek üzere sosyolog veya sosyal psikolog aranmaktadır. Psikologlar, psidyatrlar, toplum işçileri ve daha başka konuların uzmanlarından karolu bir takım için-

de çalışılacaktır. Doktora veya Master derecesiyle, iki yıl tecrübe aranır; akıl sağlığı araştırmalarında, ameli ve idari araştırmalarda veya taktiki incelemelerinde yetmiş veya tecrübe edilmiş olanlar tercih edilir. South Atlantic; ücret, doktora olanlar için \$ 8.000'den başlar; en yukarı sınır, adayın niteliklerine göre tesbit edilir.

Proje Tahhisi arıyor: Özel projeler yürütmek üzere proje tahhisi aranmaktadır; sosyoloji veya psikolojide insanı derecesi aranır; metodoloji veya sosyal psikolojide bir miktar tecrübesi olanlar tercih edilir; ilaç fabrikaları, Middle Atlantic; ücret, \$ 6.000-7.000; derhal işe başlanabilir.

American University'nin Özel İşlemler Araştırma Ofisi, psikolojik işlemler ve konvansiyonel olmayan savaş partileri alanlarında araştırma yapan küçük bir örgütte bilim-dalları-arası bir takımında çalışmak üzere araştırmacı bilim-adamı (sosyal psikolojide) aranmaktadır. Doktora veya Master derecesiyle üç yıl tecrübe istenir; ücret yetiştirme ve tecrübeye göre \$ 7.035-10.568 arası; derhal başlanabilir.

Kaynak: American Sociological Review'ya ek Employment Bulletin, February, 1962, s. 4-5.

manda hem anne, hem hastabakıcı, hem de bir spor takımının üyesi olmak gibi değişik rolleri nasıl bir arada yürütür (6.48-6.56)? Herhangi bir meslekte başarıyla emekliye ayrılanın yolları nelerdir? Doktor, hastalarının işlerine duygusal bakımdan dahil olmadan onlara nasıl ilgi gösterebilir (13.50)?

1.10 Böyle sorulardan gelişen incelemeler, kişilerin bir grubun veya geniş ölçüde bir toplumun etkin üyeleri haline gelme yollarını aydınlığa çıkarır. İnsanların kendilerini nasıl gördüklerini öğreniriz; kendileri hakkındaki yargılarının, başkalarının kendileri hakkındaki yargılarıyla nasıl çatıştığını veya onlardan nasıl ayrıldığını görürüz; meslek veya işlerini nasıl seçtiklerini veya bu alanlara nasıl sürüklendiklerini öğreniriz. Bundan sonra, bir toplumun değişik çalışma alanlarını nasıl mükâfatlandırdığını sorabiliriz. Gelir veya itibar farklılıklarının nedeni nedir? İnsanlar hangi şartlar altında bu türlü mükâfatları kazanır veya yitirirler?

1.11 Böyle sorular mesleklerin, teknik görevlerin basit bir toplamından ibaret olmadığını anlatır. Meslekler, insanlar arası ilişkilerde yetenekli ve toplumsal örgütlenme konusunda bilgili olmayı gerektiren toplumsal rollerin yapılmasını da anlatırlar. Örneğin garsonluk, mutlaka yemek salonuna yemek taşımaktan ibaret bir iş değildir. Aynı zamanda bütün bir resmi ve gayriresmî toplumsal ilişkiler ağıyla başa çıkmak demektir. Müşterilerin beklentiler dizisi, işletmenin istekleriyle uyum içinde olabilir veya olmayabilir. Yemek salonundaki dış dünyaya karşı temsil ettiği mutfak işçileri de onun başarısını etkilerler. Garson müşterilere gayrişahsi bir şekilde hizmet eder ve onların kişisel konuşmalarını duymazlıktan gelebilir. Hizmetine karşılık bir bahşişle mükâfatlandırılabilir: bu bahşiş bir hediyenin bazı özelliklerini taşıdığı için kendiliğinden birşey sayılabileceği gibi, yerleşmiş bir davranış kalıbının parçası da olabilir ve dolayısıyla beklenen birşey sayılabilir. Garsonun davranışını anlamak için, bu toplumsal yapının kısımları arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek gerekir. Sosyologu şaşırtan ve onun işini güçleştiren şeylerin başında belki de ögeler arasındaki bu karşılıklı bağlılık gelmektedir (9.20). Bu, sosyologun toplumsal düzenlere karşı duyduğu ilginin başka yoldan bir ifadesidir (13.11).

1.12 Sosyolojik incelemeye başka bir örnek de, sosyologların laboratuvar durumunda deneyler yapmasına elverişli olan küçük grup araştırmalarıdır (4.46-4.54). İçlerinden hiçbirisi başkanlık veya önderlik gibi resmi bir mevkiye getirilmemiş olan ve daha önce birbirlerini tanımayan beş kişi, belli bir sorun üzerinde karar vermek üzere bir araya geldiğinde, görüşmelere katılma kalıbı ne olacaktır? Tartışma birbirinden ayrı bazı aşamalardan geçer mi? Belli bir düzen ortaya çıkar mı?

1.13 Bir kalıp ortaya çıkar. Bir karar-alma grubundaki beş kişi bir işbölümü geliştirme eğilimi gösterir. İki türlü önderlik tesbit edilebilir: birisi kararların yapılmasını kolaylaştırır; öteki de kişilerin duygularıyla uğraşmayı kolaylaştırır. Görüş belirtmede en kesin ve en hareketli olan kişi, mutlaka en çok sevilen kişi değildir. Düşünce belirtmek yerine duygusal destek vermek sevilmeye yol açabilir. Laboratuvar durumu, gerçek topluluktaki bir gruptan önemli bakımlardan farklıdır. Ancak küçük bir grubun denetimli incelenmesi, daha geniş toplum içindeki toplumsal süreçlerin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

1.14 Bütün bu inceleme yolları boyunca ortaya çıkan sosyolojik bakış açısı, muhtemel toplumsal ürünlerle birlikte toplumsal yan-ürünlerden de etkilenebilir; umulan sonuçlar gibi beklenmeyen sonuçlarla da ilgilenen, belli bir toplumsal düzenlemenin etkisinin ne olabileceği ve bir kimseye göre ne olması gerektiği arasında açık bir ayırma yapmağa çalışan bakış-açısıdır (16.21-16.24).

III. SOSYOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

A. Bir Gözlem Birimi Olarak Toplumsal Grup

1.15 Sosyologlar insanları, sorunlarını gözlemek ve amaçlarına ulaşmak üzere giriştikleri çabalar dolayısıyla birbirlerini üzerinde yaptıkları etkileri incelerler. Dikkatlerini herhangi bir tek kişi üzerinde değil, gruplar ve örgütler üzerinde odaklaştırırlar. Gruplar objektif bir şekilde gözlemlenip incelenebilir mi? Bazı kimseler grupların gerçek dışı soyutlamalar olduğunu ileri sürerler. Örgütlenmiş kalıpların, yalnızca ayrı ayrı bireylerde bulunan özellik ve eylemlerin toplamı olduğunu söylerler. Bu görüş, bireysel kesimler bütünler içinde birleştiğinde, tek başına ayrı birimlerde görülmeyen yeni özelliklerin ortaya çıktığı olgusunu reddetmektedir. Bir örnek olarak, pek çok öğrencinin bildiği bir toplumsal örgütlenme biçimine bakalım: bir futbol maçı.

1.16 Bir futbol maçına giden kimse, bir oyuncunun veya takımın başarısını, resmi görevlilerin davranışını, oyunun cereyanını

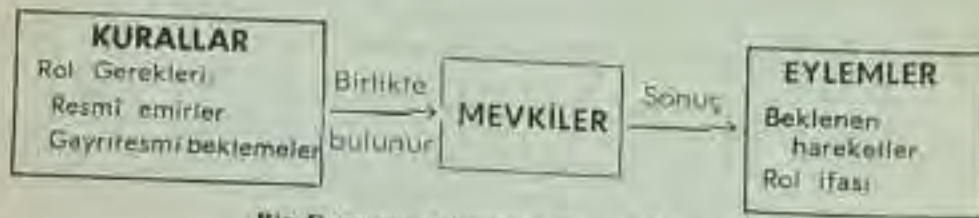
¹ Grup aydınlatması'nın en önemli seçtiricisi Floyd H. Allport olmuştur. Tutumunun yeni bir ifadesi ve birey-grup sorununun düşünsel bir incelemesi için bkz.: Floyd H. Allport, "A Structuralist Conception of Behavior: Individual and Collective," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, January, 1962, s. 3-30.

veya seyircilerin tepkisini eşit ölçüde objektiflikle gözlemleyebilir. Her ne kadar takımın ortaya koyduğu oyun bireysel oyuncuların niteliklerine bağlı olarak değişirse de, bireysel oyuncuların yerlerine başkaları komulduğunda da takım oynamakta devam eder. Örgütlenmiş birçok gruplar gibi futbol takımı da üyelerinin herhangi birinden daha uzun ömürlüdür. Bundan dolayı takım, belli bir oyuncular dizisinin özellikleri veya eylemlerinin basit bir toplamından ibaretmiş gibi düşünülemez. Futbolda eylemlerin arasını yöneten kurallar, kazananla kaybedeni tayin eden bir sayı düzeni ve oyundaki hareketlerin önceden belli olan düzenden sapmamasını sağlamak üzere bir hakemler kurulu bulunur. Sonuç olarak futbolda, belli bir maçta görülen özel hareketlerden bağımsız olarak gözlemlenip tahilli edilebilen bir kalıp vardır. Yazılı kurallarda ve oyun hakemlerinin kararlarında ortaya çıkan bu kalıp, bireysel oyuncuların hareketleri kadar gerçektir. Yalnız oyuncuları seyreden, oyunun kuralları ve hedefleri konusunda hiçbirşey bilmeyen bir seyirci, futbolun önemli bir yanını görmemiş olur.

1.17 Bundan dolayı bir toplumsal grubu anlamak için, bu grubun üyelerinin faaliyetlerini yöneten kuralları veya usulleri bilmek gerekir. Kurallar açıkça belirtilmiş olup zorla uygulanıyor olabilir; veya sözle ifadeye kavuşturulmadan içerilmiş bulunabilir. Bu kurallar ister resmi, ister gayri resmi olsun, bir toplumsal grubu örgütlenmiş bir bireyler yığından, ya da bireysel eylemlerin basit bir toplamından ayırdeden şey, onların varlığı ve gücüdür.

B. Davranış Düzenleri

1.18 Davranış olayları gözlemlenebilir kalıplar veya sıralar içinde birbirine bağlandığında, bunlara davranış düzenleri denilir. İnsanların işlerinin düzenli bir şekilde yürütmesi için böyle davranış düzenleri son derece gereklidir. Herhangi bir davranış düzeninin temel öğeleri şöylece belirtilebilir:

Bir Davranış Düzeninin Temel Öğeleri

1.19 Görüldüğü üzere rol kavramı hem kurallarla ilgili olarak —bir kimsenin yapması gereken şey—, hem de eylemlerle ilgili olarak —bir kimsenin fiilen yaptığı şey— ortaya çıkmaktadır. Davranış düzenlerini çözümlenmek ve anlamak için rol gerekleri ile rol ifası arasında bu ayrımın yapılması çok önemlidir. Bir grubun morali ve verimliliği şüphesiz bu ikisi arasında yüksek derecede bir uyuma bulunmasına bağlıdır. Bir öğretmen sınıfa konusunu hazırlayıp örgütlenmeden birkaç defa gelirse rol gerekleriyle rol ifası arasında bir boşluk olduğu açıkça görülebilir. Sonuç olarak kaos değilse bile, karışıklık ve can sıkıntısı baş gösterecektir. Rol gereklerinin de iki türlü olduğunu belirtmek gerekir: **resmi emirler** ve **gayriresmi beklèmeler**. Bunların ikisi de bir kimsenin grup kurallarına göre nasıl davranması gerektiğini gösterir. Bir üniversitenin kuralları öğrencilerin davranışları konusundaki resmi emirleri ihtiva eder. Gayriresmi beklèmeler aile, arkadaş grupları ve başka kaynaklardan doğarlar. Özellikle ilk yıl içinde, emirlerle beklèmeler birbirine uymadığı zaman bir öğrencinin "rol anlaşmazlığı"yla karşılaşması görülmemiş şey değildir (6.54-6.55).

1.20 Bir fakülte veya üniversite dediğimiz davranış düzeni içindeki başlıca mevkiler profesör, öğrenci, dekan, başkan, vs. dir. **Mevki, bir kimsenin veya bir grup kimsenin, birbirine bağlı bir dizi roller içindeki yerini anlatır** (6.17-6.19). Mevkiler genellikle simgelerle belirtilir. Simgeler, rollerin verilmesinde kişilere veya gruplara bağlanır. Adetler değişme gösterirse de, çok defa birinci sınıf öğrencilerini son sınıf öğrencilerinden, öğrencileri hocalardan, kardeşlik-yurtları üyelerini üye olmayanlardan, vs., giyinme biçimleri dahil, türlü simgeler yardımıyla ayırdedebiliriz.

1.21 Bazı kimseler, rollerinin gereklerini yerine getirmek istemiyebilir veya buna yeterli olmayabilirler. Böyle durumlarda kendi toplumsal gruplarının üyeleri, bu kimselerin rollerini yerine getirmede belirli ölçülerden sapacaklarını beklemeyi öğrenebilirler. Bu durum rolle ilgili üçüncü bir kategoriyi ortaya koymaktadır: **beklenen rol ifası**. Bir örnek verelim: diyelim Johnny aptal bir çocuk olarak tanınmış. Bunun sonucu olarak, sınıf arkadaşları onun okuldaki başarısının düşük olacağını bekleyebilirler. Ancak onun gerçek başarısı sınıf arkadaşlarının umduğundan çok daha iyi olabilir. Beklenen rol ifası, fiili rol ifasından önemli şekilde değişik olabilir. Beklenen rol ifası bu rolün gereklerinden de farklı olabilir. Grupların davranış düzenlerini incelerken, rol dediğimiz anahtar-

kavram konusunda yapılan şu üç ayrımı hatırla tutmak yararlıdır: (1) gerekler (resmî ve gayriresmî), (2) ifa, (3) beklenen rol ifası,

C. Örgütlenme ve Çözülme

1.22 **Örgütlenme**, bir toplumsal grubun üyelerinin rol gerekleri, beklmeleri ve ifaları arasında gerçekleştirilen uyum derecesini anlatır. **Çözülme** ise böyle bir uyuşmanın bulunmadığı alanların özelliğidir. Bu iki terim birbirini tamamlar ve aynı toplumsal olayın karşılıklı iki yanını anlatır.

1.23 Bazen bir grubun kuralları çelişik ödevleri emredebilir. Örneğin bir futbol oyununun diyagramı, belli bir oyuncudan iki savunucu rakibini durdurmasını isteyebilir. Eğer rakipler kendi faaliyetlerini belli bir yolda eşgüderlerse oyuncuya verilen görev herhalde yerine getirilmeyecektir. Bu durumda çözülme gerekleri (oyunun diyagramının gösterdiği resmî emirler) alanında ortaya çıkar. Bir takımın değişik üyelerinin, herhangi bir oyuncunun davranışıyla ilgili olarak farklı beklmeleri olabilir. Bazıları bu oyuncunun yan taraftan hücumla geçeceğini düşünürken, öbürleri geri-alanda kalmasını bekleyebilirler. Açıktır ki oyuncunun hareketi bu iki beklmeyi birden cevaplayamaz. Bu durumda, rol gerekleri ne olursa olsun, grupta beklmeler konusunda anlayış-ışbirliği yok demektir.

1.24 Bir futbol takımının veya herhangi bir grubun iyi örgütlenmesi için üyelerinin fiili davranışlarından önce gelen iki gereksinmeyi karşılaması gerekir. Önce üyelere nasıl hareket etmeleri gerektiğini söyleyen, tutarlı ve birbirine mantıklı olarak bağlı bir dizi rol gerekleri (resmî emirler ve resmî olmayan beklmeler) bulunmalıdır. İkinci olarak grup üyelerinin davranışları ile ilgili beklmeler (bunlar genellikle hem resmî, hem de resmî olmayan gereklerle uygundur) konusunda anlayış-ışbirliği olmalıdır. Bu ölçülere uyulduğu takdirde üyelerin rol gerekleri ve beklmeleri tutarlı olarak davranmaları mümkün olur. Fakat bu ölçülere uyulmadığı takdirde grup, üyelerinin görünüşteki hareketleri nasıl olursa olsun, çözülür. Uzun saatler süren futbol idmanları gerekler, hareketler ve beklmeler arasındaki ayrılıkları en aşağı düzeye indirmek amacıyla yapılır. Oyuncu oyunun kurallarını, kendi yerinin ve bütün öbür yerlerin gereklerini ve bütün takım arkadaşlarının yeteneklerini öğrenmek zorundadır. Bunlar eşgüdüldüğünde, takım örgütlenir ve bir rakibin davetini kabule hazır duruma gelir.

1.25 Hayat bir futbol maçı değildir. Sosyoloji de yalnızca oyunlarla ilgilenmez. Fakat burada bulunan sosyolojik sorunlar, birçok davranış düzenlerinde görülen sorunlardan farklı değildir. Sosyoloji, anlaşılması güç davranış kalıplarını ve sıralarını incelemesine ek olarak, her türlü grubun çevrelerine uyarken içinden geçtikleri örgütlenme, çözülme ve yeniden örgütlenme süreçleriyle de temel bir şekilde ilgilenir. Bu kesimde yalnız toplumsal olayların incelenmesinde kullanılan temel kavramları belirttik. Bu kavramlar ve ileride bunlara eklenecek olanlar, sosyologların insan davranışının ilkelerini geliştirmek üzere kullandıkları gereçlerdir. Bu ilkeler yardımıyla insan ve toplumu daha geniş ölçüde anlamamız mümkün olabilir.

IV. SONUÇ

1.26 Amerika Birleşik Devletlerindeki iki bine yakın üniversite ve fakültelerin hemen hemen %98'inin programlarında **sosyoloji** başlığı altında okutulan dersler vardır¹⁰. Ortalama olarak 4 yıllık üniversite eğitimi boyunca bir düzineye yakın değişik sosyoloji dersleri verilmektedir. Bundan başka bu ülkedeki bütün üniversite öğrencilerinin tahminen en aşağı üçte biri, öğretim döneminin şu veya bu yılında bir sosyoloji dersine kaydolmaktadır¹¹. Sosyoloji bir meslek olarak gelişmekle birlikte, bu öğrencilerin yalnız küçük bir oranı sosyolojiyi meslek edinmektedirler¹². Bundan dolayı, alanla lağnatıldıktan sonra birçok öğrencinin sorduğu soru şu olmaktadır: Genel eğitimin bir sonucu olarak niçin sosyoloji öğrenme-
li?'

¹⁰ *Sociology in The United States of America*, Paris, UNESCO, 1956.

¹¹ Bu paragraftaki bütün tahminler Hans L. Zetterberg, "A Guide to American Sociology, 1945-55," *Ibid.*, s. 2'den alınmıştır.

¹² Amerikan Sosyoloji Derneğinin gelişmesi için bkz.: *American Sociological Review*, December, 1961, s. 981. Örneğin, derneğin üye sayısı 1949'da 2673 iken 1961'de 7162 olmuştur.

¹³ Güneydoğu eyaletlerinde 110 üniversite ve fakültenin öğretim üyeleri arasında yapılan bir incelemede, giriş düzeyindeki bir sosyoloji dersi için 16 arzu edilir hedef gösterilmiştir. Bunlar içinde en çok benimseneni şuydu: "Öğrencinin, içinde yaşadığı toplumu anlamasına yardım etmek." Bkz.: A. L. Ferriss, "Introductory Sociology in the South-Eastern States", 1960." *Social Forces*, March, 1951, s. 295-301.

1.27 İnsanların çoğu genellikle bilimdeki ilerlemelerin önemini ve sağlayacağı faydaları takdir etmektedir. Bilimsel ilerleme bazı çağlar süren bazı korku ve güvensizliklerden kurtarmıştır. Geçmiş yüzyılların bir yerden bir yere gitmedeki zahmetli yöntemleriyle karşılaştırıldığında, günümüz seyahat şartlarının rahatlığı ve hızı çok güzel bir örnektir. Toprağın nisbeten daha az çalışma karşılığında ürün vermesini sağlayan geliştirilmiş araçlar, bilimin kabul edilen başarılarına başka bir örnektir. Aşı ve ilaçların bulunması geniş ölçüde acıları dindirmiş, hastalıkları önlemiş ve hayatı uzatmıştır. Bilimsel araştırmanın insan hayatında yaptığı devrim daha ancak başlangıcındadır. Laboratuvarlarda başlıyan teknoloji akımı, haberleşme, ulaştırma, mesken, sağlık ve genel hayat tarzı alanlarında yakın bir gelecekte şaşırtıcı yenilikler getirmeye vaad ediyor¹⁴. Böylece doğa bilimlerindeki araştırmalar yoluyla fiziki çevremiz ve birçok geleneksel düşmanımız üzerinde geniş ölçüde bir denetim imkânı kazanmış bulunuyoruz —her ne kadar bu denetim imkânını her zaman kullanmıyor isek de—.

1.28 Toplumsal sorunlara çözüm bulma bakımından bugünkü yeteneğini mübalâğa etmemekle birlikte, sosyolojik alanındaki araştırmaların insana bütün toplumsal ilişkilerinde yararlı olabileceğine inanıyoruz. Bugün hâlâ bu ilişkiler alanında birçok dertlerden, korkulardan ve güvensizliklerden acı çekiyoruz. Kavgalar, suistimaller, suçlar ve savaş yalnız doğrudan doğruya büyük acılara yol açmakta kalmamakta, birçok sarsıntıların, kişisel geçimsizliklerin ve duygusal davranışların da kaynağı olmaktadır. Böyle bir düşünce yapısı ne en açık bir tahlile, ne de akıllı eyleme götürebilir. Gözü kararmış bir hiddet içinde kötü söz söyleyen veya hareket etmiyen otomobillerine çekiçle saldıran insanlar, toplumda çok defa normal, hatta değerli kimseler gibi görülmektedir. Kendimizi fiziki çevremize uydurmanın bilimsel yolu, olayların nasıl cereyan ettiğini incelemek ve onlar hakkında bir şey yapmak mümkünse nasıl yapabileceğimizi araştırmaktır. Bu bizi sinir yıpranmasından, göz yaşından ve mutsuzluğa, hatta zihni çöküntüye yol açabilecek olan yersiz ümitlerden ve ezici gerginliklerden korur.

¹⁴ Bu gelişme olanaklarının basit bir dille anlatıldığı yer için bkz.: "The Age of Research," Time, July 9, 1956, s. 74 veya "The Next 25 Years," Look'un özel sayısı, January 16, 1962.

KENDİNİ BAŞKASININ ROLÜNDE DÜŞÜNMEK

RESİM 1. Başka insanları anlamak ve onların davranışlarının nedenini bilmek için kendimizi onların yerine koymamız ve dünyayı onların gördüğü biçimde görmemiz gerekir. Kendimiz ve başkaları hakkındaki tasarımlarımız, başkalarıyla haberleşirken ve çevremizin geriye kalan kısmını cevaplarırken kullandığımız simgeler üzerine kuruludur. Anlamak, simgeler kullanmak yoluyla deneylerimizi paylaşmamızı gerektirir.

1.29 Bütün insanlar, içinde her gün insan-ilişkileriyle ilgili sorunlar ortaya çıkan türlü gruplara üyelerdir (4.6). İnsanların çok büyük bir kısmı hayatlarını ana-baba-çocuk, karı-koca, öğretmen-öğrenci, alıcı-satıcı, ve çalışan-çalıştıran ilişkileri içinde geçirirler. Niçin bazı insanlar bu ilişkiler içindeki paylarını doyurucu bir biçimde yerine getirirken başka bazıları durmadan kendilerini derde sokmakta ve kendileriyle temas eden herkesin düşmanlığını ka-

zandırlar? "Bazı insanların başkalarıyla nasıl geçinileceğini bildiğini" söyleriz. Bu, bireylerin gruplarla, grupların başka gruplarla ve ulusların başka uluslarla geçinmesi için de geçerlidir. Bu geçinebilme tekniği öğrenilebilir mi? Şüphesiz evet. Kimse onu doğuştan bilmez. Ona sahip olanlar, şüphe yok ki öğrenerek sahip olmuşlardır. Sosyoloji bu insanlar-arası ilişkileri ve onların nasıl yönetilebileceğini inceler.

1.30 Her hangi bir inceleme dalının varlığı için en genel neden, herşey bir yana, **anlamak**, merakı gidermektir. Fakat anlamak "Her şeyi anlamak, her şeyi bağışlamak demektir" deyiminde görülen türde çok geniş toplumsal sonuçları olan bir şeydir. Herhalde gerçek şudur ki, her şeyi anlamak ortada bağışlanacak bir şeyin kalmaması demektir. Başkalarının bizi kıran davranışlarının bir "kaza" olduğunu, birine benzetildiğimiz için yapıldığını, ya da yapının deli olduğunu anladığımız zaman, bu durumların o insanlara karşı tutum ve davranışımızı ne kadar değiştireceğini düşünelim. İncime, içinde ortaya çıktığı şartlar ne olursa olsun, bir bakıma aynıdır. O halde neden olayı "anılayış" tarzımıza göre farklı tepkilerde bulunuyoruz? Başkalarını anlamak kendimizi onların yerine koyabilmeyi, kendimizi onların durumunda ve şartlarında tasarlayabilmeyi gerektirir (4.59). Bir bilim dalı olarak sosyolojinin geniş amaçlarından biri bu yeteneği ve onunla birlikte giden "kendimizi başkalarının gördüğü şekilde görebilmek" yeteneğini geliştirmektir. Çok geniş toplumsal ve kişisel sorunların temelinde bu haberleşme yeteneğinin yoksluğu vardır.

1.31 Şüphesiz sosyoloji, insanların toplumsal davranışlarının bilimsel olarak incelemeğe çalışan tek bilim dalı değildir. Genel olarak sosyoloji ile öbür toplumsal bilimler —iktisat, siyasal bilim, vs.— arasındaki ilişki biyoloji ile zooloji, botani ve bakteriyoloji arasındaki ilişkiye benzer. Sosyoloji, toplum hayatının her alanında ortaya çıkan insan davranışlarının biçimleri ve görevleriyle ilgilidir. İktisat, siyasal bilim ve psikoloji bu genel tablonun belli kesimlerini incelerler. Bütün bilim dallarının hem bazı ortaklaşa öğeleri, hem de yalnız kendilerine özgü bazı öğeleri vardır. Hepsi mümkün olduğu ölçüde insan karpislerinden, dileklerinden ve yanımlarından bağımsız bir bilgiye ulaştırmak üzere düzenlenmiş bir mantığa ve genel usullere dayanırlar. Öte yandan her bilim dalının sorunlarına, kendine özgü bir bakış açısı vardır ve her biri yalnız kendi alanına uygun araç ve teknikler geliştirir.

1.32 Sosyolojiyi bir doğa bilimi saymakla, toplum içindeki insan davranışını, biyologun bir kovan içindeki arıları, bir karınca sürüsünü, ya da bir organizmanın örgütlenme ve çalışmasını inceleyişindeki gibi nesnel bir bakışla inceliyoruz demektir. Bilimsel yöntem zamanımıza kadar, esas olarak fiziki dünyada bir şey elde etme yolu olarak kullanılmıştır. Bu metodun abenklî toplumsal ilişkilere ulaşmada da aynı ölçüde önemli olacağına inanmak için her türlü neden vardır. Eczacı ve doktorların, sentetik kimyanın dokularını, aşıları, vitaminleri ve antibiyotikleri yapıp uygulamaları ve böylece hastalıkları denetleyip sağlığa hizmet etmeleri, ancak kimyacı ve biyologların fiziki tabiatı anlama yönünde çok büyük yol almalarından sonra mümkün olmuştur. Bunun gibi toplumsal ilişkilerin bazı ilkeleri anlaşıldıktan sonra savaşa, suçluluğa, zihin hastalıklarına, iş anlaşmazlıklarına, ırk çatışmalarına, evlilik uyumsuzluklarına ve toplumda insanın karşısına çıkan sayısız sorunlara çözüm bulma yönünde yol almak mümkün olacaktır. Sosyolojinin özellikle sağlık, sanayi, suçluluk ve ıslah, gruplararası ilişkiler, eğitim, inandırma ve kitle haberleşme alanlarında gittikçe daha geniş ölçüde uygulanmakta olduğu açıktır.

ALİŞTIRMALAR

Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

- Aşağıdaki kılklardan herbirinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz:
  - Sosyoloji — sosyal yardım
  - Sosyoloji — sosyalizm
  - Mevki — rol
  - Rol gerekleri — rol ifası
  - Resmî emirler — resmî olmayan bekllemeler
  - Rol gerekleri — beklenen rol ifası
  - Örgütlenme — çözümler
- Paragraf 1.6'daki sosyolog tanımına bakınız. Sonra s. 7'deki çizelge 1'de sosyologlara sunulan üç tanımın inceleyiniz:
  - Bu üç tanımından hangisi tanıma en iyi biçimde uymaktadır? Neden?
  - Yalnız çizelge 1'de verilen bilgileri kullanarak sosyolog tanımını değiştirir miydiniz? Nasıl?
  - Çizelge 1'de belirtilen rol gereklerinin bir listesi yapınız. En sık aranan gerek hangisidir?
- Şimdi almakta olduğunuz giriş sosyolojisiyle ilgili olarak şu soruları cevaplandırınız:

- a. Ne bakımdan bu bir davranış düzenidir?
- b. "Öğrenci"nin toplumsal mevkii "öğretim üyesi"nin mevkîinden, resmi emirlerle gayri resmi beklentilerin bunların herbiri üzerindeki etkisi bakımından nasıl ayrılmaktadır? Bu konuda kendi yargınızla öteki öğrencilerin yargılarını karşılaştırınız. Öğretim üyesinkiyle karşılaştırınız. Ne görüyorsunuz?

BİBLİYOGRAFYA*

- Chase, Stuart, *The Proper Study of Mankind*, Harper, 1956.
- Larsen, Otto N. and Catton, William R. Jr., *Conceptual Sociology: A Manual of Exercises Relating Concepts to Specimens, Principles, and Definitions*, Harper, 1962.
- Lipset, Seymour Martin and Smelser, Neil J. (eds.), *Sociology: The Progress of A Decade*, Prentice-Hall, 1961.
- Lundberg, George A., *Can Science Save Us?* Longmans, Green, 1961.
- Lynd, Robert S., *Knowledge for What?* Princeton University Press, 1939.
- Merton, Robert K., Broom, Leonard, and Cottrel, Leonard S. Jr., (eds), *Sociology Today: Problems and Prospects*, Basic Books, 1959.
- Mills, C. Wright, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1960.
- Ödum, Howard W., *American Sociology*, Longmans, Green, 1951.

* Her kesimin sonunda, o kesimin konusuyla ilgili genel bir bibliyografya verilmektedir. Eserlerin bazıları özellikle öğrencileri ilgilendirmektedir; bazıları ise özellikle öğreticiye yararlı olabilir.

2 DAVRANIŞ VE BİLGİNİN SİMGESEL TEMELLERİ

- I. GİRİŞ
- II. TOPLUMSAL HAYATIN SİMGESEL TEMELİ
- III. SİMGELER ANLAMLARINI NASIL KAZANIRLAR?
  - A. Alışılmış Tanımlar
  - B. Teknik Tanımlar: İtibari ve işlemsel
- IV. TOPLUMSAL DAVRANIŞIN İNCELENMESİNDE NESNELİK
- V. SONUÇ

DAVRANIŞ VE BİLGİNİN SİMGESEL TEMELLERİ

I. GİRİŞ

2.1 Hayatın ilk sorunu onu sürdürmektir. Bu ise çevreye uymayı gerektirir. İnsanlar genellikle başkalarının deneylerini paylaşmak yoluyla çevrelerine uyar ve onu değiştirirler. Deneylerin paylaşılması başlıca iki nedenle mümkündür. Birincisi insanın, başkalarıyla haberleşme amacı için simgeleri ve dili kullanmak yoluyla yalnız kendine özgü bir güçlü ve hemen hemen sınırsız bir yeteneği vardır. İkincisi bütün insanlar, amaç ve hedeflerine ulaşmak için simgelerle örgütlenen toplumsal gruplar içinde yaşarlar. Bu kesimde üzerinde durulacak olan temel konular şunlardır: (1) simgeler insan davranışını nasıl etkiler, (2) simgeler toplumsal süreç yoluyla nasıl anlam kazanırlar, (3) sosyologlar simgeleri kullanmak yoluyla, davranışların incelenmesi için nesnel bir bakış-açısını nasıl geliştirmektedirler? Simge, herhangi bir eylem, nesne veya olayın, toplumsal kullanış yoluyla başka bir şeyi temsil etmeğe başlamasını anlatır. Bu "başka şey" başka bir simge de olabilir. Bir simgenin atıfta bulunduğu şeye o simgenin temsil ettiği şey denir.

II. TOPLUMSAL HAYATIN SİMGESEL TEMELİ

2.2. Toprakta yaşayan bazı böcekleri, laboratuvar deneyleri yoluyla, T biçiminde bir labirentin belli bir kolunu seçmeğe şartlandırmak mümkün olmuştur. Köpekler, çan sesi karşısında, ya da bundan belli bir süre sonra salya çıkarmağa şartlandırılmışlardır. Güvercinler pinpon oynamaya alıştırmıştır. Maymunlar otomatik makineleri işletmeğe ve makineyi çalıştıran jötonları sahtelerinden ayırmağa alıştırmıştır. Bu başarılar ne kadar etkileyici olursa olsun, insanların deneylerden öğrenme yeteneği karşılaştırma kabul etmeyecek ölçüde

büyükür. İnsanın konuşmayı geliştirip kullanma yeteneği bu ol-
muş durumun başka kaynağıdır (8.13-8.31).

2.3 Dil yoluyla, çevrede yaşanan doğrudan deneyler örgütlen-
mekte ve kişiler başkalarının deneylerinden de öğrenebilmektedir-
ler. Deneyler, ilerde yapılacak bir çözümleme ve yeniden-inceleme
amacıyla "ambarlanabilir". Geçmiş yeniden kurmak ve geleceği ta-
sarılamak mümkündür. Hedefler, onlara ulaştırılacak planlarla bir
arada tayin edilebilir. Uygarlık simgelere ve simge düzenlerine da-
yahdır. İnsan zihninin faaliyetlerini simgelerin işleyişinden ve dilden
ayrımak mümkün değildir¹.

2.4 En eski çağlardanberi insanlar, algıları ve düşünceleri de-
ğişik araçlarla birbirlerine iletilmişlerdir. Bu çabaları mağara in-
sanlarının resimlerinde, eski Mısır hiyeroglif yazılarında, Orta Çağ-
ların av haritalarında ve modern araştırmacıların kullandığı çok ileri
haritalarda, gemalarda, formlülde ve denklemlerde görmekteyiz.
İrmakların, dağların, yolların, kentlerin, sokakların ve binaların
durumunu gösteren coğrafya haritaları herkesin bildiği yararlı
araçlardır. Bir fabrikada malzemelerin akışı ve işlemlerin sırası-
m, insan vücudundaki organların yer ve görevlerini, resmi bir ör-
güt içindeki haberleşme ve yetki hatlarını (13.13) ve gayri resmi
toplumsal gruplar içinde seçim ve itimlerin kabını (4.28-4.31) gös-
teren grafik ve planlar da aynı şekilde yararlıdır. Bütün bu sim-
gesel araçlar, başkalarının deneylerinden yararlanmamızı mümkün
kılmaktadırlar.

2.5 "Kullanmadan önce iyice sallayınız" ve "Noele kadar ac-
mayınız" gibi kısa cümleler, insan davranışını yönetmek üzere dü-
zenlenmiş simgesel araçlardır. Bir mutfak aletinin takibi çalıştırıl-
ması için verilen bilgiler-broşürü ile bir salata tanımlaması başka
örneklerdir. Davranışları yöneltir daha geniş ve soyut kapsamlı
kılavuzlar arasında kent planları, anayasalar, **Bağımsızlık Bildirisi**,
Komünist Bildiri, Kelime-i şehadet, dilbilgisi kuralları ve bilimsel
araştırmanın kuram ve yöntemleri sayılabilir.

2.6 Basit yol haritalarından çağdaş bilimin karmaşık işaretle-
me düzenlerine kadar varan yukarıdaki örneklerin de hedefi ay-

¹ C. W. Morris, "Foundation of the Theory of Signs," *International
Encyclopedia of Unified Science*, University of Chicago Press, 1938, cilt 1,
No: 2. Yine bkz.: Aynı yazar, *Signs, Language and Behavior*, Prentice-Hall,
1946, ve Roger Brown, *Words and Things*, Free Press, 1958.

tır: **insan deneylerinin güvenilir bir biçimde temsil edilmesi**. Bun-
lar fiziki alan gibi toplumsal ve psikolojik alanı da kapsamakta-
dırlar. Geçmişin ve bugünün olaylarını veya gelecek için planlanan
olayları temsil ederler. Toplumsal grup ve kurumlar içindeki insan
faaliyetlerinin eşgüdülmesini mümkün kılan haberleşme araçlarını
sağlarlar.

2.7 Bütün simgesel araçlar bakımından en anlamlı soru şü-
dür: bu simgeler temsil etmeleri gereken şeyleri **gerçeğe uygun bir
biçimde** yansıtmakta mıdır? Simgeler gerçek durumları karşılı-
yorlarsa yararlıdır. Gerçek durumları karşılamıyorlarsa güçlük-
lere yol açabilirler. Bir otomobilin benzinliğinde, sayacın gerektir-
diği kadar yakıt bulunmadığı takdirde, sürücü yarı yolda kalabilir.
Banka hesabındaki para miktarı çek defterindeki koçanların gös-
terdiği kadar değilse çekler geri gönderilebilir ve onları yazan cid-
ci sorunlar karşısında kalabilir. Bütün toplum içinde buna benzer
güçlüklerden kaçınmak için siyasal, toplumsal, ya da ekonomik ide-
olojilerin de kaynaklar, işgücü, teknoloji, örgütlenme durumu ve
halkın alışkanlık ve tavırları gibi hususları gerçeğe uygun bir bi-
çimde yansıtmaları gerekir.

2.8 Simgelerin kullanılması konusunda önemli başka bir nok-
ta üzerinde daha durmak gerekir. Simgeler temsil ettikleri şeyle
karıştırılmamalıdır. Simgelerle temsil ettikleri şeyler aynı değildir.
K. S. Keyes'in dediği gibi:

Kimse daktilo yazmaını veya otomobil sürmesini (veya karmazık her-
hangi bir şeyi), o konuda yalnız kitap okumakla öğrenmiş değildir. Kitaplar
kuralları ve yeti tutulan teknikleri açıklayabilirler; fakat işe yarayacak ye-
tenekleri yalnız teorin ve uygulama yoluyla geliştirmek mümkündür. Örne-
ğin birisine otomobil sürmesini gösterdiğinizi düşünün. Sora da ona yol ku-
rallarını açıklayan bir kitap veriyorsunuz. Böyle bir inceleme yoluyla o kim-
se otomobil sürmesi hakkında her türlü soruyu cevaplandırabilecek, hatta
bir arabanın denetleme düzeninin nasıl işlediği konusunda uzun uzadıya ko-
nuşabilecek kadar bilgi öğrenebilir. Fakat otomobil sürme deney ve uygula-
masını bizzat yapmaya kadar —yani kendisini işin mekanik yanlarını ni-
liçli olarak düşünmeden otomobil sürebilecek duruma getirecek olan alışkanlık
kalışlarına sahip olmaya kadar— güvenilir bir otomobil sürücüsü olmaz².

² K. S. Keyes, Jr., *How to Develop Your Thinking Ability*, McGraw-Hill,
1950, s. 30-31.

2.9 Aynı ilke sosyolojik gözümleme yöntemlerinin öğrenilmesi konusunda da geçerlidir. Bir öğrenci, sosyolojinin kavramları ve bulguları üzerine bir sınavı pekiyi dereceyle geçebilir. Fakat bu kitapta anılan kavramların, yöntemlerin ve genellemelerin tam anlamını, yalnız fiilen sosyolojik incelemeler yaparak öğrenebilir. Bu kitapta, her kesimin sonundaki basit uygulamaların bazıları öğrenmeye sosyolojik çalışma alanında deney kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır.

2.10 Bazan insanlar simgesel düzenlerin öylesine etkisi altına giriyorlar ki, simgelere verilen anlamlarla o simgelerin temsil ettiği şeyler arasında ortaya çıkabilecek ayrımları farkedebiliyor olsalar da, simgelerin doğru olduğunda ve temsil ettikleri şeylerin yanlış olduğunda ısrar ediyorlar. Hayvanat bahçesini gezen bir ziyaretçinin, ilk defa bir zürafa gördüğünde "Böyle hayvan olmaz" demesi bu noktaya bir örnektir. İnsan bilgilerinin tarihinde, doğruluğu isbatlanmış gözlemlerle karşılaşan, fakat yine de daha önceki inançlarına bağlı kalmayı yeğ tutan insanlara pek çok örnekler vardır. Örneğin 17. yüzyıla başta gelen bir astronomu, Francesco Sizzi, bir teleskop aracılığıyla varolduğu gözlemlenmiş olduğu halde Jupiter'in uyduları olamayacağını iddia ediyordu. İddiası şöyleydi: "İnsan başında yedi pencere vardır: iki burun deliği, iki göz, iki kulak ve bir ağız; bunun gibi göklerde de iki iyilik yıldızı, iki kötülük yıldızı, iki aydınlatıcı yıldız ve kararsız, kayıtsız, tek başına Merkür vardır. Bundan ve yedi maden vs gibi sayması çan sıkıcı olan daha birçok benzer olaylardan anlaşılıyor ki gezegenlerin sayısı zorunlu olarak yedidir. Bundan başka Jupiter'in bu uyduları çıplak göze görünmezler, dolayısıyla mevcut değildirler. Ayrıca modern Avrupa ulusları gibi eski uluslar da haftayı yedi güne ayırma yolunu benimsemiş ve bu günlere yedi gezegenin adlarını vermişlerdir. Bu durum karşısında gezegenlerin sayısını arttıracak olursak bütün bir düzen yerle bir olur."

2.11 Simgeler ve temsil ettikleri şeylerin birbirinden ayırdedilememesi, davranışı derin bir şekilde etkiler. Bir antropolog, kendi dilinde **böbrek** ve **kursun-sıkmak** aynı kelimeyle ifade edildiği için böbrek yemekten kaçınan Malagasi'li bir askerden söz etmektedir. Bundan dolayı, Malagasi diline göre, böbrek yiyen bir asker

F. W. Westaway, *The Endless Quest*, Hülman-Curl, 1936, s. 157
J. G. Frazer, *The Golden Bough*, MacMillan, 1907, s. 22.

kesinlikle vurulacak demektir. Takma-adlar, sloganlar, markalar ve daha başka simgeler bazan birçok toplumlarda benzer etkilerde bulunurlar. Bir siyasal kampanyada taraflardan birisi karıştının önerilerini **komünist** veya **gerici** diye dangalıyabildiğinde, söz konusu önerilerin taşıdığı değerlere artık ya hiç bakılmaz, ya da yol açtığı hoşagitmeyen çağrışımlar dolayısıyla hiçbir değeri kalmaz. Böyle bir tepkinin örneğini, frengi hastalığını denetlemek konusundaki bir kanuna şu gerekçeyle karşı olan New York senatörünün davranışında görüyoruz: "Çünkü frengi kelimesinin yaygın bir şekilde kullanılması masum çocukların terbiyesini bozabilir.. Bu kelime her namuslu kadın ve erkeğin tüylerini diken diken eder."³

2.12 Bütün simgesel araçların zaman zaman yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. Simgelerin temsil ettikleri olaylarda değişmeler olabilir. 1914 veya 1941 de çizilmiş bir Avrupa siyasal haritasının bugün kullanılması halinde ortaya çıkacak sorunları düşününüz. Birçok simgelerin anlamları da zaman ve yere göre değişir. Bir zamanlar adı Stalingrad olan bir kente, ilgili kişiye karşı tavırlar değiştiği için yeni bir ad verilmiştir. **Dolar** kelimesi değişik ülkelerde değişik anlamlara gelmektedir; ayrıca satın alma gücü olarak taşıdığı anlam da aynı ülke içinde zamanla değişmektedir. Fizik ve toplum-bilimlerin kavram ve kuramları, sürekli olarak yeni bilgiler ve araştırma bulguları elde edildikçe yeniden gözden geçirilmektedir. Bundan dolayı simgeleri etkili biçimde kullanmak için, onların anlamlarındaki ve temsil ettikleri olaylardaki değişimlere ayak uydurmak gerekir. Bu şartlar altında bir bakış-çerçevesi olarak mutlak kesinlik tehlikeli bir lükstür. Bilim çerçevesi içinde her türlü inanç ve yargıların, yalnız "bugün bildiğimiz kadarıyla" doğru oldukları yolunda bir kayıpla sınırlandırılması gerekir.

2.13 Eylemlere başarılı klavuzlar olabilmeleri için, simgelerin yalnız doğru olmaktan ibaret kalmamaları gerekir. Simgeler, olayları doğru olarak temsil etmekle birlikte, eğer istenen amaç bakımından elverişli değilse insanı yanıltabilirler. Elverişli bir klavuz yalnız ayrıntılarda doğru olmakla kalmamalı, konu bakımından yerinde olan bütün bilgileri de sağlamalıdır. Şekil 1, dünyanın basit bir haritasının, yalnız ona bakan kimse bir yerin alanının iki-boyutlu bir düzeye indirildiğini bildiği takdirde yeterli bir klavuz

³ Stuart Chase, *The Tyranny of Words*, Harcourt, Brace, 1938, s. 63.

olabileceğini göstermektedir. Gerek haritalar, gerekse öbür simgesel araçlar biçiminde olsun, tasvirler daima daha geniş olayların soyutlamaları, ya da kısaltmalarıdır. Bundan dolayı onları akıllı bir biçimde kullanabilmek için tasvir ile olay arasındaki ilişki konusunda tam bilgiye sahip olmak gerekir. K. S. Keyes, aşağıdaki örnekte bu noktayı çok açık bir biçimde göstermektedir:

HANGİ YOL DAHA KISADIR?

ŞEKİL 1. "Panama Kanalı'ndan Singapur'a giden A ve B işaretli iki yoldan B yolu daha kısadır. İki nokta arasındaki en kısa mesafenin doğru bir çizgi olduğunu söyleyen sağduyu karşısında bu nasıl doğru olabilir? Yanlış yorumlar ve etkin oluşturan davranışlardan kaçınmak için harita simgelerinin nasıl yapıldığını bilmek gerekir." (A. R. Lindesmith and A. L. Strauss, *Social Psychology*, Dryden Press, 1949, s. 217.)

Bay A. H. mutsuz bir çocukluk geçirmiş ve az öğrenim görmüştü. Habası onun bir sanatçı olmak ihtirasına şiddetle karşı koyuyordu. Okula gitmeyi kendi-kendini yetiştirmekle birlikte, İncil'den sonra en çok satılan bir kitabın yazarı oldu. Engeller karşısında cesaretini yitirmedi. *Etrafındakiler* "Hayır, bunu yapamazsın" diyor, fakat kendisi engelleri biribirini arkasından aşırıyordu. Gençlerin sağlık durumunu düzeltmek üzerinde büyük bir ısrarla durdu ve bütün dünyada güçlü bir hatip olarak tanındı. En yakın iş arkadaşları kendisi hakkında "Yüreğinin yüceliği, iradesindeki iltirasaın büyüklüğü ve ruhunun iyiliği ile büyük işleri başarmaktadır" diyorlardı.

Oldukça iyi bir insana benziyor, değil mi? Benim bildiğim kadarıyla, Adolf Hitler'in yukarıdaki tasviri gerçeğe uygun olup, doğruluğu saptansızdır. Gerçeğe uygun bir haritanın bizi ne kadar acıklı bir şekilde yanıltabileceğini düşünün. Ancak yeterli, her bakımdan tam ve dengeli bir harita güvenmeye değer. Yeterli bir harita gerçeğe uygundur, fakat gerçeğe uygun bir harita zorunlu olarak YETERLİ değildir. Bunlardan birini öbürünün yerine almaktan sakınmayız.⁶

2.14 Bazen bir simgenin anlamı, göstermek istediği şey açıkça belirtilmemiş olduğu için karışık ve yetersizdir. Kişisel yargıları temsil eden simgeleri kullanırken, bunların zorunlu olarak kendi dışımızdaki olayları yeterli bir biçimde temsil ettikleri sonucunu çıkarmamalıyız. "Ben dondurmaya severim" ifadesinde, konuşmacı kendisinden söz etmektedir. İfadenin tartışılacak bir yanı yoktur. Ancak ifade "Dondurma güzeldir" biçimini alırsa, dondurmanın niteliğiyle ilgili bir ifade olur. Bir başkası rahatlıkla dondurmanın güzel olmadığını ileri sürebilir. Ancak her iki durumda da konuşmacılar kendi zevklerinden söz etmektedirler, dondurmanın herhangi bir temel özelliğinden değil. Bu noktayı aydınlatmak için "Bu su soğuktur." ifadesine bakalım. Keyes bu basit ifadedeki simge-temsil edilen-şey ilişkilerini şu yolda çözümlemektedir:

Örnekte üç kova su bulunduğuna düşünün. Kovalardan biri 10 dereceye, ortadaki 30 dereceye, diğeri ise 70 dereceye kadar ısıtılmış bulunuyor. Sağ elinizi soğuk su kovasına, sol elinizi de sıcak su kovasına sokunuz. Ellerinizin yerlerine alışması için bir dakika kadar bu durumda bekleyiniz. Sonra sağ elinizi ortadaki kovaya soktuğunuzda bu kovayı sıcak bulacaksınız. Sol elinizi ortadaki kovaya sokarsanız bu defa soğuk bulacaksınız. Her iki elinizi aynı zamanda orta kovaya sokarsanız, sağ elinize sıcak, sol elinize ise soğuk gelecektir.

Başka bir deyişle, değişik şartlara tabi tutulduğu takdirde sol eliniz bile sağ elinizle anlaşamamaktadır. Bu durumda, hana göre orta kova sıcak (ve-

⁶ Op. cit., s. 11-13.

ya soğuk) bir diyemezsiniz. Bundan ille daha sınırlı bir şey söylemek zorun-
da kalırsınız. Sağ elime göre orta kova sıcaktır, fakat sol elime göre soğuktur.

Şüphesiz buana göre'yi eklediğimizde, kendi sınırlı düzenlerimizi göz
öğünde tutmamız gerektiğini hatırlamış oluruz. Bu yargılarda bulunduğumuz
zaman kendi dışımızdaki şeyler kadar kendi-kendimiz (ve alışık olduğumuz şey-
leri) hakkında da konuşduğumuzu anlamamıza yardım eder.

III. SİMGELER ANLAMLARINI NASIL KAZANIRLAR?

A. Alışılmış tanımlar

2.15 Simgeler anlamlarını nasıl kazanmaktadır? İncil'den
alınan şu parça düşündürücüdür: "Ve Tanrı yerde yaşayan bütün
hayvanları, havada uçan bütün kuşları topraktan yarattı ve onları
Adem'e getirerek adlandırmasını istedi; işte Adem her bir canlı ya-
ratığa ne ad verdiyse o ad bugünkü adıdır." (Tekvin
2:19)

2.16 Burada anlatılmak istenen şey, imgelere anlamlarını
insanların verdiği'dir. Hiçbir simgenin kendinden doğan bir anlamı
yoktur. Sayısız olay sınıfları, onların adlandırılması ve tanımlanması
bütünüyle insanın yapısıdır. Her gün yeni olaylar görülmekte ve on-
ların özelliklerini ve karşılıklı ilişkilerini tasvir etmek için yeni sim-
geler yaratılmaktadır. **Tamam terimiyle, imgeleri temsil ettikleri
olaylara bağlayan toplumsal süreçler anlatılmak istenmektedir.**

2.17 Günlük konuşmada kullanılan terimlerin tanımları, baş-
lıca, geleneksel davranışların gözlemlenmesi yoluyla öğrenilir. Büt-
tün toplumlarda kelimelerin kullanımının öğrenilmesi eğitimin önem-
li bir yansımasıdır (7.25). Örneğin bir çocuk, ana-babasının araba keli-
mesini söylerken ailenin otomobilini işaret ettiklerini farkedebilir.
Daha sonra ana-babasının, benzer taşıt araçlarını her gördüklerin-
de aynı sesi çıkardıklarını gözlemler. Çocuk deneme ve yanılma yo-
luya arabayı kamyon, otobüs, vs. den ayırdetmesini öğrenir. Bir
Ford'u Fiat'tan veya bir Chevrolet'yi Cadillac'tan ayırdetmesi biraz
zamanı gerektirir. Bu süreç içinde ödülleri ve azarları yer alır. So-

¹ Ibid., s. 80-81.

nunda çocuk kelimeleri, yaşlıların ve arkadaşlarının geleneksel ola-
rak kullandıkları biçimde kullanmasını öğrenir.

2.18 Bunun gibi okulda öğretmenler çocuklardan aslanları ve-
ya görmüş oldukları —veya olmadıkları— başka hayvanları tasvir
etmelerini isterler. Çocuk aslan uzun, sivri dişli ve kocaman vücutlu
olarak tasvir ederse öğretmenin cevabının "yanlış" olduğunu kendisine
söyler. Bu durumda eğer imgeleri onları kullanan kimselerin yer-
dikleri anlamları taşıyorlarsa, bu örnekte verilen anlamın "yanlış"
olduğunu öğretmen neye dayanarak ileri sürebilir? Bu sorunun ce-
vabı basittir. Bir defa bir kelime geleneksel bir anlama kavuştu mu,
bu kelimeyi kullanan kimse onu geleneksel anlamın dışında kul-
lanmakta yanlış yapabilir veya dil konusunda bilgisizliğini göste-
rebilir. Böyle gelenekler başlıca iki yoldan ihlâl edilirler: birincisi
imgelenecek olayı algılamakta yanılmalar; ikincisi simgenin anla-
mını algılamakta yanılmalar. Çocuk doğrudan gözlem yaparak, re-
simlere bakarak, ya da başka gözlemlerin anlattıklarını dinliye-
rek aslanlar hakkındaki algılarını edinirken dikkatsiz davranmış
olabilir. Veya dilinde geleneksel olarak kullanılan biçimiyle **aslan**
kelimesinin anlamını öğrenememiş olabilir. Her iki durumda da
geleneksel biçim dışında kullanması, terimi haberleşmede etkin ol-
maktan ahkoymaktadır. **Aslan** kelimesi geleneksel olarak filler için
kullanılmış olsaydı çocuğun kullanış biçimi kabul edilebilirdi. İşte
öğretmen çocuğun tasvirinin "yanlış" olduğunu söylerken bunu ka-
retmektedir.

2.19 Kelimelerin anlamlarının öğrenilmesi, her kelimenin bir
tek geleneksel anlamı olsaydı, basit bir iş olurdu. Şüphesiz durum
böyle değildir. Genel olarak kullandığımız kelimelerin hemen hep-
sinin birden çok anlamı vardır. Gerçekten İngilizcede en çok kulla-
nılan beş yüz kelime, toplam olarak on dört binden çok sözlük-an-
lamı taşımaktadır*. Örneğin **fast** (**hızlı**) kelimesini alalım:

Bir insan çabuk konuşduğu takdirde **fast** (**hızlı**)dır.
Fakat o insan beğlendiği ve konuşmadığı takdirde de **fast**'tir.
Renkler çabuk solmadıkları zaman **fast**'tirler.
Şüpheli kişilerle birarada bulunan kimse de **fast**'tir.
Ayrıca **fast** olmak yalancılık etmek anlamına da gelmektedir.

* William V. Hancy, *Communication: Patterns and Incidents*, Richard D.
Irwin, 1960, s. 45.

İyi durumda olan bir hipodrom da fast'tır.
Sadık dost için de fast demir.
İleri giden saatin de fast olduğu söylenir.
Derin bir uykuda bulunma için de fast sıfatı kullanılır.
Bir geve veya yere yağın olmak için de fast kullanılır.
Cruç tutmak da fast kelimesiyle ifade edilir.
Yemek yemeğe döneminde veya gemi şamandırasına da fast denir.
Işığa karşı hassas olan fotoğraf filminin de fast olduğu söylenir.
Fakat antiseptiklere karşı hassas olmayan bakterilerin de fast olduğu söylenir.

2.20 Görüldüğü gibi insanlar aynı terimlerin, tekrar tekrar ve tutarlı bir biçimde değişik anlamlarda kullanıldığını gördükçe, alışma tanımlamaları aşağı yukarı düzensiz ve bilinçsiz olarak edirirler. Toplumsal çerçevelerin önemli olduğu açıktır. Genellikle kullanılan terimlerin alışılmış kullanıma biçimleri olmasa haberleşme ve toplumsal ilişkiler imkânsızlaşır. Söz biçiminde kurallar yapmak yeteneği insana özgüdür. Bu aynı zamanda toplum hayatının ve uygarlığın temelidir. Dilin kullanımında göreneklere uyma, her yerde kişilerin toplumsal gruplara ve camialara tam üye olabilmeleri için zorunlu sayılır. Bundan dolayıdır ki yabancı bir dil kullanan insanlar çok defa "mıymını" veya "barbar" sayılmaktadırlar.

B. Teknik Tanımlamalar: İtibari ve İşlemsel

2.21 Bilim adamları ve araştırmacılar simgeleri, günlük konuşmada gerekli olandan daha büyük bir belirlilikle kullanmaya çok önem verirler. Zamanı belirtmek için kullandıkları simgeler, "çabuk" ve "yavaş" veya "çok çabuk", "son derece çabuk" gibi nitelermelerden ibaret olsaydı, araştırmacılar işlerinde ne ölçüde bir ilerleme sağlayabilirlerdi? Fizik bilimi zamanı ölçmek için, dünyanın dönüşü ve kuvara kristallerinin titreşimi üzerine kurulu ölçülere, mesafeyi ölçmek için ışık-yılma, ağırlığı belirtmek için gram ve kilitleye, ilâh dayanır. Zaman, mesafe ve ağırlığın teknik tanımları çok defa hız, enerji ve astronomik-uzay gibi başka önemli kavramların tanımında yer almaktadır. Böyle kavramlar olmasaydı fizik biliminin gelişmesi geniş ölçüde güçleşmiş olurdu.

SİMGELER VE HABERLEŞME

ŞEKİL 2. Her insan toplumunun bir dil biçimi vardır. Her dil düzeninde en az beşbin sözcük bulunur. Halklar arasında haberleşme birçok nedenle karmaşık bir sorundur. Bu nedenlerden biri aynı anlam "haritasının" ayrı simgelerle yapılmış olmasıdır. Yukarıdaki şekil "barış" sözcüğünün yirmi Asya ve Yakın Doğu dillerinde aldığı biçimi göstermektedir.

2.22 Bilim adamlarının yaptığı teknik tanımlar, çok defa dilin alışılmış kullanıma biçimini ihlâl eder. Bu teknik tanımların kullanılmasını haklı gösteren şey, olayları anlamak ve denetlemek yolunda yeteneğimizi arttırmalarıdır. Enerji dönüşümünün soyut kavramları, geleneksel enerji kaynaklarının tükenmekte olduğu bir zamanda, tükenmez görünen atom enerjisinin üretilmesini mümkün kılmakla "maliyetini çıkarmaktadır." Böylece bilimin teknik terimleri zamanla günlük konuşma diline girmek eğilimini göstermektedir. Teknik terimlerin günlük dilde yer etme derecesi, bilimin insan davranışı üzerindeki etkisinin bir göstergesidir. Bu etkiden dolayı günümüzün ortalama insanının emrinde, bir kaç kuşak öncesinin ender dehalarınınkinden daha çok bilimsel bilgi bulunmaktadır.

2.23 Bu süreçler sosyoloji gibi davranış bilimlerinin gelişmesinde de gözlemlenebilir. **Kişi** teriminin alışılmış kullanışı, hayat biçimini ve davranış ölçülerini kendi başına tesbit eden ve yalnız kendine özgü amaçlar dizisine sahip olan bir bireyi anlatabilir. Sosyolojik açıdan bir **kişi**, toplumsal etkileşimin bir ürünü, doğduğunda hayatı tamamıyla başkalarına bağlı olan ve karakteri, amaçları, davranış ve yargı ölçüleri hayatı boyunca toplumsal gruplar içindeki deneyleri ile biçimlenen bir organizma olarak görülür (7.1-7.4). Günlük dil bize iki grup insan bulunduğunu da söylemektedir: 'erkekler' ve 'kadınlar'. Bununla beraber bazı amaçlar için insanların, en erkekten en dişiye varan bir ölçek içinde düşünülmesinin yararlı olacağını araştırmacılar görmüşlerdir. Toplumsal davranışın tabii, günlük dilde kullanılan bazı terimlerin özel ve alışılmış bir biçimde kullanılmasını gerektirir. Bunun gibi günlük dilde karşılığı olmayan bazı teknik terimlerin kullanılmasına da ihtiyaç gösterir. Her iki durumda da, 'doğru', 'isabetli', ya da 'gerçek' tanımının hangisi olduğu üzerinde tartışmanın anlamı yoktur. Asıl sorunun bir terimin araştırmada nasıl kullanılması gerektiğini belirlemek ve sonra da bu tanımlamanın güvenilir genellemeler kurmada, bunların geçerliğini denemede yararlı olup olmadığını tesbit etmek sorumludur.

2.24 Teknik terimlerin araştırmacının diline sokulmasında birçok yollar izlenebilir*. Bu yollardan birisi simgesel olarak onun ye-

* Tanımlama konusundaki bu görüşler, Gustav Bergmann'ın *Philosophy of Science* (University of Wisconsin Press, 1958) adlı eserindeki görüşleri yansıtmaktadır; s. 48-47.

rinin tutacak yeni bir kelime eklemektir. Örneğin **kısrak** kelimesinin **dişi at** ifadesinin yerini tuttuğu söylenebilir. Bir defa bu tanımlama yapıldıktan sonra **kısrak** kelimesi sözlü veya yazılı her ifadede **dişi at** ibaresinin yerine kullanılabilir. Burada iki noktaya dikkat etmek gerekir. Birincisi tanımlanan terim, yerine köken terim bırakılmak suretiyle elimden her zaman çıkarılabilir. İkincisi yeni terim her hangi bir yeni nesne, ya da olayı göstermez; dolayısıyla yeni olan hiçbir bilgi sağlamaz. Yalnızca günlük dilde kullanılan öbür terimlerin yerini tutan bir ifade görevini görür.

2.25 Bir şeye, onun yerini tutan ifadelerle anlam verilmesine itibari tanımlama denir. İtibari tanımlamanın amacı haberleşme sürecini hızlandırmak ve basitleştirmektir. Örneğin sosyologlar **kültür** terimini, toplum içinde kazanılan ve toplum içinde iletilen yargılamaya, inanç ve davranış ölçüleriyle bunlardan doğan alışılmış davranış kurallarının simgesel ve maddi ürünleri yerine kullanmaktadırlar. İtibari tanımlamaların bolca kullanılması yoluna gidilmedikçe her ders kitabı ciltleri bulurdu.

2.26 İtibari tanımlamalar biraz ihtiyatla kullanılmalıdır. Bize terimlerin ampirik anlamı hakkında hiçbir şey söylemezler. Simgelerle gözlem veya deney verileri arasındaki bağlarla ilgili değildirler. İnsan çiftlik veya hayvanat bahçesinde gördüğünde hangisinin dişi at olduğunu ayırtıyorsa da, **kısrak** teriminin **dişi at** yerine kullanılabilmesini bilebilir. Yukarıda tanımlanan biçimiyle **kültür** terimi, toplum içinde kazanılan ve iletilen davranış ölçülerinin ve maddi nesnelerin nasıl gözlemlenebileceğini bize bildirmemektedir. **Kültürü** işlemsel olarak incelemek için bu terimi gözlemlenebilir ilişki biçimlerine ve böyle ilişkilerin ürünlerine bağlamamız gerekir (5.4-5.13). Gözlemlendiği gibi itibari tanımlamalar, insan davranışının çözümlenmesi için kendi başlarına yeterli değildirler.

2.27 Simgelerle işaret ettikleri ampirik karşılıkları arasında bağ kurmanın araçlarından biri işlemsel tanımlamadır. **İşlemsel tanımlama**, tanımlanacak terimin karşılığını belirlemek için zorunlu olan gözlem yollarını açıklar. **Vücut ısısının işlemsel tanımı** bir termometrenin kullanış tarzı anlatılarak elde edilebilir. Bunun gibi **kültür** de işlemsel olarak, etnologların görenekleri, gelenekleri ve öbür toplumsal davranış kalıplarını gözlemlerken kullandıkları teknikler açısından tanımlanabilir. **Suçun işlemsel tanımı**, herhangi bir toplumda kanunları ihlâl edenleri belirlemek ve ceza,

ya da başka toplumsal denetim biçimleri getirmek üzere kullanılan stratejiler itibarıyla yapılabilir. Tutuklama veya mahkûmiyetler genellikle suçluluğun işlemsel bir göstergesi olarak kullanılırlar, tıpkı bir termometrenin vücut ısısının bir göstergesi olarak Genel bir kabul elde etmiş olması gibi (22.53).

2.28 İşlemsel tanımlamalar, araştırmalarda kullanılan simgelere açık anlamlar vermede bir mekanizma sağlamaktadır. İşlemler tekrarlanabilir (nesnel) işlemler ise, incelenen olaylar ne kadar karmaşık olursa olsunlar, tanımlanan terimler açık ve kesin anlamlara sahip olurlar. Örneğin **mutluluk** kelimesinin çok değişik alışılmış anlamları vardır. Araştırmada ise işlemsel tanımın kullanılması için, bir kimsenin 'son derece mutlu'dan 'son derece mutsuz'a varan bir ölçek üzerinde mutluluğunun derecesini belirtmesi gerekebilir. Böyle bir tanım, kelimenin sağduyu - anlamının geniş bir kısmını kapsamamaktadır. Fakat 'mutluluk'un bu işlemsel tanımınının, boşanma, aile kavgaları ve evli tarafların dilekleri gibi sosyologların ilgilendiği öbür olaylarla öngörülebilir bir bağlantı içinde bulunduğu görülmüştür (17.75-17.76).

2.29 İşlemsel tanımlamalar, bütün araştırma alanlarında nicese yöntemlerin kullanılmasını teşvik ederler. Bilimin ilerlemesi, ölçme araçlarının gelişmesine yakından bağlı olmuştur. Fizik araştırmalarında öylesine başarılı olan mantık ve matematik yöntemleri, toplumsal araştırmalarda da artan ölçüde kullanılmaktadır. Fiziki bilimlerin mikroskopları, teleskopları, Geiger sayaçları, vs. sinin toplumbilimlerdeki karşılığı tavrı ölçekleri, kanaat araştırmaları, sosyogramlar, sinema makineleri, ses kayıt cihazları, projektif testler ve yalın insan organlarının erişemeyeceği olayları araştırmacıların gözlemlemesini sağlayan daha birçok araçlardır (24.46-24.54). Toplumsal olayları gözlemek için uygun olan teknik ve araçların, her araştırma alanının uğraşmak durumunda bulunduğu özel davranışlara göre hazırlanması gerekir. Dakik araçların ve nicese yöntemlerin kullanılması her alanda kuramların ve genellemelerin doğruluğunun saptanmasını geniş ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bundan dolayı işlemsel tanımlamalar her türlü fiziki ve toplumsal araştırmalar için büyük önem taşır.

IV. TOPLUMSAL DAVRANIŞIN İNCELENMESİNDE NESNELİK

2.30 Toplum-bilimlerin tarihinde en önemli gelişme, sosyoloji ve psikolojinin olaylarının davranış olarak ele alınabileceği yolundaki görüşe geçiş olmuştur. İnsanın zihninin, düşüncelerinin, tasarımlarının, dileklerinin ve kültürünün gözlemlenebilir davranışların ürünleri sayılması yoluyla, mantık ve matematik dahil, doğa bilimlerinin yöntemleri toplumsal ilişkilerin incelenmesinde kullanılabilir. Toplumsal olaylarla ilgili nesnel bilgilerin gelişmesini mümkün kılan da bu görüş olmuştur.

2.31 Bir olaya karşı tepkiyi ileten rapor, o olayı gözlemleyen bütün yeterli kişilerin doğrulanması halinde nesnelidir. Böyle doğrulanan raporlar bilim ve bilginin temel "olgu"larıdır. Bu raporlar, yetkili kişiler onların doğruluğunu gösterebildiği ölçüde nesnel-dirler.

2.32 Nesnelğin bu ölçüsü —yetkili gözlemcilerce doğrulanma—, bir kulüp olarak Elks'in Yüksek-gönüllü ve Koruyucu Düzeni hakkındaki raporların, hayvanat bahçesindeki Elks'in faaliyetleri ile ilgili raporlar kadar nesnel olabileceğini anlatır. Bazı insanlar arasındaki bir dizi ilişkiler Elks Kulübü'nü meydana getirir; tek başlarına ele alınan bireysel üyeler veya kulüp binası, ya da içindeki döşeme değil. Gerçekten kulübün ilişkileri, örgütü ve görevleri özel üyelerden bağımsız olarak ele alınıp incelenebilir. Bireysel üyeler zamanla ayrılır ve yeni üyeler katılabilirler. Acaba bu noktanın önemi nerden ileri gelmektedir?

2.33 Bazıları "nesnel" teriminin, nesnelere içinde yatan bir niteliği olduğunu düşünmektedirler. Taşlar, evler, otomobilleri nesnel saymaktadırlar. Âdetler, kurallar ve âyanların ise öznel, zihni ve hatta manevi olaylar olduğu düşünülmemektedir. Bu türlü tepkiler, insanların değişik kelimelere verdikleri cevaplarda gözetlenebilir. Ev gibi kelimeler, insanların çoğunun "nesnel" saydıkları şeylerdendir. Bu, evlerin duyu organlarımızda doğrudan doğruya algılanabilir olmasından ileri gelmektedir ve değişik kişiler arasında var veya yok oldukları hususunda görüş birliği sağlamak kolaydır. Rüzgâr ve ısı konusunda ise anlaşmaya varmak daha güçtür; çünkü burada, bulunsun veya bulunmasın, temel özellik biraz kaba ve gerçek dışı bir belirlemedir. Rüzgâr ve ısı değişik derecelerde

bulunabilirler; ölçü araçları kullanılmadıkça rüzgârın hızı, ya da ısının derecesi konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkar.

2.34 Elektrikliğin genellikle oldukça nesnel bir olay olduğu, ama yine de bir evden daha az nesnel olduğu düşünülür. Ancak radyo dalgaları ve miknatısm "nesnel" olduğunu, fakat kişisel çekiciliğin, sevimliliğin ve güzelliğin nesnel olmadığını ileri süren bir kimsenin içinde bulunduğu düşünce karışıklığına dikkat ediniz. Temel fark elektrik olaylarının herkesin okuyabildiği ölçü araçlarıyla gözlemlenebilmesidir. Bundan dolayı bu olaylar "nesnel" gibi gözükürler.

2.35 Simgelerin insan davranışı üzerindeki etkileri, bir sosyologun başka ilgi konusunu meydana getirir. Örnek olarak PARK YAPILMAZ işareti karşısında insanların tepkileri gösterilebilir. Fıllı bir müdahale bulunmamasına rağmen, böyle bir işaret insanların çoğunu belli yerlerde park yapmaktan bir maddi engel kadar etkili olarak alıkoyabilir. İnsanları kayıtlıyan şey bir levha üzerinde yazılar bulunması değildir. Para cezası, mahkemeye gitme ve başka sıkıcı durumların sembelleri olarak bu yazıların taşıdığı anlamdır. Bu davranışı etkileyen kural, levha üzerindeki boyaya kadar "nesnel"dir. Yalnız onun nesnelliğini tesbit etmek için değişik bir gözleme ve isbatlama stratejisi gerekli olabilir.

2.36 Bazı sembeller çok soyutturlar. Hristiyan için haç, vatansever kimse için bayrak, atlet için kulübünün işareti, gelin için yülük, bütün bir insanlararası ilişkiler, ülküler ve dilekler karmaşasını anlatır. O konudaki davranışın doğrudan doğruya gözlemlenmesi ile ve kendileri için bu sembellerin karmaşık anlamlar taşıdığı kişilerin ifadelerinden yararlanarak toplumbilimciler bu olayları nesnel bir biçimde inceleyer. Sembesel davranışın incelenmesi, toplumsal cevapların zincirleme tepkileri ile de ilgilidir. Şaşkın bir kadın, bir erkeğin kendisine gelişgüzel bakışını ilgi işareti sayabilir; bu onun kendi kendisini tevik etmesine, kendi kendisini daha çekici bulmasına yol açabilir. Bundan doğan canlılık kadını, daha önce ilgisiz olan gözlemciye gerçekten ilginç gösterebilir. Böyle bir davranış başkaları tarafından gözlemlenebilir, nakledilebilir ve gerçek olup olmadığı araştırılabilir. Bu türlü insan davranışları bile, gerçek oldukları ölçüde, fizik bilimlerin olayları kadar nesnelidirler.

V. SONUÇ

2.37 Sembeler ve semge düzenleri insan faaliyetlerinin eşgüdümü, güvenilir bilgilerin birikimi ve insan deneylerinin nesnel ve dü-

zenli bir biçimde incelenmesi için temel önem taşırlar. Ancak sembeler aldatma ve hile aracı da olabilirler. Bu nedenlerle sembeler hakkında ve onların olumlu ve olumsuz yönlerde kullanılma olanakları hakkında sağlam bir bilgi sahibi olmak, insanı ve toplumu anlamak için zorunludur.

2.38 İster diyagram, ister kelimeler, isterse başka biçimlerde ifade edilmiş olsunlar, semgesel mekanizmalar insan amaçlarına ulaşılmasını kolaylaştırmak üzere insanlar tarafından yapılan buluşlardır. Ancak insan mekanizmalarının bir çoğu gibi bunlar da kabadırlar ve hizmet etmeleri istenen amaçlara iyice uydurulmamışlardır. Örneğin M.Ö. 1900 veya M.S. 1900 yılında seyyahlara yol gösteren haritalar günümüz için artık geçerli değildirler. Modern bilimin başarılarını mümkün kılan denklemler ve formüller, bu alanda yetişmiş olmıyan bir kimse tarafından kullanıldığında bir kaos ortaya çıkabilir. Jet uçaklarıyla seyahat, anında haber nakli ve atom enerjisi döneminden önceki toplumsal denetim araçları yarının dünyası için tehlikeli bir şekilde etkisiz kalabilir. Bu nedenlerle insanlığı sürekli olarak semgesel yapılarını geliştirme çabası içindedir. Şüphe yok ki, geçmişte olduğu gibi gelecekte de insan toplumlarının yaşaması ve gelişmesi geniş ölçüde bu çabaların başarı derecesine bağlı olacaktır.

2.39 Sembelerin türliliği ve esnekliğini görmek için sembeler ile doğal işaretler arasında kesin bir ayırım yapmak gerekir. Doğal işaretler, kendilerini izliyen olaylara bağlı olarak düzenli bir biçimde ortaya çıkan tarihi olaylardır; öyle ki bu tarihi olayların gözlemlenmesi, onları izliyen olayların öngörülmesi sonucunu vermektedir. Örneğin koyu bulutlar genellikle yağmura işaretler. Bir köpeğin hırlaması bir saldırı işareti olabilir. Bir kimse nabzının atışını kalp durumunun bir işareti, bazı duyuları ise yemek yemeğe ihtiyacı olduğunun bir belirtisi sayabilir. Bu durumların herbirinde işaret, insanın doğrudan doğruya denetleyemediği veya az denetleyebildiği çevresel bir olaydır. Bunun tersine sembeler insan-yapısı haberleşme ve anlaşma araçlarıdır. Bunlar insanlar tarafından, başka olayların yerini tutmak üzere yapılırlar. İşte koyu bulutlar ifadesi bazı hava şartları için bir semgedir; kardiyogram da bir insanın kalbinin çalışmasını gösteren bir semgedir.

2.40 Bazı sembeler eşya veya olayların veya onların kabpları, ya da akışlarının yerini tutarlar. Böyle sembelerin dış dünyada kar-

şıkları vardır. Örneğin at kelimesinin karşılığı görülebilir, elle tutulabilir, yetiştirilebilir, fotoğrafı çekilebilir, yenilebilir, ilh. Buna karşılık unikon'un* anlamı yalnız başka kelimelerle, ya da çizgi, resim, heykel gibi başka türlü simgeler aracılığıyla belirtilebilir. En yararlı simgelerimizin birçoğu, ampirik dünyadaki eşya, ya da olaylardan çok başka simgeleri, ya da simgesel işlemleri temsil ederler. Ve, ya da, vs. kelimeleri, cümlelerin, ya da başka sözlü ifadelerin yapımında kullanılan mantık işlemlerini temsil ederler. Matematik simgeleri rakamlar ve işlem işaretlerinden ($\rightarrow$, Σ , X vs.) kuruludur. Bunlar, hiçbir deneysel içeriği olmayabilen matematik ifadelerin kurulmasında ve değiştirilmesinde kullanılır. Bütün bu simgeler, doğal işaretlerden farklı olarak, temsil ettikleri olaylardan bağımsız olarak yapılabilir ve başkalarına anlatılabilir. Bundan dolayıdır ki iklim-bilimciler, dünyanın bütün öbür bölgelerinden gelen hava raporlarını laboratuvarlarından ayrılmadan inceleyebilmektedirler; kalp uzmanları da hiç görmemiş oldukları hastaların kardiyogramlarını karşılaştırabilmektedirler. Simgeler temsil ettikleri olaylardan ayırdedilemeseydi, sosyoloji dahil bütün bilimsel disiplinlerde araştırmacıların nesnel incelemeleri imkânsız olurdu.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların her birindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırdediniz:

- Simge — 'temsil edilen şey'
- Simge — doğal işaretler
- Simge kullanımında doğruluk — elverişlilik
- Ablığı tanımlamalar — teknik tanımlamalar
- İşlemsel tanımlamalar — itibari tanımlamalar
- Nesnel olaylar — önel olaylar

2. Aşağıdaki terimler işlemsel bir biçimde tanımlanabilir mi? Nasıl? Önerilen işlemsel tanımlamaların elverişli ve elverişsiz yanları nelerdir?

- Aşk
- Kişilik
- Komünist
- Ahlak
- Üniversite

Sizin bu terimler için yaptığınız işlemsel tanımlamalarınız ile sınıfınızdaki öbür öğrencilerin yaptıkları tanımlamalar arasında ne gibi farklar vardır?

(*) Tek boynuzlu at biçiminde tasarımı bir hayvan. (Çeviren)

Yukarıdaki terimlerin herbiri için itibari bir tanımlama veriniz. Bunlarla sınıfınızdaki öbür arkadaşlarınızın tanımlamaları arasında ne gibi farklar vardır?

Yukarıdaki terimler için alışılmış tanımlamaları söyleyiniz. Bunlarla arkadaşlarınızın söylediklerini karşılaştırınız.

Bu karşılaştırmalardan ne gibi sonuçlar çıkarıyorsunuz?

3. Aşağıdaki sorularda yer alan ana terimleri işlemsel bir şekilde öylesine tanımlayınız ki bu soruları cevaplandırmak için bir araştırma yapılabilir.

- Sınıfınızdaki öğrenciler parlak zekâlı mı, yoksa aptal mıdır? Genç midirler, yaşlı mıdır?
- Sınıf arkadaşlarınızın ana-babaları zengin midirler, fakir midirler?
- Sınıfınızda büyük liselerden gelen öğrenciler küçük liselerden gelen öğrencilerden daha yüksek notlar alıyorlar mı?
- Kibar erkekler zengin bayanları tercih ediyorlar mı?
- Şişman erkekler seğ'e dolu mudurlar?

B. Dil alışkanlıklarını anlama

1. Sizi heyecanlandıran bir kelime seçiniz (örnek: komünizm, günah, yılan, kan, zenci, istatistik, vs.) ve bu kelime ile ilgili duygularınızı dikkatle belirtiniz. Bu kelimeyle ilgili hangi deneyler, ya da olaylar sizde bu duyguların doğmasına yol açmaktadır? Bu deney ve olaylar yalnız sizinle mi ilgilidir, yoksa içinde bulunduğunuz grup veya topluluğun ortak bir özelliği midir?

2. Aşağıdaki kelimelerin karşısını söyleyiniz:

- İyi _____
- Siyah _____
- Başarı _____
- Dürüst _____

Bu iki aşırı arasında dereceleri belirtecek üç kelime daha seçiniz:

- İyi _____
- Siyah _____
- Başarı _____
- Dürüst _____

Niçin bu ikinci aşama birinciden daha güçtür?

Dilimizde ortalama terimler bulmadaki bu güçlük kutuplaşmayı teşvik etmek eğilimindedir. Bu hususun insan davranışının incelenmesi bakımından taşıdığı anlam nedir?

C. Nesnel İncelemenin Anlamı

Bir bilim adamının "nesnel" bir inceleme yapmasının anlamı: (a) işini dürüst yapması; (b) araştırmasını yürütürken incelemenin amacını açık bir şekilde zihninde bulundurması; (c) gerekli yeteneklere sahip başka kimselerin, bulguların doğruluğunu denetlemek üzere araştırmayı tekrarlayabilmesi; (d) inceleme konusu olmak üzere "duygular" vs. dahil bütün olayları gözünde bulundurmasıdır.

Bunlar içinde uygun cevap hangisidir? Niçin? Öteki şıklar tamamıyla yersiz midirler?

BİBLİYOGRAFYA

- Bloomfield, L., "Linguistic Aspects of Science," *International Encyclopedia of Unified Science*, University of Chicago Press, vol. 1, no. 4, 1939.
- Brown, Roger, *Words and Things*, Free Press, 1958.
- Chase, Stuart, *Power of Words*, Harcourt, Brace, 1954.
- Hayakawa, S. I., *Language in Thought and Action*, Harcourt, Brace, 1949.
- Huxley, Julian, *New Bottles for New Wine*, Harper, 1957.
- Johnson, Wendell, *People in Quandries*, Harper, 1946.
- Mencken, H. L., *The American Language*, Knopf, 1936.
- Morris, C. W., "Foundation of the Theory of Signs," *International Encyclopedia of Unified Science*, University of Chicago Press, vol. 1, no. 2, 1938.
- Ogden, C. K., and Richards, I. A., *The Meaning of Meaning*, Harcourt, Brace, 1938.
- Rapaport, Anatole, *Science and the Goals of Men, A Study in Semantic Orientation*, Harper, 1950.
- Sapir, Edward, *Language*, Harcourt, Brace, 1921.

3 SOSYOLOJİK KURAM VE AÇIKLAMANIN TEMELLERİ

I. AÇIKLAYICI GÖRÜŞLERİN TÜRLERİ

II. BİLİMSEL AÇIKLAMANIN BAZI İLKELERİ

- A. Açıklama ile Tasvir etme Arasındaki Ayrım
- B. Bilimsel Yasalar ve Kuramlar

III. BİLİMSEL BİR SOSYOLOJİNİN KARŞISINA ÇIKAN ENGELLER

- A. Toplumsal Sorunların Çözüm Yollarının Apaçık Olduğunun Sanılması
- B. İnsan Davranışının Karmaşıklığı
- C. Zararlı Araştırma Uygulamaları

IV. SONUÇ

SOSYOLOJİK KURAM VE AÇIKLAMANIN TEMELLERİ

I. AÇIKLAYICI GÖRÜŞLERİN TÜRLERİ

3.1 Eski bir masala göre kocalar alle tartışmalarını nadiren kazanabilirler. Çünkü bir koca kendi görüşünü deliller göstererek dikkatle belirttiğinde, karısının buna cevabı, tartışma konusunu yeniden tanımlamak olmaktadır. Burada söylenmek istenen şey, erkeklerin akılcı, kadınların ise aldatıcı oldukları değildir; fakat herhangi bir görüşün değerlendirilebilmesi için o konudaki varsayımlar ve amaçlar üzerinde tarafların anlaşmaya varmaları gerektiğidir.

3.2 Bütün tartışma düzenlerinin amaçları aynı değildir. Bunların bazıları kurulu otoriteyi devam ettirmek ve bu otoriteye karşı çıkmaları en aza indirmek üzere hazırlanmışlardır. Diğerleri bile isyana sevkedicidirler. Bazı görüşler, ileri sürülen düşüncelerin doğruluğunun araştırılabilir olmasıyla değil, duyguların ifadesiyle ilgili olan çerçevelerden gelir. Bazı düzenler insanların gerçekte ne olduklarıyla değil, yalnızca onların nasıl olmaları gerektiği ile ilgilidirler. Bu değişik tartışma temelleri, bazı amaçlar için mantık açısından ve deneysel bakımdan elverişli olan görüşlerin, başka amaçlar için tamamiyle elverişsiz olabileceklerini göstermektedir.

3.3 Bundan başka alışılmış görüşlerin kabul edilebilirliği tamamiyle mantiki tutarlılık ve deneysel doğrulukla belirlenmemektedir. Türü inançlar, ideolojiler, felsefeler ve bakış çerçeveleri, olayları ve deneyleri açıklamak için değişik ve bazan çelişik varsayımlar yapmaktadırlar. İlkel halklar, cansız şeylerde insanların kaderini etkileyebilecek ruhlar bulunduğu varsayımına dayalı boş-inançlar beslemektedirler. Bazı çağdaş dinler her olayın, her şeye gücü yeten bir Tanrının emri olduğunu varsayımlarıdır. Milletlerin, bütün bireyleriyle, dünyaya üstün bir ırkın hakim olacağı varsayımına kapıldıkları olmuştur. 1962 de Hindistan'da çok sayıda alleler, güneş, ay ve

birçok gezegenin ender görülen bir şekilde dizilmesi halinde çıkacağına inanılan dünya ölçüsünde bir felâketi beklemek üzere mallarını mülklerini terk edip dağlara çekilmişlerdir. Başka yerlerde bilgi kişiler, güç durumlarda bulunan insanların ya yeniden çocukluk alışkanlıklarına, ya da uygarlığın evrim aşamalarının gerisine, insan ırkının ilk benzerlerinin zihin yapısına döndüğüne inanmaktadır. Bu inancın sonucu şudur: yalnız uygar insanlar mantıklı bir şekilde düşünebilirler; çocukların, yazısız toplumların bireylerinin ve ruh hastalarının düşünme süreçleri mantıksızdır.

3.4 Yanlış düşünme biçiminin özellikle yazısız toplumlarda görüldüğünü doğrulayan herhangi bir bilimsel bulgu yoktur. Tersine böyle toplumların basit insanların varsayımlardan sonuçlar çıkarmada, daha bilgili çağdaşlarının kullandığına çok benzer yollar kullandıkları görülmektedir. Buna örnek olarak halkına itidal tavsiye eden 18. yüzyıl Seneca Kızılderili peygamberi Handsome Lake'in yorumlarını gösterebiliriz: Handsome Lake şöyle söylüyor:

İyi yiyecek kötü içkiye çevriliyor. Bazıları mayalanmış sıvıları içmekte bir sakınca bulunmadığını söylediler.

Bu durum karşısında şu plan uygulayın: İnsanlar Üçte ayrışın ve bir kamına bir yemek, elma ve mısır ziyafeti, Öbür kamına ise mayalanmış elma suyu ve viski verilsin. Taraflar eşit sayıda ve bileşimde olsun ve aynı zamanda ziyafetlerine başlasınlar. Ziyafetin bitiminde görecekalınız ki mayalanmış suları içenler içlerinden birini öldürmüşlerdir; fakat yiyecek yiyen grupta böyle birşey olmamıştır.

Handsome Lake'in bu sözlerinin mantık-öncesi olduğunu söylemek güçtür. Tavsiye ettiği deneysel yol John Stuart Mill'in savunduğu yöntemlere inceden inceye uymaktadır. Örneğin Mill'in "Farklılık yöntemi" şunu söyler: "Eğer inceleme konusu olayın içinde cereyan ettiği bir durum ile bu olayın yer almadığı bir durum, bundan başka her bakımdan birbirinin benzeri iseler, söz konusu tek fark, inceleme konusu olayın ya etkeni, ya nedeni, ya da nedenin ayrılmaz bir parçasıdır"¹⁰.

¹⁰ A. C. Parker'dan naklen, New York State Museum Bulletin, No. 163, 1913, yazar Anthony F. C. Wallace, "Culture and Cognition," Science, February 2, 1962, s. 356.

¹¹ John Stuart Mill, A System of Logic, London, 1881, s. 280.

3.5 Bilgi ve görgüsü az olan kişiler, yerinde varsayımlar yapabilmek için gerekli deneysel bilgiden yoksun olduklarından yanlış sonuçlara varabilirler. Güçlük tartışmanın mantık uygun biçimde olmamasından değil, fakat kavramların tanımlanmasından ve varsayımların içeriğinden ileri gelmektedir. Örneğin Kuzey Japonya'da Ainus'ların zaman zaman uyguladıkları kuvad adetine bakalım: yeni bir çocuk doğduğunda babası yatağa girer ve anne iyileşip ayağa kalktıktan sonraya kadar kendisi ağır hastaymış gibi davranır. Bu tuhaf ve görünürde mantıksız davranışı Ainuslular nasıl açıklamaktadırlar? Onların varsayımına göre kötü ruhlar sürekli olarak en zayıf kişiye hücum etmek ister. Bu yüzden yeni doğan bir çocuğun bu ruhlardan zarar görmesi tehlikesi büyüktür. İşte, baba çok ağır hasta ve bebekten daha zayıf imiş gibi görünmekle bu kötü ruhlara aldatmaya çalışmaktadır. Söz konusu varsayım doğru olsaydı babanın davranışı da mantıklı olurdu. Bundan başka baba böyle davranmama ve bebeğe bir şey olsa, bunun, babanın geleceğe uygun şekilde davranmamasından ileri geldiği düşünülecektir. Ainus çocuklarında hastalık çok sık görüldüğünden, bebeğin hasta olması çok mümkündür. Bundan dolayı Ainus'lunun görülüş açısından, gözlemleri inançlarını doğrulamaktadır. Kötü ruhlarla ilgili varsayım, bir tür kendi-kendini ispatlayan kehanet gibi işlemektedir.

3.6 Tabu ve büyüyle ilgili inançlar üzerine kurulu açıklamalar zorunlu olarak mantık aykırı değildirler. Yetersiz oluşları "büyü", "ruh" gibi belirsiz ve özsüz kavramlardan ve yanlış oldukları deneysel araştırmalarla gösterilebilen varsayımlardan ileri gelmektedir (10.25, paragraf 6). Ancak yanlış kavram ve varsayımlar yalnız eğitimsiz halkların inançlarına özgü değildir. Örneğin aşağıdaki örnekteki varsayımına bakalım:

1943 yazında, kadın savaş-ıççileri arasında devamsızlık o ölçüye ulaştı ki sabotajdan şüphelenildi ve FBI (Federal Güvenlik Bürosu) ndan araştırma yapınması istendi. Öbür devlet kuruluşları ve özel kuruluşlar tarafından doğrulanmış bulgular, tuhaf cinsel korkuların kadınları makinelerden ve çalışma masalarından uzaklaştırdığını gösteriyordu... Uçaklar için yangın söndürme tüpleri doldurmada görevli çok sayıda kadın, bu işte kullanılan maddelerin,

¹² Kendi-kendini ispatlayan kehanet konusunda bkz.: R. K. Merton, Social Theory and Social Structure, Free Press, 1957, gözden geçirilmiş baskı, s. 128-129, 421-436.

yani karbon tetrakloridin gebeliğe yol açtığı söylenişleri üzerine panik içinde 19-lerini bıraktımlardır.

3.7 Üniversite öğrenimi de bu tür inanç ve varsayımlara karşı garanti sayılamaz. Uzman kişilerin sözlüklerinde bile sık sık, düşünme sürecinde "ruhlar" ve "büyü" gibi kavramların modern karışıklıkları yerine geçen "insan içgüdüleri", "abiyojenesis" (= cansız maddeden canlı organizma yaratılması) gibi kavramlar yer almaktadır. Bazı üniversite öğrencileri çevreden kazanılan özelliklerin kalıtım yoluyla geçtiğine, yıldızların insan kaderini derinden etkilediğine, bir insanın karakterinin el çizgilerinden veya kafatasının biçiminden anlaşılabilmesine inanmaktadırlar. Çizelge 2 bunu göstermektedir:

Çizelge 2. Bir Amerikan Üniversitesinde Öğrencilerin İnançları

İNANÇLAR	EVET diyenler (%)
— İnsan, içgüdüsel olarak savaşsever bir yaratıktır.	59
— Her kuşağın doğuştan sahip olduğu zekâ, bir önceki kuşağınkinden daha çoktur.	48
— İnsan içgüdüsel olarak barışsever bir yaratıktır.	43
— Ataları Alman olan çocuklar, Almanca öğrenmek hususunda İngiliz atak çocuklardan daha çok deşal yeteneğe sahiptirler.	42
— Bazı hünerler öğretilen bir hayvanın yavrusu aynı hünerleri öğrenmek hususunda daha büyük yeteneğe sahiptir.	34
— Böcekler bazen maddenin bozulmasından ortaya çıkarlar.	27
— Yıldızlar insanların kaderini geniş ölçüde etkilemektedirler.	22
— Ayda lekeler görüldüğü zaman az yağmur yağar.	14
— Bir insanın karakteri ellerindeki çizgilerden anlaşılır.	7

Kaynak: Lynn L. and Lillian L. Ralya, "Some Concepts and Beliefs Significant to the Social Sciences Held by Entering Freshmen and the Relation of These to Scholastic Aptitude," *Social Forces*, March, 1942, s. 334-340 dan alınarak çizelge haline getirilmiştir. Yine bkz.: Wayne Dennis, "Animistic Thinking Among College and University Students," *Scientific Monthly*, April, 1933, s. 247-249.

+ Bergen Evans, *The Natural History of Nonsense*, Knopf, 1946. Yine bkz.: Joseph Jastrow, *The Story of Human Error*, Appleton-Century-Crofts, 1936 ve Martin Gardner, *In the Name of Science*, Putnam's, 1952.

3.8 Değişik açıklamaların nisbi kabul edilebilirliği insanların yaptıkları varsayımlara bağlıdır. Türli açıklayıcı düzenlerin benimsenme ölçüsü onları tutan insanların inançlarına ve çıkarlarına bağlı olarak zamana ve yere göre değişir. Örneğin çağdaş toplumda belli bir olayın —herhangibir olay— nasıl türli biçimlerde açıklanabileceğine bakalım. Adamın biri hastalanır. Belli bir dizi varsayımlara göre bu olay, o insanın günah işlemesinden ileri gelmektedir. Günahkâr davranış bir insanüstü otoritenin hoşuna gitmiyen şeyleri yapmak olarak tanımlanmaktadır ve bu davranıştan dolayı insan cezalandırılmaktadır. Aynı otorite insanın hastalığı önlemek, hafifletmek veya tedavi etmek için ne yapması gerektiğini göstermiş olabilir. Bu çare dua etmek veya başka ayinler gibi davranışlarda bulunmak olabilir. Tıbbi tedavi, dinsel sağlık-koruma yöntemlerini ihlâl etmesi dolayısıyla reddedilmiş olabilir.

3.9 İkinci bir varsayımlar dizisi insanın hastalığını, gezegenlerin hareketlerinin son derece elverişsiz olduğu bir sırada önemli kararlar alınmış olması veya bazı işlere girişmesi nedeniyle açıklamağa çalışır. Başka açıklayıcı düzenler bu insanın hastalığının, karısına karşı duyduğu, fakat baskı altında aldığı güvenme duygularının bir sonucu olduğunu, ya da yetersiz beslenme, elverişsiz mesken ve eğlence yokluğundan, veya hatta başka insanlardan çok daha düşük bir yaşama düzeyinde olmanın verdiği utançtan ileri geldiğini savunurlar. Çizelge 3, çağdaş toplumda sık görülen türli açıklayıcı düzenleri incelerken göz önünde bulundurulması gereken bazı etkileri ana çizgileriyle göstermektedir.

3.10 Yukardaki açıklamaların hepsinin ortaklaşa bir özelliği var: hepsi de bir muhakeme süreci yoluyla, söz konusu olayla ilgili olarak türli sonuçlara götüren bazı varsayımlar yapmaktadırlar. Bu sonuçların kabul-edilebilirliği bir kimsenin alışkanlıklarına, inançlarına ve çıkarlarına bağlıdır. Bazı ölçülere göre bir açıklama daha üstün olabilir. Başka ölçülere göre ise başka bir açıklama daha üstün olabilir. Çocukluk zamanının inançlarını korumak bir üstünlük ölçüsü olabilir. Estetik, ya da duygusal ihtiyaçların tatmini başka bir ölçü olabilir. Daha başka bir ölçü de, gözlemlenebilir olayların öngörülmesidir. Bilimsel açıklamaların esas olarak ilgilendiği ölçü bu 'öngörü' ölçüsüdür.

Çizelge 3. Bazı Açıklayıcı Düzenlerin İçeriğine Örnekler

Açıklayıcı Düzen	Temel Kavramlar	Örnek Varsayımlar
Teolojik	Günah, tövbe, itiraf, af, kurtuluş, vs.	Bütün olaylar doğaldır bir denetime tabidirler. İnsan günahlarından dolayı cezalandırılır. Beklenmeye değerlik için Taurinun buyruğuna uy.
Marxizm	Kapitalizm, proletarya, devrim, kitleler, sınıf kavgası, vs.	Kâr sınıflarına girmektedir. İşçiler kapitalistler tarafından sömürülmektedir. İşçiler birleşmelidirler. Devrim ilerlemenin bir aracıdır.
Yıldızbilim	Gezegenlerin hareketleri, iyi belirtiler, kötü belirtiler, karakter, doğum saatinde gezegenlerin durumu, vs.	Yeryüzündeki olaylar gezegenlerdeki güçler tarafından etkilenmektedir. Doğum saatinde gezegenlerin durumu iyi ve kötü etkilerin neler olduğunu gösterir. İnsanlar işlerini yıldızların seyrine göre düzenlemelidir.
Freud'culuk	Cinsiyet dürtüsü, gerginlik, üzüntü ve endişe, Ödipüs kompleksi, vs.	Gerginlik halleri üzüntü ve endişe yaratır. Giderilmemiş endişeler esik alışkanlıkların, örneğin çocukluk davranışlarının yeniden belirlenmesine yol açabilir. Psikanaliz endişeleri azaltır.
Klasik İktisat	Arz, talep, fiyatlar, ücretler, kâr, sermaye, vs.	Fiyatlar arz ve talebe göre kurulur. İlgüel bir maldır. Sermaye malları üretimin gücünü tayin eder.

II. BİLİMSEL AÇIKLAMANIN BAZI İLKELERİ

A. Açıklama ve tasvir ayrımı

3.11 Araştırmacılar ne olduğunu gözlemlerler. Mümkün olan her durumda deneysel denetim yollarını kullanarak belli bir olayı çok değişik özel şartlar altında gözlemlerler (24.62-24.65). Bu, gelecekteki olayların öngörülmesini mümkün kılan kuramlara ulaşılma-

sına yardım eder. Bazan araştırmacıların ilgili şartları bilmesi, onların bu olayları denetlemelerini mümkün kılar.

3.12 Gözlem altındaki olaylar tamamen anlaşılmadıkça öngörü veya denet kesin olamaz. Bir şeyi anlamak, genel yasalara, ya da kuramlara dayanarak onun ortaya çıkışını açıklayabilmek demektir. Kuramların uygunluğu, yaptıkları öngörülerin doğruluk derecesiyle ölçülür. Öngörüler doğru çıkmadığı takdirde kuramların da yeniden ifadeye kavuşturulması veya yeniden örgütlenmesi gerekir. Eğer öngörüler yapılan gözlemlerle doğrulanıyorsa, yasalara ve kuramlara karşı duyulan güven de o ölçüde artar. Ancak olaylarca doğrulanma hiç bir zaman kesin isbat sayılamaz. Yapılacak daha geniş bir inceleme, önceki bulguların yanlış olduğunu gösterebilir veya başka bir yasalar ve kuramlar dizisi ile daha iyi öngörüler yapılabileceğini ortaya koyabilir.

3.13 Bilimsel açıklamalar öbür türlü görüşlerden farklıdır. Kabul edilmeleri inanç, otorite veya gelenekten ileri gelmediği gibi, değerlendirilmeleri de onları benimsiyenlerin toplumsal durumuna, prestijine veya ününe bağlı değildir. Bilimin ahlakına göre varsayımların kabul edilebilir olup olmadığını esas olarak onların pragmatik yararlılıkları tayin etmelidir; yani olayları öngörme veya denetlemedeki etkinlikleri.

3.14 Bilimsel açıklamaların temel bir özelliği, daima iddialarının gözlemlenmiş olayların ötesine geçmesidir. Amaçları geçmişin olaylarını tasvir etmek değil, henüz yapılmamış olan gözlemleri öngörmektir. İşte bundan dolayıdır ki tasvir ve açıklama arasındaki ayrım önem kazanmaktadır.

3.15 Şu örneği ele alalım: Bir tencere suyun ateş üzerinde ısıtılmakta olduğu gözlemlenmektedir. "Bu sudur" ve "Bu su ısınmaktadır" deniliyor. En sonunda "Bu su kayıyor" denilebilir. Buraya kadarki yorumların hepsi tasviridir ve gözlemlenen şey hakkında yalnız olgusal beyanlar getirmektedir. Olayın açıklanması veya ön-

* Örneğin yakınlarda, tanınmış bir uzay fizikçisi, uzaydaki çok büyük mesafeler söz konusu olduğunda Newton'un yerçekimi yasasının geçerli olmayacağını ileri sürmüştür. Doğru olduğu takdirde bu iddia Einstein'ın genel görecelik kuramının değiştirilmesini gerektirecektir. California Institute of Technology'den Dr. Fritz Zwicky'nin çalışmaları hakkında Associated Press'in bilim yazarı Alton Blakeslee'nin raporuna bakınız. Associated Press, December 23, 1958.

görülmesi için hiçbir temel vermemektedir. Gelecekte su ısıtıldığında ne olacağını öngörebilmek için önce ısıyla su arasındaki deneyel bağla ilgili olarak genel bir varsayım yapmak gerekir. Öngörü, ancak gözlemlenen olayların ötesine varan yasaya benzer bir varsayım yapıldıktan sonra mümkün olur. "Su ısıtıldığı zaman kaynar" varsayımı, daha önce yapılmış gözlemler hakkındaki olgusal bir beyandan daha çok şey anlatır. Bu beyanın henüz gözlemlenmemiş olaylar için de doğru olduğu varsayımlandırılmaktadır. Henüz gözlemlenmemiş olaylarla ilgili bu yasaya benzer varsayım, açıklama sürecini olguları tasvir eden ifadelerden ayırdeden şeydir⁴.

B. Bilimsel Yasa ve Kuramlar

3.16 Bilim, araştırmacının önce olgusal ifadelerle tasvir ettiği şeyi yasaya benzer varsayımlarla açıklar. Tek tek varsayımlar yasalar olarak ifade edilirler (12.68); birbiriyle ilgili varsayımlardan meydana gelen dizilere de kuram denilir. Açıklama, "Eğer X oluyorsa Y'nin de olacağı beklenebilir" biçiminde yasaya benzer varsayımlardan en az bir tane ihtiva eden mantıklı bir ifadedir. Bu varsayım ve onun hangi şartlar altında doğru çıkmasının beklenebileceği konusundaki ifadeler, öngörü ve açıklama için gerekli temeli verirler. Varsayım ve onun zorunlu şartları gerçekleştiğinde, öngörülerimiz mantıklı bir sonuç gibi onları izliyecektir⁵.

3.17 Açıklayıcı ifadenin mantıklı yapısı ana çizgileriyle şöyledir:

Yasa (Genelleştirilmiş varsayım): Bu ısıtıldığında kaynar.

Şart 1: Bu kabın içinde su vardır.

Şart 2: Bu su ısıtılmaktadır.

Mantıklı sonuç: Bundan dolayı bu su kaynayacaktır.

Sonucun, yasanın ve belirtilen şartların zorunlu bir ürünü olarak ortaya çıktığına dikkat ediniz. Herhangi bir sonuç (çıkarsama) gelecekteki olayları öngörmeye başarılı olduğu zaman, söz konusu olayın basit bir açıklamasına ulaşılmış demektir. Termodinamikte-

⁴ Carl G. Hempel and Paul Oppenheim, "Studies in the Logic of Explanation," *Philosophy of Science*, 15, 1948, s. 135-175. Yine bkz.: Edward H. Madden, *The Structure of Scientific Thought*, Houghton Mifflin, 1960, ve Clarence Schrag, "Some Demerits of Contemporary Sociology," *Pacific Sociological Review*, Fall, 1961, s. 43-51.

⁵ Gustav Bergmann, *Philosophy of Science*, University of Wisconsin Press, 1958, kesim 2.

ki daha karmaşık açıklamalar, suya ek olarak değişik başka maddelerle ilgilidir ve hava basıncı, hacim ve ısı gibi başka şartları da gözönünde bulundurur. Fakat açıklama yöntemi her zaman yukarıdaki örnekle uyum halindedir.

3.18 Sosyologlar da açıklamaları aynı yolda kullanırlar. Örneğin yasadışı davranışlar incelenirken suç oranının kent merkezine yakın yerlerde yüksek, merkezden uzak mesken bölgelerinde ise düşük olduğu görülmektedir. Daha belirli olarak incelemeler, suç grafiklerinde en yüksek oranın kentin merkezinde yer aldığını ve hangi yönde olursa olsun, kent merkezinden uzaklaştıkça bu oranın yavaş yavaş düştüğünü göstermektedir. Bu kalıp 30-40 yıl önce Amerika'daki birçok büyük sanayi kentinde gözlemlenmiştir. Bu bulgular şu varsayımın bir nevi bilimsel yasa gibi kabul edilmesine yol açtı: "Suçluluk oranı, kent merkezine olan uzaklıkla ters orantılı olarak değişir." Böylece şu öngörmelerde bulunabilmek için bir temele kavuşmuş oluyoruz:

Yasa: Büyük Amerikan sanayi kentlerinde, suçluluk oranı kent merkezine olan uzaklıkla ters orantılı olarak değişir.

Şart 1: Şikago büyük bir Amerikan sanayi kentidir.

Şart 2: Sayım cetvelleri a, b, c, . . . n, Şikago'da kent merkezine olan uzaklıklarına göre araya konulmuştur.

Mantıklı Sonuç: Bundan dolayı sayım cetvelleri a, b, c, . . . n, bu sırayı izliyerek gitikçe uzalın suçluluk oranları göstereceklerdir.

Bu öngörüler mükemmel olmaktan uzak iseler de, pek çok araştırma "uzaklıkla ters orantı" yasanının, büyük Amerikan sanayi kentlerinde suçluluk oranlarının öngörülmesinde yararlı bir araç olduğunu göstermektedir⁶.

3.19 Mükemmel olmasa da, bir yasa veya kuramın elverişli yanlarından biri, öngörmeye etkinliği arttırmak amacına yönelmiş araştırmalara yol göstermesi ve onları teşvik etmesidir. Bunun en az üç önemli yolu vardır: Birincisi, genellemelerimizin doğruluk derecesini etkiliyen şartların neler olduğu tesbit edilebilir. Örneğin "uzaklıkla ters orantı" yasası kent nüfusunun toplumsal bileşimindeki değişimleri, güvenlik hizmetleri ve yasanın uygulanma derecesi bakımından semtler arasındaki farklılıkları, çok defa kent merkezindeki toplumsal ilişkilerin tanıtıcı niteliği olan hareketlilik ve gayrişahsîlik gibi etkenlerin etkisini göz önünde bulundurmamak-

⁶ Örneğin bkz.: Clifford R. Shaw and Henry D. McKay, *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, University of Chicago Press, 1942.

tadır. Bu değişkenlerin de göz önüne alınması, öngörülerin doğruluğunu geniş ölçüde artırır ve yasayı da buna göre değiştirir.

3.20 İkincisi, bu öngörücü formüllerin daha çok duruma uygulanmasına çabşır. Yersel dağılışı suçluluğunkiyle aynı olan başka olaylar arasında boşanma, işsizlik, sosyal yardımlar, cinayetler, intihar, bazı hastalıklar ve ruh bozuklukları da vardır ve bunların hepsi kent merkezinde daha sık, merkezden uzaklaşıldıkça daha az görülmektedirler. Öte yandan bazı olaylar kent merkezinde daha az, merkez dışındaki çevrede ise daha sık görülmektedirler. Üniversite öğrenimli, yüksek gelirlı, serbest meslek sahibi veya teknik alanda yetişkin olan ve oturdukları evin sahibi bulunan kimselere kent merkezlerinde seyrek, fakat merkezden çevredeki iskân bölgelerine doğru gidildikçe daha sık rastlanmaktadır. Bütün bu yersel etkenlerin dağılımının karşılaştırılması sonunda, suçluluğun nedeni olan türlü toplumsal mekanizmalar daha açık bir biçimde ortaya çıkar.

3.21 Üçüncü olarak değişik bulguların daha soyut ve daha güçlü kuramlar altında bütünlendirilmesine çabşılabilir. Yalnız suçlulukla ilgilenmek yerine, boşanma, intihar, cinayet ve akıl hastalığı gibi suçlulukla ilgili olaylar gözönüne alınabilir. Bu olaylar daha genel bir kavram olan "aykırı davranışlar", ya da "uymazlık" kavramları içinde mütalaa edilmektedir. Böylece kuramın kapsamı genişlemektedir. Öngörü için üzerine dayandacak temel de genişletilebilir. Sapık davranışların yalnız yersel etkenlerle ilişkisini aramak yerine, nüfusun özellikleri, toplumsal amaçlar, haberleşme biçimleri ve toplumsal kurallar da gözönüne alınabilir. Bu son etkenler bazen "toplumsal uyum" veya "toplumsal örgütlenme" gibi soyut kavramlar içinde toplanmaktadır. Sonuç olarak ortaya yavaş yavaş türlü sapık davranışların daha karmaşık, fakat daha etkin bir açıklaması çıkmaktadır. Uzun süreli amaç, en geniş sayıdaki toplumsal olayları en az sayıda kavram ve varsayımla açıklayacak kuramlara varmaktadır.

3.22 Yıllarca önce Fransız sosyologu Emile Durkheim, yukarıdaki görüşü destekleyen, basit fakat güçlü bir aykırı davranışlar kuramı geliştirdi*. Kuramının bir kısmı aşağıdakine benzer genel varsayımlar üzerine kuruludur:

* Emile Durkheim, *Division of Labor in Society*, İngilizce çevirisi, Free Press, 1947. Yine bkz.; Hans Zetterberg, *On Theory and Verification in Sociology*, Treenler Press, 1954, kısım 2.

Varsayım 1: Bir topluluğun üyeleri arasındaki benzerlik ne kadar çoksa, orada toplumsal uyuma da o ölçüde yüksek derecededir.

Varsayım 2: Bir topluluğun üyeleri arasındaki toplumsal uyum derecesi ne kadar yüksek ise, bu üyelerin ahlakı (kural dışı) davranışlara karşı dirençleri de o ölçüde yüksek olur.

Bu varsayımların her ikisi de türlü toplumsal faaliyetleri öngörmede "uzaklıkla ters orantı" kuramına benzer biçimde kullanılabilir. Gerekli olan başlıca şey, "toplumsal uyum" ve "aykırı davranış" gibi kavramlar için işlemsel tanımlar vermektir (2.27-2.29). Toplumsal uyum, insanların kendi toplumsal amaçlarını tayin ederken ve bu amaçları gerçekleştirecek araçları seçerken gösterdikleri anlaşmanın derecesi olarak tanımlanabilir. Suçluluk aykırı davranışın göstergesi olarak alınabilir. Bu kavramlar açısından yukarıdaki varsayımların ikincisi şöyle olurdu: "İnsanların amaçlarını ve bu amaçları gerçekleştirecek araçları seçerken büyük anlaşmazlıklara düştüğü topluluklarda suç oranları yüksek olur." Ya da: "İnsanların amaçlarında ve bunları gerçekleştirmek üzere seçtikleri araçlarda yüksek derecede bir anlaşma gösterdikleri yerde suç oranları düşük olur." Durkheim'in kuramının bu yanı ampirik araştırmalarıyla tekrar tekrar doğrulanmış ve günümüz kriminolojisinin temel taşlarından biri olmuştur.

3.23 Öngörmedeki isabetliliğine ek olarak Durkheim'in kuramının önemli bir başka yanı daha vardır: genelliği ve değişebilirliği. Bir kuram, mantıken birbiriyle ilişkili bir dizi varsayımlar veya genellemelerden meydana gelir. Böyle herhangi bir bağıntılı varsayımlar dizisi, açıkça söylenmiyen, fakat yalnızca ima edilen başka varsayımlara da yol açar. Örneğin bir önceki paragraftaki iki varsayımı göz önüne alınız. Birincisi benzerlik ile uyum'u birbirine bağlamaktadır. İkincisi ise uyum ile sapık davranışlara karşı direnç'i birbirine bağlamaktadır. Toplumsal uyum birinci varsayımda "sonuç", ikinci varsayımda ise "neden"dir. Böylece uyum kavramı iki varsayımı birbirine öylesine bağlamaktadır ki üçüncü bir varsayım mantıken gerekli olmaktadır. Bu yeni varsayım şöyledir:

Zamir Varsayım 3: Bir topluluğun üyeleri ne kadar çok birbirlerine benzerlerse aykırı davranışlara karşı dirençleri de o kadar yüksek olur.

Başka deyimle, uyumlu olmayan topluluklarda suç oranı ve başka aykırı davranış belirtileri daha yüksek olduğu halde, uyumlu top-

luluklarda bu belirtiler daha azdır (22.35). Ampirik araştırmalar bu iddiayı doğrulamaktadırlar. Zimni varsayım, köken varsayımlardan daha yararlı ve daha anlamlıdır. Daha önce sözü edilen "uzaklıkla ters orantı" yasasının bazı sınırlılıklarını göstermektedir. Aynı zamanda bir kuramın kapsam ve gücünün, köken diziden çıkarılabilecek yeni genellemelerle önemli ölçüde artırılacağı da gösterilmektedir.

3.24 Kuramlara çok yönlülük özelliğini veren şey mantıki uyum yetenekleridir. Genellikle postüla diye adlandırılan köken varsayımlar, teorem denilen yeni varsayımlar ortaya koymak üzere mantık kurallarına göre değiştirilebilirler. Yani, yukarıdaki 1 ve 2 nolu varsayımlar postülalardır, 3 nolu varsayım ise bir teoremdir. Teoremler varsayımlarca içerildikleri için, köken postülalar dizisi değiştirilmedikçe teoremler de değiştirilemezler. Bu şu demektir: deneysel veriler bir kuramın ileri sürdüğü şeylerden bazılarını doğrulamadığı zaman postülaları veya kavramların tanımlarını, ya da her ikisini değiştirmek zorunludur. Buna karşılık deneysel veriler bir kuramın ileri sürdüğü şeylerden bazılarını doğruladığı da, köken varsayımlar dizisini olduğu kadar, mantıki gerekleri, ya da teoremleri dahil, kuramın bütününe doğrulama eğilimindedir. Bundan dolayı kuramların, bireysel yasalara göre belirli bir üstünlükleri vardır. Bu nedendir ki kuramlar bilimsel bilgilerin birliğinde öylesine önemli bir yer tutmaktadır¹⁰.

3.25 Bilimsel kuramlar kurulmasında, birbirinden ayrı birkaç yol vardır. Birinci olarak kavramlar hem işlemsel, hem de itibari olarak tanımlanırlar (2.21-2.29). İkinci olarak postülalar, kavramların tesbit ettiği olaylar arasındaki deneysel ilişkiler üzerine belirli varsayımlar yaparlar. Üçüncü olarak teoremler, postülaların mantıki olarak gerektirdiği şeylerin bazılarını açıklarlar. Dördüncü olarak teoremler veya postülaların ileri sürdükleri şeylerin bazılarının doğruluğunu araştırmak üzere düzenli bir biçimde deneysel veri toplar. Beşinci olarak bu araştırmanın sonuçlarını ve ilgili başka verileri göz önünde bulundurmaya üzere tanımlar ve postülalar değiştirilir veya yeniden düzenlenir. Değiştirme ve yeniden düzenleme sonu-gelmez süreçlerdir. Kuramlarda ilerlemeler geniş ölçüde bu yollarla sağlanır. Son olarak, kuramların genelliği, değişebilirliği ve öngörme etkinliği arttıkça, ilgi konusu olayları açıklamada daha yararlı olurlar.

¹⁰ Zetterberg, Op. cit.

III. BİLİMSEL BİR SOSYOLOJİNİN KARŞILAŞTIĞI ENGELLER

3.26 Hangi bilim dalında olursa olsun, araştırma ve kuram kurma pahalı, zahmetli ve zaman alıcı bir çalışmadır. Ancak toplumbilimler, bunların dışında bir sorunla daha karşılaşmaktadırlar: insan davranışının bilimsel araştırmaya elverişli bir alan olmadığı inancı. Aşağıda bu inancın ortaya atılış biçimlerinden birkaçı ele alınacaktır.

A. Toplumsal sorunların çözüm yolunun apaçık olduğu görüşü

3.27 Toplumsal sorunların çözüm yollarının toplumların deney yoluyla kazandıkları birikmiş hikmetleri temsil eden atasözleri ve vecizeler halinde zaten mevcut olduğunu, bundan dolayı araştırmaya ihtiyaç bulunmadığını ciddi olarak savunanlar ve... Bu birikmiş inançların doğru olması gerektiği düşünülmemektedir çünkü zamanın sınavından geçmeleri, en akıllı ve saygıdeğer kişilerle in sözleri olması ve sık sık tekrarlanmaları onları geçerli göstermektedir. Bir grubun geleneksel inançlarının karşısına geçmek, kutsal bir mirasa güvensizlik sayılmaktadır.

3.28 Bundan dolayı araştırmacılar "sağduyu" kavramlarını ve yerleşmiş inançları oğuların deneyinden geçirmek istediklerinde muhalefetle karşılaşmaktadırlar. Zaten apaçık ortada olan bir şeyin doğruluğunu yeniden araştırmak için zaman, para ve enerji harcıyıp incelemeler yapmak niye? New York Post gazetesi yazarlarından biri sosyolojiyi "herkesin çoktanberi bildiği şeylerin doğruluğunu pişmanlık duymadan araştırmak" olarak tanımlarken bu şüphesizliği ifade etmekteydi¹¹.

3.29 Sosyolojik araştırmaya yöneltilen bu eleştireci görüşleri karşılamak için, II. Dünya Savaşında askerlerin askeri hayata uyumu konusunda bir araştırmadan alınan şu bulgu ve yorumlara bakalım:

¹¹ Murray Kempton, "Social Notes on the A.S.A. Meetings," *Sociological Inquiry*, Spring, 1961, s. 180-191. Sosyolojik bilginin tamamen bilinen şeyler olmadığını deneysel bir gösterisi için bakınız: William R. Catton, Jr., "Is Sociology a Remorseless Pursuit of What Everyone Knew All Along?" *Sociological Inquiry*, Spring, 1961, s. 183-184.

Daha iyi eğitim görmüş olanlar daha az eğitilmiş olanlara oranla daha çok ruh bozukluğu belirtileri göstermişlerdir. (Solaktaki adamın daha sakin ruh haline karşılık aydın kişilerin sibil kararlılık gösterdikleri sık sık söylenmektedir.)

Kırsal çevrelerden gelenler genellikle askerlik hayatları boyunca, kentsel çevrelerden gelenlerden daha (y) bir ruh hali içinde olmuşlardır. (Onlar güçlülere daha alışkınlardır.)

Güneyli askerler sıcak Güney Denizi Adalarındaki iklimle, kuzeyli askerlerden daha dayanıklı idiler. (Şüphesiz Güneyliler sıcak iklimle daha çok alışkınlardır.)

Beyaz erler yedek subay olmaya zenci erlerden daha istekliydi. (Zencilerde ihtiras yokluğu hemen hemen atıfılarına girer.)

Güneyli zenciler, Güneyli beyaz subayları Kuzeyli subayları tercih etmişlerdir. (Güneyli beyazların kendi "kararlarına" karşı daha babaca davranışları bilinen bir şey değil midir?)

Savaş sırasında askerler yurda (A.B.D.) gönderilmeyi, Almanya'nın teslim olmasından sonraki oranda daha çok istiyorlardı. (İnsanları öldürülmek istemedikleri için ayıphyamazamız.)¹²

3.30 Yukarıdaki ifadeler, karşılıklı-ilişkilerin en basitlerinden birer örnek sayılabilir. Temel sosyolojik bilgi böyle derlemelerden edinilmektedir. Fakat böylesine apaçık bilinen şeyler olduklarına göre, bunları tesbit etmek için neden bu kadar para ve enerji harcanmaktadır? Bunları bilinen gerçekler sayıp, doğrudan doğruya daha karmaşık çözümlere geçmek daha akıllıca bir iş olmaz mıydı? İlginç bir nokta dışında bu doğru olabilir: Bu ifadelerden her biri, araştırmamızın gerçekte vardığı bulguların tam tersidir. Düşük eğitilmiş askerler yüksek eğitilmiş olanlardan daha çok ruh bozuklukları göstermişlerdir; Güneyliler tropikal bir iklime uymakta Kuzeylilerden daha büyük bir yetenek göstermemişlerdir; zenci askerler terfi etmek hususunda beyazlardan daha istekliydi; ve Eger önce araştırmamızın gerçek bulguları söyleneceydi, eleştiriciler bunlara da "apaçık bilinen hususlar" diyebilirlerdi. "Apaçıklık" iddiasının yanlış bir yanı vardır. Her türlü insan tepkisini tasarlamak mümkün olduğundan, hangi tepkilerin hangi şartlar altında en sık görüldüğünü bilmek çok önemlidir. Bilimsel bir sosyoloji bu yolla gelişecektir.

3.31 Görüldüğü gibi yalnızca "sağduyuya uygun" veya "apaçık" görüldüğü için bir ifadeyi doğru kabul etmemek gerekir. Yine "mantıklı" veya "makul" görünen bir çok ifadelerin, dikkatli deneme ve gözlem sonunda yanlış oldukları görülmektedir. Bilimsel bir

¹² Paul Lazarsfeld, "The American Soldier," *Public Opinion Quarterly*, Fall, 1949, s. 379-380.

açıklamanın iki niteliği vardır: Birincisi, böyle bir açıklama, doğruluğu tekrar tekrar yapılan gözlemlerle deneysel bir biçimde araştırılabilen sonuçlara götürür. İkincisi, inceleme konusu olayların, belli bir doğruluk derecesiyle öngörülmesini mümkün kılar.

B. İnsan davranışının karmaşıklığı

3.32 İnsan ilişkileri sorunlarına bulunabilecek "apaçık" ve "makul" cevapların zaten bilinmekte olduğunu söylüyorlar, insan davranışı gibi karmaşık ve öngörülemez olan bir şeyin deneysel araştırmaya gelebileceğini de ileri sürmektedirler. Çok okunan bir haberleşme aracında yayınlanan bir makalenin şu satırları bu tutuma bir örnektir: "İnsanların karmaşıklığı ve öngörülemezliği göz önüne alındığında, etkin bir toplumsal yönetimin insan tabiatı hakkında uzman bilgisi üzerine kurulabileceğinden şüphe edilmektedir"¹³.

3.33 "Karmaşıklık" iddiası genellikle şu biçimi almaktadır: "Yeryüzünde hemen hemen üç milyar insan var. Bu bireylerin hepsi de birbirinden farklıdır. Herbiri kendi özel çevresinin sayısız yönlerine değişik tepkide bulunur. Bu tepkiler, gözlemlenmesi mümkün olan vücut hareketlerinden ibaret değildirler. Konuşma ve duygu da bunlar arasındadır. İnsanın düşünce süreçleri üzerinde çevresinin belirgin yanları kadar arkadaşlarının düşünce ve duygularının da önemli, fakat farkedilmesi güç olan etkileri vardır. Buna ek olarak insan, seçimini tesbit ederken kendi bireysel iradesini de kullanmaktadır. Kasıtlı olarak etrafındaki insanları (sosyolog dahil) yanıltabilir. İnsan düşüncesinin kaosu andıran karmakarışıklığının yasalar ve kuramlarla gösterilebileceğini beklemek çok fazla ummak olmaz mı?"

3.34 Az denemiş olduğumuz ve anlamadığımız her durum karmaşıktır. Karmaşıklık, bir durumu anlamak için gerekli olan öğrenme miktarının belirtisidir. Havası boşalmış bir lastiği hayatında ilk defa onarmağa kalkışan bir kimse için bu işlem karmaşıktır ve sonuç da öngörülemez bir niteliktedir. Ana-babasının hareketlerini gözlemleyen çocuk, yetişkinler için hayatın çok karmaşık olduğunu düşünebilir. Fakat olgunluk çağına yaklaştıkça ve bir yetişkin olarak kendisinden beklenen rolleri yerine getirmede tecrübe kazandıkça,

¹³ Erik Hoffer, "How Natural Is Human Nature?" *the Saturday Evening Post*, January 13, 1962, s. 27.

bu umut kırıcı karmaşıklık ortadan silinmeğe başlar. Bundan dolayı, karmaşık, durumun kendisinde yatan bir özelliği değil, bu duruma karşı gösterilen karışık ve belirsiz tepkileri anlatmak için kullanılan bir kelimedir.

3.35 Tepkilerdeki büyük değişmelere rağmen, insan gruplarının faaliyetlerinde tekrarlanan kalıplar vardır. Bütün toplumlarda insanların zaman ve güçlerinin önemli bir bölümünü, az sayıdaki bir-ölçü ve tekrarlanan faaliyetler almaktadır. Bir grubun üyeleri arasındaki tekbiçimlilikler giyinme tarzında, dilde, bağ-lıca tutum, inanç ve alışkanlıklarda görülebilir. Tekbiçimlilikler, suç ve boşanma gibi aykırı davranışlarda da görülür. İnsan davranışı örgütlenmiş davranıştır. Çoğunlukla tesadüfi ve gelişigüzel değildir. Belirtilen şartlar altında olayların yeniden ortaya çıkması bilimsel araştırmanın ana konusudur. Böyle tekrarlanmalar insan davranış-larında, öbür doğa olaylarındaki kadar yaygındır.

C. Yarıltıcı araştırma uygulamaları

3.36 Toplumsal araştırmayı engelliyen etkenler konusunu tamamlamak için bazı yarıltıcı araştırma uygulamalarından da söz etmek gereklidir. Bir kriminologun "Kızıl Saç ve Mücrim" başlıklı yazısı bu konuya bir örnektir. Kriminolog bu yazısında, Amerikan tarihinde Batı'ya açılış sırasında sınır boylarında raslanan mücrim-lerin kızıl saçlı olduklarını göstermek üzere veriler sunmaktadır¹¹. Yazar bu görüşünü desteklemek üzere, Old West (Eski Batı) hikâ-yelerinde anılan tabanca adamlarının birçoğunun kızıl saçlı olduğunu söylemektedir. Böyle 20 kadar kişiyi adlarıyla anmaktadır. Ger-çekte kimse, o zamanlar yaşayan kızıl saçlı (mücrim veya hanımlara saygılı) sınır adamlarının sayısını dikkatle tesbit etmiş değildir. Öy-le görünüyor ki bu makalenin yazarı, genişleme çağının tanınmış suç-larına yer veren kitapları okuyarak, kızıl saçlı olmak ile suç sayı-lan davranışlarda bulunmak arasında anlamlı bir ilişki bulunduğuna inanmıştır. Şu ifade yazarın nesnellikten ayrıldığı noktayı göster-mektedir: "Suçlular arasında kızıl saçlıların sık görülmesini kısmen açıklamak mümkündür. O günlerde ve o türlü çevrelerde insanların hayatı geniş ölçüde bir Colt veya Derringer'i ne kadar hızla ateşli-

¹¹ Hans von Hentig, "Red Hair and Outlaw," *Journal of Criminal Law and Criminology*, May-June, 1947, s. 1-6. Buradaki istisnalar aynı kaynaktan yapılmıştır.

yebildiklerine bağlıydı. Öyle görünüyor ki kızıl saçlılar çok defa hareket-sinirleri hızlı işleyen insanlardır." Ancak saç rengi ile ha-reket tepkilerinin hızı veya mütecavizlik arasında ilişki bulunduğ-u-nu gösterecek herhangi bir veri yoktur¹².

3.37 Söz konusu incelemenin yazarı, şu sözlerinden de anla-sılacağı gibi, zayıf verilerini yorumlamakta fazla sınır tanımamaş-tır: "Jesse James hakkında verilen tarifler değişmektedir. Tarihi bakımdan pek güvenilir olmayan bir raporun O'nun için kahverengi gözlü ve siyah saç dediği doğrudur. Fakat ölümünden sonra ces-e-dini gören bir gazeteci şahsın kızıl olduğunu söylemektedir; mi-zacı hakkında söylenenler ise hiç şüphesiz kızıl saçlı bir insanın mizacına uymaktadır. Kinci, daima kanlı, hareketli ve gözünü bu-daktan sakınmayan bir insan olduğu söylenmektedir." Yazar bu-rada Jesse James'in saçının rengini tesbit etmek için kendi varsay-ımını —yani, şiddet eğilimleri olan kimselerin çoğunlukla kızıl saç-lı olduğu varsayımını —kullanmaktadır. Sonra da bunu, aynı var-sayımın doğruluğunu isbatlamada kullanmaktadır. Sonuç olarak bi-ze şunu söylüyor: "Söz konusu mücrimler arasında kızıl saçlı olan-ların sayısının, normal nüfustaki orandan daha yüksek olduğu so-nucuna varmak gerekmektedir."

3.38 Bu incelemenin varsayımına karşı çıkılamaz. Eğer saç rengi gibi belirgin bir fizik özelliğin suçlulukla ilişkili olduğu göste-rilebilseydi bu ilginç ve yararlı bir bilgi olurdu. Söz konusu inceleme bu varsayımın doğruluğunu araştırmaktadır. Bunu araştırmak için ne türlü verilere ihtiyaç vardır? Kızıl saç ve mücrim terimlerinin açık biçimde tanımlandığı kabul edilirse, kızıl saçlı bütün mücrim-lerin oranını bulmak ve bunu oradaki kızıl saçlı bütün insanların oranıyla karşılaştırmak gerekir. Yani araştırıcının bütün mücrim-leri incelemesi ve bunları kızıl saçlı olanlar ve olmayanlar diye iki gruba ayırması gerekir. Sonra aynı işlemi oradaki bütün insanlar veya onların temsil edici bir örneği üzerinde yapmalıdır. Sonuç ola-rak elde edilen bilgiler Şekil 3'deki gibi gösterilebilir.

3.39 Eğer bütün durumlar (veya bunların raslantıya yorum-lanamayacak kadar yüksek bir oran) X işareti bulunan verevine gözlere düşüyorsa varsayımın doğru olduğu anlaşılır. Eğer durum-

¹² Örneğin bkz.: Gordon Allport, *Personality, a Psychological Interpreta-tion*, Holt, 1937.

TARAFSIZ OLMAYAN BİR GÖZLEM ÖRNEĞİ

Saç Rengi	Statü	
	Mücrim	Mücrim değil
KIZIL	X	
KIZIL DEĞİL		X

ŞEKİL 3. Kızıl saç ile yasa-dışı davranış arasında ilişki

lar dört göze de dağılıyorsa veya çoğunluğu şekilde işaretli olmayan gözlerde toplanıyorsa varsayımın reddedilmesi gerekir.

3.40 Söz konusu incelemenin yazarını vardığı sonuca ulaştıran şey, herhalde, önceden beklediği şeyi doğrulayan örnekleri seçerken gösterdiği bilinçsiz taraflılıktır. Herhalde kızıl saç ile suçluluk arasındaki ilişki konusunda beslediği önyargıdan dolayı kızıl saçlı mücrimleri göz önünde bulundurmuş, fakat kızıl saçlı olmayan mücrimlerle kızıl saçlı olup da mücrim olmayan kimseleri göz önünde bulundurmamıştır. Böylece de yukarıdaki çizelgenin her dört gözüne girmesi gereken bilgileri sağlamamıştır. Dolayısıyla vardığı sonuç verilerle doğrulanmamıştır.

3.41 Araştırmacı, inançlarını doğrulayacak durumları seçmek eğiliminden kaçınmalıdır. Folklorun büyük kısmı — atasözleri, vecdeler, sloganlar, vs. — bu bakımdan bilimsel sonuçlardan ayrılırlar. Bilimsel sonuçların doğruluğu dikkatli denemelerle tesbit edilir; sağduyu sonucu olan kanaatler için ise durum böyle değildir. Taraflı gözlemler yanlış inançları devam ettirirler. Bu yüzden sosyoloji öğrencisi, tarafsız verilerin düzenli biçimde gözlemlenmesine dayalı olmayan sonuçları gerçek bir şüphecilikle karşılamalıdır.

IV. SONUÇ

3.42 Açıklayıcı görüşlerin değişik amaçları olabilir. Belli bir görüşün amacı ne olursa olsun, kavramlar ve varsayımların bir amaçla uygun olması önemlidir. Bilimsel yasa ve kuramlar, gözlemlene-

bilir olayların öngörülmesini ve denetlenmesini mümkün kılmak amacıyla yapılırlar. Başka amaçları yoktur. Bilimin yöntemlerinde insanın içinde bulunduğu durumun nasıl olması gerektiğini söyleyen veya bir yaşama biçiminin başkalarından daha değerli olduğunu gösteren hiçbir şey yoktur. Bilimsel yaklaşımda alternatif açıklamaların karşılaştırılmasını, öngörü ve denetimi mümkün kılmadaki etkinliklerinden başka ölçülere dayandırmayı haklı kılan hiçbir şey yoktur.

3.43 Sosyoloji insanlar arası etkileşmenin gözlemlenen biçimlerinin, süreçlerinin ve sonuçlarının incelenmesidir. Bu biçimlerin ve süreçlerin nasıl olması gerektiği hakkında bir şey söylemez. Davranış kalıplarını değiştirmede kullanılacak araçları gösterebilir, fakat yapılacak değişiklikleri tayin etmez. Gerçekten sosyolojik bilgi, daha çok sayıda insanın amaç ve hedeflerinin daha çoğunu gerçekleştirebildiği bir toplumun yaratılmasında vazgeçilmez olabilir. Bu bilgi hangi amaçların nisbeten kısa zamanda ve az masrafla gerçekleştirilebileceğini ve hangilerinin daha uzun zaman ve daha çok çaba isteyeceğini aydınlatabilir. Ancak masrafları ve sonuçları kabullenmek kararı, bir görelî istenilirlilik ifadesidir. Bunun isabetliliği ise deneysel araştırmayla tesbit edilemez.

3.44 Sosyolojik incelemeler Japonya'lı Ainus'ların uyguladığı "yalandan hastalanma" usulünün (3.5), çocuk hastalıklarının denetleme yöntemi olarak tamamen etkisiz olduğunu gösterebilir. Yine bu incelemeler aynı zamanda bu usulün bazı dinsel inanç ve uygulamaları devam ettirdiğini gösterebilir. Bu usulü kaldırmak yönündeki bir girişim, çocuk sağlığını geliştirmenin geleneksel dinsel törenleri devam ettirmekten daha büyük bir değer taşıdığı varsayımı üzerine kurulabilir. Bir değer yargısı olan bu varsayımın doğruluğu bilimsel yöntemlerle isbatlanamaz. Bu konudaki tercihlerini tesbit etmek için Ainus halkı ile görüşme yapılabilir. Böylece elde edilen bilgiler Ainus'ların yargılarıyla ilgili bazı olgusal beyanlarda bulunmayı haklı kılar. Ancak onların tercihlerinin ne olması gerektiği konusunda hiçbir beyanı haklı kılmaz.

3.45 "Ne olması gerektiği" konusundaki değer yargıları ve varsayımlar bilim adamları dahil bütün insanların faaliyetlerini etkilerler (25.5-25.6). Bu tür varsayımlar toplumdaki dinsel, töresel ve yasal konuşmalardan çoğunun temelini teşkil ederler. Türü insan amaçlarının güdüselini meydana getirirler. Bundan dolayı yal-

nuz bağına bilimsel araştırmanın, bir amacın başka bir amaca yettutulmesini haklı kalamayacağını anlamak önem taşır. İkel topluluklarda olduğu gibi modern toplumda da değişik açıklayıcı düzenler karşısında kalışımızın bir nedeni de budur. Sosyoloji kavramlarının belli amaçlar için bilinçli olarak yapılmasının nedeni de budur. Bu amaçlar arasında gözlemlenebilir olayların güvenilir tasviri, olayların birbiriyle nasıl ilintili olduklarını gösteren yasa ve kuramların kurulması, yasa ve kuramların doğruluğunun gözlem ve deney yollarıyla saptanması bulunmaktadır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırt ediniz.
  - a. Açıklama — Tasvir
  - b. Yasalar — Kuramlar
  - c. Postülalar — Teoremler
2. Aynı olayların değişik yollarda "açıklanabileceği" söylendi. Bu değişik açıklamalardan hangisinin "doğru" olduğu nasıl tesbit edilebilir? Böyle bir karar verebilmek için hangi ölçülere bakılmalıdır? Niçin?
3. İki paragraf yazınız: Birtinde bir kap içinde kaynayan suyu tasvir ediniz, öbüründe de kaynayan suyu açıklayınız. İki paragraf arasındaki farkı belirtiniz.
4. 2.17 numaralı paragrafta belirtilen mantiki yapıyı izleyerek, aşağı toplumsal-ekonomik düzeylerde görülen yüksek doğum oranını açıklayacak bir görüş öne sürünüz.

B. Gözlemlerde taraflılık

1. Niçin beyzbol takımının taraftarları hakemin bütün bitirici kararlarında kendi takımları aleyhinde hüküm verdiğini sanırlar? Bir oyuncunun dışarda olup olmadığına karar vermek için kim daha iyi bir durumda: hakem mi, yoksa oyuncu mu?
2. Darwin, doğru çıkacağını umduğumuz bir varsayımın tersini gösteren bütün olguları tesbit etmenin iyi olduğunu savunmuş, aksi takdirde varsayımı doğrulamayan olguları unutulabileceğimizi söylemiştir. Niçin?
3. Şu sözler hangi sosyolojik olaya işaret etmektedir? "Niçin kardeşinin gözündeki çöpü görüyorsun da kendi gözündeki merteyi görmüyorsun?" (Matthew) — İncil 7 : 3.

C. Karmaşıklık

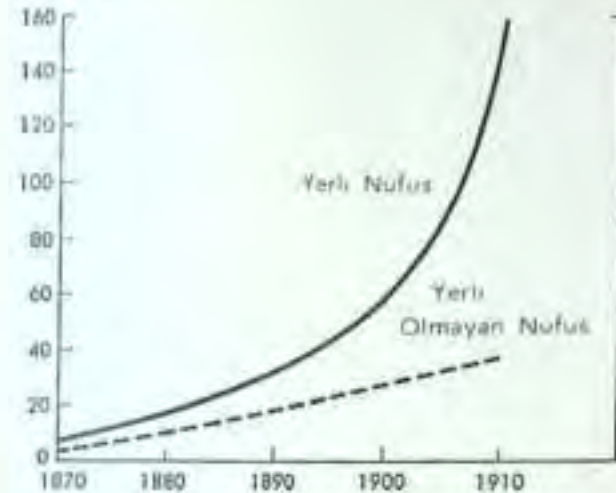
1. 2.32-2.35 numaralı paragraflarda insan davranışının "karmaşıklığı" ile ilgili olarak söylenenlere katılıyor musunuz? Niçin?
2. Aynı olaylar dizisinin şu üç sunuluş biçimine bakınız:
Kelimeler: Geçen yüzyılın son kesimi ile bu yüzyılın ilk kesimi arasında Portland (Oregon)'ın nüfusu çok arttı. Ancak buranın yerli nüfusu

özellikle bu dönemin son kesiminde yerli olmayanlardan çok daha hızla arttı.

Sayılar: 1870 ile 1910 arasında Portland (Oregon)'ın nüfusu yaklaşık olarak 5.000 den 200.000 e yükseldi. 1890 a kadar yerli nüfus, yerli olmayan nüfusla aşağı yukarı aynı oranda artıyordu; 1890 da yerlilerle yerli olmayanlar yirmişer bin kadardı. Bu tarihten sonra yerli nüfus çok hızla arttı. Gerçekten 1910 a gelindiğinde yerli nüfus 160.000, yerli olmayanlar ise 40.000 kadardı.

Grafikler:

Nüfus (bin)

Nüfus Artışını Gösteren Grafik

Hangisi en karmaşık sunuş biçimidir? Niçin? Bu konuda kendi yargınızı amf arkadaşlarınızla tartışarak karşılaştırınız. Farklılık varsa açıklayınız.

BİBLİYOGRAFYA

- Cohen, Morris E. ve Nagel, E., *An Introduction to Logic and Scientific Method*, Harcourt, Brace, 1934.
- Francis, Roy G., *The Rhetoric of Science*, University of Minnesota Press, 1961.
- Gibson, Quentin, *The Logic of Social Inquiry*, Routledge, 1960.
- Martindale, Don, *The Nature and Types of Sociological Theory*, Houghton Mifflin, 1960.
- Pearson, Karl, *The Grammar of Science*, Walter Scott, London, 1892.
- Poincaré, Henri, *The Foundation of Science*, Science Press, 1914.
- Santillana, G. and Zilsel, E., "The Development of Rationalism and Empiricism", *International Encyclopedia of Unified Science*, University of Chicago Press cilt 2, No. 8, 1941.
- Zetterberg, Hans L., *On Theory and Verification in Sociology*, Treadler Press 1954.

BÖLÜM II

EYLEM DÜZENLERİ VE KURALSAL DÜZENLER

4 GRUP DAVRANIŞI VE EYLEM KALIPLARI

I. GİRİŞ

II. GRUP YAPISININ AYIRAÇLARI OLARAK DAVRANIŞ KALIPLARI

- A. Gruplar ve Öbür Toplumsal Kategoriler
- B. Birincil Gruplar
- C. İkincil Gruplar
- D. Resmî Gruplar ve Örgütler
- E. Resmî Olmayan Toplumsal Kuruluşlar

III. GRUPLARIN OLUŐUM VE İŞLEYİŞİNİN ETKENLERİ

- A. Zaman Etkenleri
- B. Büyüklük Etkeni
- C. Yersel Etkenler
- D. Etkileşme Süreçleri

IV. GRUP İNCELEMESİNİN YÖNTEMLERİ

- A. Çekme ve İtme Kalıplarının Gözlemlenmesi
- B. Sosyometrik Verilerin Yorumlanması
- C. Sosyometrik Testlerin Daha Geniş Uygulanmaları
- D. Katılımlı Gözlem

V. BİRBİRİNİ İZLİYEN KALIPLAR VE TOPLUMSAL SÜREÇLER

- A. Sık Görülen Bazı Toplumsal Süreç Birimleri
- B. Değişik Toplumsal Süreçlerle Birlikte Giden Etkenler

VI. SONUÇ

GRUP DAVRANIŞI VE EYLEM KALIPLARI

---

1. GİRİŞ

4.1 Bir kentin kaldırımında veya herhangi bir yaya geçidinde iki kişinin karşılaşması halinde neler olabilir? Birçok olasılık vardır. Hareket özgür ve engellenmemiş olabilir. Geçiş hakkının ian-gisine ait olduğu yüzünden gecikme, tartışma, hatta belki anlaşmazlık olabilir. Bir uzlaşmaya varmak zorunluluğuyula karşılaşınca her iki yaya da hızlarında ve yönlerinde karşılıklı ve dostça bir değişiklik yaparak çatışma ve gecikmeyi en-aza indirebilirler. Ya da çatışmadan kaçınmak sorumluluğu esas olarak öbürüne saygı göstermesi beklenen kişiye ait olabilir.

4.2 Yaya karşılaşmaları çok defa yasal veya töresel hükümlerle düzenlenmemiş olduğundan, böyle bir durumda ne olacağı raslantıya bağlıdır, diye düşünülebilir. Ancak kaldırım davranışı, birbirine nisbeten yabancı olan kişiler arasındaki öbür gelişigüzel ilişkiler gibi, raslantıya bırakılmış bir süreç değildir. Kaldırımında nasıl davranılacağı, türlü derin ve resmi olmayan etkileşmelerle belirlidir. Bazı yer ve zamanlarda erkekler kadınlara, gençler yaşlılara vs. saygı gösterirler. Etkileşme kalıbı, ilgili kişilerin görünüşlerine, giyinme biçimlerine, genel davranışlarına, ağırbaşlı olup olmalarına ve tanışmalarının derecesine bağlı olabilir. Kentin türü ve kaldırımın kentin hangi semtinde olduğu önem taşıyabilir. Bunun gibi günün saati, yılın mevsimi, kutlama günleri ve bayramlar gibi özel durumlar ilişki kalıpları üzerinde etkide bulunabilir. Fakat bütün bu etkilerin net sonucu şudur: hergün cereyan eden millet

yarılarca yayalar-arası ilişkilerde çok az sayıda anlaşmazlık ve aşırı karışıklıkla karşılaşılır. Pek çok durumda işbirliği ve uyum kalıpları yürürlükte. Bundan başka herhangi belli bir durumun etkileri dikkatle gözlemlenirse, sonucun ne olacağı hakkında oldukça doğru öngörmelerde bulunmak mümkün olur. Böyle olmasaydı yaya trafiğinin sorunları, olduklarından çok daha ciddi bir durum gösterirdi.

4.3 Yaya kaldırımında karşılaşan kişilerden birinin bir Kafkas, öbürünün de bir zenci olduğunu varsayımlayın. Öngörünün temelini derhal bazı etkenler değiştirir. Kentin bulunduğu yer önem taşımağa başlar, çünkü ırklar-arası ilişkiler çok defa Amerika'nın Güney ve Kuzey eyaletlerinde veya İskandinavya ile Güney Afrika Birliğinde farklı biçim taşır. Irk ayrımı ve ırkçılık konularındaki tutumlar açık olabilir. A.B.D.'de Ku Klux Klan, Freedom Riders (Özgürlük Süvarileri) veya NAACP gibi gruplara üye olmak burada önem taşıyabilir. Karşılaşma sırasında ortaya çıkan olaylar, katılanların cevapları üzerinde daha derin etkilerde bulunabilir. Kafkas'ın tökezlemesi ve zenciye çarpması halinde sonuç, durumun bunun tersi olması halindeki farklı olabilir. Açıkça görüldüğü üzere söz konusu kişiler arasındaki ırk ilişkileri, muhtemel çatışma, işbirliği veya saygı kalıplarını etkileyecektir.

4.4 Yine hemşire üniforması, din adamlarının giysileri ve diyalim Amiş veya Dukoborların (5.18-5.21) gözahacı süslü giysileri gibi azınlık grupların statülerini gösteren semboller de etkilidirler. Azınlık statüsünün bu gözle görünen belirtileri arasındaki başka fark, herhalde zencinin derisinin rengi gibi bazı belirtilerin bireye pek denetlenemeyen belirtiler olmasına karşılık, öbürlerinin, örneğin hemşire üniformasının, onu giyinen kimsenin belli bir hayat biçimini kendi isteği ile kabullenmiş olduğunu simgelemesidir.

4.5 Bu örnekler sosyolojinin başta gelen görevlerinden birisini göstermektedir: toplumsal durumları sınıflandırmak ve her sınıftaki davranışları belirleyen değişkenleri göstermek üzere yararlı araçlar geliştirmek. Genellemeler bütün durumlar için değil, ancak bir kısım durumlar için geçerlidir. Sınıflandırma temeldir. Toplumsal durumları sınıflandırma yönündeki çalışmaların çoğu toplumsal grup kavramı üzerine kuruludur. Bu kesimde toplumsal grupların, onların eylem kalıplarının ve genel olarak toplumsal hayatın tanınması bakımından taşıdıkları önemin anlaşılmasına çalışılmaktadır.

II. GRUP YAPISININ AYIRIÇLARI OLARAK DAVRANIŞ KALIPLARI

A. Gruplarla Öbür Toplumsal Kategoriler Arasındaki Ayrım

4.6 Toplu eylemler birçok biçimler alır: Büyük ve küçük gruplar, çalışma ve oyun grupları, biçimsel ve biçimsel olmayan gruplar, geçici ve süreli gruplar, üye olunan ve özenilen gruplar ve çeteler, hizipler, dernekler, kalabalıklar, gruplar, kitleler, dinleyiciler, mezhepler, kamu-oyu grupları ve siyasal partiler. Bu terimler dizisi toplumsal yapının giriftliğini, grup davranışının geniş kapsamını ve toplum içinde türü etkileşme kalıplarını anlatmaktadır.

4.7 Toplumbilimciler bazı özelliklere veya özellikler dizisine ortaklaşa bir şekilde sahip olan kişileri bir toplumsal kategori olarak belirlerler (12.49-12.55). Bütün çıplak kafalı erkekler veya yıllık geliri 5000 doların altında bulunan bütün insanlar, ya da zekâ seviyesi 100'ün üstünde olan bütün bireyler birer toplumsal kategori meydana getirirler. Bunlar birer grup olabilecekleri gibi olmayabilirler de. Toplumsal kategorilerin önemi, yaş, cinsiyet, ırk, meslek, ikamet yeri, türlü örgütlere üyelik gibi bazı özelliklerin çok defa karmaşık davranış kalıplarıyla birlikte bulunmasından ileri gelmektedir.

4.8 Toplumsal durumların tasnifine başka bir temel de fiziki, ya da coğrafi yakınlıktır. Fiziki olarak birbirine yakın bulunan insanlara yığın denir. Bir sokak kalabalığı, yeni ders yılının ilk dersini yapmak üzere toplanan öğrenciler ve belli bir mahallede oturan insanlar yığınlara örnektirler. Yığınlar da araştırmada önem taşırlar; çünkü fiziki yakınlık çok defa toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir etkidir.

4.9 Toplumsal kategoriler ve yığınlar, üyeleri arasında etkileşme bulunduğu takdirde toplumsal grup olurlar. Örneğin dernek kuran çıplak başlı insanlar, bir toplumsal grup oluştururlar. Bunun gibi geniş bir üniversitede ders yılının ilk saatinde bir yığın olan öğrenciler kısa zamanda birbirleriyle tanışır ve bir grup özelliğini kazanırlar: bir iş bölümü, önderlik biçimleri ve etkileşme düzeninin başka belirtileri ortaya çıkar. Görüldüğü üzere grup, sosyologların, eylemlerinde birbirlerini göz önünde tutan ve böylece bir arada bulunan, kendi aralarındaki bu etkileşme dolayısıyla da başkalarından ayırdedilen iki veya daha çok kişiden kurulu bir diziyi anlatmak

RESİM 2. Bu resim bir "toplumsal kategori"nin "grup" haline gelişini gösteriyor. Minnesota'nın St. Cloud kentinde Çıplak Kafak Erkekler Kulübü üyeleri bir akşam yemeği için toplanmış bulunuyorlar. Söylediklerine göre başlarına çıplaklığı onları big üzmüyor. Kulüp, çıplak kafanın "vekar, insanlık ve her erkekte bulunması gereken erkeklilik niteliklerinin ilmsali" olduğu görüşünü yaymak amacıyla kurulmuştur.

üzere kullandıkları bir kavramdır. Karşılıklı etkileşme bulunmadığı takdirde, tek başına fiziki yakınlık bir grubun oluşmasına yetmez. Bunun gibi bazı ortaklaşa özelliklere sahip olmak da, üyeler arasında etkileşme bulunmadığı takdirde, bir grubun oluşmasına yetmez. Buna karşılık yüzyüze ilişki halinde olmyan veya değişik köken ve özellikler taşıyan kişiler arasında etkileşme ortaya çıkabilir.

4.10 Toplumsal grupların tanınmasında başvurulabilecek açık sosyolojik ayıraç etkileşmedir (1.1). Her ne kadar bu bütün grupların ortaklaşa sahip oldukları bir özellik ise de, toplumsal grupların incelenmesi işine, herhangi bir toplumsal durumun tasvir edil-

mesi, çözümlenmesi ve anlaşılmasında kullanılacak daha belirli özellikler de girer¹. Gruplar büyüklükleri, istikrarları, amaçları, üye kabul biçimleri, rolleri dağıtımlarındaki formaliteleri, başka gruplara karşı bağımsızlık dereceleri, üyelerinin homojenliği, üyeler arasındaki tanışma derecesi ve daha başka birçok bakımlardan farklılık gösterirler. Bu farklılığın grup davranışını öngörme ve açıklama bakımından önemi, bizim dikkatimizin odak noktasıdır.

B. Birincil Gruplar

4.11 Sosyolojik grup anlayışında en geniş ve en temel ayırimlardan biri, küçük, samimi ve birincil gruplarla geniş, kişisel olmayan ikincil gruplar arasında yapılanıdır. Charles Horton Cooley'nin klasik tanımı birincil grubu şöyle tanıtmaktaydı:

Birincil grup terimiyle samimi, yüzyüze temas ve işbirliği özelliklerini taşıyan grupları kastediyorum. Bu gruplar birçok açılarından birincildirler; fakat en başta bireyin toplumsal mahiyetini ve ülkülerini biçimlendirmede önem taşıdıkları için birincilerdir. Psikolojik bakımdan samimi temaların sonucu bireylerin bir ortak bütünde birleşmeleri ve bireyin kendisinin, en azından birkaç amaç bakımından, grubun ortak hayatı ve amacı haline gelmesidir. Bu bütünlüğü tasvir etmenin en basit yolu, belki de bunun bir "biz"lik olduğunu söylemektir; doğal karşılığı "biz" olan sempati ve karşılıklı özdeşmeyi anlatır. Birey bütünüün duygusunda yaşar ve iradesinin bağ-amacını bu duygu içinde bulur.

Birincil grubun birliğinin yalnız ahenk ve sevgiden doğduğu sınırlanmamıştır. Burada daima farklılaşmış ve genellikle rekabetçi bir birlik vardır ve bu birlik bireyin kendisini kabul ettirmesine, türlü tasarruf edici ihtiraslarına açıktır; fakat bu ihtiraslar sempati yoluyla toplumlaştırılmıştır ve ortak ruh disiplini içine girer veya bu eğilimi gösterir. Birey ihtiraslı olacaktır, fakat ihtirasının başta gelen hedefi genel hizmet ve eşit işlem ölçülerine bağlılık duymaktır. Böylece bir çocuk takımındaki yeri konusunda arkadaşlarıyla kavga edecek, fakat sınıfının ve okusunun ortak şerefi düşüncesini böyle kavgaların üstünde tutacaktır.

¹ Grup konusundaki başlıca dört eğilim için bkz.: Charles K. Warriner "Groups Are Real: A Reaffirmation," *American Sociological Review*, October, 1956, s. 549-554. Yine bkz.: E. F. Borgatta ve L. S. Cottrell, Jr., "On The Classification of Groups," *Sociometry*, December, 1955, s. 665-678; E. F. Borgatta, L. S. Cottrell, Jr., ve H. J. Meyer, "On the Dimension of Group Behavior," *Sociometry*, December, 1956, s. 227-240; J. K. Hemphill and C. M. Westie, "The Measurement of Group Dimensions," *Journal of Psychology*, April, 1950, s. 325-342; R. B. Cattell, "Concepts and Methods in the Measurement of Group Syntality," *Psychological Review*, January, 1948, s. 48-62; A. Paul Hars, "The Dimensions of Social Interaction," *Behavioral Science*, July, 1960, s. 211-215.

Bu samimi temas ve işbirliğinin en önemli olanları —güpheşiz hepse ol-
mamakla birlikte— alle, çocukların oyun yeri ve yetişkinlerin konuşulacak ve-
ya mahalle gruplarıdır. Bunlar tamamen evrensel olup, gelişmenin her zaman-
ında ve aşamasında görülmüştür; bundan dolayı da insan tabiatında ve ilişkilerinde evrensel olan şeylerin en önemli temellini oluştururlar.

4.12 Cooley'in yorumu, birincil etkileşiminin temel kesimleri olarak samimiyet ve karşılıklı özdeşme özellikleri üzerinde önemle duruyor. **The American Soldier** adlı incelemenin ifadesiyle: "Benim bölüğümdeki erler benim özel arkadaşlarımdı. En iyi arkadaşım bölüğün çavuşuydu. Birlikte kaçtık, birlikte yattık, birlikte savaştık, birbirimize paramızı gömleğimiz altında nereye gizlediğimizi söyledik. Şimdi birbirimizle mektuplaşıyoruz. Savaş bitince de buluşmak istiyoruz. Erin birisine evinden mektup geldiğinde bütün büyük onu okur. Bana ait ne varsa bütün takıma aittir"¹.

4.13 Birincil grup ilişkilerini yüz-yüze temaslar kolaylaştırır. Temasların sıklığı ve süresi de önemli etkenlerdir. Bununla birlikte fazla fiziki yakınlık birincil grupların zorunlu bir özelliği değildir. Birincil grubun tanıtıcı özelliği olan ortak çıkar ve duygular yüz-yüze ilişkiler haline gelebilir veya gelmeyebilir; fakat bu bağın, arada çok uzun mesafeler bulunması halinde türlü haberleşme araçları yoluyla da ortaya çıkıp geliştiği ve devam ettiği görülmüştür. Kalabalık bir yer altı treni, pek ihtimal yoksa da, birincil nitelikte ilişkilere yol açabilir. Öte yandan kıyıya vuran bir şişe içindeki mektup, bir İrlanda'lı kızla bir Amerikalı oğlan arasında birincil grupta görülen türden bir samimi ilişki veya birincil grubun toplum hayatında önemli olmasına yol açan duygulara benzer bir duygu başlatabilir. Görüldüğü üzere grupların değişik derecelerde birincil veya ikincil olarak sınıflandırılması, fiziki yakınlıktan çok haberleşme ve temasın samimiliği veya kolaylığı ölçüsüne dayandırılmaktadır.

4.14 Bir birincil grubun işleyişi ile ilgili bir örnek düşünelim. Savaşta ölmek veya yaralanmak korkusu önemli bir etkidir. Bu etken savaşta emirlerin yerine getirilmesini veya girişim imkânının kullanılmasını güçleştirici bir etkidir. "Yorgun, üzümüş, çamura batmış bir er, belli bir düşmanın havan topu veya makineli-tüfek

ateşi altına acı bir korku içinde yürür"². Böyle bir durumda birincil grup ilişkisi nasıl bir rol oynayabilir? Birincil grubun şu hizmetleri gördüğü görülmektedir:

Savaşa güdülendirmede iki temel görevi var: grup davranışı, işçileri tesbit edip bunlar üzerinde ısrarla durmuş ve bireyi, başka türlü katlanamayacağı güçlüklerle karşı desteklemiş ve dayanıklı kılmıştır. Bu iki görev birbirine bağlıdır. Grup kendi işçilerini, esas itibarıyla mahip olduğu tanıma, saygı ve tasvip ödülleri vererek veya cezalarla yürütmüştür; işleştirilmiş bir grup kuralına uymak halinde verilen özel ödül ise, bireyin içinde bulunduğu durumda baş etme olanaklarını arttırmıştır.

4.15 **American Soldier** (Amerikan Askeri) incelemeleri göstermektedir ki birincil grup, savaşa güdülemede en önemli etkenlerden biridir. Asker samimi arkadaşlarının olumlu yargılamasına veya takım arkadaşlarının kanaat ve cevaplarına karşı duyguludur. Gayri resmi grubun kurallarını yerleştirmede, zorlayıcı biçimsel yaptırımlar önemli bir rol oynayabilirler; fakat bunların kendi başlarına olan etkinlikleri, harekete geçirdikleri gayri resmi grup yaptırımları ve iç yaptırımlar (suçluluk duygusu) aracılığıyla kazanacakları etkinlikten daha azdır. Bunun askeri durumdan oldukça uzak bir örneği, Pennsylvania'lı Amişler (5.31-5.36) arasında gözlemlenebilir. Amişlerin bir üyesi grup ilkelerinden birine aykırı davrandığı takdirde "tecrit" edilebilir. Yanlış şey yapan bireyle kimse konuşmaz; kimse onunla arkadaşça ilişkiler kurmaz. Bu katı toplumsal sürgünün acı etkileri vardır. Örneğin Amişlerle ilgili bir haber, hasta çocuğunu doktora götürmek için otomobil kullanan bir Amişli ile ilgili idi. Otomobil kullanmak, topluluğun bir kuralına aykırıydı. Tecrit etme cezası uygulandı. Kurala uymayan üye üzerinde cezanın etkisi o kadar şiddetliydi ki, cezanın kaldırılmasını sağlamak üzere mahkemeye başvurdu.

İŞÇİYE VERİLEN SESSİZLİK CEZASI DEVAM EDİYOR

Chesterfield (İngiltere) de 30 yaşında bulunan Ron Hewitt dün gece çalıştığı vinçten indi ve makine stajyesinden yürüyerek geçti, fakat 300 işçi arkadaşından hiçbirine O'na "güle güle" demedi.

Bir yıl iki gündenberi mühendisler birliği Hewitt'e, 4 Aralık

1953 deki bir günlük grev sırasında çalışmış olduğu için, "konuşmama cezası" vermiş bulunuyor. Hem iş başında, hem de iş dışı hayatında hiçe sayılmaktadır.

Birlik O'na altı aylık iki tecrit cezası vermiştir. Fakat dün

¹ C. H. Cooley, *Social Organization*, Scribner's, 1915, s. 23-24.

² Samuel A. Stouffer et al., *The American Soldier: Combat and Its Aftermath*, Princeton University Press, 1949, s. 99.

¹ *Ibid.*, s. 107.

² *Ibid.*, s. 130-131.

gece bu "büyük don havası" bitmek bilmes gibi göründü.

Dayanıklı vinç makinisti dün gece karısı ve iki çocuğuyla bir TV programı seyretmek üzere evine giderken "çektığım artık yeter" dedi.

Geçen yıl bir tek Noel kartı bile gelmemişti. Öyle görünüyor ki Amalgamated Engineering Union (Mühendisler Sendikası) kararını değiştirmedeği takdirde, Hewitt için yeni bir yalnızlık dönemi gelecektir.

Yasağın birinci ayı sonunda Hewitt kızgınlıkla karısı Mary'ye "Cezam bittiği zaman bile bu bayağı adamlarla bir daha hiç konuşmayacağım" demişti.

Fakat Hewitt bunun ne kadar zorlu olacağını farketmiyordu. 367

gün, kendisi atelye tabanından 200 ayak yükseklikteki vinçte oturuyor, kimse onunla konuşmuyordu. Söylenecek birşey olduğunda O'nunla çalışanlar, çekiçle vurup dikkatini çekiyor, sonra da el-kol işaretleriyle söylenecek şeyi anlatıyorlardı.

Yardımcı makinist geldiğinde mesajları aceleyle makinist odasının duvarları üstüne karalayıp kendisine iletiyordu.

Bayan Hewitt kocasına, kızıgularının çoğunun O'na hakaret yapıldığına inanışlarını söyledi.

Sendika yöneticileri Hewitt'e yeni bir altı aylık ceza verdiklerini inkâr etmekteydiler. Fakat kıssa şimdiye kadar cezayı kaldırmış da değildir.

Kaynak: Seattle Times, December 7, 1954, s. 5.

4.16 Birincil grubun başta gelen önemi etkin bir toplumsal denetim sağlayacak güçte olmasıdır. Biçimsel kurallar, grup üyelerinin hareketleri üzerinde büyük etkisi olan gayri resmi beklentilerle güçlenmektedir. Bir birincil grupta en ağır ceza asma veya elektrikli sandalyeye oturtma değil, gruptan atma veya yok saymadır. Daha az şiddetli resmi olmayan eylemler, örneğin alaya alma veya anlamlı jestler kullanma da, grup uyumunu sağlamada önemli araçlardır.

4.17 Olumlu açıdan bakıldığında birincil grup, kendiliğinden, resmi olmayan eylemler doğuran karşılıklı bir sevgi yapısıdır. Başkalarının bizim hakkımızda iyi kanılarda olmasına değer veririz. Böyle karşılıklar görmek ve bunu sürdürmek isteriz. Birincil grup üyeleri için başbaşa bir değerdir; başka amaçlara yarıyan bir araçtan ibaret değildir. Eğer bir arkadaşlık, örneğin siyasal çıkar, ya da alışveriş gibi belli bir amaç uğruna yapılmış ise, bu arkadaşlık en arı biçimde bir birincil grup ilişkisinin taşıdığı özelliklerden yoksundur. Birincil bir ilişki, sözleşme niteliğinde veya biçimsel değildir. Kişiseldir, kendiliğindedir, duygusaldır ve geniş kapsamlıdır. İnsan toplumlarının devamı geniş ölçüde bu türlü ilişkilere bağlıdır.

C. İkincil Gruplar

4.18 Gruplar, yukarıda sözü edilen birincilik özelliklerine sahip olma derecesi bakımından birbirinden ayrılır. Örneğin Barnard, birincilik ve ikincilik derecesi bakımından şu derecelendirmeyi önermiştir: (a) en yakın akrabalar, (b) arasına rasladığımız kişiler, (d) tanıdıklarımız, (e) bize sözü edilen kişiler, (f) kalabalıklar ve (g) istatistiklerde sözü edilenler*.

4.19 İnsan ilişkilerinde birincil grupların içtenlik kutbundan ayrılıp uzaklaştıkça, ilişkilerin daha çok gayri şahsi ve daha az duygusal olduğu gruplara yaklaşıyoruz. Bunlara ikincil gruplar denir. İkincil ilişkilere örnek olarak bir kimsenin her gün bakkalla, asansör makinistiyle, ya da nöbetçi polisle girişebileceği kısacık ilişkiler gösterilebilir. Bunun gibi, örneğin ticari işlerin tamamen telgraf, mektup veya çekle yapıldığı durumlarda hergün girilen sayısız dolaylı etkileşimler vardır. Böyle temaslar, birincil bir ilişkinin tersine olarak tarafların birbirlerini herhangi kapsamlı bir anlamda tanımalarını gerektirmez. Bunun gibi bu ilişkiye de pek az bir duygusallıkla bağlanılır. Bu ilişki işlerin yürütülmesinde yalnızca bir araç olarak görülür ve hedefe varılır varılmaz, ya da amaç değişir değişmez ilişki de son bulur.

İkincil ilişkilerin en açık örneklerinden biri sözleşme ilişkisidir. Sözleşmede taraflardan her biri anlaşmaya belli bir amaç için katılmıştır ve birinin amacı öbür yanın amacıyla ilgili de olmayabilir. Her taraf sözleşmeden elde edebileceği her şeyi elde etmeğe çabalar ve kendi çıkarından yalnız mecbur olduğu kadarını ortaya koyar; sorumluluğu sınırlıdır. Herşey açıkça ifade edilmiştir: taraflardan herbirinin katkısının ne olacağı, ne alacağı, ne kadar süre için olduğu ve hangi durumlarda bunların geçerli olduğu hep tesbit edilmiştir. Sözleşme üzerinde anlaşamazlık çıktığında, kanun yalnız sözleşme hükümlerini uygular, ilfade edilmeyen hiçbir şey sözleşmenin parçası olmaz. Duygular ve güdüler hesaba katılmaz. Taraflar birbirlerini sevebilir veya birbirlerinden nefret edebilirler; birbirlerini tanıyabilir veya tanımayabilirler; aynı din veya sınıftan olabilir veya olmayabilirler. Kısacası sözleşme ilişkisi akıcı bir araçtır. Ne bir araç, ne de öbür taraf sözleşmeye giren birey için kendiliğine ilgi çekicidir; onun için ilgi çekici olan şey amaçtır; bunlar ise amaca götürecektir araçlardır.

* Chester Barnard, *The Functions of the Executive*, Harvard University Press, 1945, s. 12.

† Kingsley Davis, *Human Society*, Mac Millan, 1949, s. 703.

4.20 Birincil ve ikincil ilişkiler arasında bulunan daha başka çelişkenlikler çizelge 4'de görülebilir. Bu çizelgede birincil ve ikincil grupları meydana getiren ilişkilerin yapısındaki bazı farklılıklar özetlenmektedir.

Çizelge 4. Birincil ve ikincil ilişkiler

Fiziki Koşullar	Toplumsal Özellikler	Örnek İlişkiler	Örnek Gruplar
BİRİNCİL İLİŞKİLER			
Yersel yalnızlık	— Amaçların özdeştirilmesi — İlişkinin içsel bir biçimde değerlendirilmesi	Arkadaş-arkadaş	Oyun grubu
	— Öbür kişinin içsel bir biçimde değerlendirilmesi	Karı-koca	Aile
Küçük sayı	— Öbür kişi hakkında kapsamlı bilgi — Davranışlarda özgürlük duygusu	Ana-baba-çocuk Öğretmen-öğrenci	Köy veya kömçülük Çalışma grubu
Uzun ömür	— Resmi olmayan denetimlerin işletilmesi		
İKİNCİL İLİŞKİLER			
Yersel uzaklık	— Amaçların farklılığı — İlişkinin dışsal bir biçimde değerlendirilmesi	Satıcı-alıcı Konusmacı-dinleyici	Ulus Dinsel hiyerarşi
Büyük sayı	— Öbür kişinin dışsal bir biçimde değerlendirilmesi — Öbür kişi hakkında belirli ve sınırlı bilgi	Oyuncu-seyirci	Mesleki dernek
Kısa ömür	— Dışsal zorlama duygusu — Biçimsel denetimlerin işletilmesi	Subay-er Yazar-okuyucu	Ortaklık

Kaynak: Kingsley Davis, *Human Society*, MacMillan, 1949, s. 306.

4.21 Geniş, kişisel olmayan ikincil grupların gelişmesi insanlık tarihinde nispeten yeni bir olgudur. Çağdaş kent toplumunda eğilim, insanların zaman ve güçlerinden gittikçe artan kısmını ikincil katılma türlerinde harcamaları yönündedir. Bu gözlem değişik biçimlerde yorumlanabilir (11.29-11.30). Birincil ilişkilerden ikincil ilişkilere doğru bu geçişin siyasal davranış biçimleri bakımından taşıdığı bazı anlamlar ileriki kesimlerde tartışılmaktadır (11.48-16.14-16.20). Genel olarak hiçbir örgütlenmiş grubun, üyeleri arasında yalnız ikincil, ya da sözleşme türünden ilişkiler bulunması halinde varlığını sürdürmeyeceği belirtilmek gerekir. Yani ister ulus, ister ortaklık, ister sendika, ister üniversite veya ister ordu olsun, her geniş grubun üyelerinden, birincil grupta görülen duygulara benzer bir bağlılık ve adanma görmesi gerekir. Bu duygular kendiliğinden gelişmez. Haberleşmenin ve özellikle içten, kişisel ilişkiler içinde görülen türde bir haberleşmenin ürünüdürler.

4.22 En başta genişliği dolayısıyla ikincil grup, zorunlu bağlılık ve uyumu sağlayabilmek için yalnız kişisel ilişkilere bağlı kalmaz. Bundan dolayı işgörmek için kişisel olmayan denetimlere, dolaylı haberleşmeye ve bürokratik örgüte muhtaçtır. Radyo, televizyon, gazete, vs., ikincil grupların kişisel eksikliği duygusunu gidermek, ama yine de kişisel olmayan ikincil örgütlerin etkinliğini korumak çabalarında kullandıkları araçlardır. Kütle haberleşme araçlarının başlıca sosyolojik önemi, bu ortam içinde meydana çıkmaktadır.

D. Biçimsel gruplar ve örgütler

4.23 Modern toplumların bazı karmaşık grupları, çok sayıda kişilerin farklılaşmış faaliyetlerinin uzun bir zaman dönemi içinde bütünleşmesini gerektirir. Bu koşullar altında grup ilişkilerinde etkinliği koruyabilmek için biçimsel örgüt'e ihtiyaç vardır (13.27-13.32). Biçimsel olarak örgütlenmiş gruplarda üyelerin faaliyetleri resmi kurallar ve düzenlemelerle belirtilmiştir. Hükümler kişisel değildir; grubun yapısı içindeki bazı mevkilerde, örneğin yönetici, işçi, halkla ilişkiler memuru, vs. rollerinde bulunanlara uygulanır. Bu hükümler herhangi bir zamanda, bu mevkilerde bulunan kimselerin kişiliklerinden geniş ölçüde bağımsız hükümlerdir.

4.24 Fabrikaların, hastahanelerin, şirketlerin, takımların ve orduların örgütlerini göstermek üzere kullanılan personel gemaları,

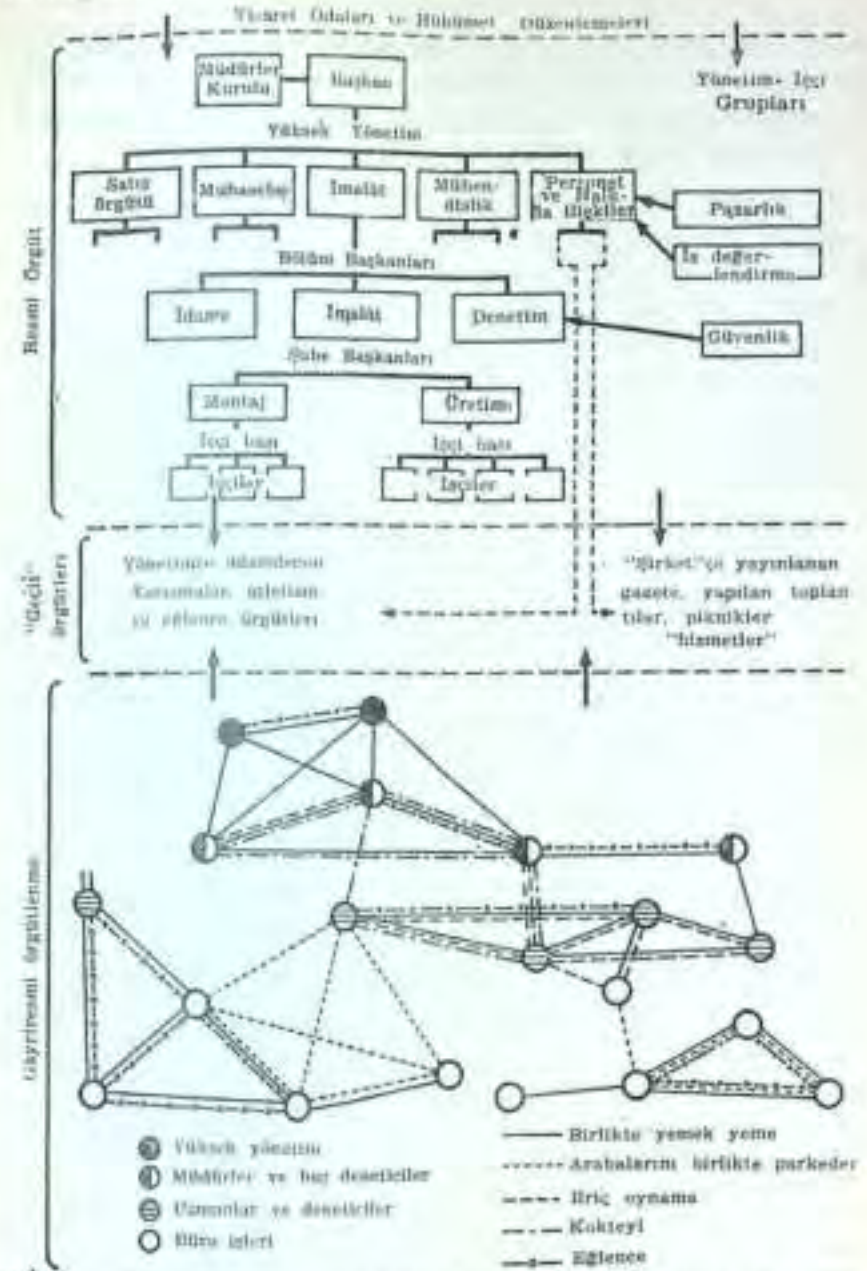
karmaşık gruptaki davranış kuralları hakkında çok öğretici olabilir. Bu şemalar türlü mevkiler arasındaki haberleşme kurallarını, kumanda zincirini ve biçimsel görev bölünüşünü gösterebilirler. Biçimsel grupların genellikle bir adı, memurları, resmi tüzükleri, belirli toplantı zaman ve yerleri ve yine belirli üye alma ve atma usulleri vardır. Biçimsel grupların amaç ve hedefleri de belirgindir. Grup içindeki her mevki, açıkça tanımlanmış yükümlülükler ve ayrıcalıklar bakımından öbürleriyle bütünlenmiştir. Sonuç, üretim ve yönetim amaçlarına yönelmiş açık ve kesin bir iş bölümüdür.

E. Biçimsel olmayan toplumsal ağlar

4.25 Geniş örgütlerin (13.33-13.35) biçimsel yapısını ve bütün kulp ve dernekler gibi özel ve az-çok gönüllü toplumsal gruplaşmaları belirleyen öge olarak biçimsel olmayan toplumsal yapılar vardır. Biz bunları yakınlıklar, arkadaşlıklar, aşklar, hüzüpler ve çeteler terimleriyle tanımlarız. (Biçimsel ve biçimsel-olmayan örgüt arasındaki bir ilişki Şekil 4'de gösterilmiştir). Bunlar incelenmesi güç olan toplumsal birimlerdir. Güçlük, onların arada sırada kanuna aykırı ve bazen kanun dışı mahiyetlerinden olduğu kadar, geçici, özel ve çok defa gizli nitelikte olmalarından da ileri gelmektedir. Bu tür biçimsel olmayan gruplar, öbür türlü toplumsal örgütlerde görülen tüzük, bina ve başka "maddi" mallar gibi nesnel biçimler yapısına bürünmezler. Bunlara genellikle daha geniş toplulukça biçimsel görevler verilmez.

4.26 Biçimsel olmayan yapıların etkisi geniş ölçüde kabul edilir. Biçimsel olmayan ilişkiler sık sık daha biçimsel yapıların işleyişini tayin etmektedir. Bir top oyununu kaybetmekten, ulusal seçimleri kazanmaya kadar varan türlü olaylarda biçimsel olmayan ilişkilerin önemli yeri vardır. Fısıltı kampanyaları, bireyler aracılığıyla reklam ve dedikodu en çok biçimsel olmayan haberleşme kanalları aracılığıyla yayılmaktadır. Bu yolların önemi bizim, "içerdeki"nin, "haberlilerin"nin ve dedikoduların bize ne vereceğini düşündüğümüzden ileri gelmektedir; çünkü biçimsel olarak tanınan toplumsal grupların nesnel ve resmi açıklaması bu temel etkilerden çok az söz etmektedir. Gerçekten de biçimsel grup davranışının arkasında yatan ve biçimsel olmayan tutumlar ve duygular karmaşığının bilmek, işçibaşlarının, özlük işleri yöneticilerinin, güçlükleri çözümlenilen ve politikacıların işidir. Etkin bir önder, her programın başarısı için özellikle "anahtar" kişilerin kültürel, psikolojik

YÖNETİMİN TOPLUMSAL ÖRGÜTLENİŞİ

ŞEKİL 4. Bu şekil yukarı kesimi bir fabrikanın biçimsel örgütünü göstermektedir. Aşağı kesim ise, yöneticilerin türlü faaliyetler dolayısıyla kendi aralarında nasıl ilişkiler kurduklarını anlatan biçimsel olmayan kablu göstermektedir. (D. C. Miller ve W. H. Form, Industrial Sociology, Harper, 1951, s. 751'den alınmıştır.)

ve duygusal özellikleri ile herhangi bir hizbe dahil olup olmadığına göz önünde bulundurmamak gerektiğini bilir. Bu biçimsel ve resmi olmayan geçici özelliklerin dikkate alınmaması taktik bakımından kötü diplomasi, ya da kabalık sayılır.

4.27 Bu biçimsel olmayan özellikleri nasıl biliriz? Genellikle insan bunları kendi topluluğunda, komşuluk çevresinde, kulübünde veya meslek örgütünde öğrenir. Bu konudaki bilgileri, insanların birbirleri ile nasıl ilişki kurduklarını, birbirlerinden nasıl kaçındıklarını, nasıl bir ses tonuyla konuştuklarını, sokakta karşılaştıklarında nasıl davrandıklarını ve daha birçok işaret ve imayı gözlemleyerek ve bunları başkalarıyla konuşarak öğreniriz. Bu kalıpların gözlemlenmesi için daha düzenli, güçlü ve güvenilir teknikler de geliştirilmiştir.

4.28 Bütün toplumlarda insanlar birbirlerini değişik derecelerde beğenir, beğenmez; sever, nefret eder; yardımlaşır, incitir; çeker, iter; kabul ve reddederler. Kişiler ve gruplar arasındaki benzerlik ve farklılıklar toplumsal örgütleri meydana getiren çekimlik ve iticiliklere yol açarlar. Böyle örgütler, ilgili grup için birçok toplumsal olguları ortaya koyarlar. Grup içinde yalnızlar, yani öbür üyelerce sevilmeyen veya kabul edilmeyen kişiler vardır. Çiftler, yani karşılıklı olarak birbirlerini beğenen iki kişiden kurulu gruplar vardır. Üçgenler, zincirler veya yıldızlar gibi daha geniş gruplaşmalar da vardır. Bu gruplaşma biçimlerinden herbiri, grubun türlü koşullar altındaki davranışını açıklamada anlamlı olabilirler. Yalnızlar belli koşullar altında grubu terkedebilirler. Birçok iç-bağılıklar taşıyan övgüler, değişmeye karşı yüksek dirençli, güçlü gruplar meydana getirebilirler. Yıldız biçimi, grubun sevilen bir kişi etrafında toplanmasını anlatır; bu kişi olmadığı takdirde grup çözülebilir. Başka bir biçim de sevilmek yerine iktidar ile ilgilidir. Güçlü bir kişi doğrudan doğruya yalnız birkaç kişi tarafından seçilmiş olabilir; fakat bu birkaç kişi "yıldız", ya da geniş taraftarları bulunan kişiler olabilirler.

4.29 Şekil 5'de böyle kalıplar görülmektedir; bu şekil bir New England köyündeki biçimsel olmayan toplumsal örgütlenmenin incelenmesinde rastlanan birbirine benzer sekiz yapıdan birini göstermektedir*. Her kişi bir daireyle temsil edilmektedir. Daireler

* George A. Lundberg ve Mary Steele. "Social Attraction Patterns in a Village." *Sociometry*, April, 1938, s. 375-419.

arasındaki çizgiler "arkadaşlık seçimleri"nin yönünü göstermektedir. Bu yapıdaki "yıldız", M31, 60 yaşlarında, eski ve zengin bir ailenin hanımı olan bir duldu; kendisi İtfalye örgütüne elbise sağlamaktan, başlıca yardım girişimlerine başta bulunmaya kadar bütün köy işlerinde önde gelen, cömert bir kadındı.

4.30 Bu yapının çekirdeğini teşkil eden M31, yalnız köyde herkesin en çok seçtiği kimse olarak kalmamaktadır; şekil 5'in kenarlarına gelen ve giden okların da gösterdiği gibi, onu seçenler kendi aralarında ve ilk dairenin dışında bulunanlarla çok sık bir ilişki içindedirler. Şeklin alt kesimindeki yoğun karşılıklı ilişkiler alanına dikkat ediniz. Özellikle şeklin üstünde ve altındaki yardımcı yapılara dikkat ediniz. Bunlardan yukardaki, bir doktor olan M16 üzerinde toplanmaktadır; kendisi aynı zamanda bir politikacıdır ve eyalet makamlarından birini işgal etmektedir. Kendisi yedi kişi tarafından seçilmektedir; bu yedi kişiye, ana yapının önde gelen merkezi, M31 ve onun görünmesinin kızı, PR14, de dahildir. Yalnız bu ikisi birlikte 23 kişi tarafından seçilmişlerdir. Bu 23 kişi de toplam olarak 80 kişi tarafından seçilmektedirler. Kısacası politikacı doktor, yalnız bu iki kişi, yani M31 ve PR14 kanalıyla köy silelerinin 1/3'üne (bütün öbür yapıların çekirdekleri dahil) dolaylı olarak bağlanmış bulunmaktadır. Bu çevre, toplumsal önemi olan hemen herkesi içine almaktadır. Politikacının buradaki yeri, popüler bir kişinin yerinden çok, dolaylı yoldan güçlü olan bir kişinin yerindedir.

4.31 Şekil 5'de çizilen grup, köyün yukarı sınıfını, çevreye örnek olan etkili göbeğini göstermektedir. Köydeki başka benzer yapılar da belirtilmiştir. Bunlar, değişen ölçüler içinde, benzer toplumsal kalıplar göstermişlerdir. Böyle canlı kişiler-arası yapılar, bütün grup ilişkilerinin temelini meydana getirirler. Bunlar birçok incelemelerde, bir çok yoldan gözlemlenmişlerdir.

III. GRUP OLUŞMASININ VE GRUP GÖREVLERİNİN ETKENLERİ

A. Zamanla ilgili etkenler

4.32 İnsanın doğuşu arasındaki çaresizliği ve bağımlılığı, toplum halinde yaşamayı hayatın devamı ve gelişmesi için zorunlu bir şart yapmıştır (7.22-7.23). Etkileşme ve grup yapma özellikleri

ne kadar erken yaşta gelişmektedir? Bu soruyu cevaplamak için bir araştırmacı, bir yaşını dolduruncaya kadar aynı odaya konulan ve birbirine yakın tutulan dokuz bebeği incelemiştir¹⁰. Araştırmacının amacı, grupların evriminde ilk olarak ne türü yapıların belirdiğini gözlemlemektir. 20-28 hafta bebeklerarası ilişkilerde hiçbir belirgin işaret görülmemiştir. Her bebek tamamiyle kendi başına, birbirinden habersiz yaşıyordu. Bunu, yatay yapı farklılaşması denilen aşama izledi. Bebekler birbirlerine tepkide bulunmaya başladılar; "tanışma" önce komşular arasında oldu. Başlangıçta fiziki uzaklık, böyle görünüyordu ki toplumsal uzaklığa da yol açtı. Sonraları aşığı yukarı 40-42. haftalarda bir dikeyine yapısal farklılaşma aşaması farkedilmeye başlandı. Bu aşamada çocuklardan biri veya öteki, geri kalanlardan daha çok ilgi topluyordu. "Bir-düzyey" olan, ya da yatayına düzenlenmiş bulunan grup, daha çok ve daha az önemli üyeler geliştirdi ve dikeyine grup yapısı kurulmuş oldu.

4.33 Böyle basit bir başlangıçtan grup hayatı oluşmaktadır. Beşikten mezara kadar insanlar bir etkileşme örgüsü içinde bulunurlar; bu örgü içinde birbirlerini çekici buldukları, toplumsal temaslara karşı kayıtsız kaldıkları veya birbirlerini itici buldukları olur. Gözlemeleme tekniklerinin uygulanması, hangi koşullar altında böyle kalıpların ortaya çıktığını aydınlatmağa başlamış bulunuyor.

4.34 Grupların oluşması ve işlenmesiyle ilgili incelemelerde günün içinde tutulması gereken temel etkenler arasında, zamana bağlı olan koşullar bulunmaktadır. Gruplar yaşama süreleri bakımından dakikalık olanlardan (gelişigüzel bir sohbet grubu), yüzyılları bulanlara (bir ulusun yaşı) varan bir değişme gösterirler. Grupları inceleyen sosyologlar ilişkilerin sıklığıyla, yani belli bir süre içindeki toplantılarının, işlemlerinin veya ziyaretlerinin sayısı ile ilgilenirler. Bundan başka sosyologlar sık sık ilişkinin süresini, bir toplantı ve ziyaretin veya üyeliğin uzunluğunu ölçerler. Bu türlü veriler grup davranışları içinde aşamalar ve döngüler görülmesini ve gelecekteki olaylar hakkında bazı öngörülerde bulunulmasını mümkün kılarlar.

4.35 Grupların işleyişindeki zaman etkenleri üzerinde yaptığı gözlemlerle ilgili olarak sosyologa sorulabilir: "Bir grubun istikrarı

¹⁰ J. L. Moreno, *Who Shall Survive?* Gözden geçirilmiş baskım, Beacon House, 1953, s. 127-129. (Bu eser Türkçeye N. Ş. Kösemihal tarafından, *Sosyometrinin Temelleri* adıyla çevrilmiştir. — Çeviren.)

rı nasıl artırılabilir?" Bu soruyla ilgili incelemesinde Dodd, grup istikrarının şu mekanizmalarla artırılabilirliğini not etmektedir:

1. **Üyelerin yavaş değişmesi:** böylece yeni üyeler eski üyelerin çoğunluğuyla benzeşir ve grubun sürekliliği sağlanır.
2. **Fiziki mallar ve bunlara karşı beslenen duygusal bağlılık:** bir insanın ailesi yurdu, grup üyesi birçok kuşağın içinde yaşadığı yerler, türbeler veya binalar.
3. **Ortak gelenekler ve ritüeller:** saygı duyulan birlikte-yaşayışın tarihi. Bu tarih, üyelere gelecekte de böyle bir birlikte-yaşayış beklentilerini sağlayan amaçları temad eder.
4. **Bir yasa:** Grubun içinde ve dışında etkileşmeyi yöneten biçimsel kuralları.
5. **Grup birliğinin sembelleri:** Ailenin eski kuşaklardan kalma hatıra eşyası veya hanedan armaası, ticari marka ve ismi, okul renkleri, ulusal bayrak veya "Devlet Başkanı", haç veya hilâl, slogan veya grup adı.
6. **Örgütlenmiş önderlik:** Grubun görevlerini yerine getirecek, sürekliliği sağlayacak ve onu birlik halinde hareket edebilir duruma getirecek uzmanlar.
7. **Sarsıntılara karşı direnecek özel mekanizmalar:** ihtiyat fonları, önderlerden birini bildirmedik bir sırada mevkîinden ayırabilecek olağanüstü bir durumda, görevi devralmaya hazır yedek önderler bulunması ve yasaların yeni koşullara (örneğin değişimlere) uyarsak esneklikte olması¹¹.

Bu mekanizmalar belli bir grubun hayatını uzatabilirler; fakat şüphe yok ki uzun ömürlü olmama daha temel önemdeki genel şartına oranla ikinci planda kalırlar. Bu genel şart şudur: **Üyelerin arzu veya ihtiyaçlarını gidermek için grup içinde etkileşmenin devam etmesi gereklidir.**

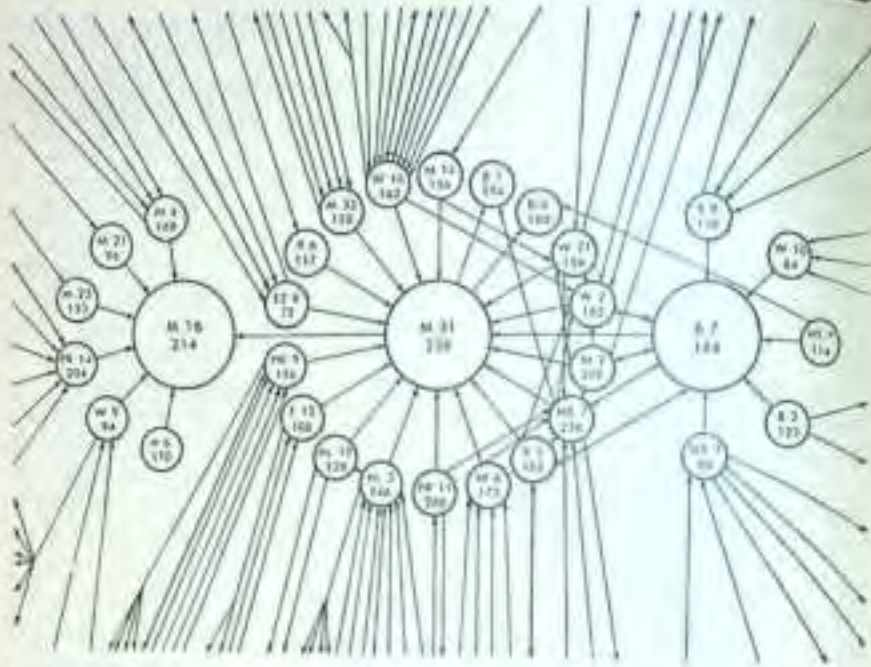
B. Genişlik etkeni

4.36 Grup davranış, baba-oğul, doktor-hasta örneklerindeki gibi iki kişiden başlayarak çok değişik sayıda kimseleri içine alabilir. Grup geniş oldukça, onun toplumsal ilişkilerinin yapısı da daha karmaşık olabilir; yani üyeler arasındaki beklentilerin kalıpları da daha karmaşık olabilir. Bundan başka karmaşıklık genişlikten daha çabuk artabilir. Örneğin iki kişiyi ele alalım. Şekil 6, **çekicilik, kayıtsızlık ve iticilik** gibi üç türlü veya üç derece ilişki ayırdettiğimiz takdirde, iki kişi arasında bulunabilecek değişik ilişkiler veya grup yapılarının muhtemel toplam sayısının ne olacağını göstermektedir. Bu koşullar altında, kişiler arasında altı türlü grup yapısı ve dokuz türlü ilişki mümkündür. Görüldüğü gibi iki kişi, örneğin bir karı ve

¹¹ S. C. Dodd, *Systematic Social Science*, University of Washington Bookstore, 1947, s. 107.

BİR KÖYDE TOPLUMSAL ÖRGÜ

ŞEKİL 5. Köydeki en önemli "arkadaşlık" yapısı, en önemli ailenin hanımı (M31) ile bir doktor politikacı (M16) ve bir bankerin karısı (B7) etrafında toplanmaktadır. Her kişi bir daireyle gösterilmiştir. Daire içindeki harf ve ilk rakam Chaplin ölçeğine göre bu kişinin toplumsal-ekonomik mevkisinin puandır. Her ok, geldiği yöne göre ya o kişinin yaptığı bir seçimi, ya da onun başka birisi tarafından seçildiğini göstermektedir. Karşılıklı seçimler iki uçla belirtilmiştir. (George A. Lundberg and Steele, "Social Attraction Patterns in a Village," Sociometry, April, 1938, s. 387'den alınmıştır.)

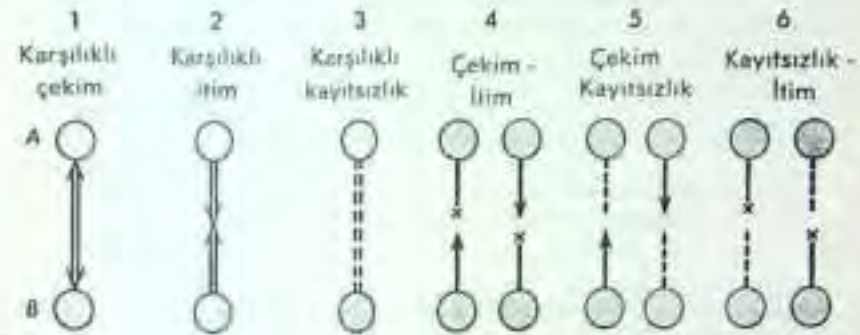
bir koca, bazı sosyolojik amaçlar bakımından birbirinden farklı olan çok değişik gruplar teşkil edebilirler (örneğin, A ve B'nin erkek ve ya kadın olması bir çok şeyi değiştirir). Eğer kişilerin sayısında ve ya aralarındaki ilişki türleri, ya da derecelerinin sayısında bir artış olursa, muhtemel grup yapılarının sayısı da son derece artar.

4.37 Bu noktada, "iki kişi arkadaşdır; üç kişi bir kalabalıktır" halk deyiminde de belirtildiği üzere, optimum genişlik sorunu doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Planlama komiteleri, yasama konseyleri, her türlü çalışma ve oyun grupları şu pratik soruyla karşılaşmaktadırlar: grubun çözülmesine, ya da kliklere ve ikinci

gruplara bölünmesine yol açmadan, verimli veya görev yapabilir bir biçimde etkileşebilecek en geniş üye sayısı ne olabilir?

4.38 "İçinde, doğrudan haberleşme istekleri yoluyla bütünleşmiş üyelerin, belli bir amacın gerçekleştirilmesi yönünde görevsel bir biçimde ve sürekli olarak etkileştikleri"¹¹ gruplar diye tanımlanan küçük grupların deneysel yoldan saptanması amacıyla grup genişliğinin birçok ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Dünyanın en geniş bankalarından birinde eylem-yapıcı komitelerin ortalama genişliğinin altıbuçuk üye olduğu görülmüştür. Aynı bankadaki eylem yapıcı olmayan, bir "danışma" kurulu gibi işleyen başka gruplar ise ortalama olarak on dört üyeden meydana geliyordu. Bunun gibi A.B.D. Temsilciler Meclisi'nin 111 alt komitesinin grup genişliklerinin aritmetik ortalaması 7, 8 üyeydi. Ancak başka görevlerin, ortalama genişliği yukarıda belirtilenlerden daha küçük olan gruplarca daha verimli olarak görülebileceğini gösteren veriler de vardır. Çizelge 5 de gösterildiği üzere, bazı satınalma, konuşma, onarma ve oyun gruplarının ortalama olarak 3 üyeden kurulu oldukları gözlemlenmiştir.

İKİ KİŞİ ARASINDAKİ MUHTEMEL İLİŞKİLER

ŞEKİL 6. İki kişi arasındaki üç türlü ilişkinin muhtemel bileşimleri (George A. Lundberg, "Some Problems of Group Classification and Measurement," American Sociological Review, June, 1940, s. 350'dan.)

¹¹ Bu tanımlama ve grup genişlikleri ile ilgili bilgiler, John James, "A Preliminary Study of The Size Determinant in Small Group Interaction," American Sociological Review, August, 1951, s. 474-477'den alınmıştır.

Çizelge 5. Türlerine göre grup genişliklerinin sınırları ve aritmetik ortalamaları (a)

Grupların türü	Grupların sayısı	Grup genişliğinin sınırları	Grup genişliğinin aritmetik ortalaması
Bıçimsel olmayan grup (b)	7.405	2-7	2.41
Yapay bıçimsel-olmayan grup (c)	176	2-5	2.37
Çalışma grupları (d)	1.548	2-6	2.35

Kaynak: John James, "A Preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction," *American Sociological Review*, August, 1951, s. 476.

- (a) Gözlemler Oregon Eyaletinin Eugene ve Portland kentlerinde, 1950 yılının kış ve baharında yapılmıştır.
- (b) Gözlemlenen gruplar: yayalar (öğleden önce, öğleden sonra, akşam); alış-veriş (dört büyük mağaza, gıda pazarı); serbest oyun (14 devlet okulu, üç ana okulu, dört oyun bahçesi); halk toplantıları (karnaval, iki piknik, resmi kabul, yüzme havuzu, iki basketbol maçı arası, iki kilise toplantısı, tren istasyonu).
- (c) Gözlemlenen gruplar: iki tiyatro oyunu; dört film ve sabah saat 6'dan gece yarısına kadar bir radyo istasyonunun yayınlarının dinlenmesi.
- (d) Gözlemlenen gruplar: satın alma (dört büyük mağaza); tene yapımı (üniversite inşaatı); onarım (demiryolu onarım atölyesi).

4.39 Grup genişliği arttıkça etkileşmenin niteliğinde de değişimler görülür. Bu da optimum genişlik sorunuyla ilgilidir ve bazı deneysel araştırmalara konu olmuştur. İncelemelerden birinde bir tartışma grubunun genişliği 5 ten 12 üyeye çıkarılınca, tartışma sırası sınırlandığında, elde edilen uyuma derecesinin düştüğü görülmüştür. Küçük gruplardaki önderlerin grup kararlarını, büyük gruplardaki önderlerden daha çok etkilediği, ancak kendilerinin bireysel önderlik yeteneklerinin bunda önemli bir etken olmadığı görülmüştür. Buna karşılık geniş gruplar önderde daha yüksek yetenek gerektirmiş ve bu gruplarda önderin yeteneğinin grup-İçi uyum

ma derecesindeki değişme miktarıyla doğru orantılı olduğu görülmüştür¹².

C. Yersel Etkenler

4.40 Haberleşme, her insan örgütünü etkileyen temel bir etkidir (13.36-13.42). Massachusetts Institute of Technology'de Alex Bavelas'ın yaptığı çalışmanın aşağıdaki kısa özeti, haberleşmede türlü yersel kalıpların grup işleyişini nasıl etkileyebileceği hakkında öğretici veriler sağlamaktadır¹³. Deney beş kişi üzerinde yapılmıştı. Bu beş kişiye, sözlü görüşmeye başvurmadan birlikte çözmeleri için bazı sorular verilmişti. Denekler ayrı ayrı yerlere oturmuş, birbirleriyle yalnız yazılı mesaj yoluyla görüşebiliyorlardı. Her deneye üzerinde birçok simge bulunan bir kart verilerek ilginç bir iş başlatıldı. Özel bir simge bütün kartlar üzerinde vardı. Her birey için sorun, grubun öbür üyeleriyle yazı yoluyla anlaşarak, hangi simgenin bütün kartlarda yer aldığını bulmaktı. Üyelerin bilgi edinmek için birbirlerine verecekleri mesaj sayısı üzerinde hiçbir sınır yoktu. Grubun verimliliği, yapılan yanlış sayısı, verilen mesajların sayısı ve ortak simgeyi buluncaya kadar geçen zamanla ölçülüyordu. Şekil 7 de görülen biçimde üç yapısal haberleşme kalıbı denendi.

4.41 Daire kalıbında her denek sağındaki ve solundaki komşusuyla doğrudan doğruya görüşebiliyordu. Grubun öbür iki üyesine ulaşmak için mesajın bu komşuları aracılığıyla iletmek zorundaydı. Bu düzenlemenin önemli yanı, grup üyelerinden her birinin öbür dört arkadaşıyla haberleşme kolaylığı bakımından tamamıyla öbür üyelerle eşit durumda bulunmasıdır.

4.42 İkinci kalıpta denekler bir doğru çizgi üzerinde yerleştirilmişlerdi. Bu düzenlemede ortada yer alan kişi, her iki yanındaki komşusuyla doğrudan doğruya temas edebilmek ve öbür iki üyeye de yalnız bir aracı kanalla ulaşabilmek bakımından belirli

¹² A. Paul Hare, "A Study of Interaction and Consensus in Different Sized Groups," *American Sociological Review*, June, 1952, s. 261-267. Yine bkz.: A. P. Hare, E. F. Borgatta, and R. F. Bales (derl.) *Small Groups*, Knopf, 1955. Genişliğin etkiel komusundaki bilgilerin bir çok önemli etkilerini gösteren eleştirici bir inceleme için bkz.: E. F. Borgatta and L. S. Cottrell, Jr., "Direction for Research in Group Behaviour," *American Journal of Sociology*, July, 1957, s. 42-48.

¹³ Bu araştırmamızın hikâyesi, David B. Berz and S. L. Lesser, "People in Groups," *Scientific American*, February 1951, s. 26-28'den alınmıştır.

YERSEL HABERLEŞME KALIPLARI

(a) DAİRE KALIBI

(b) ÇİZGİ KALIBI

(c) TERS - Y KALIBI

ŞEKİL 7. Daire kalıbı, grubun her üyesine öbürü ile üyeye doğrudan doğruya temas imkânını verir ve bütün üyeleri eşit durumda tutar. Bu düzenleme verimli değildir, fakat katılanların hepsi çalışmalarından memnundur.

Çizgi Kalıbı, ortadaki üyeye öbürlerinden daha elverişli durum sağlar ve bu üye önder olur. Bu düzenleme bir sorunu çözmeye etkinliği artırır, fakat öbürleri durumlarından memnun kalmazlar ve bir süre sonra ilgi duymazlar.

Soldaki Ters-Y Kalıbı, tipik bir işyeri düzenlemesi olup 3 nolu üyeyi aktif önder yapar. Sağdaki iki kalıp (her ikisi de esas olarak aynıdır) otoriteyi bir kişide toplar; bütün öbür üyeler bu kişiye kanalıyla haberleşirler.

(David B. Hertz and S. L. Lesser, "People in Groups," Scientific American, February, 1951, s. 26-28.)

bir üstünlüğe sahip bulunuyordu. Öbürleri için, özellikle uç yerlerde bulunan üyeler için, haberleşme daha güçlü. Örneğin bir uçtaki kişinin öbür uçtakine ulaşması için, mesajın üç aracından geçmesi gerekliyordu.

4.43 Üçüncü düzenleme baş aşağı dönük bir Y biçiminde olup, ticari, askeri ve başka türlü geniş, karmaşık örgütlerde genellikle görülen kalıptır. Bu kalıpta Y'nin çatısında bulunan kişi öbür üç kişiyle doğrudan doğruya ilişki kurabilmekteydi; üç üye ise yalnız bir kişiyle doğrudan doğruya ilişki kurabilmekteydi.

4.44 Toplumsal grupların gelişmesinde üyelik rolleri farklılaşır ve bir statü hiyerarşisi ortaya çıkar (13.2). Bazı bireyler grubun kararlarının yön vermede öbürlerinden daha etkili olurlar. Yukarıdaki deney, önderliğin ortaya çıkış koşullarından bazılarını göstermektedir. Hem düz çizgi, hem de ters Y kalıplarında merkezî durumdaki üyenin, kişisel yetenekleri ne olursa olsun, şaşmaz bir şekilde önder olduğu görülmüştür. Önderin ortaya çıkmasıyla birlikte grubun örgütlendiği ve bir yön aldığı da görülmüştür. Önder kendisine ulaşan verileri biraraya getiriyor, eğilimleri değerlendirerek belli bilgiler edinmek üzere mesajlar gönderiyor ve öbür üyelerine ne bulduğunu bildiriyordu. Sonuç olarak istenen iş, daire biçimi düzenlemeye oranla daha kısa zamanda ve daha az yanlış yapılarak tamamlanmıştır; çünkü daire biçimi düzenlemede verileri biraraya getiren vey yön gösteren kimse yoktu. Grup önderliği, eldeki soruna göre değişen kişisel yetenekler ister. Fakat önderlik, esas olarak bir Tanrı vergisi değildir. Önderlik, etkileşme kalıpları içinde birçok değişik öğeden oluşur. Bu öğelerin önemlilerinden biri de, bir kimsenin grubun haberleşme yapısı içindeki yeridir.

4.45 Etkin grup davranışının ölçüsü olarak "verimlilik" yerine "moral" alındığı takdirde, yukarıdaki incelemeden başka bir sonuç elde edilir. İşin bitiminde deneklere bu sorun üzerinde çalışmayı sevip sevmedikleri ve sonuçlardan memnun kalıp kalmadıkları soruldu. Daire biçimli düzenleme içinde çalışanların hepsi, grup olarak en çok yanlış yapmış olmakla birlikte, çalışırken "mutlu" olduklarını söylediler. Diğer iki kalıpta çalışanlardan yalnız merkezî durumdaki kişiler buna benzer bir tatmin ifade ettiler. Bu kalıplardaki öbür dört üye memnun değildiler ve işi bırakacakları anlaşılıyordu. Tatmin olmuş bir grup üyesi, grubun amacının gerçekleşmesine katkıda bulunduğunu içinde duyar ve bu amacı gerçekleştirmek üzere kendisiyle işbirliği yapan öbür üyelerin çabalarını da bilir.

D. Etkileşme Süreçleri

4.46 Küçük gruplarda haberleşme ve etkileşmenin incelenmesi konusunda, Robert F. Bales'in öncülüğünü yaptığı başka bir yaklaşım, tek tek ortaya çıkan davranışları sınıflandırmak üzere oniki kategori kullanılmaktadır¹⁴. Bu kategoriler (bkz.: Şekil 8) grup tartışmalarının özel konusuyla ilgili değildirler; daha çok, görüşlerin söyleniş biçimlerine ve grup üyeleri arasındaki ilişki süreçlerine puan vermediği sağlamaktadırlar. Bu araştırma bir laboratuvar durumunun denetlenen koşulları altında yürütülmektedir. Laboratuvar durumu, incelenen grubun içinde toplanacağı geniş ve iyi aydınlatılmış bir oda ile buna bitişik, tek yanlı ayna takılmış penceresi olan ve gözlemcilerin grubu gözlemleyip dinlemelerine yarayan bir odadan kuruludur. Deney gruplarına, odanın özel olarak grup tartışmalarını incelemek amacı için yaptırıldığı, konuşmaların tamamen banda alınacağı ve tek yanlı aynanın arkasında gözlemciler bulunduğu bildirilir. Bu düzenlemenin amacı, grup üyeleri ile gözlemciler arasında etkileşmeyi asgariye indirmektir.

4.47 Çoğunlukla iki ile yedi kişiden kurulu olan gruplara deneysel bir oturum yaptırılır. Oturumun başında üyelere, çok defa bir yöneticinin karşılaştığı türden karmaşık bir insan-ilişkileri sorununu tartışmaları istenir. Her üye önce tartışılacak sorunla ilgili olguları veren kısa bir metni okur; fakat her üye kendisine, öbür üyelere verilen bilgilerin aynısının veriliş biçiminde verilmeyeceği konusunda şüphe içinde bırakılır. Üyeler birbirlerine tanıştırmaz ve hiçbir şekilde yönelemezler; kendi örgütlerini ve usullerini geliştirmeleri için kendi başlarına bırakılırlar.

4.48 Tek yanlı aynanın öbür yanında gözlemciler etkileşmenin her adımını düzenli olarak kaydetmektedirler. Gözlemcinin görevi, bir "hareket", yani ister bir cümle, ister bir ünlem, ister bir güllüş veya bir kaş çatış biçiminde olsun, grup için anlam taşıyan en küçük davranış parçacığını ayırtmaktır. Genellikle dakikada 15-20 hareket ortaya çıkar. Gözlemci her hareketi 12 kategoriden birine yerleştirir, bu hareketi yapan grup üyesini belirler ve hareketin yöneltildiği kişi veya kişileri kaydeder. Puanlama genellikle hareket

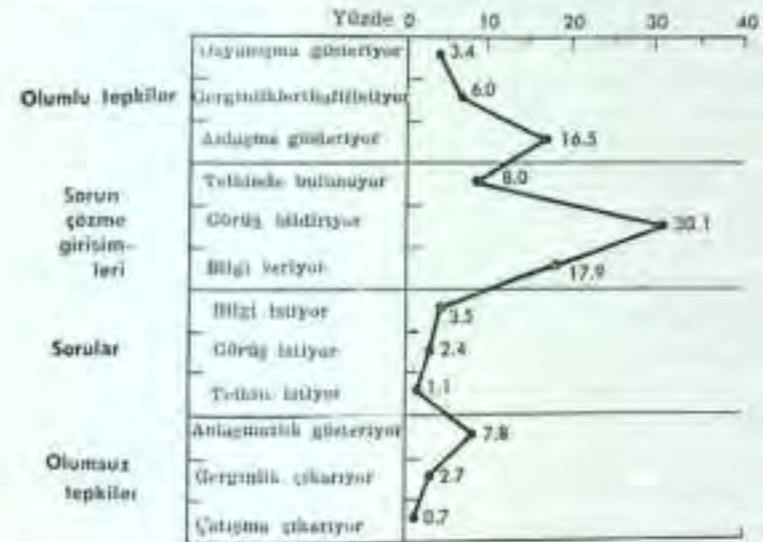
¹⁴ Robert F. Bales, *Interaction Process Analysis*, Addison-Wesley Press, 1950. Bu araştırma hakkında verilen bilgiler Robert F. Bales, "How People Interact in Conferences," *Scientific American*, March, 1955, s. 31-35'den alınmıştır.

halinde bir band üzerinde yapıldığından hareketlerin ne kadar sık yapıldığı da anlaşılır. Verilerin güvenilirliği aynı grubun aynı zamanlarda yapılmış gözlemlerinin karşılaştırılmasıyla saptanır. Araştırmada yüksek bir güvenilirlik sağlanmıştır.

4.49 Şekil 8 de görülebileceği gibi, bir oturumdaki hareketlerin hemen yarısı (%56) sorun-çözme kategorilerine girmektedir; geriye kalan %44'ü olumlu tepkiler, olumsuz tepkiler ve sorular kategorileri arasında dağılmaktadır. Süreç, iki yanlı olmak eğilimini göstermektedir; sorun-çözme girişimlerinin kabul-edilebilirliği konusunda az veya çok sürekli bir yankı işini gören tepkilerden kuruludur. Aşağıda başlangıç etkileşmesinin güzel bir örneği vardır; gözlemcinin sınıflandırması tırnak içinde yazılıdır:

Birinci Üye: "Sorun hakkında hepimize aynı veriler verilmemiş olup olmadığını merak ediyorum." (Öbürlerinin görüşünü öğrenmek istiyor.) "Önce bunu teesbit etmeliyiz." (Telkinde bulunuyor.)

İkinci Üye: "Evet." (Kabul ediyor.) "Böylece elimizdeki bilgilerin bazı bölümlerini görebiliriz." (Görüş bildiriyor.) "Masanın etrafını dolalım; herkes kendi elindeki raporun ne dediğini söylesin." (Telkinde bulunuyor.)

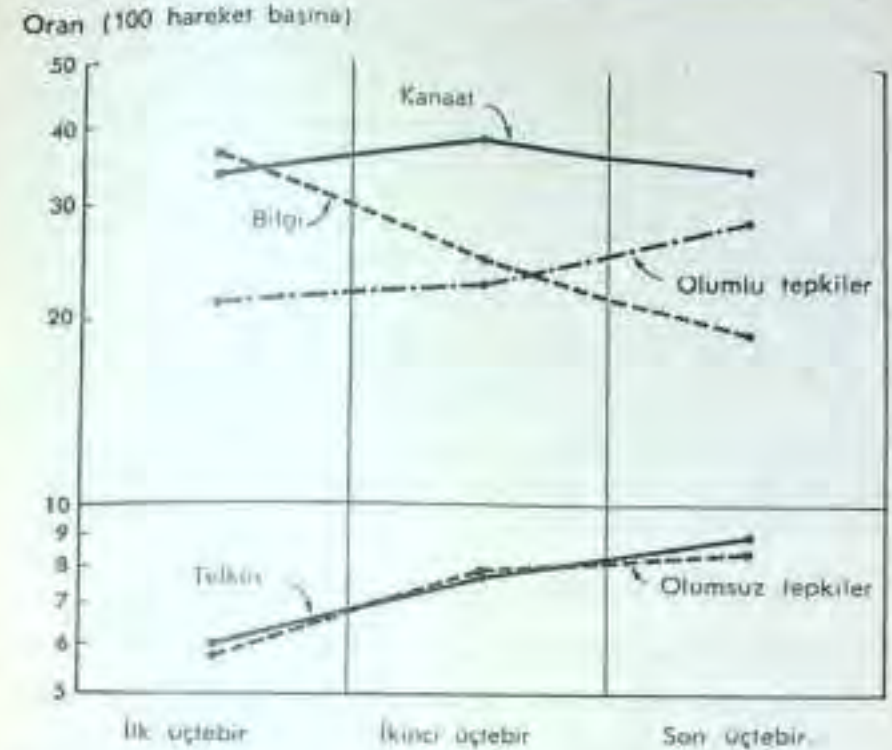
ŞEKİL 8. Bu şekil 96 grup oturumundaki hareketlerin ortalama dağılımını göstermektedir. Hareketlerin %56'sının üç "sorun-çözme" kategorisine girdiği görülmektedir. (R. F. Bales, "How People Interact in Conferences," *Scientific American*, March, 1955, s. 33'den alınmıştır.)

4.50 Giriş niteliğindeki bu karşılıklı yorumlar, bir konuşmacının yaptığı ilk işaretin bir tepki olacağını göstermektedir. Konuşmağa devam ederse ikinci hareketin, bir sorun-çözme girişimi olması olasılığı çok yüksektir. Yüzde elli olasılıkla bir kişinin ilk hareketi tepkidir; konuşmağa devam ederse sonraki yorumların hemen hemen yüzde sekseni, sorun-çözme girişimleri olarak sınıflandırılan görüşler veya başka önerilerdir. Bir oturumdaki olumlu tepkiler, genellikle 'ikiye karşı bir' oranında olumsuz tepkileri aşmaktadır. Öyle görünüyor ki, her olumsuz tepkiden sonra grup üyeleri, bu durumu olumlu bir tepkiyle dengelemek üzere bir sorun-çözme girişiminde bulunmak zorunluluğunu duymaktadırlar. Elde edilen ilerlemenin yeterince güvenli olduğu duygusu, yalnız sorun-çözme girişiminin tekrar muhalefet görmeksizin kabul edildiği zaman duyulmaktadır. Üyeler tekrarı, öbür üyelerin "gerçekten kabul edip etmediğini" saptamak için, bir türlü yanlış-arama aracı olarak kullanıyor olabilirler. Başka birçok amaçlı-denetleme mekanizmaları gibi, toplumsal etkileşme de kılavuz olarak yanlış yapmağa ve yanlışları düzeltmeğe başlıdır.

4.51 Grup bir karar almağa doğru ilerlerken, değişik toplumsal hareket türlerinin sıklığında bir değişme belirir (bkz.: Şekil 9). Hem olumlu, hem de olumsuz tepkiler artma eğilimi gösterirken, bilgi-verme azalma eğilimi gösterir. Katılmada eşitsizliğe doğru bir eğilim de vardır ve bu eğilimin, grubun toplumsal örgütleniş üzerinde birikici yan etkileri olur. İlk konuşma sırasını alan kişi bir ün yapmağa başlar. Sorun-çözme girişimlerini kabul ettirmede başarı, başarılı kişiyi aynı şeyi daha çok yapmağa yöneltmektedir. Sonuç olarak üyeler iş yeteneklerine göre bir dereceye girerler. Genellikle "en iyi düşünceler" in sahibi olarak derecelenen kişiler, en çok konuşan ve telkinde bulunmak, görüş bildirmek bakımından ortalamanın üstüne çıkan kişiler olmuştur. Fakat işin başarılması bakımından ne kadar zorunlu olursa olsun telkinde bulunmak, bilgi vermek ve görüş bildirmekten daha yüksek olasılıkla olumsuz tepkilere yol açar. Bu ise düşünce uzmanını zayıf bir duruma sokar ve başka bir uzmanlaşmaya yol açar.

4.52 Bir kişi düşünceler geliştirmekte uzman olurken, başka biri kabul ederek, gülümsüyerek ve başka yollarla gerginliği gidererek tepki yanı üzerinde uzmanlaşabilir. Böyle "toplumsal-duygusal uzmanlar" genellikle oturum sonunda "en çok sevilen kişiler" olarak derecelenirler. Düşünce bakımından en yüksek dereceye gi-

GRUBUN BİR KARARA DOĞRU İLERLEMESİ

ŞEKİL 9. Grubun ilerleyişinin önemli özelliği, toplantı ilerledikçe değişik türdeki toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sıklığında değişme görülmesidir. Telkinlerle olumlu ve olumsuz tepkiler çoğalırken, bilgi-verme azalmaktadır. (R. F. Bales, "How People Interact in Conferences," Scientific American, March, 1955, s. 35'den alınmıştır.)

ren kişinin en çok sevilen kişi olması imkânsız değildir, fakat güç görünmektedir. Düşünce uzmanı ve en çok sevilen kişi, çoğunlukla karşılıklı olarak birbirlerini destekliyen bir çift teşkil ederler. Ancak her zaman anlaşmamakla birlikte, en çok sevilen adam düşünce uzmanını kendine çekebilir. Gerçekten de bir kimsenin öbür üyelerin zihninde en çok sevilen kişi olarak yerleşmesi için, onların hem olumlu, hem de olumsuz tepkilerini temsil edici olması, en-iyi-düşünce-uzmanının her dediğini şiddetle desteklemesinden daha önemlidir. Öyle görünüyor ki duygusal bakımdan öbür üyeleri doyurucu

olan tepkiler, bu üyeler tarafından genelleştirilerek o tepkileri gösteren kişiye karşı sevgi haline getirilmektedir.

4.53 Kimin düşüncelerinin en iyi olduğu üzerinde üyelerin anlaşması, geniş ölçüde, temel öncüller veya kurallar üzerinde ne derece iyi anlaşmalarına, yani "ortak kültür"e bağlıdır. Eğer başlangıçta böyle bir anlaşma —hiç olmazsa zımnen— yoksa, bunu kurmak uzun zaman alabilir. Her ne kadar başlıca değerler üzerinde anlaşma, istikrarlı bir toplumsal örgüt sağlamanın bütün sorunlarını çözmezse de, bu denetleyici etken bulunmadan istikrarlı bir örgüt mümkün değildir. Bu etken yoksa, etkileşme süreci esas olarak bireylerin çoşkularının ifadesine yarıyan bir araç haline gelir.

4.54 Küçük-grup incelemeleri toplumsal istikrarı sağlamanın son derece karmaşık bir iş olduğunu açıkça göstermektedir. Güçlü karşı-güdüleri düzenleyebilecek, ödevlerin yerine getirilmesini sağlayabilecek, toplumsal ilişkileri uyumlu kılacak ve şartlar gerektirdiğinde kendini gençleştirebilecek kapsamda bir ortak kültüre ulaşmak, zaman ve sabır ister.

IV. GRUP İNCELEMESİNİN YÖNTEMLERİ

A. Çelme ve itme kalıplarının gözlemlenmesi

4.55 Kişilerarası ilişkiler yoluyla türlü toplumsal örgüler kurulur. Bu örgüler, grupları bayağı bireyler topluluğu olmaktan çıkarır ve dinamik sosyolojik olay yapar. Bundan dolayı sosyologlar, kişilerarası ilişkilerin türü, derecesi, yönü ve süresi ile yakından ilgilienirler. İnsanların birbirlerine karşı besledikleri duyguları açığa çıkarmak için bir çok incelemelerde, "sosyometrik" sorular kullanılarak, deneklerden belirli durumlarda (çalışma, oyun, önderlik, arkadaşlık, vs.) birlikte bulunmayı veya bulunmamayı tercih ettikleri grup üyelerinin adlarını söylemeleri istenmiştir. Bazan deneklere, grup teşkilinde yaptıkları tercihlerin gözönünde bulundurulacağı teminatı verilebilir. Bu usul çok defa gerçek çekicilik ve iticilik duygularının ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Yine bu uygulama bazı insanların, kendileriyle birlikte hiçbir zaman görülmemiş olan ve bir araya getirilmeleri halinde de kendileriyle bağdaşamayacak olan, herkeşçe sevilen veya önemli sayılan kişileri, iyi arkadaşlarıymış gibi bildirmek eğilimlerini öster. Ancak seçimlerin, incelemenin ötesinde bir önemi olacağı inancını yaratmak uygulamada her zaman kolay olmamaktadır.

4.56 Bazı sosyometrik incelemelerde deneklerden, tercih ettikleri bir kaç kişinin adını vermeleri istenir. Başka bazıları, deneklerin istedikleri sayıda kimseyi bildirebileceklerini söylerler. Birinci yol, ikinci yola göre daha çok sayıda cevap elde edebilir. Denekten bazan da, yaptığı her seçim için farklı beğeni dereceleri (birinci, ikinci, üçüncü, vs. gibi) belirtmesi veya adlarını verdiği kişilerin de kendisini seçeceklerini düşünüp düşünmediğini bildirmesi istenir.

4.57 Soru-kâğıtları yoluyla öznel tercihleri öğrenmeden başka, biçimsel olmayan grup faaliyetlerinin gözlemlenmesi veya deneklerin bu konudaki cevapları yoluyla da sosyometrik veriler elde edilir. Örneğin ailelerarası ilişkilerle ilgilenen bazı araştırmacılar bir komşular-arası etkileşme ölçeği hazırlamışlardır. Aşağıdaki ölçekte puanlar arasındaki aralık kesinlikle bilinmemektedir, fakat derece sırasının doğru olduğuna inanılmaktadır.

Komşulararası Etkileşme Ölçeği¹⁰ Tasvir

Ölçek Değeri

- 0 — Adlarını veya yollarını bilmiyorlar.
- 1 — Onları sadece tanımaktadırlar, fakat yalnız selâmlanacak kadar tanışıyorlar.
- 2 — Dışarda sık sık duruyor ve onlarla konuşuyorlar. (Her aileden bir yetişkin üye)
- 3 — Dışarda sık sık duruyor ve onlarla konuşuyorlar. (Bütün yetişkin üyeler)
- 4 — Karşılıklı yardımlaşma ve/veya ortak faaliyetler. (Her aileden bir yetişkin üye)
- 5 — Karşılıklı yardımlaşma ve/veya ortak faaliyetler. (Bütün yetişkin üyeler arasında)
- 6 — Karşılıklı ev ziyaretleri, içki içme veya yemek yeme.

Böyle bir ölçeğin uygulanması yoluyla, toplumsal grupların bazı ekolojik ve kişilerarası yanları saptanabilir; bu, bizim grupların işleyişini anlamamıza katkıda bulunur.

B. Sosyometrik verilerin yorumlanması

4.58 Sosyometrik test, etkileşmenin özelliklerini saptamak için araçlar sağlamaktadır. Örneğin bir kişinin tercih edilme sıklığı, onun toplumca kabul edilmesinin bir ölçüsü olabilir. Bir kişinin başkalarına yönelttiği tercih sayısı da onun toplumsallaşma puanı ola-

¹⁰ Theodore Caplow and Robert Forman, "Neighborhood Interaction in A Homogeneous Community," *American Sociological Review*, June, 1950, s. 358.

bilir. Bir insan grubu içindeki karşılıklı tercihlerin sayısı toplumsal bağdaşma, ya da grup uyumu ölçüsü olabilir. Böylece grup üyelerinin birbirlerine ne kadar sıkı bağlı olduklarını veya çözücü etkiler karşısında üyelerin aralarındaki etkileşmeyi devam ettirmeye ne kadar eğilimli olduklarını anlamaya yarım bir temel ve sosyometrik bir testin sağlayacağı karşılıklı çekicilik puanı olabilir. Sosyometrik soruların bu açıdan kullanışının ilginç örneğini, "bir akıl hastasının zihni dengesi ne kadar bozursa, onun toplumsal ilişkilerinin de o ölçüde bozuk olduğu" varsayımının doğruluğunu araştırmak üzere hazırlanan bir incelemede bulabiliriz. Büyük bir askeri hastahanesinin, akıl hastalığının ağırlık derecesine göre sıralanmış olan üç kesiminde, hastalara sosyometrik bir soru-kağıdı uygulandı. Kesimler şunlardı: bir denetleme koğuşu (35 hasta), bir açık psikiyatri koğuşu (34 hasta) ve bir de kilitli psikiyatri koğuşu (28 hasta). İnceleme hastalık derecesinin artmasıyla birlikte koğuşdaki toplumsal örgütlenmenin karmaşıklığının azaldığını göstermiştir. Şekil 10'da görülebileceği gibi, hafif hastalar koğuşundan daha ağır hastalar koğuşuna gidildikçe olumlu karşılıklı-seçimler sayısı azalmakta ve toplumsal yalnızlığın sayısı artmaktadır.

4.59 Başka sosyometrik incelemelerde, seçimlerin karşılıklı olup olmadığı konusundaki algılama ile gerçek durum arasındaki

AKIL HASTAHANESİ KOĞUŞLARINDA ETKİLEŞME

ŞEKİL 10. Üç koğuşdaki grupların olumlu-karşılıklı seçimleri, akıl hastahanesinin derecesine göre bir sıra izlemektedir. (Edward J. Murray and Melvin Cohen, "Mental Illness, Milieu Therapy, and Social Organization in Ward Groups," Journal of Abnormal and Social Psychology, January, 1959.)

uygunluk, bir toplumsal empati ölçüsü olarak alınabilir ve böylece benliğin toplumsal kaynaklarıyla, toplumsallaşma (topluma hazırlanma) sürecinin türlü aşamalarındaki kişilerin kendi-kendileri hakkındaki anlayışının, başkalarının onlar hakkında beslediği yargıya uyma derecesini anlamamıza katkıda bulunur. Böyle bir sosyometrik denemede, algılanan ve gerçek seçimlerin karşılaştırılması aşağıdaki bileşimleri gösterebilir:

1. Adını verdikleri kişiler tarafından seçileceklerini hem bekleyen, hem de gerçekten seçilenler.
2. Seçtikleri kişi tarafından seçilmeyeceklerini doğru olarak tahmin edenler.
3. Seçtikleri kişi tarafından karşılık gördükleri halde, bunu beklemiyebilecek kadar güvenlilik içinde bulunanlar.
4. Hiç kimseden karşılık görmedikleri halde, bunu bekleyecek kadar ağır güven duyanlar.

İlk iki bileşim, bir kimsenin toplumsal örgüt içindeki yerinin doğru tahminini ifade etmekte ve böylece yüksek bir toplumsal empati derecesini anlatmaktadır. Böyle bir durumu meydana getiren şey nedir? Büyük bir kentün lisesindeki 4053 arkadaş tercihi üzerinde yapılan ve etnik gruplararası ilişkilerle ilgili olan bir sosyometrik incelemenin verileri bu bakımdan öğreticidir¹⁶. Hem karşılık gören seçimlerin yüzdesinin, hem de bu karşılık görmeyi doğru olarak tahmin etme yeteneğinin kız öğrenciler arasında erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu, sorority ve fraternity'lere¹⁷ üye olanlar arasında, olmayanlardan daha yüksek olduğu ve yaş ile sınıfa göre de arttığı görülmüştür. Öyle görünüyor ki, eğitimle birlikte giden toplumsal süreçler zaman içinde nüfusun değişik kesimlerini farklı biçimde içine almakta ve bu kimselerin kendi-kendilerini daha gerçekçi bir biçimde kavramalarına yardım etmektedir.

C. Sosyometrik testlerin başka uygulamaları

4.60 Sosyometrik testin uygulamadaki yararları okullarda, sanayide ve kamuoyu incelemelerinde gösterilmiştir. Bu uygulamalardan biri, çalışma gruplarında veya terapötik gruplarda personelin, kişiler arasında uyumu en yüksek ölçüye çıkaracak, sürtüşmeyi ise en düşük ölçüye indirecek biçimde yerleştirilmesidir. Western

¹⁶ George A. Lundberg and Lenore Dickson, "Interethnic Relations in A High School Population," American Journal of Sociology, July, 1952, s. 1-10.

¹⁷ Sorority kız öğrenciler için, fraternity de erkek öğrenciler için Amerikan Üniversitelerinde bulunan bir türlü öğrenci yurtlarıdır (Çeviren).

Electric Company'nin Hawthorne fabrikasında işçilerin, sevdikleri veya seçtikleri kişiler yanında çalışırken bazı işleri, böyle duygular beslemedikleri kişiler yanında çalışırken olduğundan daha iyi yaptıkları görülmüştür. Moreno da Hudson Reformatory'de sosyometrik testi ilk defa uygularken, yatakhanelerde hayatın, orada kalanlar birbirlerini seçen kişiler olduğunda, daha rahat geçtiğini tesbit etmiştir.

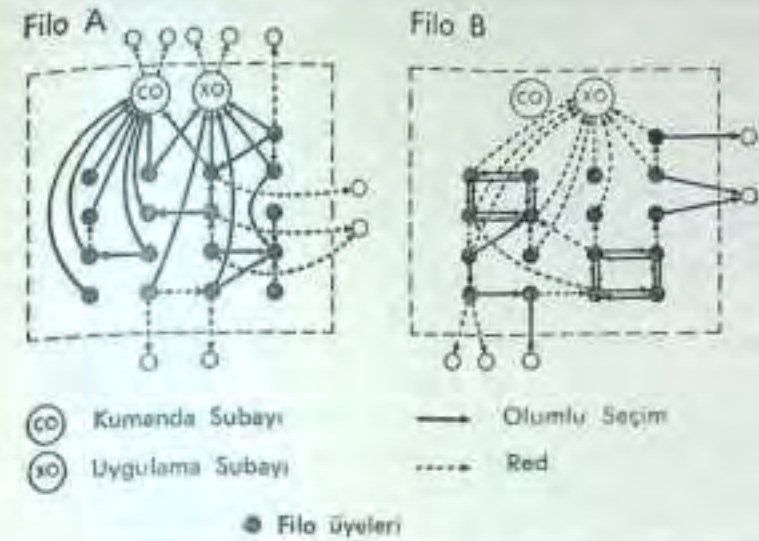
4.61 Sosyometrik testlerin benzer biçimlerdeki başka bir kullanışını, Deniz Kuvvetlerinin hava filolarındaki grup morali üzerinde yapılan bir incelemede görüyoruz¹⁷. Bizzat grup üyelerinin ifadeleri de dahil olmak üzere, grup morali konusunda bağımsız olarak yapılan bazı tahminler ve grup dışında bulunanlarca değerlendirilen savaş başarısı, A Filosunun yüksek moralli bir savaş birliği olduğunu, B Filosunun ise düşük moralli bir grup olduğunu göstermiştir. Bu durumlar bir sosyometri testinde nasıl ortaya çıkarılabilir? Araştırmacılar bu iki filodaki askerlere, uçuşa kiminle birlikte olmak istediklerini (bir "gerçek" seçim) ve kiminle birlikte olmak istemediklerini sorduklarında, Şekil 11'deki sosyometrik kalıplar ortaya çıktı.

4.62 Bu testte tesbit edilen sevme ve sevmeme kalıpları, yüksek ve düşük moralli savaş filoları arasında şu farkların bulunduğunu açıkça göstermektedir:

1. **Önderlik:** Yüksek moralli grup olan A Filosunda her iki önder de sevilen kişilerdir. B Filosu üyeleri ise, hemen hemen oy birliği ile uygulama subaylarını reddetmekte ve kumanda subaylarını da bilmezlikten gelmektedirler.
2. **Hizip:** Düşük moralli B Filosu, tamamen kendi içine kapalı iki hizip arasında kesinlikle bölünmüş bulunmaktadır. A Filosunda böyle hiçbir hizip yoktur. Bilindiği gibi bir hizip, bütün olumlu seçimleri kendi aralarında yapan ve birbirlerini hiç reddetmeyen üyelerden kurulu bir ikincil gruptur. İşte B Filosundaki bütün olumlu seçimlerin %84'ünde küçükler içinde yapıldığı, A Filosundaki olumlu seçimlerin ise hiçbirinin küçük içinde yapılmadığı görülmektedir.
3. **Grup-ıç, grup-dışı seçimler:** A Filosunda olumlu seçimler yalnız bu grubun üyelerine yöneltilmektedir. B Filosunda ise olumlu seçimlerin %17'si grup dışına gitmektedir.
4. **Grup-ıç, grup-dışı itiraz:** A Filosu üyeleri daha az itiraz etmekte ve bu türü seçimlerini (bunların %77'sini) filolarının dışında bulunan kişilere yöneltilmek eğilimini göstermektedirler. B Filosu ise birbirlerini daha çok

¹⁷ J. G. Jenkins, "Nominating Technique as a Method of Evaluating Air Group Morale," *Journal of Aviation Medicine*, 1945, 19, s. 12-19.

SEÇME VE REDDETME KALIPLARI

ŞEKİL 11. Yüksek ve düşük moralli hava filolarında sosyometrik uçuş-arkadaş seçimi (J. G. Jenkins, "Nominating Technique as a Method of Evaluating Air Group Morale," *Journal of Aviation Medicine*, 19, 1948, s. 12-19).

itici olmakla ve bu türlü seçimlerinin yalnız %11'i filolarının dışındaki kişilere yönelmektedir.

5. **Sevme ve İtmeleri Paylaşma:** A Filosu üyeleri B Filosu üyelerinden daha yüksek bir oranda sevme biçimindeki seçimleri paylaşmakta, B Filosu üyeleri ise itme biçimindeki seçimleri daha çok paylaşmaktadırlar. B Filosunda, örneğin ikiden çok üyenin sevmekte birleştikleri yalnız bir kişi vardır; üçden çok üyenin sevmekte birleştiği hiç kimse yoktur. Buna karşılık A Filosunun sekiz üyesi aynı kimseyi sevmekte birleşmektedirler. Bu filoda birden çok üyenin sevmeyi hiç kimse yoktur. Oysa B Filosunda üyelerin yarıdan çoğu kendi filolarından iki kişiyi sevmemekte birleşmektedirler.

4.63 Etkileşme kalıpları üzerine başka bir aydınlatıcı inceleme de Michigan Üniversitesinde Theodore M. Newcomb tarafından yapılmıştır¹⁸. Newcomb bir sömestr süreyle araştırma deneyi ola-

¹⁸ Theodore M. Newcomb, *The Acquaintance Process*, Holt, Rinehart and Winston, 1961.

rak çalışan 17 öğrenciye kira ödemedi kalabilecekleri bir yer buldu. Öğrenciler birbirlerini daha önce tanımıyorlardı ve her hafta 4 veya 5 saat süreyle gözlemleniyorlar, sorguya çekiliyorlar ve puanlanıyorlardı. Sonra inceleme başka bir 17 kişilik öğrenci grubu üzerinde tekrarlandı.

4.64 Bulgular, grup kurulması süreci içindeki bazı önemli genel eğilimleri göstermektedir. Örneğin ilk arkadaşlıklar fiziki yakınlık üzerine kurulu idi. Oda arkadaşları ve sık sık temas eden kişiler ilk arkadaşlıkları kuranlar oldu. İnceleminin üçüncü gününe gelindiğinde birbirlerini arkadaşlığa seçen ve aynı kişiyi ikinci, üçüncü ve dördüncü tercih olarak yine yazan birçok öğrenci çifti belirmişti. Ancak bir hafta sonra bu ilk arkadaşlık kalıplarının yeni yeni kalıplar aldı. Yeni arkadaşlıklar fiziki yakınlıktan çok deneklerin tutum ve değerlerinden etkileniyordu. Sömenin sonunda arkadaşlık kalıpları değerler, inançlar, kendikendilerini ve ilki olarak kendilerini algılama biçimleri ve öbür grup üyeleri bakımından ne ölçüde çekici oldukları dahil, birçok konuda anlaşma halinde olmayı yakından izliyordu. Denekler, birbirleri, evdeki öbür üyeler ve toplumsal amaçlar, inançlar ve değerler üzerinde anlaşmaları ölçüde birbirleriyle arkadaş olmak eğilimindeydiler. Yalnız anlaşma arkadaşlığa yol açmakla kalmıyordu, arkadaşlık da anlaşmaya götürmekteydi. Buna karşılık yalnız kişilerin birçok farklı inanç ve değerleri vardı. Bundan dolayı yalnızlar bir uyuma ortamı bulmaya çabalarlar; fakat bazan bunu grup içinde bulamadıkları olur (8.2-8.3).

4.65 Sosyometrik test, grubun işleme için temel önemde olan haberleşme kanallarını da aydınlatır. İnsanlar tercih ettiklerini söyledikleri kimselerle birlikte olmak eğilimi gösterirler. Sosyometrik test, gerçek tercih davranışını iyi bir biçimde yansıtır. Birbirlerini tercih ettikleri için birlikte çalışan kimseler, birbirlerini ortaya çıkan olaylardan, planlardan, umutlardan, korkulardan ve nefretlerden haberdar ederler. Taraflar arasındaki yakınlık veya sevgi ne kadar büyükse, o kadar az şeyi birbirlerinden saklarlar ve haberleşme de o kadar doğru olur. Küçük, yüz-yüze gruplarda temas sıklığı ve süresi de birbirlerini seçenler arasında, birbirlerini seçmemiş olanlar arasında görülenden daha çoktur. Bundan dolayı tercih davranışları hakkında bilgi sahibi olmak, bir gruptaki haberleşme kanallarını anlamada yararlı olur.

4.66 Sonuç olarak görülüyor ki bir grup içinde herhangi bir haberi ağız yoluyla çabucak yaymak gerektiğinde, haberleşme örgüsü hakkında sosyometrik teste dayalı bilgisi olan kimsenin herkese ulaşma olasılığı, bu bilgiye sahip olmayan kimseden daha yüksektir. Her ne kadar genellikle küçük hiziplerin üyeleri hakkında resmi olmayan bilgi bulunursa da, bir sosyometri testi, çok gelişigüzel gözlemlerden (örneğin iki kız öğrencinin, yurttan aynı odada kaldıkları için yakın arkadaş olduklarının sınımları) ileri gelen yanlış izlenimleri de bazan düzeltir. Haber verici kimse, gruptaki her hizibin en çok tutulan üyesini tanıyacak bilgilere sahip olursa daha etkili olabilir.

D. Katılanın Gözlemi

4.67 Kendiliğinden cereyan eden, resmi olmayan toplumsal haberleşme, bütün grupların işleyişinde hayati bir yer tutar. Bazı koşullar altında burada belirtilenlerden başka teknikler, grupların gözlemlenmesinde daha verimli olmaktadır. W. F. Whyte, gruplar içindeki toplumsal ilişkilerin incelenmesinde katılanın gözlemi yöntemini ustalıkla kullanmıştır. Bu yöntem, incelenen gruba üye olmaya ve grupça kabul edilmeğe yetecek ölçüde grup faaliyetlerine katılmaktan ibarettir. Whyte, sokak hizipleri ve çetelerinin grup yapısı üzerinde yaptığı inceleme dolayısıyla üç buçuk yıl "Sokak-kenti" dediği, Amerikanın büyük bir doğu kentinin teneke mahallesinde yaşadı. Burada Whyte dört türlü bilgi elde edip çözümledi: (a) gruplaşmanın yersel gözlemlenmesi, (b) çetenin değişik üyelerinin grup faaliyetlerine getirdiği değişiklikler, (c) grup üyelerinin birbirlerine ve etraflarındaki dünyaya karşı olan tutumları, (d) bireylerin grup faaliyetlerindeki başarısı; örneğin oyunlarda kazandıkları puanlar¹⁹. Katılanın gözlemi, grupların toplumsal davranışlarının, araştırma dolayısıyla rahatsız edilmeden cereyan etmesine imkân verir. Gözlemciler grubun davranışını hatırlama, yeniden-kurma ve düzenli bir biçimde iletme yeteneğine sahip oldukları takdirde, katılanın gözlemi yoluyla değerli bilgiler toplanabilir.

4.68 Bir çok yazarlar, grupları, konferansları, kulüpleri, toplantıları, vs. izlenimlere yani "güzel duygulu dostluklarla dolu" olmasına, ya da tersine "duygusal gerginlikler içinde bulunmasına"

¹⁹ William F. Whyte, *Street Corner Society*, University of Chicago Press, 1943.

göre tasvir etmeği kolay bulmuşlardır. Biz ise grup yaşamının bu ve başka zengin gerçeklerinin, türlü sosyometrik tekniklerin uygulanması yoluyla nesnel bir biçimde nasıl ele alınabileceğini ve öngörülebilir bir biçimde nasıl nitelendirilebileceğini göstermeğe çalıştık.

4.69 Sosyometri teknikleri, grupların kuruluş ve işleyişindeki başlıca etkenlerin bazılarını aydınlatma için yararlıdır. Anlatılan teknikler, sosyologların kişilerarası ve gruplararası davranış kalıplarını araştırırken kullandıkları araçları temsil edici niteliktedir. Bir grubun üyesi olmak, grup kurallarına ve beklemelerine uygun olarak davranmak demektir. Rollerin, grup kurallarına uygun olarak yerine getirilmesi gerekir. Grubun gelişme süreci içinde bir sınır ortaya çıkar ve bir "biz" ve "onlar" duygusu belirir. Bir grubun üyelerinin başka bir grubun üyeleriyle olan karşılıklı tutumları, daha önce (4.6) sözü edilen değişik grup türlerini ortaya çıkarır ve onları belirler.

V. BİRİBİRİNİ İZLİYEN KALIPLAR VE TOPLUMSAL SÜREÇLER

4.70 Sürec, nisbeten özel ve öngörülebilir bir sonuca götüren, birbirleriyle ilgili bir olaylar dizisini anlatır. Nefes alma süreci, ciğerlere hava alma, havayı çok kısa bir zaman içinde tutma ve sonra dışarı atma hareketlerinden oluşur. Bu olaylar dizisi tekrarlanır ve vücudun kimyasında belirli sonuçlar doğurur. Nefes alma süreci çok değişik durumlar altında ve bu durumlara bağlı olarak birçok değişiklikler göstererek cereyan eder. Sosyologlar etkileşme olayını toplumsal süreçler olarak gözlemlemeyi yararlı saymışlardır: işbirliği²⁰, rekabet²¹, anlaşmazlık²², uyuşma²³ ve benzeşme²⁴ sü-

²⁰ Örneğin, Daniel Lutzker, "Internationalism as a Predictor of Cooperative Behavior," *Journal of Conflict Resolution*, December, 1960, s. 426-430.

²¹ Örneğin, Joseph A. Schlesinger, "The Structure of Competition for Office in the American States," *Behavioral Science*, July, 1960, s. 197-210 ve Robert R. Blake and Jane S. Mouton, "Comprehension of Points of Communality in Competing Solutions," *Sociometry*, March, 1962, s. 56-63.

²² Örneğin, Robert C. North, H. E. Koch, Jr., and D. A. Zinnes, "The Integrative Functions of Conflict," *Journal of Conflict Resolution*, September, 1960, s. 355-374; Harrison Whyte, "Management Conflict and Sociometric Structure," *American Journal of Sociology*, September, 1961, s. 185-199; ve

reçleri gibi. Bu türlü kavramlar, insanlık tarihi boyunca her toplumda görülen etkileşme dizilerini anlatırlar.

4.71 İşbirliği, Rekabet ve Anlaşmazlık. İşbirliği, iki veya daha çok kişi veya grubun, birinin amacına ulaşması halinde öbürünün de amacına ulaşmasını kolaylaştığı durumlarda, birlikte amaç gerçekleştirmeğe çalışmalarını anlatır. Rekabette ise, aynı amaç için çalışan kişi veya gruplardan birinin amaca ulaşması, öbürlerinin bu amaca ulaşmasını önlemektedir. Bir seyircinin görüş açısından iki atletizm takımının seyirciyi eğlendirmek üzere işbirliği yaptığı düşünülebilir. Ancak takımlardan birinin taraftarı kendi takımının kazanmasını istediği için takımlar arasındaki rekabette daha çok ilgilenebilir. Daha şiddetli yanlarıyla görüldüğünde bu etkileşme sürecine anlaşmazlık denilebilir. Aşırı biçimde anlaşmazlık, bir kişi veya grubun, kendisine karşı olan kişi veya grubu yaralamağa, ortadan kaldırmağa veya en azından boyunduruk altına almağa çalışması sürecidir. Daha yumuşak biçimlerinde ise anlaşmazlığı şiddetli rekabetten ayırdetmek güç olabilir.

4.72 Bir çok toplumsal süreç bir arada cereyan etmekle birlikte, inceleme amacı için bunları birbirinden ayırd etmek yine de gereklidir. Örneğin bir fabrikadaki işçilerin verimliliği, üretimi ve genel tatminlerinin, üretim süreci içinde işbirliği kadar rekabet öğelerinin de bulunması halinde, daha yüksek olması tamamiyle mümkündür. Her büyük fabrika bir dereceye kadar bir işbirliği durumunu temsil eder; şu anlamda ki işçiler, işçi başları ve yöneticiler hep birlikte ortak bir amaca ulaşmak üzere çalışmaktadırlar. Fakat a) artık çalışmak istemediği takdirde herkesin ayrılmakta serbest olduğu, kârdan pay alma düzeninin bulunduğu ve daha üstün başarı gösteren bireylere ödüller veya primlerin verildiği bir fabrikayla, b) çalışma şartları köle çalıştırmasına yaklaşan bir fabrika arasında büyük fark vardır.

Paavo Koll, "Ideology Patterns and Ideology Cleavage," *Transactions of the Western Society*, 4:3, 1958-1959, s. 81-140.

²³ Örneğin, Robert E. Blood, Jr., "Resolving Family Conflicts," *Journal of Conflict Resolution*, December, 1961, s. 347-353.

²⁴ Örneğin, William J. Goode, "Illegitimacy, Anomy, and Cultural Penetration," *American Sociological Review*, December, 1961, s. 810-825 ve Eric Rosenthal, "Acculturation Without Assimilation?" *American Journal of Sociology*, November, 1960, s. 275-288.

4.73 Bu aşırı uçlar arasında, ortak faaliyetlerde bulunan bireyler- ve gruplar-arası ilişkilerin birçok kolaylık ve rahatlık derecesi vardır. Mutlu ve uyumlu aile veya sürtüşmesiz işliyen atletizm takımı, değişik toplumsal mevkilerde değişik roller oynayan kişilerden kuruludur. Bu farklılaşma, onların faaliyetlerini ortak amaçlara ulaşmak bakımından yüksek bir tatmin derecesi sağlayacak biçimde bütünleştirmelerine engel değildir. Aynı şey bir komşuluk çevresi, bir kent belediyesi veya iki ulus için de söylenebilir. Öte yandan gruplar arasındaki ilişkilerde gerginliğin, verimsizliğin ve kötü duyguların her derecesi görülebilir ve zirve noktayı teşkil eden fiziki savaş biçimini alabilir.

4.74 Hem gruplar-arası anlaşmazlıkların ve hem de grubun kısımları arasındaki anlaşmazlıkların incelenmesinde iki türlü etkiyi birbirinden ayırd etmek gereklidir²². Bir yandan anlaşmazlıklar, daha önce taraflar arasında var olan birleştirici bağların hepsini veya bir kısmını yıkabilir veya bozabilir. Öte yandan anlaşmazlıklar önceden var olan bağları kuvvetlendirebilir veya daha önce mevcut olmayan birleştirici bağların kurulmasına yardımcı olabilir. Savaşlar, taraflar arasında şiddetli kavgalara yol açmakla birlikte, bunlar arasında kardeşlik kurulmasına da yardımcıdır. Bizzat bir karşıtıyla anlaşmazlık içinde bulunma olgusu, daha önce bulunmayan ilişkilerin kurulmasına yol açabilir. Bundan başka, Coser'in de üzerinde durduğu gibi "Anlaşmazlık, kendisini düzenliyen ve içinde cereyan ettiği biçimleri kayıtlıyan düzenlemeler ve kurallar ortaya çıkarır"²³.

4.75 Uyuşma. Değişik derecelerdeki rekabet ve anlaşmazlık, pek çok grup için normal bir durum sayılabilir. Buna uygun olarak uyuşma da, rekabet ve anlaşmazlığın yol açtığı yorgunluk ve gerginlikleri gidermek üzere gruplar içindeki insanların birbirlerine uymalarını anlatır. Bireylerin ve grupların kendilerini içinde buldukları yaşama koşullarına uydurmak için başvurdukları mekanizmalar mütareke, uzlaşma, hakeme başvurma ve hoşgörme gibi değişik biçimlerde adlandırılır.

4.76 Mütareke, sorunlar henüz çözülmemiş olmakla birlikte, aktif anlaşmazlığa bir süre için ara vermek konusunda varılan bir

²² Robert C. North et al., op. cit. s. 350.

²³ Lewis A. Coser, *The Functions of Social Conflict*, Free Press, 1956, s.

anlaşmadır. Uzlaşma, taraflardan herbirinin, başlangıçtaki amaçlardan bazılarında, öteki tarafın vereceği tavizlere karşılık olmak üzere vaze geçmesi demektir. Bu, belli bir durumda bir bütün gibi davranmak zorunda bulunan gruplarda anlaşma sağlamanın belki de en yaygın yoludur. Hakeme başvurma, bir uyuşma türü olup, buna göre her iki taraf, bir üçüncü tarafın vereceği hükme razı olmak hususunda anlaşır. Hoş görme denilen uyuşma biçiminde ise, anlaşmazlık halindeki taraflar birbirlerine tahammül eder ve anlaşmazlığa yol açan davranışı önlemeğe, değiştirmeğe veya kabul ettirmeğe kalkışmaz.

4.77 Bir uyuşmaya varılıp varılmıyacağı ve nasıl varılacağı, geniş ölçüde, çözümlenmesi istenen anlaşmazlık konusunun ne ölçüde kurallarla düzenlenmiş olduğuna bağlıdır. Bazı anlaşmazlık ve rekabet biçimleri son derece kurumlaşmıştır ve bitiş noktaları kendi içlerinde mevcuttur. Bir atletizm yarışmasında puvarlar belli bir sayıya ulaştınca, belli ölçüde bir incinme veya yaralanma ortaya çıkınca, yahut hedef çizgisine ulaştınca anlaşmazlık sona erer ve kazanan gibi, kaybeden de çatışmanın sonucunu algılamaya hazırdır²⁴. Sonucu kendiliğinden tayin eden, oyunlardaki gibi simgesel bitişler etrafında dönmeyen anlaşmazlıklarda, güçlüklerin sona erdirilmesi için yeni çabalar ve eylemlerin bulunması gereklidir. Bu süreç çok defa önderlerin, taraflarının dikkatini uğraman kısmi bir yenilgiden, kazanılan kısmi bir zafere çevirmek için simgeleri kullanmalarını gerektirir. İşte uzlaşmaların özü budur.

4.78 Benzeşme, karşılıklı uyuşma süreçlerini anlatır; bu süreçler yoluyla gruplar aralarındaki ayrılıkları, yavaş yavaş ve artık toplumsal bakımdan anlam taşımayacak kadar azaltır. Benzeşme her zaman dereceli olarak ortaya çıkar. Bir uçta belli bir grup, başka bir grubun hemen bütün kural ve uygulamalarını benimsiyebilir. Öbür uçta ise iki grup, her ikisi için yeni bir kurallar ve uygulamalar dizisi ortaya çıkaracak kadar birbirlerini etkileyebilirler. Benzeşme tam olmaktan ne kadar uzaksa, rekabet ve anlaşmazlık da o ölçüde şiddetli bir biçimde devam edecek demektir.

4.79 Plüralizm kavramı (12.65) benzeşmenin nisbeten bulunmadığı bir durumu anlatır. Azınlık grupları konusunda günümüzde

²⁴ Bu tartışmada Lewis A. Coser'in "The Termination of Conflict," op. cit.'ini yakından izlemekteyiz.

yapılan tartışmalarda plüralizm, en yüksek bağımsızlık veya kendine yeterlik derecesini ve en düşük bütünleşme veya benzeşme derecesini anlatır. Birçok bakımdan Kanada bugün plüralist bir toplumdur; A.B.D. de, kitle halinde göçlerin yer aldığı dönemde böyle bir toplum durumundaydı²⁸. Kızıl derililer bir yana, bütün Amerikan halkı çok değişik Avrupa'lı veya başka etnik gruplardan gelmektedir²⁹. Göçmen gruplar çok defa, Amerikanın geniş ölçüde kentleşmiş bölgelerindeki tecrit edilmiş kolonilerde yerleşmişlerdir ve hiç değilse yakın zamana kadar onların benzeşmesi konusunda pek az resmi eylem görülmüştür.

4.80 A.B.D. geniş ölçüde, çok değişik dil, din ve etnik grupları ifade eden plüralist koşullar altında kalmıştır. Bir dereceye kadar benzeşme cereyan etmiş ise de, bütünleşme yanında sürtüşmeler, düşmanlıklar, giddetli kan davaları, etnik ve ırk ayrımları görülmemiştir demek yanlış olur. Başka plüralist toplumlara damgasını vuran çekilmeler A.B.D.'nde, çok geniş kaynaklara ve sahaya sahip oluşu, dış tehditlerin nisbeten bulunmaması ve yakın zamana kadar esas olarak bir tarımsal toplum oluşu dolayısıyla, çok sınırlı kalmıştır. Fakat bu koşulların bazıları artık ortadan kalkmıştır; plüralizmin asıl sınırı bundan sonra vermesi gerektiği söylenebilir. Bu ise şu geniş sorunu ortaya çıkarmaktadır: Ürlü toplumsal süreçlerin içinde cereyan ettiği genel koşullar nelerdir?

B. Türü toplumsal süreçlerle birlikte giden etkiler

4.81 Bütün toplumlar grupları tanımakta, onlara müsaade etmekte ve hatta teşvik etmektedir. Çünkü bu gruplar topluluk hayatını kolaylaştırmakta çok yararlı olabilirler. Kulüpler, yurtlar, yardımlaşma dernekleri ve toplantılar, birincil grup etkileşmesine imkân verdiği için teşvik edilmektedir. Çünkü bu etkileşme hem son derece evrensel ve doyurucu bir şeydir, hem de bireyin gelişmesi bakımından temel önemdedir. Bu gruplar, geniş toplumdaki ikincil

²⁸ Kanada gibi babası Fransız, süt vereni İngiltere ve besleyeni de A.B.D. olan karmaşık bir toplum için, ulusal karakter tanımlanmasının hiçbir zaman yapılmamış olduğu söylenmiştir. Alan Phillips, "Canada, My Country," *National Geographic Magazine*, December, 1961, s. 769.

²⁹ Bir Amerikan kızıl-derililer grubunun kültürel benzeşme, toplumsal bütünleşmesi ve başka gruplarla karışması konusundaki bir inceleme için bkz.: Prodipta Roy, "The Measurement of Assimilation, The Spokane Indians," *American Journal of Sociology*, March, 1962, s. 541-551.

grupların amaçları ve ülkülerini gerçekleştirmek bakımından da yararlı olabilirler. Bununla birlikte, bir ikincil grubun kuralları, beklentileri ve hedefleri geniş toplumunkilerle çatıştığı ve onun çıkarları ve güvenliğini tehdit ettiği zaman aralarında düşmanlık doğması muhtemeldir.

4.82 Gruplararası düşmanlıkların en yaygın temeli herhalde statü kaybı korkusudur (yerli veya yersiz). Bir veya birden çok grup için korku, başka hiç kimsenin statüsünü düşürmeden, kendi görece statüsünü yükseltmek amacıyla girişilen bir çaba olabilir. Böyle grupların, dileklerini gerçekleştirmelerine engel olan bütün gruplara düşman olmaları doğaldır.

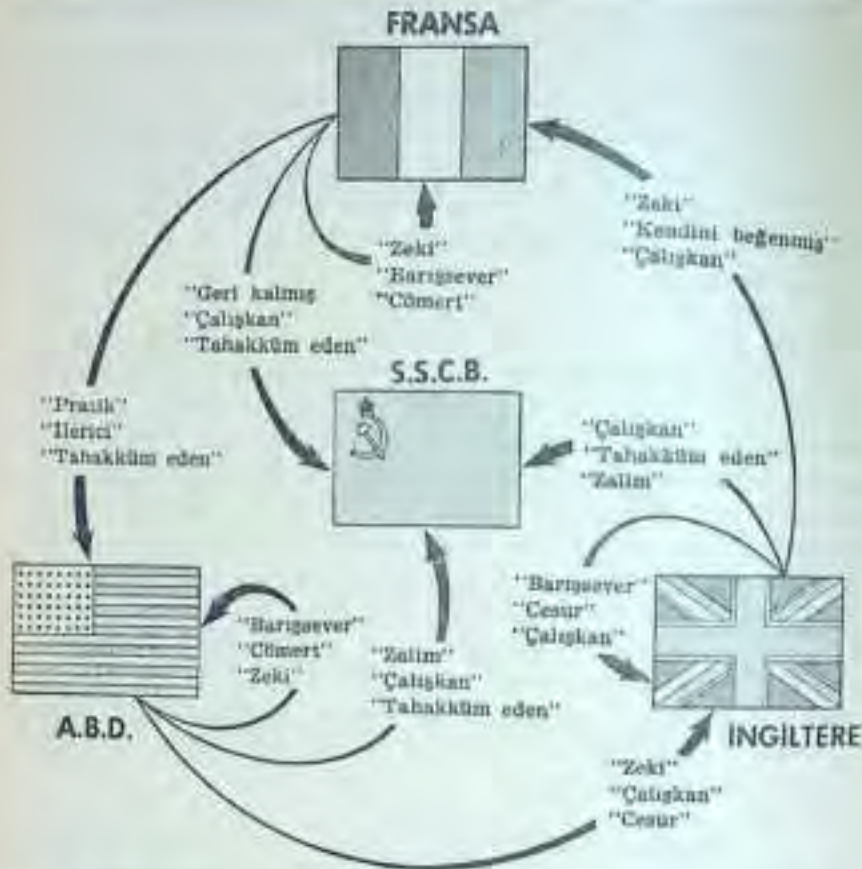
4.83 Değişik zaman, yer ve kültürlerde gruplararası düşmanlıklara yol açan özel durumlar, bu grupların üye sayısı kadar çok değişik olabilir. Farklılıkların gerçekten düşmanlığa temel olup olmaması, bu farklılıkların grup değerlerine yönelmiş bir tehdit sayılıp sayılmamasına bağlıdır. Statü, ırk, fiziki görünüş, cinsiyet, dil, ideoloji, tarih ve türlü tuhaf veya sapık davranışlar, gruplararası gerginliklere, düşmanlıklara ve anlaşmazlıklara yol açabilir (12.13-12.24). Bu potansiyel düşmanlığı besleyen duyguya etnosantrizm denilir. Sumner etnosantrizmi, "insanın kendi grubunu herşeyin merkezi yapması ve bütün öbür grupları kendi grubuna göre derecelendirmesi" olarak tanımlamaktadır³⁰. Bu etnosantrik tutumun bir örneği şekil 12'deki verilerden çıkarılabilir. Görüldüğü gibi insanlar öbür ulusların davranışlarını değerlendirirken kendi ülkelerinin ölçülerini kullanmaktadırlar.

4.84 Toplumsal etkileşmenin işbirliği biçiminde mi, rekabet biçiminde mi olacağını belirleyen şartlar nelerdir? Üç dizi şartların bu bakımdan önemli olduğu ileri sürülmüştür³¹. Birincisi, insanların elde etmek istedikleri değerler kut ise rekabetçi davranışların hakim olacağı söylenebilir. Aranılan değerler bol ise davranışların işbirliği biçiminde olması daha muhtemeldir. Şüphesiz etkileşme dahilindeki bireyler veya gruplar arasında mevcut bulunan ilişkilerin türüne bağlı olarak, yukarıdaki genellemenin önemli istisnaları vardır. Bir anne, eğer çocuklarını gıdasız bırakmak sonucunu verecekse, yiye-

³⁰ William Graham Sumner, *Pathways*, Ginn, 1906, s. 13.

³¹ *Memorandum on Research in Competition and Cooperation*, Social Science Research Council, April, 1937.

ULUSLAR BİRBİRLERİNİ NASIL GÖRÜYORLAR?

ŞEKİL 12. UNESCO'nun himayesinde, her ülkede bin yetişkin kişiyle yapılan görüşmelere dayalı bir araştırmada deneklerden, 12 sıfatı içine alan bir listeden, değişik uluslar halklarının en iyi tanıttıkları düşündükleri üçünü seçmeleri istenmişti. Yukarıdaki şekil Fransız, Amerikan ve İngiliz deneklerin en çok seçtikleri üç sıfatı göstermektedir. Şekil aynı zamanda üç ülke deneklerinin, kendi halkları, Sovyetler Birliği halkı ve diğer iki batı ulusu halkı hakkında ne düşündüklerini de göstermektedir. Soruda kullanılan sıfatlar şunlardır: çalışkan, zeki, pratik, cömert, cesur, kendini denetleyen, herici, barışsever, kendini beğenmiş, zalim, geri ve tahakküm edici. (William Buchanan ve Hadley Cantril, How Nations See Each Other, University of Illinois Press, 1953, s. 46-47'den alınmıştır.)

cek için onlarla rekabet etmeği kesinlikle reddedebilir. Bundan dolayı ikinci bir şartın da belirtilmesi gereklidir.

4.85 Eğer arkadaşlık, akrabalık, sevgi veya başka grup-iç-duygu gibi özel bir ilişki bir grupta hâkim bulunuyorsa, o grubun üyeleri, birbirlerini bilmedikleri ve sevmedikleri takdirde olduğundan çok daha yüksek bir olasılıkla işbirliği yaparlar. Örnek olarak, üyeleri iş dışında da arkadaş olan bir çalışma grubu herhalde iş başında işbirliği yapacaktır. Buna karşılık işbirimi başına ücret almıyan ve işin de bir-iki gün içinde biteceğini bilen, birbirine yabancı kimselerden kurulu bir çilek-toplama-grubunda üyeler daha yüksek olasılıkla birbirleriyle rekabet ederler. Kısacası haberleşme kolaylığı ve bundan doğan kişilerarası tutumlar, ortaya çıkan toplumsal süreçle tipini etkileyen temel öğedir.

4.86 İnsanları rekabetten çok işbirliğine yönelten koşullarla ilgili üçüncü bir genelleme tasarısı, söz konusu faaliyetin ürünlerinin paylaşılmasıyla ilgilidir. Faaliyetin ürünleri eşit biçimde paylaşılıyorsa, bu ürünlerin elde edilmesi için işbirliği yapılması muhtemeldir. Ürünler eşit biçimde dağıtılmıyorsa, rekabete yol açabilir. Bir üniversiteli öğrenci grubu, her üyenin katılabileceği bir dans partisi düzenlerken işbirliği yapabilir; fakat aynı grup üyeleri, en iyi dans edenlere verilecek ödüllerini kazanmak için birbirleriyle yarışacaklardır; çünkü içlerinden yalnız bir kaçını kazanabilecektir.

4.87 Yukarıdaki ifadeler, tasarısı niteliğinde varsayımlar olarak görülmektedir. Bu varsayımlar, bir grubun üyeleri arasında bulunabilecek tutumların karmaşıklığına ve değişik kültürlerin, belirli durumları nasıl davranışların yönetmesi gerektiği konusundaki kurallarının türünlüğüne göre birçok kayıtlamalarla bağlıdır.

VI. SONUÇ

4.88 İnsan davranışları birçok düzeyde yararlı ve gerçekçi bir biçimde incelenebilir. Olayları atom, molekül, hücre, organ ve toplum düzeylerinde incelemek üzere bilimler ortaya çıkmıştır; çünkü bazı sorular yalnız kendilerine uygun düşen bir düzeyde cevaplandırılabilirler. Örneğin bir karınca topluluğunun örgüt ve davranışı, bin veya onbin ayrı karıncanın incelenmesi yoluyla tam olarak aydınlatılamaz. Karınca topluluğuyla ilgili soruları cevaplandırmak, nasıl bir sürü halinde hareket ettiğini, fiziki engellerin nasıl etrafından dolacağını, geceleyin nasıl geri çekildiğini aydınlatılmak

için topluluğun kendisini incelemek gerekir. Aynı şey bütün grup davranışları için de söylenebilir. Takım, kulüp, aile, dinleyici grubu, kalabalık veya kamu biçiminde olsun, insanların toplumsal durumlarını bilmek istediğimizde, bir noktada, parçalar kadar bütünü de gözlemlememiz gerekir (1.15-1.17).

4.89 Bütün toplumsal grupların başta gelen özellikleri, üyelerin rollerini belirleyen bir iş bölümü ile kural ve beklentilerin bulunmasıdır. Grup üyeliği, amaçlar için çalışırken değişik roller bir araya geldiğinde, davranışların grup kurallarınca yönetileceğini ifade eder. Grup ilişkileri içinde davranışların karşılıklı olarak değiştirilmesi, şüphe yok ki zaman içinde, belli bir yersel çevrede, birçok kimse ve değişik rollerin söz konusu olduğu durumlarda ve değişen derecelerde resmi ve resmi olmayan örgütlenme içinde cereyan eder. İnsanlar arasındaki ilişkilerin nisbeten kişisel ve kendüğünden olduğu, birbirlerini bilinçli olarak tanıyan üyelerin karşılıklı sevgisine dayalı bulunduğu bir durumda birincil grup ilişkilerine ulaşılmış demektir. Böyle bir grup, üyeleri arasında gerekli ölçüde bir haberleşme kolaylıkla sağlanabileceği için, uyuma ve hareketlerinde abenkte elde edebilir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin nisbeten kişisel olmayıp biçimsel olduğu ve yasa veya sözleşmeyle belirlenen bir nitelik taşıdığı durumda ise ikincil grup ilişkilerine karşındayız, denlebilir. İnsanlar karşılıklı etkileşme yoluyla genellikle birbirlerini çeker, ya da iterler. Toplumsal etkileşmenin bu temel biçimleri aracılığıyla insanlar, belli bir toplumsal düzene özelliğini kazandıran grup ilişkilerine ulaşırlar. Bu ve başka toplumsal süreçlerin hangi koşullar içinde ortaya çıktığını bulmak ve bu süreçleri her zaman daha açık ve kesin olarak ifade etmek sosyologların başta gelen bir hedefidir.

4.90 Gruplar veya bireylerin, karşılıklı amaç ve hedeflere ulaşmak üzere çalıştıkları ve çabalarının ürününü aşağı yukarı eşit biçimde paylaştıkları durumlarda işbirliği belirir. İşbirliğinin sonucu, haberleşmeyi önleyen engellerin yavaş yavaş azalması, geniş örgüt içindeki tali grup ve azınlıkların hiç olmazsa kısmen benzeşmesi, grup abengi ve bütünleşmesinin gelişmesidir. Rekabette ise, karşılıklı çabalarının ürünleri, grup veya bireylere, bir başarı ölçüsüyle tesbit edilen yetenek ve verimliliklerine göre verilir.

4.91 Anlaşmazlık, karşıt tali grupların veya bireylerin ortadan kalkması veya boyunduruk altına alınması ile son bulan etkileşme kalıplarını anlatır. Anlaşmazlık ve şiddet hareketlerinden son-

ra toplumsal gruplar bazan yeni ve düzgün toplumsal düzenler kurulabilmektedirler. Ama anlaşmazlık çok defa hem yenenin, hem de yenilenin zararına işler. Savaş, cinayet, uzun grevler, aile kavgaları ve ulusal, etnik, ya da irksal gruplar arasındaki ideolojik kavgalar bunun yaygın örneklerinden bazılarıdır. İşbirliği ve çatışma uçları arasında, grup ve bireylerin yoğun rekabet ve açık çatışmalardan doğan yorgunluk ve gerginlikleri gidermek için başvurdukları türlü uyuma düzenleri vardır. Uyuma, çok defa farklı grup ve örgütlerin aralarındaki ayrılık ve anlaşmazlıkları asgariye indirmek üzere, şiddet ve yıkıcı metodlara başvurmadan düzeni korumaları için zorunludur.

4.92 Etkileşme süreçlerinin sonucu, doğanın bütün yanları arasında karşılıklı bağımlılık ve denge yaratmaktır. İnsan ile onun kurumları ve teknolojsi, biyolojik ve toplumsal kalıtıma ve coğrafi çevreye sıkı bir biçimde bağlıdır. Uygarlığın gelişimi içinde insan, doğanın bazı dengelerini ve karşılıklı bağımlılıklarını denetlemeğe ve kendi amaçları için kullanmağa çalışmıştır. Bunun için nesnelere birbirlerine nasıl bağlı olduğunun ve aralarında nasıl ilişkiler bulunduğunun tam olarak bilinmesi gereklidir. Aksi halde insanın çabalarının çoğunun planlanmamış sonuçları, hafifletmeğe çalıştığandan daha ağır sorunlar ortaya çıkarabilir.

ALİŞTİRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların herbirindeki kavramları, tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz:
  - a. Grup — toplumsal kategori
  - b. Grup — yığın
  - c. Birincil grup — ikincil grup
  - d. Sosyometrik test — katılanın gözlemi
  - e. İşbirliği — rekabet
  - f. Rekabet — anlaşmazlık
  - g. Uyuma — benzeşme

B. Grupların sınıflandırılması

1. Okulunuzdaki birincil grupların birkaçını (örneğin mesleki dernekler, atletizm kulüpleri, toplumsal örgütlenmeler vs. gibi özel çıkar grupları) gözlemleyiniz ve onları özelliklerine, süreçlerine, yersel özelliklerine ve örgütlenme türüne göre sınıflandırınız. Toplumsal grupların bu dört yanı birbirleriyle ilişkili midir? Ne bakımdan?
2. Sınıfınızın sosyometrik bir incelemesini yapınız: Öğrencilere kimi (veya kimleri) çalışma arkadaşları, sıra arkadaşları, vs. olarak tercih ettiklerini

sonunuz. Sonuçları diyagram haline getirerek hissipleri, önderleri, yetenimleri, vs. yi belirleyiniz. Bu bilgi, bir toplumsal grup olarak sınıfınızın yapısını incelemenizi mümkün kılar. Öğrencilerin hangi özelliklerin onların tercihleriyle birlikte gelmektedir? İnsanların sosyometrik seçimleri öngörülebilir mi? Hangi temele dayanılarak? (Not: Bazı amaçlar için sınıfınızdan başka bir grubun sosyometrik incelemesini yapmanız tercih edilebilir.)

C. Topluma-hazırlama süreci içinde grupların etkisinin çözümlenmesi

1. Çocuğun topluma-hazırlanmasında birincil ve ikincil grupların rolleri nelerdir (bkz.: Kesim 7)? Çocuğun mensup olduğu birincil grup sayısı, ikincil grup sayısı kadar fazla artar mı? Kent yaşamının grup üyeliği üzerindeki etkisi nedir? Ne tür kişiler "gruba katılma" ilişkileridir (bkz.: Kesim 11). İkincil gruplardan uzak kalmanın bazı sonuçları neler olabilir?
2. Kendi gelişme ve topluma-hazırlanmanız, mensup olduğunuz, eskiden mensup olduğunuz veya ileride mensup olmağa imkân olan gruplar bakımından inceleyiniz. Değişik gruplara üye olmak sizin fiziksel ve tutumlarınızı nasıl ve ne ölçüde etkilemiştir? Sizin bilgileriniz ve tutumlarınız grup üyeliğinizi nasıl etkilemiştir?

D. Sosyometrik "seçim" davranışının çözümlenmesi

İncelenen topluluğun grup yapısı hakkında üçüncü ölçütleri ortaya koymak için sosyometrik bir testten elde edilen sonuçlar başta iki biçimde kaydedilebilir. Bu yollardan birisi olan oklu diyagramı veya "sosyogram", bu kesimde gösterilmiş bulunmaktadır. Şimdi de, çift-girdili çizelgenin gösterdiği ikinci yolu gözden geçirin. Bu çizelge 27 dördüncü sınıf öğrencisinin (AA'dan Z'ye kadar) üç değişik durumdaki "seçim" davranışını kaydetmektedir.

Durum 1 — Sosyometrik test: İnceleyici bütün çocuklardan, bir temsilci birlikte oynamak istedikleri kimseleri bildirmelerini istemiştir. İçinde "1" görünen her hücre, bu sütunun başında bulunan kişinin bu yatay dizinin başındaki kişi tarafından seçildiğini gösterir.

Durum 2 — Yaşam durumu (gerçek durum): (Durum 1'den dört gün sonra) İnceleyici her çocuğa kendi gerçek seçimini özel olarak sorduktan sonra temsiller oynanmıştır. (Oyunları sahneye koymak için 8 hafta geçmiştir.) İçinde "2" bulunan her hücre, bu sütunun başındaki kişinin bu yatay dizinin başındaki kişi tarafından seçildiğini gösterir.

Durum 3 — Yeni sosyometrik test: Son oyun gösterildikten bir hafta sonra çocuklara, bir oyun daha gösterme imkânları olduğu söylenmiştir. Durum 1'de olduğu gibi çocuklardan yine kendileriyle birlikte oynamasını istedikleri kimselerin adlarını yazıp bildirmelerini istenmiştir. İçinde "3" bulunan her hücre, o sütunun başında bulunan kimsenin, o yatay dizinin başındaki kimse tarafından seçilmiş olduğunu gösterir.

	Seçim sayısı																											Belirtilen toplam seçimler
	Öğrenciler																											
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z		
AA																												
AB																												
AC																												
AD																												
AE																												
AF																												
AG																												
AH																												
AI																												
AJ																												
AK																												
AL																												
AM																												
AN																												
AO																												
AP																												
AQ																												
AR																												
AS																												
AT																												
AU																												
AV																												
AW																												
AX																												
AY																												
AZ																												
Toplam seçim sayısı																												

Bir dördüncü sınıf öğrencisinin aynı seçim ölçütüne göre üç ayrı durumda yaptığı seçimler. (Eugene Byrd, "A Study of Validity and Constancy of Choices in a Sociometric Test," *Sociometry*, May-August, 1951, s. 178'den alınmıştır.)

E. Çift-girdili çizelgenin yorumlanması

1. "Yaşam durumu"ndaki (seçimlerin somut sonuçları verdiği Durum 2) seçimler, sosyometrik test durumlarındaki seçimlerden ne gibi farklılıklar gösteriyorlar? Bu farklılıkların toplumsal sonuçları nelerdir?
2. Bir oyun göstermede görülen türden içbirliğin, sosyometrik seçimlerin birinci test ile ikinci test arasında değişmesine yol açma bakımından sonuçları nelerdir?
3. Yukarıdaki durumların herbirindeki veya hepsindeki seçimleri bir oklu çemaya dönüştürünüz. Hisipler en iyi hangi yolla çözümlenebilirler?

F. Toplumsal süreçlerin çözümlenmesi

1. Bir toplumsal olayı (örneğin bir atletizm yarışmasını, bir işçi grevini, bir ayaklanmayı, vs.) gözlemleyiniz ve bunu toplumsal süreçler açısından çözümlüyorsunuz. Hangi süreçleri bulabiliyorsunuz? Olayın bağlamında hakim olan süreç hangisiydi? Olayın bitiminde hakim olan süreç nedir?

2. Bir toplumsal hareketi (örneğin bir siyasal partinin tarihini, şehir yânetiminde bir reform hareketini, bir din savaşını, bir yardım toplama kampanyasını, vs.) toplumsal süreçler açısından çözümleyiniz. Hareketin başka amaçları ve hedefleri nelerdi? Hareket sırasında bu amaç ve hedefler ne gibi değişikliklere uğradılar? Hangi gruplar işbirliği yaptılar? Hangileri anlaşmazlığa düştüler? Hareket hangi koşullar altında son buldu? Hareket sırasında başvurulan haberleşme türleri nelerdi?

BİBLİYOGRAFYA

- Bales, R. H., *Interaction Process Analysis*, Addison-Wesley Press, 1950.
 Cartwright, D. and Zander, A. (derl.), *Group Dynamics*, Row, Peterson, 1960.
 Coleman, James S., *Community Conflict*, Free Press, 1957.
 Eskola, Antti, *Social Influence and Power in Two-Person Groups*, Munksgaard, 1961.
 Here, Paul, *Handbook of Small Group Research*, Free Press, 1961.
 Hare, A. P., Borgatta, E. F., and Bales, R. F., *Small-Groups: Studies in Social Interaction*, Knopf, 1955.
 Homans, George C., *The Human Group*, Harcourt, Brace, 1950.
 May, Mark A. and Doob, L. W., *Competition and Cooperation*, Social Science Research Council, bulletin 25, April, 1937.
 Rose, Arnold (derl.), *Human Behavior and Social Processes*, Houghton Mifflin, 1962.
 Simmel, Georg, *Conflict and the Web of Group Affiliation*, (İngilizceye çev.: Kurt H. Wolff ve Reinhard Bendix), Free Press, 1955.
 Williams, Robin M., *The Reduction of Intergroup Tensions: A Survey on Problems of Ethnic, Racial, and Religious Group Relations*, Social Science Research Council, bulletin 57, 1947.

5 KÜLTÜREL NORMLAR, EYLEMLER VE ÜRÜNLER

I. GİRİŞ

- Kültürün Tanımı
- Kültürün Gelişimi

II. KÜLTÜRÜ ÇÖZÜMLEME TEKNİKLERİ

- Kültür Bileşkenlerinin Görülebilirliği
- Resmî Kurallarla Resmî Olmayan Beklemeler Arasındaki Bağlantı

III. BİR KÜLTÜR ÖRNEĞİ: PENNSYLVANIA'LI AMİŞLER

- Farklı Kültürel Uygulamalar
- Normatif Düzen
- Kültürü Korumanın Araçları
- Kültürel Örgütlenme ve Çözülme

IV. KÜLTÜR ÖGELERİNİN BÜTÜNLEŞMESİ

- Simgesel ve Maddî Ürünler
- Eylem Düzenleri: Görenekler ve Adetler
- Normatif Düzenler: Beklemeler, Gelenekler ve Yasalar
- Toplumsal Normların Uygulanabilirliğinde Değişmeler

V. SONUÇ

KÜLTÜREL NORMLAR, EYLEMLER VE ÜRÜNLER

I. GİRİŞ

5.1 Kültür terimi sık sık sanat galerilerini, senfoni orkestralarını ve buna benzer güzel sanatları anlatmak için kullanılır. Kavramın biçimsel tanımı gerçekten bu hususları içine alır. Sosyolojik amaçlar için ise, bu terimle daha geniş hususlar anlatılır. Boks karşılaşması, at yarışlarında müsterek bahis oynatanlar, ayın-kitabı kulüpleri, vodvil, küfretme, suçlar, elektrikli sandalyede idam etme ve bir insan topluluğundaki bütün tekrarlanan faaliyetler o topluluk kültürünün parçalarıdır.

A. Kültürün Tanımı

5.2 Kültürün başlıca üç ögesi vardır. Bunlardan biri **normatif** düzendir ve insanlara nasıl davranmaları gerektiğini bildirir; ödevleri, sorumlulukları, hakları ve ayrıcalıkları sayar. Normlar, hırsızlar ve âşıkların resmi olmayan kurallarından, ulusların yasalarına ve karmaşık örgütleri yöneten resmi düzenlemelere kadar varan tür-lülüktedir. İkincisi adetleri, görenekleri ve daha birçok davranış kalıplarını içine alan **eylem düzenidir**. Üçüncüsü de, insanlararası etkileşmeden doğan **simgesel ve maddi ürünler düzenidir**. Bu ürünler girift karmaşıklar —kütüphaneler, haberleşme örgütleri, sanayi kuruluşları, vs.— içinde örgütlenmişlerdir ve bunlar yasama biçimi üzerinde önemli etkilerde bulunurlar. Herhangi bir toplumun kültürü, bu üç öge ve bunlar arasındaki karşılıklı bağılıklar açısından gösterilebilir ve çözümlenebilir. Bu üç ögeyi bir araya getirerek kültürü şöylece tanımlayabiliriz: toplum içinde kazanılan ve iletilen yararı, inanç ve davranış ölçülerinden ortaya çıkan, alışılmış davranış

kahplarının maddî ürünlerinden meydana gelen bir düzendir. Bu anlamda, üzerinde durulması gereken bir çok özellik vardır:

1. Kültür bir toplumsal üründür. İnsanlararası etkileşimden doğar ve gelişir.
2. Kültür öğrenilir. Doğuştan gelmez; iç-güdüsel değildir ve biyolojik kalıtımla geçmez.
3. Dil, kültürün başlıca taşıyıcısıdır. Dil aracılığıyla çocuklar, nişbeten kısa bir zaman içinde, babalarının ancak yıllar süren çabolar sonunda öğrendikleri şeyleri benliklerinde yaşayabilmektedirler.
4. Kültür uyucudur. Adetler, inançlar ve uygulamalar yaygın değildir. Fakat böyle değişmelerin hızını, toplumsal denetim aracı olarak kültürel kuralları kullanmak suretiyle arttırmak mümkündür.
5. Kültür, tutarlı ve bütünlümlü bir tüm olmak eğiliminde gösterir. Kültürel tutarlılık yönünde bir çaba vardır. Örneğin dinî inanç ve uygulamalar aile örgütlenişini, ticarî değerleri ve sosyal yapıyı etkiler ve onlardan etkilenir.
6. Kültür, özel hüneler geliştiren ve toplum üyeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttıran işbölümü yoluyla daha karmaşık biçimlere halinde evrimleşir.

B. Kültürün Gelişimi

5.3 Kültür karmaşığının gelişimi bir kalıba göre olur. Bazı davranış düzenleri başka düzenler için ön-gereklilik durumundadır. 48 sanayileşme öncesi toplum üzerinde yapılan bir inceleme bunu göstermektedir¹. Yazı dilinin bulunduğu yerlerde, tam-günlü devlet memurları, öğretmenler, din-adamları, bir hukuk düzeni ve bir para ekonomisi de vardır. Tam-günlü devlet memurları, öğretmenler ve din-adamları bulunmayan yerlerde yazı dilinin de bulunmadığı görülmüştür. Para ekonomisinin bulunmadığı yerlerde, devlet yönetiminde, eğitimde ve din alanında tam-günlü uzmanlar da yoktur. Bu inceleme sanayi öncesi toplumlardaki kültürel değişmelerin düzenli bir sıra içinde ortaya çıktığını anlatıyor. Önce mal değişimi düzeni yerine veya ona ek olarak, bir para ekonomisi benimsenir. İkinci olarak biçimsel bir hukuk düzeni kurulur. Üçüncü olarak tam-günlü din adamları, eğitimciler ve devlet memurları kendi uzmanlıklarına giren görevler alırlar. Nihayet bir yazı dili gelişir. Çizelge 6, bu kültür özelliklerine sahip olma derecelerine göre yedi biçim toplum göstermektedir. Basit toplumlar (Biçim 1) bu özelliklerden hiçbirine sahip değildir. En karmaşık toplumlar (Biçim 7) bunların hep-

¹ Linton C. Freeman and Robert F. Winch, "Societal Complexity: An Empirical Test of a Typology of Societies," *American Journal of Sociology*, March, 1957, s. 461-466.

sine sahiptir. Birkaç istisnaıyla, incelenen 48 toplum bu yedi biçimden birine girmektedir. Kültürel gelişimin hız ve kalıpları başka incelemelerde de gözlemlenmiştir².

Çizelge 6. Kültürel Karmaşıklıkları Açısından Toplum Biçimleri

Toplum Biçimi	Kültür Özellikleri					
	Yazılı Dil	Hükümet	Eğitim	Din Kanunu	Ceza Para	Ekonomisi
7 (En karmaşık)	X ^(a)	X	X	X	X	X
6	— ^(a)	X	X	X	X	X
5	—	—	X	X	X	X
4	—	—	—	X	X	X
3	—	—	—	—	X	X
2	—	—	—	—	—	X
1 (En az karmaşık)	—	—	—	—	—	—

Kaynak: Freeman and Winch, op. cit.

(a) X işareti o kültür özelliğinin varlığını, — işareti ise yokluğunu göstermektedir.

II. KÜLTÜREL ÇÖZÜMLEME TEKNİKLERİ

A. Kültür bileşkenlerinin görülebilirliği

5.4 Kültürün bileşkenleri eşit ölçüde görülebilir değildirler. Somut ve simgesel ürünlerin gözlemlenmesi kolaydır. Birçok adetler, görenekler ve öbür türlü eylem düzenleri de rahatlıkla izlenebilirler. Fakat insanlararası etkileşmeyi düzenleyen kurallardan bazılarının gözlemlenmesi daha güçtür. Bunun bir nedeni kuralların, belli bir toplum düzeni içinde her zaman açık ve tutarlı olmamasıdır. Bundan başka bazı kurallar, resmen tesbit edilmeden de ortaya çıkmakta ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu koşullar altında kurallardan sapmalar görüldüğünde grup kuralları, grup davranışı ve bu davranışın ürünü arasında ilişki kurmak güç olabilir. Kültürün ku-

² Örneğin bkz.: George P. Murdock, *Social Structure*, MacMillan, 1949; A. L. Kroeber, *Anthropology: Race, Culture, Psychology, Prehistory*, Harcourt, Brace, 1948; Robin M. Williams, *American Society: A Sociological Interpretation*, Knopf, 1960; William Graham Sumner, *Folkways*, Ginn, 1906; Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Penguin Books, 1946; E. R. Service, *A Profile of Primitive Culture*, Harper, 1956.

rasal bileşenlerinin belenmesi gözlemciden uygulama, ustalık ve kavrama yeteneği ister.

5.5 İster bir sınıf, ister bir cami, isterse bir kamp topluluğu biçiminde olsun, her türlü örgütlenmiş faaliyetler kuralları gerektirirler. Kültürel kuralları toplumun bir ikincil düzeniyle özdeştirmenin süreci nedir? Bunun için kuralların resmîyet kazanmadığı ve kaydedilmediği bir durumu örnek olarak alalım. Bir kişiye, istatistik laboratuvarında çalışan bir araştırma grubunun çalışmalarını gözlemliyerek matematik kurallarının doğruluğunu tesbit etmek görevinin verildiğini düşünelim. Laboratuvarında çalışanların da hiçbir ders kitabına geçmemiş olan yeni bir matematik kullandıklarını varsayım. Gözlemci, bu matematik düzeninin kullanılmasında hangi kuralların yürürlükte olduğunu nasıl öğrenebilir? İstatistikçilerin ne yaptıklarını ve ne ortaya koyduklarını gözlemliyerek işe başlayabilir. Bu eylemler ve bu ürünler oldukça kolaylıkla görülebilirler. Gözlemci araştırmacıların hesaplarını nasıl yaptıklarını seyredebilir; kâğıt üstündeki sembeleri inceleyebilir; makinalarına bakabilir ve işleriyle ilgili konuşmalarını dinleyebilir. Bu eylemlerin ve ürünlerin gözlemlenmesi yoluyla, yeni matematiğin yönetici kuralları hakkında yargılara varılabilir.

5.6 Bu yargılar laboratuvardaki bütün davranışların basit bir çizelgesini yapmakla elde edilemez. Eğer öyle olsa idi mesleki işlemlerle, yeni matematiğin kurallarıyla hiçbir önemli ilişki bulunmayan toplumsal eylemlere eşit ağırlık verilmiş olurdu. Araştırmacıların aralarında yaptıkları şakalar, öğrenirken yaptıkları yanlışlar, hesaplama yanlışları, düzensiz çalışma ve bozuk bir hesap makinasının anlamsız verileri, söz konusu matematik düzeninin kurallarını anlamaya yardım etmez - laboratuvardaki bütün davranışları yöneten kuralların anlaşılmasına yarayabilmekte birlikte. Gözlemcinin gözlemlerini değerlendirmesi, sınıflandırması ve örgütlenmesi gerekir. İlgisiz gözlemlerini bir yana bırakır, yanlışları hesaba katar ve söz konusu matematik işlemleri hakkında en bilgil görünen kimselere özellikle dikkat eder. Çalışanların yaptıkları hesapları tekrarlamak isteyebilir. Araştırmacıların matematik işlemlerini öğrebildiği, hesaplamalarını tekrarlayabildiği ve makina hesaplarına anlam verebildiği zaman, kurallarla ilgili anlayış doğru demektir. Yaptığı işlemler, tutarsızlıklar veya çelişmeler ortaya koyarsa, bunlar bu matematik düzeninin kurallarının yeniden ifade edilmesine

yardım edebilir². Kuralları davranışlardan çıkarsama ve denetleme konusundaki bu örnek, toplumun uzmanlaşmış bir ikincil kesimindeki son derece teknik bir faaliyetle ilgilidir. Gözleme ve çözümleme sorunu herhangi bir başka toplumsal kesim için de esas olarak aynıdır.

5.7 Kültürel kurallar, ortaya çıktıkları her yerde insan yapısı davranış ölçüleridir. Amaçları, belli hedefler yönünde faaliyetlerin esgüdümünü sağlamaktır. Davranışlara kılavuzluk ederler, fakat davranış veya rollerin kendileri ile karıştırmamalıdır. Kültürel kurallar, kılavuzluk ettikleri davranışlar ve ortaya çıkmasını mümkün kıldıkları ürünler kadar gerçeklerdir. Kurallar gözlemlenebilir, tasvir edilebilir, öğrenilebilir ve değiştirilebilirler. Etiketleri de açıkça belirtilebilir. Dil bilgisi kuralları, insanlar-arası anlaşmaya temel teşkil eden kültürel kurallardır. Mantık, matematik ve araştırma planlaması kuralları bilim adamlarının düzenli incelemelerini kolaylaştıran kurallardır. Hayat felsefeleri, dinsel ve siyasal doktrinler ve yasalar, insan davranışını yöneten ve örgütleyen kültürel kurallardır.

5.8 Davranış ve ürünlerinin daha çok görülebilir olması kısmen onların kültürel kurallardan daha yoğun bir şekilde incelenmiş olmalarından ileri gelmektedir. Kuralların görülebilirliği aynı zamanda onlar üzerindeki toplumsal anlaşmanın ve resmîyet kazanmalarının derecesinin de bir belirtisidir. Geleneksel matematiğin kuralları, biçimsel postüla ve kuramlara indirgenmiştir. Modern toplumda bu postüla ve kuramlar, halk tarafından geniş ölçüde benimsenmiştir; çok kimse onları günlük hayatlarında bazı sorunları çözmek için sık sık kullanmaktadır. Buna karşılık yeni matematiğin kuralları, küçük bir araştırmacılar grubu içinde gayri resmi bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kurallar kesin bir şekilde ifade edildiği, yazıya döküldüğü ve tanınmış matematikçiler tarafından benimsendiğinde, geleneksel matematiğin kuralları kadar görülebilir olacaklardır. Kurallar hem resmi, hem de gayriresmi düzeylerde "gerçeklik" taşırlar. Ancak onları gayriresmi düzeyde görülebilir kılmak için daha ustaca bir araştırma gerekli olabilir.

² Örneğin bkz.: Anthony, F. C. Wallace, "Culture and Cognition," Science, February 2, 1962, s. 351-357.

B. Resmi kurallarla resmi olmayan beklentiler arasındaki bağ

5.9 Toplumsal grupların örgütlenmesinde ve insan faaliyetlerinin bütünlenmesinde, toplumun resmi kuralları olan yasalar önemli bir yer tutarlar. Bununla birlikte yasalar insanların eylemlerinin eşgüdülmesini sağlayan tek araç değildirler. Resmi kurallar ve düzenlemeler tek başlarına bir çok insanın onlara uymasını sağlayamazlar. Kuralların bu uyumu sağlayabilmesi için, insanların bu kurallara temel olan ilkelere inanmaları gerekir. Bu ilkeler ise yasalarla belirlenmiş değildir. Toplumsal inançlar ve ilkeler gelenek ve deneylerden çıkarılır ve yavaş yavaş gelişirler. Çok defa yazılı hale gelmeden ve yasalar biçimini almadan çok önce, resmi olmayan beklentiler biçiminde ortaya çıkarlar. Resmi kurallar resmi olmayan beklentilerin desteğine muhtaçtırlar. Resmi olmayan beklentilerin resmi kuralları nasıl desteklediğini göstermek üzere İngiliz-Amerikan akrabalık düzeninin toplumsal denetim mekanizmasını inceleyebiliriz.

5.10 Her toplumda evlenecek eşlerin seçimini (17.38-17.47), ailenin ikamet edeceği yeri (17.61-17.62), çocuğa bakma sorumluluğunu ve miras konusunu düzenleyen yasalar vardır. Bu yasalar ailenin üyelerine ve ailenin dışındaki kimselere değişik roller verirler. Erkek ve kızkardeşler arasında evlenme yasaklanmış olabileceği halde, uzak akrabalar arasında yasaklanmamış olabilir. Yasaların tutarlı bir biçimde uygulanması için topluluğun değişik aile üyelerini belirleme yöntemleri üzerinde anlayış birliğine varması gerekir (17.58-17.60). İnsanların baba, kız, yeğen vs. gibi terimlerin nasıl kullanılacağı üzerinde anlaşmaları gerekir. Bazı toplumlarda akrabalıkla ilgili terimlerin kullanılmasını düzenleyen hiçbir resmi kural yoktur. Bu toplumlarda kullanılan akrabalık terimleri, esas olarak resmi olmayan beklentilerde ifadesini bulan anlamlar taşırlar. Böylece evlenme, ikamet ve miras konularını düzenleyen resmi yasaların etkin olabilmesi için akrabalık ilişkilerinin resmi olmayan tanımlamalarına kesinlikle ihtiyaç vardır.

5.11 Kültür üzerine inceleme yapan bir kimse, akrabalık ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılan bu resmi olmayan kuralları nasıl farkedebilir? Toplulukça kullanılan akrabalık terimlerinin bir listesi yapılmış ve dikkatle incelenmiştir. İngiliz-Amerikan düzeninde altı temel terim vardır: baba, ana, oğul, kız, kardeş, bacı. Bu temel terimler arasında, onların dışında dokuz başka terim meydana ge-

tiyecek bileşikler yapılabilir: büyükbaba, büyükanne, erkek-torun, kız-torun, amca, hala*, erkek-yeğen, kız-yeğen ve kuzen. Örneğin kuzen terimi amca oğlunu, amca kızını, dayı oğlunu, vs. anlatır. Temel ve bileşik terimler gözden geçirildiğinde, bunların üç türlü bilgi verdiği görülür: (1) Kuzen dışındaki bütün terimler, ilgili akrabanın cinsiyetini belirtmektedirler. (2) Bir çok kuşağı içine alan ilişkileri göstermektedirler. (3) Nesep ilişkilerini ortaya koymaktadırlar. Örneğin baba ve oğul doğrudan bir nesep ilişkisini, amca, kardeş ve yeğen ise kardeş durumunda olanların nesebini gösterir. Bu gözlemler, söz konusu terimlerin üç boyutlu bir ölçüğe göre düzenlenebileceğini göstermektedir: cinsiyet, kuşak ve nesep. Böylece Çizelge 7'de görüldüğü gibi terimlerden hiçbiri öbürleriyle çakışmamakta, her boyut en az bir terime göre ayırt edilebilmekte ve terimlerin hepsi de aynı ölçüğe yerleştirilebilmektedir.

5.12 Bu ölçük İngiliz-Amerikan akrabalık düzeninin, ilk bakışta karmaşık görülebilmekle birlikte, üç tanımlama kuralına göre tam olarak açıklanabileceğini göstermektedir: kurallardan biri cinsiyeti,

Çizelge 7. Üç boyutlu indirgenmiş İngiliz-Amerikan akrabalık düzeni: cinsiyet, kuşak ve nesep

Akrabalar Kuşağı	Aynı Nesepden		Nesep Çiğitleri		Uzak Akrabalar	
	Atalar ve Çocuklar Erkek	Kadın	Ataların Kardeşleri Erkek	Çocukların Kardeşleri Kadın	Erkek	Kadın
İki önceki kuşak	Büyükbaba	Büyükanne	Amca	Hala		
Bir önceki kuşak	Baba	Anna				
Deneyin kuşağı	(Söz konusu kişi)		Erkek kardeş	Kız kardeş		Kuzen
Bir sonraki kuşak	Oğul	Kız	Erkek yeğen	Kız yeğen		
İki sonraki kuşak	Erkek torun	Kız torun				

Kaynak: Anthony F. C. Wallace, "Culture and Cognition," Science, February 2, 1962, s. 253.

* İngilizcede amca aynı zamanda dayı'yı, hala da aynı zamanda teyze'yi anlatır (Çevirenin notu).

öbürü kuşağı, üçüncüsü ise nesebi tanımlamaktadır. Bu kurallar resmi ve yazılı olmayabilir; fakat İngilizlerin ve Amerikalıların bu akrabalık terimlerini kullandığı biçimlerinde açıkça belirmektedir.

5.13 Toplumsal davranışı düzenleyen resmi ve resmi olmayan kuralları belirleyecek başka teknikler de geliştirilmiştir. Örneğin, insanların amaç ve değerlerini nasıl sıraladıklarını araştıran incelemeler vardır*. İkkel ve modern halkların "bilim"leri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ve şizofren hastalarının konuşma özellikleri üzerine yapılmış incelemeler de kuralları göstermek bakımından yararlıdır. Herhangi bir kültürü anlayabilmek için o toplumdaki kurumların, örgütlerin ve davranış düzenlerinin aralarında ne gibi ilişkiler bulunduğunu, birbirlerini nasıl karşıladı olarak etkilediklerini ve nasıl değişmekte olduklarını bilmek gereklidir. Bu bileşkenler daima bir türlü dinamik denge içinde birbirlerine bağlıdır. Bu ince dengeli "hayat ağı" radikal değişimlere ve kimlik yitmesine karşı direnir (15.44-15.45). Bununla birlikte bu denge insanların toplumsal ilişkilerinin ve dış çevre şartlarının değişimiyle ortaya çıkan sayısız uyarıya cevap vermektedir.

III. BİR KÜLTÜR ÖRNEĞİ: PENNSYLVANIA'LI AMİŞLER

5.14 Bir toplumun hayatını belirleyen şeyler toplumsal kurallar, eylem-düzenleri ve karşılıklı etkileşiminin simgesel ve maddi ürünleridir. Kültürün bileşkenleri arasındaki ilişkileri göstermek için Amişlerin toplumsal düzeni üzerinde duracağız. Pennsylvania'daki Eski Amiş Düzeni, Kuzey Amerika toplum ve kültür alanı içinde yaşayan, fakat kendisine özgü ve kesinlikle farklı bir kültürü sürdüren özerk bir grup durumundadır. Lancaster County (Pennsylvania)'da 3500 kadar Amiş yaşamaktadır. Bunlar 25 mil

* *Ibid.*

* Florence R. Kluckhohn and Fred L. Strodtbeck, *Variations in Value Orientations*, Row, Peterson, 1961.

* A. I. Halliwell, *Culture and Experience*, University of Pennsylvania Press, 1955; H. G. Barnett, *Innovation: The Basis of Cultural Change*, McGraw-Hill, 1953.

* N. Cameron, "Deterioration and Regression in Schizophrenic Thinking," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 34, 1939, s. 265-270.

* C. P. Loomis, *Social Systems*, Van Nostrand, 1960; A. Rubenstein, and C. Haberstroch, *Some Theories of Organization*, Irwin-Dorsey, 1960; ve R. Tannenbaum, et al., *Leadership and Organization*, McGraw-Hill, 1961.

uzunluğunda ve 15 mil genişliğinde bir alanı işgal etmektedirler. Bu alan, genellikle Kuzey Amerikan kültürünü uygulayan öbür Amerikalılarla çevrilidir ve Amişler komşularının çoğu gibi aynı Avrupa kökünden (= başlıca İsviçre ve Almanya) gelmektedirler. Bu insanlar kültür bakımından önemli bir "örnek olay" teşkil ederler; çünkü komşularıyla aynı etnik kökten geldikleri ve aynı fiziki çevrede yaşadıkları halde, kural ve eylem düzenleri oldukça farklıdır. Böyle bir "kültür adası" nasıl yaşatılmaktadır? Onu destekleyen ve varlığını tehdit eden güçler nelerdir?

5.15 İsviçre'nin Kardeşler diye bilinen mezhep, 1520 den hemen sonra Zwingirden Luther reformasyonu sırasında İsviçre'nin Almanca konuşan kısmında ortaya çıktı. Mezheplerinin başlıca ilkelilerinden biri çocuklukta değil, yetişkinlikte takdis edilmeyi istiyor, bir başkası da, aynı herhangi bir din adamları hiyerarşisi girmeden, inananların inancı kendi başlarına ve sözüne bakarak yorumlamalarını öngörüyordu. İster Katolik, ister Protestan olsun, hakim devlet kiliseleri bu hareketi küfür saydılar ve Kardeşleri bölgeden bölgeye kovdular ve çok defa da onları ortadan kaldıran zalim yollara başvurdular. Onsekizinci yüzyılın başlarında Kardeşler, William Penn'in dinsel hoşgörüsü dolayısıyla Pennsylvania'ya geldiler.

A. Farklı kültürel uygulamalar

5.16 Amişler, güneydoğu Pennsylvania'nın verimli tarım bölgelerinden birindeki çiftliklerde yaşayan bir tarımsal topluluktur. Çiftçilikte başarılıdır ve modern tarım tekniklerini kullanmaya karşı tutucu değildir; yalnız traktör kullanmaları yasaklanmıştır. Bunun dışında, yeni ürün değişimi yöntemlerini benimsemeye, fenni gübre kullanmada ve ticari tarım ürünleri geliştirmede başka çiftçilerden çok defa daha ilerdedirler.

5.17 Başkalarının kendileri hakkındaki düşüncelerinden sıkılmak şöyle dursun, Amişler dünya ölçülerine uymayan "tuhaf bir halk" olmaktan övünç duymaktadırlar. İçindeki şu sözleri de bu eğilimi haklı göstermek üzere ileri sürüyorlar: "bu dünyaya uymayın". Böylece bu temel kurallardan çıkan veya onlarla haklı gösterilen birçok "tuhaf" uygulamalar geliştirilmiştir.

5.18 Bütün erkekler saçlarını, perçemleri alınlarına gelen uzun bir kâhkül şeklinde kestirmektedirler. Ne erkekler, ne de kadınlar

başlarının ortasından başka hiçbir yerde iv açmazlar. Bekâr erkekler tıraş olurlar; evli erkekler ise sakal bırakırlar, fakat bıyık bırakmıyabilirler. Bıyık, askerlere özgü bir işaret sayılır. Kadınların saçlarını kesmelerine veya kıvrımlarına izin verilmez; bütün kadınlar saçlarını aynı biçimde tararlar; yalnız bekâr kızların saçlarını örmelerine ve başlarının arkasında topuz yapmalarına müsaade edilir. Dış giyecek maddeleri her cinsiyet ve yaş grubu üyeleri için tamamen aynıdır ve bile bile giysilerini yabancılarından oldukça farklı yapmışlardır. Amişler yabancıların giysilerini dünyaya bağlı gösterişin belirttileri sayarlar.

5.19 Yetişkin ve genç erkekler geniş paçalı ve elde yapılmış sade askılı pantolonlar giyerler. Giydikleri ceketlerde yaka, cep ve düğme bulunmayabilir; düğme yerine agraf kullanılır. İğ giysilerinde düğme ve hatta fermuar bulunabilir, fakat bu araçlar yalnızca faydacı açıdan düşünülürler. Topuz yapılmış saçlarının üstüne erkekler kışın geniş, düz ve siyah keçe şapkalar, yazın da geniş, düz basur şapkalar giyerler. Kadınlar için "moda" diye birşey yoktur; çünkü aynı yaş grubundaki bütün kadınlar aynı biçim giysiler giymek zorundadır. Bu giysilerin hiçbiri desenli olmayabilir; yalnız parlak renklere müsaade edilir. Uzun etekler ve uzun kollu bluzlar zorunludur. Evli kadınlar, giysilerinin renginde önlükler takarlar. Bekâr kızlar ise beyaz önlük takarlar. Bütün kadınlar tapınırken başlarına beyaz bir örtüyle ve elde yapılmış, birbirinin aynı yün başlıklar giyerler. "Mağaza şapkaları" kadınlar için yasaktır.

5.20 Giyimdeki bütün bu tuhaflıklar, Amişlerin yorumuna göre İncil'in emirlerindedir. Giysiler özlü, mütevazî ve iktisadî olmalıdır. Giysiler cinsiyete göre de farklı olmalıdır: "kadınlar erkeğe ait giysileri giymemelidirler, erkekler de kadınlarınkini; çünkü aksini yapmak tanrıya karşı küfürdür." Kadınların mücevher ve bazı süslü elbiseler giymesini İsaiah yasaklamıştır. Kadınların tapınırken başlarını örtünmeleri de İncil'in şu hükmüne dayalıdır: "fakat başı açık olarak dua eden her kadın başını lekeler; çünkü bu durum saçlarını tıraş etmiş olmaktan farksızdır. Çünkü eğer kadın örtünmüyorsa tıraş da olsun; fakat eğer bir kadının tıraş olması ayıpsa, böyleyse örtünsün."

5.21 Giyinmeyle ilgili adetler ve giyim eşyasının en az iki görevi olduğu açıktır: (1) hem grup üyeleri, hem de grup dışındaki insanlar için, bu gruba ait adetleri hatırlatan sürekli ve kolayca

farkedilebilen bir uyarı teşkil ederler; (2) bu kültürün dinsel kurallara dayalı simgesel "kendine özgü"lük kalıplarını temsil ederler.

5.22 Amişler olağanüstü durumlar dışında, özellikle eğlence veya zevk için otomobil kullanamaz ve otomobile binemezler. Bir yerden bir yere giderken kullanılacak araç bekâr erkekler için tek atlı arkası açık bir araba, evli erkekler için ise, eskiden atla çekilen sütl arabalarına benzeyen, üstü dikdörtgen biçimli, tek atlı kapalı bir gri arabadır. Çamurluk ve kırbaç yeri kullanmak yasaktır. Bunun gibi yük taşımak için kamyon sahibi olmak veya kişisel işlerinde kamyon kullanmak da yasaktır. Yalnız yük arabası ve çeki hayvanlarına sahip olunabilir veya işletilebilir. Olağanüstü bir durumda, "bu dünyaya bağlılığı ifade eden" modern taşıt araçlarına ihtiyaç olduğunda, böyle bir araç göförlü ile birlikte kiralanabilir. Evlerde telefona müsaade edilmez; bunun gibi ne elektrik, ne de elektrik enerjisiyle çalışan tarım veya ev araçları kullanılır. Öte yandan benzine çalışan su pompası motorlarına müsaade edilmekte ve traktör dışında her türlü modern tarım makineleri kullanılmaktadır. Traktör tarla işlerinde kullanılmamakta, yalnız enerji elde etmede kullanılabilir.

B. Normatif düzen

5.23 Evler bölgenin genel kalıplarına uymaktadır; yalnız, çok defa 12 veya 16 odalı olacak kadar geniştirler ve sık sık ikiyüzden fazla kimsenin katıldığı dinsel toplantılara yer sağlamak üzere, boydan boya açılabilir kapılarla donatılmışlardır. Kilimlere bezden yapılmış olmak şartıyla müsaade edilir ve gösterişli eşyalarla dikmiş makinesi hariç en modern ev gereçlerinden kaçınılır. Resim ve fotoğraf yasaktır: "Kendine veya yukardaki gökyüzünde bulunan herhangi bir şeye, veya aşağıdaki toprakta bulunan herhangi birşeye veya toprağın altında suda bulunan herhangi bir şeye benzer hiçbir resim yapmayacaksın."

5.24 Amiş kültürünün temel değerleri şöylece özetlenebilir: (1) Hangi alanda olursa olsun, İncil'e çalışın "dünyevi" ölçülere uymamak zorunluluğu vardır. Buna "eşit olmayanlar arasında bağlılık" ilkesi denir: "İnanmayanlarla yersiz ilişki kurma: doğruluğun kötülükle ne arkadaşlığı olabilir? Işığın karanlıkla ortak nesi vardır?" Gerçekte bu, dış dünyayla toplumsal ilişkilerin, oradaki kültürün gruba yayılmasını önlemek üzere, en düşük düzeyde tutul-

duğunu göstermektedir. Otomobilin, telefonun, dünyevi eğlencelerin, dışardan evlenmelerin, yüksek öğrenimin, kent ve kasabalarda yaşamının ve kilise dışında herhangi bir derneğe üye olmanın yasaklanması hep bu temel değerden ötürüdür. (2) **Ruhuna göre değil, fakat sözüne göre yorumlanan İncil'in, bütün değerlerin ve davranış kurallarının kaynağı olduğuna inanılmaktadır.** Bu inanç, Amişlerin neden 8. sınıftan daha yukarı eğitim yapmak istemediklerini kısmen açıklamaktadır. (3) İsa'nın, "Kötülüğe karşı koyma" emri gereğince, silah taşımak, savaşa gitmek ve mahkemeye başvurmadan kaçınılmalıdır. Şüphe yok ki bu, Amişlerin Avrupa'da dinleri yüzünden maruz kaldıkları kötü işlemlerin bir ürünüdür: Amiş kültürü oluşurken, fiziki ve kanuni direnmenin olumlu sonuç vermediği daha başlangıçta görülmüş ve böyle davranışların yasaklanması, bu kültürün bir parçası haline gelmiştir. (4) **Çiftçilik halkın en çok sevdiği ve en yüksek değeri verdiği bir çalışmadır.** Bir Amiş erkeği için uygun düşün tek meslek çiftçiliktir ve toprak sahibi olmak, bir erkeğin en güçlü isteğidir. Amişler bütün komşularından daha çok çalışır; ayrıca genç erkekler eğlenceye hiç para harcamadıklarından ve giysi, araç vs. ye de nisbeten az para harcadıklarından, genellikle erken yaşta toprak sahibi olabilmektedirler. (5) **Pazar, yalnız toprak almak ve yaşamak için zorunlu olan şeyleri edinmek amacıyla değer verilir.**

5.25 Görülüyor ki Amiş kültürüne iki amaç hakimdir (amaç terimiyle düzenin iç örgütlenişinin başka hedeflerini anlatmak istiyoruz). Bu iki amaç, (1) "**Hristiyan hayat tarzı**", yani İncil'in Amiş kültürü içindeki yorumlanışına göre yaşamak ve (2) **başarılı tarım**, yani (mali kazanç değil), bol okin ve tarımsal ürünler olarak tanımlanabilir. Amiş kültürü içinde mali konular hemen hemen sırtı olarak ortaya çıkar. Bu amaçlardan birinin kültürün "kutsal" bir örgütleniş, ikincisinin ise "dünyevi" örgütleniş olduğuna dikkat etmek gerekir. Bildiğimiz kadarıyla ne İncil'in otoritesi, ne de dinsel inançların bütün bir zihni düzeni, tarımsal faaliyetlerle görsel bir biçimde ilişkili değildir (traktörün yasaklanması hariç). Ekim, sürüm, gübreleme ve bütün öbür teknikler, tamamıyla dünyevi (ya da "sağduyusal") düşünce kalıplarıyla destekleniyor görünmektedir.

5.26 Amişler her türlü "dünyevi" eğlencelerden kaçınır ve dinlenmeyi kilisenin Pazar toplantılarında, aileler arası sık ziyaretlerde ve gençlerin Pazar akşamı "koro"larında ararlar. Bu törelerin

sonucu olarak topluluk içindeki birincil ilişkiler devam ettirilmektedir. Pazar akşamı koroları genç kız ve erkeklerin tanışıp görüştükleri toplantılardır. Genç bir delikanlı o akşam, üstü açık arabasını hazırlar, kız arkadaşını yanına alır ve koronun yer alacağı komşunun evine, yanlarında herhangi bir denetleyici olmaksızın giderler. Koro, bir masanın etrafında söylenen dinsel şarkılardan kuruludur. Evlenmeden önce erkeğin, kızın ana-babasıyla evlenme sorunlarını konuşup çözümlenecek bir aracı göndermesi gerekir. Dışardan biriyle evlenmek yasaktır. Düğünler özenle hazırlanan olaylardır; bütün sosyal toplantılarda, evde hazırlanmış yiyeceklerden kurulu muazzam sofralarda yenir, içilir. Evliliklerin çok sürekli olduğu ve boşanma diye bir şeyin bilinmediği söylenmektedir. Boşanma için kabul edilebilir bir neden zınadır ve bu olaya hiç rastlanmamıştır. Küçük oğul genellikle ana-babasının çiftliğinde kalır ve çiftliğin yönetimini ele aldığı zaman ana-babası, önemsizler hariç, bütün işlerden ellerini çekerler. Evin bağımsız bir kanadında yaşar ve böylece genç çiftin mahremiyetinde kendi varlıklarını duyurmaksızın çocuklarıyla yakın teması sürdürürler. Aile ata-erki ailedir ve bütün kararlar koca ve baba tarafından alınır.

5.27 Sigara, içki, iskambil ve sinema yasaktır. Amişler zevk için kitap okuyamazlar; fakat okur-yazar olmaları istenir onlardan, çünkü herkesin dinsel yayınları okumak için bir miktar zaman harcaması zorunludur. Bunun için topluluk okuma, yazma ve hesabı öğrenmek için ilköğrenime müsaade etmekte, fakat düzenli okulları ve 8. sınıftan yukarı öğrenimi kendi üyeleri için tasvip etmemektedir. Bunun iki türlü nedeni vardır. (1) İncil'i okumayı öğrenen bir bireyin bunun ötesinde bir öğrenime ihtiyacı olmadığı düşünülür; çünkü İncil bütün bilgilerin kaynağıdır. (2) Bunun gibi, düzenli okullar ve yüksek öğrenim çocukları "dünya" ile temasa getirmekte ve onları genç yaşta alışmaları gereken çiftlik işlerinden uzaklaştırmaktadır. Bundan dolayı Amiş çocukları, çiftlikler arasına serpiştirilmiş bir odalı, "küçük, kırmızı, okul-evlerine" gitmektedirler.

5.28 Amişlerin iki dil konuşmaları da okur-yazarlık sorununu güçleştirmektedir. Hem İngilizce, hem de bugün İngilizce kelimelerle çok karışmış bulunan Ren lehçesi bir Almanca konuşmaktadırlar. Ancak İncil ve ilâhiler Almanca okunur. Böylece çocuklar, okulda İngilizce okuma-yazmayı öğrenmekte, evde ise ana babalarından Almanca okuma-yazmayı öğrenmektedirler.

5.29 "Dinsel yazıları" anlayabilme gereğinin bir başka nedeni, din adamlarının kurayla seçilmeleridir. Kutsal Ruh'un, gerçekten inanç sahibi olan herkesin ağzıyla konuştuğuna inanılır. Fakat herkes bir papaz, piskopos veya başka dini mevkilere seçilebileceğinden, kutsal yayınlara çok sık atıfta bulunmayı gerektiren yerleşmiş usullere göre vaızda bulunabilmek için, herkesin İncil'i bilmesi gereklidir. Notlara bakarak konuşmak da yasak olduğundan, her erkeğin İncil metinlerinden pek çoğunu ezberden bilmesi gerekir.

5.30 Amış toprakları 18 kilise bölgesine bölünmüştür. Her bölgede 100 kadar yetişkin insan vardır ve her bölgeye kur'ayla seçilmiş bir piskopos başkanlık eder. Pazar toplantıları sırayla değişik evlerde yapılır. Piskopos, papazlar ve öbür dini görevliler bölgeyi yöneten bir türlü kurul meydana getirirler; fakat disiplin, gelenek ve inanç işlerini bütün üyeler birlikte kararlaştırırlar. Bu örgütlenme cemaat temeli üzerine kurulu olup, her bölge kuramsal bağımsızlığa sahiptir. Uygulamada kararların oybirliğiyle alınması beklenir. Kültürel kalıplara uymayı teşvik etmek üzere bir çok mekanizmalara olumlu bir yönde başvurulur. Bunlardan biri 'danışma ilişkisi' adettir. Bir adam yaşlı birine danışmadan, bir çiftlik satın almak, bankadan kredi almak vs. gibi önemli hemen hiçbir adım atmaz. Çok defa kendi bölgesi cemaatının yaşlı erkekleri ona grup halinde yol gösterirler. Bunun gibi bir de karşılıklı yardımlaşma düzeni yürürlüktedir. Bölgenin papaz-yardımcısı, fakirler için yardım parası ve karşılıklı yardımlaşma parası toplamakla görevlidir. Felâkete uğriyan bir üyeye cemaat sorgusuz yardım eder: bir şartla ki, kendisi hatasız olsun ve tabulara aykırı davranmamış bulunsun. Bu sebeple İktisadi buhran yıllarında hiçbir Amişli devletten yardım görmüyordu. Böylece danışma ilişkisi ve karşılıklı yardımlaşmanın, özellikle toplumun genç üyeleri bakımından son derece verimli olduğu görülmektedir.

5.31 Dışardan herkesin aklına gelen soru, "Kendi çevresindeki kültürden böylesine değişik olan bu kültür, grup içinde nasıl devam ettirilebilmektedir?" sorusudur.

C. Kültürün korunmanın araçları

5.32 Birbirleriyle rekabet halinde olan adetlerin ortaya atılma ve denenme şansı azdır. Cemaatin üyeleri, yabancı adetler ve yabancı kültürel değerlerin öğrenilmesine yol açacak temaslardan al-

konulmaktadırlar. Derneklere katılma, 8. sınıftan yukarı okula gitme, kent ve kasabalarda yaşama, sanayi yerlerinde çalışma gibi dışarıyla temas olasılıkları açıkça yasaklanmıştır; çünkü bunların "buluşucu" oldukları düşünölmektedir.

5.33 Grup kültürünü uygulayanlara ve dışarının "çekiciliklerine" karşı koyanlara verilen armağanlar çok büyüktür. Danışma ilişkisi yoluyla birey tasarılarında grubun desteğini ve yardımını elde etmektedir. Güç zamanlarda veya bir çiftlik satın almaya giriştiğinde, vs., cemaat para, araç ve hayvan yardımı ve daha başka birçok yollarla bireyin yardımına koşar. Karşılık görme arzusu, daha çocukluktan itibaren yalnızca bu toplumun kültürünü uygulayan üyelerce tatmin edildiğinden, bireyler öbür grup üyelerinin tasvip ve dikkatini kazanmak için, onları taklit etmek yönünde güçlü bir güdüyle sahip olmaktadır. Böyle pratik ödüllerden başka, çok güçlü bir arzunun daha üyelerle işlendiğini hatırlamak gerekir: ölümden sonra cennete gitmek arzusu. Üyelere bu dileğin, ancak ve ancak grup adetlerine uymakla gerçekleştirilebileceği öğretilmektedir. Son olarak da kültür, dünyevi çalışma olarak tarımı mükâfalandırmakta ve grup üyeleri, kendi dinlerinden olmayanlardan daha başarılı çiftçi olduklarını görmektedirler.

5.34 Cezalandırmanın konusu da oldukça güçlü bir güdüdür. Üyelere, tabulara karşı gelmenin Tanrının buyruğunu ihlâl edeceği ve bunun karşılığının ölümden sonra cehennem ateşle cezalandırılmak olduğu öğretilir. Ayrıca grup da daha pratik ve kısa süreli bir ceza uygulamaktadır. Herhangi bir tabuya aykırı davranan bir üye, kilise görevlileri tarafından sorguya çekilir. Bu üye kamu önünde suçunu itiraf etmez ve "güddüşünü düzeltmez"se, artık "afaroz edilir". "Afaroz", öbür grup üyelerinin bu günahkâr kimse ile her türlü toplumsal ilişkiden kaçmasıdır. Kimse onunla konuşmaz, iş yapmaz, herhangi bir samimi ilişki kurmaz. Bu bir toplumsal sürgündür ve son derece ağır bir ceza sayıldığı söylenir. Bu ceza, hemen bütün kalıpları bireyler arasında birincil ilişkileri gerekli kılan böyle bir kültürde özellikle şiddetlidir. Bu kültürde bireyin yalnız başına yaşamasını veya yabancılar arasında "işlerini yürütmesini" olanaklı karşılayacak hiçbir adet yoktur. Böylece "afaroz" edilerek benzerleriyle ilişkisi kesilen bir ortalama birey, her türlü kültürel imkandan yoksun bırakılmış demektir.

5.35 Dışarıyla teması grubun kendisi cezalandırmasaydı bile, dışardan kimselerle içli dışlı olmak, hiç olmazsa başlangıçta, ceza-

landırıcı olurdu yine de. Gerçekten günümüzde dışardan kimseler Amişleri, gösterdikleri "tuhafıklar"dan dolayı düşmanlık veya alayla karşılamak eğilimindedirler. Bundan dolayı dışardan kimselerle toplumsal ilişkiler kurmağa çabalyan bir Amişli birey, kendi grubunda bulduğu sıcak, karşılıklı anlayış havası yanında bu çabayı hiç de hoş karşılamaz.

5.36 Amiş toplumunda kültürel durum o biçimde düzenlenmiştir ki, dışarının etkisi olmadığı sürece "dünyevi" diye damgalanan her türlü zevk yasaklanmıştır. Bu süreç, örneğin Amerikan kültüründe morfin kullanmak gibi zevklerin yasaklanması sürecinden esasta farklı değildir. Ortalama Amiş erkeği, bir defa yerleştikten sonra artık sinemaya gitmek istemez; tıpkı ortalama Kuzey Amerikalının morfin kullanmak istemeyişi gibi. Eğer "dünyevi" zevklerin gelişmesi böylelikle önlenebilirse, onları tatmin edecek olan "dünyevi" âdetler için herhangi bir neden de kalmasıdır ortada.

5.37 Her ne kadar Amiş kültürü Avrupa'da bir anlaşmazlık durumundan ortaya çıkmış ise de, başarısı kendi kendisini kültürel bakımdan tecrit etmesine dayalıdır. Kapalı bir düzen olarak iyi işlediği, kendisini ve toplumunu devam ettirdiği görülmektedir.

D. Kültürel örgütlenme ve çözümme

5.38 Çiftçiliğin, içinde bulunduğu durumun türü öğeleriyle dikkate değer bir ölçüde bağdaşabildiği görülmektedir; yalnız toplumsal ve yabancı kültürel öğeler için bunu söyleyemeyiz. Teknik usuller bölgenin toprağına ve iklimine uydurulmuştur. Âdetler, kullanılmakta olan araç ve gereçlere iyice uymuşlardır ve bu uyum artan ölçüde devam etmiştir; çünkü yeni araç-gereçler acele ile girmiş değildir. Çiftçilik, Amişlerin yeteneklerine uygun bir alandır; çünkü uzun ömür ve sağlık Amişlerin tanıtıcı nitelikleridir. Bu tecrit edilmiş kültür içinde psikolojik öğe de iyi kullanılmıştır; âdetler iyice öğrenilmekte, anlaşmazlıklar —bireysel veya gruplar içi— son derece az görülmektedir. Grubun kendi içinde çiftçilik toplumsal yeteneklere uydurulmuştur. Yalnız halen nüfus artışı karşısında herhangi bir çözüm yolu bulunmuş değildir (23.49-23.50). Geleneksel çözüm, daha çok tarım toprağı edinmektir. Fakat Amişler gerekli toprağı bulmakta gittikçe daha çok güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Grup üyeleri için ticaret veya sanayi dallarında çalışmak kesinlikle yasaklanmış olduğundan, bir kültürel bunalım baş göster-

mektedir. Tarım, artan nüfus ve sınırlı toprak öğeleri arasındaki ihtiyaksızlığı gidermek için, bir kültür değişmesi veya bir icad getirmek gerekecektir. Toprak sağlama şartları bugünkü gibi olduğu sürece, toplumun tecrit edilmiş durumunu koruyacak tek çözüm yolu, nüfusu sabit tutacak ve böylece toprak açlığını ortadan kaldıracak bir aile sınırlaması uygulamasına gitmektir. Oysa halen yaygın olan, geniş ailelerdir.

5.39 Nüfus ve saha artışı, ulaştırma ve haberleşme teknikleriyle bağdaşmayan ve bunların da kullanılmakta olan araç-gereçlerle bir dereceye kadar bağdaşamamasına yol açan bazı toplumsal etkiler de doğmuştur. Şimdi nüfus öylesine yayılmıştır ki, çok defa insan bir diyarete bulunmak için 25-30 mil mesafe katetmek zorundadır. Karşılıklı ziyaretler Amiş kültürünün, birinci ilişkilerini sürdüren ve aynı zamanda dinlenme imkânı veren bir uygulamasıdır. Yalnız at ve hatü açık araba kullanma usulü de çok zaman kaybını yol açmakta ve yukarıda belirtilen uzun mesafeler arasında sık sık yapılacak ziyaretlere uygun düşmemektedir. Bu durumu kısmen hafifletebilecek bir araç olan telefon da genel olarak kullanılmamaktadır. Böylece birbirine yakın birkaç aileden kurulu küçük bir gruba uygun düşen uygulamaların bazıları, daha geniş bir alana yayılmış daha büyük bir toplum için uygun düşmemektedir. Seyahat ve haberleşme uygulamalarında bazı değişmeler olmadıkça, toplumun temelini teşkil eden kişisel ilişkiler ağı gevşemeğe ve "parça parça olmağa" başlayacaktır.

5.40 Amiş kültürünün en önemli özelliği, yabancı kültür öğeleriyle bağdaşamamasıdır. Bu yalnızca tesadüfi olan bir husus değildir. Amiş kültürü, başlıca amaçlarından birinin "tuhaf" âdetlerin korunması olduğunu açıkça söylemektedir. İki kültür, zorunlu olarak birbirleriyle çatışmadan, yanyana yaşayabilirler. "A" kültür düzeni, kendisini "B" kültürüyle tamamiyle bağdaşabilir kılan kalıplar ihtiva edebilir (4.78-4.80). Amiş kültürü için yakın zamana kadar durumun böyle olduğu görülmektedir. Geri çekilme ve direnme kalıpları Amiş kültürünün, Kuzey Amerika'daki genel kültürü içinde varlığını korumasını mümkün kılmıştır. Yakın zamanda "dış kültür öğesi", durumu değiştiren bazı yenilikler getirmiştir. Bunlardan biri eyalet kanunları ile eyalet ve federal devlet bütçelerinin desteklediği düzenli okullara geçiş hareketidir. Amişler bir odalı mahalle okulları açarak bundan kaçıp kurtulmuşlardır. Bu kalıplar Amiş eğitiminin maliyetini iki kat artırmıştır. Bundan başka,

çok geçmeden eyalet kanunlarının, çocukların daha uzun yıllar okulda kalmasını istemesi son derece mümkündür. Böylece Amişlerden ilseye gitmeleri veya hiç olmazsa 14 yaşına kadar okulda kalmaları istenecektir. Bu ise çocukları 15 yaşında tam-zamanlı olarak işe koşma uygulamasıyla çalışmaktadır. Dış kültürdeki ikinci bir değişme, eyalet ve federal devlet kuruluşlarının 1930'larda başlattığı yeni tarımsal kooperatif programı ve yardım tedbirleridir. Amişler kendi kiliseleri dışındaki her türlü derneklere katılmaları yasaklandığı için kooperatifleşmeği reddediyorlar. Fakat bu red, onları Amişli olmayan çiftçilerle yarışmada elverişsiz bir duruma sokmaktadır ve kültürün başka hedeflerinden biriyle bağdaşmaktadır.

5.41 Şüphesiz değişmekte olan bu grup dışı kültürel duruma bağdaşmayan daha başka hususlar da vardır. 'Dışarıdakiler' köy yollarını sert sathlı yollar haline getirdiler. Amişlerin araba ve atları ise bu yolları bir veya birbuçuk yılda delik deşik etti. Bunun gibi araba ve atlar ciddi trafik kazalarına uğradı ve süratli motorlu araçlar tarafından esildiler. Görüldüğü gibi at ve üstü açık araba usulü artık yalnız uzak mesafelere uymamakla kalmıyor, yeni yollara da uymuyor. Bunun gibi motorlu taşıt aracı ve traktör kullanma yasağı, Amişli çiftçiyi ağır bir rekabet yükü altına sokmaktadır. Bu icatlar benimsenmediği takdirde, aynı işi yapmak için daha çok zaman ve insan gücü harcayacaktır.

5.42 Amiş toplumu ve kültürü teçrit edilmiş durumunu koruduğu sürece, bu kültürün öğelerini birbirleriyle dikkate değer ölçüde tutarlı olduğu görülmüyordu. Başka kültürel kalıpların hiçbiri birbirleriyle çalışmamış, bütün amaç ve hedeflerin birbirleriyle tutarlı olduğu görülmüştür.

5.43 Amiş kültürünün iki ana hedefi olan "gerçek hristiyan hayatı" ve başarılı çiftçilik, birbirleriyle bağdaşmakta ve birbirini desteklemektedir; ama biri öbürüne nüfuz etmemektedir. Dinsel eylem veya düşünme kalıpları, tarımsal âdetlerde görülmemektedir; bunun bir istisnası traktör kullanmanın yasaklanmasıdır. Amiş kültürünün bütün tarım kesimi lâyiktir ve bu kesimdeki düşünce düzenleri sağ-duyuya dayalıdır. Örneğin Amişler "kitabî çiftçiliği" alaya alırlar; çünkü insanın verimli tarım tekniklerini ancak uygulama yoluyla öğrenebileceğine inanırlar; ama tabii ve suni gübre kullanmakta, değişik ürün ekme yoluna başvurmakta, toprağın nit-

rojenini tamamlamak için sebze ekimi yapmaktadır. Bu faaliyetle ilgili hiçbir dinsel ayin veya inanış yoktur.

5.44 Bu örnek göstermektedir ki, dinsel inançların tamamen nüfuz etmemesi halinde de tutarlı ve iyi ürülmüş bir kültür düzeni mümkündür. Amişlerin hemen yalnız çiftçilik yapmakta olmalarında, dinsel inançlarının bir ölçüde etkili olduğu doğrudur; fakat din öğesi bu alanda olumsuz bir öğedir. "Yersiz arkadaşlık" ilkesi dışardan kimselerle karışmayı yasaklamaktadır; bunun sonucu olarak kendi toprağını veya başka dinduşlarının toprağını işlemek, "yersiz arkadaşlık" yasağı dışında kalmak için tek açık yol olmaktadır. Buna rağmen bu durum dinsel inançların olumsuz bir etkisidir. Din, İncil veya başka doğa-üstü bir varlık adına tarım yapmasını istiyor değildir. Yalnızca Amişlerin kendi dinlerinden olmayanlarla birlikte çalışmalarına yol açacak işleri yasaklamaktadır.

5.45 Eğer bir kültür düzeninin bütünlüğü ve varlığının devamı, gerçekten kendisi ile içinde bulunduğu durum arasındaki bağdaşma derecesine bağlı ise, Amiş kültürünün geleceği için şu üç ihtimalden biri geçerlidir: (a) Kültürel durumdaki yeni değişmeler ortadan kaldırılabılır ve mevcut kültürün dışarıyla temas önliyen kalıpları sayesinde güzelce intibak ettiği eski durum yeniden yaratılabilir. Bu ihtimal katıyken gerçekleşebilir görünmemektedir. Dış dünya "yoluna devam etmektedir." Tarım kooperatifleri, resmi okullar, yüksek öğrenim, kaldırılmış yollar, otomobiller kalıcı şeylerdir ve yeni yeni icatlar beklenmektedir. (b) İkinci ihtimal olarak Amiş kültürü değişmelere uymakta hiçbir önemli başarı gösteremiyebilir. Bu durum karşısında, eğer grup bugünkü durumunda yaşamağa devam ederse, kültürdeki bağdaşmazlıklar ve tutarsızlıkların onun çözülmesine yol açması kaçınılmaz görülmektedir. Amiş toplumunun, tarihinde en az iki defa yeni bir yere göç etmek yoluyla durumundaki bağdaşmazlıklardan kaçınmıştır. Ancak bu çözüm yolu, zamanımızda çok daha güç ve uygulanamaz bir yoldur. (c) Bir kültürün kalıpları ve örgütünde bazı değişmeler olması bu kültürün bugünkü durumunda devam edebilmesi bakımından kaçınılmaz bir husustur. Aile genişliğini sınırlama âdetleri, toplumdaki yer ve sayı bakımından genişleme olayının bazı sorunlarını çözümliyebilir; fakat bu herhalde İncil'in emirlerine karşı gelmek olur. Daha büyük bir ihtimalle, Amişlerin yabancılarla karışmasını ve karşılıklı ilişkiler kurmasını mümkün kılacak fakat onlarla özdeşmelerine yol açmayacak bazı gayri şahsi âdet kalıpları da gelişecektir.

5.46 Eğer bunun imkânsız olduğu görülürse, Amiş kültürüne yavaş yavaş dış kabıların girmesini bekleyebiliriz. Bu sürece, genellikle "kültürel benzeşme" süreci denilir. Bu sürecin sonucu olarak Amiş kültürünün öğelerinin ve örgütünün yerini Kuzey Amerika kültüründükiler alsacak ve kapalı bir düzen olarak Amiş kültürü, bir toplumsal birim olarak da Amiş toplumu ortadan kalkacaktır.

5.47 Kentleşmiş sanayi toplumunda, ticaret teknikleri kültürel değişime için en güçlü ve en etkili güdülerden bazılarını sağlarlar. Amiş halkı esas olarak tarımsal bir yaşama biçimini sürdürerek, dış dünya ile ilişkilerini sınırlıyarak ve kendi toplumsal yaşayışlarının benzersiz yanlarına çok yüce değer vererek, ticaretin etkisini asgariye indirdiler. Yine de ticaret çok özelliği altında Amiş toplumuna nüfuz etti.

5.48 Amişler dış dünya ile aralarında bir mabufe koruması olsalar bile, dış dünya Amişlere gelmeğe başladı. Eski ve tuhaf Amiş kültürü turistler için çekici bir şeydir. Genellikle bölgenin Amişler dışındaki sakinleri arasından çıkan, kâr düşüncesi izleyen iş adamları, turist akımından nasıl kazanç sağlanacağını öğrendiler. Turistlerin ihtiyacını karşılamak üzere Amişlere yakın yerlerde oteller yapıldı. Turistlere satılan hamburgerler, Pennsylvania'ya yerleşen Hollandalıların efsaneleri arasında rastlanan Distelfink adlı kuşun anısı için, Distelburger diye adlandırılıyor. Hollanda bere ve oyuncakları, tahtadan yapılmış Donald Duck'lar ve kauçuktan yapılmış oyuncak fillerin hemen yanbaşında satılmaktadır. Lastik patlamasını önlemek veya sağlık ve mali başarı sağlamak üzere turistler, renkli büyüci işaretleri satın almaktadırlar. Hollanda üslubu mobilya satışları, antika eşya satan dükkanlar için çok kazançlı oluyor. Antika eşya satışlarının hacmi konusunda yapılan bir tahmin gösteriyor ki, tek bir Pennsylvania kasabasındaki antika ticareti, II. Dünya Savaşından önce sıfır iken, şimdi yılda hemen hemen bir milyon dolara ulaşmış bulunuyor.

5.49 Turistlere satılan büyüci işaretleri, oyuncaklar ve mobilyalar, gerçekten günümüz Amiş kültürünün gerçek tanıtıcı özellikleri olmayıp ticaret alanına dökülmüş biçimleri olabilir. Ancak turistlerin ilgisini uyandırmak ve Amiş halkı ile dış dünya arasındaki teması arttırmak açısından etkileri çok büyüktür. Ticaret ve başka

⁹ Amişlerin hikâyesi John Gillin'in *The Ways of Men* adlı eserinden alınmıştır. Appleton Century-Crofts, s. 209-220.

Amiş-dışı uygulamaların yayılması, Amiş âdetleri ve inançları üzerinde uzun sürede derin etkiler yapacaktır. Amiş kültürünün arılığını korumak bakımından gerekli olan dışa-kapalılık, uzun sürede çok pahalıya mal olabilir. Nitekim büyüklerinin dünyadan habersiz olduğuna kanaat getiren Amiş gençleri, artık turistlere koşmakta ve "bana 10 sent verirsen fotoğrafımı çekmene müsaade ederim" demektedirler. Amişli delikanlılar, bir Hollanda meyhanesine devam etmeğe başlayınca büyükleri buna karşı şikâyet etmediler; yalnız meyhaneyi satın aldılar ve kapattılar¹⁰.

5.50 Dış dünyanın baskılarına rağmen, Amiş halkı faaliyetlerini —alışkanlıklarını, tutumlarını ve inançlarını—, geniş ölçüde kendine yeten ve değişimlere karşı özellikle dirençli olan tutarı ve anlamlı bir hayat biçimi içinde örgütlemişlerdir. Bu hayat biçiminin baş öğeleri nelerdir? Bu öğeler anlamlı bir bütün haline nasıl getirilmiştir? Bu hayat biçimini koruyan ve sürdüren davranış ve mekanizmalar nelerdir? Şimdi dikkatimizi yönelteceğimiz sorular bunlardır.

IV. KÜLTÜR ÖGELERİNİN BÜTÜNLEŞMESİ

A. Sembel ve maddi ürünler

5.51 Davranış düzenlerinin ürünleri —köprüler, barajlar, mekanik araçlar, resmi kayıtlar, belgeler, vs.— onları yapan insanlar öldükten çok sonralara kadar yaşarlar. Bu, kültürün bazı öğelerini, onların yaratıcılarından veya yaratılış süreçlerinden ayrı olarak incelemeye imkân kılmaktadır. Bu ürünleri doğuran davranışlar hakkında bazı yargılara varılabilmektedir. Eski toplumlar hakkındaki bilgilerin büyük kısmı, bu toplumlardan kalan yıkıntılarda yapılan kazılarda bulunan el-ışlerinin incelenmesinden sağlanmıştır.

5.52 İnsanın ve evreninin tarihini ortaya koymak üzere yapılan çalışmalar göstermektedir ki yeryüzü, canlı hayatın meydana gelmesinden milyonlarca yıl önce de vardı (23.5). Canlı hayat da insanın meydana gelmesinden milyonlarca yıl önce vardı. İnsanın tarih öncesi ataları arasında toplumsal ilişkilerin —dolayısıyla toplum hayatının— ne zaman belirdiğini tesbit etmek mümkün olma-

¹⁰ Yukarıdaki örnekler *The Wall Street Journal*'den alınarak kullanılmıştır. August 5, 1967, s. 1, 9.

maktadır. Böyle ilişkilerin, insanın ayrı bir canlı türü olarak ortaya çıkışından önce bile var olması gerekir; çünkü iki cinsin birlikte kendi kendilerini üretmeleri ve çocukların bakımı toplumsal ilişkilerin en ilk biçimlerini teşkil ederler. İnsanların zamanımıza kadar kalan basit, fakat kaybolmaz araç ve silâhları geliştirmelerinden 500.000 yıl öncesindenberi, aralarında toplumsal ilişkiler kurdukları kesinlikle bilinen bir husustur. Bu araçlar, silâhlar ve tarih öncesi insana ait öbür kalıntılar, 500.000 yıl önceki toplumsal hayatın mahiyeti hakkında bilgi sağlayan başlıca belgelerdir.

5.53 Bazı yetkililer ilk insan ırkının 500.000 yıl önce ortaya çıktığını söylerlerken, başkaları bunun bir milyon yıl önce olduğunu ileri sürmektedirler. Ortaya çıktığı çağ ne olursa olsun, insan türünün (*Homo sapiens*) müjdecisi olan bu insana-benzer maymun, *Pithecanthropus erectus*, yani "ayakta duran maymun-insan" olarak bilinir. Bu maymun-insana ait ilk iskelet kalıntıları 1891'de Java'da bulunmuştur. Bütün iskeletten yalnız bir kalça kemiği, kafatasının bir kısmı ve azı dişi elde edilmiştir. Daha sonra yine Java'da yapılan keşiflerde iskeletin başka birçok parçaları bulunmuştur. Bu bulgular yardımıyla ilk insan türünün fizyolojik özelliklerini çıkarabiliriz: çok büyük bir gövde, kuvvetli bir iskelet ve kas yapısı ve küçük bir beyin kutusu. Fakat Java insanının toplumsal hayatı hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz.

5.54 Nisbeten daha yeni olan Neanderthal insanı hakkında daha çok şey bilinmektedir. Bu insanın iskeleti Avrupa, Afrika, Filistin ve Java'da ortaya çıkarılmıştır. İnce çakmak taşı tabakalarından yapılmış araçlar ve kabuklu yiyecekleri kırmağa, toprak içindeki yiyecekleri kazıp meydana çıkarmağa, avladığı hayvanı parçalamaya veya bir düşmanın kafatasını parçalamaya yarayabilen, taştan yapılmış bir el baltasının öldürücü darbesini kullanmasına bakılırsa, Neanderthal insanın oldukça karmaşık bir kültürü vardı. Anlaşıyor ki bu insan, mağaralarda yaşıyor ve evinin taş duvarları üzerine sanat eserlerini kazıyordu. Ölüsünü gömmüyordu ve belki ölümden sonra hayat olduğuna da inanıyordu. Örneğin iskeletlerden biri, uyuyan bir insan gibi uzanmış durumda bulunmuştu. Başta taş bir yastığa dayatılmış, yanına da bir el baltası ile bir kazma yerleştirilmişti. Öbür cesetlerde kolların kavuşturulmuş ve vücuda bağlanmış olduğu görülmüştür. Ölen bir kimseye böyle saygılı şekilde muamele edilmesinin nedenleri üzerinde türlü görüşler

ileri sürülebilir. Bu davranışların, oldukça gelişmiş dinsel inanç ve uygulamaları desteklediği düşünebilir.

5.55 Daha da yakın bir akrabamız olan Cro-Magnon insanı, 25.000 yıl önce yaşamış ve okur-yazar olmıyan çağdaşlarımızınkinden çok benzer bir kültür geliştirmiştir. Çakmak taşı yanında kemik de kullanmış, araç ve silâhlarına süslü saplar takmıştır. Kalıntıları arasında bulunan bıçaklar, kazmalar, ve kemikten iğneler ince bir şekilde yapılmıştır. Vücudunu örtmek için giysi yapmıştır. Mağara duvarlarına çok renkli, sanatkârane hayvan resimleri çizmiş ve kemik, fildişi ve boynuzdan zarif insan heykelleri yapmıştır. Ağaç parçalarını birbirine sürterek ateş yakmıştır. Ölülerini araçları, silâhları ve süs eşyasıyla birlikte gömmüştür.

5.56 Bundan daha da yakın atalarımız ise dokuma ve çömlek yapma sanatlarını, hayvanları evcilleştirmeği ve toprağı işlemeği öğrendiler. İnsan ateşi denetlemeği öğrenince, tunç ve demir taşın yerini aldı ve her türlü araç ve gereçleri mümkün kıldı. Böylece hiçe kalan toplumsal mirasın karmaşıklığı arttı: önce farkedilemeyecek kadar yavaş yavaş, sonra ise gittikçe daha hızlı bir biçimde. Her icat belki de eskiden uygulanan yolların yalnız basit bir incelemesinin ürünü olduğu halde, toplumsal değişimin hızını ve şiddetini arttırdı (23.24).

5.57 Kültürün tarihi, insanın geçen 500.000 yıllık toplumsal gelişmesinin tarihidir. Bununla birlikte bu dönemin çok büyük kısmı süresince, insanın toplumsal hayatının nasıl olduğunu gösterecek hemen hiçbir belge yoktur. Arkeologlarca bulunan insan-yapısı taş araçlar ancak 50.000 veya 75.000 yıl önceki kültürün ürünleridir. Yazılı kayıtlar ise yalnız geçen 4 veya 5 bin yıl için vardır. Atalarımız toplumsal işlemlerin yazılı kaydını tutmasını öğreninceye kadar, bir çok okur-yazar olmıyan çağdaşlarımızınkinden daha karmaşık ve girifti biçimde örgütlenmiş bir kültür geliştirmiş bulunuyorlardı. Bununla birlikte bu ilk kültürler, karmaşık, kentleşmiş toplumlarla karşılaştırıldığında, hızlı teknolojik ilerlemenin ve yeni düşünceler bulup yaymada etkili yöntemlerin tarihinin çok kısa olduğu görülür.

5.58 25.000 yıl öncesinin Cro-Magnon insanı, çağımız Eskimo toplumuna götürülseydi belki hiç yadırganmazdı; fakat 19. yüzyılda yaşayan dedelerimizin dedeleri, modern kent toplumundaki teknolojik gelişmeleri görselerdi şaşırır kalırlardı. Atom gücü, televizyon, mekanik robotlar ve elektronik hesap makineleri alanlarındaki

gelişmeler, daha çok ve daha büyük icatlara yol açacaklardır. Herhangi bir kültürün bundan 100 yıl kadar sonra ne biçim alacağını kestirmek imkânsız değilse bile çok güçtür.

5.59 İcatlar ve teknolojinin rolü 23. kesimde incelenmektedir. Burada, yakın yıllardaki geniş teknolojik gelişmelerin insan alışkanlıkları, adetleri, inançları ve kurumları üzerinde önemli bir etki olduğu gözönünde bulundurulmalıdır. Genel olarak bir toplumun icat ve keşif yapma gücü ne kadar büyükse, geleneklerin ve fiziki çevrenin insanın başarılarına koyduğu kayıt da o kadar az önem taşır.

5.60 Ancak icat yapma gücünü, yalnızca davranış düzenleriyle birlikte giden maddi ürünler tayin etmez. Simgesel düzenler de eşit ölçüde önem taşır (2.1). Bir dildeki her söz bir simge; her düşünce de bir simgeler karmaşığdır. Simgeler insan deneylerinin kitaplar içinde biriktirilmesini mümkün kılmakta, her yeni kuşak kendinden öncekilerin deneylerini, başarılarını ve başarısızlıklarını öğrenebilmektedir. Böylece her kuşağın, başarısızlığa götürdüğü bilinen yolları denemesine lüzumu kalmamaktadır. Günümüz üniversite mezunu, 16 yıllık kitaplarla temas ve sözlü öğrenim sonunda, insanlığın bir milyon yılda ancak öğrenebildiği bilgilerin büyük kısmını kazanabilmektedir. Simgeler ve simge düzenleri olmasaydı, ortak deneyler üzerine kurulu olan birikmiş bilgi elde edilemezdi.

Pithecanthropus

Neanderthal

Cro-Magnon

RESİM 3. Tarih öncesi insanın tesbiti

K. Eylem düzenleri: Görenekler ve adetler

5.61 Görenekler bir grup veya topluluk içinde görülen tipik veya alışılmış inançlar, tutumlar ve davranış biçimleridir. Yürüme, giyinme veya tokalaşma gibi tekrarlanan, tek-biçim dışsal faaliyetler olabilecekleri gibi, düşünceler, konuşma ve düşünme biçimleri gibi söz düzenleri de olabilirler. Görenekler, insanlar genel hayat durumlarına kendilerini uydururlarken kendiliğinden ve bilinçsiz olarak ortaya çıkabilirler. Başlangıçları ve başlatıcıları genellikle bilinmez. Birisi bir şeyi iyi sonuç verecek biçimde yapınca, başkaları da bu hareketi kopya eder ve hareket böylece bir kalıp, bir grup-alışkanlığı haline gelir. Örneğin Amerika'ya ilk gelen beyazlar, başka birçok yollar mümkün iken, dağları ve ovaları aşmak için belli yolları izleme uygulamasını nasıl kurdular? Herhalde birçok yolcu, gelişigüzel bir biçimde veya birisi çok büyük güçlüklerle karşılaşmadan geçebilecek bir geçit buluncaya kadar, vahşi hayvanların geçtikleri patikaları izliyerek, dağları ve ovaları gözlemlemişlerdir. Yolu bulan, bunu arkadaşlarına göstermiş veya yolcu kervanlarına kılavuzluk yapmıştır.

5.62 Bu patika, kullanıla kullanıla iyice açılan ve insanlar için izlenmesi daha kolay olan bir yola dönmüş olabilir. Yolun artan ölçüde kullanılması, tehlike yerlerini, su ve yiyecek bulunan yerleri, çiyi, araç-gereç veya tamirci sağlanabilecek yerleri gösteren yol işaretlerinin konması gibi başka birçok yararlar sağlamıştır. Belli bir yolu kullanma alışkanlığı, bu yolun artan ölçüde kullanılmasından doğan faydalarla daha da kuvvetlenmiştir. Kısacası, öncülerin seyahat alışkanlıklarındaki tek biçimlilik ve tekrarlanma özellikleri, başka bir görüş açısından en uygun olmasalar bile, belli yolların yerleşmesini ve devamını sağlamıştır.

5.63 Nihayet yük beygiri ve kağının yerini otomobil aldı ve birçok patika yollar, bir kısmı bugün de duran düzgün kara yolları haline geldi. Ancak, at ve öküzle karşılaştırıldığında, otomobil trafiğinin artan hızı ve yoğunluğu yeni yeni görenekler ortaya çıkmasına yol açtı: yolun sağından gitmek, gelen arabalar için farlarını kısmak, başka bir aracı geçerken klakson çalmak veya arkadaki bir araca öne geçebileceğini bildirmek üzere arka lambaları yakıp söndürmek gibi. Görenekler, ençok ortak sorunları çözmek üzere, deneme ve yanılma yoluyla ortaya çıkarlar. Bir defa da yerleştiler mi, "normal" veya "doğal" şeyler diye kabul edilirler.

KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

RESİM 4. Bu resimlerde yazı-öncesi topluluklarda modern topluluklarda giyim ve süslenme arasındaki benzerlikler görülmektedir. Yukarıda soldaki resimde, Banzyville topraklarında yaşayan bir yerli dansçının gördüğü etrafını yaptığı dövme süsüne dikkat ediniz. Sağdaki kadın ise küpe, gözük ve inci kolye taşımaktadır. Bu süsler yazı-öncesi stil ve modaya benzemektedir. Aşağıda: Soldaki kız kavuk ve tek sıralı bir kutye takmaktadır; Beşika Kongosunda yaygın olan döğme süsleri de görülmektedir. Sağdaki süet büyük mağazalardan birinde 45 dolara satılan bir şapkanı göstermektedir. Satış reklamı, şapkana yalınması için "ipek gibi dik saçlar, yuvanlı şakak kemikleri ve mağrur bir baş" gerekli olduğunu belirtiyor.

5.64 Süreklilik bakımından gelenekler, sürekli âdetlerden, geçici moda ve heveslere kadar varan bir değişiklik gösterirler¹¹. Birkaç kuşak boyunca devam eden ve bir ölçüye kadar resmen tanıyan geleneklere âdet denir. Amişlerin pazar akşamı dini şarkıları (5.26) âdetlere örnektir. Amişlerde görülen flört davranışı ve evlenme işlerini düzenlemek üzere bir düğün gönderme uygulaması da, düğünler gibi, âdet örnekleridir. Başka toplumlarda görülen birçok merasim ve muâzeret kuralları da âdetlere güzel örneklerdir. Yeni evlenen çiftlere piring serpmek, Noel ağacı süslemek, Noelde be-diye verip-almak en çok görülen âdet örnekleridir. Böyle âdetler, birbirini izleyen kuşakları aynı toplumsal durumlara maruz bırakmak yoluyla, insanların davranışları üzerinde zorlayıcı bir etkide bulunurlar. Genellikle bir âdet ne kadar eskiyse, ona o kadar çok uyulur, grup üzerindeki etkisi de o ölçüde çok olur.

5.65 Âdetler nisbeten sabit ve devamdırlar. Onlar da değişirler, ama değişme hızları bazen farkedilemeyecek kadar yavaştır. Bu yüzden âdetler insan toplumlarında istikrarı ve güvenlik duygusunu beslerler. Bununla birlikte insanın birçok faaliyetlerinin en belirgin özelliği, açıkça ve hızlı bir şekilde değişmekte olması, yeni veya değişik birşey peşinde koşmasıdır. Değişme belli ölçülere mi uymaktadır, yoksa tamamen gelişigüzel ve öngörülme-zi imkânsız bir olay mıdır?

5.66 İnsan faaliyetlerinde görülen değişimin türleri ve miktarlarını moda düzenler. Yani moda, ayakta durduğu sürece kendisine yoğun biçimde uyulmasını istemekle birlikte, kısa ömürlü olan geleneklerdir. Örneğin birkaç yıl önce moda olan giyim biçimleri bugün güllünc görünürler. Aynı şey mobilya, otomobil, mekanik gereçler ve düşüncelerimizle, konuşma dilimiz için de söylebilir. Şüphesiz bugünün araç ve gereçleriyle uygulamaları da yakın gelecekte modadan kalkacaktır; ama buna rağmen biz bugü-

¹¹ Biz gelenek terimi içine moda vs. yi de dahil etmekle, W. G. Sumner'dan ayrılmaktayız (Sumner'in eseri Folkways, Ginn, 1906). Bununla birlikte, davranış kalıplarının yerleşmesini sağlayan toplumsal süreçler ister sürekli, ister geçici olsun, geniş ölçüde aynıdır. Geçici süreçler, modern kent hayatında gittikçe artan bir yer tutmaktadırlar. Bu yüzden bazı yazarlar yazı-öncesi toplumların gelenekleriyle modern toplumların teknik usullerini birbirinden ayırmaktadırlar. Örneğin, bkz.: H. W. Odum, Understanding Society, Macmillan, 1947.

nin modasına uymağa çalışmaktayız. Modada bazı değişimleri öngörmeğe veya bizzat yaratmağa ve yenilikleri ilk olarak benimseniyenler arasında bulunmağa da çalışabiliriz. Moda konusunda "zamanın ilerinde" olmak bir prestij ve seçkinlik belirtisidir; "zamanın gerisinde" kalmak ise hemen her zaman ve her yerde istenmiyen birşeydir.

5.67 Topluluğun bazı kesimlerince uyulan modalara ise heves denir. Hevesler müzik, dans, argo, boş zaman faaliyetleri ve daha birçok toplumsal faaliyetler alanında görülür. A.B.D.'nde böyle hevesler yaratmağa veya sık sık ülkeyi saran hevesleri devam ettirmeğe çalışan halkla-ilişkiler şirketleri vardır¹². Erkeklerin ayakbıçlarında, isimlerinin metalden yapılmış ilk harflerini taşımaları hevesiyle, kadınlar arasında çuval elbise giyinme hevesini genişletip yaymak çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bazı hevesler ise basın organlarının hiçbir yardımı olmadan benimsenmiştir. 1930'lar da Kuzey Amerika'yı saran minyatür golfün yayılması bunun güzel bir örneğidir. Bunlardan başka bir de profesyonel heves yaratıcıları tarafından başlatılıp, onları bile şaşırtacak kadar tutulan Davy Crocket tilki şapkaları gibi kolay başarı örnekleri de var. Ancak daha çok bunun tersi görülür. Hemen hemen kendiliğinden başlayan aşağı yukarı aptalca bir düşünce, ortaya çıktığı yerde yine aşağı yukarı kendiliğinden bir ün elde eder, sonra da kendisini ulusal bir merak haline getirecek birinin dikkatini çeker. Trampoün parkı, bu durumun 1960'larda görülen bir örneğidir¹³. Fakat bu bile bütün hevesler gibi geçip gitmiştir.

5.68 Aşırı, sathi veya zararlı hevesleri, pekçok kimse hiddetle ve dirençle karşıyabilir. Böyle heveslere delilik denilir. Orta çağların dansetme tutkusu, büyücü avı, bazı Dukhobor mezheplerinin mensupları arasında görülen topluluk içinde çıplak dolaşma, Rus ruleti ve "otomobil tokuşturma" gibi arabayla oynanan bazı oyunlar bunun en belirgin örnekleri arasındadır.

5.69 Moda, heves ve delilikler, kentleşmiş sanayi toplumlarında sık görülen ve bazıları güçlü olan toplumsal kuvvetlerdir. Kent hayatında prestij ve statü, bir insanın atalarının kim olduğundan

¹² McKenzie Porter, "Fads: The Froth on the Face of America," *Maclean's Magazine*, Canada, November 5, s. 25-29 ve 72-76.

¹³ *Ibid.*

yetişme biçiminden, karakteri ve başarılarından daha çok, otomobile, giysilerine, tutumlarına ve yaşama biçimine bağlıdır. İcatlar, bilimsel teknoloji, kütle üretimi ve reklâmcılık da heves ve modaları teşvik etmektedir: özellikle ekonomik malların üretimi, dağılımı ve tüketimi ile ilgili faaliyetler alanında. Dinsel davranışlar, siyasal faaliyetler ve aile içindeki toplumsal ilişkiler modadan çok gelenek ve âdetlerden etkilenirler. Bireyin davranışı her zaman, sürekli veya geçici olsun, grubun uygulamaları ve ölçülerinden etkilenir. Sonuç olarak modern insan, göreneklerin etkisinden, yazı-öncesi topluluklardan daha bağımsız değildir.

C. Normatif düzenler: beklèmeler, gelenekler ve yasalar

5.70 Görenekler öğrenilir, kopya edilir ve kuşaktan kuşağa iletilirler. Bir defa yerleştikten sonra davranışlar üzerinde zorlayıcı bir etkiye bulunabilirler. İnsan, âdet olan yerlerde burun deliklerine süs egypti takabilir; arkadaşlarını burnunu ovalıyarak selâmbıyabilir veya bir davette yediği yemeklerin lezzetli olduğunu ifade etmek üzere yüksek sesle geçirebilir. Böyle göreneklerin yürürlükte olduğu toplumlarda, bunlara uymağa ihmal edenler alay veya afroz konusu olabilir veya başka yaptırımlarla karşılaşabilirler. Görüldüğü gibi görenekler, çok defa belli durumlarda nasıl davranılacağını gösteren normatif beklèmelerdir.

5.71 Hem gayriresmi beklèmeleri, hem de resmi kuralları içine alan toplumsal normlar ile görenekler ve âdetler arasında karşılıklı ilişkiler vardır. Normlar davranışlara kılavuzluk eder ve uyarılık sağlarlar. Aynı zamanda davranış uyarılığı ile görenek ve âdetlere uyma da toplumsal normları güçlendirirler. Normların gücünü gelenekler de arttırabilir. Örneğin hıristiyanlığın geleneksel inançları arasında Bâkire Hamile, İsa'nın doğuşu, çarmıha gerilişi ve göğe çıkışı vardır. Gelenekler genellikle resmi vesilelerle uygulanır ve tekrarlanır: bazan bu büyük hazırlıklara, övünmelere veya heyecan gösterilerine sahne olur. Sonuç olarak gelenekler, çok defa insanların belli konu veya sorular üzerindeki duygularını ve tutumlarını düzenliyen güçlü araçlardır. Bireyde bir ödev duygusu, bir doğru ve yanlış duygusu ve ahlaki erdem duygusu yaratma eğilimi gösterirler. Bir grup veya topluluğun canlılık ve istikrarı, çok defa bireylerin buradaki geleneklere uyma ölçüsünde kendini gösterir. Öte yandan bir bireyin grup geleneklerine aykırı davranması,

genellikle gruba karşı kayıtsızlık veya düşmanlık ve hatta ahlâki düşüklük sayılır.

5.72 Âdetlere bazen, grup tarafından zorlandığı için değil, halkın duyguları ve kişisel ödev anlayışları desteklendiği için uyulmaktadır. Bir destanın anlatılması sempati ve taraf tutma duygularını güçlendirmekte, bu da o destanla ilgili âdetleri ve davranış düzenlerini güçlendirmektedir. Geleneklere uymak, grubun bireye kendisinden beklenen davranışların ne olduğunu öğretmede başvurduğu yollardan yalnız biridir. Resmî yollarla yasaların uygulanmasından, gayriresmî olarak nasihatte bulunmak ve azarlamağa kadar varan daha bir çok yol, aşağı yukarı aynı sonucu doğurur. Geleneklerin öğretilmesi başarılı olduğu zaman birey, kendini grubun beklemelerine göre hareket etmeğe zorlayan bir ödev duygusu kazanır.

5.73 Topluluğun baskısından çok, bireyin ödev duygusu ve erdem anlayışı ile desteklenen toplumsal kurallara ahlâk denir. Ahlâk, bireyin kendi davranışlarına uyguladığı emirler, zorlamalar ve davranış reçetelerinden kuruludur. Hem yargılama güdüsü, hem de yargılama ölçüsü işini görür. Ahlâka aykırı hareketler, grup yaptırımını olsun veya olmasın, insanın kendi kendisini cezalandırması sonucunu verir. Örneğin şeker kutusuna hücum eden çocuk kendi kendine "yaramaz", "kötü çocuk", "anne tokatlayacak" diyebilir. Böylece daha önce büyükleri ve arkadaşlarının ona verdiği cezaları simgesel olarak kendi kendisine vermektedir. İnsanlar, ahlâklarını bir öğretim süreci sonunda edinirler ve bunun sonucu olarak edinilen ahlâk, grubun resmî veya gayriresmî davranış ölçülerine uymak eğilimini gösterir. Grubun davranış ölçüleri, öğretim yoluyla ve özellikle her türlü gelenek ve merasimlere uymak yoluyla bireyde alışkanlıklar, tutumlar ve inançlar halinde işlenebilir.

5.74 Göreneklerin devam etmesi için gelenekler ve ahlâk her zaman zorunlu değildir. Kutsal sayılmadığı veya ahlâki ilkelere dayalı görülmediği halde, yalnızca toplumsal ilişkilerde kolaylık sağlandığı için, devam ettirilen birçok görenek vardır. Örneğin âdetler ve etiket, arkadaş karşılamak, genel taşıt araçlarına binmek veya inmek, kapı ve koridorlarda yürümek, telefon konuşmaları yapmak, ticari ilişkilere girmek, arkadaş ve komşu ziyaret etmek gibi bir çok durumlarda insan ilişkilerini düzenlemektedirler. Böyle faaliyetlerde görülen tek biçimlilik, kişilerarası temaslarda sürdü-

NORMATİF BEKLEMELERİN GÖRENEKLER HALİNDE TANIMLANMASI — EMILY POST DİYOR KI:

Soru:

Bir nane şöyle yazıyor: "Bu, bir evin ikinci katındaki bir apartmanda oturuyoruz. Kızım erkek arkadaşını otomobilinden çağırırken klaksonunu üç defa çalar. Bu, kızımın aşağıya çağırıldığını anlatır. Bu kızımın yapmadığı bir hareket midir?"

Cevap:

Şüphesiz evet. Bu hareket yalnızca sesi ve komşuların sıkıntılı kalması için değildir.

Müziğin dışında

SORU: Bir kızla dansetmekte olan bir delikanlı, adınılarıyla müziğin dışına çıkıyorsa, kız arkadaşını kendisine söylemeli mi, yoksa başka şey söylemeye gerekli midir?

CEVAP: Kız, erkek arkadaşını ödemek için alandan geleni yapmalı, hatırlarını söyleyip onu utandırmamalıdır.

Ayak üstünden atlamak

SORU: Bir kimse, oturmakta olan başka bir kimsenin ayakları üzerinden atlarsa kim üzülür?

CEVAP: Genellikle böyle bir durum her ikisi için de beklenmedik bir

şeydir; dolayısıyla her ikisinin de "affederalais" demesi gerekir.

Hastahaneye hediye götürme

SORU: Hastahanedeki bir arkadaş ziyaretine giderken hediye götürmeli miyim?

CEVAP: Bu bir zorunluluk değildir; fakat ziyaretçilerin çiçek götürmesi oldukça sık görülen bir husustur.

İskambil oyununda kaybetme

SORU: Bir genç erkek, kız arkadaşını bir başka arkadaşının evine götürür ve iskambil oynarlarsa, kız arkadaşının oyundaki kaybını ona ödemeli midir?

CEVAP: Eğer kız arkadaşını parayla oynamak istemiyorsa, bu hususu bildirmelidir. Ama erkek oynamasını isterse, kız arkadaşına kazandığı parayı kendisine bırakacağı ve kaybedeceği parayı kendisine ödeyeceğini söylemelidir.

Yıldönümü kartları

SORU: Yılıarca bir arkadaşına evlilik yıldönümünü kutlama kartları yolladım. Şimdi kocası ölmüş bulunuyor. Bu yıl ne yapmalıyım?

CEVAP: Ona arkadaşlığının anlatan bir kartı yollayın. "mutluluk" sözünü kullanmayın.

meleri azaltmakta ve bir bireyden ne beklendiğini açıkça belirtmek yoluyla toplumsal ilişkileri kolaylaştırmaktadır. Bu kişilerarası faaliyetlerin kolaylaştırılması için, âdetler ve etiketin genellikle gelenekler ve ahlaktan daha esnek olması ve değişen şartlara daha çok uyması gerekir.

5.75 Grubun veya topluluğun devamı bakımından bazı normatif ölçüler temel önemde sayılırlar. Bunlara gelenekler denir. Gelenekler açıkça ifade edilmiş ve resmen de yaptırma bağlanmış kurallardır. Bunlara aykırı hareket, hemen herkeşe topluluğun refahına karşı girişilmiş bir saldırı sayılır ve bu hareketi yapan kimsenin grupça ağır biçimde cezalandırılmasına yol açar. Bunlara uymak bir zorunluluktur; bunlardan sapmağa hoşgörü gösterilemez. Gelenekler sık sık tabu biçimini alır; amışların otomobil kullanmayı ve fotoğraf çektilip göstermeyi tabu sayıp yasaklamalarında olduğu gibi. Amış geleneklerine uymak, bireylerin bu "dünyevi" faaliyetleri reddetmelerini gerektirir.

5.76 Yetkili organlarca kararlaştırılınca, gelenekler yasalara dönüşürler; bu durumda bunlara aykırı hareketler, resmî yaptırım cezalarına çarptırılırlar. Geleneklere aykırı hareketlere verilen cezalar, toplulukça reddedilme, alaya alınma, küçük görülme ve hatta kalabalıkların hücumuna uğrama biçimlerini alır. Bunun tersine, yasalara aykırı hareket ettiği ileri sürülen kimselerin yakalanması ve mahkûm edilmesi, polis ve mahkemeler için tesbit edilmiş yasal yollara göre cereyan eder. Yasa, gelenekleri ve onlara aykırı davranışlar için verilecek cezaları bir ölçüye sokmağa çalışır.

5.77 Gelenekler genellikle yasalardan çok daha geniş bir alanı yönetirler. Bütün gelenekler yasa biçimi almış olmadıkları gibi, bütün yasalar da geleneklerle desteklenmemektedirler. Gelenekler değişirler. Topluluğun bazı kesimlerince desteklendikleri halde, başka bazı kesimlerince reddedilebilirler. Oysa yasalar nisbeten devamlı ve tek-biçimlidirler. Bundan dolayı bir çok yasalar, emrettikleri davranışlar artık geleneklerle yönetilmediği halde yürürlükte kalmağa devam edebilirler. Bazı Amerikan eyaletlerinde yüz yıl önce külfretmeği ve pazar günleri çalışmayı yasaklayan yasalar yapılmıştı. Bu eylemler, bir çok yerlerde önemli veya geleneklerle düzenlenmesi gerekli bir husus sayılmamaktadır. Bundan dolayı böyle yasaların uygulanması güçtür. Gerçekten kamu oyunca desteklenmeyen yasalar genellikle uygulanmaz ve "ölü yazılara" dönüşürler.

D. Toplumsal normların uygulanabilirliğinde değişmeler

5.78 Toplumsal normlar, grup ve kişilere uygulanabilirliği bakımından değişmeler gösterirler. Evrensel normlar, belli bir topluluğun bütün üyelerinden beklenen davranış biçimlerini gösterirler. Örneğin Amış kültürünün evrensel kuralları arasında İncil'in ölçüleri, "dışardan" kimselerle evlenmenin ve otomobil sahibi olmanın yasaklanması bulunmaktadır. Bütün Amışların bu kurallara uyması istenir. Bazen üyelerin fiili davranışları bu ölçülerden sapabilir. Erkek kardeş ile kız kardeş ve ana-baba ile çocukları arasında cinsel ilişkileri yasaklayan tabunun da evrensel bir davranış kuralı olduğu görülmektedir (17.54-17.56).

5.79 Alternatif kurallar, davranışlara belli ölçüde bir serbestlik veren toplumsal kurallardır. Toplumsal kurallar, bazı yiyeceklerin pişirilmesini istiyebilir; fakat birey fırında pişirme, kızartma, haşlama veya salçalı pişirme şıklarından birini seçmekte serbest bırakılmış olabilir. Bir toplum herkesten verimli çalışma istiyebilir; fakat bireylere meslek seçiminde belli bir hareket serbestliği tanımakta olabilir. Kurallar kadınların elbise giyinmelerini istiyebilir; fakat bu elbisenin biçim ve rengi konusunda geniş bir seçim imkânı bulunabilir. Amış kadınları değişik renkte elbiseler giyinebilmektedirler. Bununla birlikte elbisenin tek renkli olması ve eğer kadın evliyse, önlüğünün rengine uyması gerekir. Amış erkekleri, traktör ve kamyon kullanmadıkça, değişik tarım yöntemleri uygulayabilmektedirler. Alternatif kurallar, davranışlarda müsaade edilen değişikliklerin neler olduğunu açıkça belirtirler. Hiçbir zaman sursuz seçim imkânı vermezler.

5.80 Özel normlar, bir topluluk içinde belli grup veya kesimlerin uyması istenen davranış kurallarıdır. Amışlarda evli ve bekâr erkeklerin saç modellerinin değişik olması gerekir. Özel faaliyetler genellikle çok yüksek bir hüner ve yetiştirme gerektirirler —doktorlar, avukatlar, papazlar, ve bilim adamları arasında olduğu gibi—. Böyle fazla hüner gerekli olmasa bile insanlar, kendilerinden beklenmeyen uzmanlık alanlarına giren eylemlerde bulunmaktan genellikle kaçınırlar. Uzmanlık alanları, bir toplum içinde işbölümünü ve statülerin verilmesini düzenler. Genel olarak bir kültür ne kadar karmaşık ise, uzmanlık alanlarının türleri de o kadar çok olur.

5.81 Her kültürün kurallarının bir kısmı evrensel, bir kısmı alternatif, bir kısmı ise özel kurallardır. İşte bu yüzden hiç kimse

kültürünün bütün öğelerini yansıtamaz. Herkes kültürünün bağlayan ve bütünleştiren evrensel kurallarını paylaşır; fakat ayrı toplumsal sınıfların, grupların ve bölgelerin uzmanlık alanları, bir işbölümü ve görev farklılaşması sağlar. Belli bir toplumun birleştirici gücü ve istikrarı, evrensel, alternatif ve özel kuralların nisbi sayılarının bir sonucu olabilir. Evrensel kuralların hakim yer tutması, toplumun durgun ve değişimlere uymada başarısız olduğu anlamına gelebilir. Alternatif kuralların çok sayıda olması, insanların karar verme yeteneğinin sınırlarını aşabilir. Çok sayıda özel kurallar bulunması ise, kültürü çekişen ve rekabet eden öğelere parçalayabilir. Bunlar kültür konusunu inceleyen kimsenin, kültürün normatif öğelerini değerlendirirken karşılaştığı sorunlardan bazılarıdır.

5.82 Bu nedenlerle toplumsal normlar tek başlarına incelenebilir. Normlar kümeler şeklinde ve birbirleriyle ilişkili düzenler halinde ortaya çıkarlar. Normlardan birindeki bir değişim, başka normlar ve davranışlar üzerinde önemli ve beklenmedik sonuçlar doğurabilir. Sosyologun kurum terimini kullanması, normlar ve eylemler arasındaki karşılıklı bağlılığı farkettiğini gösterir. Kurumlar, resmi ve devamlı norm düzenleridir. Kurum kavramı, gelenekler, yasalar ve beklentilerin yeni kuşaklara iletilmesi, uygulanması ve devam ettirilmesi için kullanılan resmi örgütleri de anlatır. Bunlar katedraller, mahkemeler ve fabrikalar gibi kuruluşlardır. Bununla birlikte kurum sözcüğünün sosyolojik kullanımında, asıl böyle kuruluşlar ve örgütlerle birlikte giden toplumsal normlar ve davranışlardaki düzenlilik üzerinde durulur. Başlıca toplumsal kurumların ayrıntılı incelenmesini bu kitabın 6. bölümüne bırakıyoruz. Burada toplumsal kurumların, gruplar, topluluklar ve toplumların temel ihtiyaçlarını gören norm ve eylem düzenlerini içine aldığını belirtmek yeterlidir. Kurumlar bir kültürün başlıca bölümlerini oluştururlar.

V. SONUÇ

5.83 Kültür, toplumsal etkileşme kalıplarını ve bu kalıpların ürünlerini anlatır. Kültür, aynı zamanda normatif düzenleri, yani insanlar-arası etkileşmeyi düzenliyen inanç ve yargı ölçülerini de anlatır. Sosyologlar, normları ve davranış kalıplarını ortaya çıkararak, işlemlerini sağlayan ve değiştiren araçların neler olduğunu bilmek isterler. Bu etkenler üzerinde yapılan araştırma, insanlar arasında doğuştan geldiğine inanılan birçok farklılıkların, gerçekte öğrenme

ve etkileşmenin sonuçları olduğunu göstermektedir. İnsan davranışları değişimlere maruzdur. İnsan, simgeler aracılığıyla öğrenmekte ve öğrendiklerini kuşaktan kuşağa iletmektedir. Bu birikimin ürünü kültürdür.

5.84 İnsanlar aralarında etkileşmekte, kalıplar ortaya çıkmakta ve simgesel ürünlerle bunların kullanılmasını yöneten kurallar birikmektedir. Bu kültürel birikme daha çok etkileşimlere yol açmaktadır. Bir grup, topluluk veya toplumun ortak davranış veya düşüncelerine biçim ve içerik kazandırmaktadır. Maddi ve simgesel ürünler, yalnız nesnel bakımdan birbirinden farklıdır. Bir demir parmaklık ile bir tabunun her ikisi de kültürün ürünleri ve parçalarıdır. Her ikisi de insanları bir şeye dokunmaktan veya belli bir yere gitmekten alıkoymaz. Ancak tabunun bu etkisini, yalnız belli bir kültürün içinde o tabuyu öğrenmiş olan insanların davranışları üzerinde göstereceği; oysa demir parmaklığın bütün insanları aynı şekilde etkileyebileceği de doğrudur. Bundan dolayı genel olarak insanlar parmaklığa daha büyük bir nesnellik atfederler. Fakat belli bir kültür içinde şartlandırılmış olan insanlar için bu tabu da aynı ölçüde nesneldir; nesnelliğin ölçüsü de insanların gözlemlenen davranışlarıdır. Bu davranışlardan hem parmaklığın, hem de tabunun varlığını, anlamını, nesnelliğini ve öbür özelliklerini çıkarsamak mümkündür. İnsanların kalıplaşmış davranışlarından, aralarındaki etkileşme ürünlerinden, bu etkileşmeyi yöneten normlardan kültürü anlıyoruz. Kültürel değişimlerin planlanması, kültür öğelerinin nasıl örgütlendiği, çözüldüğü ve yeniden-örgütlendiği konularında güvenilir bilgileri gerektirir. Bu konuya devam edebilmek için toplumsal yapı konusunu bilmek gerekir. Bundan sonraki kesimin konusu toplumsal yapıdır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların herbirinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz.
  - a. Eylem düzenleri — normatif düzenler
  - b. Kültürün simgesel ürünleri — kültürün maddi ürünleri
  - c. Gelenekler — gelenekler
  - d. Gelenekler — yasalar
  - e. Evrensel normlar — alternatif normlar — özel normlar
  - f. Moda — heves — delilik

- 2 Yukarıdaki kavramsal ayrımlar açısından, aşağıdaki davranış tiplerini yorumlayınız. Bu kavramlardan hangisi aşağıdaki davranışları en iyi tasvir etmekte ve anlaşılmasına yardım etmektedir?
- Bir çakmağı kullanmak
 Bir yüz tiki
 Beyaz önlük giyinen bekâr Arıçlı kızlar
 Orta sınıf Amerikalının misafirlerine at eti çıkarması
 Azizler günü yortusunda gülünç maskeler takmak
 Amerikada iki karılı olmak
 Okuma-yazma öğrenmek
 Bir suç işlemek
 Samba dansı yapmak
 Bir düğünde hamır bulunmak
 Siyah kedilerden kaçınmak
 Bir linç-etme olayına katılmak
 Mercan bahçı yutmak
 Televizyon seyretmek

B. Davranışları öngörmek üzere kültürel verileri kullanmak

Her yılın Aralık ayında, A.B.D. posta idaresince yapılan posta hizmetlerinin hacmi büyük ölçüde artar. Milyonlarca Noel kartı postalanır. Her yıl piyasaya sürülen yüzlerce kart desenli, komikten dinsel nitelikte olanlara kadar büyük değişiklik gösterir; kartlardaki mesajlar da baştan savma ifadelerden çok derin kişisel duygulara kadar varır.

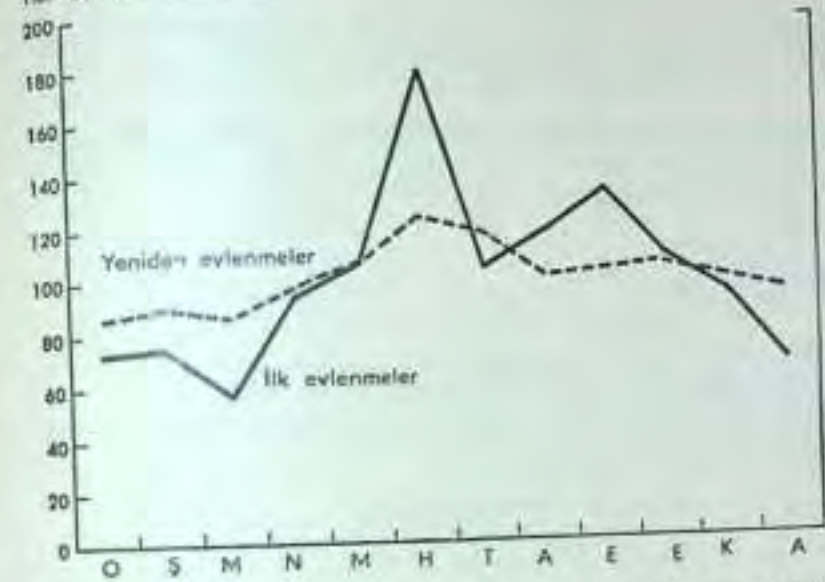
- Bu konudaki kendi gözlemlerinize bakarak, noel kartları göndermenin bir evrensel norm mu, yoksa bir özel norm mu olduğunu düşününüz. Niçin?
- Noel'in dinsel bayram olduğunu gösteren bir âdet söyleyiniz. Bunun layık bayram olduğunu gösteren bir âdet söyleyiniz.
- Noel bir dinsel olay olduğu ölçüde, şüphesiz bu bir dinsel bayramdır. Bu olayın, örneğin Budist, Yahudi veya Müslümanların Noel kutlamalarına karşı tutumlarını nasıl etkileyeceğini düşününüz?
- Eğer bir birey hakkında onun Budist, Yahudi veya Müslüman olduğu dışında hiçbirşey bilmezseniz, o bireyin Noel kartları gönderme âdetine katılacağını öngörür müsünüz? Niçin?
- Eğer bu birey Noel kartları gönderiyorsa, arkadaş veya tanıdıklarından hangisine göndereceğini tahmin edersiniz? Niçin?
- Eğer Noel kartları gönderiyorsa ne türlü kartlar seçeceğini tahmin edersiniz? Niçin?

Tahminlerinizi karşılaştırmak üzere, James H. Barnett, *The American Christmas: A Study in National Culture*, MacMillan, 1954, özellikle s. 125 vd.'na bakabilirsiniz.

C. Kültürel davranışta eğilimler ve döngüler

On eyaletin evlenme istatistiklerindeki aylık değişimleri gösteren aşağıdaki grafiği inceleyiniz. Kalın çizgideki yüksek noktayı nasıl açıklarsınız? İki eğri arasındaki farkı nasıl açıklarsınız?

Yıllık ortalamasının yüzdesi olarak.
Her ay için günlük sayı

Evlenmelerdeki Aylık Değişimler. (Metropolitan Life Insurance Company; Statistical Bulletin, May, 1950, s. 2'den alınmıştır.)

D. Kültürün mantıklı çözümlenmesi

Aşağıdaki inançların herbirinin A.B.D.'nin kültürel mirasının bir parçası olduğunu varsayın. Hepsi sonuna kadar dikkatle okuyun ve hangilerinin birbirleriyle çeliştiğini kararlaştırın:

- Herkes ilerlemek ve önemli işler yapmak için imkânlarının siverdiği bütün öğrenimi yapmalıdır.
- Ticaret ticarettir ve her ticaret adamı zaman zaman kaçamak yapmak zorunda kalır.
- İnsan akılcı bir yaratıktır ve kendisine müsaade edilse, hemen her zaman akıllı şekilde hareket eder.
- Ulus olarak bizim en başta gelen hedefimiz dünya barışıdır.
- İlerlemeyi durdurmak mümkün değildir.
- Televizyon, otomobil ve atom bombaları teat edilmeden hayat çok daha mutlu idi.
- İşleri çevirenler pratik adamlardır, entellektüeller değil.

8. Bilme çok yüksek değer verilmelidir; insanlara kolay ve rahat bir dünya sağlamıştır.
9. Özgürlüğü için savaşılmaya hazır olmayan bir ulus, onu yitirmeye mahkumdur.
10. Doğruluk en iyi politikadır.
11. Ortalama insanı yöneten duygularındır.
12. Uzun zaman denemiş, doğru olduğu görülmüş yollardan gitmek en iyisidir; bunları değiştirmeye çalışmamalıdır.

(Cevaplarınız, bu ve başka konularda yapılmış şu araştırmayla karşılaştırınız: William R. Caillon, Jr., "Is There Really A Strain Toward Consistency in American Culture?" *Alpha Kappa Delta*, Spring, 1960, s. 25-31.)

Dış etkileri önlemek suretiyle toplumsal etileşme süreçlerinin böyle kültürel tutarsızlıkların sayısını zamanla azaltacağını bekler misiniz? Niçin? İnsanlar böyle kültürel çelişmeler içinde nasıl yaşayabilirler?

BİBLİYOGRAFYA

- Benedict, Ruth, *Patterns of Culture*, Penguin Books, 1946.
 Herskovits, Melville J., *Man and His Works*, Knopf, 1948.
 Kroeber, A. L. ve Kluckhohn, Clyde, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Harvard University Press, 1952.
 Linton, Ralph, *The Study of Man*, Appleton-Century-Crofts, 1936.
 Linton, Ralph, *The Tree of Culture*, Knopf, 1955.
 Lowie, Robert H., *Social Organization*, Rinehart, 1948.
 Malinowski, B., "Culture" *Encyclopedia of the Social Sciences*, Macmillan, 1931.
 Martindale, Don, *American Social Structure*, Appleton-Century-Crofts, 1960.
 Murdock, George P., *Social Structure*, Macmillan, 1949.
 Park, Robert E. ve Burgess, Ernest W., *Introduction to the Science of Sociology*, University of Chicago Press, 1921.
 Parsons, Talcott, ve Shils, Edward, *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, 1951.
 Sumner, William Graham, *Folkways*, Ginn, 1906.
 White, Leslie, *The Science of Culture*, Farrar, Strauss and Young, 1949.

6 TOPLUMSAL YAPI: MEVKİ VE ROLLERİN BÜTÜNLEŞMESİ

- I. BİR ÖRNEK: HAPİSHANEDE TOPLUMSAL YAPI
- II. TOPLUMSAL YAPININ BİLEŞKENLERİ VE NASIL BÜTÜNLEŞTİKLERİ
  - A. Normatif Düzen
  - B. Mevki Örgüleri
  - C. Yaptırım Düzeni
  - D. Eylem Düzenleri: Bekleme ve Yapma
- III. MEVKİ VE ROLLERİN GÖSTERGELERİ: KÜLTÜRLERARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ
  - A. Toplumca Verilen Mevkiler ve Roller
  - B. Kazanılan Mevkiler ve Roller
- IV. TOPLUMSAL STATÜ VE BUNUN BAZI BELİRLEYİCİ ÖGELERİ
  - A. Bireylerin Yetenekleri
  - B. Görevlerin Güçlükleri
  - C. İşin Önemi
  - D. Bir Örgütlenme Aracı Olarak Statü
  - E. Kişilik Bütünlüğünün Korunması
- V. SONUÇ: ROL ÇATIŞMASI SORUNLARI

TOPLUMSAL YAPI : MEVKİ VE ROLLERİN BÜTÜNLEŞMESİ

I. BİR ÖRNEK: HAPİSHANEDE TOPLUMSAL YAPI

6.1 Hapishane etkileşme düzenine güzel bir örnektir. Burada bir dizi kültürel hedefler ve bu hedeflere ulaştırmak üzere düzenlenmiş bir toplumsal yapı vardır. Hapishane toplumsal yapısı, yönetici, psikolog, gardiyan, odacı ve mahpusları içine alan bir dizi toplumsal mevkiler etrafında örgütlenmiştir (7.37-7.44). Bu mevkilerden herbirinin, resmi kurallar veya gayriresmi beklentiler biçiminde ifade edilen özel rol gerekleri vardır. Bunlara uyulması hem resmi, hem de gayriresmi nitelikteki güçlü yaptırımlarla sağlanmıştır.

6.2 Mevkiler, roller ve yaptırımlar hapishanenin toplumsal yapısını kapsarlar. Bu yapı, hapishanenin kendine özgü görevlerini yerine getirebilmesi için, hapishane kaynaklarının —işçiler, memurlar, bina ve teçhizat, bakım ve ıslah programları ve mahpuslar— nasıl kullanılacağını ve birbirine bağlanacağını belirler.

6.3 Hapishane görevleri, insan davranışlarının düzenlenmesiyle ilgili bazı alışılmış inançları yansıtır. Bu inançlar kültürün bir parçasıdır. Polis ve mahkemeler, yardımlaşma kurumları ve ıslah evleri gibi türlü toplumsal örgütler bu inançları paylaşırlar. Mahkûmların özgür toplumdaki ayrı tutulduğu, sıkı göz hapsi altında bulundurulduğu ve normal toplumsal hayatın birçok gereklerinden yoksun bırakıldığı kurumların —hapishaneler, esir kampları, akıl

hastahaneleri, manastırlar, vs.— üzerine dayalı olduğu temel görüşü geniş ölçüde bu inançlar sağlar¹.

6.4 Hapishane politikalarını yöneltten kültürel inançlar ve varsayımlar arasında gelişmeler ve anlaşmazlıklar bulunduğu açıktır. Geleneksel cürüm ve aykırı davranış anlayışları, davranış bilimleri alanındaki araştırmaların ve sanayileşmiş kent toplumumuzun artan karmaşıklıklarının etkisi altında değişmelere uğramaktadır. Normal ve anormal insan davranışları üzerinde toplumsal ve kültürel etkenlerin etkileri artık daha çok bilinmektedir. Suçlu çocukların kurdukları çetelerle öbür hognutsuz gruplar arasındaki etkileşme düzenlerine, değişik toplumlar ve toplumsal sınıflardaki normatif anlaşmazlıklara, kültürel hedefler ve değerleri elde etme imkânlarının dağılımındaki eşitsizliklere daha çok dikkat ediliyor².

6.5 Ancak bu eğilimlere rağmen kamu oyunu ve reami, ya da hukuki doktrin in büyük kısmı, hâlâ geniş ölçüde geleneksel anlayışı desteklemektedir. Geleneğe göre suçun nedenleri kişiseldir, toplumsal veya kültürel değil. Geleneksel anlayış, suçlunun doğruyla yanlış arasındaki farkı bildiğini, yasaları bilerek ve isteyerek çiğnediğini ve "özgür irade" nin bu kararı denetliyebildiğini savunur. Gerçekten de geleneksel yasalarda görülen suçluluk tanımında "kötü niyet" temel bir öğedir. Bundan başka çocuklar ve ruh hastaları gibi isteyerek kötülük yapamayacakları kabul edilen kişiler, genellikle ceza kanununun veya kasıtlı olarak suç işleyenlere uygulanan hapishane programlarının kapsamına girmezler.

6.6 Başka bir deyişle suçlular, yasalara uygun davranmaya yetenekli, fakat başkaldırmağa ve topluma aykırı davranışlara eğilimli kişiler olarak görülmektedirler. Geleneksel görüşe göre bu uygunsuz eğilimlerin nedeni, bu insanların sapık bir iradeye kendilerini kaptırmış olmalarıdır. Suçluların "akıl hastası" oldukları ve "bozuk veya topluma hazırlanmamış kişiliğe" sahip oldukları ifadeleri de aynı genel görüşü anlatır. Nasıl ifade edilmiş olursa olsun, geleneksel anlayış suçun nedenlerinin kişilikte yattığını ve cezalandır-

¹ Erving Goffman, "The Characteristics of Total Institutions," *Symposium on Preventive and Social Psychiatry*, U.S. Government Printing Office, 1957, s. 43-84.

² R. A. Cloward and L. E. Ohlin, *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*, Free Press, 1960. ve A. K. Cohen, *Delinquent Boys*, Free Press, 1955.

ma veya tedavi edici olsun, suç denetleme yöntemlerinin bireysel suçlulara yöneltilmesi gerektiğini savunur.

6.7 Suçluluk konusunda akılcı ve bireyci anlayış, hapishane nin toplumsal yapısı üzerinde önemli etkide bulunur. Hapishanedeki toplumsal mevkileri nasıl etkilemektedir bu anlayış? Hapishane genel olarak iyilik güçleri (görevliler) ile kötülük güçleri (mahpuslar) arasında bir çatışmalar dünyası olarak görülür. Bu çatışmada otorite ve adalet, görevlilerin müttefiki sayılır. Böylece görevliler egemen, mahpuslar ise bağımlı mevkilere getirilmiş olurlar. Bu mevkiler sabittir ve tersine döndürülemez. Bu statü farkları ve bunun katıldığı dolayısıyla hapishanedeki etkileşme biçimi, kast düzenine benzetilmektedir (12.60-12.63). Bu kast düzeninin başlıca görevleri, hapishane topluluğu içinde herkesin rollerini aydınlatmak, istikrarlı kılmak ve görevlerinin hakimiyet ve otoritesini korumaktır.

6.8 Kast düzeni, değişik toplumsal mevkilerde yer alan kişiler için özel roller saptıyan toplumsal normlarla düzenlenir. Birçok norm dizileri bulunabilir. Her şeyden önce toplumun hapishanede de, başka yerde de aynı şekilde uygulanması gereken yasaları vardır. Aradaki fark şu ki, bu yasaları hapishanede ihlâl edenler genellikle hapishane görevlilerince araştırılır, yargılanır ve cezalandırılır; oysa özgür toplumda bu ödevlerden her biri polis, mahkemeler ve islah evleri gibi ayrı ve bağımsız bir kuruluşça yapılır. İkinci bir normlar dizisi, mahpusların faaliyetlerinin çoğunu rutinleştiren kurallardan oluşur: yatma ve kalkma saatleri, yenecek yemekler, yapılacak işler, giyilecek üniforma, kabul edilecek ziyaretçiler ve sağ kestirme biçimi, vs. Üçüncüsü, mahpusların başka mahpuslarla birlik kurmaktan kaçınmalarını, "kendi zamanlarını kendilerinin doldurmasını," kendileriyle konuşmadıkça görevlilerle konuşmamalarını, görevlilere "bay" diye hitap etmelerini ve kendi bağımlı ve yalnız durumlarını daha birçok yollarla göstermelerini isteyen ayrıresmi etiket muşeretidir. Aynı yasalar, kurallar ve gayriresmi muşeret ölçüleri, görevlilerin mahpuslarla ilişkilerinde hâkim ve otoriter bir rol oynamalarını sağlar.

6.9 Çok defa normatif gerekler ile insanların hareketleri arasında belirli bir çelişme bulunur. Hareketlerin kurallara ve beklentilere uyup uymadığını hangi etkenler belirlemektedir? Uyuma, toplumsal normların açık ve tutarlı olmasına bağlıdır. Ayrıca kuralların istediği rolün güçlük derecesine ve yaptırım düzeninin getirdiği

ödülleri ve cezalara da bağlıdır. Çok defa kaale alınmayan başka bir etken de, uyma veya uymamanın beklenmekte olup olmadığıdır. Toplumsal kurallara uyulacağı yolundaki bir bekleme onları güçlendirir. Uyulmayacağı yolundaki bir bekleme ise bunun tersi bir etki doğurur.

6.10 Hapishanede kurallara uyulmayacağı yolundaki "bekleme", geniş ölçüde suçluların kuralları ihlâl etmeğe alışık ve istekli oldukları yolundaki geleneksel inanca bağlıdır. Bu inanç yüzünden mahpuslara, hapishane yönetimi veya politikası konularında hiçbir sorumluluk verilmemektedir. Hapishane hedeflerinin gerçekleştirilmesinden, bina ve teçizatın korunmasından, mahpusların sağlık ve refahından, mahpusların itaatini sağlamaktan yalnız resmi görevliler sorumlu tutulmaktadır. Sorumlulukların görevlilerde toplanması, mahpusları resmi kural ve beklernelerden yabancılaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak resmi normların, mahpusların hareketlerini düzenlemedeki etkinlik derecesi azalmaktadır.

6.11 Hapishanenin yaptırım düzeni, mahpusların kurallara uymayacağını beklediğini yansıtmaktadır. Mahpuslar kendi-kendilerini kayıtlamadıklarına göre, bunun yerine fiziki ve toplumsal kayıtlar konmaktadır. Mahpusları denetlemek için duvarlar, parmaklıklar, kilitler, ateşli silâhlar, vs. kullanılmaktadır. Toplumsal kayıtlar, kötü davranışların cezalandırılması, mahpusların başkalarıyla ilişkilerinin (ziyaretler, mektuplar, hücreye kapatma, vs.) düzenlenmesi ve mahpusların hapishane kolaylıklarından yararlanmasının denetim altında tutulmasıdır. Bu yaptırımlar esas olarak, mahpusların toplumsal normlara karşı olan tutumları veya duygularıyla değil, açık davranışlarıyla ilgilidirler. Bundan dolayı mahpuslar, eylemlerini yaptırım düzeninin istemlerine uydurmak şüretiyle "zamanlarını doldurmayı" öğrenirler. Çok defa en iyi davranışlı mahpuslar, en hilekâr ve sabıkalı olan suçlulardır.

6.12 Resmi normlara tepki olarak, mahpuslar da kendi normatif beklerneler düzenlerini geliştirirler. Genellikle mahpusların beklerneleri resmi kurallarla çatışır. Mahpusların normları, onların resmi görevlilerle işbirliği yapmamalarını ister. Herhangi bir mahpus hakkında hiçbir bilgi vermemeledirler. Yasa dışı faaliyetleri saklamağa çalışırlar, vs. Bu normlar çok güçlü yaptırımlarla uygulanırlar. Bunlara uymayanlar afaroz edilir, alay konusu olur ve bazen de fiziki tecavüze uğrarlar.

6.13 Toplumsal yapı konusunda yukardaki açıklama, toplumda görülen çözülme belirtilerini giderme aracı olan geleneksel hapishanelerin bizzat kendisinin çözülmekte olduğunu göstermektedir. Üç çözülme alanı özellikle kayda değer. Birincisi hapishane hedefleri arasındaki çatışmadır. Örneğin işlâh, hapishane güvenliği ve cezalandırma amaçları bazen birbiriyle bağdaşmamaktadır. İkincisi resmi kurallar ile beklenen-hareket-tarzi arasındaki çelişmelerdir. Mahpusların kurallara uygun şekilde davranmaları öngörülmekte ise de, imkân buldukları takdirde bu kuralları ihlâl edecekleri varsayılmaktadır. Üçüncüsü, mahpuslar topluluğunun normları ile hapishanenin resmi kuralları arasındaki aykırılıktır. Bu rol-istemleri dizilerinden birane uyan davranışlar, zorunlu olarak ötekini ihlâl etmektedir. Sonuç olarak toplumsal yapıdaki bu açık bozukluklar, hapishanenin etkinliğini azaltmaktadır.

6.14 Bu çözülme belirtileri, neden hapishaneye bazen "suç okulu" dendiğini açıklamaktadır. Bu belirtiler, hapishanenin yeni baştan örgütlenmesi gerektiğini göstermektedirler. Şüphesiz yeniden-örgütlenme eğilimi vardır. Yakın zamanların önemli yenilikleri arasında grup tedavisi, mahpus danışma kurulları, kamplar ve başka asgari-hapishane-hizmetleri, mahpuslar için izinler ve ev ziyaretleri, seçme mahpusların toplumda işe yerleştirilmesi ve hapishanedeki çıktıktan sonra da eğitimin devam ettirilmesi gibi programlar yer almaktadır. Bu programların hedefleri, mahpusların hapishane yönetiminin bazı kesimlerine gittikçe daha çok katılmalarını sağlamak, görevlilerin normları ile mahpusların normları arasındaki çelişmeleri azaltmak ve mahpusların kurallara uymasını sağlayacak bir ortam yaratmaktır. Bu araçlar sayesinde hapishane örgütünün bazı sorunlarının çözümlenebileceği umulmaktadır.

¹ Hapishanedeki toplumsal yapının daha tam bir tasviri için bkz.: C. Schrag, "Some Foundations for a Theory of Correction," D. R. Cressey (derl.) *The Prison: Studies in Institutional Organization and Change*, Holt, Rinehart, and Winston, 1961, s. 309-357. Yine bkz.: D. R. Cressey, "Limitations on Organization of Treatment in the Modern Prison," *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*, Social Science Research Council, pamphlet 15, s. 78-110; G. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton University Press, 1958; ve D. Clummer, *The Prison Community*, Rinehart, 1958.

II. TOPLUMSAL YAPININ BİLEŞKENLERİ VE NASIL BÜTÜNLEŞTİKLERİ

6.15 Bazı amaçlara ulaşmak için bütün gruplar ve toplumlar faaliyetlerini bir toplumsal yapı içinde örgütlerler. Herhangi bir yapının bileşkenleri şunlardır: (1) bir normatif düzen, (2) bir mevkiler örgüsü, (3) bir yaptırım düzeni, (4) bir beklenen-karşılıklar dizisi ve (5) bir eylem düzeni. Eylem en son üründür. Normlar, mevkiler, yaptırımlar ve beklentiler, eşgüdüllü eylemler üretmek üzere düzenlenmişlerdir. Ülkü olarak grup üyelerinin eylemi öngörebilmeleri ve böylece başlangıçtaki hedefleri gerçekleştirebilmeleri için, normlar mevkilere bağlanmış ve yaptırımlarla uygulanmaları sağlanmıştır. Toplumsal yapının bileşkenleri gerektiği biçimde bütünleşmiş olmadıkça bu ülküye ulaşamaz. Aşağıdaki paragraflarda yasal bütünleşmenin bazı sorunları tartışılacaktır.

A. Normatif düzen

6.16 Toplumsal yapı, belli kimselerden toplumsal mevkilerine bağlı olarak istenen rolleri saptıyan normlar üzerine kuruludur. İki türlü rol istemi ayırdedilebilir:

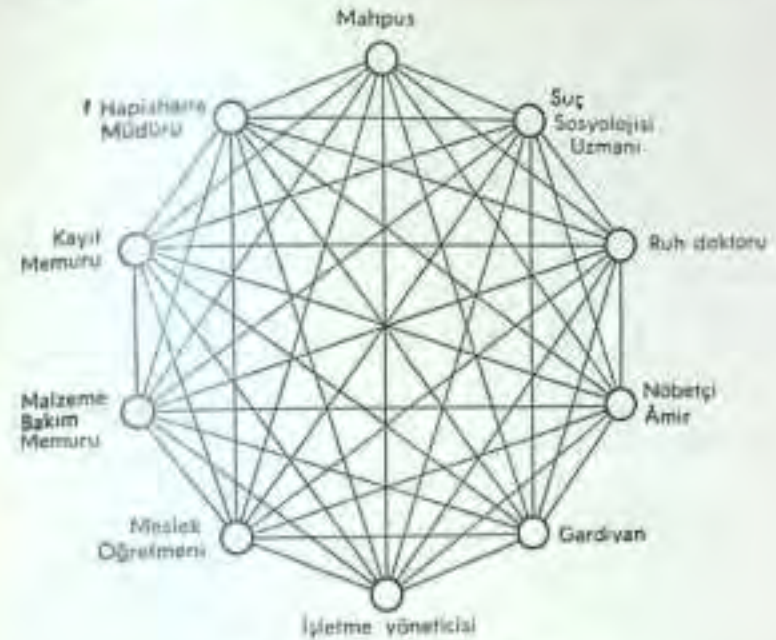
- Rol verici kurallar:** Resmî yasalar, kurallar, tüzükler. Genellikle yazılıdır. Resmî ödülleri ve cezaları yaptırıma bağlanmıştır.
- Rol beklentileri:** Gayriresmî etiket veya muamele kuralları. Genellikle yazılı değildirler. Afareza etme, alaya alma, saygı, prestij, vs. gibi gayriresmî yollarla yaptırıma bağlanmıştır.

Rol beklentilerinin etkinliği, geniş ölçüde açık ve tutarlı olmalarına bağlıdır. **Rolün açıklığı**, rol gereklerinin neler olduğunu tam olarak anlamakta karşılaşılan güçlük derecesini anlatır. **Rolün tutarlılığı** ise, rol gerekleri arasında görülen çelişmelerin sayısına bağlıdır. Örneğin hapishanede, mahpuslar için rolün gerekleri çok defa açık, fakat tutarsızdır. Gerekler anlaşılmaz, ya da tutarsız oldukları ölçüde normatif düzen çözülmüş demektir.

B. Mevki örgüleri

6.17 Bir grubun etkinliği, türlü rollerin işbölümü içinde birbirine nasıl bağlandığına göre değişir. Roller, bireylerin grubun etkileşme düzeni içinde tuttukları mevkiye göre dağıtılır. Mevkiler, kişisel özelliklere (yaş, cinsiyet, öğrenim, vs.) ve toplumsal faaliyetlere (önder, ardış, yenilikçi, vs.) göre dağıtılır. Birbirleriyle önem-

li karşılıklı ilişkileri olan türlü mevkiler, bir mevkiler örgüsü meydana getirirler. Örneğin bir hapishanedeki mevkiler örgüsü aşağıdaki mevkileri içine alabilir:

Bir Hapishanedeki Mevkiler Örgüsü

6.18 Her mevkinin kendine özgü rol-gerekleri dizisi vardır. Bir mevkinin başka mevkilerle ilişkilerini, rol istemleri ve/veya rol beklentileri düzenler. Örneğin yukarıda sayılan hapishane mevkileri arasında, birbirinden farklı 45 tane iki-yönlü ilişki vardır (müdürün alma memuru, mahpus-suç sosyolojisi uzmanı, meslek öğretmeni-malzeme bakım memuru, vs.). Başka türlü ilişkiler (üç yönlü, dört yönlü) de gözlemlenebilir. Bundan başka hapishane mevkileri, hapishaneyi dış dünyaya bağlayan bir dış örgütün parçasıdır - hâkim, savcı, savunma avukatı, serbest bırakma kurulu üyesi, polis memuru, hükümet görevlisi, vergi mükellefi, vs. Hem iç ve dış mevkiler örgülerini, hem de mevkiler arasındaki türlü ilişki imkânlarını göz önünde tutarsak, hapishanedeki etkileşme düzeninin binlerce ilişki biçimini kapsıyabileceğini görürüz. Mevki örgülerinin görevi, her örgütlenmiş grubun özelliği olan onbinlerce ilişkiye bir düzen getirmektir.

6.19 Mevki örgütlerinin iki özelliğine daha değinmek gerekir. Birincisi insanların, mensup oldukları türlü gruplarda değişik mevkiler işgal edebilecekleridir. Örneğin bir hapishane müdürü, aynı zamanda bir koca, bir baba, bir kilise komitesi üyesi, bir mason, bir dekan vs. de olabilir. Bir kimsenin belli bir zamanda işgal ettiği değişik mevkileri belirtmek üzere mevkiler-dizisi terimi kullanılmaktadır. Bir örnek için Şekil 13'e bakınız. İkinci özellik, bir örgüt içindeki mevkilerin zaman dizileri veya sıralar halinde birbirlerine bağlı olduklarıdır. Böylece bir mevki doğal olarak bir başkasını izler ve bir üçüncüye de önderlik eder. Böyle birbirini izleyen mevkileri anlatmak için, mevkiler-sırası terimi kullanılmaktadır. Örneğin bütün toplumlar, çocuk-yetişkin-yaşlı sırasını bilirler. Bunun gibi bir mahpus, bir zamanlar özgür bir yurttaşı. Belki bir gün iyi davranışından dolayı mahkûmiyeti bitmeden serbest bırakılacaktır. Yeniden suç işlemezse, özgür yurttaş mevkisini yeniden elde edebilir. Mevki dizileri ve sıraları, belli bir kimseden istenen roller yağınını düzenlemek suretiyle toplumsal hayatın örgütlenmesine yardım ederler.

C. Yaptırım Düzeni

6.20 Toplumsal grupların âhenkli ve etkili bir biçimde işlemesi için, hareketlerin rol gereklerine uyması gerekir. Grup üyeleri çok defa, eğitimlerinin ve öbür topluma-hazırlanma biçimlerinin (7.34-7.36; 19.5) sonucu olarak, gönüllü bir biçimde rol gereklerine uyarlar. Ancak hemen hiçbir grup, yalnızca üyelerinin gönüllü davranışlarına güvenemez. Bu yüzden, istenen ve istenmeyen davranışlara verilmek üzere saptanmış ödüller ve cezalarından kurulu yaptırım düzenlerine başvururlar. Yaptırımlar olumlu (ödüller) veya olumsuz (cezalar) olurlar. Fiziki (kuvvet kullanma, hapsedme, vs.) veya toplumsal (alaya alma, prestij, vs.) olabilirler. Mahkemeler ve başka yetkili kuruluşlar tarafından resmen uygulanabildikleri gibi, grup üyeleri tarafından gayri resmî olarak da uygulanabilirler. Genellikle kullanılan yaptırımların niteliği ve şiddeti, davranışların kurallara aykırılığının nitelik ve şiddetine bağlıdır. Önemsiz aykırı davranışlar için grup üyeleri, bu davranışta bulunan üye ile teması veya arkadaşlığı geçici olarak kesebilirler. Aykırı davranışta direnirse, o üye prestijini yitirir ve kötü bir ad kazanır. Şiddetli ve ısrarlı ay-

* Mevkiler ve roller üzerine yapılmış enilgenemel bir aspirik inceleme için bkz.: N. Gross, W. S. Mason, and A. W. McEachern, *Explorations in Role Analysis*, Wiley, 1958.

kırı davranışlar, çok defa alaya alınma, para cezalarına çarptırılma veya afroz edilme sonucunu verir. Bu davranışların sahibi, tutumunu ve hareketlerini değiştirmesse grup üyeliğinden kesin olarak çıkarılabilir.

6.21 Kurallara uyumu sağlamak için, genel olarak hem iç yaptırımlara, hem de dış yaptırımlara ihtiyaç vardır. Grubun üyeleri normatif düzene duygusal olarak bağlı değilse, yaptırımlar düzenini desteklemeleri beklenemez. Bu, üniversite öğrencileri arasında yapılmış bir araştırmayla da doğrulanmıştır. Araştırmacı, öğrencilerden sınav denetçiliği yapmakta olduklarını tasarlamalarını istemiş ve şu talimatı vermiştir:

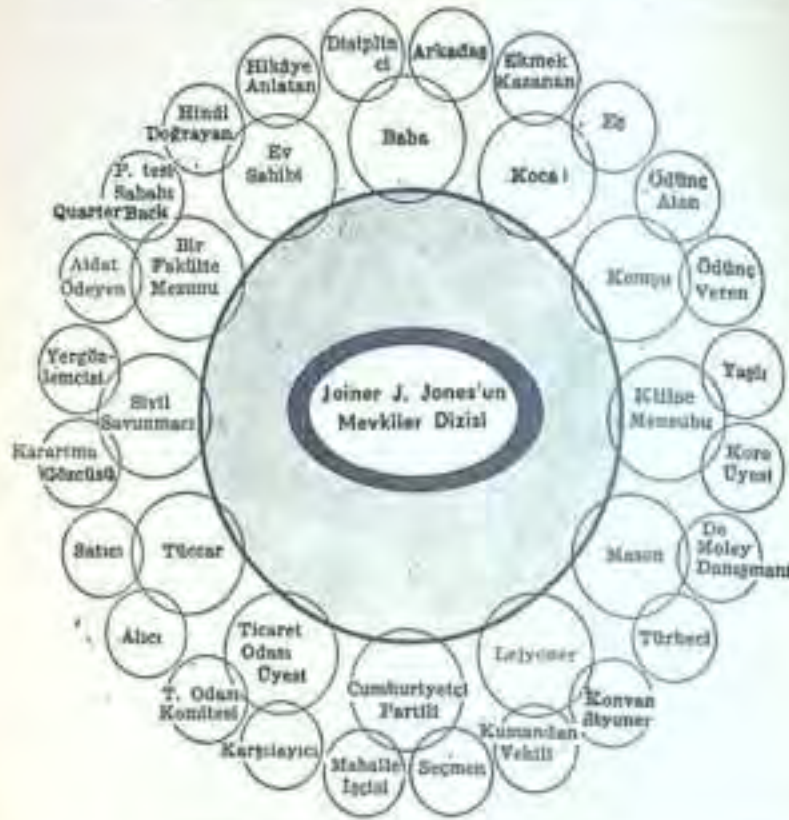
Sınavın ortasına doğru bir öğrencinin açkına kopya çekmekte olduğunu görüyorsunuz. Öğrenci daha önce hazırlanmış olduğu notlara bakarak cevaplarını yazmaktadır. Sizin notları gördüğünüzde ve onun yakınında durduğunuzda farkedince size, "Fıkâhî yakalandım. İşte o kadar." diye fualdıyor.

Denetçilerden böyle bir durumda ne yapacakları soruluyordu. Şiddetli yaptırımlardan (öğrenciyi dışarı atıp kopya çektiğini idareye bildirmek) meseleyi bilmezlikten gelmeye (hiç birşey olmamış gibi davranmak) kadar varan bir dizi seçim imkânı verilmişti. Araştırmacının sonuçları gösteriyor ki, eğer kopya çeken öğrenci denetçinin arkadaşı veya oda arkadaşı ise ve denetçi başka kimsenin durumunu bilmediği inancındaysa, hafif bir ceza verilmesi veya hiçbirşey yapılmaması olasılığı daha kuvvetlidir. Denetçinin eylemlerini yalnız onun rol gerekleri tayin etmektedir. Bu eylemler çok değişik pragmatik mülâhazalara dayalıdır: durumu idareye bildirdiği takdirde arkadaş veya oda arkadaşının kendisine karşı uygulayabileceği yaptırımlar, bildirmede okul idaresinin uygulayabileceği yaptırımlar, vs. Herhangi bir belli durumda insanların davranışları, eylemlerinin sonuçları konusundaki beklemelerinden etkilenmektedir. Normlara aykırı hareketler olumsuz yaptırımlarla karşılanmadığı takdirde, söz konusu normlar etkisiz normlar demektir. Bundan dolayıdır ki yaptırım düzenleri, toplumsal yapının temel bir parçasıdır.

D. Eylem düzenleri: bekleme ve yapma

6.22 Bütün toplumsal mevkiler arzu edilen mevkiler değildirler. Bunun gibi bütün roller de, tasvip edilen davranışlar gerektirirler.

* S. A. Stouffer, "An Analysis of Conflicting Social Norms," *American Sociological Review*, December, 1949, s. 707-717.

ŞEKİL 13. Bir yetişkin erkeğin, modern kent toplumunda oynayabileceği rollerin ve bulunabileceği mevkilerin hazırları.

mezler. Bütün grupların uymazları, asileri, dışarda saydıkları ve ihraç ettikleri bireyler bulunur. Bu tasvip edilmiyen roller de, tasvip edilen roller kadar toplumsal baskılardan etkilenirler. Tasvip edilmiyen roller genellikle toplumsal normlarca istenmezler; fakat grup üyeleri bunları sık sık beklerler. Bir çocuk şu veya bu nedenle "kötü çocuk" ününü edinmiş olabilir. Bundan dolayı birçok kimse onun tasvip edilmiyen davranışlarda bulunacağını bekleyebilir. Bu olumsuz değerlendirmeler ve beklentiler, çocuğu kötü davranışlarda bulunmağa teşvik edebilir. Bunun tersi de mümkündür. "Kötü bir çocuk"a tasvip edilen davranışları gerekli kılan bir rol verilirse, bu

rol o çocuğu düzeltmeğe ve toplumsal mevkini değiştirmeye yarayabilir.

6.23 Şu koşullar yerine geldiği zaman esgüdümüli bir eylem düzeni ortaya çıkabilir: (1) Gruptaki mevkilere yüksek değer verilmektedir; (2) rol istemleri açık ve tutarlıdır; (3) yaptırımlar tekbiçimli olarak uygulanmakta ve gruptaki kanaatlarca desteklenmektedir; (4) grup üyeleri, arkadaşlarının genellikle grup koşullarına uyacaklarını beklerler. Bu koşullar yerine gelmediği ölçüde uymazlık, grup gerginliği ve anlaşmazlık ortaya çıkacaktır. Yani toplumsal yapı, grup örgütlenmesi bakımından temel gerekliliktir. Yapı, yalnız grup gerginliğini ve anlaşmazlığını değil, genel olarak toplumdaki grup ilişkilerinin tümünü belirler. Alle hayatında, sanayi ilişkilerinde, ırk ve kültür azınlıklarının savaşlarında ve uluslararası olayların gittikçe genişliyen alanlarında görülen grup gerginliği ve anlaşmazlığının altındaki temel neden yapıdır.

III. MEVKİ VE ROLLERİN GÖSTERGELERİ: KÜLTÜRLERARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ*

A. Toplumca verilen mevkiler ve roller

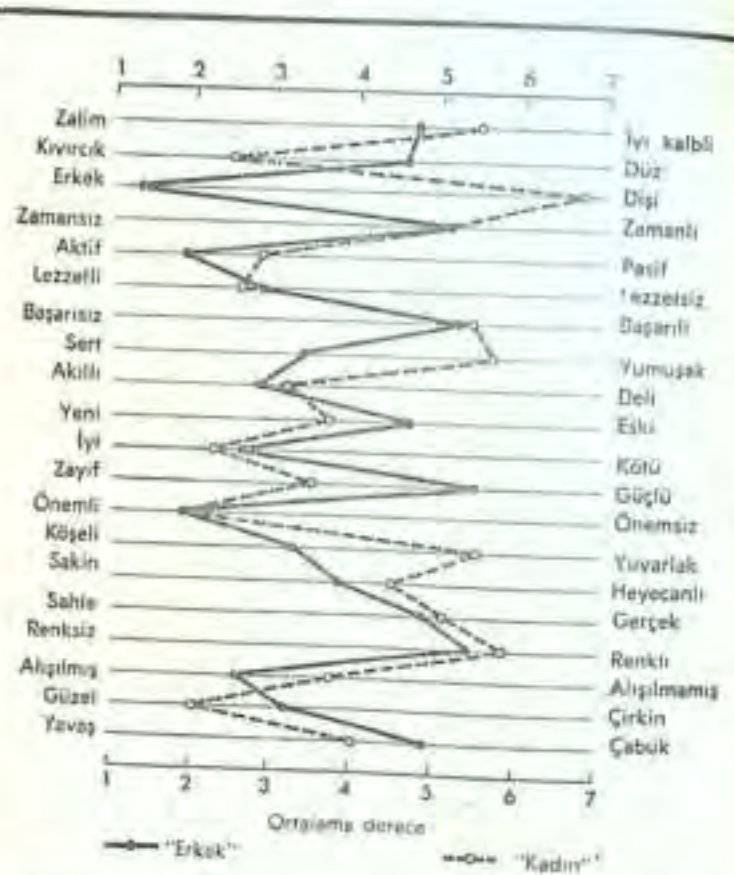
6.24 Bütün toplumlarda, mevkî ve rollerin verilmesini düzenlemek üzere bazı göstergeler seçilir. Toplumca verilen mevkî ve rollerin edinilmesi, bireyin denetiminde olmıyan şartlara dayalıdır: cinsiyet, yaş, ırk, kast, vs. gibi. Bu şartlar topluluk içinde bilindiği için, bireyin ilerde oynayacağı rollere hazırlanmasına doğuştan hemen sonra başlaması mümkündür.

6.25 Cinsiyet göstergeleri: Bütün toplumlar erkek ve kadınlara farklı roller verirler (12.66). Pek çok toplumda bu farklılıklar iki cins arasındaki fizyolojik ayrılıklarla açıklanmaya çalışılır. Ancak kadın ve erkeklere verilen rollerin türlü toplumlara içine alan karşılaştırmalı bir incelemesi, bu farkların hemen tamamen kültürcü bir ürünü olduğunu göstermektedir. Değişik toplumlarda kadın ve erkeklere atfedilen psikolojik özellikler bile o kadar değişmektedir ki, bunların fizyolojik temeli olamaz (bkz.: Şekil 14). Kadınları meleklerin yöneticisi gibi gören çağdaş düşünce, İrokalılar

* Bu keatin, esas olarak Ralph Linton, *The Study of Man*, Appleton-Century-Crofts, 1936, s. 113-131'den alınarak uyarlanmıştır.

arasında kadınların çok usta işkenceci oldukları ve işkence etmekten sadistce bir zevk aldıkları düşüncesiyle tam bir çelişme teşkil etmektedir. Son iki kuşak bile bizim toplumumuzda kadına izafe edilen psikolojik özelliklerde büyük bir değişime uğramıştır. 1800'lerin ince, bayılırken hanımefendisi artık çok seyrek görülmektedir.

İKİ KELİMENİN SEMANTİK PROFİLLERİ

ŞEKİL 14. Yukarıdaki veriler, 2. sınıf üniversite öğrencilerinin erkek ve kadın kelimeleri karşısında tutumlarını belirten iki cinsiyet 20 değişik boyut üzerinde nasıl tutumlandıklarını göstermektedir. (Donald M. Johnson, *Psychology*, Harper, 1961, s. 236.)

6.26 Değişik toplumlarda mesleki rollerin verilisinde cinsiyet farkları daha da belirgindir (20.33). Arapeş kadınları her zaman erkeklerden daha ağır yükler taşırlar, "çünkü onların başları çok daha sert ve güçlüdür." Bazı toplumlarda, el işlerinin çoğunu kadınlar yapar. Bazen ise yemek pişirme, ev işleri ve bebek bakımı bile normal erkek işleri sayılmakta ve kadınlar zamanlarının büyük kısmını gösterişli biçimde giyinmeğe harcamaktadırlar. Gebelik ve çocuk bakımı, kadınları her zaman daha aktif işlere girmekten alıkoymaz. Tasmanyalılar arasında ayı balığı avlamak kadın işiydi. Kadınlar ayıbalığı kayalarına kadar yüzer, sezdirmeden hayvanlara yaklaşır ve hep birlikte döverek öldürürlerdi. Tasmanyalı kadınlar, yüksek ağaçlara tırmanmayı gerektiren oposum avını da yaparlardı.

6.27 Yaş göstergeleri: Mevki ve rollerin yaşa göre dağılması, cinsiyete göre dağılması kadar evrensel bir olaydır. Bütün toplumlar en aşağı üç yaş grubu tanırlar: çocuk, yetişkin ve yaşlı. Çocukluktan erginliğe geçiş, kızlarda kesin tarihi tesbit edilebilen, oğlanlarda ise birkaç hafta veya ayda beliren fizyolojik olaylardan anlaşılır. Ancak çocukluktan erginliğe fizyolojik geçiş, zorunlu olarak bireyin bir toplumsal mevkiden bir başkasına geçmesiyle çakışmaz. Örneğin bazı toplumlarda hem erkekler, hem de kızlar, fizyolojik olgunluğa ulaştıktan sonra da hukuken çocuk kalmakta devam etmektedirler. Çocuk fizyolojik erginliğe ulaştığı zaman değil, ancak içinde bulunduğu toplumca resmen kabul edildiği zaman yetişkin bir kimse olur. Bu kabul çok defa erginliğe ulaşan çocuklar için yapılan merasimlerde ifadesini bulur. Bu merasimlerin en önemli yanı, fizyolojik erginliği değil, toplumsal erginliği belirlemesidir.

6.28 Cinsiyette olduğu gibi yaşta da, biyolojik etkenler kültürel etkenlerden sonra gelirler. Bazı işler çocuklara verilemez, çünkü ya güçleri yetmez, ya da gerekli teknik yetenekleri edinmek için yeter zamanları olmamıştır. Bununla birlikte ana-babalarla çocukları arasındaki karşılıklı tutumlar ve çocuğa verilen önem, bir kültürden ötekine geniş ölçüde değişmektedir. Amerikalıların Puritan ataları arasında çocuklar görülür, fakat duyulmazdı; çocuklar büyüklükten ayrı masada yemek yerlerdi. Buna karşılık bir Polinesyalının en büyük oğlu, krallık sülalesinin bütün mana'sına (= doğuştan üstün gücüne) sahip sayılırdı. Toplumsal bakımdan babasından ve annesinden daha üstün tutulurdu ve onlar tarafından disiplin altına alınmazdı. Türli toplumlarda yaşlılara tanınan roller ise, çocuklara tanınan rollerden daha çok değişmektedir. Bazı toplumlarda yaşlı

ıdır çalışmaz ve çocukları onları besler. Bazılarında ise yakacak odun toplamak gibi fazla fiziki güç gerektirmiyen monoton işleri çoğunu yaşlılar yapar. Sık sık yaşlı kadınların, genç kadınlar eğlenebilsin için, çocuklara bakma işini üzerlerine aldıkları görülür. Bazı yerlerde yaşlılara saygı gösterilir; bazı yerlerde ise ağır iş yapamaz duruma gelir gelmez gereksiz bir yük sayılırlar. Pek çok toplumda, arzularına az önem verilse bile yaşlıların görüşlerine başvurulur. Bu âdetin isabetli bir pratik temeli vardır: yaza-öncesi bir toplulukta, yaşlılık çağına kadar yaşayabilen birey genellikle yetenekli bir kimsedir ve onun anıları, her durum için başvurulabilecek bir türü kitaphtır.

6.29 Yetişkinlik mevkiinden yaşlılık mevkiine geçiş bazen güç olmaktadır; çünkü iki mevki için söz konusu olan faaliyetler farklı kişilik tiplerini gerektirmektedir. Örneğin Komancılar arasında yetişkin erkek, sert, kendine güvenen ve atılgan bir savaşçıydı. Yaşadığı toplumsal ilişkilerin en çoğu yarımaya dayalıydı. Zayıf kişilere bakmadan, güçlü yettiği kadar herşeyi alır ve sahiplenirdi. Farklılıkları gidermek için hakeme başvurmayı istemek veya kendisini küçümseyenleri görmezlikten gelmek bir zayıflık belirtisiydi ve prestij yitmesine yol açardı. Buna karşılık yaşlı erkeğin akıllı ve kibar olması, küçümsemeleri görmezlikten gelmeğe ve hakarete tahammül etmeğe istekli olması beklenirdi. Onun ödevi, yeryüzünde tavsiyelerde bulunarak, savaşçılar arasındaki kan davalarını çözümlü olarak ve yeni düşmanlar kazanmasını önleyerek kabilesinin refahı için çalışmaktı. Genç erkekler savaş ve şeref için mücadele ederlerken, yaşlılar barış ve sessizlik için uğraşırdı. Görüldüğü gibi savaşçılar, yaşlılık çağını hazırlanmıyorlar, savaşta ölmeyi daha yeğ tutuyorlardı. Tüklenen fiziki güçleri onları yeni mevkiilerini almağa zorladığı zaman, bir çoğu bunu istemiyerek kabul ederdi; güçlü büyüye sahip olanlar ise, gençlik çağına ödev ve faaliyetlerini sürdürmeğe çalışırdı. Yaşlılar, yalnız daha güçlü oldukları ve kadınlar tarafından beğenildikleri için gençleri kuskunlardı. Gençlerin büyücülük gücü az olduğundan, yaşlılar kötü büyülerle gençleri öldürmeğe çalışırdı. Komancı folklorunda iyilik büyücülerini her yastan olabildiği halde, kötülük büyücülerinin daima yaşlı olmaları anlamlıdır (17.62).

6.30 Yukarıda değinilenlerle yakından ilgili bir başka toplumsal mevki de ölümlerin mevkiidir. Biz ölümleri topluluğun üyeleri olarak düşünmeyiz; fakat ölümlü tıpkı çocukluktan yetişkinliğe geçiş

gibi, bir değişimden ibaret sayan toplumlar vardır. Ölen bir kimse toplumunu terk etmemektedir. Yalnızca bazı hak ve ödevleri terk etmekte, başka hak ve ödevler edinmektedir. Örneğin Tanala kabilesi için yaşayanlarla ölümler eşit ölçüde gerçekleştirir. Yaşayanlar ölümlerin geri dönmesini önlemek isterlerse de, bunlar kabilenin tamamlayıcı parçası olmaktan devam ederler. Önemli olaylardan haberdar edilmeleri, törenlere çağrılmaları ve her yemekte hatırlanmaları gerekir. Buna karşılık kendilerine akıl danışılabilir, topluluk işleriyle ilgilenebilirler ve grubun geleneklerinin koruyuculuğunu yapabilirler. Ölümler yaşlıların tutuculuğunu sürdürürler; görülmeyen varlıkları ve devamlı bekçilikleri, yaşayanların iyi davranmalarını sağlamakta ve yenilikleri önlemekte başka herşeyden daha etkili olmaktadır. Bazı ölümlerin yetenekle elde edebilecekleri bireysel roller de olur. İtali Betsileo erkek ve kadınları sık sık, belli şeyler karşılığında, öldükten sonra yaşayanlara yardım edeceklerine söz verirler. Bu bireylerden birinin ölümünden sonra bir anıt dikilmekte ve insanlar burda dua edip hediyeler bırakmaktadırlar. Eğer yeni ruh görevlerini başarıyla yerine getirirse, ona tapınma bir mezhep haline gelebilir. Kendisinden beklenen görevleri yerine getiremediği takdirde ise çabucak unutulur.

6.31 Akrabalık Göstergeleri: Bütün toplumlarda bazı toplumsal mevki ve rolleri biyolojik ilişkiler belirler. Bireyi ana-babası, kardeşleri ve başka akrabaları ile ilişkilerinde belli davranış kalıpları içine koyan olay doğumdur. Aile içindeki rolleri etkileyen fizyolojik etkenler, cinsiyet ve yaş rollerini etkileyen fizyolojik etkenlerin hemen aynıdır. Küçük çocuk ile annesi arasında beslenme üzerine kurulu özel bir ilişki bulunmakla birlikte bu ilişki kısa zamanda bozulmaktadır. Doğumdan iki yıl sonra herhangi bir yetişkin kadın, çocuğa annesinin yapabileceği her şeyi yapabilir; herhangi bir yetişkin erkek de, kadın hamile kaldıktan sonra, babasının rolünü üzerine alabilir.

6.32 Erkek ve kız kardeş gibi biyolojik bir temele dayalı olan roller şaşılacak kadar değişiktirler. Bazı toplumlarda erkek ve kız kardeşler en yakın akrabadırlar. Başka bazılarında, soru ve cevaplarını birbirlerine iletecek bir üçüncü kimse bulunmadıkça birbirleriyle konuşamazlar bile. Bazı düzenlerde en büyük çocuk, öbürlerinden daha yüksek prestije sahiptir ve ona saygı gösterilmesi ve uyulması gerekir. Başka bazılarında hakimiyet sorununu çocukların kendileri çözümlerler; daha başkalarında ise en küçük çocuk ken-

dinden önce gelen bütün kardeşlerden daha yüksek prestije sahiptir. Şu veya bu toplumda, mümkün olan hemen bütün usuller görülebilir; bu, bir usulün bir başkası kadar iyi işleyebileceği bir serbest değişim alanı bulunduğunu anlatır. Bazı toplumlarda çocuğu babasının akrabalarıyla daha sıkı bir ilişki içine sokmak için, onun annesine karşı olan bağımlılığı kırılmağa çalışılır. Çocuğa, annesinin gerçekten ailenin üyesi olmadığı öğretilir ve çocukla annesi arasında düşmanlık yaratılmağa çalışılır.

6.33 Mevkilerin verilmesinde gösterge olan akrabalık türleri de çok geniş değişimler gösterir. Bazı toplumlar yalnız yakın akrabaları tanıır; birinci derece yeğenden daha uzak kalan akrabalar arasındaki karşılıklı haklar ve ödevler konusu ise belirsizdir. Başka bazı toplumlar da anne veya babadan birinin tarafını seçmekte ve bu taraftaki akrabalarını en uzak derecelere kadar kullanmakta, fakat öbür taraftan akrabalarından yalnız en yakınlarını bilmektedirler. Her iki taraftan akrabalıkları çok uzak derecelere kadar kullanan pek az toplum vardır. Böyle yerlerde kan akrabalığına göre edinilen mevkiler, kabilenin bütün üyelerinin karşılıklı hak ve ödevlerini belirleyebilir. Avustralya'daki bazı gruplarda kan akrabalıkları yalnız bütün bir kabileyi kapsamakta kalmamakta, başka kabilelerdeki birçok bireyi de içine almaktadır. Bir yabancı böyle bir grubu ziyaret ettiğinde yaşlılar, kendi gruplarındaki sülalelerden biriyle ortak bir nokta buluncaya kadar o yabancının sülalesini öğrenmeğe çalışırlar. Böyle bir ortak nokta buldukları zaman, ziyaretçinin kendi gruplarındaki bütün üyelerle olan akrabalık bağlarını saptar ve onu derhal toplum yapısı içine oturtan ödev ve sorumluluklarını belirlerler. Böyle bir akrabalık bağı bulunmadıkları takdirde genellikle yabancıyı öldürürler.

6.34 Biyolojinin şartlandığı başka bir akrabalık türü ise, hemen bütün toplumlarca tanınmaktadır. Bu akrabalık bağı, bireyler arasındaki hemen hemen sürekli cinsel birleşmelerden, yani evlenmeden doğmaktadır. Bu birleşmelerin önemi sürekli olmalarından, toplumsal tanınmalarından ve doğacak çocuklar dolayısıyla yol açtıkları bir dizi kan bağlarından ileri gelmektedir. Gelişigüzel veya geçici cinsel birleşmeler genellikle toplumda yalnız olumsuz açıdan tanınmakta, bilmezlikten gelmekte veya ayıplanmaktadır. Buna karşılık evlenme, daima bir dizi mevkiler ortaya çıkarır. Örneğin bir insanın ana-babası ile metresi hiçbir karşılıklı haklar ve ödevler ilişkisinde taraf olmadıkları halde, ana babası ile karısı daima böyle

ilişkilere taraftırlar. Cinsel birleşmeden doğan akrabalıklarla kan bağlarından doğan akrabalıklar, bütün toplumlarda birbirleriyle ilişkilidirler. Kan akrabalığı, aralarında evlilik münasebeti kurulabilecek olan bireyler grubunun sınırlarını belirler. Bu düzen genellikle olumsuz niteliktedir. Bazı kan akrabalarının birbirleriyle evlenmesi yasaklanmıştır; fakat aralarında kan akrabalığı bulunmayan bireyler arasında seçim özgürlüğü tanınmıştır. Ancak cinsel düzenlemelerin olumlu nitelik taşıdığı toplumlar vardır. Bu toplumlarda bir erkek yalnız annesi veya kızkardeşi gibi bazı kadın akrabalarla evlenemez; fakat dayısının veya halasının kızları gibi bir özel kadınlar grubu içinden evlenmesi zorunluluğu vardır. Bazı durumlarda bu kurallar öylesine güçlüdür ki, bir erkeğin ya belli bir kadınla evlenmek veya bekâr kalmak dışında bir çıkar yolu bulunmayabilir.

6.35 Toplumsal Göstergeler: Bir toplum içindeki mevkî veya rollerin bir çoğu bireylere cinsiyet, yaş ve akrabalık bağlarına göre dağıtılmaktadır. Öte yandan yalnızca toplumsal etkenler de aynı biçimde mevkî ve rollerin dağılımını belirlemektedir. Bütün toplumlar üyelerini sınıflandırır ve bu sınıflara değişik derecede önem verirler. Bu sınıflar değişik yollarla ortaya çıkarlar. Teknik veya başka türlü yetenek farklılıklarından doğabilirler. Bir üniversite arkadaşlık grubu veya bir iş adamları kulübü gibi toplumsal birimlerin kurulması yoluyla da ortaya çıkabilirler. Bu türlü bölünmeler, bir toplumun başka bir toplumca egemenlik altına alınmasından da ileri gelebilir: böylece iki toplum, fetih üzerine kurulu Eski Dünya aristokrasilerinde olduğu gibi, tek bir görevsel birim içinde birleşmektedir. Toplumsal bölünmeler yetenek farklılıklarından doğduğu zaman bile bu bölünmeler babadan oğula geçmek yönünde bir eğilim gösterirler. Toplumsal bakımdan elverişli durumda olan bir bölünmüş üyeleri, bu durumlarını çocuklarına geçirmeğe çalışır ve aşağı bölünmüş üyelerinin kendi bölünmelerine girmesini önlerler. Birçok durumlarda bu eğilimler, toplumun bir dizi kalıtsal sınıf ve kastlar içinde örgütlenmesi sonucunu verirler. Böyle kalıtsal birimler daima toplumsal mevkîlerin verilmesini düzenleyen göstergeler olarak kullanılır.

B. Kazanılan mevkiler ve roller

6.36 Toplumlarda bireysel yetenekle elde edilen birçok mevkiler ve roller de vardır. Böyle mevkîlerin birçoğu, bireylerin toplum-

ca kabul edilebilir davranışlarda bulunmalarını sağlamak için yem hizmeti görürler. Veya bazı davranışlardan sakınmalarını sağlarlar. Bütün toplumlar günlük yaşayışlarında, esas olarak topluma verilen mevki ve rollere dayanırlar. Başarıyla elde edilen mevkilerin çoğu ise bu günlük yaşayışı çok derinden etkilemez. Şerefli mevkiler, bunları kazanan bireyler için son derece tatmin edicidirler; fakat toplumun normal işleyişi bakımından bunlar, entellektüellerimiz arasında fahri dereceler edinmeden veya *Kim Kimdir?*'de yer almadan daha hayati önemde değildirler.

6.37 Pek çok toplum, birçok rollerin başarıyla yerine getirilmesi için özel yetenekler gerektiğini istemiye istemiye kabul eder. Böyle yetenekler ancak nadiren çocukluğun erken yıllarında ortaya çıktığı için, söz konusu roller yarışmaya açık rollerdir. Bu roller için yapılan yarışmalar da cinsiyet, yaş ve toplumsal bağışıklarla sınırlıdır. Bireysel çabaların kuramsal olarak hiç sınırlanmadığı Amerikan toplumunda da gerçekte sıkı sınırlar vardır. Yarışmanın sınırlanması, toplumun bir ölçüde zarar etmesi sonucunu verir. Bununla birlikte toplumların, üyelerinin yeteneklerini kullanmamak yüzünden uğradıkları zarar, Amerikan geleneğinde yetişen kimselerin inanmak istediklerinden çok daha azdır. Bireysel yetenek, toplumun örgütlenmesinde çok önemli bir yer tutmasına imkân vermemesini gerektirecek kadar dağınık ve seyrektiler. Toplumlar ortalama bireyin, yani hiçbir özel yeteneği veya sakatlığı bulunmayan kişilerin, potansiyeli üzerine kurulmalıdır. Böyle kişiler hemen her rolü, parlak bir biçimde olmasa bile, yeterli biçimde yerine getirmek üzere yetiştirilebilirler. Belli bir mevkinin toplumsal olarak verilmesi veya bunu mümkün kılan yoğun öğretim, orta ölçüde bir başarıyla da olsa, rolün yerine getirileceğinin güvencesidir. Eğer bir toplum, rollerinin özel yetenekli bireylerce yerine getirilmesini bekleyeydi, bu rollerin bir kısmı hiçbir zaman yerine getirilmeyebilirdi. Mevkilerin, başarı ölçüsü yerine, topluma verilmesi yoluyla edinilmesi, bazı rollerin parlak bir biçimde yerine getirilmesi imkânını ortadan kaldırmakta, fakat bu rollerin mutlaka ve geçer not alacak biçimde yerine getirilmesini kesinlikle sağlamaktadır.

6.38 Bir toplum iyi kurulduğu ve çevresine iyi uyduğu takdirde, özel yetenekleri kullanmadan da oldukça iyi yaşayabilir. Ancak kültürdeki veya dış çevredeki değişmeler intibaksızlıklar doğurur doğurmaz, toplum bu yetenekleri tanımak ve kullanmak zorunda kalır. Yeni toplumsal kalıpların gelişmesi düşünce ve girişim ister:

RESİM 5. Panîğe kapılmış bir kadın, yanan evinden kaçarken itfaiyecilerle savaşmağa hazırlanıyor. Birçok kamu görevlileri (örneğin itfaiyeciler, polis, sağlık memurları ve toplum işçileri) için öngörülen roller, bazen aşırı yüreklilik ve yiğitlik gerektirmektedirler. Yanmakta olan bir bina-
dan kaçamayan yurttaşlar hakkında dikkatsiz veya aptal diye düşünülebilir. Fakat bir yangını denet altına almak için mümkün olan herşeye hayırmayan itfaiyecinin korkak olduğu ve kendi görevinden kaçtığı düşünülebilir. Kendilerine verilen rolleri etkili bir biçimde yerine getirebilmeleri için, kamu görevlilerinin teknik eğitim görmeleri çok defa gerekli olmaktadır.

bu bakımdan, renkli kişilere ne kadar hareket özgürlüğü tanırsak, yeni duruma o kadar çabuk uyulur. Bundan dolayı yeni veya değişen şartlar altında yaşayan toplumlar, genellikle elde edilebilecek çok sayıda rollerin bulunduğu ve bunları elde etmek için de yarıma sınırlarının geniş olarak saptandığı toplumlardır. Amerika'nın batıya açılışı bu duruma mükemmel bir örnektir. Batıya açılan nüfusun geldiği Avrupa toplumlarının sınıf ayrıtıkları, burada tamamiyle terk edilmiş ve bireylere, yeni toplumdaki yerlerini kendi yetenekleriyle elde etmeleri için o zamana kadar görülmemiş bir fırsat verilmiştir.

6.39 Amerikalılar girişim ve başarıya öylesine yüksek değer verirler ki, katı bir biçimde örgütlenmiş toplumları küçümsemek eğilimi gösterirler. Ancak mevkilerin toplumca verildiği yerlerde yaşayan insanlar, aynı ölçüde mutlu görünmektedirler. Bir ortodoks Hindu, kastını değiştiremediği için acınacak durumda olduğunu aklından bile geçirmez. Bütün hayatı kast düzeni içinde örgütlenmiş ve yön almıştır. Dini, kendi kastı da dahil, bütün toplum düzenine gerekçe getirmektedir. Buna göre kendi kastı, ruhunun eyrimleşmiş statüsünün bir sonucudur. İşini gerektiği biçimde yaparsa, dünyaya ikinci gelişinde daha iyi bir mevkiye gelmek ümidini de ona vermektedir. Toplumsal ve duygusal ihtiyaçları geniş ölçüde karşılanmaktadır. Eğer ihtiras sahibi ise, başarıyla elde edilebilecek mevkiler ona açıktır. Kastının yönetici grubuna üye olabilir; veya işini anıyanların hayran kaldığı en iyi kuyumcu olabilir. Rakiplerinin kimler olduğunu ve elde etmek istediği şeyin ne olduğunu kesinlikle bilmektedir. Bizim düzenimizde yaşayan bir kimseye orania, bir kast üyesinin hayal kırıklığına uğraması otasılığı çok daha azdır. Çünkü bizim düzenimizde herkes ona rakip olabilir ve ihtiras sınırları toplumca tanımlanmış değildir.

6.40 Hindistan'da kastlar arasında toplumsal ilişki kurulması güçtür. Fakat bazı toplumlarda katı biçimde tanımlanmış sınıflar, toplumsal ilişkileri kolaylaştırır. Sınıflar rekabet alanlarının sınırlarını belirler. Hayati konularda, rekabetin ve toplumsal ilişki bulunmadığı yerlerde, gösteriş yapmanın gerek ve anlamı kalmaz. Mevkiler sabittir ve bütün taraflarca anlaşılmalıdır; bundan dolayı birçok durumda görmezlikten gelinebilir. Katı olarak örgütlenmiş bir toplumun üyesi olmak, bireyi kendi özel yeteneklerini kullanmak imkânlarından yoksun kılabilir; fakat ona bizim hiç bilmediğimiz bir duygusal güvenlik vermektedir. Bunlardan hangisinin daha iyi

olduğunu veya hangisinin, en çok sayıda kişinin en büyük mutluluğunu sağladığını her toplum, beslediği değerlere göre, kendi kendine kararlaştırır.

IV. TOPLUMSAL STATÜ VE BUNU BELİRLİYEN BAZI ÖGELER

6.41 Toplumsal statü, belli bir toplumsal mevkide bulunan kişilere tanınan prestij veya şeref derecesini anlatır. Eğer bir kimsenin oynadığı rol grupça önemli sayılıyorsa, bu kimsenin statüsü de genellikle yüksektir. Eğer rol daha az önem verilen bir rol ise, sahibinin statüsü de daha düşük olabilir. Yani statü, bir grup veya topluluğun türlü üyelerinin arkadaşları tarafından, işgal ettikleri mevkiye ve bu mevkinin rollerini ne kadar iyi oynadıklarına göre derecelendirilmelerini anlatır. Aşağıdaki beş öge dizisi, statü düzenleri doğurma bakımından önemli görülmektedirler*.

A. Bireylerin yetenekleri

6.42 Bir grubun yapılmasını istediği şeyleri yapabilen kimse yüksek statü kazanır. Bu, o kimsenin başka bütün faaliyetlerde de zorunlu olarak üstün olacağını anlatmaz. Söz konusu faaliyete ne kadar yüksek değer veriliyorsa, bu alandaki üstün yetenek başka alanlardaki kusurları gölgede bırakabilir veya bireylere genellikle yüksek statü sağlar. İnsanlar arasındaki geniş yetenek farklılıkları değişik şartlardan ileri gelir. Doğuştan gelen veya kaza ve hastalığın yol açtığı elverişsiz fizyolojik veya anatomik özellikler, en kolay farkedilen sakıncalardır. Örneğin öğrenme yeteneği bakımından bireyler arasında çok büyük farklılıklar vardır. Eğitim ve öğretim alanındaki fırsat eşitsizliklerinden doğan farklar vardır. Son olarak, yetenek farklılıkları, farklı deneyler geçirmeden ileri gelebilir. Bireyler arasındaki farklılıklar, nedenleri ne olursa olsun, mevcuttur ve bir grup içindeki statü düzenini önemli ölçüde belirlerler (14.27-14.31).

* Bu parça, C. I. Barnard, "Functions and Pathology of Status Systems in Formal Organizations," William Whyte, *Industry and Society*, Mc Graw Hill, 1946, kesim 4'ten alınarak uyarlanmıştır.

B. Görevlerin güçlükleri

6.43 Düz işler, yalnız insanların çoğunun sahip olduğu ölçüde bir sağlık durumunu ve normal fizyolojik yetenekleri gerektirir. Başka işler, örneğin yetişme gerektiren meslekler, son derece teknik araç-gereçlerin kullanılmasında alışılmamış ölçüde bir fizyolojik tepki duyarlılığını gerektirebilirler. Böyle bir mevki uzun ve yoğun bir teknik eğitimi, hayal gücünü ve denetim, ya da yönetime ihtiyaç olmadan ısrarlı bir biçimde çalışma iradesini gerektirebilir. Böyle istisnai güçlerin gelişmesi ve biraraya gelmesi, pek çok grubun yüksek değer verdiği bazı sonuçların elde edilmesini bakımından son derece önemlidir. Grupça değerli sayılan bazı bakımlardan istisnai olmak, tek başına ve otomatik bir biçimde, o faaliyete verilen değere eşit bir mevkiye getirilme sonucunu verir. Bundan dolayı, grubun yapılmasını çok istediği şeylerin, onları yapabilen bireylerin sayısı veya oranı açısından hesaplanan göreceli güçlüğü, statülerin verilmesine önemli bir temel teşkil etmektedir.

C. İşin önemi

6.44 Güç işleri yapma yeteneği, bu güç işlere grupça yüksek değer verilmedikçe, yüksek statü sağlamaz. Ekonomik başarıyı takdir ve gıpta eden bir toplumda, ekonomik başarı sağlayan işleri yapabilen insanlar yüksek statü sahibidirler. Tesadüf veya miras yoluyla servete ulaşan kişiler de yüksek statü sahibi olabilirler; çünkü yüksek statüye sahip kişiler gibi yaşamaya imkânları vardır. Öte yandan vodvil oyuncularını da bazen hokkabazlık, canbazlık, denge oyunculuğu, "büyü", vs. gibi, onlara hokkabazlar arasında en yüksek statüyle kazandırabilecek çok güç işleri yapma yeteneğine sahip olduklarını göstermektedirler; fakat son derece güç olmasına ve çok yüksek yetenek gerektirmesine rağmen, bu işler önemli sayılmamakta ve bundan dolayı yüksek bir genel statü sağlanamamaktadır. Demek oluyor ki bir faaliyetin önemini, toplumdaki değerler düzeni belirlemektedir. Değer düzenleri bir toplum içinde zamanla büyük değişimler gösterdiği gibi, toplumdaki topluma da önemli değişimler gösterir. İnsanlar, hasretini çektikleri ihtiyaçlarının karşılanmasına önemli katkıda bulunduğu inandıkları şeylere değer verirler.

D. Bir örgütlenme aracı olarak statü

6.45 Yukarıdaki hususlar yüksek statünün, grubun önemli saydığı güç işleri yapmakta üstün yeteneğe sahip kimselere verildiğini göstermektedir. İnsan, kişisel tanılarının sınırlarını aşan gruplar içinde böyle bir statü elde etmek için, genellikle bu statünün göstergesi sayılan bir işaret, ünvan, üniforma veya görülebilir başka bir belirti elde etmelidir. Bundan dolayı bu belirtiler de büyük mücadelelere konu olmaktadır. Silâhlı kuvvetlerde üniforma ve işaretlere verilen önem, mevcut statüler düzeninin son derece ayrıntılı bir biçimde tanımlanmış ve her statüye ait ayrıcalık ve dokunulmazlıkların saptanmış olmasından ileri gelmektedir. Üniversite öğrencileri madalyalar, ödüller, ve Phi Beta Kappa anahtarları için yarışmaktadır. Bu işaretler, onlara sahip olanların karakter, yetenek ve hüner sahibi olduklarına da karine teşkil ederler. İşaretlere sahip olmak, karinesini teşkil ettikleri yeteneklere de sahip olduğuna kesin belge değildir. Bununla birlikte insana hiç olmazsa mevcut yeteneklerini gösterme fırsatı verdikleri için, söz konusu işaretler başlangıçta tanınmak bakımından önemlidirler. Bir üniversite diploması veya derecesi bu amaca hizmet eder. "Doktor" ünvanı, onu taşıyan kimsenin önemli bir entellektüel çapı bulunduğu, bilimsel hünerlere ve zihni disipline sahip olduğuna karinedir. "Başkan-vekili," "işçi-başı" "müdür" veya "papaz" gibi ünvanlar da aynı şekilde yabancılara, bu ünvanları taşıyan kimselerle, onlarla birlikte giden bir statüye sahip olduklarını anlatır.

E. Kişilik bütünlüğünün korunması

6.46 Roller ve statülerin, yüksek mevkilere ulaşan kişilerin yararına, fakat aşağı statüdeki mevkilerde bulunan geniş halk çoğunluğunun zararına işleyen toplumsal buluşlar olduğu yolunda yaygın bir görüş vardır. Bununla birlikte, bireysel zevklere ve şartlara bağlı olarak birçok kimsenin yüksek statüyü arzu etmediği, hatta aşağı statü arkasında kostuğu da gözden uzak tutulmamıştır. Bize yeteneğimizi aşan veya şu, ya da bu nedenle yerine getiremiyeğimiz davranış ve sorumlulukları gerektiren bir rolün verilmesi, yetenek ve dileklerimiz altında kalan mevkilerde çalışmaya zorlanmamız kadar acıdır. Barnard'ın dediği gibi:

Düyük yetenekli kişiler açısından, farklılaşma nedeni şudur: farklılaşma olmasaydı kendileri, yeteneklerini aşan bir basıcı altında, handikap tanımayan bir yarışta durmadan kaybetmek ve kendilerinden üstün kişilerle eşit tutul-

dıkları sürece istedikleri amaçlara hiçbir zaman ulaşmazlar gibi değıştiyeyse bir eiveriğin durumunda bulunacaklardı; bundan dolayı, yaptıkları şeyler karşılığında hiçbir zaman saygı görmemek, yapmadıkları şeyler yüzünden de daha saygınlıkla karşılanmak gibi bir mevkide olacaklardı. İnsanlar böyle bir aşaklık durumu ve onun doğurduğu gerginliklere dayanamazlar. Düşük yetenekliler, düşük olmakla birlikte, bireysel hayatından daha az önemli olan mevkilerini aşağı-yukarı kaçınılmaz sayan bir resmi statü ile korumuyorlarsa, aralarında birleşir ve türlü yollarla saygı kazanırlar. İğgi sendikalarının, farklılaşmış bir sanat dalındaki daha yetenekli işçilerin ürettiklerini sınırlandırarak, daha az yetenekli işçilerin üretim düzeyine yaklaştırmaları, uygulamada güphe az karmaşık güdülerden ileri gelmekte birlikte, böyle bir durumdaki insanların ihtiyaçlarına açıkça uygun değildir.

Bunun gibi daha yetenekli işçiler de, yetenek ve katlı farklılıklarına uygun bir ayrıma isterler. Daha düşük yetenekli kimselerin biraraya konulması, onlar için yeteneklerinin hakıs yere tamamlanması anlamına gelmekte; kişiliklerinin bütünlüğünü yaralamaktadır. Böyle bir mevkiden kurtulma çabaları, düşük yeteneklilerinden daha bireysel mülkiyete olacaktır; düşük yetenekliler daha çok grup dayanışmasına başvurmaktalardır. Üstün yetenekli birey için bir kaçış veya kaçınmaya teşebbüs yolu, grubu örgütlemeye, önderlik görevi görmeğe veya yetkili olmadan gruba hakim olmaya çalışmaktır. Başka bir yol da, başka faaliyetlerde bulunmak üzere grubu terk etmektir; yeni bir meşrep kurmak, yeni bir ticarete girişmek, yeni bir parti kurmak, vs.

6.47 Grubun kendilerine verdiği rolden memnun olmıyan kimseler, önder olmağa çalışarak veya diledikleri rol ve statüyü sağlayacak yeni bir faaliyete girişerek söz konusu rol ve statülerini değıştirmeğe çalışırlar. Bireyin böylece rol ve statüsünü değıştirme özgürlüğü, mevcut toplumsal örgütlenme tipine bağlı olarak geniş ölçüde değışir.

V. SONUÇ: ROL ÇATIŞMASI SORUNLARI

6.48 Bir insanın günlerini bir mağazada satıcılık yaparak geçirdiğini düşünelim. Tezgâhın başında olduğu zaman yaptığı satıcılık rolü, kendisine müşterilerle ilişkileri bakımından bazı kâhplar sağlar. Bu kâhpları hem kendisi, hem de müşteriler iyice bilirler ve böylece işlerini herhangi bir gecikme veya anlaşmazlık olmadan yaparlar. Bir sigara içmek için dinlenme odasına gittiği ve orada başka işçilerle karşılaştığı zaman, satıcılık rolü geri çekilir ve bir bütün olarak mağazanın işçileri arasındaki mevkisine dayalı olan başka bir rol oynar. Bu rolde öbür işçilerle arasındaki ilişkilerini, müşterilerle olan ilişkilerini düzenliyen kâhplardan farklı kültür kâhpları düzenlemektedir.

* Ibid, s. 61-62.

6.49 Kapama saati geldiğinde hem satıcılık, hem de mağaza işçisi rollerini bir yana bırakır ve evine dönerken, yalnızca toplumun yaş-cinsiyet düzeninin verdiği role uygun biçimde davranır. Örneğin, eğer genç bir kimseyse, en azından bir bayana yerini vermesi gerekebilir; yaşlıysa yerini de vermeden rahatına bakabilir. Evine varmaz yeni bir roller dizisi harekete geçecektir. Bu roller, kendisini aile grubunun değışik üyelerine bağlayan akrabalık ilişkilerinden dokmaktadır. Kayınannesine karşı samimi, karısına karşı sevgi dolu ve karnesinde yeni bir kırık notu olan büyük oğluna karşı katı bir disiplinci gibi davranmağa çalışacaktır. Eğer mensubu olduğu mason locasının toplantısı varsa, saat 8'e doğru bu rolleri de gizleyecek ve loca odasına gidip Eski Dinosaurlar Locasının Grand Imperial üniformasını giyer giymez, bir önceki toplantıdan beri gizli kalan yeni bir rol oynamağa başlayacak, üniformasını çıkarıp evine dönme zamanı gelinceye kadar bu rolün gereklerini yerine getirecektir⁹.

6.50 Bireyin türlü rollerinin değışik zamanlarda harekete geçmesi, bunların birbirleriyle çatışmalarını önlemektedir. Nitekim her toplumda yetişkin erkek, baba, sanatçı, arkadaş, vs. rolleri normal olarak birbirlerine uyarlanmıştır. Bu uyarlamalar bilinçli bir plânlamanın sonucu değildirler. Böyle rolleri yaşamış ve bir deneme-ve-yanılma süreci sonunda çatışmaların çoğunu yavaş yavaş ortadan kaldırmış olan bireylerin deneylerinin sonunda gelişmişlerdir. Bundan dolayı, örneğin resmi arkadaşlık kâhpları başka bir toplumdan alınıp uygulanacak olsa, çok geçmeden bu kâhplar, o yerin aile örgütlenmesi düzeninin doğurduğu kâhplarla aralarında herhangi bir çatışma olmıyacak biçimde değıştirilirler.

6.51 Birbirleriyle temelden bağdaşmıyan rollerin aynı birey üzerinde toplandığı durumlarda, büyük trajedilerle karşı karşıyayız demektir. Pek çok toplum, rollerinin bir kısmından kaçmak istiyen bir bireyi hoş görmediği halde, aynı ölçüde geçerli olan roller arasında seçim yapmak gibi bir çıkmaz karşısında kalan bireye her toplum acıyabilir. Böyle çıkmazlar, güzelyazın yapıtlarının gözde konularındandır. Oedipus'un Evi trajedisi ve Niebelungenlied'in son sahneleri bunun klâsik örnekleridir; daha basit olan folklor düzeyinde ise, kardeşinin katiline hiimeden evsahipliği yapan İskoç'un hilde

⁹ Bu örnekler Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, Appleton-Century-Crafts, 1945, s. 78-82'den alınmıştır.

kâyesi örnek olarak alınabilir. Bu durumların hepsinde de, birbirleriyle uzlaşmaz rollerin üzerinde toplandığı birey, bu sorunu, değişik rolleri değişik zamanlarda yerine getirme alışkanlığıyla karşılayacaktır. Örneğin sözü geçen İskoç hikâyesinde ev sahipliği yapan kardeş, bu rolüne uygun olarak katili kabilesinin sınırları dışına kadar güvenlik içinde götürür, ondan sonra ise öldürülenin kardeşi olarak döğüşür ve onu öldürür.

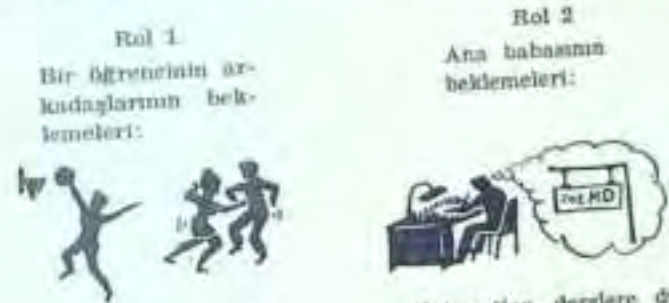
6.52 Böyle çatışmalar, ilkel toplumlarda ve hatta bir süre yaşayan ve iyice bütünlenmiş kültürler geliştiren toplumsal gruplarda pek seyrek görülür. Oysa sanayileşmiş kent toplumunun şartlarında oldukça sık ortaya çıkabilirler. İnsanlık tarihinde benzeri olmayan yeni bir teknolojinin ve yatay hareketliliğin gereklerini karşılamak zorunluluğu altında, eski roller ve mevkiiler düzeni yıkılmaktadır; oysa çağdaş hayatın şartlarıyla bağdaşabilir yeni bir düzen henüz ortaya çıkmış değildir. Bundan dolayı birey, kendisini sık sık hem kendinden, hem de başkalarından neler beklediğini kesin olarak bilemediği durumlar içinde bulmaktadır. Yalnız seçimler yapmak zorunluluğunda kalmamaktadır; yaptığı seçimin yerinde olup olmadığından ve başkalarının buna karşılık olarak gösterecekleri davranışların beklediğine uyup uymayacağından da emin olamamaktadır. Bu ise, pek çok hayal kırıklıklarına ve gerginliklere yol açmaktadır.

6.53 Çatışan roller sorunu günlük hayatta da sık karşılaşılan bir sorundur. Değişik rolleri hızla biribiri ardından oynamak her zaman kolay değildir. Aynı sorunlar için karar almak gerektiğinde hâkim olan rolümüz hangisi ise, ona bağlı olarak çok farklı çözümler getirebiliriz. Çatışan rollerin çok büyük acılar doğurması, bunlardan birinin veya bir kaçının terkedilmesine yol açabilir. Aksi halde ciddi kişilik bozulmaları ortaya çıkabilir.

6.54 Normal bir kişi, bazıları çatışıyor gibi görünebilen çok değişik roller oynar. Şizofrenik hastadan farkı, normal insanın bu çatışmaların farkında olmasıdır. Bundan başka, her rolü bilerek oynar ve çatışmayı kişilik bütünleşmesinin daha yüksek bir düzeyinde giderir. Örneğin bir yargıç, bir insan ve bir yurttaş olarak hak-sız ve zararlı olduğuna son derece inandığı bazı cezaları meslek hayatında uygulamak zorunda kalabilir. Böyle bir durumda, söz konusu yasağa göre suçluların gördüğü bazı işlemlere karşı aktif bir şekilde kampanya açabilmek için yargıçlık görevinden çekilebilir.

Böylece rollerden birini bırakmak yoluyla çatışmayı gödermiş olur. Öte yandan hakimlik ve yurttaşlık rolleri arasındaki çatışmayı, şu hususları göz önünde bulundurarak da çözümlenebilir: (a) bazı hükümlerini sevse de, sevmese de, yasaları uygulayacağına and içmiştir; (b) bundan dolayı, verdiği kararları vermeğe kendisini toplum zorlamaktadır; zorlayan toplumdur; (c) bu yükümlülük, bir yurttaş olarak kişisel duygularından önde gelir. İki rol arasındaki çatışmayı bir ölçüye kadar hafifletmek için, mahkemede bile zaman zaman hakim rolünün dışına çıkarak yurttaş rolüne bürünebilir ve mevcut yasaların hakim olarak kendisinden istediği kararları vermek zorunluluğunda olmaktan duyduğu hoşnutsuzluğu anlatabilir. Bunun gibi bir hakimin, mahkûm ettiği bir suçluya çıkışarak "sana daha ağır bir ceza verebilmeği çok isterdim" dediği de sık görülen hallerdendir. Bunun söylerken hakimlik rolünde duyduğu gerginliği hafifletmektedir. Aynı zamanda bir yurttaş olarak duyduğu kızgınlığı topluluğa bildirmektedir. Topluluk, onun yurttaş ve hakim olarak taşıdığı yükümlülükler arasındaki ayrılığı bildiğinden, böylece söz konusu çatışma onun kişilik bütünlüğü üzerinde baskı yapmaz. Çünkü eylemleri topluluğun beklemelerine uymaktadır.

6.55 Genel olarak değişik rollerin gerekleri arasında bir ölçüye kadar çatışma bulunması aşağı-yukarı kaçınılmaz bir şeydir. İlgili herkes bu olguyu kabul ettiği ölçüde, söz konusu çatışma çok

İyi Joe, partiler, öğrenci politikası, yurt faaliyetleri, kız arkadaşlarla dolaşma, atletizm çabmaları, erkek arkadaşlarla dolaşma, vs.

İyi notlar, derslere düzenli çalışma, ailesine düzenli olarak mektup yazma, parayı dikkatli kullanma, mülatahbel mesleğine hazırlanma, vs.

Çatışan Öğrenci Roller (A. R. Lindesmith ve A. L. Strauss, *Social Psychology*, Dryden Press, 1949, s. 337'den alınıp uyarlanmıştır.)

ciddi kişisel ve toplumsal gerginliklere yol açmaz. Bir polis olarak ödevlerini yerine getirirken arkadaşları, komşuları veya akrabaları aleyhine işlem yapan kimsenin (yani arkadaş, komşu veya akraba olarak sahip olduğu rollere aykırı davranan kimsenin), toplum ölçülerine önemli biçimde aykırı davranılması halinde başka rollerinden daha önde gelen bir rolünün zorlamasıyla hareket ettiği genellikle kabul edilir. Bunun gibi, çocuğuna sinemaya gitmeği söz veren bir baba, beklenmedik bir iş yükümlülüğünün onu beklenen görevini yapmaktan alıkoyduğunu söylemektedir. Ailenin değerler ölçeğinde iş yükümlülüğüne öncelik tanıdığı ölçüde, baba ve iş adamı rolleri arasındaki çatışma çözümlenir. Roller arasındaki kaçınılmaz çatışma, bütün veya pek çok toplumlarda değerler alanında bir öncelik ölçeği bulunmasını gerektirir. Herhangi bir özel role olduğu kadar, bu ölçeğe de uyulması titizlikle istenir. Davranışlar, değişik rollerin öncelik veya önemini belirleyen değerler ölçeğine uygun olduğu sürece, insanların pek çoğunun son derece çatışan rolleri zihni çökütüye uğramadan yerine getirmeleri mümkündür.

6.56 Büyük toplumsal hareketlilik veya hızlı değişme dönemlerinde, çatışan rollerin doğurduğu sinir gerginlikleri çok daha büyük olabilir, çünkü her rolün gerekleri ve topluluğun bunlarla ilgili beklentileri belirsizdir. Durmadan yeni rol ve mevkiler ortaya çıkmakta, eskileri ise ceza görmeden ihlâl edilmekte veya bilmezlikten gelinmektedir. Bazı toplumlarda çocuk rolünden yetişkin rolüne geçiş, ergenlik törenleriyle kesin olarak tanımlanmıştır (17.5). Böyle toplumlarda erginler, çağdaş Batı toplumundaki benzerlerinin sık sık duydukları sıkıntıdan kurtarılmışlardır. Batı toplumunda ergin kimseye, birkaç yıl boyunca, tutarlı olarak ne bir çocuk işlemi, ne de bir yetişkin işlemi yapılmaktadır. Bazı bakımlardan ve bazı durumlarda bir çocuk gibi davranması ve çocuk rolünü benimsemesi beklenir; başka durumlarda ise bir yetişkin gibi davranması beklenir. Bir kültür herhangi bir nedenle hızla değiştiğinde geleneksel rol ve mevkiler de, bireylerde gerginlikler doğurarak, değişirler (17.35).

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki gökleri herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırınız:
  - a. Kültürel hedefler — rol gerekleri

- b. Mevki düzeyleri — mevki aralıkları
- c. Resmî yaptırımlar — gayrresmî yaptırımlar
- d. Rol açıklığı — rol tutarlılığı
- e. Beklenen — yapma
- f. Toplumca verilen statü — kazanılan statü
- g. Statü — mevki

B. Toplumsal denetim yöntemleri olarak kurallar ve beklentilerin incelenmesi

1. Sayfa 101'de, İsa öğrencileriyle okul yöneticileri arasındaki etkileşme konusunda bir gazete haberi var. Söz konusu etkileşmeyi toplumsal mevkiler ve rol gerekleri açısından inceleyiniz. Mevkinin buradaki yeri nedir? Gayrresmî beklentilerin? Resmî yönetmelik hükümlerinin? Yetkinlik hükümlerinin beklentilerin toplumsal denetim araçları olarak karşılıklı ortamları nelerdir?

C. Mevki ve rollerin belirlenmesi

1. Son yirmi-dört saat içinde oynadığınız rollerin ve bu rollerin ilgili bulunduğu mevkilerin listesini yapınız. Katıldığınız bütün grupları ve temas ettiğiniz bütün kişileri belirtiniz.
2. Bir alle rolünde yaptığınız herhangi bir şey oldu mu? Öğrenci rolünde? Yurttaş rolünde? Üretici veya tüketici rolünde?

D. Mevki ve rollerin ifade edilmesi

Kuzey Kanada ormanlarında bir göl kenarında, yazın on askerinin bir uçak kazası sonunda düştüğünü ve bulunmaları şansının pek az olduğunu düşünün. Yanlarında bir balta ve bir tüfek gibi bazı araçlar ve aralarında da tecrübeli bir tazi bulunduğunu varsayın. Hepsinin iyi olduğunu, yalnız içlerinden birinin bir bacağına, birinin de bir kolunun kırılmış olduğunu düşünün.

1. Böyle bir durumda grubun istediği şeyleri gittikçe daha az çabayla daha çok elde etmesi için roller nasıl gelişebilir? Hangi işler, nasıl bir sırayla yapılır? Hangi roller en üstün statüye sahip olur?

E. Toplumsal yapıların karşılaştırılması:

Sayfa 190'da S.S.C.B.'nin eğitim düzenini gösteren bir gök var. Siz de Türk eğitim düzenini gösteren benzer bir gök çizin. Sonra iki gök karşılaştırınız. İki düzen arasındaki farklılıkları nasıl açıklarsınız? Düzenlerin her biri hangi kültürel değerleri yansıtmaktadır?

ÖĞRENCİLERİN ŞAKALARI GÜLDÜRÜCÜ - FAKAT KENDİLERİ OYUNA GELİYORLAR

Don Duncan bildiriyor:

Bir mezuniyet-şasesi hastalığı olan bahar sululuğu, Seattle bölgesindeki bazı liseleri sarımsı buluyor.

Fakat Roosevelt ve Mercer Island Liselerinin Müdürleri şakaya şakayla karşılık veriyorlar.

Roosevelt'li öğrencilere göre, 100 den fazla çingiraklı sanatı okula götürüp kitap dolaplarının içine koymak çok eğlenceli bir şey olacaktı. Bütün saatlerin zili çınma günü saat 10.15'de çalsu.

Fakat çocuklar hazırladıkları şakayı telgrafla okul müdürü Cecil Bullock'a bildirdiler. Bullock ve yardımcıları kışkırtıcı maymunculukla açtı ve saatleri kışkırdı.

Bullock'un "gerçekten güzel bir çingiraklı saat koleksiyonu" dediği saatler müdür odasına yığıldı. Üzgün öğrenciler de gelip yığın arasından kendi saatlerini istemek zorunda kaldılar.

Mercer Island lisesi son sınıf öğrencileri ile bir grup bilgisiz ikinci

sınıf öğrencileri, okul kütüphanesine bir girip çıktılar ve okul müdürüne çok sayıda kitap incelediklerini bildirdiler.

Müdür Don Landers bu şakaya göz yumdu. Sonra da kendi numarasını yaptı: kütüphaneye bir tışn asarak, üç veya daha çok kitap incelemiş olduğunu söyleyen öğrencilerin bu kitaplardan her birisi hakkında bir inceleme yazmalarını istedi.

Sonuçlar

Fiziki bilimler alanında bölgesel sınırlı olan bir kız öğrenci, ikinci sene derece teknik nitelikte fizik kitapları hakkında raporlar hazırlamakla meşgul.

Shakespeare'in yazmış olduğu hemen bütün eserleri okuduğunu söyleyen bir erkek öğrenci ise bu girişlerin anlamını çözüme çalışıyor.

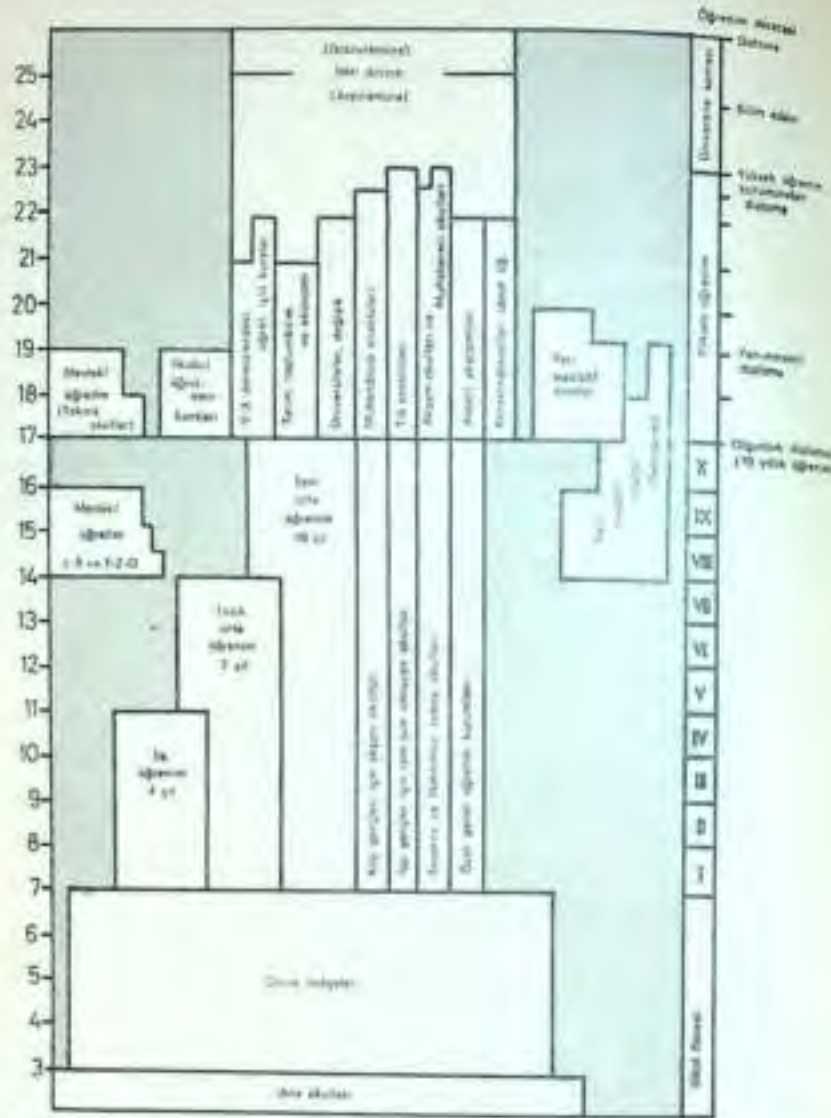
Landers, bütün öğrencilerin, geri tepen şakanın şartlarını yerine getirmeye koyduklarını söylüyor.

Alınacak ders: Müdürler de bir zamanlar çocuktu.

Kaynak: Seattle Times, May 10, 1961, s. 7.

BİBLİYOGRAFYA

- Bredemeier, H. C. and Stephenson, B. M. *The Analysis of Social Systems*. Holt, Rinehart and Winston, 1962.
- Cooley, C. H. *Social Organization*, Scribner's, 1909.
- Gross, N., Mason, W. S., and McEachern, A. W., *Explorations in Role Analysis*, Wiley, 1958.
- Hollingshead, A. B., *Elmtown's Youth*, Wiley, 1949.
- Loewis, C. P., *Social Systems*, Van Nostrand, 1960.
- Merton, R. K., *Social Theory and Social Structure*, Free Press, 1957.
- Parsons, T., *The Social Systems*, Free Press, 1951.
- Tannenbaum, R., Weschler, I. R. and Massarik, F., *Leadership and Organization*, McGraw-Hill, 1961.
- Whyte, W., *Industry and Society*, McGraw-Hill 1945.

Sovyetler Birliğinde eğitim düzeni. Otuzbir buçuk milyon öğrenci, yedi yıllık öğrenimi almaktadır; başka bir bey milyon öğrenci yarı-mesleki personeli yetiştirildiği "teknikler"de veya bu yaş grubu için alternatif eğitim kurumları olan on yıllık okullarda bulunmaktadır; bu sonuncu gruba bitirenlerin en yukarıda kalan %8-12 si üniversite eğitime kabul edilmektedir. Fabrika okulları ve teknikumlar üretim hayatı için çalışır; elverişli fabrikalarda, son derece uzmanlaşmış olan bu eğitim çok defa zorunlu tutulmaktadır. Sovyetler Birliğinde her yıl Amerika Birleşik Devletleri'ndekinin 2 veya 3 katı kadar mühendis, teknisyen ve başka uzmanlar mezun olmaktadır. Brüt öğrenci sayısı şöyle bir hızla artmaktadır ki, bir tek kışkırtıcı zaman içinde okuma-yazma bilimsiyenlerin oranı %60-65 den %5-10 a düşürülmüştür. (Education in the U.S.S.R., U.S. Government Printing Office, 1957.)

7 TOPLUMA HAZIRLANMA VE BENLİĞİN GELİŞMESİ

I. GİRİŞ

II. TOPLUMSAL BENLİĞİN SİMGESEL TEMELİ

- A. Simgeler, Usa-vurma ve Birikmiş Bilgi
- B. Simge Düzenleri ve Davranış Ölçüleri
- C. Sembesal Düzenlerin Özerkliği ve Devamlılığı

III. TOPLUMA HAZIRLANMA SÜREÇLERİ

- A. Birincil Etkileşme
- B. Bireysel ve Toplumsal Bilincin Gelişimi
- C. Birincil Grup ve "Ayna Benlik"
- D. Grupla Özdeşme

IV. BENLİK İLE TOPLUMSAL YAPI ARASINDAKİ BAĞLANTI: BİR ÖRNEK

V. SONUÇ

TOPLUMA HAZIRLANMA VE BENLİĞİN GELİŞMESİ

I. GİRİŞ

7.1 Örgütlenmiş bir grubun yaşayabilmesi için, üyelerinin grubun yapısını doğru olarak kavramaları ve kendilerinden beklenen rol gereklerine uymaya hazır olmaları gerekir. Toplumsal benlik terimi, bir kimsenin kendinden beklenen rolleri nasıl algıladığını ve kendi rolleri ile başka kimselerin rolleri karşısında takındığı tutumunu anlatır. Demek oluyor ki benlik, öğrenme ve etkileşme süreçleri yoluyla kazanılan davranış düzenlerini gösterir. Genellikle bu terim, dış fiziki özellikler veya nefes alma, vücut ısısının korunması, kan ve hücrelerdeki kimyevi maddelerin düzenlenmesi, yiyeceklerin hazmı ve kana karışması, gereksiz maddelerin çıkarılması gibi organizmanın iç işleyişi için kullanılmaz.

7.2 Birey benliğini, grup hayatına katılması sonunda elde eder. Davranış düzenleri ve simgesel hünerler, ana-baba, arkadaşlar, toplumsal gruplar ve topluluklarca takdir edilen ödül ve cezaları da içine alan toplumsal temaslar yoluyla öğrenilir. Bireyin, toplumsal gruplara etkili bir biçimde katılması için gerekli olan alışkanlıkları, inançları ve yargı ölçülerini öğrenmesini sağlayan etkileşme süreçlerine, hep birden topluma hazırlanma denilmektedir.

7.3 Her çocuk bir toplumsal çevrede doğar. Başlangıçtan itibaren bu çevre, çocuğu, ona ilk olarak giydirilen giysi, içine konduğu beşik ve onu çevreleyen hava, ısı ve sesler gibi etkiler. Her ne kadar yeni doğan bir bireyin bir çok duyuları —örneğin görme— nisbeten gelişmemiş ise de, çocuk ilk anlarından itibaren fiziki ve toplumsal çevresinin başlıca yanlarına tepkide bulunur. Yaşamaya, toplumsal çevresinin sağhyacağı dikkat ve özene bağlıdır. Yiyecek, giyecek ve barınak sağlanması ve başka kimselerin hizmetleri, çocuğun yaşama şansını, fiziki büyüme ve gelişmesini belirleyen toplumsal çevresinin temel yanlarıdır.

7.4 Çevreye karşı tepkide bulunma süreci, çocuğun doğmasından aşağı-yukarı 9 ay öncedenberi süregelmektedir. Büyüme, olgunlaşma ve öğrenme gibi sözcükler bu süreci anlatmak için sık sık kullanılırlar. Olgunlaşma, esas olarak fiziki ve kimyevi gelişme süreçlerini anlatır ve insanoğlunun bu süreçler üzerinde pek az denetim olanağı vardır. Öğrenme, esas olarak bilinçle ve istekle denetim altına alınabilen toplumsal ve simgesel süreçleri anlatır. Öğrenme, çocuğun topluma hazırlanmasını, simgesel hünerlerin gelişmesini, alışkanlıklar ve kalıp-davranışların kazanılmasını ve kültürün birikmesini mümkün kılmaktadır.

II. TOPLUMSAL BENLİĞİN SİMGESEL TEMELİ

A. Simgeler, usa-vurma ve birikmiş bilgi

7.5 Kalıtımın mekanizması, insan organizmasının intibak gücüne ve öğrenme yeteneğine bazı sınırlar koymaktadır. Bununla birlikte insanın yetenek ve güçlerinin belirme veya yönetilme yolları, kültürden daha çok etkilenir. Simgeler öyle bir bağlayıcı doku sağlamaktadırlar ki, insanlar birbirlerini, geçmişin deneyleri bugünkü intibak çabalarını ve gelecekte beklediğimiz de bugünkü davranışlarımızı bu doku aracılığıyla etkilemektedirler. Simgelerin bu yollarda kullanılması insan hayatının benzersiz bir yanadır ve insan kişiliği ile toplumunun toplumsal temelini teşkil eder (8.15).

7.6 Benlik, geniş ölçüde insan grupları ve topluluklarında ab-laki yargı, inanç ve davranış ölçülerinin yerleşmesine yarıyan etkileşme süreçlerinin bir sonucudur. İnsanlar konuşurken, kitap veya harita incelerken, aritmetik kullanırken veya herhangi bir harekette bulunmayı tasarlarırken birikmiş deney ve bilgilere dayanırlar. Bir haç, hilâl veya ulusal bayrak görüldüğü zaman duyulan saygı, bağlılık veya tarafılık duyguları, deneyler ve deneylerin simgesel ürünleri ile şartlandırılmış duygulardır. Ahlâki konular, örneğin "iyi" ve "kötü" konularındaki yargılar, grup veya topluluklarda hâkim olan ahlâk ölçülerinden çıkarılan yargılardır. İnsan kişiliğini ve davranışını anlayabilmek için, bireyin davranışıyla toplumun koruduğu ve desteklediği ölçüler ve kurallar arasındaki karşılıklı ilişkileri bilmek gerekir.

7.7 Toplumsal gruplar, yüksek değer verdikleri davranış kuralları ve ölçülerine uymayı mükâfatlandırır. Bazan da alışılmış

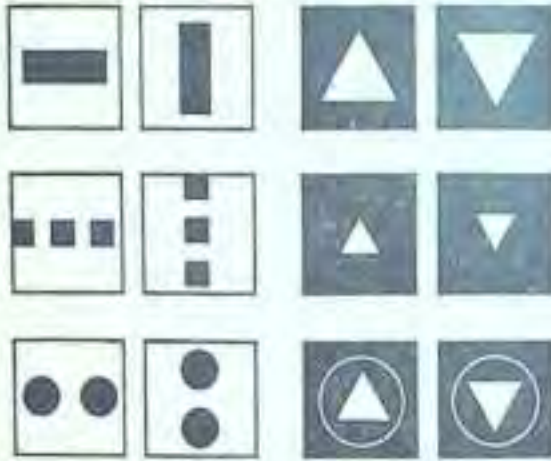
uygulamalardan sapan davranışları teşvik ettikleri olur; özellikle bu sapmaların, arzulanın amaç ve değerlere ulaşılmasına katkı olacağı inancı varsa. Nitekim bazı topluluklarda mistiklerin, sanatçıların ve filozofların davranışlarındaki tuhafliklar, insanların çoğunun uyguladığı ölçülerden önemli biçimde sapmasına rağmen, yüksek derecede mükâfatlandırılmaktadır. Grup ve topluluklar, kutsal uygulamalara veya arzulanın amaçlara karşı bir tehdit saydıkları sapmaları ise önlemeğe çalışırlar. Buna uygun olarak birey de kendi davranışlarını, toplumun genel olarak kabul ettiği hareket-ölçülerine uydurmayı ve bu ölçülerin tesbit ettiği amaç ve değerler arkasından koşmayı öğrenir. Görülüyor ki benlik, geniş ölçüde birey davranışlarının toplumun ölçülerine uygun olmasını sağlayan toplumsal beklilerin bir ürünüdür.

7.8 Simgelerin ortaya çıkmasıyla birlikte deney ve öğrenme, insan davranışının değişmesi ve ilerlemesine temel olarak, genetik evrimi gittikçe artan ölçüde tamamlamıştır. Genetik alanında değişme, ancak yüzbinilerce yılı kapsayan uzun zaman süreleri içinde mümkündür. Örneğin karınca ve balarılarının davranışları milyonlarca yıldanberi değişmemiştir. Buna karşılık insan grupları ve topluluklarının davranışları bir kuşaklık zaman içinde bile çok büyük değişmeler göstermektedir. İnsanın bilinen tarihinde kullanılan zaman ölçekleri, yıllar, on-yıllar ve kuşaklardır. Öyle görünüyor ki, büyük uygarlıkların hepsi geçen beş bin yıl içinde gelişmiştir; bu ise evrim ölçülerine vurulduğunda, yalnızca bir zaman noktası olarak kalır. Bilim ve teknolojiye büyük gelişmeler, geçen birkaç yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. Gerçekten insan tarihinin zaman ölçüğü aritmetik olmaktan çok logaritmik olabilir: icatlar ve kültürel gelişmeler ve bunların ürünü olarak toplumsal benlikte görülen değişmeler durmadan artan bir hızla ortaya çıkmaktadırlar (23.30-23.42).

7.9 Simgeler insana, sorunlarını çözmede temel olarak, deneme-ve-yanılma yolu yerine usa-vurma yolunu kullanma olanağını verir. Labirent deneyine tabi tutulan bir fare, kaçma yöntemini bulmaya kadar dolaşır, durur. Çıkış yolunu açan kola "tesadüfen" dokunmaya kadar, hemen tamamiyle rastgele bir şekilde davranır. Sonraki deneylerde tekrarlanan deneme-ve-yanılma uygulamaları yavaş yavaş başarısız hareketleri önler; en sonunda fare, bu belirli labirent deneyinde derhal ve kesin biçimde başarılı olmayı öğrenir (Bknz.: Şekil 15). Ancak farenin bu belirli labirentteki başarılı ye-

tenegi, başka durumlarda veya başka türlü labirentlerde göstereceği başarı derecesine pek birşey katmaz. Fare simgeler yaratıp kullanamaz. Oysa benzer bir durumla karşılaşan bir insan çözüm yolunu düşünerek bulur. İnsan labirentin nasıl kurulduğunu fark edebilir; elektrik kablolarını izleyebilir; çıkış mekanizmasının bir planını çizebilir. İnsan labirenti meydana getiren nesnelere değil, o nesnelere temsil eden simgelerle deney yapar. Kaba beden hareketleri yapmak yerine, deneme-ve-yanılma temeline veya önceden tasarlanmış bir plana dayanarak simgeleri kullanır. Durumdaki değişik olasılıkları inceler; yaptığı simgesel işlemlere göre etkin olmayan ola-

ALGILAMADA GENELLEME

SEKİL 15. Bir fare, önce şeklin sol yarısının üst iki diyaqramına göre ve bir dikey engelden sakıncı yatay engelli seçmeye alışmaya kadar yetiştirilmektedir. Bundan sonra alttaki iki çift diyagrama göre denemeye sokulmaktadır; dikey ve yatay olarak dikilmiş kareler ile yan yana ve üstüste konmuş dairelerden kurulu diyaqramlar. Fare ilk denemede iki alışkanlığını burada da uygulamakta ve her iki durumda da yatay diyaqramı seçerek yatay ve dikey algılamasını, belli bir kabın üstüne çıkarıp genellemediğini göstermektedir. Bunun gibi sağ üstte görülen büyük, sade üggenlerle yetiştirildikten sonra fare daha küçük üggenlerden ve daire içine alınmış üggenlerden kurulu diyaqramlara tabi tutuluyor. Soldaki gibi dik duran üggeni seçmeye alıştıran farensi aşağıdaki durumlarda da aynı şeyi yaptığı, böylece yine uygulamayı genellemediği görülmektedir. (D. O. Hebb, Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory, Wiley, 1949, s. 14.)

lılıkları hesaptan çıkarır ve gerçeğe en yakın bulduklarını eylemine temel alır. Eğer simgeler labirentin değişik yanlarını doğru olarak temsil ederlerse, insan geniş ölçüde zaman ve güç tasarruf edebilir. Böylece deneylerini başka insanlara iletebilir ve onlar da benzer bir durumla karşılaştıklarında bu deneyden yararlanabilirler.

7.10 Günümüzde karşılaşılan durum ve sorunların birçoğu, başka insanların değişik zaman ve yerlerde karşılaştıkları durum ve sorunlara benzemektedir. Sorunlarımızın çözüm yolları başka insanlar ve toplumların deneyleri arasında bulunabildiği ölçüde intibak güçlükleri azalmış olur.

NESNELERE "KİŞİLİK" ATFEDİLMESİ

İnsan, simgeleri kullanırken sık sık nesnelere ve olaylara, kişisel veya toplumsal nitelikte özellikler atfetmektedir.

Gemi ve kayıklar hanımdurlar. Kasrgalar da öyle. Fırtınalar hiddetlidir. Deniz açtır. Zaman yürür. Matematik bir kraliçedir. Aslanlar lan kral. Okyanus kükrer. "İhtiyar Neli" akar. Gece sâkindir. Uluslar "Sam Amca", "Boğa John," "Ana Rusya" veya "Baba Toprağı" örneklerinde olduğu gibi kişileştirilmişlerdir.

Son günlerde büyük bir otomobil yapıcısı, tamamiyle yeni bir araba yapma için 250 milyon dolarlık bir yatırım yapmağa karar verdi. Mevcut modellerin "kişiliklerini" incelemek ve rekabetin çok şiddetli olduğu otomobil sanayii alanında en başarılı biçimde rekabet edebilecek bir arabaya "kişiliği"ni tesbit etmek üzere bir araştırma örgütüne başvurdu. Modern otomobillerin "kişilik özellikleri"ni tesbit etmek için binlerce kişiyle görüşmeler yaptı.

Araştırma, arabaların pek çok Amerikalı tarafından tanınan "kişiliklere" sahip olduklarını gösterdi. Örneğin Cadillac "en ilksa, en parlak, bazılarını gücendiren ve fakir ailelerden gelme yeni zenginleri gittikçe daha çok çeken" bir arabadır.

Araştırmaya göre hemen hemen bütün arabalar yağ, cinstyet ve sınıf özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Mercury çok genç, kiltah, son derece erkek, içi-sınıf arabasıdır. Oysa Buick olgun ve zengindir. Dodge kadınsa, içi sınıfından ve olgundur.

Yukarıdaki bulgulara dayanılarak yeni Edsel'in, "toplum merdiveninde yukarı doğru çıkmakta olan genç idareci veya serbest meslek sahibi ailelerinin pek arabası" olması kararlaştırıldı.

"Kişilik sahibi bir araba" yaratmak yolundaki bu çabalara rağmen, Edsel başarı sağlanmadı ve yapımına derhal son verildi.

Kaynak: Eric Larrabee, "The Edsel and How It Got That Way," Harper's Magazine, September, 1957, s. 67-73'den alınarak uyarlanmıştır.

7.11 Ancak toplumsal uygulamalar, inançlar ve kayıtlar, insanlığın akılhlıkları gibi deliliklerini de taşır. Doğruluk, yerinde-lik ve elverişlilik ölçüleri mutlak ve değişmez ölçüler değildir. Farklı zaman ve yerlerdeki insanlar, kral ve imparatorların sözlerini, azizlerin ve dini önderlerin emirlerini, yıldızların "ne dediğini", totem ve tabu büyülerini, olgun ve yaşlı kişilerin özdeyişlerini ve bilimsel ispatlama yollarını sorgu-sualsiz benimsemişlerdir. İnsan kültürünün tarihi, mantiken geçerli, deneysel olarak doğru, ahlâken isabetli ve estetik bakımdan da uygun kabul edilen inanç ve uygulamalarda büyük değişmeler olduğunu göstermektedir (2.10).

7.12 İnsanın tarihi ve bilgisi hakkında güvenilir bir açıklama bulunmadığı takdirde, insanlar kendi toplumlarında ve özellikle kendi toplumsal gruplarında o gün için tutulan yargı ve davranış ölçüleri neyse, körükörüne onu benimsemek eğilimi gösterebilirler. Hatta insanlık tarihi hakkında geniş bilgiler mevcut olduğu zaman bile, bu bilginin bugünkü davranışlarımıza bir kılavuz hizmeti görebilme ölçüsü, tarihi farklı biçimlerde yorumlayanların ileri sürdükleri farklı iddiaları, düşünceleri ve davranış reçetelerini değerlendirmeye yeteneğine bağlıdır. Geçmişe ait belgeleri çözümleme araçları, toplumsal hayata katılma yoluyla kazanılan semboller ve dil düzenleridir. Bundan dolayı insanlığın deneylerini ve bilgilerini değerlendirmede gösterilen hüner ve etkinlik, geniş ölçüde, toplumsal mirasın bir parçası olarak kalan semboller, dil ve yargı ölçülerinin bir ürünüdür.

B. Simge düzenleri ve davranış ölçüleri

7.13 Tek başına semboller yalnız parça-böyük bilgiler sağlayabilirler. Örneğin bir geminin semaforu kullanışında, bayrağın tutuluş biçimi belirli bir olguyu veya emri anlatır. Bayrakların dizilişi yoluyla iletilen mesaj, tek tek her bayrağın taşıdığı anlamların toplamından ibarettir. Semafor dilinin kelimeleri var, fakat dil bilgisi yoktur. Muhtevası sabit ve durgundur; yalnız asgari bir ölçüde kendinden önce ve sonra gelenlerle tutarlı bir anlamı vardır; yeni düşünceler veya yeni tür bilgiler sağlamaz.

7.14 Başka semboller temsil eden sembolere cevap vermek, insana yükecek düzeyde soyutlamalar yapmak ve sembollerini bir ağ ve düzen içine sokacak dil bilgisi kuralları geliştirmek yeteneğini verir. Semboller önceden saptanmış kurallara ve türlü biçimlerde birbirine

bağlanabildiği zaman, sık sık, başka türlü elde edilemeyecek olan yeni düşünceler ve bilgiler sağlamaktadırlar. İngilizce veya Almanca gibi belli bir dil, tanımlanmış terimlerden kurulu bir lügatı ve bu terimlerin belirli biçimlerde biraraya getirilmesini yöneten kurallardan oluşmuş bir dil bilgisi olan simge düzenine bir örnektir. Böyle bir dil son derece yatkındır. Bu yatkınlık yeni düşünce ve bilgilerin hazırlanmasını kolaylaştırır. Aritmetik ve ondalık düzeni, nicesel anlamlar üzerine kurulu düzenlere birer örnektir. Atom kuramı ve periyodik çizelgesi (24.31), varsayımları, araştırma ve deneyle hiç olmasa kısmen doğruluğu saptanmış olan çok ince yapılar içinde biraraya getiren bilimsel düzenlere örneklerdir. Bütün bu düzenler ve daha sayısız başkaları, insan bilgisi ve yargısının gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

7.15 İnsanların yargı ve kararları, sık sık, bilimsel olgular yerine ahlâk ve güzellik mülâhazaları üzerine kuruludur. Bilimin dili esas olarak tasvir edici, çözümleyici ve bilgi verici olduğu halde, ahlâk ve güzellik alanları, insan davranışının denetlenmesine veya değerlendirilmesine dönüktürler. Olgusal demeciler kişisel ve duygusal olmayan, nesnel ve doğruluğu-ısbatlanabilir demecilerdir (3.13-3.15). Buna karşılık ahlâki yargılar ve güzellikle ilgili anlatımlar esas olarak değerlendirici, paha biçici, teşvik edici veya inandırıcı nitelikte olurlar. Heyecanlara, duygulara ve adalet, ya da güzellik anlayışlarına seslenmek, bundan dolayı, ahlâk veya güzel sanatın özelliğidir. İnsan davranışlarında duygu ve heyecanların düzenlenmesi, insanın başka insanlara, Tanrı'ya ve doyağa karşı sorumluluklarını belirten semgesel düzenlerin gelişmesini gerektirir. Bir devlet veya ulusun yasaları ve gelenekleri, Magna Charta, Bağımsızlık Bildirisi, Haklar Bildirisi, On Emir, İsa veya Buda'nın dinleri ve türlü müzik, resim, heykel veya şiir kuramları, böyle düzenlere örneklerdir. Ahlâki veya estetik yargı ölçüleri koyan simge düzenleri, insan güdüleri ve kültürün gelişimi üzerinde çok derin etkilerde bulunmuştur.

7.16 Sosyologun araştırma görevlerinden biri de, değişik insan topluluklarının bugün ve geçmişte, sorunlarını çözmekte kullandıkları yargı ölçülerini ortaya koymak ve açıklamaktır. Bu ölçüler hem zorla uygulanan, hem de gayriresmi olarak işleyen ölçülerdir (6.16). Çok defa açıkça ifade edilmekle birlikte, yalnızca bireylerin davranışlarında zımnen mevcut ölçüler de vardır. Bir kimse- nin müzik yargısı, ölçü olarak kullandığı ses uyumu, ritim ve de- nin müzik yargısı, ölçü olarak kullandığı ses uyumu, ritim ve de- nişik sesleri birbirine uydurma ilkelerine dayalıdır. Ahlâki sorun-

III. TOPLUMA-HAZIRLANMA SÜREÇLERİ

A. Birincil etkileşme

7.22 Bir çocuğun annesi veya bakıcısı tarafından yönetilmesi, sevilmesi, beslenmesi ve öbür fiziki ihtiyaçlarının görülmesi, çocuk bakımında son derece önemli toplumsal temaslara yol açar; bunlar çocuğun yaşadığı ilk toplumsal etkilerdir. Aşk ve sevgi dediğimiz toplumsal davranış, bebeklerin yaşaması ve sağlığı bakımından fiziki ihtiyaçlarının giderilmesi kadar önemlidir.

7.23 Bütün fiziki ihtiyaçlarının karşılandığı evsitiülerde büyü-tülen bebekler, bu sevgi ilişkilerini yaşamadıkça gelişmemektedirler. Bu ilişkiler normal şartlar altında, yalnız insanlarda değil, omurgalı hayvanlarda da annenin bebeğine karşı davranışını nitelendirmektedir. Bir kurumda yetişmiş bir grup ergin çocukla, evlatlık olarak bazı ailelerce alınıp beslenmiş olan başka bir grup ergin çocuğu karşılaştıran bir inceleme şu sonuçları vermiştir: kurumda yetişen çocuklar zekâ testlerinde daha düşük puan almış, konuşma ve dil kullanma yetenekleri geç gelişmiş, başka kişilerle normal toplumsal ilişkiler kurmaya daha az yetenekli ve tek-biçimli testlere verdikleri cevaplarda daha sık sinir bozuklukları gösteren çocuklar olarak belirmişlerdir¹. İki grup arasındaki bu farklar erginlik çağında da sürmüştür ve öyle görülüyor ki, söz konusu çocukların hayatları boyunca da azalan veya artan ölçülerde süregideceklerdir.

B. Bireysel ve toplumsal bilincin gelişimi

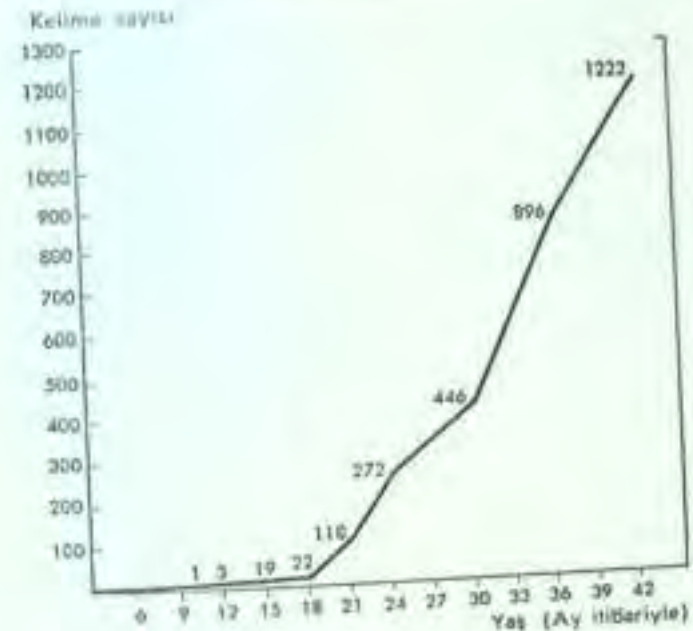
7.24 Çocuk, mensup olduğu grubun alışkanlıklarını, tavırlarını ve inançlarını en başta başka kişilerle ilişkileri sonunda öğrenir. Toplumsal temaların çoğu dil aracılığıyla kurulur. Çocuk konuşmayı öğreninceye kadar geçirdiği toplumsal gelişme, grup halinde yaşayan öbür canlıların yavrularınıninkine çok benzer (S.16-S.19). Dilin kendisi de çocukta birdenbire ortaya çıkan bir gelişme olmayıp, basit canlı seslerinden başlayan yavaş bir evrimdir. Bebeğin ağlaması, dikkatlerini bazı seslere, kelimelere ve cümlelere yönelten alle üyelerinin ilgilenmesini sağlar. Çocuğun, değişik dikkat türlerini davet eden bu seslere göre şartlanması, dil öğreniminin başlangıcıdır. Bu öğrenme doğumdan hemen sonra başlar ve hayat boyunca

¹ W. Goldfarb, "The Effects of Early Institutional Care on Adolescent Personality," *Journal of Experimental Education*, December, 1943, s. 100-129.

sürer. Hayat boyunca öğrenilen her yeni kelime, bu kelimenin sesi veya görünüşü ile temsil ettiği durum arasında bir ilişki kurularak öğrenilir. Bu öğrenme süreci yoluyla çocuk, kendisini öbür canlılardan ayıran tam insan özelliklerini kazanır.

7.25 Çocuk, ilk defa olarak kendisinin belli ses davranışlarının çevresinde istediği yönde bazı değişimlere yol açtığını gördükten sonra, dili öğrenme sürecine girmiş olur. Bundan sonraki dil öğrenimi, bu sürecin daha ince ve daha işlenmiş yanlarının öğrenilmesi sürecidir. Çocuk belli bir sesi çıkarmanın, çevresinden istenmiyecek bir tepki gelmesine yol açtığını, başka türlü sesleri çıkarmanın ise arzularını tatmin eden tepkiler doğurduğunu anlar. Bazı ağlama türleri ayıplama veya düşmanca tepkilere yol açarken, başka bazıları

ÇOCUKLUKTA KELİME SAYISI ARTIŞI

ŞEKİL 16. 18 aylık olunca çocuğun bildiği kelime sayısındaki büyük artışa dikkat ediniz. (M. E. Smith, "An Investigation of the Development of the Sentence and the Extent of Vocabulary in Young Children," University of Iowa Studies in Child Welfare, 3, No. 5, s. 54'den alınarak ayarlanmıştır.)

VALNİZLİĞİN ETKİLERİ

Havacılar uzun, monoton uçuşlar sırasında bazan hayal görürler. Çok uzun süre kapatılan mahpuslar "deliye dönebilecekler", Psikopat kişiler, dış uyarılar ve toplumsal ilişkiler karşısında aşılabilir duvarlar kurabilirler.

Monotonluğun insan davranış ve duyguları üzerindeki etkilerini incelemek üzere üniversite öğrencilerinden, günde 20 dolar karşılığında, aydınlatılan, havalandırılan ve ses geçirmez bir odada günde 24 saat süreyle rahat bir yatağa üzerinde uzanmaları istenmiş ve bu işte istedikleri kadar rahatlıklarını bildirmişlerdir. Yalnız yemek vakitleri dışı olarak yatağa kenarında yemek yemelerine ve tuvalete gitmelerine münaahe edilmiştir.

Duygusal algılamayı en aza indirmek için, öğrencilerin gözleri üzerine plâstik gözflükle konmuş, kulaklarının köpük-kauçuktan yapılmış kulaklıklarla yerleştirilmiş, ellerine pamuk eldivenler ve parmak uçlarına da geçen karton manşetler takılmıştır.

Alınan sonuçlar şöyledir:

1. Denekler derhal rahatsızlık duymuşlar, çabuk uyar ve kolaylıkla eğlenebilir olmuşlardır.

2. Kısa zamanda görme veya başka duyular yoluyla hayal görmeğe başlamışlardır; omuzlarında çanta taşıyan amcaclar, yüksek

ağaçlı sık ormanda kol geçen tarta önece canavarlar; bir cadde boyunca yürüten gülşüklerin resmi geçidi. Deneklerden biri, bir roket kütmesinden atılan bir gülşükle odundan vurulduğunu söylemiştir. Bir başkası, hayalinde bir delma kalemi canlandırma istersen, önce beyaz bir masa örtüsü üzerinde bir mürekkep lekesi, sonra bir yeşil el, en sonunda da bir delma kalemi görmüştür. Denekler düşünme süreçlerini denetliyoruzdur.

3. Yalnızlıktan çıktıktan sonra denekler, duygularının öylesine çok değişimler göstermesi ve deneme sırasında çocukca ve usuz duygulara kapılmış olmaları karşısında şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir. Bu hayalleri sonradan tekrar görebileceklerinden korktuklarını söylemişlerdir.

4. Deneyden sonra günlerce algı bozuklukları görülmüştür. Deneklerin mesafe yargıları bozulmuş, dış sesleri yavaşlatmış, duran nesnelere hareket ediyor sanmışlardır.

Sonuçlar:

1. Uzun yalnızlık veya monoton bir çevre içinde yaşam, davranışsal tutarsızlıklara ve duygusal anormalliklere götürmektedir.

2. Sürekli uyarı, insan beyninin normal işlemesi için zorunlu görülmektedir.

yiyecek verilmesine veya oyun denenliği ve dikkat türünün gösterilmesine yol açmaktadır. Yetişkinler, bu tepki türlerinin her biri için ayrı kelimeler ve konuşma tarzları kullanırlar. Böylece çocuk, belli kelimeler ile onlarla birlikte ortaya çıkan faaliyetler arasındaki ilişkiyi kavrar ve kelimelerin anlamlarını öğrenir. Değişik kelimeler değişik davranış biçimleriyle birlikte ortaya çıktığından, çocuk, çevresinde arzulanmış değişikliklere yol açacak sesleri taklit etmeğe pek erkenden başlar.

7.26 Taklit kelimesi, çocuğun davranış kalıpları kazanmasını ve bunların anlamlarını öğrenmesini sağlayan herhangi bir içgüdüyle anlatmaz. Taklit yalnızca bir organizmanın, benzer şartlar altında başka bir organizmanın benimsediğine benzer davranışlar edinmesine yol açan bütün bir etkileşim karşılığı anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Konuşma davranışı, en sonunda çocuğun, belli bir ses veya kelime çıkardığı zaman çevresinde belirecek davranışları öngörmesini mümkün kılan bir karmaşıklık ölçüsüne ulaşır. Bu öngörü, hem bireysel, hem de toplumsal bilincin başlangıcını oluşturur. Çocuk dili öğrenir öğrenmez, fiziki çevresini son derece aşan, çok türlü ve özgül uyarılara elverişli duruma gelir.

7.27 Konuşma yeteneğinin ve bunun mümkün kıldığı bireysel ve toplumsal bilincin gelişmesi ve zihni kelimesiyle anlattığımız geniş olaylar, hep birlikte bireyin toplumsal özelliklerini oluştururlar. Birey yalnız bu özellikleri geliştirdikçe insan olur. Doğuşunda ve konuşmayı öğreninceye kadar çocuk hiçbir ben-ve-başkası ilişkisinin farkında değildir; çok geçmeden bu ilişkilerin içine öylesine gömülecektir ki, bunların daima var olduğunu sanacaktır. Aynı nedenle çocuk, hayatının ilk aylarının olaylarını hatırlamaz; bütün bellek dil sayesinde vardır; oysa ilk aylar zarfında henüz dil gelişmemiştir.

7.28 Konuşma yeteneğini kazanınca çocukta, toplumsal nitelikteki bütün ilişkilerin üzerine kurulu olduğu toplumsal duyarlılık gelişmeğe başlar. Daha konuşmayı öğrenmeden, bazı davranışlarının çevresinin beğenmesi veya beğenmemesi ile sonuçlandığı olgusuna geniş ölçüde şartlanmıştır. Fakat ancak konuşma yeteneğini kazandıktan sonra böyle beğenme veya beğenmeme simgelerine cevap vermeye başlayacaktır.

BİR YETİŞKİN ROLÜNE HAZIRLANMA

RESİM 6. Küçük bir kız bebeğine, annesinin çocuğa davranışları gibi davranmakta, dolayısıyla kendisinden de yetişkinlik çağına beklenerek olan tutum ve hünerleri edinmeye başlamaktadır.

C. Birincil grup ve "ayna-benlik"

7.29 Benliğin doğuşu ve birey bilincinin ortaya çıkışı konusundaki en açık incelemelerden biri, Cooley'in sempati ve taklit kavramları aracılığıyla yaptığı çözümlemesidir. Çocuk çok erken çağda, aile veya komşu, çevredeki oyun grubu gibi ilk olarak etkilendiği birincil grupların davranışlarını taklit etmeye başlar. Bu taklit, her türlü yüz ifadeleri ve jestler gibi ses davranışlarını da içine alır. Çocuk bu davranışları kendisiyle ilgisi açısından yorumlayarak, kendi kendisini değerlendirir. Bu, başkalarının kendisine karşı davranışlarında yansıyan benliktir; ya da, Cooley'in deyişiyle, ayna-benliktir. Kendi kendisi hakkında bir kanaat yapmasının —yani bireysel bilinç, kendi-kendini-değerlendirme, ya da başka türlü ben duyguları edinmesinin—, başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğü ile ilgili bu tanımsal yargı dışında başka yolu yoktur. Bu bakımdan başkalarının kendisi hakkında gerçekten ne düşünmekte olduğu önemli değildir. Kendi kendisi ve bir çok toplumsal davranışları hakkındaki yargısını belirleyen şey onun, başkalarının kendisi hakkında ne düşündüklerini düşündüğüdür. Görülüyor ki toplumsal bilinç ile bireysel bilinç birbirinden ayrılması mümkün olmayan hususlardır. Birincil grup da insan tabiatının beşiği ve yaratıcısıdır (4.11-4.17).

7.30 Çocuklar çok erken bir yaşta beğenme ve beğenmeme belirtilerine karşı duyurlu olmağa başlarlar. Sözlerden önce yüz ifa-

MERAKLI ÇOCUK

KAÇINA CEVAP VEREBİLİRSİNİZ ?

Gün nerede başlıyor ?

Toz nereden geliyor ?

Johnny'nin gamzesini yapan nedir ?

Beni ne acıktırıyor ?

Saçımı kışerken niçin canım acımıyor ?

Duman nereye gidiyor ?

Köpekler rüya görür mü ?

Sabun beni niçin temizliyor ?

Uyuduğum zaman nereydim ?

RESİM 7. Topluma-hazırlanma yoluyla konuşma yeteneğinin kazandması, çocuk için birçok yeni dünyalar açmakta, ana-babaları da çocukların sorduğu gibi sorulara uygun cevaplar bulmak için birçok yeni çabalar karşısında bırakılmaktadır.

delerinin ve ses tonunun anlamını kavrarlar. Davranışları üzerine ilgi ve övgü çekmeğe çabalarlar. Beğenme tavırlarını da eşit ölçüde gözlemlerler. Böylece çocuk sürekli olarak kendisine, birincil grubunu yapan bir dizi toplumsal aynaların önünde resmi geçit yaptırır. Bu aynalar onun, kendisinin başkaları tarafından nasıl görüldüğünü gör-

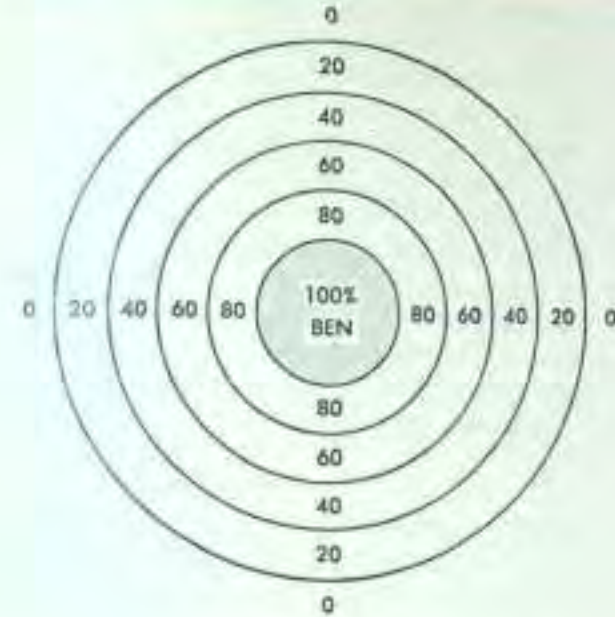
mesini mümkün kılar. Bu aynalara yansıdığı görüldüğü şeyler hakkındaki yorumlaması, çocuğun kendi kendisi hakkındaki değerlendirmesini belirler.

7.31 Çocuğun toplumsal temasları birincil grubu içinde kaldığı sürece, onun yargısından kaçmak imkân yoktur. Ana-babası tarafından sürekli olarak kötü, aptal ve genellikle başka çocuklardan aşağı olduğu söylenen bir çocuk için, başka dış etkiler de bulunmadığı takdirde, kendisi hakkındaki bu değerlendirmeyi kabul edip ona göre davranmaktan başka yol yoktur. Bazan bu, en ağır hallerde psikopatlığa kadar varabilen bir aşağılık duygusuna yol açar (22.44-22.45). Bunun tersine aşırı ölçüde övgü gören çocuk, kendi hakkındaki bu değerlendirmeyi kolaylıkla kabul eder ve kendisini melik görünümlü, tanrı zekâlı ve başka çocuklara genellikle üstün görür ve buna göre davranabilir. Kendisi hakkında farklı bir tasarım yansıtan dış gruplarla temasa geldiğinde, kendi birincil grubunun daha nazik çevresine ve daha iltifatlı tutumlarına dönmek isteyebilir. Ana-babası çocuğa karşı nesnel davrandığı ölçüde, dış dünyanın tutumları çocuğun alışmış olduğundan büyük bir ayrılık göstermeyecektir. Bu takdirde hayal kırıklığına uğramak ve kendisi hakkındaki düşüncesini dış grupların değerlendirmesine daha uygun hale getirmek zorunda kalmak gibi yıkıcı deneylerden de kurtulmuş olur.

7.32 Burada çocuklar için anlatılan süreçler bütün hayat boyunca sürer gider. Bu süreçler en iyi şekilde, birincil toplumsal gruplar içindeki çocuklar arasında görülürler, çünkü burada karmaşıklaştıran etkenler yoktur. Kitap okuyan, hikâyeye öğrenen ve düşünce düzeyindeki bir ükü-toplumdan etkilenmesini mümkün kılacak başka yollara sahip olan kimse artık, kendi-kendisi hakkındaki izlenimlerini elde edeceği ayna olarak yalnız ailesine ve oyun arkadaşlarına bağı değildir. Başka gruplara üye olduğunda, belki de kendi kendisi hakkında yeni bir değerlendirmeye dayanak bulabilir. Onlar önünde bir geçit resmi yapabilir ve onların kendisine karşı tavırlarında farklı bir tasarım görürler. Her kişi başkalarıyla yoğun haberleşme halindedir. Bu haberler doğru okunduğu ölçüde kişinin kendi-kendisi hakkındaki değerlendirmesi grubun değerlendirmesine uyacaktır. O zaman bu kişi iyi-intibak eden, normal bir kişiliğe sahip sayılabilecektir.

7.33 Bir kimsenin kendi kendisi hakkındaki değerlendirmesi ile topluluğun değerlendirmesi arasındaki ayrılık, bazan intibakası kişiliklere yol açabilir (6.48-6.56). Kendini değerinin altında gören

BEN-KAVRAMINI ÖLÇMEK İÇİN DAİRE ÖLÇEK

SEKİL 17. Bu ölçek üzerinde şunları nereye koydunuz? Damarlarımızdaki kanı? Elinizdeki kesikten yere dökülen kanı? Aynadaki yansımayı? Zekâ seviyenizi? Oy hakkınızı? Gardrobunuzu? Sınıf geçme ortalama notunuzu? Üzerinizde taşıdığınız herhangi bir mücevherinizi? Cinsiyet konusundaki tutumunuzu? (Donald M. Johnson, Psychology, Harper, 1961, s. 249'dan alınmıştır.)

kimsenin aşağılık duygusuna sahip olduğu söylenir. Kendisini değerinin üstünde gören kimse ise sevilmeyen, ondan kaçılır, boş ve kendini beğenmiş sayılır ve eğer kendini çok fazla üstün görüyorsa akıl hastası olduğu düşünülür. Sık görülen akıl bozukluklarının bir çoğu, insanların gruplarının tutumlarını kendi-kendilerinin gerçek bir yansıması olarak algılayıp kabul edememelerinden ileri gelmektedir. Bu gartlar altında ruh tedavisi, hastanın kendi kendisine karşı nesnel bir tutum takınmasını sağlamak yolunda belirir. Nesnellik, olguların neler olduğunu tahkik edebilmekten ibarettir (2.31-2.36). Bir hasta kendisiyle ilgili olguları bir defa kabul edince, yani topluluğun kendisi hakkındaki değerlendirmesini benimseyince, artık sinir hastası veya psikopat olmayabilir.

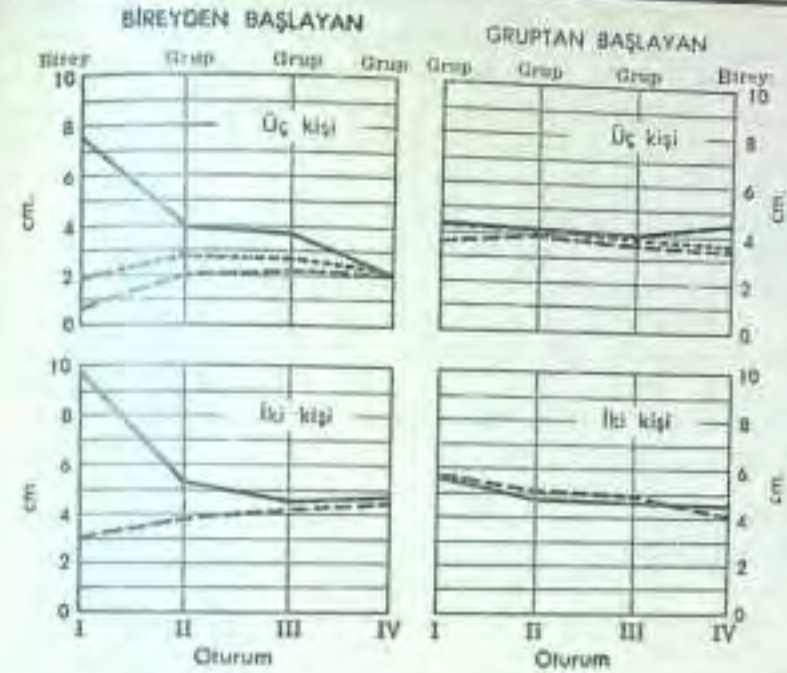
D. Grupla özdeşme

7.34 Toplumsal temaslar genişledikçe, kişiler kendilerini bir veya daha çok sayıda ülkü-grubun üyesi sayarlar. Bu ülkü-grup veya gruplara karşı büyük bir toplumsal duyarlılık gösterilir. Bu yolla ülküler, benlik ve davranışı derin biçimde etkilerler. Şehitlerin, kendilerini oy-birliğiyle itham eden topluluk karşısındaki sakinlikleri, vekarları ve kendi-kendilerine karşı saygıları ülkü-grupları kavramıyla açıklanabilir. Bu şehitler öldürülürken veya işkenceye tabi tutulurken, kanaatlerine daha yüksek değer attıkları başka grupların kendilerini tasvip ettiğini ve alkışladığını tasarlayarak güçlenirler. Herkesin takdir ettiği karakter sağlamlığı ve ülkülere bağlılık ancak bu yolla açıklanabilir. Kısacası benliğin özelliklerini belirleyen gey, esas olarak, bireyin kendisini üyesi saydığı grupların niteliği ve bu gruplar içinde oynadığı rollerdir (6.15-6.23). Aynı nedenle, bireyin kendini özdeştiği gruplar değiştikçe, benliğin de değişmesi beklenebilir.

7.35 Üyelerinin algıladığı biçimiyle grup, "durumu tanımlar" ve bireyin davranışlarını geniş ölçüde belirler. Muzaffer Şerif'in yaptığı bir dizi inceleme bunu göstermektedir². Kendisi bu incelemelerde "otokinetik etki"yi kullanmıştır. Otokinetik etki, tamamiyle karanlık bir odada duran bir ışık noktasının hareket ediyor görünmesidir. Şerif'in deneklerinden bazıları (iki veya üç kişilik bileşimler) önce bireysel olarak, kendilerine göre ışığın ne kadar hareket ettiğini belirtmişlerdir; sonra bazı bireyler iki gruba konulmuş ve grup üyeliğinin bireyin algılarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Gruplardan biri, ışığın hareketi hakkında daha önce kanaat yapmış olan kişilerden, öbürü ise daha önce bu incelemeye katılmamış olan kişilerden kuruluydu. Birinci grupta (daha önce bireysel kanaat yapmış olan kişiler) Şerif, üyelerin birbirlerini öylesine etkilediklerini görmüştür ki, kanaatleri bir grup ölçüsü etrafında toplanma eğilimi göstermiştir. Bu deneyle ilk defa karşılaşan ikinci grup üyeleri de birbirlerini etkilemiş ve bir grup kanaati geliştirmişlerdir. Fakat bunların bir grup kanaati etrafında toplanmaları, birinci grubunkine oranla daha az olmuştur. Bundan başka bir üye, grup halinde bu deneyi yaşadıkdan sonra bir de tek başına aynı deneyi karşılaştığında, bireysel algısı grubunun ölçüsünü yansıtmıştır.

² M. Şerif, *The Psychology of Social Norms*, Harper, 1936.

OTOKINETİK ETKİ

ŞEKİL 18. Önce bireysel oturumlar yapıldığında (I), birbirinden ayrı normlar tesbit edilmiş ve bundan sonraki oturumlarda (II, III, IV) deneklerin normlarını birbirlerine yaklaştırmaları sonunda bir husi biçimi ortaya çıkmıştır. (Sol taraftaki grafiklere bakınız). Grup halindeki oturumlar bireysel oturumlardan önce geldiği zaman ise, normların birbirine yaklaştığı daha birinci oturumdan başlayarak görülmüş ve bireysel oturum (sonuncu) da dahil, sona kadar böyle devam etmiştir. (Sağ taraftaki grafiklere bakınız.) (Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, *An Outline of Social Psychology*, Harper, 1956, s. 258-259'dan alınarak uyarlanmıştır.)

7.36 Başka bir inceleme de grupça yapılmış "durum tanımları"nın, nesnel farklılıkların rahatlıkla algılanabildiği durumlarda bile bireyin algılarını etkilediğini göstermektedir³. Bu incelemede deneklerden, belli bir çizgiyle karşılaştırarak üç çizginin uzunluğunu tahmin etmeleri istenmiştir; ölçü olarak verilen çizgi öbür üç çiz-

³ S. E. Asch, "Effects of Group Pressures Upon Modification and Distortion of Judgments," in G. E. Swanson, T. M. Newcomb, and E. L. Hartley, *Readings in Social Psychology*, Holt, Rinehart, and Winston, 1952.

giden yalnız biriyle eşit uzunluktadır. Normal olarak bu karşılaştırma kolaylıkla ve doğru bir biçimde yapılabilirdi. Ancak karşılaştırmayı yapan grubun bazı üyelerinden, A çizgisinin B çizgisine eşit olduğunu —gerçekte öyle olmadığı halde— ısrarla söylemeleri istenmişti. Şüphesiz grubun öbür üyeleri, bazı üyelerden yanlış tahmin belirtmelerinin istendiğini bilmiyorlardı. İnceleme sonunda, gruptaki saf deneklerin kendi tahminlerini sık sık değiştirerek grubun kasten tahrif edilmiş tahminine yaklaştırmaya çalıştıkları görülmüştür. Başka incelemelerde de benzer bulgular elde edilmiştir. Görülüyor ki bireyin "durumu tanımlaması", kendi grubunun o durum hakkındaki tanımlamasından derin biçimde etkilenmektedir. Grubun yargısı ister "doğru", ister "yanlış" olsun, grup da ister "gerçek", isterse "üklü" grup olsun, bu etki görülmektedir.

IV. BENLİK İLE TOPLUMSAL YAPI ARASINDAKİ BAĞLANTI: BİR ÖRNEK

7.37 Topluma-hazırlanma sürecinin görevi, bireyi kendi grubu ve toplumunun etkin bir üyesi haline getirmektir. Birey, grubun mevki ve roller hakkındaki tanımlarını benimsediği ve ancak davranışları grupça tasvip edilince kendi-kendisini tasvip ettiği zaman, grubunun etkin üyesi olur (13.53-13.62). Topluma hazırlanma devamlı bir süreçtir; grup bu yolla üyeleri arasında bir kendi-kendini kayıtlama yeteneği geliştirir ve dışsal zorlamalara gereksinime en aza iner. Topluma hazırlanma süreci başarısız kaldığı zaman, grubun yaptırım düzenine başvurma zorunluluğu şiddetle kendini gösterebilir. Bu durumun muhtemel sonuçları kavga, anlaşmazlık ve bölünmedir.

7.38 Bir grubun yaşaması için, üyelerinin kendi-kendileri hakkındaki düşünceleriyle tutarlı olan mevki ve rollere geçirilmeleri gerekir. Bu husus bütün toplum için olduğu kadar, hapisaneler için de geçerlidir. Hapishanenin gizli toplumsal yapısının (6.12) devam etmesi için, mahpusların arkadaşlarının muhtemel davranışları ve bağlılık derecelerini tahmin edebilmeleri gerekir. Bazı mahpuslar —hapishane diliyle Dörtköşe John'lar— hapishane memurlarına bağlı olur, mahpuslar toplumuna karşı ise olumsuz bir biçimde davranırlar. Başka bazıları "Dürüst Adamlar", mahpuslara karşı sadık, görevli memurlara karşı ise olumsuz biçimde davranırlar. Daha başka bazıları ise her iki gruba karşı olumlu davranırlar ve her iki düzen içerisindeki statülerini korumak hünerini gösterirler.

Bunlara çok defa "Güvenilir Politikacılar" denir. Nihayet "Kanun dışı olanlar" vardır ki, bunlar ne görevlilere, ne de mahpuslara karşı duygusal bağlılık gösterirler. Görüldüğü gibi mahpuslar toplumu, değişik mahpus tipleri için mevki ve roller sağlamaktadır. Herhangi bir mahpusun oynadığı rol, geldiği çevreye ve yaşadığı deneylere, tutumlarına ve bağlılıklarına ve hapishanenin toplumsal düzeni içinde işgal ettiği mevkiye bağlıdır.

7.39 "Dörtköşe John"lar, en çok insan öldürme veya saldırı gibi ağır suçlardan veya basit mala saldırı suçlarından ve özellikle dolandırıcılıktan mahkûm olanlar arasından çıkmaktadırlar. Bunların birkaçı çocukluklarında da suç işlemiş olanlardır. İşledikleri suçlar, genellikle eşlerinin veya yakın arkadaşlarının gerçek veya hayali kötü davranışlarının yol açtığı olağanüstü toplumsal baskıları yansıtır. Hapishanede "Dörtköşe John"lar, aile üyeleri ve hapishane dışı arkadaşlarıyla sıkı ilişkiler sürdürürler; resmi görevlilerle ilişkilerinde sevimli ve işbirlikçidirler. Cezalandırmanın etkinliğine inanır, suçlarından dolayı kuvvetli bir suçluluk duygusu gösterir ve sivil hayata temiz bir kimlikle yeniden başlamak için suçlarının cezasını "çekmek" isterler. Örgütlenmiş suçlar veya suçluların gizli dünyası konusunda bilgileri veya bunlarla temasları çok azdır.

7.40 Bunun karşılık "Dürüst Adamlar"ın çoğu ikinci defa mahkûm olan kimselerdir. Suçluluk mesleğine çok erken yaşta girmişlerdir. Birçoğu suçluluk mesleğinde, mektep kaçaklığı, suçlu çocuklar çetesinde küçük hırsızlıklar, çalınmış mal satanların veya başka örgütlenmiş suçluların yardımıyla kazanç için hırsızlık yapmak ve nihayet adam soyamak, saldırmak ve ev soyamak gibi saldırgan suçluluklar aşamalarından geçerler. Onlar için suç bir hayat tarzıdır. "Dürüst Adamlar" esas olarak suç işlemiş başka üyeleri de bulunan ve kentlerin kötü kesimlerinde yaşayan ailelerden gelirler. Oturiteye karşı başkaldırımları onların eğitim, meslek ve evlilik hayatlarında kendini gösterir. Hapishanede başka suçlularla yakın işbirliğine ve resmi mercilerle çatışmalarına devam ederler. "Yalnız emayiler çalışır," "Bütün politikacılar sahtekârdır," ve "Önemli kişiler ve caniler hiç bir zaman yakalanmazlar" gibi özdeyişlerinde yansıyan hayat felsefeleri, suçluluk duygularını hafifletmekte ve mahpusların hapishane yetkililerine karşı muhalefetlerini sağlamlaştırmaktadır.

7.41 "Güvenilir Politikacılar" esas olarak ihtilâs, kaçakçılık, dolandırıcılık ve bazı sâhtekârik türleri gibi önemli, karmaşık ve kâr güdüsüyle yapılmış suçlara karışan kimselerdir. Suçluluk çok defa saygıdeğer bir mevkiye ulaşmalarından sonra başlar. Bunlar içinde çocukken suç işlemiş olanlar nisbeten azdır. Eğitim ve melek hayatları "Dürüst Adamlar"inkinden çok üstündür. Aile ve topluluk kökenleri çok defa orta sınıfa dayalıdır. Ancak topluma-hazırlanmalarındaki en göze batan özellik, tutarsız bir aile disiplinine ve başka aile âhenksizliklerine maruz kalmış olmalarıdır. Böylece, kolaylıkla rol yapma yeteneğini erken yaşta edinmişlerdir. "Güvenilir Politikacılar" hapisanede de, bir hapisane yöneticilerinden, bir mahpuslardan yana görünerek bu kalemin hünerlerini göstermeğe devam ederler. Duruma uyma tekniklerini seçmede son derece pragmatikdirlere. Hapisanenin toplumsal yapısında yatan çatışma ve tutarsızlıkları kendi çıkarlarına kullanırlar. Görevliler ve mahpuslar arasındaki stratejik mevkileri, bu iki grup arasındaki çatışmaların bir çoğunda arabulucu rolü oynamalarını mümkün kılmakta ve cezalarının kusaltılmasını, nezaret süresinin azaltılmasını ve hapisanede önemli işlerin onlara verilmesini sağlamaktadır.

7.42 "Kanun dışı olanlar", tuhaf yöntemlerle ve açık bir güdü veya neden olmadan suç işleyenlerdir. Yeniden mahkûm olma dereceleri çok yüksektir. Erken yaştan başlayarak ağır davranış bozuklukları gösterirler. Simgeleri kullanmayla ilgili toplumsal yetenek ve hünerleri öğrenmekte genellikle çok geç kalırlar. Sorunları doğrudan doğruya saldırıyla çözmeye eğilimlidirler. Hayatlarının başlıca özellikleri egosantrik davranış, hatalardan yararlanmada veya gelecek için plan yapmada yeteneksizlik ve her türlü kişisel bağlardan korkma, ya da şüphelenmedir. Hemen hepsinde ana-baba tarafından terk veya reddedilme, kurumlarda büyütülme veya bir evden öbürüne evlatlık olarak geçme durumu görülür. Hapisanede "Kanun dışı olanlar" dert çıkarıcılarıdır. Kaçmalara, ayaklanmalara veya görevliler ve mahpuslara saldırma olaylarına dahil olma eğilimi gösterirler. Şiddet ve başkaldırma yollarında ısrar etmelerine rağmen, disiplinsiz davranışları ve işbirliği etme yeteneğinden yoksun olmaları çabalarının çoğunlukla başarısızlığa uğruyacağını gösterir.

7.43 Çizelge 8, yukarıda sayılan suçlu tiplerinin hapisanede oynadıkları rolleri ana çizgileriyle göstermektedir. Her bir tip, mahpuslar toplumuna belirgin bir katkıda bulunmaktadır. Örneğin "Dört köşe John'lar" kültürel tutuculardır ve biraz baskıcı, fakat

istikrarlı bir hapisane düzenini toplumsal değişimin belirsizliklerine tercih ederler. "Güvenilir Politikacılar" ise hapisanenin yenilikçileridir. Sömürüye dayalı çıkarları, değişik hüner ve yetenekleri ve toplumsal normlara karşı duygusal tarafsızlıkları, onları toplumsal değişme ve yeniliklerin doğal katalizatörü yapmaktadır. "Dürüst Adamlar" dâvâ sahibi isyancılarıdır; dâvâları da kurulu otoriteyi yıkmaktır. Dış dünyada olduğu gibi, hapisanede de suçluluk kültürünün başlıca taşıyıcıları bunlardır. İdarenin veya mahpusların her türlü normlarına karşı inkârcı tutumu da "Kanun dışı olanlar" üzerlerine almaktadırlar; bunların konuştıkları dil kuvvetlidir; özellikle bunalmı, ayaklanma veya başka saldırı olayları sırasında önderlik rolüne getirilirler.

7.44 Bu suçlu tiplerinin etkileri birarada, hapisane topluluğunda genellikle görülen toplumsal dengeliyi meydana getirir. Hapisane toplumu öylesine dengelenmiştir ki, mahpusların pek çoğu görevlilerde, izlenen politikalarda ve başka etkenlerde ortaya çıkan ve kendilerinin doğrudan denetim imkânlarının nisbeten az bulunduğu değişmelerin şoklarına ve sıkıntılara oldukça kolaylıkla intibak edebilmektedirler. Mahpuslar toplumunun yapısı, bütün suçlu tiplerinden yararlanmaktadır. Belli bir andaki duruma bağlı olarak önce birisi hâkim rolü oynar, sonra bir başkası. Mahpuslar toplumunun istikrarı, birçok toplumsal benliğin hapisanenin toplumsal yapısı içinde bütünlenmiş olmasından ileri gelmektedir. Aynı şey her toplum için söylenebilir.

V. SONUÇ

7.45 Toplumunkine uysun veya uymasın, insanların tutum veya ülküleri köklerini birincil etkileşmeden alır. Bundan dolayı bağlılık, doğruluk, hakseverlik ve bunların karşıtları, kişinin üyesi olduğu gruba göredir. Bir çocuk önce yalnız kendi küçük birin olduğu gruba karşı sevgi ve bağlılık duyar. Bu gruba ihanet etmesi, eil grubuna karşı sevgi ve bağlılık duyar. Bu gruba ihanet etmesi, onu aldatması veya dolandırması beklenemez; çünkü bu türü davranışın tasvip görmediğini geçmiş deneylerden bilir. Fakat grup dışında olanlara karşı farklı davranış kuralları izlenir.

* Yukarıdaki bilgiler C. Schrag, "A Preliminary Criminal Typology," Pacific Sociological Review, Spring, 1961, s. 11-16'dan alınarak yararlanmıştır.

7.46 "Grup-dışı" olanların kim olduğu, bireyin ne ölçüde topluma hazırlanmış olduğuna bağlıdır. Bazı insanlar hiçbir zaman kendi ailelerinin sınırları dışına çıkacak kadar topluma hazırlanamazlar. Bazıları, hapisanedeki "kanun-dışı olanlar" gibi, aileleri içinde bile pek az bir ölçüde topluma-hazırlanırlar. Böyle durumlarda başka kişi veya gruplara karşı saldırgan tutumlar ortaya çıkabilir. Bir kimse, geçirmiş olduğu topluma-hazırlanma deneylerine bağlı olarak, belli bir komşuluk çevresine, köye, kente, devlete, ulusa ve bazen da bir bütün olarak insanlığa karşı bağlılık duyabilir; böyle bir gruba mensup olmakla övünebilir, ya da vatanseverlik duygusu gelişebilir.

7.47 İnsanlar arasında, topluma-hazırlanma türü ve derecesi bakımından görülen farklar ciddi anlaşmazlıklara yol açabilir. Çok geniş ölçüde topluma hazırlanma, yani genel olarak kabul edilen sınırların ötesine varan bir topluma-hazırlanma, çok dar ölçüler içinde kalan bir topluma-hazırlanma süreci kadar güçlükler doğurabilir. Aile, akrabalık veya kabile grubunun "biz-grubu" olarak kabul ettiği toplumlarda, başka aileler veya kabilelerle sınırlı olmak ihânet sayılabilir ve cezalandırılabilir. Öte yandan topluluğun çıkarını aleyhine olacak biçimde, insanın kendi ailesine aşırı bir bağlılık göstermesi de tasvip görmez. Aynı biçimde, kendi seçim bölgesine yararlı, fakat bir bütün olarak kente zararlı olan bir tasarrufun belediye meclisinde kabul edilmesini sağlayan bir kent meclisi üyesi,

Çizelge 8. Değişik suçlu tiplerinin hapisane topluluğu içinde oynadıkları bazı roller

Suçlu Tipleri	Normatif Bağlılıklar		Toplumsal Bağlılıklar Programına Katılma			
	Görevli-lerin Normları	Mahpusların Normları	Görevli-lerle	Mahpuslarla	Tedavi	Serbest Zaman
Dörtköşe John	Yüksek	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek	Düşük
Dürüst Adam	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek
Güvenilir						
Politikacı	Düşük	Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük	Yüksek
Kanun-dışı	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük

yalnız kendi mahalleleri ölçüsünde topluma hazırlanmış olanlarca bir kahraman sayılabilir. Ama bir bütün olarak kentin refahının, belli bir mahallenin çıkarından önce gelmesi gerektiğine inananlarca hain sayılabilir. Buna karşılık, kente zarar vereceği için kendi seçtiği mahallenin çıkarına uygun bir karar tasarısına karşı çıkan meclis üyesi, yalnız kendi mahallesi ölçüsünde topluma hazırlanmış olanlarca bir hain sayılabilir; ama birincil bağlılıkların alanı olarak bütün kenti düşünecek biçimde topluma-hazırlanmış olanlarca, kamu çıkarını düşünen bir yurttaş sayılabilir.

7.48 Farklı derecelerde toplumsal bilinçlenmenin yol açtığı bağlılık çatışmalarına her düzeyden örnekler verilebilir: oyuncakların kimseyle paylaşmak istemiyen çocuktan, bütün insanlarla kardeş olduğunu söyleyen dünya-devlet adamına veya dinsel öndere varıncaya kadar. Belli bir grup içinde, türlü gruplara karşı bağlılık ölçüsünün ne olması gerektiği konusunda bir anlaşmaya varmak pratik bakımdan zorunludur. Gerçekten de "biz-duygusu"nun derecesi, insanın bilinçli olarak ilişki kurduğu türlü gruplar karşısında değişmektedir. Bireyin çıkarlarının en çok kabilesinin yaşamasına ve refahına bağlı olduğu bir dönemde, başka kabilelere taviz veren veya onlarla sınırlı olan herkes bir hain sayılacaktır. Bunun gibi, bir ulusçuluk döneminde —yani insanların çocuktan başlayarak, birincil bağlılıklarını uluslarına yöneltmeleri ve onun için zorunlu olduğunda hayatlarını feda etmeleri gerektiği doktriniyle şartlandırıldığı bir çağda— başka bir ulusa veya herhangi bir uluslar topluluğuna, ya da bir bütün olarak insanlığa daha yüksek bir bağlılık gösterenler hain sayılacaklardır.

7.49 Günümüzde ulusal bağlılıklarla uluslararası bağlılıklar arasında geniş çapta bir çatışma var. Bir veya birkaç ulus ileri düzeyde uluslararası tutumlar geliştirirken, başka uluslar hâlâ son derece ulusçu olmakta devam ediyorlarsa, bunlar birincileri ciddi olarak sömürebilirler. Buna karşılık ulusların büyük çoğunluğu ileri ölçüde uluslararası bir "biz-duygusu" geliştirirken, bir veya birkaç ulus son derece ulusçu olmakta devam ederlerse, bu sonuncular öbürleri tarafından kınanır ve farklı işlem görürler. Görüldüğü gibi, bireyler, aileler veya uluslar için, müsaade edilebilecek veya yararlı olabilecek ölçüde bir topluma-hazırlanmanın sınırları, aynı derecede bir dış-grup duygusunun karşılıklı olarak gelişmesine bağlıdır (21.38-21.39).

7.50 Bir grubun herhangi bir zaman ve yerde değer verdiği amaçlara ulaşılmasına en çok elverişli olan grup-bağlılığı alanı, bilimsel olarak belirlenebilir. Bu konuda güvenilir bilimsel bilginin yokluğu halinde, sorunları bir yandan duygusal ve romantik hareketlerle, bir yandan da doğrudan doğruya alışkanlık, gelenek ve etik-kapalılık yollarıyla çözümlene eğilimi gösteririz.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki ifadelerin herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz.
  - a. Benlik — topluma-hazırlanma
  - b. Toplumsal normlar — davranış ölçüleri
  - c. Bireysel bilinç — toplumsal bilinç
  - d. Grup üyeliği — grupla özdeşleşme

B. İlaçların örneklerle gösterilmesi

1. Kendi hayat hikâyesinizi veya çok iyi tanıdığınız bir kimsenin hayat hikâyesini kısaca yazarak türlü olay ve durumların, alışkanlıkların, tutum ve inançların gelişimini nasıl etkilediğini gösteriniz.
2. İlaçların kahtsal bakımdan birbirinin aynı olduğu kabul edilirse, bunlardan birinin bir suçlu, öbürünün saygılı ve yasaklara-uygun bir kişi olması, ya da birinin profesyonel atlet, öbürünün ise bir hayat niemuru olması nasıl açıklanabilir?
3. Suçluluk dahil, her türlü toplumsal davranışın öğrenmeyle edindiğileri tartışılmaktadır. 22.1-22.10 numaralı paragraflarda sözü edilen W. H.'nin suçlu davranışlarının, öğrenme yoluyla edindiğini düşünür müsünüz? Eğer öyle ise, bu öğrenme sürecinde önemli yer tuttuğunu düşündüğünüz olayları ve durumları belirterek W. H.'nin suçluluk meseleliğindeki gelişimini ana hatlarıyla anlatınız.

C. Toplum-hazırlanma ile ilgili ampirik verilerin gözlemlenmesi ve çözümlenmesi

1. Sınıfımızdaki her öğrenci, tek başına çalışarak, 10 dakika içinde düşünebildiği kadar renklerin adını bir kağıda yazsın. Hiçbir balesik kelime kullanmasın. On dakikalık süre sonunda erkek ve kız öğrencilerin en çok yazdıkları kelimeleri en çoktan en azına doğru sıraya koyunuz. Hangi renklerin en çok yazılacağını düşündünüz? Erkekler mi, kızlar mı en çok sayıda renk adı yazacaklardır? Erkek ve kızların yazacağı renk arasında önemli bir fark olacak mıdır? Bulgularının nasıl açıklanması? Bunların toplumsal anlamı nedir? Bu soruları tartışmadan önce renk adları muhakkak ya-

zımlıdır. Bu temerin, bir kimsenin ilgi ve deneylerinin, onun belleği ve algısı üzerindeki etkisini göstermek için düzenlenmiştir.

- D. Rol çatisması ile insanın kendi-kendisi hakkındaki anlayışı arasında bulunan ilişkinin saptanması
1. Aşağıda Bay A'nın ilişki kurduğu kişi ve gruplardan bazıları tasvir edilmektedir. Bu kişi ve gruplar Bay A'dan ne gibi roller bekleyebilirler? Bu beklentiler arasında herhangi bir çatışma var mıdır? Bu beklentiler Bay A'nın kendi-kendisi hakkındaki düşüncesini ne yölda etkileyebilirler?

Bay A. Üniversite bitirmiştir; seçtiği alanda çok başarılı olacağı umudunu vermektedir ve hâlen ana-babasının toplumsal-ekonomik statüsünün oldukça üstüne çıkması bulunmaktadır. Zamanla müstakbel karısının ailesinin statüsüne yaklaşacaktır. Ana-babasıyla birlikte yaşamaktadır; atletizm kulübünde bir oda almıştır. Duygusal bakımdan ailesiyle, eski arkadaşları ve meslektaşları ile özdeşleşmiştir; fakat nişanlısının grubunun ölçülerine göre yaşamak istemektedir. "Öbür grupta"ki çatismasının farkındadır ve bu çatismayı önlemektedir. Halen içinde bulunduğu durumda bağdaşmayacak herhangi bir rol oynamamak için, sürekli olarak dikkat halindedir. "Dr. Jekyll - Mr. Hyde"* biçimi çıkmadan kurtulmak için hiçbir imkân görmemektedir.

Bay A'nın ana-babası aşağı orta sınıfta kimselerdir; "snob" bir nişanlıyı beğenmezler - "orta sınıf abikliği" ısrarla desikler ve içki içmekten, kumar oynamaktan ve Bay A'nın iş arkadaşları ile nişanlısının ailesinin "sosyetik hayat"ını sevmezler. Oğullarını bir yabancı gruba kapırdıkları duygusu içinde bulunuyorlar. Oğullarının arada bir kendilerini ziyaret etmesi hoşlarına gidiyor; ama onun, ana-babasının toplumsal-ekonomik statüsünden aşağıdaki duygusu içindedirler.

Bay A'nın nişanlısı. Kendisi ile Bay A'nın ailesi veya onun çocukluk arkadaşları arasında hemen hiçbir ortak özellik yok; onları ve onların hayat tarzlarını beğenmediğini saklamıyor. Nişanlısının ailesini hiç ziyaret etmez. Onun toplumsal değerleri bir "parti lüzumu"nun değerleridir. Bay A'nın "aşağı-sınıf" dilıyla alay eder.

Bay A'nın çocukluk arkadaşları grubu. Bunlar hâlâ özel vesilelerle buluşurlar. Bu, Bay A'nın içinde rahat ettiği gruplardan biridir. Alışkanlık dolayısıyla, birinci grup içinde kendisinden beklenen rolü kolaylıkla yerine getirebilmektedir. Bu grubun değerleri, nişanlısının ve patronunun değerleriyle çelişme halindedir. Bay A., her iki gruptan dylelerle birarada bulunduğu nadir durumlarda şikâlmaktadır.

Nişanlısının ailesi yukarı orta-sınıftandır, topluluğun seçkin bir mahallesinde yaşarlar; kir ve yat idüplerinde çok aktiftirler. Tutumlarıyla tutucu ve grubu-kapalıdır. Nişanlısının babası, Bay A'nın iş hayatındaki başarısında önemli bir etken olmuştur ve olacaktır.

* Robert Lewis Stevenson'un "Dr. Jekyll and Mr. Hyde" adlı hikâyesinin kahramanıdır. Dr. Jekyll öyle bir ilaç bulmuştur ki, bu ilaç sayesinde bir Dr. Jekyll adlı iyi kişi, bir de Mr. Hyde adlı kötü ve kaba kişi olabilmektedir. (Çeviren).

Ateşli kilise üyeleri kılığı. Bunlar başka dinlerin inançlarını beğenmemektedirler. Bay A. hâlâ bu dine karşı bağlılık duymakta, fakat müstakbel karısının dinini kabul etmek için söz vermiş bulunmaktadır. Bu onun için bir çatışma kaynağı olmuştur.

Sanat ve müzikseverler kılığı. Bu küçük nişanlaşmış çok eski ve yalnız arkadaşlarından kuruludur; "orta sınıf ahlakını" anlatan davranışları eleştirirler.

"Benlik": Rol çatışması. (Richard Dewey and W. J. Humber, *The Development of Human Behavior*, Mac Millan, 1951, s. 217'den alınarak uyarlanmıştır.)

BİBLİYOGRAFYA

- Bredemeir, H. C. and Stephenson, R. M., *The Analysis of Social Systems*, Holt, Rinehard, and Winston, 1961.
- Cooley, C. H., *Human Nature and the Social Order*, Scribners, 1902.
- Furia, Ellsworth, *The Nature of Human Nature*, Mc Graw-Hill, 1937.
- Foots, N. and Cottrell, L. S. *Identity and Interpersonal Competence*, University of Chicago press, 1955.
- Gesell, A., *The First Five Years*, Harper, 1940.
- Mead, G. H., *Mind, Self and Society*, (derl.: C. W. Morris), University of Chicago Press, 1934.
- Piaget, J., *The Moral Judgement of the Child*, Harcourt, Brace, 1932.
- Stoodley, Bartlett H., *Society and Self*, Free Press, 1962.
- Strauss, A. L., *Mirrors and Masks: The Search for Identity*, Free Press, 1959.
- Sullivan, H. S., *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, Norton, 1953.
- Taguiri, R., And Petruccio, L., *Person Perception and Interpersonal Behavior*, Stanford University Press, 1958.

Fakirlere-yardım-evinde çalışan gönüllü grup. Geniş ölçüde bay A'nın Üniversitedeki öğrenci arkadaşlarından (Bay B. dahil) kuruludur. Grup, azınlık grubu sorunlarını tartışmak üzere toplantılar yapmaktadır. Nişanlaşmış bunu beğenmemektedir. Nişanlaşmışın ailesi ve kendi patronu bu gruptan haberdar değildir.

Bay A'nın patronu bazı azınlık ırk ve etnik gruplara karşı köklü önyargılar sahibidir ve çabıyacağı kişilerin hiç olmazsa görünüşte bu önyargılara uymalarını ister. Bay A'nın fakirlere-yardım-evindeki toplantılarını hâssa çok tenkid eder.

BÖLÜM III

İNSANLAR - ARASI ETKİLEŞMENİN DİNAMIĞI

8 İNSANLAR-ARASI HABERLEŞMENİN TEMELLERİ

- I. HABERLEŞMENİN GENEL TOPLUMSAL GÖREVI
- II. HABERLEŞME DÜZENLERİNİN ÖGELERİ
- III. İNSANLARDA VE HAYVANLARDA HABERLEŞME
  - A. İnsanın Benzersizliğinin Boyutları
  - B. Konuşma Davranışı Kalıpları
  - C. Haberleşmede Jestler
- IV. ALGILAMA VE HABERLEŞME
  - A. Algılamanın Seçici Niteliği
  - B. Algılamada İlgiler, İhtiyaçlar, Yetenekler ve Temaslar
  - C. Algılamada Benzerlik, Yakınlık ve Tamhk
- V. SONUÇ

İNSANLAR - ARASI HABERLEŞMENİN TEMELLERİ

I. HABERLEŞMENİN GENEL TOPLUMSAL GÖREVI

8.1 Kendisine 'konuşan hayvan' denilen insan, benzerleri üzerinde en güçlü etkisini simgeler aracılığıyla ve özellikle dil düzenleri içinde bütünlenmiş olan kelimeler ve jestler aracılığıyla yapar. Sembel etkileşme, insanlar-arası haberleşmenin ve grup davranışına hem yol açan, hem de ondan doğan bu karmaşık anlamalar örgüsünün temelini oluşturmaktadır.

8.2 Her türlü topluluk hayatı haberleşmeyi gerektirir. Toplum veya devleti, topluluk veya kastı, aile veya arkadaşlık derneğini, hükümet veya çeteyi, lonca veya kabileyi, kurmak ve sürdürmek için insanların birbirleriyle haberleşmeleri zorunludur. Bu toplumsal biçimlerin herhangi birinde girişilecek bir eylemin herhangi bir aşamasında, "Bunu niçin yapıyoruz, yahu?" diye soran birisi muhakkak çıkacaktır. Cevap, başka şeyler arasında, herhalde eylemin amacını da belirtecektir. Bu sorunun cevaplandırılması daha güç olabilir; çünkü gerçekte üç ayrı soruyu içermektedir: (1) Kabul edilen amaçlar geçerli, önemli ve arzuya değer amaçlar mıdır? (2) Araçlar, belirtilen amaçlara uygun, etkin ve onlara ulaşmanın en iyi yolu mudur? (3) Amaçlarla araçlar birbirleriyle bağdaşmakta ve birbirlerini destekleyip güçlendirmekte midir? Amaçlar hususunda ortak bir anlayış ve onlara ulaştırılacak araçlar konusunda bir ölçüde anlaşma, haberleşme sonunda ortaya çıkar. Haberleşme eylemleri yoluyla bir toplumsal rıza geliştiririz: yani, birlikte hareket eden kişiler arasında kararlar, değerler, inançlar, duygular veya durum-tanımlamaları konusunda ortak görüşler geliştiririz¹.

¹ Orrin E. Klapp, "The Concept of Consensus and Its Importance," *Sociology and Social Research*, May-June, 1957, s. 336-342.

8.3 Toplumsal rıza, âhenkli hareket etmeyi kolaylaştırır². Yani rakip stratejileri ortadan kaldırır. Toplumsal rıza, başkalarının davranışlarını öngörmeği de kolaylaştırır. Toplumsal rıza sayesinde birey, görüşlerini tek başına savunmak gibi zayıf bir durumdan da, daha çok kurtulmuş olur. Görüşlerin dayanakları gruplardır ve karşı görüşler tek başına bir birey tarafından değil, grup tarafından karşılanır.

8.4 İnsanlık tarihinin pek büyük kısmı boyunca grupları birarada tutan şey, hemen hemen kendiliğinden toplumsal rıza doğuran gayri resmi haberleşme olmuştur. Başlıca özellikleri resmi örgütler, rol uzmanlaşması, statü farklılaşması, toplumsal hareketlilik, kişiler ve mevkiler arasında artan karşılıklı bağımlılık olan geniş ölçekli toplumlar, toplumsal rıza sağlamak için haberleşme mekanizmaları üzerine yeni yükler koymuştur³. Haberleşmenin temellerininin, her zamandan daha çok anlaşılması gerekmektedir.

8.5 Her ne kadar grupların oluşumu ve işleyişini anlamak için haberleşme davranışı konusunu bilmek zorunlu ise de, haberleşmenin düzenli incelemesi hiç de yalnız sosyolojiye ait değildir. Antropoloji, sibernetik, gazetecilik, dil-bilimi, matematik, nörofizyoloji, psikoloji, psikiyatri, konuşma ve kelime bilgisi gibi çok değişik alanlarda yapılmış araştırmalar, insan haberleşmesi konusundaki bilgilerimizi genişletmiştir⁴. Hemen her disiplinde bazı araştırmalar, insanların her genişlik ve karmaşıklık derecesinden örgütler içinde kendilerini birleştiren girift bir kısmı veya tam anlaşmayı nasıl yaptıklarını anlamamıza katkıda bulunmaktadırlar. Bunlar, haberleşmeyi güçleştiren engellerin ve insan ilişkilerinin kişilerarası düzeyden uluslararası düzeye doğru düzenli bir biçimde gelişmesini önleyen ha-

² Toplumsal rızanın etkileriyle ilgili bu açıklamalar, Donald P. Hayes, *The Effects of Six Conditions on Consensus Achievement*, yayımlanmamış doktora tezi (University of Washington, 1959) s. 12'den alınarak uyarlanmıştır.

³ Gayri şahsi otorite mekanizmalarının, bir çalışma grubunun yapısı ve bu grup içindeki haberleşme üzerine etkisi konusu için, bkzn.: Peter Blau, "Formal Organization: Dimension of Analysis," *American Journal of Sociology*, July, 1957, s. 58-69. Yine bkzn.: L. Wesley Wager, "Channels of Interpersonal and Mass Communication in an Organizational Setting," *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 88-107.

⁴ Bu alanlardan bazılarındaki çalışmalara örnek olmak üzere, bkzn.: J. Ruesch and G. Bateson, *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, Norton, 1951; George A. Miller, *Language and Communication*, Mc Graw-Hill, 1951; Norbert Weiner, *The Human Use of Human Beings*, Doubleday, 1954.

berleşme kesintilerinin nasıl teşhis edilip giderileceğini öğrenmemizi de sağlamaktadırlar. Bu çalışmaların özellikle sosyologlar için önem taşıyan yanları, bu kesimde, haberleşmenin temel biçimleri ve süreçleri incelenirken, ele alınacaktır.

II. HABERLEŞME DÜZENLERİNİN ÖGELERİ

8.6 Haberleşme bir mesajın taşıdığı anlamlar dizisinin bir kişiye veya kişilere, gönderenin (gönderenin) niyetine uygun biçimde betülmesi sürecine denir⁵. Her haberleşme düzeninin temel öğeleri şunları içine alır:

Haberin kaynağı: Bir düşüncenin yaratıcısı veya bir mesajın geliştiricisi ve/veya göndericisi.

Mesaj: Betilecek bilgi, düşünceler, muhteva, ya da konu.

Haberleşmenin betülü: Konuşma veya yazı dili, Morse alfabesi, uzaktan-ışıkla konuşma, dumanla işaret verme, miltak, resim, jest, vs.

Haberleşmenin kanal veya aracı: Basılı metinler, grafik göstergeleri, plaklar, filmler, radyo, televizyon, gazeteler, vs.

Haberin hedefi: Bir mesajın gerçek veya potansiyel alıcısı, alıcıları veya dinleyicileri.

Haberleşmenin ortamı: Haberleşmenin içinde cereyan ettiği fiziki, psikolojik veya toplumsal-kültürel şartlar veya durumlar.

Haberleşmenin amacı: Haberleşmenin başardığı şey veya sonuçları, mesajların kullanıldığı.

Haberleşmenin etkileri: Haberleşmenin başarılması, ya da sonuçları; mesajların kullanıldığı yerler.

8.7 Bu öğeleri kullanan haberleşme modelleri türlü biçimler alabilirler. Bazıları, örneğin "haberleşme kuramı" ile ilgili olanlar, oldukça matematik niteliktedirler⁶. Öbürleri, haberleşme eyleminin girift sürecini göstermek üzere kelimeler ve grafik araçları kullanırlar. Bütün bunlar oldukça geniş kapsamlıdır. Bazıları, haberleşme içinde gelişen roller üzerinde ısrar ederler⁷. Başka bazıları, bir mesajın içinden geçtiği aşamalar üzerinde odaklaşırlar⁸. Daha başkaları ise,

⁵ Joel Smith, Robert C. Bealer, and Francis M. Sim, "Communication and the 'Consequences' of Communication," *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 12.

⁶ Claude E. Shannon and Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, University of Illinois Press, 1949.

⁷ E. H. Westley and M. S. Maclean, Jr., "A Conceptual Model for Communication Research," *Journalism Quarterly*, Winter, 1957, s. 31-38 ve T. M. Newcomb, "An Approach to the Study of Communicative Acts," *Psychological Review*, November, 1953, s. 393-404.

⁸ Wendell Johnson, "The Fateful Process of Mr. A. Talking to Mr. B.," *Harvard Business Review*, January-February, 1953.

uyarıdan elde edilen cevaba doğru giden duygusal sürecin sürekliliği üzerinde durmak eğilimi gösterirler⁸.

8.8 Bu modeller her haberleşme düzeninin temel kesimlerini belirler ve bunların birbirleriyle ilişkilerini kurar ve bu kesimlerin yaptığı görevleri gösterir. Başlıca noktaları şöylece özetlenebilir:

1. Haberleşme, haberlerin bir yerden başka bir yere geçmesi demektir. Haberleşmek, iki nokta arasında bir "ortaklığa yan" kurmaya çalışmayı anlatır. Anlamın iletildiği zaman haberleşme başarılmış olur.
2. Her haberleşme sistemi karşılıklı (etkileşme gibi) bir süreçtir. Bu, belli bir kaynağın aynı zamanda bir hedef teşkil ettiğini ve belli bir hedefin de aynı zamanda bir kaynak olduğunu anlatır.
3. Haberleşmeyi başarılıken hem kaynak, hem de hedef, değişik zamanlarda:
  - a. İletir (mesaj kodlama).
  - b. Değerlendirir (düzen içinde mesajı ne olduğunu haber aracının göstermesi).
  - c. alır (mesaj çözme).
4. Kaynak ve hedef, yukarıdaki görevleri yerine getirirken başları bir uyarı kaynağından etkilenirler:
  - a. Birbirlerinin uyarılarına tepki gösterirler.
  - b. Kendi içlerindeki uyarılara tepki gösterirler (geçmiş deneyleri).
  - c. Ortak dış-çevrelerindeki nesne ve olaylardan gelen uyarılara tepki gösterirler.
5. Bir haber kaynağının kendi mesajından ve hedefin karşılığından elde ettiği "kaynağı besleme", daha yüksek ölçüde bir haberleşme için düzeltici bir temel olmaktadır.
6. Kaynak haberi kodlar, hedef ise kodu çözer. Her ikisi de bu işleri, yaşamış oldukları deneylerin ışığı altında yaparlar. Eğer ikisi arasında hiçbir ortak deney yoksa, birinden öbürüne anlam iletmek de mümkün olmaz. "Kaynağı besleme" haber kaynağının, mesajla kendi deneylerinin bazı kesimleri —hedefinlere benzeyen kesimleri— arasında ilişki kurmak imkânını verir.
7. Her haberleşme düzeninin deneyleri işlemek konusunda bir özani kapasitesi vardır. Önemli haberleşme hünerlerinden biri, bir kanalı işletmek kapasitesine ne kadar yatkınlığını bilmektir. İnsanlararası haberleşme düzenlerinde, dilin yapısı bunu etkileyebilir. Her dil yapan, kelime ve seslerin anlaşımını yöneten bazı elementlerdir. İngilizce'nin %50'ini gereğinden fazladır (Fazlalık burada şu anlamda kullanılmaktadır: bir mesajın, kodlanmamış serbest seçime imkân vermiyen kısmı. Örneğin İngilizcede J harfiyle başlayan hiçbir kelimede, bu harften sonra b, c, d, f, g, i, k, l, q, r, t, v, w, x veya z harfleri gelmemektedir.)⁹.

⁸ Jürgen Ruesch, "The Observer and the Observed: Human Communication Theory," in R. R. Grinker, *Toward a Unified Theory of Human Behavior*, Basic Books, 1956, s. 46-54.

⁹ Shannon and Weaver, *op. cit.*, s. 102.

8. Her haberleşme düzeni bozulma ve süzgeçten geçmeğe maruzdur. Bozulma şu şartlar altında ortaya çıkabilir:
  - a. Eğer kaynağın yeterli veya açık bilgisi yoksa.
  - b. Eğer mesaj tam, doğru ve etkin bir biçimde iletilebilecek simgeler kullanılarak kodlanmamışsa.
  - c. Eğer simgeler, müdahale ve rekabete rağmen, arzu edilen alıcıya yeterince hızla ve doğru bir biçimde iletilememişse.
  - d. Eğer mesaj, kodlama biçimine uygun olarak çözülmemişse.
  - e. Eğer alıcı mesajı, istenen yanıtı doğuracak biçimde kullanmağa yeterli değilse.

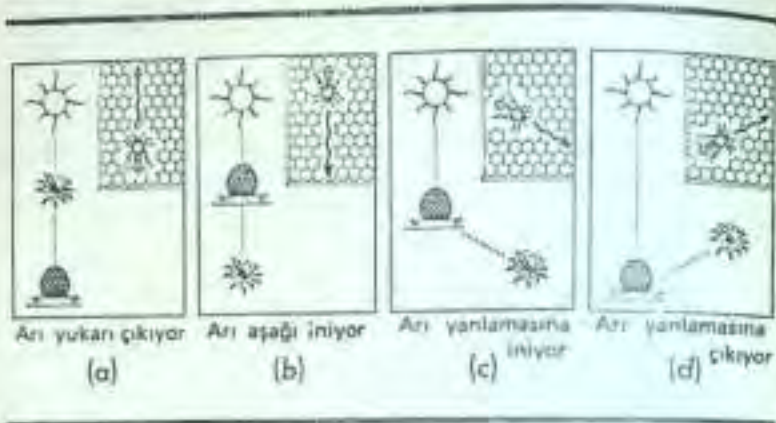
8.9 Haberleşme düzenindeki öğeler ve süreçlerin belirlenmesi, haberleşmenin sosyolojik amaçlar için anlamını aydınlatır. Haberleşme kişiler arasındaki temaslarla başlar; fakat her temas zorunlu olarak haberleşme sonucunu vermez. Haberleşmenin ortaya çıkması için anlamların iletilmesi gereklidir. Bu, kişiler arasında karşılıklı olarak, sırayla uyarı ve yanıt süreçlerinin cereyan etmesiyle sağlanır. Haberleşme araçları ve bunların kullanılışı ile ilgili alışkanlıklar, toplumsal etkileşme yoluyla elde edilirler.

8.10 Kişiler etkileşme sırasında birbirleriyle haberleşirler. Birbirlerinin içinde buldukları durumlarla özdeşleşme yoluyla haberleşmeyi başarırlar. Haberleşme demek, "ortak bir temel üzerinde bulunmak," "öbür kişinin görüş açısını öğrenmek," ve "onun ne düşünüp ne duyduğunu bilmek" demektir. Bu kitapta beyaz kâğıt üzerindeki siyah işaretler, bir konudaki bazı bilgileri, deneyleri ve tutumları, sosyolojik bakış açısını anlamasını sağlamak için okuyucuya iletme amacıyla düzenlenmiştir. Bu metinle ilgili bir sınavda öğrencinin başarılı olması, haberleşmede başarılı olduğuna bir göstergesi sayılabilir. Haberleşmenin derecesi hakkında herhangi bir tahminde bulunabilmek için, "kaynağın beslenmesi", yani bir yanıt alınması gerekir. Başka türlü biçimsel haberleşme tarzlarında olduğu gibi, yazmada da "kaynağın beslenmesi" derhal cereyan etmez. Bazan hiç görülmez. Yanıtın gelip gelmeyeceği, ya da ne kadar gecikeceği, esas olarak yazarın, bu siyah işaretleri çizip bir araya getirirken, okuyucusunun muhtemel yanıtını ne kadar isabetle öngörebildiğine bağlıdır. Eğer yazar okuyucusunun yanıtını doğru bir biçimde "tasarlıyabiliyorsa" —eğer okuyucusunun dil şartlanmasını yakından biliyorsa—, haberleşmenin başta gelen temelini sağlamış demektir.

¹⁰ Bu sekiz noktanın bazıları Wilbur Schramm, *The Process and Effects of Mass Communication*, University of Illinois Press, s. 2-26'dan alınarak uyarlanmıştır.

ARILAR NASIL HABER ALIRLAR?

ŞEKİL 19. (Life, August 25, 1932'den alınmıştır. Ana Kaynak: Carl von Frisch, Bees: Their Vision, Chemical Senses, and Language, Cornell University Press, 1950.)

(a) Arı, dansın sallanma kısmında, ilkeyine duran petekten yukarı doğru uçarak öbür arılara, güneşle aynı yönde uçarak balözünü bulabileceklerini bildirir. Belli bir süre içinde dans daireleri ne kadar çok sayıda tekrarlanırsa, bal özü de peteklere o kadar yakın demektir. Bal özünün yüksek oranda şeker içermesi halinde, dans özellikle şiddetli olmaktadır.

(b) Arı öbür işçilere, yiyecek bulmaları için güneşten uzaklaşmaları gerektiğini bildirmek üzere aşağı inmektedir. Danseden, öbür arıların sonuna geldiğinde daire çizerek uçar ve bunu tekrarlar. Arılar buldukları günlerde bile güneşin yönünü tayin edebilirler; çünkü gözlerindeki mercekler, güneş ışınlarıyla görünmez olduğu zaman bile kutuplaşmış ışığı çözümlenebilirler.

(c) Arı, öbür arılara, bal özünün güneşin 120° sağında olduğunu söylemek üzere, yanlamasına aşağı inmektedir. Akıncılar işe koyulduklarında, ne tür bir çiçek arıyacıklarını bilirler; çünkü çiçeğin kokusu danseden arının vücuduna yapışmıştır. Danseden arı dansını peteğin birçok kesiminde tekrarlar ve böylece başka birçok işçi arılar zengin balözülü kaynağından haberdar edilmiş olur.

(d) Arı, öbür arılar peteği terk ettüklerinde çiçeğe ulaşmaları için güneşin 60° sağından uçmaları gerektiğini onlara bildirmek üzere, yanlamasına yukarı doğru uçar. Geri dönen bir akıncı çok hareketli bir dans yaptığında öbür arılar heyecanlanırlar. Dans arasındaki dinlenmeler esnasında akıncı, bal özündeki balözünü ağzından çıkarıp öbür arılara tattırarak arıları daha da heyecanlandırır.

8.11 Görülüyor ki her haberleşme eylemi, her şeyden önce bir etkileşmedir. Televizyon gibi kitle haberleşme araçlarının kullanıldığı yerlerde bile, haberleşmenin derecesi tahmin edilmeden önce, bildiriçi ile onun yanında olmayan dinleyicileri arasında bir tür etkileşmenin cereyan etmesi gereklidir. Gerçekten kitle haberleşme araçlarının

içeriğinin iletilmesinde başarılı olup olunmadığı, dinleyicilerin abone kaydolmak, sevgi mektupları göndermek veya tavsiye edilen bir malı almak gibi yollarla gösterdikleri tepkiyle ölçülür. Böyle cevaplar ilerdeki haber içeriğini etkileyecektir (9.14-9.18). Bununla birlikte katılanların davranışı ve etkileşme süreci en açık biçimiyle, kişiler arasında karşılıklı konuşma yoluyla sağlanan haberleşmede ortaya çıkar.

8.12 Bir haberleşme eylemi olarak kişilerarası konuşma, mesajların söylenmesi ve dinlenmesi biçiminde iki-yanlı bir süreçtir. Genel olarak konuşan ve dinleyenler nasıl birbirleriyle haberleşirler? Konuşan, deneylerini simgeliyen sesler çıkarmağa başladığı zaman, haberleşme süreci de başlamış olur. Dinleyen de benzer deneyler yaşamış ve bu deneylerle belli sesleri birleştirmeğe şartlandırılmış olduğu ölçüde haberleşme mümkün olur. Çok defa konuşan ne anladığını belirtirken, dinleyen de kendi faaliyetini sözlü ifadeye kavuşturur veya konuşanın söylediklerinde bazı değişimler telkin eder; tâ ki her kişi öbürünün deneylerini kendi tasarımıyla kurana kadar. Bu, genellikle haberleşmede görülen ver-ve-al sürecidir. Mesajın konusu ne olursa olsun —ayaklanma teşviki, yeni bir diş macunu kullanılması, güneşin batışına hayranlık, bir matematik formülünün öğrenilmesi, ya da bir ölü-gömme uygulamasının tasviri—, her haberleşmede bu ver-ve-al süreci yer alır. Görülüyor ki haberleşme süreci, karşılıklı olarak ve sırayla roller alma, insanın kendisini simgesel olarak başkasının yerine koyması ve sanki öbür kişinin deneylerini etkileyen uyarılara, deneylere ve birleşmelere kendisi maruz kalmış gibi davranması sürecidir.

III. İNSANLARDA VE HAYVANLARDA HABERLEŞME

A. İnsanın benzersizliğinin boyutları

8.13 İnsanlar toplu halde yaşayan ve dolayısıyla haberleşen tek hayat biçimini temsil etmemektedirler. Bir tavuk gıdaktılarak civcivlerinin koşa koşa kendisine gelmelerini sağlayabilir. Fakat insanlara rası haberleşme, karmaşık bir gıdaktan sonra derece daha fazla bir şeydir. İnsanlararası haberleşme, hayvanların sesli işaret düzenleriyle eş tutulamaz. Bu ikisi arasındaki farkları belirtmek öğretici olacaktır. Bir işçi arı iyi bir balözül kaynağı keşfettiğinde bu "haber", toplumundaki öbür akıncılara nasıl ulaşır? Arılarda görülen dikkate

değer haberleşme eylemleri geniş incelemelere konu olmuştur¹². Bir arı yiyeceğin yönünü, bal peteği üzerinde dans ederek gösterir. Eğer arı daire biçiminde defalarca dansederse, 75 yarda uzaklık içinde bir yerde balözü var demektir. Eğer balözü bu uzaklığın ötesindeyse arı, arka kısmını bir yandan öbür yana sallayıp, tam o yönde bir çizgi üzerinde defalarca uçarak bu durumu anlatır. Şekil 19'da bu jestli toplumsal haberleşme daha ayrıntılı olarak gösterilip anlatılmaktadır. Arılar nerde yiyecek bulunduğunu başka arılara yalnız dans ederek "söylemek"le kalmazlar; fakat haberleri vücutlarındaki salgılarla da iletirler¹³. Böylece işçi arılar anaç arının vücudundaki bir özüt yalar ve onu paylaştıkları yiyecekte bulunan arılara iletirler; bu arılar da zincirleme birbirlerine iletir. Bu yolla bir kümedeki binlerce arıya anaç arının varlığı bildirilmiş olur. Oysa belli bir zamanda yalnız on veya yirmi arı anaçla doğrudan doğruya temas halinde bulunur. Anaç arının taşıdığı özüt miktarındaki herhangi bir eksilme, petektteki bütün arılar tarafından çabucak farkedilir ve bunlar yeni bir anaç yetiştirmek için teşebbüse geçerler. Bir anaç peteğinden atıldığında, işçi arılar bir veya iki saat içinde onun yokluğunu farkedir ve heyecanla onu ararlar¹⁴.

8.14 Arılar üzerindeki incelemeler, herhangi bir topluluğun örgütlenmesi için başta gelen şartın, etkin bir haberleşme yöntemi olduğunda ısrar etmektedirler. Böcekler üzerinde çalışan bilginler, karıncalar, sarı-arılar ve beyaz-karıncalar gibi toplu halde yaşayan böcekler üzerinde dikkatli gözlemler yapmışlardır. Bu bilginler, söz konusu böceklerin örgütlü topluluk hayatını sürdürmek için zorunlu bilgileri sağlamak üzere titreşim, duyarlı antenler ve teneffüs tüpleri gibi "haberleşme organları"ni kullandıklarına inanmaktadırlar. Bu incelemeler, çuğıraklı yılan, güvercin sesleri ve şempanzelerin bağırsıkları üzerinde yapılan hayret verici gözlemlerle birlikte, insan haberleşmesi ile hayvan haberleşmesi arasındaki farklar konusuna ilgi duyulmasına yol açmıştır. Bu, "insanları başka hayat biçimlerinden ayıran şey nedir" sorusunun can alıcı kesimini oluşturmaktadır.

8.15 İnsan, öbür parmakların karşısına konabilen bir başparmağa, nisbeten büyük bir beyne ve dik durma yeteneğine sahip ol-

¹² Karl von Frisch, *Bees: Their Vision, Chemical Senses, and Language*, Cornell University Press, 1951.

¹³ Hans Kalmuth, "More on the Language of Bees," *Scientific American*, July, 1953, s. 60-64, ve Boonin Ribanda, "The Honeybee," *Scientific American*, August, 1953, s. 52-60.

¹⁴ *Ibid.*, s. 57.

mak gibi bazı fizyolojik ve yapısal yanlarıyla, başka hayvanların pek çoğundan farklıdır. Fakat hepsinden daha önemli olarak insan, çevresindeki herhangi bir şeye cevap olacak simgeler yapma yeteneğine sahiptir ve bu onu bütün başka yaratıklardan ayırır (7.5). İnsanın benzersizliğini yapan şey, başka her etkenden daha çok, onun dil icad etmek, kullanmak ve biriktirmek yeteneğidir. Hertzler, insanın bu ayırıcı özelliği üzerinde ısrarla durmakta ve şunları söylemektedir: "İnsanın taklit edilemeyen ifade biçimlerinin birçoğu; nesnel düşüncesinin tümü; günlük haberleşmesinin çoğu; biriktirdiği kültürün çoğu ve bunun yer ve zaman içinde iletildiği; çevresine uyusunun, topluma hazırlanışının ve toplum örgütü ile toplumsal eylemlerinin hepsi, dile dayalıdır"¹⁵.

8.16 Bir insan çocuğunun gelişimi ile bir şempanze bebeğinin gelişimini karşılaştırınca, dilin insana bir üstünlük verdiğini açıkça görürüz. Şempanzeler hemen tamamen bir insana benzerler. Bir şempanze yavrusu, insan yavrusuyla aynı avantajlara sahip olsaydı, davranışları onunkinden ne gibi farklılıklar gösterirdi? İki psikolog bu deneyi yapmışlardır. Bir dişi şempanze yavrusunu, "Viki", doğuşundan birkaç gün sonra evlerine almışlar ve üç yıl süreyle ona bir insan bebeğine bakar gibi bakmışlardır¹⁶. Genellikle Viki'nin bu süre içindeki gelişimi normal bir insan çocuğunun gelişimine çok paralel olmuştur. İlgisi ve yetenekleri hemen hemen aynı sırayı izliyerek ve aynı zaman içinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal davranış dışı-dönük bir kişinin davranışı olmuştur; çok arkadaşsever olmakla birlikte, kendilerine hâkim olmasına müsaade eden arkadaşlarına karşı biraz mütecaviz olmuştur. Viki'nin oyunu bir çocuğunkinden çok daha atletik nitelikteydi. Günün çoğunu koşarak, tırmanarak ve uçurarak geçiriyordu.

8.17 Viki, aşağı-yukarı 3 yaşındaki çocukların gösterdiği hüner ve istekle, kalemle birşeyler karalıyor, makas kullanıyor ve tahta parçalarıyla birşeyler kuruyordu. Toplumsal oyunları insan çotukları kadar tercih eder görünüyordu. Deneycileri ellerinden tutup doluşturuyor, kendisini gıcıklamaları için yaltaklıyor ve omuzla doluşturulması için yalvarıyordu. Nasıl bir insan çocuğu analı-

¹⁵ J. O. Hertzler, "Toward a Sociology of Language," *Social Forces*, December, 1953, s. 109. Bu kaynak, konumuzla ilgili mühemmel ve geniş bir bibliyografya içermektedir.

¹⁶ "Child Chimp," *Scientific American*, July, 1951, s. 72-83.

babasının günlük işlerini taklit edip yaparsa, Viki de evde toz alıyor, bulaşık yıkıyor, kalem açıyor, dikiş dikiyor, mobilyaya çekiçle çivi çakıyor ve zampara kâğıdıyla siliyor, ağaç eşyaları boyuyor ve albüme fotoğraf yerleştiriyordu. Viki'nin genel zekâsı, üç yaşına kadar, bir insan çocuğunun zekâsıyla hemen hemen aynı hızla gelişti.

8.18 Deneyciler çocuğun şempanze karşısındaki büyük, apaçık ve önemli bir üstünlüğünü dil alanında gördüler. Bebekliğinde Viki, insan bebeklerine oranla daha az pepelemiş (= konuşmak için anlaşılabilir sesler çıkarmış), fakat bu bile beş aylık olduktan sonra kaybolmuştur. Viki ses çıkarırken deneyciler, dudaklarına elleriyle biçim vererek ona "mama" (anne) dedirtebildiler. İki buçuk yaşına geldiğinde Viki, kendisine hatırlatılınca "papa" (haha) ve "cup" (fincan) kelimelerini yaklaşık olarak telâffuz edebiliyordu. Ama bunları birbirine karıştırdığı da oluyordu.

8.19 Psikologlar şu sonuca vardılar:

İnsan ve şempanze türleri bugüne kadar sanıldığından çok daha büyük psikolojik benzerlikler göstermektedirler. İnsanın tek önemli genetik avantajı, belki de dili kullanma hususunda daha üstün yeteneğe sahip olmasıdır. Ancak bu genetik avantaj, daha başka avantajları da mümkün kılmaktadır; çünkü dil, bilgileri paylaşmanın bir aracıdır. Eğer bir insan, kültürden tamamıyla soyutlanmış bir halde ve yalnız kendi çevresinden doğrudan doğruya edinebileceği bilgilerle büyüyebilseydi, davranışları bildiğimiz insan davranışlarından çok farklı olur ve herhalde bir maymuna çok benzerdi. Bizim şöyle görünüyor ki şempanze türü, bizim varsayımımızla kültürel-insanımıza çok benzemektedir: İnci de, konuşma yeteneği dışında, hemen aynı bireysel yeteneklere sahiptirler¹⁷.

8.20 İnsan ve hayvan organizmaları arasındaki büyük fark, birinin haberleşebildiği, öbürünün ise bunu yapamadığı değildir; büyük fark, yalnız insanların dil dediğimiz bu karmaşık simgesel haberleşme düzenlerini kurabilmeleridir. Dil, kültürün hem bütünüyle bir parçası, hem de onu ileten vazgeçilmez araç olduğundan, yukarıda belirtilen farkın sonuçları son derece geniş kapsamlıdır. Hayvanlarda konuşma yeteneğinin bulunmaması, onların toplumsal olarak birbirlerine ilettikleri şeylerin hem zaman, hem de yer bakımından "şimdi" ile sınırlandığı anlamına gelir; çünkü bu toplumsal iletim, hayvanların içinde buldukları anın çevresine işaretler yoluyla

¹⁷ Ibid.

ÇOCUK VE MAYMUN

RESİM 8. Şempanzeler ve çocuklar üzerindeki incelemeler insanın, simge yaratmasına ve simgelere cevap vermeye idli, karmaşık toplumsal davranışlar geliştirmekte karşılaşıncığı sınırları aydınlatmak bakımından öğreticidirler.

verdikleri cevapların ötesine geçememektedir¹⁵. Oysa insanlar yalnız anlık çevrelerine tepki göstermekle kalmamakta, binlerce yıl önceki faaliyetlere de tepkide bulunabilmektedirler. Öte yandan, örneğin gezegenlerarası gezi gibi gelecekle ilgili eylemleri de planlayıp, öngörebilmektedirler. İnsanın bunu yapabilmesi, esas olarak böyle olaylar hakkında beyanlarda bulunabilmesi ve bu beyanlara tepki gösterebilmesinden ötürüdür. Böylece insanın çevresi, simgeleri içine alacak biçimde genişlemektedir. O simgeler ki, onlar aracılığıyla insan nesnelere, hem geçmişte var oldukları biçimiyle, hem şimdi ve burada buldukları biçimiyle, hem de gelecekte bulunabilecekleri biçimiyle adlandırmakta, sınıflandırmakta ve onlar hakkında kanaatler yapmaktadır.

8.21 Dil bilgileri dilin, bazı hayvanlarda görülen haberleşme düzenleri ile dil dışındaki bazı insan haberleşmesi biçimlerinde bulunmayan başka önemli özelliklerini de belirtmişlerdir¹⁶. Bu özelliklerden biri verimlilik terimidir: daha önce hiç söylenmemiş veya duyulmamış olan şeyleri söyleme ve buna rağmen o dili kullanan başkalarının anlaşılma yeteneği. Bir şebekin çıkarabileceği konuşma niteliğinde bir ses, çok az sayıda ve sınırlı, alışılmış çağrılardan başka birşey olamaz. Şebekin çağrı düzeninin kapalı bir düzen olduğu söylenebilir. Dil ise açık, ya da "üretici" bir düzendir; yani insan, eski seslerden bazı parçaları, yine eski seslerde alışılmış düzenlemelere göre biraraya getirerek yeni sesler çıkarabilir. Başka bir düzenleme biçimi —seslenme ve dinleme kanalı— en belirgin olanıdır denilebilir. Başka kanalları kullanan haberleşme düzenleri de vardır: örneğin jestler, arıların dansı, dikenli balıkların sevişme merasimi. Seslenme-ve-dinleme kanalının ise, hiç olmazsa memeli hayvanların en yüksek sınıfına giren hayvanlarda, haberleşme ile aynı zamanda yapılabilecek başka faaliyetleri yapmak üzere, vücudun bir çok kesimlerini serbest bırakmak gibi bir avantajı vardır.

8.22 Dil, nasıl bir biçim içinde ifadesini bulmaktadır? İnsan konuşur ve kelimeleri yüzyüze temaslarla, radyo, telefon, hoparlör

¹⁵ Öyle görünüyor ki insan, zaman ve yer (veya her ikisi) bakımından uzak olan şeyler hakkında konuşabilen hemen tek canlı varlıktır. Bu özellik, insanın en yakın akrabalarının sesle işaretlemelerinde hiç yoktur; ama arıların danslarında bu özellik görülmektedir. Bkz.: Charles F. Hockett, "The Origin of Speech," *Scientific American*, September, 1960, s. 4.

¹⁶ Buradaki örnekler ve dilin başka biçimleri konusunda, bkz.: Hockett, *Ibid.*, s. 3-10.

ve türlü ses-kaydedici araçlarla iletilir. İnsan yazar ve yazılı sözler telgraf, gazete, dergi, kitap, ilân tahtaları ve broşürler aracılığıyla iletilir. İnsan resim çizer ve boyar, fotoğraf çeker, yaptığı resim ve karikatürler basın, televizyon ve sinemalar aracılığıyla iletilir. Bunların hepsi apaçık ve olağan haberleşme araçlarıdır. Ancak simge yaratma ve iletmenin daha başka birçok yolları da vardır. İnsan, kucaklaşma, el-sıkışma, göz kırpmaya veya baş sallama ve bir izcinin flâma ile işaret veriş gibi kişisel jestler aracılığıyla da haberleşir. Yine insan, işaret ateşleri, ziller, posta güvercinleri ve çölde duman çıkarma yollarıyla da haberleşir. Bazan da sık ormanlar içinde davulla, ya da bir bale gösterisinde vücut hareketleri ve duruşlarıyla haberleşir. İnsanlar, anlamları iletmek için vücuda yapılan döğmeleri, totem direklerini ve kokuları da kullanmışlardır. Haberleşme tarzları çok değişiktir. Bir organizmanın bir başkasını etkilemesini mümkün kılan bütün yolları içine alır. Ancak, yalnız insanlar simgeler yaratabilir ve bunları dil düzenleri içinde birleştirebilirler.

B. Konuşma davranışı kalıpları

8.23 Pek çok kimseye göre dil, tek başına veya karşılıklı olarak konuşmak demektir. Teknik bakımdan dil, yalnızca sesli ifadeyi anlatmaz; aynı zamanda standartlaştırılmış ve üzerinde anlaşmaya varılmış simgeler düzenini de içine alır. Lindesmith ve Strauss bu farklılığa işaret etmekte ve aynı zamanda dilin tanımına vazgeçilmez bir boyut, davranış boyutu eklemektedirler:

Dil yalnız kelimeler düzeni, bir heceler bütünü, ya da bir sözlüğün içindeki olarak düşünmek hata işlemi yapmamalıdır. Dil, herşeyden önce, bir davranış biçimidir. Yalnız bir simgeler düzeni olmayıp, simgeleri kullanma ve yorumlama hareketidir. Konuşmanın çok defa en ilkel ve en eski bir davranış olduğuna inanılır; fakat anlayış bir dinleyiciye hitap etmedikçe konuşma anlamı değildir. Bundan dolayı karşılıklı konuşmanın, dilin temel ve köken biçimi olduğudur. Çünkü konuşma davranışı yalnızca işbirliği biçimindeki toplu söyleyebiliriz; çünkü konuşma davranışı yalnızca eylemlerin kendisidir. Bunun lamsal eylemlerden doğmakla kalmaz, dil böyle eylemlerin kendisidir. Bunun lamsal eylemlerden doğmakla kalmaz, dil böyle eylemlerin kendisidir. Bunun lamsal eylemlerden doğmakla kalmaz, dil böyle eylemlerin kendisidir. Bunun lamsal eylemlerden doğmakla kalmaz, dil böyle eylemlerin kendisidir.

8.24 Konuşma davranışı bazı araçlara sahip olunmasını gerektirir. Değişik öğrenim düzeyinde bulunan öğrencilerin toplam kelime hazinelerindeki farklılık, simgelere hakim olma derecesindeki fark-

¹⁷ A. R. Lindesmith and A. L. Strauss, *Social Psychology*, Dryden Press, 1956, s. 56-57.

lığın ifadesidir. Bu konudaki incelemelerden biri, birinci sınıf öğrencilerinin kelime hazinelerinin 6.000 ile 48.000 kelime arasında, 12. sınıf öğrencilerinin kelime hazinelerinin 36.700 ile 136.000 kelime arasında değiştiğini göstermiştir. Daha yüksek bir öğrenim düzeyinde yapılan bir inceleme ise, bir eğitim fakültesi öğrencilerinin 200.000'i aşan genişlikte kelime hazinesine sahip olduklarını göstermiştir²¹. Şüphesiz kelime bilgisinin genişliği haberleşme sürecinde önemli bir etkidir. Aynı simgelere değişik anlamlar verilmesi sorunundan ayrı olarak, haberleşen tarafların değişik sayıda simgelere sahip olmaları halinde, anlamları paylaşma işi daha bile güçleşmiş olabilir.

8.25 Konuşma davranışı kalıpları, hem anatomik nedenlerden ileri gelen "cırıltak" bir sese olduğu gibi bireysel özelliklerden, hem de şive, kelime yasakları, ses-jest oranı ve simgelerin tanımlanması gibi toplumsal özelliklerden etkilenirler. Her toplumun içinde bazı ikincil gruplar, benzeri olmayan lehçe, argo, ya da teknik terimler biçiminde kendilerine özgü bir simgeler düzeni geliştirirler. Böyle "özel diller" in yaygınlık derecesi, genel olarak toplum içindeki uzmanlaşma ve farklılaşma derecesinin bir göstergesidir. Özel diller bazen de haberleşmenin etkinliği ve açıklığını arttıran yardımcı araçlar olarak gelişirler (13.40). Bunların önemli toplumsal etkilerinden biri grup dayanışmasını güçlendirmeleridir; çünkü terimlerin kullanılması kullananlara, özellikle kullanmayanların bulunduğu yerlerde, belli bir gruba olan mensubiyetlerini hatırlatır.

8.26 Bireysel ve grupsal değişimlere rağmen, bazı araştırma bulguları temel konuşma davranışında büyük ölçüde bir düzenliliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir dildeki değişik kelimelerin sayısı ile onların kullanıma sıklığı arasındaki orantı, bütün dil gruplarında aynı görünmektedir (değişik gruplar arasında ortaklaşa olan iki fiziki ses ve iki kelime anlamı bulunmasa bile)²². Söylemek istediğimiz şu ki zamanla bütün diller, insanlar arasındaki haberleşme güçlüklerini enaza indiren düzenler haline gelirler. Bu tür araştırmalar, makinelerin çeviri yapması ve haberlerin iletilmesinde son dere-

²¹ D. McCarthy, "Language Development in Children," in L. Carmichael (derl.), *Manual of Child Psychology*, Wiley, 1946.

²² George Kingsley Zipf, *Human Behavior and the Principle of Least Effort*, Addison-Wesley Press, 1949, keşim 3.

ce etkin elektronik simge düzenlerinin gelişmesi gibi uygulamalı sonuçlara götüren ilkeleri ortaya koymuştur²³.

8.27 Daha rahatlıkla anlaşılabilir bir düzeyde, diller "dil toplulukları"nın sınırlarını belirten çok geniş veriler toplamış bulunuyorlar. Amerikalılar İngilizce konuşmakla birlikte, birbirinden kesinlikle ayrı ifade kalıpları bulunduğunu herkes kabul etmektedir. Bölgesel ifade değişimleri, sömürge dönemi yerleşmeleri, coğrafi engeller, ulaştırma kolaylıkları ve toplumsal tabakalaşma gibi etkenlerin, belli dil kullanışlarının alanını sınırlandırmak veya genişletmek hususunda etkilerini yansıtır. Söz konusu incelemeler, ülke içindeki nüfus hareketleri konusuna da ışık tutmakta ve okullar, radyo ve basılı araçlar gibi "aynı düzeye getirici güçler" in etkisi konusunda bazı sorular ortaya çıkarmaktadır. Yersel ve bölgesel lehçeler, en sonunda standart bir Amerikan İngilizcesine mi dönüşecektir? Bu standartlaştırıcı güçlerin sandığı kadar güçlü olduğuna işaret eden bir dil bilgini, şunları söylemektedir:

... Dilimizdeki yersel ve bölgesel ifade ayrıkları tamamen ortadan kalkacak gibi görünmemektedirler. Bunların bir çoğu yaşamaktadır, çünkü yersel, ya da bölgesel olayların ürünüdürler. Örneğin mısır unundan yapılan gözlemler için ulusal ölçüde benimsenmiş bir terime sahip olabileceğimiz çok şüphelidir. Çünkü bir defa bu gözlemler Buğday kuşağına giren yerlerde nadiren yenir. Bunlar için ulusal ölçüde benimsenen bir isim de ortaya çıkmakta değil; hâlâ Johnny-keki, johanikin, mısır keki, mısır ekmeği, çapa keki, küi keki gibi çok değişik adlarla bilinirler. Buğday keleri için de benzer durum vardır. Bütün Doğu eyaletlerinde tava-kekleri terimi bilinmektedir ama, New England'ın doğusunda hemen daima gözleme, Philadelphia dolaylarında scall-kekler, Philadelphia'nın batısında fanila-kekler, Potomac'ın güneyinde ise pasta denmektedir.

8.28 Aynı şeyleri anlatan terimlerde bölgesel farklılıklar, haberleşme bakımından önemli etkenler olabilirler. Örneğin ulusal ölçüdeki haberleşme kampanyalarının herhangi bir başarı şansı olabilmesi için, bu bölgesel farklılıkları gözönünde bulundurmaları zorunludur. Ama bundan daha da önemlisi, belli bir lehçe topluluğu içinde bulunduğu gözlemlenmiş olan çok geniş haberleşme yetenekleri farklılıklarıdır. Örneğin bir âfeti yaşamış olan bireylerin o ke-

²³ J. R. Pierce, *Symbols, Signals and Noise*, Harper, 1961.

²⁴ Hans Kurath, "The American Languages," *Scientific American*, January, 1950, s. 50. Telâffuz süreçleri yoluyla dilde istikrarı ve tek biçimliliği güçleştiren önemli etkenler konusu için bkz. Jotham Johnson, "The Changing American Language," *Scientific American*, August, 1955, s. 78-83.

nuda anlattıklarının inceliyen bir çalışma, aşağı ve orta sınıf üyelerinin (gelir ve eğitim durumlarına göre sınıflandırılmışlardır), aşağıdaki dört temel haberleşme yeteneğini kullanma biçimini bakımından çok büyük farklılıklar gösterdiklerini ortaya koymuştur:

1. Kullanılan bakış açılarının sayısı ve türleri. Aşağı sınıf denekler, yalnız gördükleri ve yaşadıkları biçimiyle olayları doğrudan doğruya tasvir etmiş, orta sınıf denekler ise tasvirlerine başka bir kimsenin, bir grubun, bir örgütün, bir örgütsel rolün, ya da hatta bütün kasabanın balaş açtığını da eklemişlerdir.

2. Kendini dileyleceğine yerine koyma yeteneği. Aşağı sınıftan bir denek, nadiren bir sözü açıklıyor, ya da niteliyordu. Algılarının gerçeğin ta kendisi olduğundan ve orada bulunan herkesçe paylaşıldığından emin idi. Orta sınıftan denek ise, zengin tanıtıcı bilgilerle ortamı niteliyor, övüyor ve hamıyor, kumaları genişletiyor, örnekler veriyor, şüphe edilebilecek noktaları önceden seziniyor ve kişilerle yerleri titizlikle belirtiyordu. Herhangi bir noktanın akla yakın olmadığını anladığında, "bildiğiniz gibi" sözüne daha az başvuruyor ve açıklama yapmakta ısrar ediyordu.

3. Tasvirlerin kullanışsı. Aşağı sınıf denekler esas olarak belirli kişilerin hareketleri üzerinde duruyor, insanlar veya hareketler arasındaki ilişkilere ve kategorilere değinmiyorlardı. Orta sınıf deneklerin konuşması ise, kişiler ve hareketlerle ilgili sınıflandırmalar ve geniş kategoriler etrafında örgütleniyordu.

4. Haberleşmeyi düzenliyen ve uygulayan çerçeveler ve üslup araçları. Aşağı sınıf denekler âfet arasında başlarından geçenleri iyi bir düzen içinde anlatıyor, "sonra . . . sonra da" gibisinden kaba bir zaman arası ile birbirine bağladıkları tek tek olayları naklediyorlardı. Orta sınıf denekler ise ara ve insanların dramaları üzerinde ısrarla duruyor, ya da grup grup olayları birbirine bağlamaya önem veriyorlardı. Bunlar tekrar dönmek üzere bir konudan başka konuya geçmek, ama ilk konuya hatırla tutmak yeteneğine sahiptiler. Birçok bakış açısını aynı zamanda gözünde bulundurabiliyorlardı, uzun uzadıya yorumlar yapıyor, başkalarının benzer hareketlerini kendileri açısından tartışabiliyor, ayrıntıları zenginleştirmek ve anlamayı kolaylaştırmak için türlü karşılaştırmalar yapıyor, sonra tekrar ilk noktaya dönebiliyor ve oradan sözlerine devam edebiliyorlardı²⁶.

8.29 Görüldüğü üzere dil ile onu konuşanların —ister bireyler, ister bir topluluk, isterse bir toplumsal sınıf olsun— düşünceleri ve çevreleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Lıvonyalıların esas olarak bir balıkçı ve denizci halk olduğunu ve Estonyalıların tersine, bunların hayatında ne tarımın, ne de kent hayatının herhangi bir önemli yeri olmadığını anlamak için, Lıvonyaca bir sözlüğün yapraklarını şöyle bir karıştırmak yeter. Aynı şeyi, değişik deve türleri için

²⁶ Leonard Schatzman and Anselm Strauss, "Social Class and Modes of Communication," *American Journal of Sociology*, January, 1955, s. 329-338.

çok sayıda kelimeleri olan Araplarla, Ren geyiği için zengin lügatleri olan Lıvonyalıların için de söyleyebiliriz²⁶.

9.30 Dil insanların yaşadıkları şeyleri temsil eder. Geniş ölçüde onların nasıl yaşayacaklarını da belirler. İnsanların dürüstlük kavramları bazan kullandıkları kelimeye bağlıdır. Bir Avrupalı, kaybolmuş bir şeyi "bulur" ve kendi gözünde onun gerçek sahibi olan kaybeden kişiye geri vermeğe çalışır. Buna karşılık bir Vietnamlı için gerçek sahip, o şeyi kaybeden değil, bulandır; çünkü Vietnam'lıların dilinde "bir şeyi bulmak" demek olan "du'o'k", "sahip olunacak biçimde elde etmek" demektir²⁷.

8.31 Dil ile yaşanan deneyler arasındaki karşılıklı bağımlılığa başka bir örnek de renk algılamasıdır. Antropologların bildirdiğine göre Manus'lu çocuklar "sarıyı, zeytin yeşilini, deniz yeşilini, griyi ve lavanta çiçeği rengini bir tek rengin değişik türleri olarak görürler"; Aşantilliler de her koyu renge —kahve rengi, mavi, mor— "siyah" derler. Yine Aşantillilere göre "kırmızı"da pembe, portakal rengi ve sarı tonları vardır²⁸. Görüldüğü gibi dil simgeleri, renk tayfındaki değişik kısımları oldukça gelişigüzel biçimde ve kesin sınırları olmadan birbirinden ayırmakta ve değişik dillerdeki renk isimleri, aynı dereceleri kapsamamaktadır. Bu tür örnekler, yaşadığımız deneylerin geniş ölçüde kumanda ettiğimiz simgelerle bağlantılı olduğu iddiasına güç kazandırmaktadır. Değişik bireyler ve gruplar değişik simgelere sahip oldukları ve dolayısıyla değişik "deneyler" yaşadıkları ölçüde, daha ileri haberleşme süreçlerini de rin biçimde etkileyen değişik tavırlar ve ön kavramlar geliştirirler.

C. Haberleşmede jestler²⁹

8.32 Birlikte yaşayan insanlar, haberleşmelerinde geniş ölçüde jestlere başvururlar. Anlam verilen bütün fiziki hareketler ve

²⁶ Andrus Saareste, "Language and National Character," *The American Behavioral Scientist*, December, 1960, s. 39.

(27) *Ibid.*

²⁸ Margaret Mead, "The Primitive Child," in Carl Murchison (Derl.), *Handbook of Child Psychology*, Clark University Press, 1963.

²⁹ Sözlü olmayan bütün haberleşme biçimlerini düzenli bir biçimde ve grafiklerle ilgiliyen bir yayın için bkz.: Jürgen Ruesch and Weldon Kees, *Nonverbal Communication*, University of California Press, 1956. Bu yazarlar, bir sözlü-olmayan haberleşme kuramı geliştirirken, bütün sözlü-olmayan haberleşme biçimlerini işaret, eylem, ya da nesne dilleri içinde sınıflandırmakta ve jestleri işaret dili sınıfına koymaktadırlar.

duruşlar bu haberleşme biçimine girer. Jestler, anlamlı bir kaç kaldırmadan, kaba bir kol sallamaya kadar çok değişik biçimler gösterirler. Sessiz bir film gören veya misafirleriyle pandomim yoluyla "kelime bulma oyunu" oynayan kimse, jestlerle "konuşma"nın ne demek olduğunu bilir.

8.33 Jestler bazen konuşmanın yerine kullanılırlar. Sağır-dilsizlerin karmaşık işaret dillerinin kullanışında, ya da hakemlik ve demiryolu makasçılığı gibi bazı mesleklerde zorunlu olarak durum budur. Susma yemini eden sessiz papazlar da jest diliyle konuşurlar. Bazen jestler sözlü konuşmayı tamamlamak veya onu vurgulamak için bilinçli olarak ve büyük ustalıkla kullanılırlar. Bu, aktörler, avukatlar, büyücüler, tellâllar, öğretmenler ve vaizler gibi anlatma ve inandırma sanatlarında yetişmiş kimselerde görülür. Bu meslek mensuplarının bazıları için jestlerin taşıdığı önem, bazı sahne şöretlerinin, yüz ifadeleri ve başka jestlerin yerini tutacak bazı "ses numaraları"nın belleğinceye kadar başarılı radyo sanatkarı olamamalarından da anlaşılmalıdır. Birçok dinleyici-grup incelemeleri, jestler ve sözlerin birlikte, yalnız başına sözlerden daha "etkin" olduğunu —tavır değişmesi, dikkatin alanı, ya da okulda daha yüksek not alma bakımlarından— göstermiştir. Öğrenciler hocanın genellikle bizzat hazır bulunarak yaptığı dersi, başka bir odadan mikrofon aracılığıyla iletilen dersine tercih ederler. "Kişiliğin" cisim olarak da varlığının tercih edilmesi şüphesiz kısmen jestlerin zenginleştirici olmasından ileri gelmektedir. Üniversite profesörleri cinsiyet ve komünizm gibi, A.B.D.'de tabu sayılan konuları bile, omuzlarını silkerek, ya da bir kaşlarını kaldırarak, yani tarafsızlık havası veren jestlere başvurarak, güven içinde (öğrencilerden tasvip görecektir biçimde) tartışabilirler. Usta propogandacıların bildiği gibi, önemli olan yalnız söylenen şey değil, fakat aynı zamanda onun nasıl söylendiğidir. İşte jestler de, bir şeyin söyleniş biçimini önemli ölçüde etkileyen araçlardır.

8.34 İnsanların çoğu haberleşme bakımından tamamen jestlere bağılı olmadıkları gibi, bunları aktörler gibi kelimeleri tamamlamak amacıyla bilinçli olarak da kullanmazlar. Haberleşme araçları olarak jestler, toplumsal şartlandırmanın bir parçası olup, olağan karşılanan bir şeydirler. İnsan jestlerinin pek çoğu son derece görenekleşmiştir ve anlamlarını kültürel tanımlar aracılığıyla kazanırlar. Örneğin Amerikalılar bir selâmlaşma biçimi olarak el sıkışırlar. Polinezyalılar ise karşılaştıkları arkadaşlarının eliyle yüzle-

rine vurarak selâmlaşırlar. Bazı Eskimo kabilelerinde de bir ziyaretçiye dostça bir biçimde karşılamanın yolu, ellerini yaladıktan sonra önce kendi yüzüne, sonra da misafirin yüzüne sürmektir. Jestlerin yerinde olup olmadığı toplumsal hayatta kısa zaman içinde öğrenilir. Çocuklar nerede burunlarını karıştırıp nerede karıştırmıyacaklarını çok erken çağda öğrenirler; Amerikalı politikacılar da halka el sallarken, komünistlerin sıkılmış yumruklarını ve faşistlerin kollarını dik kaldırıp selâmlaşmalarını taklit ediyor duruma düşmemek için, ellerini ve kollarını nasıl tutacaklarına özel bir dikkat gösterirler.

8.35 Jestlerin toplumsal kökenli olduğunu, New York kentinin "Amerikanlaşmış" kesimlerinde yaşayan "benzeşmiş" Yahudiler ve İtalyanlarla, Doğu Yakası gettolarında ve "Küçük İtalya" da yaşayan "geleneksel" Yahudi ve İtalyanları karşılaştıran bir araştırma da göstermektedir²⁰. Araştırmacılar bu gruplardan deneklerin, sanat eserleri ve filmler üzerindeki yazılarını doğal şartlar altında, yani denekler gözlemlendiklerini bilmeden, gözlemlenmişlerdir. Deneklerin nasıl seçtikleri hakkında hiçbir şey bilmiyen araştırmacılar, "geleneksel" İtalyan ve Yahudi grupları için, güvenilir bir biçimde, oldukça tek biçim ve belirgin jest kalıpları tesbit edebildiler: geniş ölçüde jestlere başvurma, omuz silkme ve el kol hareketleri. Fakat "benzeşmiş" İtalyanlarla Yahudiler arasında hiç bir fark tesbit edemediler. İleri sürülen sonuç şudur: "benzeşmiş" grupların jest alışkanlıkları, İtalyan ve Yahudi olmayan kültürel etkilerle değişmiştir.

8.36 En etkili jest nedir? Genel kültürel tanımlamaları göz önünde tutmak gerekir: yaklaşmayı anlatmak için, tek ve üzerinde anlaşmaya varılmış bir işaret biçimi bulunduğu düşünülebilir. Oysa Merkezi Afrika'da yaşayan Niam Niam'lar aynı jesti, bize göre geri çekilmeyi anlatan bir biçimde, kolları salıyarak yaparlar. Bu bölgenin yerlileriyle buraya gelecek herhangi bir beyaz misyoner arasında haberleşmenin kopabileceğini düşünmek güç değildir.

8.37 Yüz ifadeleriyle ilgili deneysel bulguları gözden geçiren Coleman şu genel yargılara varmaktadır:

1. Heyecanların ne ifade edilmesi, ne de belirlenmesi bakımlarından kadınlarla erkekler arasında hiçbir önemli farklılık yoktur. Bununla birlikte kadınlara, başkalarındaki heyecanları yüz ifadelerinden anlama bakımından erkeklerden biraz üstün oldukları görülmektedir.

²⁰ D. Efron, *Gesture and Environment*, King's Crown Press, 1941.

2. Türlü heyecan ifadelerinin belirlenebilirlik dereceleri ile ilgili bulgular kesinlik taşımamaktadır, fakat genellikle "güzel" heyecan ifadeleri "güzel el-mayanlar" a göre daha kolaylıkla farkedilebilmektedir.

3. Yüzün değişik kesimlerinin heyecan ifadelerine ne ölçüde katkısı oldu-ğu konusundaki incelemeler, yüzün üst yarısının, şaşırma ve korkma gibi bazı heyecan ifadeleri bakımından daha etkili olduğunu göstermektedir. Gülme, te-bessüm etme gibi başka ifadelerin tesbitinde ise yüzün alt yarısı daha elverişli görülmektedir. Genellikle yüzün üst yarısı ile alt yarısı, yüzdeki heyecan ifa-delerinin tesbiti bakımından aşağı-yukarı aynı ölçüde elverişlidir; yüzün tamamı ise gerek üst, gerekse alt yarıya göre çok daha elverişlidir.

8.38 Bu tür incelemeler, özlu toplumsal ilişki biçimlerini anla-manıza katkıda bulunur ve aynı zamanda sanat, heykeltçilik, sine-macılık ile propaganda, eğitim ve "inandırma sanatı" çabaları baki-mundan pratik değer taşır. Jestler önemli bir haberleşme tarzı ol-makla birlikte, bazı sınırları da vardır. Bazı jestler bizi, doğal in-san sesinin götürebileceğinden daha öteye ulaştırabilir; ama jestle-ri bile algılamamız dereceleri sınırlıdır. Jestlerin, ilerde kelimeler ka-dar kolaylıkla başvurulabilecek biçimde depo edilebileceği heri sū-rülebilir. Pek çok kütüphanede hakemler için, ya da sağır-dilsizler için bir işaret kitabı bulunur. Bununla birlikte genel olarak kelime-lerin anlamı jestlerinkinden daha az belirsizdir. "Helezoni bir mer-diveni" kelimelerden jestlerle daha rahat tasvir etmek mümkün olmakla birlikte, kelimeler birleştirmelere ve dolayısıyla yalnız dil yoluyla ifade edilebilen somut ve soyut deneyleri derinlemesine tas-vir etmeğe daha elverişlidirler.

8.39 İster jest, ister ses, isterse başka yollarla olsun, konuşma davranışı havayı mesajlarla doldurur. İnsanlar mesaj yollar ve mes-saj ahırlar. Bazı göndericiler, mesajın alınmasında karşılaşılabilecek güçlükleri hemen hiç göz önünde tutmazlar. Bazı alıcılar da mes-saj göndermede zayıf olabilirler. Bazı mesajlar tamamiyle akortsuz-durlar. Bazan da alıcılar normal çalışmakta, ama sahipleri onları dikkatle akort etmeğe önem vermemekte, bundan dolayı da mesaj-ların şurasından burasından bazı parçalar almakta, ya da hiçbir şey almamaktadırlar.

8.40 Mesajlar alındıkları takdirde, bir sonuç-ürün, yani bir haberleşme, meydana getirmek üzere toplanır, çıkarılır, çarpar ve böl-lerler. Bu etkiyi doğuran şey, teker teker alındığında değişik öl-

²¹ James C. Coleman, "Facial Expressions of Emotion," *Psychological Monographs*, cilt 63, No. 1, 1949.

çülerde doğru, tam, birbiriyle ilgili, tek yanlı, ya da çelişik olan mesajlardır. Sonuç-etki, her mesajın yaptığı etkilerin yönüne, bü-yüklüğüne ve şiddetine bağlıdır; bunlardan başka bir de türlü etki-lerin biraraya gelme tarzına bağlıdır.

8.41 İnsanlar birbiriyle çatışan mesajlar aldıklarında çok il-ginç bir durum ortaya çıkar. Böylesine çok sayıda mesaj elde hazır bulununca, mesajlar arasında dikkati-çekme-rekabeti, ya da etki-lerde çatışma olması, haberleşmenin normal şartları altında doğan hususlardır. Bu şartlar altında ne olur? Karşıt mesajların etkileri birbirlerini götürürler mi? Bir nevi ortalama etki mi ortaya çıkar? Karşıt mesajların bazıları öbürleri lehine olarak red mi edilir? Bu tür sorular bizi algılama ve haberleşme konularını genel düzeyde incelemeye yöneltir.

IV. ALGILAMA VE HABERLEŞME

A. Algılamamız seçici niteliği

8.42 Algılama, duyu organlarına çarpan çevresel uyarıların farkına varılmasını ve yorumlanmasını anlatır. Her türlü haberleş-mede yorumlama bulunduğundan, algılamaya yön veren bazı ilke-leri kısaca belirtmek yerinde olacaktır. Önce aşağıdaki hayali olayı göz önüne alınız:

"Bir tren kompartmanında yalnız bir Amerikalı büytükanne ile genç ve güzel kız torunu, Romanyalı bir subay ve bir de Nazi su-bayı vardı. Tren karanlık bir tünelden geçerken kompartmanda bir öpüş ve bir tokat sesi duyuldu. Tren tünelden çıktıktan sonra kim-se konuşmuyor, fakat büytükanne kendi kendine "Ne iyi bir kız bü-yütmüştüm. Kendine sahip çıkabilecek güçte. Onunla övünüyorum." diyordu. Kız torun da "Büyükannem bir öpücüğe kızmıyacak kadar yaşlıdır. Ayrıca adamlar da kibar. Büyükannenin böylesine şiddetli tokat atmasına şaşıttım." diyordu. Nazi subayı şöyle düşünüyordu: "Şu Romenler ne zeki insanlar! Kızı öpüyorlar ve tokatı öbür ada-yı yediriyorlar." Romen subayı ise kendi kendine sessizce gülüyor-du: "Ne zeki adamım! Kendi elimi öptüm ve Nazi'yi tokatladım"²².

²² Alfred Korzybski, "The Role of Language in the Perceptual Process," Robert R. Blake and Glenn V. Ramsey (derl.) *Perception: An Approach to Personality*, Ronald Press, 1951.

8.43 Bu örnek gösteriyor ki biz nesnelere oldukları gibi değil, fakat kendi olduğumuz gibi deneyimlemek eğilimi göstermekteyiz. Yaşanmış deneyler, hangi yeni izlenimlerin nasıl edinileceğini belirleyen beklmeleri oluştururlar. Seçil dikkat ve seçici algı, kişiler arası işlerden uluslararası işlere kadar varan bütün haberleşme eylemleri bakımından çok önemli sonuçlar doğurur. Daha önce yaşanmış deneylere veya oluşmuş ilgilere aykırı olan herşey bilmezlikten gelinecek, ya da haberleşme sırasında değişmeye uğrayacaktır. Her ulusal seçim kampanyasında siyasal partiler, sadece radyo ve televizyon yayınları için milyonlarca dolar para harcarlar. Kampanya yayınlarına kimler maruz kalmaktadır? İnsanların esas olarak kendi partilerinin yayınlarını dinlediklerini gösteren pek çok veriler vardır. Demokrat Partiyi tutanlar, Cumhuriyetçi Partinin görüşleri olan bazı düşüncelerle karşılaşsalar, bunları Demokrat Partinin görüşleri olarak yorumlarlar; aynı şeyi Cumhuriyetçi Partiyi tutanlar da yapmaktadırlar. Başkanlık seçimi üzerine yapılmış dikkatli bir inceleme, henüz bir parti tercihi yapmamış olanların bile, henüz bilinçlenmemiş siyasal ön eğilimlerine uygun propagandaları izlediklerini göstermiştir. "Genellikle Cumhuriyetçilerde görülen İktisadi, dini ve yersel (ikamet edilen yerle ilgili) özelliklere sahip olan kararlı seçmenlerin, genellikle Cumhuriyetçi propaganda yayınlarını izledikleri görülmektedir. Ekonomik, dini ve yersel özellikleri Demokrat Partili seçmenlerinkine benzeyenlerin de Demokrat Parti lehindeki propaganda yayınlarını, Cumhuriyetçi Parti lehindeki yayınlardan 3 katı daha çok gördüğü veya duyduğu tesbit edilmiştir"².

8.44 Partilerden herhangi birini kuvvetle tutanlar (iki başkan adayı da belli olduğunda oy vermeğe niyetli olduklarını söyleyenler ve bu niyeti sonuna kadar sürdürenler), dikkatlerinin en büyük kısmını propaganda kampanyalarına (ve esas olarak kendi görüşlerini destekleyen propagandalara) veren kimselerdir. Propaganda yayınlarının en büyük kısmı, görüşlerini değiştirme olasılığı en az olan kimselere ulaşmaktadır. Bununla birlikte "Kampanyanın en şiddetli zamanında, yani Ekim sonlarında, nüfusun aşağı-yukarı yarısı okudukları gazetelerin ilk sayfasındaki haberleri, ya da bizzat adayların siyasal konuşmalarını bilmiyor, nüfusun %75 kadarı da dergilerde çıkan seçimlerle ilgili yayınlardan habersiz bulunuyordu. Kıscası, o sıradaki siyasal yayınlara seli, bu insanlardan herhangi bi-

² Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet, *The People's Choice*, Columbia University Press, 1948.

riyi boğmak şöyle dursun, onların ayaklarını bile ıslatmış değildi"³.

B. Algılamada ilgiler, ihtiyaçlar, yetenekler ve temaların yeri

8.45 Algılanan şey, emrimizdeki simgeler aracılığıyla ifadeye kavuşan türlü ilgiler, ihtiyaçlar ve yetenekler tarafından örgütlenir. Yeni bir elbise almağa niyetli olan kimse, sokakta yürürken elbise modellerini ve renklerini gözlemler. Susamış olan kimse Koka-kola, ya da bira-evi işaretlerini özel bir biçimde farkedebilir. Burada da simgelerin algıyı nasıl örgütlediği gözlemlenebilir. Gerçekten, birbirinden soyutlanmış adsız nesnelere değil, sınıf temsilcileri "görülürler." Yani nesnelere yönelik eylem, onların sınıflandırılma biçimine göre oluşur. Bundan dolayı da algılama, dil yoluyla bazı ayrımları gerektirir. Dilde kategoriler belirlenmiş olmadıkça, ya da yeni sınıfların kurulmasına imkân vermedikçe, nesnelere belli bir sınıfa mensup olarak algılanamazlar.

8.46 Geçmiş deneyler, içinde bulunulan anın ilgileri ve organizmanın durumu, yani yorgun, aç, heyecanlı, ya da çöküntü içinde olması, bütün bunlar nesnelere seçmeli bir biçimde algılanmasına yol açan güdüsel uyarılar doğurabilirler. Bu hususu doğrulayacak başka belgeler için bir gazetede sınıflandırılmış ilânları birkaç dakika okumak yeter. Bu tür yüzlerce ilân okuduktan sonra, yalnız kendi bedeni, zihni veya toplumsal durumumuzla ilgili olanları hatırlayabildiğimizi farkedebiliriz. Aile üyeleri içinde başka birinin fark edebileceği, ya da bizzat kendimizin başka bir zaman olsaydı muhakkak fark edebileceğimiz, bir ilânı bile farketmeden geçebiliriz.

8.47 Algılamanın örgütlenişi, çok defa uyarıların fiziki niteliği ve yol açtıkları sinirsel etkiler açısından, ya da bireyin ihtiyaçları, mizaçı, geçmiş deneyleri ve belleği açısından açıklanmıştır. Sosyologlar bu tür etkenlerin içinde etkilerini gösterdikleri toplumsal ve kültürel ortam üzerinde ısrarla durmak eğilimindedirler. Bir ineğin kaldırım üzerinde dolaştığını gören bir kimse ne algılar? Genellikle böyle bir olay karşısında New York'lularla Yeni Delhi'lilerin tepkileri çok farklı olur (4.1-4.5). Bu fark, söz konusu iki yerde yürürken birlikte olan değer düzenlerinin apayrı oluşuyla açıklanabilir. Bununla birlikte, belli bir kültür alanının içinde de bireyler arasında algı

³ *Ibid.*

farqları olabilir. Sosyologlar bu farkları, insanların içinde yaşadıkları toplumun normlarını benimsemeğe yönelten toplumsal mekanizmaları inceliyerek anlamağa çalışırlar.

8.48 Bir kimsenin haberleşme temaslarının genişliği, grup ve topluluk hayatındaki algılarının sıhhatine bağlıdır. Sosyologlarca yapılmış bir çok incelemeler, haberleşme temaslarının geniş olmasının, (a) söz konusu grupla daha derin bir özdeşme duygusunun bulunmasına, (b) grubun eylemine daha geniş ölçüde bir katılmaya, ve (c) grup normlarının daha doğru bir biçimde algılanmasına bağlı olduğunu göstermektedir²⁵. Bu incelemeleri anarken Fanelli, bu tür araştırmaları topluluk işleri alanına da genişletmekte ve bir "gerçeği denetleme" mekanizması olarak haberleşmenin değerini göstermektedir²⁶. Mevcut veriler, geniş haberleşme temaslarının, topluluk işlerini nesnel olarak algılamının ön-şartı olduğu sonucunu destekleyici niteliktedir.

C. Algılamada benzerlik, yakınlık ve tamlık

8.49 İnsanlar, mevcut bakış çerçevelerinden hiçbirine uymayacak kadar tsalak, ya da zayıf-yapılı nitelikte olan verilerle karşılaştığında, ya yeni veriler bulmak, ya da mevcutları anlamlı bir biçimde yeniden düzenlemek eğilimi gösterirler. Anlam sağlamak için, algılama en büyük bir ihtimalle alışılmışlık ve bekleme çizgisini izler. Yani insanlar genellikle aradıkları, ya da geçmişte görmeğe alıştıkları şeyi görmek eğilimini gösterirler.

8.50 Benzer öğeler, algılanmış kalıplar halinde biçimlenmek eğilimi gösterirler. Benzerlik ilkesiyle ilgili bir deneyde, birisi sınıfın en çok sevilen, öteki de en çok nefret edilen öğrencilerinden kurulu iki çocuk grubu, sınıf arkadaşlarının önünde beden hareketleri yapmak üzere seçilmişlerdi²⁷. Deneyci sevilen gruba bile bile yanlış yapmalarını söylemiş, sevilmeyen gruptan da hareketleri tam olarak yapmasını istemişti. Deneyin sonunda yapılan görüşmelerde, se-

yirci sınıf arkadaşlarının, yanlışları sevilmeyen grubun yaptığını söyledikleri görülmüştür. Yani toplumsal tutumlar görmeye de hâkim olmuştur. Beğenilmeyen davranışlar, beğenilmeyen insanlarla daha kolay bir biçimde algısal olarak örgütlenmekteydi. Benzerlik ilkesi, haberleşmeyi kolaylaştırmak isteyenler için ne anlatır? Şunu anlatır ki, eğer x'e karşı belli bir tutum yaratmak istiyorsak, x'le kendisine karşı bu tutumun beslenmekte olduğu bir şey arasında ilişki kurmalıyız.

8.51 Algısal kalıplar kısmen de öğelerin yakınlığı ile belirlenirler. Başka şeyler aynı kaldığı takdirde, daha yakın olaylar, daha kolay, daha doğru ve daha yüksek bir olasılıkla hatırlanırlar. Yakınlık ilkesi çok defa, birbiri arkasından gelen olaylar arasında birçok ilkel neden-sonuç ilişkileri bulunmasında kullanılır. Örneğin şu ifadelerde olduğu gibi: "Gök gürültüsü sütun ekşimesine sebep oldu." "Hoover 1932 buhranına sebep oldu." "Merdiven altından geçmek kötü talih getirir." "Maçta bulunmam bizim takımın kazanmasını sağladı." Pratik politikacı da, seçimlerden önceki bir ayda atılacak yanlış bir adımın, psikolojik bakımdan, altı yıllık parlak hizmetleri "bastıracağını" düşünürken ve bundan dolayı da bazı tartışmalı sorunları seçimlerden sonra ele almaya karar verirken, bu yakınlık ilkesinden hareket etmektedir.

8.52 Algılamada anlam verilirken bir de tamamlama çabası vardır. Bu davranışı, insanı üst kattaki apartman komşusuna, "ayakbağının öbür tekini de fırlat" diye bağırmağa sevkeden deneyde görmek mümkündür. Haberleşmede sözlü anlatım kalıpları kullanıla kullanıla öylesine standart hale gelir ki, çok defa bir cümlemin ilk kelimelerine bakarak bitiş kelimelerinin ne olacağını öngörmek mümkün olur. Okuyucu kendi tamamlama eğilimlerini şu kişiler üzerinde sıralayabilir:

İyi ve _____
 _____ gibi dürdet
 _____ gibi uygun.
 Tekrar _____
 Yutun _____

Bir araştırmacı, bir dizi sorun-çözme durumu kullanarak, deneklerine bazı işleri bitirme imkânı verirken, öbür işleri yapmalarını engelli-

²⁷ M. Zillig'e atıfta bulunan: D. Krech and R. S. Crutchfield, *Theory and Problems of Social Psychology*, McGraw-Hill, 1948, s. 105-106.

²⁵ Matilda White Riley and S. H. Flowerman, "Group Relations as a Variable in Communications Research," *American Sociological Review* April, 1951, s. 174-180. Yine bkz.: S. N. Eisenstadt, "Conditions of Communicative Receptivity," *Public Opinion Quarterly*, Fall, 1953, s. 363-374; ve K. Chowdry, "Leaders and Their Ability to Evaluate Group Opinion," naktleden: T. M. Newcomb, *Social Psychology*, Dryden Press, 1950, s. 658-659.

²⁶ A. A. Fanelli, "Extensiveness of Communication Contacts and Perceptions of the Community," *American Sociological Review*, August, 1956, s. 439-445.

yordu. Sorun-çözme zamanının bitiminde deneklerden, hatırlayabildikleri kadar sorunu bildirmeleri istendi. Daha yüksek bir oranda hatırlanan işler, deneklerin yaparken zaman zaman engellendikleri işlerdi. Müdahale edilen bu işler, bireyde bir türü "gerginlik" durumu yaratmıştı. Aşağı yukarı (fakat tamamen değil) tamamlanmış olan işler veya olaylar insanlarda bir miktar endişeye yol açar. Bir kitabı, yalnız bir bölümünü okuduktan sonra bir yana attığımız nadirdir. Bir ev kadınının mutfak tabanını cilalamak kararı, çok kere bütün evin temizlenmesine yol açar. Bunun gibi, anlattığı fikrının "can noktası"ın unutan bir kimse karşısında irkiliriz. Bir kavbun tamamlanmasıyla "anlam" ortaya çıkar.

8.53 Toplumsal hayatın her kesiminde olduğu gibi haberleşmede de insanlar, yaşamış oldukları deneylerin ayrı ayrı öğelerini bir örgütlendirmeye tabi tutarlar. İnsanların algılarını düzenli, kapsamlı ve istikrarlı kalıplar içinde örgütlendirdikleri gözlemi, şu üç önemli varsayımı düşündürür: (a) yaşanmış deneylerin düzenini bozucu nitelikteki simgeler algılanmazlar; (b) mevcut bir kalıbı güçlendiren herhangi bir simgesel deney, hemen kesinlikle algılanır; (c) daha önce belirsiz olan bir kavbun anlamı kulan simgeler algılanırlar.

8.54 Mesajların kesin bir uyarıcı değerleri olmadığı açıktır. Algılamamanın temelleri, durmadan süregiden topluma-hazırlanma süreçleri yoluyla kurulur. Bu süreçler, algılamamanın ilk örgütlenişi sırasında ne kadar karmaşık olursa olsunlar, bir defa sağlam yer etikten sonra, deneylere yön vermede son derece etkili olurlar. Herhangi bir haberleşme olmadan grup hayatı mümkün olmadığına göre, bireyin nesnelere ve olayları çevresindeki insanlar gibi algılamayı öğrenmesi gerekir ki, onlarla kendi yaşadığı deneyler hakkında haberleşebilsin ve onların yaşadığı deneyleri anlayabilsin.

V. SONUÇ

8.55 Toplum ve onu meydana getiren örgütler tuğladan bir ev ise, haberleşme de yapının yapılmasını mümkün kılan ve onu bir bütün olarak bir arada tutan harçtır. Nasıl ki bir tuğla evin sağlamlığı harcına bağlı ise, toplumun sağlamlığı da, onun harcı olan haberleşme düzeninin sağlamlığı ile ölçülür²⁵.

²⁵ Eugene Walton, *A Magnetic Theory of Organizational Communication*. U. S. Naval Ordnance Test Station Publication 111, January, 1962, s. 1.

8.56 Bu yargı aşırı görülebilirse de, mübalağalı olmaktan çok uzaktır. Haberleşme, örgütün ve toplumun varlığı için zorunludur. İnsanlık tarihi bir çok ciddi haberleşme buhranı olaylarına şahit olmuştur. Bazan bir kefiye bile terazide büyük bir ağırlık teşkil edebilir. Bu durum, 1945 de, atom bombasının kullanılmasından önce Japonlara teslim olmaları için ultimatom verildiğinde görülmüştür. Japonca *mokusatsu* kelimesinin, "yorum yapmamak" yerine "bilmemek" olarak anlaşılmasına yol açan yanlış çevirisi, savaşı sona erdirmek üzere görüşmeler yapıldığı sırada haberleşmenin kopmasına yol açmıştır. Hiroşima ve Nagasaki'nin bombalanmasından, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı savaşa girmesinden ve bunları izleyen bir dizi ciddi sonuçlardan kaçınılabildi: eğer mesaj gönderenin düşündüğü biçimde anlaşılıyorsa²⁶.

8.57 Haberleşme süreci sırasında bilgilere doğrudan ve saf bir biçimde cevap verildiği enderdir. Haberlere verilen cevaplar, geçmiş deneyler, tutumlar, toplumsal yapı içindeki mevki, kişisel ve toplumsal ihtiyaçlar, organizmanın durumu ve algılamaya yön veren bu ve başka etkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler ile şartlandırılmıştır.

8.58 İnsanların gruplar içinde başarılı olarak çalışabilmeleri için çevre, amaçlar ve amaçlara ulaştıracak elverişli araçların ne olduğu konularında ortak bir anlayışın bulunması zorunludur. Bir ülkede ortak-rıza bulunmalıdır. Dil biçiminde standartlaşmış olan konuşma ve jestler, bir grup içinde böyle bir ortak-rızaya ulaşmanın temel araçlarıdır. Dil hünerlerinin iletmesini, değerlerin ifade edilmesi ve desteklenmesini, kurallar ve usullerin tartışılmasını mümkün kılar. Kısacası dilin kullanılması, haberleşmeye yol açtığında, grup hayatını mümkün kılmakta ve böyle örgütlere yön ve devamlık vermektedir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki ifadelerin her birindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz.

- Temas — haberleşme
- Haberleşme — toplumsal rıza

²⁶ William J. Caughlin, "The Great Mokusatsu Mistake" *Harper's Magazine*, March, 1953, s. 31-40.

- c. Amaç — haberleşmenin etkileri
 d. Simge — dil
 e. Dil — jest
 f. Algılama — etki

B. Kelimelerin yanısı

1. Elinize bir kağıt alıp aşağıdaki listede ilki hariç, bütün öbür kelimelerin üzerini örtünüz. Sonra da sırayla, her gördüğünüz kelime karşısında aklınıza gelen ilk kelimeyi yazınız.

Kelime Yanısı Deneyi

Kelime	Yanısı
1. Siyah	_____
2. Adam	_____
3. Tuz	_____
4. Sandelye	_____
5. Kral	_____
6. Tereyağı	_____
7. Çekiç	_____
8. Gürültülü	_____
9. Yeşil	_____
10. Kırmızı	_____

2. Kendi cevaplarınızı sınıflarıyla karşılaştırınız.
 3. Sınıflarıdan çok değişik cevaplar verdiğiniz durumlarda, bunu yakında yaşamış olduğunuz deneylerle açıklayabilir misiniz? Son 24 saat içinde, sizin böyle bir kelime yanısı belirtmenize yol açan herhangi bir şey oldu mu?

C. Toplumsal katılma biçimleri

Aşağıdaki listede 15 türlü haberleşme biçimi yer almaktadır. Cantril ve Allport, bir yayınlarda bu haberleşme biçimlerini en-çok katılma'dan en-az katılma'ya doğru bir devamlılık gösterecek biçimde sıralamışlardır. (Hadley Cantril and Gordon Allport, *The Psychology of Radio*, Harper, 1935).

- a. Bu haberleşme biçimlerini 1 den (en-çok katılma sağlıyan), 15'e (en-az katılma sağlıyan) doğru derecelendiriniz.
 b. Kendi derecelendirmenizi Cantril ve Allport'unkileri karşılaştırınız.
 c. Kendi derecelendirmenizi sınıf arkadaşlarınızın derecelendirmeleriyle karşılaştırınız.

Derece	Haberleşme Biçimi
_____	Radyo
_____	Müracaat fişi
_____	Kişisel konuşma
_____	Gazete
_____	İlan tahtaları
_____	Kişisel mektuplaşma
_____	Dergi
_____	Tartışma grubu

- d. Farklılıkların nedenini açıklayınız. Örneğin, erkek ve kız öğrencilerin derecelendirme kâğıtları aynı mı, yoksa değişik mi olmak eğilimi gösteriyor? Niçin?

_____	Konuşan resim
_____	Resmi toplantı
_____	Kitaplar
_____	Gayriresmi toplantı
_____	Telefon
_____	Televizyon
_____	Telegraf

BİBLİYOGRAFYA

- Cherry, Colin, *On Human Communication*, Wiley, 1957.
 Davis, Kingsley, "Final Note on a Case of Extreme Isolation," *American Journal of Sociology*, March, 1947, s. 432-437.
 Hartley, E. L. and R. E., *Fundamentals of Social Psychology*, Knopf, 1952.
 Hovland, C. I., Janis, I. L. and Kelley, H. H., *Communication and Persuasion*, Yale University Press, 1953.
 Katz, D., *Animals and Men*, Longmans, Green, 1937.
 Langer, S. K., *Philosophy in a New Key*, Penguin Books, 1948.
 Lindesmith A. R. and Strauss, A. L., *Social Psychology*, Dreyden Press, 2. baskı, 1956.
 Mills, C. W., "Situating Action and Vocabularies of Motive," *American Sociological Review*, December, 1940, s. 904-917.
 Şerif, M., *The Psychology of Social Norms*, Harper 1936.
 Şerif, Muzaffer, and Hovland, Carl L., *Social Judgment*, Yale University Press, 1961.

I. GİRİŞ

II. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN NİTELİĞİ

- A. Sosyolojik Ögeler
- B. Haberleşme Araçlarının İçeriğinin Üretilmesi: Seçimli Bir Toplumsal Süreç
- C. Kütle Haberleşme Araçlarının İşleyişiyle İlgili Normların Tanımlanması
- D. Kütle Haberleşme Araçlarının İçeriğinin Çözülmesi
- E. Dinleyici-Okuyucu Davranışlarındaki Grup Mekanizmaları

III. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN ETKİLERİ

- A. Genel İlkeler: Haberleşmenin Bireyler Üzerindeki Etkileri
- B. İnandırma Etkileri
- C. Değişik Araçların Etkileri
- D. Kamunun Zevkleri Üzerine Etkileri

IV. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN GÖREVLERİ

- A. Görevsel Sonuçlarla İlgili Görüşler
- B. Kütle Haberleşmesinin Kötü İşleyişinin Sonuçlarıyla İlgili Görüşler
- C. Sonuç

KÜTLE HABERLEŞMESİ

1. GİRİŞ

9.1 "Haberleşme patlaması", modern toplumun her yanını hem etkilemekte, hem de yansıtmaktadır. Çok hızlı veri-işleme teknikleri ve bununla birlikte gittikçe hızlanan araştırma çalışmaları, toplumsal hayatın hemen her alanındaki mevcut bilgilerin hacmini akılları durduracak kadar genişletmiştir. İnsan, makine ve örgüt, inceden inceye düzenlenmiş haberleşme örgüleri içinde birbirine bağlanmıştır. Okur-yazarlığın genişlemesi ve demokratik süreçlerin gelişmesi, görüşleri hesaba katılan kamunun sınırlarını genişletmiştir. Gittikçe genişleyen layiklik, hayatın daha geniş alanlarının kutsal yasalarla düzenlenmesi yerine, görüş ve eleştirilere açılması ve vahiy yerine, karşılıklı haberleşmelerle belirlenmesi sonucunu vermiştir¹. Açıkça görülmektedir ki, modern toplumda "hiç bir insan bir ada değildir" ve kütle haberleşmesine katılan veya ondan etkilenen örgütlerin bir parçası olmadan, ya da onlarla bir etkileşme içinde bulunmadan hemen hemen hiç bir önemli kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal ihtiyacı karşılanamaz.

9.2 Mevcut haberler selini iletme için karmaşık bir teknoloji uygulanır. Telekomünikasyon düzenleri bugün, II. Dünya Savaşı sonundakilerden 40.000 defa daha yüksek kapasitede kanallara sahip bulunuyorlar. Mikrodalga düzenleri aynı anda 24.000 telgraf mesajını iletibilmektedirler. Yine bu haberleşme yolu, aynı anda hem televizyon, hem ses iletimi, hem yüksek hızlı fotokopi çıkarımı ve hem de çok karmaşık hesap makineleri ve teyp "konuşması" işlerini yürütebilmektedir².

9.3 Haberleşme teknolojisindeki zaferler daha henüz başlangıç aşamasında bulunmaktadır. El yazısını okuyabilen, sözlü kelimeleri

¹ Bernard Berelson and Morris Janowitz, *Reader in Public Opinion and Communication*, Free Press, 1950, s. IX.

² Bu ve sonraki paragraflarda sözü edilen olgular New York Times, April 8, 1962, Bölüm 11, s. 2-4'den alınmıştır.

yazılı kelimelere dönüştüren, ya da Rusça ve Çinceyi İngilizceye çeviren elektronik araçlar vardır veya geliştirilmektedir. İnsan hafızasının bir eşi, 9 cm² lik bir cam parçası üzerine elektronik yolla depo edilebilmektedir. Bunlar bilimin tubaflıkları, ya da laboratuvar deneyleri değildir. Bugün yeni bir haberleşme çağını yaşamaktayız. Yakında dünyamızı bir yapma uydular ağı kuşatacak ve insanlara, tarihte ilk defa olarak, yeryüzünün her noktasına her türlü telekomünikasyon işaretleri gönderme olanağı verecektir. Dünyanın birbirinden en uzak iki noktasında bulunan insanlar, birbirleriyle yazı, ses veya fotoğrafla haberleşebilecek, her bir tarafın mesajları otomatik olarak karşı tarafa tercüme edilecektir.

9.4 Yalnız mekanik ve elektronik düzeyinde bile bu gelişmeler şartıdır. Bununla birlikte teknolojinin sosyolojik anlamı ne yaptığında yatar. Teller, kablolar, transistörler vs., insanlar tarafından uzak yerlerdeki başka insanlara kısa zamanda simgeler iletmek üzere kullanıldıkları için önemlidirler.

9.5 Sosyoloji ile teknoloji arasındaki karşılıklı ilişki iki türüdür. Birisi, icat ve keşiflere yol açan toplumsal durumun incelenmesini gerektirir (23.24-23.25). Öteki ise, icat ve keşiflerin kullanımının insan ve toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesini gerektirir. Bu kesimde kütle haberleşme araçlarının toplumsal kullanılışı ve etkileri üzerinde durulacaktır.

9.6 Bütün dünyada gittikçe daha çok insan, gittikçe daha uzun süreyle kütle haberleşme araçlarının etkisi altına girmektedir². Bu, belki de 20. yüzyılın en önemli toplumsal olgularından biridir. Kütle haberleşme araçları yoluyla insanlar, kendi ufuklarının çok ötesindeki durumlardan devamlı olarak ve ânında haberdar olabilmekte ve bu durumlara bir tepki gösterebilmektedirler. Bunlar, Edward Sapir'in deyişiyle "coğrafi tesadüflerin önemini azaltan" teknolojik ve örgütsel gelişmelerdir. Bunlar sayesinde "dünyanın coğrafi bakımdan birbirinden uzak kesimleri, davranış bakımından birbirine, tarihi bakımdan birçok ortak anlayışlara sahip olduğu düşünülebilir bitişik bölgelerden daha yakın olabilirler. Şüphe yok ki bu, dünyanın hem sosyolojik, hem de psikolojik bakımdan yeni haritasının yapılması yolunda bir eğilim bulunduğunu anlatır"³. Bu kesimde kütle haber-

leşme araçlarının, toplumsal ilişkileri ne ölçüde "yeniden haritaladığını" belirtmeğe çalışacağız.

II. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN NİTELİĞİ

A. Sosyolojik öğeler

9.7 Herhangi bir biçimsel tanım bir yana, kütle haberleşmesi pek çok kimse için yalnızca radyo, televizyon, gazete, dergi, kitap, sinema, vs. demektir. Bu araçlara gösterilen tepki çok defa, içeriklerinin geniş insan kitleleri üzerine bir nevi zehirli gaz, ya da radyoaktivite yağmuru gibi kaçınılmaz ve heryeri içine alan bir tufan biçiminde boşaldığı varsayımına dayalıdır. Kütle-haberleşmesi süreci hakkındaki bu veya başka herhangi bir anlayışı değerlendirmek için, kütle haberleşmesinin nasıl işlediğini genel terimlerle belirtmek zorunludur. Bütün kütle haberleşmesi biçimlerinin ortak öğeleri bulunmakla birlikte, herbirinin benzersiz bir tarihi, sorunları, kuralları, işleyiş biçimleri ve başarı potansiyelleri bulunduğunu ısrarla belirtmek gerekir. Bunlar, sosyoloji dışında kalan öbür disiplinlerin özel konularını teşkil etmekte, gazetecilik ve haberleşme fakültelerinde çok geniş bir biçimde incelenmektedirler.

9.8 Genel terimlerle tanımlandığında kütle haberleşmesi, geniş, dağınık ve heterojen bir dinleyici kütlesinin hemen hemen aynı anda, kişisel olmayan bir aracın, dialeptiklerin kim olduklarını bilmeyen örgütlensmiş bir kaynaktan alarak ilettiği uyarılara maruz kalmaları demektir. Sosyolojik bakış, bu olaya birçok noktalarda nüfuz etmektedir. En çok kütle haberleşmesinin toplumsal etkileri ve görevleri üzerinde durulmaktadır. Yani dinleyici, okuyucu, ya da seyircilerin, kütle haberleşme araçlarının yayınlarını nasıl kullandıkları ve bunlara tepkilerinin ne olduğu incelenmektedir. Fakat sosyolojik çözümleme bundan önceki hususları da aydınlatılabilir: bir kütle haberleşmesi düzeni içinde simgelerin üretilmesi ve dağıtılmasındaki toplumsal etkiler.

9.9 Bir kütle haberleşmesi zincirinin bir ucunda haber kaynağı vardır. Bu, toplumsal güçlerin hem bir ürünü, hem de onların potansiyel bir kahı olan karmaşık bir örgüttür. Öbür uca haberin alıcısı bulunmaktadır. Bir bütün olarak alındıklarında bunlar, her türlü hayat yolundan gelen çok sayıda isimsiz kişilerden kurulu bir "kütle" oluştururlar. Fakat haberleri anlama, yorumlama ve onlara dayala-

² Örneğin bkz.: Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, Free Press, 1958.

³ Edward Sapir, "Communication," *Encyclopedia of the Social Sciences*, Mac Millan, 1948, cilt IV, s. 80.

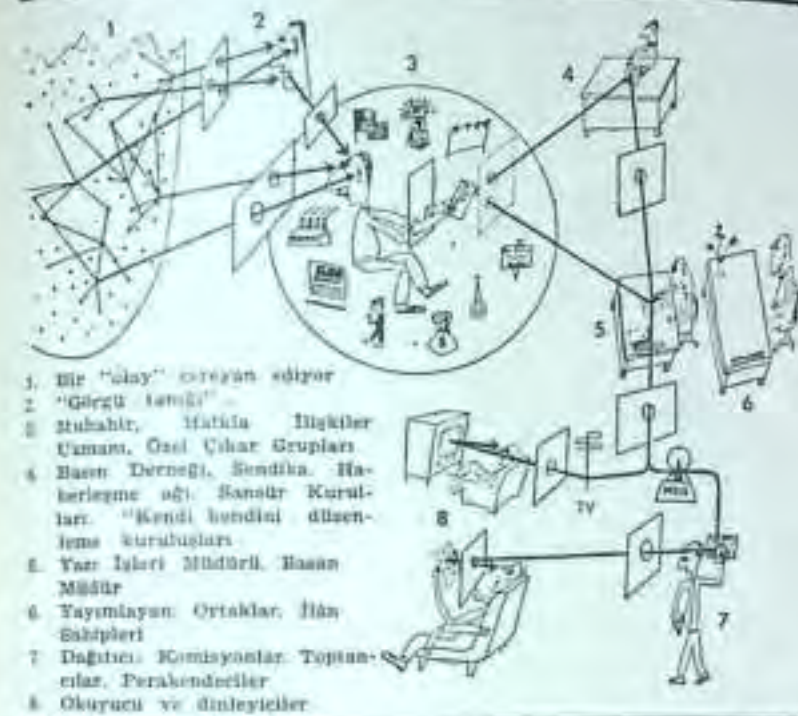
narak eylemde bulunma açılarından bakıldığında dinleyiciler, haber veren için isimsiz olmakla birlikte, birincil ve ikincil gruplar örgüsü içinde yer alan kimselerdir. Birincil ve ikincil grupların bilinmesi, kütle-haberleşmesi sürecinin anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Kütle haberleşmesinin ilettiği mesajların kaynağı ve alıcıları, kişisel olmayan iletiler mekanizmaları yoluyla biraraya gelmektedir; fakat bu dağıtıcı düzenlerin işlemesi bile toplumsal ortamdan etkilenmektedir. Açıkça görüldüğü gibi, bir kütle-haberleşmesi zincirinin bütün halkalarında sosyolojik öğeler yer almaktadır. Bundan başka, bu zincir belli bir toplumun kültür potası içinde yer aldığından, sosyologlar geniş bir bakış açısıyla bu zincirin hem biçimini, hem de görevini anlamamıza katkıda bulunabilirler. Sosyolojinin kütle-haberleşmesi konusıyla ilgisi, yalnızca insanların ne yaptıklarını, ya da niçin yaptıklarını sormakla kalmaz; aynı zamanda insanların yaptıkları şeyi niçin yapmak zorunda kaldıkları sorusuyla da ilgilidir. Başka bir deyişle, kütle haberleşmesine yapısal sınırlar ve güçlükler getiren temel etkenlerle ilgilenilmektedir.

B. Haberleşme araçlarının içeriğini üretmesi: seçimli bir toplumsal süreç

9.10 İster bir televizyon şebekesi, ister bir gazete veya aylık dergi vs. olsun, bir kütle haberleşmesi örgütünün baş görevi, dinleyici veya okuyuculara iletilecek içeriği ifadeye kavuşturmak. Bu yaratıcı çaba içinde bir çok roller birbirine bağlanmıştır. Mesajların paketlenip kamuya sunulması için daima alternatif yollar bulunduğu ve kütle haberleşmecisi zaman bakımından genel olarak büyük bir baskı altında bulunduğundan, karar alma süreci, kolay bir süreç değildir. Şekil 20'de böyle bir sürecin çok yalın çizgileri gösterilmektedir.

9.11 Şekil 20, en sonunda kütle haberleşme aracının dinleyici veya okuyucularına iletilecek bir "olay"ın, bir toplumsal ve mekanik güçler karmaşığı tarafından biçimlendiğini göstermektedir. Bu içeriği doğuran, ya da sürdüren kaynak çok defa bir hükümet dairesi, bir mesleki dernek, bir emekliler grubu, ya da işçi sendikası gibi bir örgüttür. Kütle-haberleşmesinin içeriğinin çok büyük bir kısmı bu gibi grupların eseridir. Nitekim Şekil 20'de birçok "özel çıkar" simgelerinin, muhabiri çepeçevre sardığı görülmektedir. Başka bir deyişle kütle haberleşmesi, içinde birçok ikincil grup derneklerin geliştiği bir topluma özgü haberleşme biçimidir (4.18-4.22). Gerçekten modern

KÜTLE HABERLEŞMESİNDEKİ ROLLER

ŞEKİL 20. Kütle haberleşme araçlarının içeriğini okuyucu ve dinleyicilere ulaştırma süreci içinde yer alan toplumsal örgütün bir kısmını.

toplumdaki ikincil grupların üyeleri, çok defa, esas olarak türlü kütle-haberleşmesi biçimlerinin meydana getirdiği bağlar aracılığıyla, işler bir bütün içinde birbirlerine bağlanmaktadır. Demek oluyor ki ulusal düzeyde kütle haberleşme araçları, bir ulusun "ortak deneylerinin" bir çoğunu sağlamaktadırlar. Kütle haberleşmesinin erkek ve kadın kahramanları, gittikçe daha geniş ölçüde ulusal değer ve geleneklerin taşıyıcı ve iletilerini olabilmektedirler.

9.12 Haberlerin işlenmesi sırasında çok önemli olan bir rol, haberin gözesiyle doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ilk teması kuran yetişmiş meslek adamının rolüdür. Birçok Batı toplumlarının gazetecilik geleneği bu role, haberin ne olduğunu ve bilgiyi nasıl

* Örneğin bkz.: Walter Gieber, "How the 'Gate Keepers' View Local Civil Liberties News," *Journalism Quarterly*, Spring, 1960, s. 199-205.

toplamak gerektiğini belirlemek içinde bağımsız yargıda bulunmak yetkisini vermektedir. Bununla birlikte gözlemcinin gördüğü ve söylediği şey, bir gözlemci olarak yetişmesine olduğu kadar, zaman ve yer bakımından olay karşısındaki durumu dahil, daha bir çok etkene bağlıdır. Yeni araştırmalar, muhabirin içinde çalıştığı birçok toplumsal bakış-çerçevelerinin önemi üzerinde durmaktadırlar⁶. Muhabir, kaynakları, meslekdaşları, işverenleri ve "kamu"suyla arasındaki nazik toplumsal ilişkiler ağı içinde yaşar. Bu güçler arasındaki denge ne olursa olsun muhabirin rolü, çevreyi içine çeken bir sünger işini görmekten ve haberleri değiştirmeden ve bir seçime tabi tutmadan kütle haberleşme kanallarına ileten bir geçit bekçisi olmaktan ibaret değildir.

9.13 Haber, doğduğu kaynaktan çıkıp muhabir aracılığıyla haberleşme örgütlerine gelir ve oradan da kütle haberleşme kanallarıyla okuyucu-dinleyici kütlesine geçerken birçok işlem ve politikaların etkisi altında kalarak değişir⁷. Bu sürecin genel biçimi, içeriğin "bir humiden geçirilmesi" ve haberlerin toplumsal bir ortam açısından seçime tabi tutulması yolundadır. Şekil 21'de deneysel bir incelemeden elde edilen bir örnek verilmektedir. Bu örnekte haberlerin nasıl bir elemenden geçirildiğini ve Associated Press ajansının toplayıp yarattığı 100.000 kelimenin nasıl kısaltılıp özetlendiğini görüyoruz. Wisconsin'in dört kasabasındaki gazete abonelerinin kapularına ulaştığında bu 100.000 kelime, 12.000 kelimeye düşmüş bulunuyordu. Bunun en alt kısmı, bizzat okuyucunun da bu elekten-geçirme sürecini devam ettirdiğini göstermektedir.

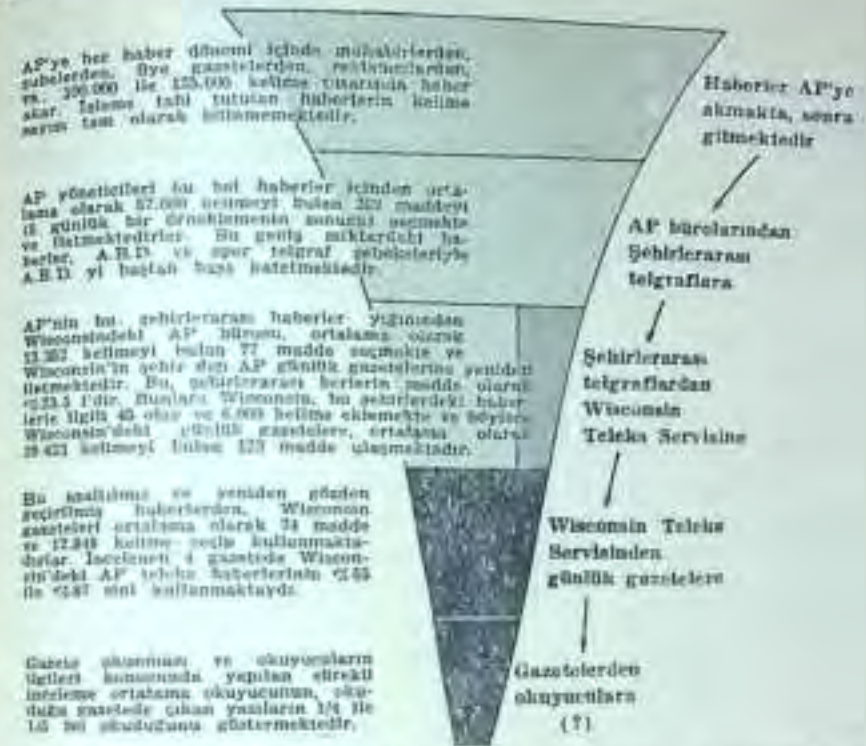
9.14 Bu karmaşık sürecin özellikle sosyologları ilgilendiren başka bir yanı da, haber araçlarının içeriğinin ne olacağı konusundaki kararı okuyucu-dinleyici kitlesinin ne ölçüde etkileyebildiğidir. Kütle haberleşmesi tek yönlü bir süreç midir, yoksa kişilerarası haberleşmede olduğu gibi bir karşılıklı etkileşme süreci midir?

9.15 Kütle haberleşmesinin genel tanımında yer alan bazı öğeler (9.8), kütle haberleşmesi ve kişilerarası haberleşme süreçleri

⁶ Walter Gieber and Walter Johnson, "The City Hall 'Beat': A Study of Reporter and Source Roles," *Journalism Quarterly*, Summer, 1961, s. 289-297. Yine bkz.: Ithiel De Sola Pool and Irwin Shulman, "Newsmen's Fantasies, Audiences, and Newswriting," *Public Opinion Quarterly*, Summer, 1958, s. 145-158.

⁷ Örneğin, bkz.: Warren Broad, "Social Control in the News Room," *Social Forces*, May, 1955, s. 326-333.

HABERLERİN ELENMESİ

ŞEKİL 21. 100.000 kadar kelime, kaynaktan okuyucuya ulaşmaya kadarı olan süreçte, 13.000'e düşmektedir. (Scott M. Cutlip, "Content and Flow of AP News From Trunk to TTS (Teletypesetter) to Reader," *Journalism Quarterly*, Fall 1954, s. 434'dan alınmıştır. Yine bkz.: Robert L. Jones, V. C. Troldahl, and J. K. Hvistendahl, "News Selection Patterns From a State TTS-Wire," *Journalism Quarterly*, Spring, 1961, s. 303-312).

arasında bazı karşılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kişilerarası haberleşmede genel olarak duyu kanalları daha çok işe karışmaktadır (= katılanlar birbirlerini görebilir, duyabilir ve hatta dokunup koklayabilirler). Sonuç olarak, herbiri haberleşme işlemi içinde hem gönderici, hem de alıcı durumunda olan kişiler arasında, doğrudan bilgiler ve yardımcı ipuçları bir yandan öbürüne gidip gelir. Bir baş sallama, bir kaş çatma, ya da bir göz kırpmaya bazan, karşılıklı anlaşmaların ortaya çıkmasına yardım eden önemli bir kaynak-besleme olabilir (8.33).

9.16 Kütle haberleşmesinde haberlerin akışı, hiç olmazsa düzeyde, geniş ölçüde tek yönlü olmaktadır. Teknoloji, az sayıda kişi-

yoksa müdahalesi kolaylık göstermekten mi ibarettir?)⁸. Türlü örgütlenmiş güç kümelerinin haber araçlarını ne ölçüde etkiliyebildiklerini ve onları eleştirici yankılara ve toplumsal denetime ne ölçüde duyarlı kıldıklarını belirlemek için, bu bağların incelenmesi gereklidir⁹. Bu soruların bazı yanıtları, geniş ölçüde A.B.D.'deki durum açısından ele alınacaktır.

C. Kütle haberleşme araçlarının işleyişiyle ilgili sorunların tanımlanması

9.21 A.B.D.'de kütle haberleşme araçlarının en belirgin genel niteliği, özel bir ticari işletme olmalarıdır. Bu demektir ki temel amaç iktisadi kazanç elde etmektir¹⁰. Bununla birlikte, haberleşme sanayiinin hem içinde, hem de dışında, kâr amacına hangi yollarla ulaşmak gerektiğini belirleyen, etkin toplumsal güçler vardır. Örneğin tanınmış yurttaşlardan kurulu olan Basın Özgürlüğü Komisyonu, Amerikan kütle haberleşmesi hakkındaki yargılarını sonuçlandırırken, toplumun kütle haberleşmesi araçlarından şunları istemeğe hakkı olduğunu belirtmektedir:

1. Günün olaylarının, onlara anlam kazandıran bir ortam içinde ve uygun olgu, kanaati de kanaat olarak belirtip, bunları mümkün olduğu kadar birbirinden ayırdederek veren, gerçeğe uygun, etraflı ve akıllı bir yorumu.
2. Yorum ve eleştirilerin ortaya konduğu ve kendininkine aykırı önemli düşünceleri duyurma ödevinin de yerine getirdiği bir forum.
3. Toplum meydana getiren grupları temsil edici nitelikte bir yayın. (Yani, herhangi bir toplumsal grup (ulusal, dinsel, vs.) ile ilgili gerçek, o grubun saygı ve hödü yanlarını dışarda bırakmamak, ama onun değerlerine ve dileklerine de yer vermektir.)
4. Bir bütün olarak toplumun amaç ve değerlerinin sunulması ve aydınlatılması.
5. Günün bilgilerinden tam olarak haberi olma. (Yani, her ne kadar herkes mevcut bilgilerin hepsini kullanmazsa da bu, haber ve kanaatlerin devamlı olarak ve geniş ölçüde yayılması gereğini ortadan kaldırmaz)¹¹.

⁸ Bu sorunu düzenli bir biçimde inceleyen eser olarak, bkz.: Fred S. Siebert, Theodore Peterson, and Wilbur Schramm, *Four Theories of the Press*, University of Illinois Press, 1963.

⁹ Örneğin örgütlenmiş grupların filmlerin içeriğini etkilemedeki güçleri konusunda, bkz.: Ruth A. Inglis, *Freedom of the Movies*, University of Chicago Press, 1947.

¹⁰ Charles V. Kintner, "Economic Problems in Private Ownership of Communications," Wilbur Schramm (derl.) *Communications in Modern Society*, University of Illinois Press, 1948, s. 18-41.

¹¹ *A Free and Responsible Press*, University of Chicago Press, 1947, s. 20-29.

Böyle ülkeler, haberleşme sanayiinin kendi içinde de, Gazeteciliğin Kuralları, Film Yapımı Tüzüğü, Radyo ve Televizyon Yayını İçin Ölçüler, Polisye Dergiler Derneği Tüzüğü, vs. gibi biçimler altında ifade edilmektedir. Biraz ilerde göreceğimiz gibi bu ölçüler içerik bakımından oldukça belirli olabilmekte ve kamu oyunun türlü güçleri kütle-haberleşmesi sanayi üzerinde odaklaştıkça, sürekli bir değişmeye tabi bulunmaktadır.

9.22 Başka bazı toplumlarda kütle haberleşmesi değişik biçimde örgütlenmiştir. Amerika'daki kütle haberleşmesi işletmesinde ekonomik amaçların ve ticaret kurallarının önde gelen bir yer tutması ne ifade eder? Bu, içeriği nasıl etkiler? Kâr amacı, mümkün olduğu kadar en geniş kütleye ulaşmayı ve devamlı olarak bu kütlenin hoşuna gitmeği gerektirir; herkes tarafından beğenilme arzusu ise zorunlu olarak hiç kimseyi hoşnutsuz bırakmamayı gerektirir. Buna uygun olarak, bir sosyologun deyişiyse:

Ticari kütle haberleşme araçlarının içeriği, geniş dinleyici-okuyucu kütlesinin daha önceden yaptırma bağlanmış bulunan tutumlarına uymaya zorlanmaktadır. Bir sanatlık, ya da bir sayfalık yayına mümkün olan en geniş kütleye ulaşmak ve onların dikkatini bir reklâma çekmek, ya da daha çok kayıt ödentisi elde etmek isteyen iş adamı, hikâyenin metninin, okuyucu veya dinleyicilerin önemli bir kısmının beğenmeyeceği herhangi bir tutuma yer vermemekte olmasına özellikle dikkat etmelidir. Bu yaptırmanın genişliği, doğrudan doğruya ne ölçüde bir çoğunluğa ulaşılacak istendiğince bağlıdır. Büyük ticaret birimlerinin herkesin iyi niyetini elde etmek amacıyla kullandığı kütle haberleşme araçları, ulusal ölçüdeki ortak tutumların gereklilikleriyle karşılaşır ve onları yerine getirir. Kütle haberleşme araçlarının içeriği, mevcut toplumsal gelenek ve göreneklere ne kadar tam ölçüde benimserse, ticari amaçlarına da o kadar etkin biçimde hizmet etmiş olur. Çoğunluğun yaptırma bağlanmış olan yoldan ayrılmak, ekonomik bir yolumu dâvet etmek demektir¹².

9.23 Kütle haberleşmesinin içeriği konusunda bu genel politikayı emreden bir düzenin toplumsal sonuçları nelerdir? Profesör Lazarsfeld ve Merton'a göre şu görüşe hak vermek gerekir:

Ticari kanallarla beslenen kütle haberleşme araçlarımız, toplum yapımıza karşı geniş ölçüde düşüncesiz bir bağlılığı teşvik ettiğine göre, bu yapıda bazı değişiklikler yapmak konusunda onlara güvenilemez. Bu görüşün tersini bazı gelişmeleri saymak mümkündür; fakat yakından bakıldığında gözlenen bazı gelişmeleri saymak mümkündür. Okul aile birliği gibi bir kasaba grubu, bir bunların aldatici olduğu görülür. Okul aile birliği gibi bir kasaba grubu, bir radyo tefrikanat yayıncısından, programa ırk konusunda hoşgörülül olma tutumunu yerleştirmesini isteyebilir. Programı yayıncıyan, bunun güvenilir bir

(12) J. T. Klapper, *The Effects of Mass Media*, Bureau of Applied Social Research, Columbia University, 1949, s. IV, 23-24.

konu olduğuna, dinleyicilerinin hiçbir önemli kestirimi karşısına almıyacağına inandığı takdirde buna razı olabilir; fakat bunun, potansiyel müşterileri kaçırtabilecek tehlikeli bir konu olduğunu gördüğü andan itibaren isteği reddedecek, ya da denemeye hemen son verecektir. Ticarileşmiş haber araçları, ekonomik kazançlarıyla çatışan toplumsal amaçları her zaman feda ederler. Küçük bazı "ilerici" görüşler önemli bir yer tutmaktadır; çünkü bunlar yalnız bazı hâmler sayesinde ve o da dinleyici-okuyucu külesinin herhangi önemlice bir kısmını darıltmaması şartına bağlı olarak yayınlara girebilmektedirler. Ekonomik baskı, nazik konuları ihmal ettirmek suretiyle uyarıcılığa yol açmaktadır¹³.

Görülüyor ki, ister profesörler, ister din adamları, isterse Okul-Aile Birliği olsun, herhangi bir azınlığın uzmanlaşmış toplumsal amaçlarına, geniş çoğunluğun zevklerinin üstüne yükselme müessesesi genel olarak verilmemektedir. Çünkü bu geniş çoğunluğun hoşuna gitmek, "ekonomik kazanç" sağlamaktadır. Böylece kütle üretim çağında "ekonomik kazanç" sağlamak, çoğunluğu elde etmek demokratik ülküsüyle aynı anlama geliyor görünmektedir. Ancak yine şu soru karşınıza çıkmaktadır: Kütle-haberleşmecisinin çoğunluk hakkındaki tasarımı ne ölçüde isabetlidir? Bu tasarım esas olarak çoğunluğun, bir azınlıktan gelen baskılara karşı gösterdiği dayanıklılık üzerine mi dayalıdır?

9.24. Özel-çıkar grupları, içeriği değiştirmek veya bazı maddeleri pazardan çekmek amacıyla haberleşme sanayiini sık sık baskı altına almıştır. Bunu bazen, içeriğin özetlerini polis veya sansür makamları önüne getirip bunları harekete geçirmek suretiyle yaparlar. Örneğin 1948 ve 1949'da altı milyon üyesi olan Okul-Aile Birlikleri Ulusal Kurultayı, bazı polisiye kitaplarına karşı mücadeleyi, ulusal programının temel bir parçası olarak kabul etti. Bir çok yerde Okul-Aile Birlikleri veya benzeri yurttaşlık örgütleri, "içerik gözümlemesi komiteleri" kurarak, kitapçılarda satılan yüzlerce polisiye kitaplarını "cinayet", "dehşet", "bataklık", "kovboy", "aşk" vs. gibi kategoriler içinde sınıflandırdı. Bu eleştiriler, yasaları uyguluyan yetkililerin eylemlerine temel oldu ve pek çok Amerikan kasaba ve kentlerinde bazı polisiye kitapları yasaklandı¹⁴. Örneğin Seattle'de

¹³ Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton, "Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action," Lyman Bryson (Derl.), *Communication of Ideas*, Harper, 1948.

¹⁴ Söz konusu yerlerin banlarını içine alan bir liste ve girişilen diğer örgütlü eylemler için, bkz.: Henry E. Schultz, "Censorship or Self Regulation?" *Journal of Educational Sociology*, December, 1949, s. 215-224.

bir toptan dergi dağıtıcısı, 43 polisiye kitabını, yani satışını yaptığı bütün yayınların %21'ini, Okul Aile Birliği'nin tavsiyelerine dayanarak harekete geçen savcının isteği üzerine, satıştan kaldırdı¹⁵.

9.25 Yersel kuralların resmi kurumların baskısına imkân vermediği birçok başka topluluklarda, değişik özel örgütleri temsil eden komiteler, haber satıcılarını, bazı "cinayet" ve "dehşet" kitaplarını satmaktan vazgeçemedikleri takdirde boykotla tehdit etmişlerdir. Yersel perakendeciler (bunların birçoğu bazı yayınları sattıklarını bile bilmiyorlardı; çünkü dergi satışını yalnız bir ek iş olarak yapmaktaydılar ve dergi satış vitrinini bizzat dağıtıcı düzenlemekteydi) üzerindeki baskı öylesine büyük oldu ki, 1948 de Perakendeci Eczahaneler Ulusal Derneği'nin yıllık kurultayında, önderler eczacıları sansür gibi hareket etmeğe ve bazı polisiye dergi ve kitaplarını dükkanlarında bulundurmamağa davet etti¹⁶.

9.26 Kamu oyu ile kütle haberleşmesi arasında karşılıklı ilişki, polisiye kitapları sanayi üzerindeki kamu baskısının oluşturulması ve uygulanması biçiminde görmektedir. Örneğin "cinayet" kitaplarından endişeye kapılan bir grup anne, bir gazete yazarına mektupla başvurarak bu kitapların kitapçılardan kaldırılmasını sağlayacak bir şey yapıp yapamayacaklarını sormuştu. "Elimizden gelen herşeyi yapmamıza rağmen, çocuklarımız bu kitapları alıyorlar" diye yakınıyorlardı. Kendisi aynı zamanda San Diego okullarının eğitim müşaviri olan yazar, şu cevabı verdi:

Bir çok yerlerde etkin olduğu görülen iyi bir yöntem var. Bu yöntem, yasal sansürün sakıncalarını da taşımamaktadır. Kadınlar dernekleri, kilise dernekleri ve okul-aile birlikleri temsilcilerinden meydana gelen bir komite kurun. Bu komite, polisiye kitaplarının dağıtımını yapan toptancı bayileri ziyaret etsin ve zararlı kitapların perakende satıcılara dağıtılmamasını istesin. Bir kasaba veya kentte genellikle yalnız iki böyle bayi bulunur. Hemen her yerde bunlar memnuniyetle işbirliği yapmaktadırlar. Komitenin iki-üçyüz perdesiz kitabını okuyup kötü bulduklarını belirtmesini isteyeceklerdir. Fakat işiye kitabını edeceklerdir. Onlar için size yardımcı olmak kârlı bir iştir ve çoğu bunu bilmektedir¹⁷.

¹⁵ "Two Magazine Firms to Bar Horror Comics," *Seattle Times*, October 27, 1948.

¹⁶ A.B.D. nde gazete, dergi ve cep kitapları yaygın ölçüde eczahanelerde satılmaktadır. (Cevirenin notu)

¹⁷ "Drug Stores Urged to Ban Comic Books," *Associated Press*, Atlantic City, New Jersey, October 13, 1948.

¹⁸ Richmond Harbour, "Avoid Censorship of Comics by Cooperation with Dealers," *Seattle Post-Intelligencer*, January 27, 1949.

9.27 Bazı topluluklarda bu tür hareketler, sürekli "arıtma kurulları", ya da "bekçi komiteleri" kurulmasına yol açmıştır. Örneğin Cincinnati'de birçok hayır derneklerini temsil eden bir Polisiye Kitaplarını Değerlendirme Komitesi, düzenli olarak toplanmakta ve polisiye kitapların içeriğini çözümlüyüp sınırlandırmakta ve "Sakıncasız", "Biraz Sakıncalı", "Sakıncalı" ve "Çok Sakıncalı" diye derecelendirmektedir. Böylece de kamuyu, polisiye kitapları satın alırken daha dikkatli bir seçim yapmağa çağırılmaktadır²⁸.

9.28 Dış denetim tehditleri karşısında kalan, polisiye kitaplarının kütelere çok zarar verdiği yolunda yayınlara maruz bırakılan ve Kongre (= A.B.D. Büyük Millet Meclisi) araştırmasına konu olan polisiye kitapları sanayii, kendinden önce film ve televizyon sanayininin yaptığı şeyi yaptı²⁹: Kendi-kendini düzenleme politikalarını tesbit edecek bir ticaret derneği kurdu. Kendi-kendini düzenleme, söz konusu sanayi için temel bir ahlak yasası tesbit etmek ve bu yasayı uyguluyacak bir cihaz, yani bir "Yasa Yöneticisi" ve bir İnceleme Kurulu meydana getirmek demektir. Aşağıda, içeriği bakımından başka haber araçlarında kullanılan yasalara benzeyen polisiye yasası görülmektedir.

9.29 Çok defa kütle haberleşme araçlarının yayımından sonra işlemeğe başlayan hükümet sansüründen farklı olarak kendi-kendini düzenleme, yayınlara yayınlanmadan önce gözden geçirilmesi demektir. Örneğin, Amerika Polisiye Dergileri Derneği'nin üyesi olan yayımevi sahipleri, yayınlamak istedikleri metinleri ve sanat eserlerini yayımdan önce Yasa Yönetimine sunarlar. "Yasa Yöneticisi" bu malzemeleri yasalar açısından denetler ve bunlara aykırı düşen hususların değiştirilmesini veya çıkarılmasını emreder. Böylece değişikliklere örnekler için Resim 9'a bakınız. Tasvip damgası, yalnız böyle bir incelemeden geçen polisiye dergilerinde görülür. Bu kendi-kendini düzenleme programı ve bununla birlikte uygulanan etkin bir halkla-ilişkiler kampanyası, polisiye kitapları sanayii'nin değiştirmiş ve bu haberleşme aracına yöneltilen yoğun eleştirileri gidermede başarılı olmuştur. Bazıları bu sanayii terketmişlerdir. Ya-

²⁸ "Cincinnati Rates the Comic Books," Parents' Magazine, February, 1950, s. 38.

²⁹ Birleşik Devletler Senatosu Adalet Komisyonunun Çocuk Suçluluğunu Araştırma Tali Komitesi, Nisan 1954'de polisiye kitapları konusunda açık bir araştırma yapmış ve 300 sayfayı bulan tebliğler ve görüşmeleri bir rapor halinde yayınlamıştır.

yını daha merkezileştirmiştir. Çok sayıda kilise, halk, emekli ve ticaret örgütleri dahil, polisiye dergilerinin eski eleştiricileri, şimdi bu haber aracının savunucusu olmuş ve hatta polisiye yayınlara sanayiine ödülleri bile vermişlerdir. Örneğin Birleşik Devletler Ticaret Odası 1960'da Polisiye Dergiler Derneği'ne, "bu mesleğin ve halkın çıkarı yolundaki üstün başarısından dolayı" bir gümüş plâka armağan etmiştir. Bunun gibi 1960 tarihli Beyaz Saray Çocuklar ve Gençlik Konferansı da adı geçen sanayii, kendi ahlak yasasına uygun davranışlarından dolayı övmüştür³⁰. Böylece polisiye yayımlar, "meşru" bir kütle haberleşmesi biçimi haline gelmiştir.

9.30 Polisiye kitapları yayıncıların, kanaat önderleri³¹'nin çabaları, gönüllü derneklerin çalışmaları ve hükümet müdahalesi tehdidi yollarıyla harekete getirilen kamu oyu karşısındaki bu uyumlu davranış, başlıca Amerikan kütle-haberleşme araçlarının ilk gelişme aşamalarında izledikleri kalıbın tipik örneğidir³². Televizyon sanayii de halen bazı programlarının içeriği dolayısıyla karşılaştığı örgütlü protestolar dolayısıyla bazı ölçüler geliştirmek ihtiyacını, programları, "program sürekliliği" şubelerine yayınlanmadan önce incelemek ve "iyi uygulama ölçüleri" damgasını göstermek suretiyle karşılamaktadır. Film sanayii'ne "kendi-kendini düzenleme" uygulamasını getiren toplumsal güçler arasındaki etkileşme, tamamiyle incelenmiş ve belgelendirilmiş bulunmaktadır³³.

9.31 Kütle haberleşme araçlarını yöneten yasaların, kuralların ve ölçülerin yorumlanması, haberleşme örgütlerinin yürürlükteki kamu oyunu, muşeret kurallarını, ahlak ve âdetleri nasıl teşhis ettiğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, haber araçları içeriğine bazı yasaklar getiren bu tepki genel olmayabilir. Yasanın belirlediği ölçülere aykırı düşen film, müşteri çekme bakımından son derece başarılı olabilir. Ancak uzun sürede, film sanayii ve öbür kütle ha-

³⁰ Bkz.: "Self Regulation Program Achieves New Highs in Public Recognition," Otto N. Larsen and William R. Catton, Jr., *Conceptual Sociology*, Harper, 1962, s. 48.

³¹ Polisiye dergileri konusunda en güzel örnek Frederick Wertham'ın *Seduction of the Innocent* (Rinehart, 1954) adlı eseridir.

³² Bu sürecin, geleneksel özgür basın anlayışına nasıl karşı çıktığını ilgili eleştirici yorumlar için bkz.: John Twomey, "New Forms of Social Control over Mass Media Content," *Studies in Public Communication*, Summer, 1967, s. 38-44.

³³ Ruth A. Inglis, *op. cit.*

YAYIN YASASI

Kısım A. Genel Ölküler.

- 1) Suçlar hiçbir suretle suçlara karşı sempati doğuracak, yani ve yargı güçlerine karşı güvenlilik uyandırmak, ya da başkalarının suçlarını tahlit etmek üzere yapılacak biçimde sunulmayacaktır.
- 2) Hiçbir polisiye kitabı bir suçun aydınlatılmasını ve yitmelerini açık bir şekilde sunmayacaktır.
- 3) Polisiye, yargıçlar, hükümet görevlileri ve bunlarla ilgili kurumlar, hiçbir suretle kusuru otoriteye karşı saygısızlık doğuracak bir biçimde sunulmayacaktır.
- 4) Suç tasvir edilecekse, kârlı ve kötü bir iş olarak gösterilecektir.
- 5) Suçular çözümlenmiş veya tahlit arzusu uyandırarak biçimde sunulmayacaktır.
- 6) Her olayın iyi kötüyü yansıtmak ve suçlu kötülüklerinin cezasını göreceklerdir.
- 7) Ağır suçları anlatırken, suçun insanlık, kadın onuru, ahlak ve yasalara karşı bir bulaş ve tehlike yaratacağına işaret etmelidir.
- 8) Çocuk kaçırma suçları hiçbir suretle ayrıntılı olarak anlatılmayacak, kaçırmanın da bu isten her hangi bir kazanç elde etmiş gösterilmeyecektir. Suçun veya çocuk kaçırmanın her durumunda cezalandırılmalıdır.
- 9) Bir polisiye dergi için, başlığında "suç" kelimesinin bulunduğu, hiçbir suretle hastalıklı diğer kelimelerin bulunduğu başka başka büyük olmayacaktır. "Suç" kelimesi kapakta ve/veya tek başına yer almıyacaktır.
- 10) Başlık veya alt başlıklarda "suç" kelimesi az kullanılmaktadır.

Kısım B. Genel Ölküler.

- 1) Hiçbir polisiye dergisi, başlık olarak dehşet veya korku kelimesini kullanmayacaktır.
- 2) Hiçbir dehşet, ağır kan dökülmesi, her türlü veya öğrenme olayı, ahlaklılık, şifet, sadakat ve muhafazat sahnesinde sunulmayacaktır.
- 3) Her türlü korkunç, çirkin ve öğrenme resimleri atılacaktır.
- 4) Kötünlük anlatan hikâyeler, yataca her türlü ders çıkararak amacıyla sunulmayacak ve kârlılık hiçbir suretle çekici bir biçimde, ya da okuyucunun duyurduğuna inandırarak bir biçimde sunulmayacaktır.
- 5) Yabancı dil, iktisat, sanatlar ve yarıtmalık, eğitim, insan eti yeme ve kurtuluş konularını gösteren veya bunlarla ilgili araçlar rasaktır.

Kısım C. Genel Ölküler.

Burada özel olarak belirtilen, fakat Yasamız ruhuna ve niyetine aykırı olan ve diğer şekli, ya da nazımına (hikâ) edici bulunan her türlü öğeler ve teknikler yasaklanacaktır.

Diyalog

- 1) Küfür, müstehcen söz, kötü söz, adın, ya da istemiyen isimler kullandığı olan kelimeler yasaktır.

- 2) Bedeni insanlıklar veya hastalıklara imkân bulunmamasına özel bir önem gösterilmeyecektir.
- 3) Arzu her iş kadar kabul edilene de, aynı ölçüde kullanılmamalı ve mümkün olan her yerde diğer dikkatli uygulanmalıdır.

Din

- 1) Herhangi bir din veya irk grubunun zülme düşürülmesi veya ona küfür edilmesine izin verilmeyecektir.

Giyim

- 1) Herhangi bir biçimde çıplaklık, çıplaklık ve terbiyetsiz veya ahlaklı görünümler yasaktır.
  - 2) Kötü seyler belirli edici veya müstehcen resim, ya da kötü seyler tekniği istisna olarak kabul edilmez.
  - 3) Belirli kişiler, toplumun mahkûm ölçüde kabul edilebilir biçimde giyinik olarak resmedilmeyecektir.
  - 4) Kadınlar, hiçbir belsiz üstünlükleri ayrılmadan, gerçek bir biçimde çizilecektir.
- Not: Giyim, dövme, ya da sanat eserleri ile ilgili belirsiz yasaklar, polisiye dergilerinin belirsiz kitaplarına olduğu kadar, işlevsizlikten de uyandırarak göz önünde tutulmalıdır.

Edebiyat ve Tiyatro

- 1) Başlığında "suç" kelimesi ve/veya "suç" kelimesi çok kullanılmayacaktır.
- 2) Gırtlakları diğer hikâyeler imkân bulduğunda, diğer hikâyeler için sunulmayacaktır. Çirkin ayrıntıların, şiddetli ve/veya vahşetli de kabul edilmez.
- 3) Ana-babaya, ahlak kurallarına ve zehifli davranışlara karşı serti ve saygı gösterilmeyecektir. Akl, onurlarına olumsuz bir biçimde anlatılmaması sağlanmaya zorlanılmamalıdır, ahlak kurallarına karşıtın bir müddet sunulmamalıdır.
- 4) Akl ve ruhanî hikâyeleri ayrı değeri ve edebîlik katmanlığı açısından ayrılmıştır.
- 5) İktisat ve ruhanîlik için, hiçbir suretle, ahlak ve vahşetli davranışları tahrir edecek biçimde anlatılmayacaktır.
- 6) İktisat veya iras zöcme söz gösterilmeyecek ve belirsiz edilmeyecektir.
- 7) Çirkin ayrıntı konusu veya buna imkân bulunmaması kesinlikle yasaktır.

REKLAM YASASI

Bu kurallar, Amerikan Polisiye Dergileri Derneği üyelerine uygulanacak diğer dergilere uygulanır. Reklamların kabulünde genel gerek yönleri ilke olacaktır.

- 1) Alkolik içki ve tütün reklamları kabul edilmez.
- 2) Çirkin konularla ilgili illüstrasyon ve çirkin çirkin kitapların reklamları kabul edilmez.
- 3) Film sanatçileri fotoğraflarının veya başka herhangi çirkin, ya da yarı-çirkin resimlerin satılması yasaktır.
- 4) Çocuk veya talan eden satıcılarla ilgili reklamlar yayınlanmayacaktır.
- 5) Polisiye madde satışıyla ilgili reklamlar yayınlanmayacaktır.
- 6) Kumar oynama mahkemeleri veya kurmaları ile ilgili basılı materyallerin satışıyla ilgili reklamlar yayınlanmayacaktır.

- 7) İçerik maddeleri reklamlarında tahrir amaçlı tasvirler yapılmaz, sohbet ifade eden durumlara yer verilmeyecektir; giyinik insan resimleri de hiçbir suretle güzel zevce veya ahlaklı aykırı veya saldırgan olacak biçimde sunulmaz.
- 8) Her yayının belirli ifadeleri okuyucularında yer alan belirli ifadelerin uygun olmasına ve yanlış düşüncelere vermemesi sağlanmalıdır.

- 9) Güvenilir nitelikte olmayan ilaçlarla sağlık ve tuvalet maddelerinin reklamları reddedilmiştir. Amerikan Tıp Derneği'ne veya Amerikan Diş Doktorları Derneği'ne desteklenen ilaçlarla sağlık ve tuvalet maddelerinin reklamları, Reklam yasasının bütün diğer şartlarına uygun olduğu takdirde yayınlanabilir.

Amerikan Polisiye Dergileri Derneği'nce 1954'de kabul edilen bu yasanın uygulanması, polisiye yayıncıları sanayinin kendi-kendini düzenleme programının temelini oluşturmaktadır.

berleşme araçları, bazı "kamu oyu kesimlerini", özellikle iyi örgütlenen ve potansiyel müşterilerin önemli bir kısmını temsil edenleri gücendiremeyeceklerini gayet iyi öğrenmişlerdir. Şüphesiz bir film hemen her kesiminin, Amerikan toplumundaki gruplardan birini veya ötekini incitmesi olasılığı vardır. Yapımcılar ne kadar ihtiyatlı davranmış olurlarsa olsunlar, yeni filmler çok defa şu veya bu örgütlenmiş grup tarafından, bir konusu, kişisi, ya da simgesinin haksız, yanlış veya tehlikeli olduğu savıyla eleştirilirler. Aşağıdaki gözlem, bu noktayı çok güçlü bir biçimde anlatmaktadır:

Bir çok yıl önce . . . bir komedi oyuncusu, rol aldığı bir filmde pek de partak olmayan şu benzetmeyi kullandı: "Bir Rum lokantasındaki sinekler kadar besli". Filmin Newyork şehrinde gösterildiğinin hemen ertesi günü, Amerikan Rum Lokantacılar Derneği'nin onaltı üyesi, film sanayinin bir yetkilisine başvurarak, tanınması hakkı olmakla birlikte, yıllardan beri defa defa çalıştıkları bu çok bilinen filminde değişikliği protesto ettiler. Bunun gibi . . . günümüz tüketicileri derneklerinden biri de, "Bu filmde bir zenci kadının üzerinde gümüş tülkü kürkü gösterilmesini" esefle karşıladığını bildirmişti. Rum lokantalarının sahipleri ve gümüş tülkü besleyicileri, Hollywood'un açısından önemli bir grup değildir; çünkü sayı olarak nispeten küçük bir gruptur. Fakat Dürüstlük Lejyonu, Amerikan İşçileri ve Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu gibi örgütler, filmlerde kusur bulmağa bağlar bağlanmaz, Hollywood da düşünmeğe başlar: çünkü bu durumlarda pek çok sinema seyircisi söz konusudur²⁴.

9.32 Pekçok toplumda eski çağlardan beri düşüncelerin iletilmesi bir düzene bağlanmıştır. Hiçbir toplum, hatta kendini özgürlük ülküsüne adanmış bir toplum bile, sınırsız bir ifade özgürlüğüne müstahak değildir. Sansür, genellikle toplumsal düzene değişiklik getirecek kimselere karşı kullanılan bir toplumsal denetim aracıdır. Sansürün savunulması veya haklı gösterilmesi genellikle, sınırlamanın

²⁴ Leonard W. Doob, *Public Opinion and Propaganda*, Holt, 1948, s. 505-506.

KABUL EDİLEMEZ

Gözlük takan çocuğun alaya alınması

KABUL EDİLİR

Şiddet ve ölüm üzerinde odaklaşma

Kötü şeyler düşündüren resim

RESİM 9. Polisye Dergileri Derneği'nin ölçülerine uymasa için yeniden çizilen resimlere örnekler.

biçimi veya yönü ne olursa olsun oldukça basit bir iştir: toplumun yıkıcı faaliyetlere, yabancı etkilere, savaş sırasında içine düşebileceği korkulara, ahlâken alçaltıcı düşüncelere, başkalarının kişisel

yaşamlarına çok karışan bir ilgiye ve genellikle, yetkili makamın yanıtına olasılığının özellikle bulunduğu karar verdiği her alanda kendi yanlış olabilecek düşüncesine karşı korunması gerekir. Sansür kurumu, böylece halktan daha akıllı olduğunu varsayılmaktadır.

9.33 Haber araçlarının yayımları üzerine sansür konulması, toplum-bilmeceye belli bir toplumdaki bazı "kamu-oyu" sorunları için gözlemlenebilir bir gösterge sağlar. Bundan başka sansür, uygulayıcılarına göre cevabı çok açık olan bir çok sorular da doğurur. Sansürü sosyolojik olarak ele aldığımızda şu soruları sıralayabiliriz: (a) Haber araçlarının içeriği, yürürlükteki gelenek ve göreneklerden ne ölçüde farklıdır? (b) Bu içerik, dinleyici-okuyucu kütesinin genellikle içinde bulunduğu nesnel yaşam durumlarından nerede ayrılmaktadır? (c) İtirazla karşılaşan davranış kalıpları, çağdaş hayatta en önemli olan davranış kalıpları mıdır? Örneğin, haber araçlarında ekonomik gerçeklerin yanlış yansıtılması (işçilere televizyon programlarında hiç bir rol verilmemekte olması gibi) şiddet, ya da cinsel davranış konuları kadar derin etkiler bırakmaz mı? (d) Ahlaklılık, çirkin davranış ve müstehcenlik kavramlarının anlamları, ansüre makul ve tutarlı bir temel sağlayabilecek kadar nesnel bir

"BİLDİĞİMİZ KARA JOE" RADYO VE TELEVİZYONDA YASAKLANDI

Tallahassee, Fla., 18 Temmuz — (AP) — Florida ve Kentucky Eyalet şarkıları, bundan böyle başka radyo ve televizyon istasyonlarında ilk biçimleriyle söylenemeyecek; çünkü "siyahlar" ve "bildiğimiz kara Joe" gibi deyimler, Florida Stephen Foster Anıtı'nın yönetici amiri Foster L. Barnes'in bugün bildirğine göre artık yasaklanmıştır.

Barnes, "Radyo ve TV istasyonlarının, azınlık grup baskısıyla, bazı Stephen Foster şarkılarını "Müsaade edilebilir" bir biçimde yeniden yazdırmak ve bazı ırk gruplarının itiraz edebileceği kelimelerin yerine başka kelimeler bırakmak zorunda kaldığını" söylemiştir.

"Radyo ve TV istasyonları yetkilileriyle görüştük ve siyahlar, zenci süzme, renkli insan ve Bildiğimiz Kara Joe kelimelerinin artık yasak olduğunu öğrendik."

Florida eyaletinin bir kuruluşu olan Stephen Foster Anıtı kuruluşunun başkanı Earl W. Brown of Deland, Federal Haberleşme Komisyonundan, radyo ve TV istasyonlarının eylemlerini inceletmesini isteyeceğini söyledi.

Brown, "Foster'in güftelerinden hiçbirini, hiçbir ırka zarar verecek nitelikte herhangi bir şey söylememektedir. Bu diktaörlük tegebhüsü, bu şarkıların özünü yıkacak ve bunlar artık Foster'in çağın temsil edemeyecektir" demiştir.

Kaynak: AP, Story in Seattle Post Intelligencer, July 19, 1957, s. 6.

biçimde tanımlanabilir mi? (e) Haber araçları yayınlarındaki davranış kalıpları, dinleyici ve okuyucu kütlesinde ne ölçüde benzer davranışlara yol açar?²⁵ Bu sorularla ilgili herhangi bir çözüm önerisi, en azından kütle haberleşmesinin içeriğini tesbit etmek için bir araç gerektirecek ve sonra da bu içeriğin dinleyici-okuyucu kütlesince nasıl alındığını ve ona dayanılarak nasıl davranıldığını anlamak gerekli olacaktır.

D. Kütle haberleşme araçlarının içeriğinin çözümlenmesi

9.34 Kütle haberleşme araçlarının geniş bir kütlenin dikkatini çekmekte ve tutmakta olduğu açıktır. Bu dikkatin konusu nedir? Haber araçları, dinleyici veya okuyucularına ne türü kültür ve değer kalıpları sunmaktadır? Hangi kahramanlar ulusal ölçüde alkışlanmak üzere sunulmaktadır? Günlük olayların sunulmasında ne ölçüde bir tarafîlik vardır? Kütle haberleşme araçlarını okunur, anlaşılır ve etkin kılan içerik nitelikleri nelerdir?

9.35 İçerik-çözümleyicisinin karşılaştığı sorular bu tür sorulardır. Onun teknikleri, şu görevleri yerine getirmesine yardım edecek biçimde düzenlenmiştir: (a) habercilerin niyetlerini belirtmek, (b) içeriğe gösterilecek tepkileri öngörmek, (c) haber araçlarının içeriğindeki eğilimlerin özelliğini belirlemek ve onlarla başka toplumsal değişkenler arasında bağ kurmak, (d) eleştirici ölçülerin, haber araçları içeriğine daha elverişli bir biçimde uygulanmasını kolaylaştırmak ve böylece gittikçe daha çok insanın zevklerini tatmin etmek.

9.36 Kütle-haberleşme araçlarının içeriği ile ilgili hemen her türlü görüş için olgusal bir temel bulmak mümkündür; çünkü düşünülebilecek hemen her türlü içerik haber araçlarının bir yerinde bulunabilir. Görülüyor ki okuyucu ve dinleyiciler açısından kütle-haberleşme araçlarının içeriği, bir "alış-veriş" sorununu ortaya çıkarmaktadır. Nesnel araştırmacı açısından içeriğe bir nitelik verilmesi, esas olarak kategorilerin dikkatlice tanımlanması, uygun bir örnekleme yapılması ve gözlemlerle sınıflandırmanın güvenilir olması sorunudur. A.B.D.'ndeki gibi bir düzen içinde kütle haberleşmesinin içeriği-

²⁵ Sansür konusundaki bu noktalar, konuyu daha tam bir biçimde inceleyen William Allig'in *Modern Public Opinion*, Mc Graw-Hill, 1956, kesim 12 ve 13'den alınarak uyarlanmıştır.

ni denetleyen ve üretenler açısından, içerikle ilgili kararlar, geniş ölçüde kâr düşünceleriyle alınan ticari kararlardır.

9.37 Her ne kadar kütle haberleşme araçları çok değişik sorunlar, çözüm yolları, sahneler, olaylar, karakter türleri, vs. ile ilgili yayınlar yaparsa da, bazı konuların yine de içeriğe hâkim olduğu görülür. Gazete içeriği üzerine yapılmış bir inceleme bu noktayı aydınlatmaktadır. İçeriğin sınıflandırılması yolunda benzer çabalar, sinema²⁶, radyo²⁷, televizyon²⁸ ve polisiye kitapları²⁹ ile daha birçok ikincil ölçüdeki haber araçları için de gösterilmiştir.

9.38 A.B.D.'de günlük gazete yayınlanan kentlerin %94'ünde, birbiriyle rekabet eden hiçbir gazete yayınlanmamaktadır. Bundan başka 1910'dan beri, yılda ortalama 21 günlük gazete ve 157 haftalık dergi kapanmaktadır. Mülkiyetin temerküzü yönündeki eğilim şu yollarda kendisini göstermiştir: (a) yakın yıllarda özellikle bölgesel ölçülerde zincirleme mülkiyetli gazetelerin ortaya çıkması, (b) 50.000 den az nüfuslu kentlerde, bir tanesi dışında bütün gazetelerin ortadan kalkması, (c) 50.000-400.000 arası nüfuslu kentlerde iki gazetenin bir yayınevi içinde birleşmeleri, (d) rekabetin yalnız 400.000'den çok nüfuslu kentlerde devam edebilmesi³⁰. A.B.D.'deki gazete mülkiyeti yapısında görülen bu tekeli eğilim, basın özgürlüğü ve basının sorumlulukları ile ilgilenen türü gruplarda bir çok tartışmalara konu olmuştur. Yeni araştırmalar, yersel olarak rekabetin bulunup bulunmamasının, hiç olmazsa bazı ölçüler bakımından az önemi olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Nixon ve Jones, bir içerik çözüm-

²⁶ Örneğin, bkz.: Edgar Dale, *The Content of Motion Pictures*, Mac Millan 1935, ya da, Dorothy E. Jones, "Quantitative Analysis of Motion Picture Content," *Public Opinion Quarterly*, Fall, 1942, s. 411-425.

²⁷ Kenneth Baker, "An Analysis of Radio Programming," Paul F. Lazarsfeld and Frank Stanton (derl.), *Communication Research, 1948-1949*, Harper, 1949, s. 58.

²⁸ Dallas W. Smythe, "An Analysis of Television Programs," *Scientific American*, June, 1951, s. 15-16.

²⁹ Marilyn Graalfs, *A Survey of Comic Books in the State of Washington*, Department of Public Institutions, Olympia, Washington, 1954. Yine bkz. Morton S. Malter, "The Content of Current Comic Magazines," çoğaltılmış setler, Michigan State College, 1951; Donald Auster, "A Content Analysis of 'Little Orphan Annie'," *Social Problems*, July, 1954, s. 28-35.

³⁰ Raymond B. Nixon, "Implications of the Decreasing Numbers of Competitive Newspapers," Wilbur Schramm (Derl.) *Communication in Modern Society*, University of Illinois Press, 1945, s. 43.

lemesi çalışmasında, önemli haberler, başmakaleler ve aktüalite başlıklarından, 400.000'den az nüfuslu kentlerde rekabet halinde yerel gazete bulunup bulunmamasından ileri gelen hiçbir önemli içerik farkı olmadığını görmüşlerdir²¹. Çizelge 9'da rekabetçi ve tekeli gazetelerden alınmış bir tesadüfi örnekleme verildiği bulgular görülmektedir. Bu araştırmada örnekler, nüfusu 10.000 ile 400.000 arasında olan kentlerdeki gazetelerden seçilmişti ve satış miktarı, kentin büyüklüğü, bölge ve sabah, ya da akşam gazetesi olmaları etkenleri de denetim altına alınmıştı. (Bu araştırmacıların, 1939-1951 arasındaki rekabetçi ve tekeli gazetelerden 97 tanesi üzerinde yaptıkları benzer bir başka araştırma da hemen aynı sonuçları vermiştir.)

NE HABERDİR?

EĞER BİR KİMSE

- öldüyse
- kaçırıldıysa
- evlendiyse
- kentten ayrıldıysa
- yangına uğradıysa
- hapishaneden kaçtıysa
- mısafır ağırlandıysa
- çocuk doğurduysa
- çiftliğini sattıysa
- taltif edildiysse
- terfi ettiyse
- talihatsızliğe uğradıysa
- başarı sağladıysa

32601 e telefon ediniz

Bu Bir Haberdir-Bize Bildiriniz

Cavalier Chronicle

Basım ve yayıncılar

Para Dışında Hergey Basarız

ŞEKİL 22. Küçük bir kasabada haftalık gazetesindeki haberlerin temel içerik öğeleri. (Cavalier Chronicle, Cavalier, Pembina County, North Dakota, July 4, 1957, s. 10'dan alınarak uyarlanmıştır.)

²¹ Raymond B. Nixon and Robert L. Jones, "The Content of Non-Competitive vs. Competitive Newspapers," *Journalism Quarterly*, Summer, 1956, s. 229-314.

Çizelge 9. 1955'in iki haftasında 13 rekabetçi ve 13 tekeli gazetesinin reklâm dışındaki türlü konulara ayırdığı içeriğin yüzdesi

Konular	Rekabetçi gazetelerin 130 sayısı	Tekeli gazetelerin 130 sayısı
Siyaset	%2.00	%1.35
İdare	11.45	11.04
Dış olaylar	5.36	6.29
İktisat	8.27	7.98
Cinayet, kötülükler	4.00	3.60
Kaza ve felâketler	3.56	2.71
Diğer	1.95	1.96
Eğitim, bilim, yardım kuruluşları	7.30	7.90
Klasik sanatlar	0.87	0.91
Popüler eğlenceler	3.61	2.86
Özel yayınlar	2.15	2.41
Polisiye hikâyeleri	8.43	9.33
Kişisel sütunlar	1.74	1.78
Sosyete haberleri	12.73	17.80
Ev	3.74	4.61
Spor	13.04	12.79
Değişik	4.24	4.03
Bu konuların tuttuğu yerin (inç olarak) toplam yüzdesi (a)	%94.44	%95.35
Sıra Korrelasyon katsayısı = .95		
Reklâm-dışı resimlerin ortalama yüzdesi	%16.72	%14.19
Birinci sayfadaki manşetlerin ortalama yüzdesi	%20.55	%23.00
Yerel konularla ilgili başmakalelerin ortalama yüzdesi	%34.30	%39.50
Okuyucudan mektupların (reklâm-dışı) ortalama yüzdesi	% .98	% .96
Reklâm dışı içeriğin ortalama yüzdesi	%44.00	%39.46
Ortalama gündelik satış	68.881	66.468

Kaynak: Raymond B. Nixon and Robert L. Jones, "The Content of Non-Competitive vs. Competitive Newspapers," *Journalism Quarterly*, Summer, 1956, s. 307.

(a) Gazetelerin sahibi, yayın müdürü ve adresi ile ilgili kesimler, bölüm başlıkları, hava raporları, yarım inçten daha az yer tutan yayınlar ve %50'den çoğu bir şık altında toplanamayan maddeler alınmamıştır.

9.39 İçerik çözümlemesinin yukarıdaki örneği iki nedenle yararlıdır: (a) günlük gazetelerdeki içerik türlerinin dağılımını yansıtan veriler sağlamaktadır (örneğin spor, sosyete ve yönetimle ilgili ha-

berlerin görsel olarak ne kadar geniş yer tuttuğuna dikkat ediniz): (b) aynı örnek, içerik çözümlemesinin, basının denetlenme biçimi ile ilgili önemli varsayımların doğruluğunu araştırmak amacıyla da kullanılabilir²². Bunun gibi, gazete okumanın muhtemel etkileriyle ilgili varsayımların doğruluğunun araştırılmasına daha doğrudan bir biçimde yarıyan içerik çözümlemeleri de yapılmıştır. Örneğin Davis, Colorado gazetelerinde yayınlanan suç haberleri miktarı ile oradaki suç oranları arasında herhangi bir tutarlılık olmadığı sonucuna varmıştır²³. Davis aynı zamanda, kanaat araştırmaları yoluyla ölçülen kamu-oyunun, gerçek suç oranlarından çok, gazetelerdeki suç haberleri miktarında görülen eğilimleri yansıttığı varsayımını doğrulayan bazı bulgulara da varmıştır.

9.40 İçerik çözümlemesi çalışmaları, kütle haberleşmesinde kullanılan simgelerin gözlemlenmesinde ve sınıflandırılmasında örnekleme, güvenilirlik ve geçerlik konularıyla ilgili bazı teknik sorunlar ortaya çıkarmaktadır²⁴. Bu sorunlar çözümlendikçe içerik çözümlemesi çalışması, "haberleşmenin görünen içeriğini nesnel, düzenli ve nicesel olarak belirten bir araştırma tekniği" niteliği kazanmaktadır. Aşağıda örnekleri verilen değişik sorulara daha güvenilir cevaplar bulunması için de bu yöntem kullanılmıştır:

S.S.C.B.'deki İçki Bayramı propagandalarında kullanılan sloganlar, Sovyet Rejimi altında bir değişim göstermiş midir?

Amerikan oyunlarındaki değer yargıları ile aynı döneme ait Alman oyunlarındaki değer yargıları arasında ne gibi farklar vardır? Amerika Birleşik Devletlerindeki İzcî yayımlarında yer alan değer yargıları ile Hitler Jugend (Hitler gençliği) yayımlarında yer alan değer yargıları arasındaki farklar nelerdir?

Kimyacı ve fizikçilerin 1900 yılından beri kullandıkları araştırma yayımlarında görülen başlıca eğilimler nelerdir?

Popüler dergilerde yayınlanan kısa hikâyelerde azınlık etnik gruplara nasıl bir işlem yapılmaktadır?

Yükarı olduğundan şüphelenilen yayımların böyle olup olmadıkları, yaptıkları "propaganda" yayını bakımından nasıl belirlenebilir?

²² Yine bkz.: Joseph T. Klapper and Charles Y. Glock, "Trial by Newspaper," *Scientific American*, February, 1949, s. 16-21.

²³ F. James Davis, "Crime News in Colorado Newspapers," *American Journal of Sociology*, January, 1952, s. 325-330.

²⁴ Örneğin bkz.: Harold Lasswell, Nathan Leites, et. al., *Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics*, George W. Stewart, Publisher, 1949. Yine bkz.: Itzhel De Sola Pool (derl.), *Trends in Content Analysis*, University of Illinois Press, 1959.

Heyecan verici bir cinayetin gazetelerde ve radyoda verilmiş biçimleri arasında ne gibi farklar vardır?

Yazıları rahat-okunur kılan nedir?

Filmier hallen duygu ve arzularını nasıl yansıtır?

Başlıca büyük devletlerde halkın dikkatini çeken siyasal simgeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Filmie çevrilen "iyi bir kitaba" ne olur?

Düşman propagandasının çözümlenmesinden ne gibi bilgiler edinilebilir?²⁵

9.41 Yukarıdaki sorular listesi, haberleşme sürecinin incelenmesinde, içerik çözümlemesinin birçok özel kullanma yeri olduğunu göstermektedir. Bilimsel bir biçimde izlendiğinde bu teknik, gazete ve dergilerin radyo programları ve televizyon yayınlarının içeriğinin düzenli bir değerlendirmesinin yapılmasına önemli katkıda bulunabilir. Düzenli araştırmalarla verilecek bu tür bilgiler, şüphe yok ki, doğum ve ölümlerden pik-demiri üretimine ve hayat pahalılığına kadar varan başka birçok konuda doğru istatistikler kadar yararlı olabilir. Kütle haberleşmesinin etkileri içeriği yoluyla olacağına göre, içerik çözümlemesi çalışmaları, kütle haberleşme araçlarının etkileri üzerine yapılacak dakik araştırmaların planlanması ve yürütülmesi bakımından da önemli veriler sağlayabilirler. Bu yapıldığında, Profesör Lazarsfeld'in bir Birleşik Devletler Senato Komitesi önünde açıkça ortaya koyduğu türden soruları cevaplamak imkânı bellirecektir: "Televizyonun çocuklar üzerindeki etkisinin tartışma konusu oluşu, bazı insanların suçlara karşı, başka bazı insanların ise suçlardan yana olmasından dolayı değildir; tartışmanın nedeni, bu konuda çok az şey bilinmekte olması ve bundan dolayı herkesin kendi ön yargılarını ve görüşlerini, yanlış olduğu isbatlanmadan, tartışmaya sokabilmekte olmasıdır"²⁶.

9.42 Kütle haberleşmesinin ulaşma alanı ile ilgili kararlar, toplam kütle haberleşmesi süreci üzerinde önemli bir etkide bulunurlar. Belli bir konudaki radyo ve televizyon yayını için seçilen saat bile Belli bir konudaki radyo ve televizyon yayını için seçilen saat bile tek başına dinleyici kütlesinin genişliğini etkileyebilir. Basılı bir haber aracı için gazeteci vitrininde seçilen yer bile tek başına bu dergi, gazete veya kitabın satışı etkileyebilir. Lazarsfeld aşağıdaki satırıyla, bu noktanın önemi üzerinde özellikle duruyor:

²⁵ Bu sorular, Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, adlı eserden alınmıştır. (Free Press, 1952). Bu kitap bütün bir içerik-çözümleme konusunu ayrıntılı olarak incelemektedir.

²⁶ Paul F. Lazarsfeld, "Why Is So Little Known About the Effects of Television on Children and What Can Be Done?" *Public Opinion Quarterly*, Fall, 1955, s. 251.

İnsanların belli arzuları olduğu ve mevcut yayınlar, dergiler, vs. içinden "ihtiyaç duydukları" şeyi seçtikleri asla doğru değildir. Talebi haber arzı yaratmaktadır. — Waples, bir incelemesinde, öğrencilerin hangi kitaplarla ilgili olduklarını tespit ettikten sonra, daha az ilgi duyulan kitapları yatakhane ulaştırması kolay bir yere, öğrencilerin daha ilgilendiği buldukları kitapları ise uzakta bir yere yerleştirmiştir. Öğrenciler genellikle, ulaşılması kolay olan kitapları okuma eğilimi göstermişlerdir.

Radyo ve televizyon yayıncıları da benzer gözlemlerde bulunmuşlardır. Genel bulgu şudur: bazı önemli istisnalar bulunmaksızın birlikte, genellikle yayın saati, programın içeriğinden daha önemlidir.

9.43 Kütle haberleşmesinin düzenleniş özelliklerinin tam olarak anlaşılması için, kütle haberleşme araçlarının içeriğini üreticiler ve tüketiciler kadar, dağıtıcıların da rolünü iyi bilmek gerekir. Dağıtıcılar, yani araçlar, toptancılar, perakendeciler, vs., çok defa okuyucu-dinleyici kütlesinin tepkilerini üreticilere iletir. Kaynak-besleme kanallarıdır. Dağıtıcıların hangi şartlar altında kendi kurallarını geliştirip, bunlarla yaratıcı merkezleri beslediği hakkında pek az şey biliyoruz. Şu soru, önemli bir inceleme konusu olabilir: üreticinin aracı ve dağıtıcılardan elde ettiği ipuçlarının, doğrudan doğruya tüketicilerden edildiği ipuçlarından daha fazla olmasının sonuçları nedir?

9.44 Haberleşmeci ile dinleyici-okuyucu arasında temas kurulması, bütün öbür sonuçlardan önde gelir. Fakat teması kurabilme yeteneği, zorunlu olmakla birlikte, etki ve iz bırakabilme için yeterli şart değildir. Haber içeriğinin dinleyici-okuyucu kütlesine nasıl ulaştığını ve ne gibi bir iz bıraktığını anlamak için, bir kütle haberleşme aracının yayımlarına maruz kalan kütlenin ortaya çıkış mekanizmalarını ve bu araca nasıl bir tepki gösterdiğini incelemek gerekir.

E. Dinleyici-okuyucu davranışlarındaki grup mekanizmaları

9.45 Okuyucu-dinleyici kütlesi, haber araçlarının içeriğini nasıl edinmekte ve nasıl algılamaktadır? Bu soruyu tek kelimeyle cevaplamak gerekse, seçerek demek gerekir. Genellikle dinleyici-okuyucu kütlesi üzerinde yapılmış araştırmalar, insanların kütle haberleş-

mesi araçlarından yeni deneyler kazandırmasını değil, eski deneylerini tekrarlama ve geliştirme beklediklerini göstermektedir. Lazarsfeld bu davranışı şöyle tasvir etmektedir:

Haberleşme araştırmalarının yapıldığı bütün alanlarda, kütlenin okuduğu şeyi bizzat seçmesinin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Siyasal inançları olan insanlar, kanallarına uygun gazeteleri okurlar. Belli boş-zaman faaliyetleri olanlar, gazetelerin en çok bunlarla ilgili sütunlarını okurlar. Görünüşte önemsiz olan bu gözlemler, onlarla birlikte elde edilen başka bazı bulgularla tamamlanmış durumda daha ilginç olmaktadır. ... Örneğin insanların radyodan dinledikleri bazı haberleri, gazetelerde de okuma eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Genellikle dergilerde yeni konular hakkında bilgiler değil, zaten bildikleri konularda daha fazla bilgi aradıkları gözlemlenmiştir. Bir dergi veya radyo programı belli bir azınlık grubun Amerikan kültürüne yaptığı katkılarını anlatmak istese, okuyucu veya dinleyici kütlesinin geniş bir kısmı, övülen bu azınlık grubu diğerlerinden kurulu olacaktır. Program veya yazının asıl esası, inanç veya görüşlerini değiştirmek istediği kütleye ise ulaşmamaktadır²⁴.

9.46 Okunan veya dinlenen şeylerin seçilmesine ve algılanmasına temel nedir? Yeni araştırmalar, oyları etkilemek, ürünleri satmak, ön-yargıları azaltmak gibi amaçlarla açılan kütle haberleşme kampanyaları üzerine yapılmış eski incelemelerin çoğunda yatan şu iki varsayımı değiştirmiştir: Birincisi, eskiden toplumun birbirinden kopmuş, atom halindeki bireyler yığılmasından ibaret olduğu varsayımlarıdır²⁵. İkinci olarak kütle haberleşme araçlarının içeriğini gönderme ve alma arasında doğrudan bir uyarı-cevap ilişkisi bulunduğu varsayımlarıdır. Bu varsayımlar üzerine, kütle haberleşmesi süreci hakkında halkta gelişen algı, dev büyüklüğünde bir çirince iğnesi tasarımlarıdır: bir kaç hünerli kişinin elleri bu iğneyi, kütlelerin pasif bir biçimde boşlukta duran vücuduna durmadan batırıp çıkarmaktaydı; kütlelerin buna cevabı ise doğrudan ve ani idi. Daha sonraki araştırmalar ise bunların yanlış varsayımlar olduğunu göstermiştir. Kent toplumlarında bile bireyler birbirlerine bağlanmışlardır (15.12-15.15) ve bu tür bağlar kütle haberleşmesinin etkilerini iletmede ve dolayısıyla değiştirmede önemli bir yer tutmaktadırlar. Kısacası kütle haberleşmeci ile dinleyici-okuyucu kütlesinin arasında, grup yapısı ve kişilerarası ilişkiler girmektedir. Bundan dolayı bireylerin okuyup dinleyecekleri haberlere uyguladıkları seçim, soyut bireylerin kişisel

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Bu varsayım kesinlikle karşı çıkan bir yazar olarak bkz.: Elliot Friedson, "Communications Research and the Concepts of the Mass," *American Sociological Review*, June, 1953, s. 313-317.

²¹ Paul F. Lazarsfeld, "Communication Research," Wayne Dennis (Derl.), *Current Trends in Social Psychology*, University of Pittsburg Press, 1948, s. 248.

ilgilerinin bir ürünü değildir; örgütlenmiş toplumsal sürecin uyarılarının bir sonucudur (11.25).

9.47 Katz ve Lazarsfeld, kütle-haberleşmesi sosyolojisine önemli bir katkıda bulunan incelemelerinde, kişiler-arası ilişkiler, ya da grup ilişkilerinin en azından iki yolla etkide bulunduğunu söylemektedirler: (1) Kişilerarası ilişki örgüleri, kütle haberleşme araçları örgülerine o biçimde bağlanmıştır ki, haber araçlarına nisbeten daha çok maruz bulunan bazı kişiler gördükleri, duydukları veya okudukları şeyleri, daha az maruz bulunan başkalarına iletirler. Başka bir deyişle birincil gruplar, kütle haberleşmesi araçlarının yayınlamalarına kanal hizmeti görebilirler. (2) Kişiden kişiye etkileşimler, kütle haberleşme araçlarının mesajlarına ya karşı çıkar ya da onları güçlendirirler: güçlendirme görevi⁴². Bu noktaların taşıdığı önemi Katz ve Lazarsfeld şöyle açıklamaktadır: "Artık kütle haberleşmesi araştırmaları, denek olarak birbirinden kopmuş bireyler arasından seçilen bir tesadüfi örnekle yetinemezler. Deneklerin kanaatlerini ifade edişleri, tutum ve kararları ve kütle haberleşme araçlarının etki çabalarını benimseme veya reddetmeleri, mensup oldukları, ya da mensup olmayı diledikleri —böylece etkilendikleri— grup veya grupların dokusu içinde incelenmelidir"⁴³. Kütle haberleşme araçları ile dinleyici veya okuyucu kütlesi arasındaki ilişki, Şekil 23'de görülen biçimde ortaya çıkmaktadır. Bazı insanlar mesajları, doğrudan doğruya onlara maruz kalarak alırlar; bazıları da bu mesajların bir değişik biçimini başkalarından ("iki basamaklı bir akış içerisinde") öğrenirler; bazıları hiç duymazlar; bazı mesajlar da dinleyici-okuyucu kütlesine nüfuz bile edemezler. Birçok veriler göstermektedir ki, haberleşme araçlarıyla doğrudan doğruya temasta olan kişiler bile, birincil ve özenilen grupları ile paylaştıkları değerlere karşı tutumlar takınmak veya böyle eylemlerde bulunmak yolunda ısrarlı isteklerle karşılaştıklarında, grup kurallarından tek başlarına sapmak istemedikleri için bu isteklere karşı direnmektedirler. Böylece kütle haberleşmesinin ortaya çıkan işleyiş modeline grup yapısı ögesi de eklenmektedir. Okuyucu-dinleyici kütlesi üzerine yapılmış incelemeler bütünlenme, önderlik, statü ve grup kurallarında değişimler gibi etkenlerin, bir kimsenin iletilen mesajlarla temasa gelmesini ve onları kabul etmesini nasıl etkilediğini anlatan gözlemleri içer-

mektedir. Oy verme konusunda yapılmış öncü niteliğinde bir araştırma, kişiler-arası ilişkilerin, kütle haberleşme araçları yayınlarının kişiden kişiye geçmesini (iki basamaklı haber akışı) sağlıyan kanallar hizmetini gördüğü varsayımını çok önceden beri ortaya atmış bulunmaktadır⁴⁴. Daha sonraki araştırmalarda bu varsayım genellikle desteklenmiştir; ancak bu sürecin, yalnızca iki basamaklı bir bağdan ibaret olmayıp, daha girift olduğu görülmüştür⁴⁵.

9.48 Kişilerarası ilişkilerin bir iletken işi gördüğünü saptıyan gözlem, kişilerarası ilişki örgüleriyle kütle haberleşmesi örgüleri arasındaki bağ konusunda birçok 'haber-dağılımı incelemeleri' yapılmasına yol açmıştır. Bu gözlem aynı zamanda özelliklerin yayılması ve uygulamaların benimsenmesi konularında yapılmış eski incelemelere de yeni bir anlam kazandırmıştır. Kütle haberleşmesi araştırmacıları artık antropoloji, beşeri coğrafya, toplu davranışlar, kamu sağlığı, pazarlama alanlarında çalışan araştırmacılarla ve sıkı bir biçimde de köy sosyologlarıyla ortaklaşa çalışabilmektedirler. Köy sosyologları, örneğin ikiz mısırın ekimi, geliştirilmiş suni gübrelerin, ya da samanı depolamada yeni bir aracın kullanılması gibi yeni tarım uygulamalarının yayılması ve benimsenmesi konularında çok eski bir araştırma geleneğine sahip bulunmaktadır⁴⁶.

9.49 Bir 'yayıma' incelemesi, herhangi bir haberin —bir fikir, bir ürün, bir uygulama— zaman içindeki hareketinin, belli bir toplumsal yapı içinde ve belli haberleşme kanalları aracılığıyla izlenmesini gerektirir⁴⁷. Kütle haberleşmesi yayılma süreci içinde nasıl bir yer tutmaktadır? Yayımlanacak bir şey, bir olayla ilgiliyse, kütle haberleşmesi halkı olaydan ilk olarak haberdar etme bakımından çok önemli bir rol oynar. Kütle haberleşmesinin bu haberdar etme görevini birçok incelemeler ortaya koymuştur. Bir başkan'ın hastalığı, bir uydunun uzaya fırlatılması, Alaska'nın bir eyalet olarak ilân edilmesi konularını duyuran ilk haberler çok geniş kütlelere (incelenen din-

⁴² Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, and Helen Gaudet, *The People's Choice*, Columbia University Press, 1948.

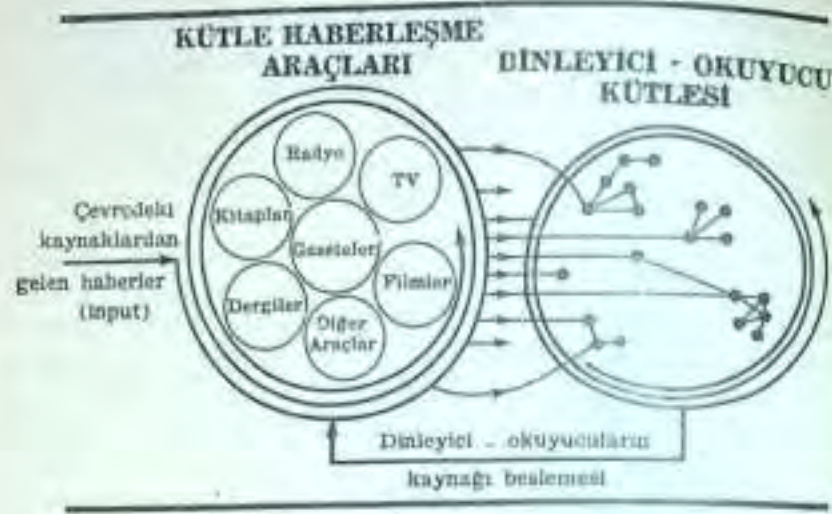
⁴³ Elihu Katz, "The Two-Step Flow of Communication: An Up-To-Date Report on an Hypothesis," *Public Opinion Quarterly*, Spring 1957, s. 61-78.

⁴⁴ Örneğin bkz.: Everett M. Rogers, *Social Change in Rural Society*, Appleton-Century-Crofts, 1960, s. 396-402; Herbert F. Lionberger, *Adoption of New Ideas and Practices*, Iowa State University, 1960.

⁴⁵ Elihu Katz, "The Social Itinerary of Technical Change: Two Studies on the Diffusion of Innovation," *Human Organization*, Summer, 1961, s. 70.

⁴⁶ Elihu Katz and Paul F. Lazarsfeld, *Personal Influence*, Free Press, 1955, s. 44-45.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 131.

ŞEKİL 23. Kütle haberleşme araçlarının dinleyici-okuyucu kütlesi gittikçe genişlenmektedir; sağdaki dairenin genişlemekte olması bunu göstermektedir. Kütle haberleşmecisi için dinleyici-okuyucu kütlesi çok büyük sayıda, izmsiz, uyumsuz ve dağınık insanlar yığını gibi görünür. Oysa dinleyici-okuyucu kütlesini meydana getiren insanlar, iletişim haberleri kendi grup özdeşmeleri veya grup bağlılıkları açısından değerlendirir ve yararlar. Sağdaki dairede dinleyici-okuyucu kütlesinin üyeleri arasında görülen bağlar bunu anlatmaktadır. Kütle haberleşme araçlarının etrafındaki daire ise gittikçe küçülmektedir. Bu, birçok haber aracının mülkiyet ve denetiminin az sayıda ellerde toplanması yönündeki ekonomik ve toplumsal baskıları yansıtmaktadır. Bu olay hem özel, hem de kamusal teşebbüse yönelik toplumsal-ekonomik düzenlerde cereyan etmektedir. Yukarıdaki şekilden anlaşıldığı üzere, birçok toplumda cereyan etmekte olan bu genel süreç, gittikçe daha az sayıda kalın karar alıcıların, gittikçe daha çok sayıda insana ne söyleneceğini, gittikçe daha geniş ölçüde tayin edecek duruma gelmeleri sürecidir. Hangi ölçüye vurularsa vurulsun, böyle bir düzenlenmenin elverişliliği, uzun sürede, geniş ölçüde kütle haberleşme araçlarına açılan input ve kaynağı-besleme kanallarının ne kadar "açık" olduğuna bağlı kalmaktadır.

leyici-okuyucu kütlesinin %77 ilâ %98'ine) doğrudan doğruya kütle haberleşme araçları aracılığıyla ulaştırılmıştır⁴⁴. Eisenhower ikinci bir dönem için başkanlığa aday olmağa karar verdiğinde, incelenen kütlenin %88'inin bu haberi önce doğrudan doğruya kütle haberleş-

⁴⁴ Paul J. Deutschmann and Wayne A. Danielson, "Diffusion of Knowledge of the Major News Story," *Journalism Quarterly*, Summer, 1960, s. 345-350.

me araçlarından öğrendikleri görülmüştür⁴⁵. Otomobillerin rüzgâr siperlerinde hayaletimsi bir çukurun görüldüğü "haberini" bir şehir halkının %75'i doğrudan doğruya kütle haberleşme araçlarından öğrenmiştir⁴⁶. Bu incelemeler, kütle haberleşme araçlarının olayları dinleyici okuyucu kütlesine ilk olarak iletmede üstün bir yer tuttuğuna göstermektedir. Fakat hiçbir incelemede, haberlerin yayılmasını yalnız başına kütle haberleşme araçlarının sağladığı görülmemiştir ve bunun da not edilmesi önemlidir. Kişilerarası ilişkiler örgüsü de "ilk öğrenme"yi sağlamada küçük, fakat potansiyel olarak önemli bir yer tutmaktadır.

9.50 Bundan başka, haberlerin ilk kaynağı olarak kütle haberleşme araçları ile kişilerarası ilişkiler örgüsünün nisbi kullanıma durumu toplumsal yapının türlü kesimleri için değişmeler gösterir. Örneğin ünlü bir Amerikan senatörünün ölümü haberi, bir kentteki serbest meslek sahibi kimselerle işçi kesimindeki kimselere ayrı kanallardan gelmiştir: Çizelge 10'da görüleceği gibi bu haberin yayılma biçimi: (1) hem serbest meslek sahipleri, hem de işçiler arasında radyonun hâkim bir yer tuttuğunu, (2) işçiler arasında televizyonun, serbest meslek sahipleri arasında ise kişilerarası ilişkiler kanalıyla önemli olduğunu, (3) meslek sahipleri arasında erkek ve kadınların haberleri ilk öğrenme biçimlerinin, birbirine benzediğini; erkek ve kadın işçiler arasında ise bu benzerliğin görülmediğini, (4) işçiler arasında beyazlarla beyaz olmayanların haberleri öğrenme biçimlerinin benzer olduğunu, özellikle ortaya koymuş bulunmaktadır⁴⁷.

9.51 Bu inceleme açıkça göstermektedir ki, insanlar yalnızca kütle haberleşme araçlarından haberleri öğrenmekle yetinmemektedirler; bu haberler üzerinde arkadaşları, akrabaları, komşuları ve iş arkadaşlarıyla da konuşmaktadırlar. Senatör Taft'ın ölümünü öğrenen insanların en az %80'i bu konuyu başkalarıyla da konuşmuştur. Her şahıs ortalama olarak üç kişiyle bu hususu görüşmüştür. Bu konuşmaların hepsi, söz konusu haberi duymamış olanlara yayma so-

⁴⁵ Wayne A. Danielson, "Eisenhower's February Decision: A Study of News Impact," *Journalism Quarterly*, Fall, 1956, s. 433-441.

⁴⁶ Nahum E. Medalia and Otto N. Larsen, "Diffusion and Belief in a Collective Delusion: The Seattle Windshield Pitting Epidemic," *American Sociological Review*, April, 1958, s. 180-186.

⁴⁷ Otto N. Larsen and Richard J. Hill, "Mass Media and Interpersonal Communication in the Diffusion of a News Event," *American Sociological Review*, August, 1954, s. 426-433.

Çizelge 10. Senatör Taffin ölümü haberini değişik haber araçlarından öğrenen insanların oranları

Haber aracı	Üniversite öğretim üyeleri			İçti sınıflı üyeleri			
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	E.	K.	Beyaz olmayan
Radyo	.54	.50	.55	.43	.34	.49	.42
Televizyon	.65	.63	.66	.25	.14	.32	.23
Gazete	.06	.06	.04	.15	.28	.07	.13
Kişilerarası temas	.35	.39	.31	.17	.24	.12	.22
Sayı	129	62	67	125	50	75	68

Kaynak: Otto N. Larsen and Richard J. Hill, "Mass Media and Interpersonal Communication in the Diffusion of a News Event," *American Sociological Review*, August, 1954.

nucunu vermemektedir; gerçekten bunların yalnız %15 kadarı bu sonucu vermiştir. Bununla birlikte, haberi ilk olarak kütle haberleşme araçlarından birinden duyanların %12 ilâ %29'u, bu konuyu bilen kimselerle görüşmelerine ek olarak, bilmeyen birine de duyurmuşlardır. Bundan dolayı bu araştırma, iki-basamaklı-haber-akımı varsayımını da desteklemektedir. Ayrıca, çizelge 11'in gösterdiği üzere, haberi ilk defa kişilerarası temaslar yoluyla öğrenenler, özellikle bu haberi daha başkalarıyla da konuşma hususunda aktif olan kimselerdir ve bu konuşmaların yaklaşık olarak dört tanesinden bir tanesi haberi duymamış olanlara duyurmuştur. Bu demektir ki, söz konusu

Çizelge 11. Konuşulan kişilerle medyan sayısı ve haberleri öğrenerek başkalarına duyuran kişilerin oranı

Haberin ilk olarak öğretildiği haber aracı	Üniversite öğretim üyeleri		İçti sınıflı üyeleri	
	Konuşulan kimselerin medyan sayım (129 kişiyle)	Başkalarına duyurulanların oranı (129 kişiyle)	Konuşulan kimselerin medyan sayım (125 kişiyle)	Başkalarına duyurulanların oranı (125 kişiyle)
Radyo	2.3	.20	2.9	.15
Televizyon	2.0	.17	2.1	.23
Gazete	0.7	.13	2.5	.18
Kişilerarası temas	4.1	.24	4.6	.29

Kaynak: Larsen and Hill, op. cit.

başlı haberin yayılmasında rol alan haberleşme zinciri en az dört halka içermektedir. Bu da kişilerarası temasların, toplam kütle haberleşmesi süreci içinde gördüğü iletme görevinin önemini ortaya koymaktadır.

9.52 Kişilerarası temas kanallarının iletme ve güçlendirme görevleri ve kütle haberleşmesi ile aralarındaki bağlar, yalnız belli haberlerin değil, aynı zamanda yeni uygulama ve usullerin yayılması ve benimsenmesi konusuyula ilgili yayılma-incelemelerinde de açık bir biçimde görülmektedir. Haberlerin akması, herhangi bir yeniliğin benimsenmesine karar verilmesi gibi daha karmaşık bir sürecin yalnızca bir parçasından ibarettir. Bir senatörün ölümünü bildiren mesajla fazla birşey yapılamaz; ancak onun hakkında konuşulur. Oysa bazı mesajlar yeni davranış biçimlerini tetkin ederler: bir televizyon cihazını satın almak veya almamak, suya flor katılması lehinde veya aleyhinde oy vermek, yeni bir başağrısı ilâcını, yeni bir su gübreyi, ya da yeni bir dansı denemek veya denememek; kütle haberleşme araçları ve kişilerarası temas kanalları, bu tür yeniliklerin benimsenmesini nasıl etkilemektedirler? Bugüne kadar yapılmış araştırmalarda benimsiyen birim¹², toplumsal yapı türü¹³ ve yayılma ve karar alma sürecinin aşamaları¹⁴ gibi değişkenlerin önemli olduğu görülmüştür. Benimsenme sürecinin her aşamasındaki değişik kaynakların görece önemini gösteren Çizelge 12'nin sunduğu bulgular, sonuncu değişkenle ilgilidir (23.41). Çizelge, köy sosyolojisi alanında yapılmış birçok değişik araştırmaların bileşik bir özeti.

9.53 Elihu Katz köy sosyolojisi alanında yapılmış yayılma-incelemelerini, daha çok kente yönelik kütle haberleşme araçlarıyla ilgili benzer incelemelerle karşılaştırmış ve şu paralel bulgulara ulaşmıştır:

1. Kişisel etki hem köysel, hem de kentseil ortamlarda görülmekte ve bu onu, değişikliklerin benimsenmesini sağlamakta kütle haberleşme araçlarından daha etkin bulunmaktadır.

¹² Elihu Katz, "Notes On the Unit of Adoption in Diffusion Research," *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 5-9.

¹³ Herbert F. Lionberger, op. cit. s. 67-89. Yine bknz. Otto N. Larsen and Richard J. Hill, "Social Structure and Interpersonal Communication," *American Journal of Sociology*, March, 1958, s. 497-505.

¹⁴ Otto N. Larsen, "Innovators and Early Adopters of Television," *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 16-33.

Çizelge 12. Benimsenme sürecinin değişik aşamalarındaki haber kaynakları

Farkında olma (yeni düşünce ile tanışma)	İlgilenme (daha çok ilgi ve olgu derleme)	Değerlendirme (Zihinde deneme ve uygulama)	Deneme (küçük çapta deneylerde kullanma)	Benimsenme (Sürekli olarak, geniş çapta kullanma ve memnun kalma)
1. Kütle haberleşme araçları	1. Kütle haberleşme araçları	1. Komşu ve arkadaşlar	1. Komşu ve arkadaşlar	Hemen tamamiyle denemeden memnun kalmaya başlı;
2. Komşu ve arkadaşlar	2. Komşu ve arkadaşlar	2. Resmî idareler	2. Resmî idareler	benimsenme üzerinde dış etki çok azdır.
3. Resmî idareler	3. Resmî idareler	3. Satıcılar	3. Satıcılar	
4. Satıcılar	4. Satıcılar	4. Kütle haberleşme araçları	4. Kütle haberleşme araçları	

Kaynak: North Central Rural Sociology Sub-Committee for the Study of Farm Practices, *New Farm People Accept New Ideas*, Ames, Iowa, Agricultural Extension Service Special Report 15, 1955.

2. Benimsenme ve değişim aşamaları konusunda hem köy, hem de kent sosyolojisi incelemeleri, "ilk haberdar olma aşaması bakımından kütle haberleşme araçlarının daha önemli olduğunu göstermektedir; yüz-yüze temastan ise "düşünme ve karar alma" aşamasında daha önemli olduğu görülmektedir.

3. İlk değişmeyi getirenlerin (yönlükçüler) kütle haberleşme araçlarından, sonrakilerin ise kişilerarası ilişki kanallarından etkilenmesi olabildiği daha yüksektir.

4. Kütle haberleşme araçları ve kişilerarası haberleşme, değişmeyi sağlamada birbirini tamamlayan güçlerdir.

III. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN ETKİLERİ

9.54 Kütle haberleşme araçlarının arzı ve tüketimi ile ilgili şartıcı rakamlar, bir çok yerde kütle haberleşmesinin toplumsal etkileri konusunda endişeye yol açmıştır. Bu endişe, "Kütle haberleşme araçları eleştirici yetenekleri kayıtsız şartsız bir teslimat götür-

¹³ Elihu Katz, "Communication Research and the Image of Society: Convergence of Two Traditions," *American Journal of Sociology*, March, 1960, s. 435-440.

mekte ve halk kitlelerini toplumsal ve ekonomik status quo'ya (= kurulu düzene) uymak zorunda bırakmaktadır" veya "Kütle haberleşme araçları, estetik zevklerin ve halkın kültürel ölçülerinin gerilemesine yol açan başlıca bir etkidir" sözlerinde ifadesini bulmaktadır.

9.55 Türü kütle-haberleşmesi biçimlerinin daha somut etkileri olduğu da ileri sürülmüştür. Amerikadaki ana-babaların büyük bir çoğunluğu, çocuk suçluluğunda bugün görülen büyük artıştan kısmen cinayet kitaplarının, radyo ve televizyonda sunulan esrarlı cinayet programlarının sorumlu olduğunu düşünmektedir. Gallup Halk-Oyu Yoklama Enstitüsünün ulusal düzeyde yaptığı bir araştırmada, konuşulan her on kişiden yedisi sorumluluğun en azından bir kısmını bu haber araçlarına yüklemiştir¹⁴. Amerikan toplumunda hemen bütün çocukların ve çok geniş sayıda yetişkin insanların dikkat ve ilgisini çeken cinayet kitapları büyük tartışmalara konu olmuş, fakat üzerlerinde az araştırma yapılmıştır. Kütüphaneçiler bu kitapların "güzel" okuma zevklerini ve ilgilerini köreltmekte mi, yoksa geliştirmekte mi olduklarını tartışmışlar; öğretmenler resme bakarak yapılan "çabası" okumanın çocukların okuma yeteneği üzerindeki etkisini münakaşa etmişler; göz doktorları çocukların gözlerinin resimli cinayet kitapları okumaktan mı, yoksa başka türlü yazıları okumaktan mı daha çok yorulacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşler; ruh doktorları cinayet kitaplarının okuyucular üzerindeki duygusal etkisini araştırmak üzere incelemeler yapmış ve bu kitapların gerginlik haline, korkuya, giddete ve tecavüze yol açması konusunda görüşler ve karşı-görüşler ileri sürmüşler; hakimler, suç-sosyologları ve psikologlar, cinayet kitapları okumanın çocuk suçluluğuna, cinayetlere ve hukuk usullerinin, hukuka saygınlık ve hukuk araçlarının zayıflamasına yol açması ihtimali karşısında derin endişeler belirtmişlerdir. Yakın yıllarda, cinayet kitaplarının yol açmış olabileceği büyük ve küçük çaptaki çocuk suçlarını anlatan yüzlerce haber yayınlanmıştır. Aşağıdaki rapor, bu haberlerin içeriği hakkında fikir verici bir örnektir:

Los Angeles Times gazetesi, geçen ay bir karton film yayınlanmış ve bir tütüğü kavrayan bir el ile "Kırmızı Cinayetler" başlıklı bir cinayet kitabını göstermiştir. Başlıkta "Çocuklarınızın dolu silahlarla oynamasını istiyor musunuz?"

¹⁴ AIPO News Release, November 22, 1954.

nuz" diye soruluyordu. Times gazetesi böylece, gazetelerde yayınlanan cinayet tefrikalarının hiç döllü olan gehvet ve cinayet kitaplarına karşı açılmış mücadaleye geç de olsa katılmaktaydı. Söz konusu karton filmin kahaneler dolu olduğu geçen hafta görüldü. Los Angeles Şerifi, 50 yaşında bir kadını zehirleyen 14 yaşlarında bir oğlan çocuğu tutukladı. Çocuk bu düşünceleri ve zehrin reçetesini bir cinayet kitabından edindiğini söyledi. Daha başka endişe verici olaylar da vardı. 13 yaşında bir oğlan çocuğunu ana-babası, cinema dönüğü garajda asılmış buluyorlar. Ayaklarının altında, asılmış bir insan gösteren bir cinayet kitabı bulunuyordu. 14 ve 15 yaşlarında iki oğlan çocuğu ev soyarken yakalandılar. Yanlarında bulunan cinayet kitabı onlara bu suçun ilhami etmiş ve bunu nasıl yapacaklarını da göstermiş bulunuyordu.

9.56 Cinayet kitapları bu türlü suçlamaların tek hedefi değildir. Filmler ve son zamanlarda televizyon da benzer sonuçlar vermeye suçlanmaktadır. Şüphesiz bütün haberleşme araçlarının, türlü zamanlarda siyasal görüşleri değiştirme, toplumsal hareketlere yol açma ve ticari hayatı canlandırma gibi dramatik sonuçlar doğurduğu ileri sürülmüştür. Nitekim eleştirici bir kimse 20 milyon Amerikan ev-kadınının düzenli bir biçimde "arkası yarım" programlarını dinlediğini¹¹, ya da 3 ile 6 yaş arasındaki ortalama Amerikan çocuğunun, okulda geçirdiği kadar zamanını televizyon seyrederek geçirdiğini¹² duyduğunda, böylesine yoğun bir biçimde izlenen haber araçlarının kanaatler, zevkler ve başka davranışlar üzerinde etkiye bulunacağı olan karşılar.

9.57 Kütle haberleşme araçları yukarıda sayılan etkilerde bulunabilir mi? Mevcut verilerden ne gibi akla yakın çıkarımlar yapılabilir? Bu sorulara cevap vermek için, kütle haberleşme araçları üzerine yapılmış yayınları geniş ölçüde inceleyip 26 varsayım ortaya koymuş bulunan Profesör Wilbur Schramm'a başvuracağız. Kendisi, bu varsayımları dört genel kategori içine koymuştur. Bu varsayımların bazıları ötekilerden daha çok tahmine dayalı olmakla birlikte, hepsi de deneysel araştırmalardan çıkarılmıştır.

¹¹ "Not So Fussy," Time, October 4, 1948.

¹² Bu konudaki bazı önemli incelemeler için bkz.: Herta Herzog, "What We Know About Daytime Serial Listeners," ve Rudolph Anselmi, "The World of the Daytime Serial Listener," in Paul F. Lazarsfeld and Frank Stanton, Radio Research 1942-1943, Duell, Sloan and Pearce, 1944. Yine bkz.: W. Lloyd Warner and William E. Hertz, "The Radio Daytime Serial: A Symbolic Analysis," Genetic Psychology Monographs, February, 1948.

¹³ Wilbur Schramm, Jack Syle and Edwin B. Parker, Television in the Lives of our Children, Stanford University Press, 1961.

A. Genel etkiler: Haberleşmenin bireyler üzerindeki etkileri

9.58 1. Kütle haberleşmesi, dinleyici-okuyucu kütlesinde öğrenmeye, tutum ve kanaat değişimine yol açabilir; bu öğrenme ve değişimlerin sürürleri her durumda yer alan değişkenlere bağlıdır.

2. Hafızada tutulan olgusal bilgilerin genişliği, haberin alındığından hemen sonra en yüksek sınırdadır; ondan sonra bir unutma eğrisi çizerek azalır. Olgular unutuldukaça genel sonuçlar ortaya çıkar ve bu sonuçlar, bireyin içerik karşısındaki ilk tutumuna uyan yeni malzemeye desteklenir. Böylece tutum veya kanaat değişiminin genişliği, zaman hafızada tutulan olgusal bilgiler azalma eğilimini gösterirken artabilir. ("Uyuyan elki").

3. Başka değişkenler denetlendiği takdirde, kütle haberleşmesinden öğrenilen şeylerin genişliği, dinleyicinin zihni yeteneği ile doğru orantılıdır. (Bu amaçla, zihni yeteneğin ya ulaşılan eğitim derecesi, ya da zeka testleriyle belirlenebileceği görülmüştür.)

4. Başka değişkenler denetlendiği takdirde, kütle haberleşmesinden öğrenilen şeylerin genişliği, dikkatin derecesiyse, dolayısıyla dikkate yol açan gaddelenme ile doğru orantılıdır. (Kütle haberleşme araçlarıyla ilgili pek çok durumda dikkat, öğrenme kuramlarına geliştirilmesinde başvurulan alışılmış durumlarda olduğundan önemli ölçüde daha zayıftır. Bundan dolayı yerleşmiş öğrenme etkilerinin, kütle haberleşmesinin bir çok etkileri konusunda ancak sınırlı bir ölçüde uygulanabileceği söylenebilir.)

5. Başka değişkenler denetlendiği takdirde, kütle haberleşmesinden öğrenilen şeylerin genişliği, bireyin kendisiyle karsılaştığı durum arasında bağlantı kurabilme derecesine, dolayısıyla dikkatinin mükafatlandırılacağı öngörülme derecesine bağlıdır. (Bu mükafat kısa veya uzun süreli, gerçek veya psikolojik olabilir. Gerginlik halden kurtulma, bir iç-gruba mensup olmanın verdiği prestij, ya da ilerdeki sorunların çözümlenmesinde yararlı olacak bazı bilgiler olabilir.)

6. Kütle haberleşmesinin birtakım etkileri çok güçlüdür. Haberleşme bireyin çevresinin geniş bir kısmına karışır, onu biçimlendirir ve olgular unutulurken geride kalan tutum ve kanaatleri oluşturur. (Bu nedenle belli bir haberleşmenin tutum ve kanaatler üzerindeki etkilerini, daha önce kazanılmış eğilimlerden veya başka çevresel etkilerden ayırmak çok defa güç, hatta imkânsızdır. Yine bu nedendir ki, kanaat değişmesi güçtür; çünkü çok defa toplumsal bağlılıkların ve yerleşmiş tutumların değişmesini gerektirir.)

7. Aynı nedenle kütle haberleşmesinin tutum ve kanaat üzerindeki etki, değişim'e den çok güçlendirme, vazgeçilme'den çok hafifletme yönünde olmaktadır.

8. İnsanların hoşlandıkları bir haberi öğrenmeleri olasılığı, hoşlanmadıkları bir haberi öğrenmeleri olasılığından daha yüksektir. Bu iki öğeden hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğu belirlenememiştir.

B. İnandırma etkileri

9.59 9. Başka değişkenler denetlendiği takdirde, tutum ve kanaatlerdeki değişimin genişliği, söz konusu tutum veya kanaatli özel niteliğine bağlıdır. İstenen cevap belirli bir cevap ise bunun öğrenilmesi olasılığı, 5%

nel nitelikteki bir cevabın öğrenilmesi olasılığından daha yüksektir. Eğer istenen cevap belirli bir biçimde ve doğrudan doğruya ortaya konulmuş bir cevapsa, haberleşmenin sağladığı olguların çıkarılmasını gereken bir cevaptan daha büyük bir olasılıkla nakledecek demektir. Öyle görünüyor ki, kütle haberleşmesinin açıkça ifade edilmeyen anlamlarını pek az kimse anlayabilmektedir.

10. Kanaat ve tutumları değiştirmek için en elverişli araç, propogandanın tekel altına alınmasıdır.

11. Propogandanın tekel altına alınmasının hemen imkânsız olduğu bir ülkede, kütle haberleşmesinin inandırma yönündeki etkileri azalır; çünkü dinleyici-okuyucu kütlesi dültat ve algısını seçmeli bir biçimde yönlendirir; yani görüşlerine uymayan şeyleri bilmezlikten gelmek, unutmak, ya da kendi amaçlarına uyacak biçimde bozmak eğilimini gösterir.

12. Tekrarlanmaya ve özellikle değişik biçimde tekrarlanmasına, hem olguların, hem de tutumların öğrenilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. (Tutumların öğrenilmesi söz konusu olduğunda tekrarlama, bir çoğunluğun üyesi olmanın belirtisi ve doğrulanması için görülür. Değişik çevrelerde olduğu kadar, değişik kanallar yoluyla tekrarlama da etkinliği artırır. Örneğin bir öğretici filme kısa bir süreli giriş yapılmışta olduğu gibi. Yızyüze temas da, tutum değişmesini sağlamak konusunda, kütle haberleşmesini etkin bir biçimde tamamlar.)

13. Başka değişkenler denetlendiğinde, kütle haberleşmesi, okuyucu-dinleyici kütlesinde yeni güdüler yaratmaktan, mevcut güdüleri kullandığı ve onlara hafifçe yeniden yön verdiği takdirde tutum ve kanaatleri değiştirmeye olanlığı daha yüksektir.

14. Başka değişkenler denetlendiği takdirde, kütle haberleşmesi, yetkili sayılan bir kimse, ya da kütle-haberleşme araçlarının itibarını üzerinde toplanan bir kimse aracılığıyla seslendiğinde, tutum ve kanaatleri değiştirmeye olanlığı daha yüksektir.

15. Kütle haberleşmesi mevcut kanaatlere karşı yıkıcı hücumlarda bulunmadığı ve bunun yerine karşı kanaatler çıkarmaya çalıştığı —örneğin yeni sorunlar ortaya atarak— takdirde, insanların çoğunluğunun kanaatlerini değiştirmeye olanlığı daha yüksektir.

16. Yüksek derecede eğitim görmüş kimselerde ve özellikle savunulmakta olan görüşe karşı olanlarda kanaat değişmesi, tartışmalı bir konunun tek yanını değil, her iki yanını da sunmak suretiyle daha büyük bir olasılıkla sağlanabilir. Bu durumda, sunuşun son derece adaletleli olması zorunludur; karşı bir görüş hafife alınır veya ihmal edilirse, sonuç aleyhte olur. Daha aşağı bir düzeyde eğitim görmüş kişilerde ise, özellikle eğer savunulan görüşe eğilimli iseler, tek-yanlı bir sunuşun daha etkin olması mümkündür.

C. Değişik araçların etkileri

9.60 17. Bütün kütle haberleşme araçları olguların öğrenilmesine, kanaat ve tutumların değişmelerine yol açmada etkilidirler. Herhangi belli bir durumda gösterdikleri nisbi etkinlik derecesi, esas olarak dinleyici-okuyucu kütlesinin ve sunulan malzemenin niteliğine bağlı görünmektedir.

18. Kulağa seslenen haberleşmede basit ve kısa malzemeler, göze seslenen haberleşmeye oranla, daha çok hatırd tutulabilmektedir.

19. Kulağa ve göze seslenen haberleşme bir arada uygulandığında, kısa ve basit malzemeler, bunların herhangi biri yalnız başına uygulandığında olduğundan daha çok hatırd tutulabilmektedir.

20. Uzun ve karmaşık malzemelerin, göze ve kulağa seslenen araçlarla sunulması durumlarına göre hatırd tutulma oranı, geniş ölçüde okuyucu-dinleyici kütlesinin okuma yeteneğine bağlıdır. Yeterli okuma yeteneğine sahip bir kimse, yazılı malzemelere tam olarak hakim olmak istediğinde, kendi okuma hızını kendisi tayin edebilmekte, istediğinde yeniden okuyabilmekte ve şema ve resimler kullanabilmektedir.

21. Yüz-yüze konuşma, bir inandırma aracı olarak, radyo ve televizyon yoluyla iletilen konuşmadan daha etkilidir. Radyo ve TV ile iletilen konuşma ise, yazılı haber aracıyla daha etkilidir.

22. Yeterli okuma yeteneğine sahip kişiler için yazılı haber aracı, haberlerin eleştirel ve seçmeli bir biçimde alınmasını sağlar; sesli haber aracı ise duygusal ve telkin edici bir biçim altında uluşur.

D. Kamunun zevkleri üzerine etkileri

9.61 23. Kütle haberleşmesinin kamunun zevkleri üzerinde en muhtemel etkisi, status quo (- kurulu düzen) yu sürdürmek veya mevcut ön-egilimleri güçlendirmek yönündedir. (Kütle haberleşme araçlarının içeriği, kendi dinleyici-okuyucu kütlesini geniş ölçüde kendisi seçmektedir; çünkü değişik kilitir düzeylerinde bulunan insanlar, zaten mevcut olan zevklerini tatmin etmek üzere bu araçları kullanmaktadırlar. Kütle haberleşme araçlarını yoğun ölçüde işlemenin güzelliği zevklerinin gelişimini önleyeceğini gösteren hiçbir veri yoktur; tersine, zevklerin gelişimine katkıda bulunabileceğini gösteren bazı veriler vardır: örneğin radyonun halkta klasik müziğe karşı sevgi uyandırması. Fakat bu müzik zevki, çoğunlukla kültürleri bakımından güzel müziğe ilgi duyan, fakat yol gösterenleri, ya da güzel müzik dinleme olanağı olmayan kimselerde geliştirilebilmektedir. Demek ki radyonun güzel müzik zevkini geliştirmesi olayı, çok defa yeni davranış biçimlerinin ortaya çıkarılmasına değil, zaten mevcut olan davranış biçimlerinin geliştirilmesidir.)

24. Kütle haberleşme araçları sanat zevklerini ve bilgiyi genişletebilirler; fakat bu zevkler, başka yollarla gelişmiş zevklere oranla daha zayıf kalır; fakat bu zevkler, başka yollarla gelişmiş zevklere oranla daha zayıf kalır. (Yani, radyoyla yayımlanan müzik ve haberler, konser müziği ve gazeteler, (yani, radyoyla yayımlanan müzik ve haberler, gazetedeki yayımlanan bilim ve kizete haberlerinin sulandırılmış biçimleridir; gazetedeki yayımlanan bilim ve kizete haberlerinin sulandırılmış bir biçimdir; sağı en yüksek olan dergi, her ayın şezitini yayımlayan bir dergidir.)

25. Genellikle kütle haberleşme araçlarında geniş ölçüde bulunan sorunlardan-kaçma ve eğlence imkânları, insanların ilgilerini veya davranış kalıplarını değil, sorunları değiştirmez; insanlar bunları mevcut ilgilerine ve davranış kalıplarına uygun bir biçimde kullanırlar. (Yani, toplumsal bilinci yüksek olan kişiler, uygun bir biçimde kullanırlar. (Yani, toplumsal bilinci yüksek olan kişiler, genellikle kütle haberleşme araçlarında daha çok toplumsal olaylarla ilgili yayınları seçer, sorunlardan kaçmayı sağtayan yayınları daha az izlerler. Toplumsal bilinci zayıf kişiler ise daha çok sorunlardan-kaçma niteliğindeki mal-

arımları içerirler. Kütle haberleşme araçlarının korunulardan-kaçma niteliğindeki içeriğinin, toplumsal kayıtsızlığı teşvik edip etmediği bilinmemektedir.)

26. Normal biçimde kullanıldığında bu türü içerik, dinleme, telâfi ve bir prestij duygusu sağlar. Ruh hastalılarında kullanıldığı zaman ise düzen-bozucu olabilir. Bir uyuşturucu madde gibi kullanıldığında, toplumsal ve siyasi bakımdan zayıflatıcı olabilir. Suç işlemeğe eğilimli kişilerce bilgi-edinme aracı olarak kullanıldığında (örneğin cinayet hikâyeleri ve programları) ise toplum için tehlikeli olabilir¹⁴.

9.62 Bu 26 maddenin anlamı nedir? Kütle haberleşmesinin etkileri üzerine yapılmış araştırmaların özü şudur ki, kütle haberleşme araçları mevcut tutumları değiştirmek yerine korumaktadır; status-quo (kurulu düzen)'yu değiştirmek yerine sürdürmektedir; toplumsal görevler görmekte, fakat çevresel baskılar bulunmadığı takdirde bu görevlerde herhangi bir köklü değişime sağlamamaktadır. Bu öneri Joseph Klapper'in, kütle haberleşmesinin etkileriyle ilgili araştırmalar üzerine yaptığı daha yeni bir incelemenin sonuçlarıyla da tutarlı bulunmaktadır. Klapper, kütle haberleşme araçlarının gücü konusunda şu genellemeleri önermektedir:

1. Kütle haberleşmesi genel olarak, dinleyici-okuyucu zihni üzerinde zorunlu ve yeterli bir etki nedeni değildir. Daha çok bir aracı-etkenler ve etkiler bağı kanalıyla işlenmektedir.
2. Bu aracı etkenler, kütle haberleşmesini mevcut şartların güçlendirilmesi sürecine katkıda bulunan bir öge — ama tek öge değil — yapmaktadır. (Söz konusu şart ne olarak olsun — ister dinleyici — okuyucu kütlesinin ayırma eğilimleri, ister suçlu davranışlarda bulunma veya bulunmama eğilimleri, isterse genel olarak hayata ve onun sorunlarına karşı tutumları olsun — ve söz konusu etki ister toplumsal, isterse bireysel etki olsun, kütle haberleşme araçları, değiştirmekten çok güçlendirmek yönünde etkiye bulunmaktadır.)
3. Kütle haberleşmesinin değişime yönünde kullanıldığı durumlarda şu iki şarttan birisi var demektir:
  - a. Ya aracı etkenler iş görememekte ve etkinin dışından bir etki olması gerektiği görülmektedir;
  - b. Ya da, normal olarak mevcut şartları güçlendirme yönünde işleyen aracı etkenlerin kendileri değişimlere yol açmaktadırlar¹⁵.

Araç etkenlerin kütle-haberleşmesi sürecindeki yerinin önemi üzerinde ısrarla durulması da, bu sorunun düzenle ilgili özelliklerini bize hatırlatmaktadır. Kütle haberleşmesi, toplumun öbür kesimle-

rinden soyutlanarak tek başına anlaşılabilir. Kısacası, "kütle-haberleşmesi süreci artık, hem onu etkileyen ve hem de ondan etkilenen daha geniş toplumsal sürecin bir ögesi olarak görülmektedir"¹⁶.

IV. KÜTLE HABERLEŞMESİNİN GÖREVLERİ

9.63 Kütle haberleşmesinin etkilerini değerlendirirken, önce haberleşmecinin amaçları açısından düşünmek doğaldır. "Amaç" terimiyle, ulaşılmak istenen sonuçlar kastedilmektedir. Amaçlarını genel terimlerle belirtmeleri istendiğinde, kütle haberleşmecileri çok defa bunun yalnızca "haberdar etmek" ve "eğlendirmek" olduğunu söylerler. Bazan da bunu, esas olarak "insanlar neyi istiyorlarsa onu vererek" yaptıklarını eklerler. Arada sırada, amaçlarının "inandırmak" (ya da satmak) ve "eğlence sağlamak" (ya da sorunlardan kaçma imkânı sağlamak) olduğu da söylenir. Birçok nedenle kütle haberleşmesinin gerçek etkileri, istenen etkilerden kesin farklılıklar gösterebilir. Bunun önemli nedenlerinden biri şudur: kütle haberleşmesinin niteliği dolayısıyla mesajlar, çok defa ulaşılmak istenen okuyucu-dinleyici kütlesine olduğu kadar, ulaşılmak istenmeyenlere de gider.

9.64 Sosyolojik açıdan kütle haberleşmesinin görevsel değerlendirilmesi sonuçlarla da ilgilidir. Kütle haberleşmesi, bir parçası olduğu toplum düzeninin devamını sağlayıcı etkilerde bulunuyorsa, "görevsel" sayılmaktadır (16.21-16.24). Kütle haberleşmesinin her sonucu, içinde belirlediği toplumsal düzen için olumlu değer değil. Toplumun korunmasıyla çelişen etkiler için "kötü işleme" terimi kullanılır. Kütle haberleşmesinin her mesajı, ya da kampanyası görevsel etkilerde bulunabileceği gibi, "kötü işleme" sayılabilecek etkilerde de bulunabilir. Örneğin bir yerde halkı, sağlık denetiminden geçmek için kliniğe gitmeğe çağıran bir halk-sağlığı kampanyası açılabilir. Bu amaca ulaşma süreci içinde kampanya, önceden bilinmiyen bir biçimde, günlük işleri birden bire kamunun dikkatini üzerine çeken halk-sağlığı görevlilerinde moral yükselmesine yol açabilir. Böyle önceden düşünülmiyen sonuçlara gizli görevler denir; ön-örülen sonuçlara ise açık görevler denir. Halk-sağlığı kampanyası bazı kimseleri korkutup sağlık denetimine gitmemesine de yol açar.

¹⁴ Wilbur Schramm, "The Effects of Mass Communication: A Review," *Journalism Quarterly*, December, 1942, s. 404-407.

¹⁵ Joseph T. Klapper, *The Effects of Mass Communication*, Free Press, 1960, s. 8.

¹⁶ John W. Riley, Jr. and Matilda White Riley, "Mass Communication and Social System," in Robert K. Merton et al. (Derl.), *Sociology Today*, Basic Books, 1969, s. 577.

bilir. Böyle sonuçlar doğurduğu ölçüde, kütle haberleşmesi kampanyasının kötü-ışlediği söylenir⁶⁷.

9.65 Kütle haberleşme araçlarının patlama biçimindeki hızlı gelişmesi, kütle haberleşmesinin geniş toplumsal etkilerinin zıt yönlerde nitelendirilmesine yol açmıştır. Bu nitelermeler basitten inceye, eleştiriciden mütefite, korkuludan ümitliye, çözümleneyiciden sezgiciye varan büyük değişmeler göstermektedir. Burada amacımız bu beyanları gözden geçirmek ve görevsel sonuçlar vermesi, ya da kötü işlemlerine göre onları sınıflandırmaktır. Genel terimlerle konduğunda bu sorun, kütle haberleşme araçlarına yönelik bir toplumda ne türü bir düzenin ortaya çıktığı ile ilgilidir. Yani kütle haberleşme araçları, toplumsal ve siyasal hayata katılmayı ve kültürel yaratıcılığı kolaylaştırmakta mıdır, yoksa içine-kapanmağa, kayıtsızlığa ve tek biçimliliğe yol açmakta ve böylece kütleleri kullanma ve iktidarı bir merkezde toplama mekanizması mı olmaktadır? Konuyla ilgili yayımlarda, düzenli bir biçimde olmamakla birlikte her iki tutum da savunulmuştur.

A. Görevsel sonuçlarla ilgili görüşler

9.66 Kütle haberleşmesinin "modern uygarlıkta canlandırıcı ve birleştirici güç sağlayan kan dolaşımı" olduğu söylenmiştir. "Bu dolaşım boyunca düşünceler, bilgi ve haberler akarak, karmaşık sanyai toplumlarının işlemlerini ve gelişmemiş toplumların da eski kültürlerini yeni düşünceler ve yöntemlerle mayalamalarını mümkün kılar"⁶⁸. Sosyologların beyanları da, bu kadar lirik olmamakla birlikte, kütle haberleşmesinin yalnızca eğlenme imkânı sağlamanın çok ötesinde toplumsal görevler gördüğünü kabul eder. Daha genel görevlere geçiş Barnett şöyle anlatmaktadır:

... Dergi hikâyeleri, radyo ve televizyon temsilleri ve filmler, bazan eğlendirme görevinin ötesine geçmek ister ve günlük hayatı yansıtan belgelerden baret kalmayan deneyleri algılatır, düşünce ve duyguları ifade etmeye çablar. Eğlendirici kütle haberleşme araçları, çoğunlukla alışılmış olaylara ve

⁶⁷ Charles R. Wright, "Functional Analysis and Mass Communication," *Public Opinion Quarterly*, Winter, 1960, s. 610.

⁶⁸ Arno G. Huth, "Communications and Economic Development," *International Conciliation*, Carnegie Endowment for International Peace, No. 477, January, 1952, s. 1.

yerleşmiş inanç ve davranış kalıplarına yer vererek boşla gitmeye, eğlendirmeye ve öğretmeye çablar; arada bir de "insanların durumunu" eleştirir, değerlendirir ve yeni yorumlar önerir⁶⁹.

9.67 Kütle haberleşme araçlarının görevleri hakkında sosyologlarca yapılmış en ünlü çalışma, Lazarsfeld ve Merton'un bir denevidir⁷⁰. Yazarlar iki önemli toplumsal görev üzerinde durmaktadır: (1) Statü kazandırıcı görev: Kütle haberleşme araçları dikkatleri bazı kişisel sorunlar, örgütler ve hareketler üzerinde topluyarak veya onlardan kaçarak prestij kazandırmakta ve otoriteyi güçlendirmektedir⁷¹; (2) Ahlaki görev, ya da toplumsal kuralların güçlendirilmesi: kütle haberleşme araçları, sapmaları halkın gözleri önüne sermek yoluyla mevcut toplumsal ölçüleri güçlendirmektedir⁷².

9.68 Kütle haberleşme araçlarının daha başka hangi görevleri gördüğü söylenmektedir? Laswell üç görevleri sürmüştür: (1) çevrenin gözlemlenmesi; kütle haberleşme araçları bu çevrede bulunan ve topluluğu etkileyen tehlike ve imkânları ortaya koyar (13.4); (2) çevrenin etkilerine cevap vermede toplumun kesimleri arasında bulunan bağıllık: haber araçlarının, haberleri okuyucu-dinleyici kütlelerin davranışlarını eşgüdencek bir biçimde seçmesi, değerlendirmesi ve yorumlamasında olduğu gibi; (3) toplumsal mirasın bir kuşaktan öbürüne iletilmesi⁷³. Schramm, kütle haberleşme araç-

⁶⁹ James H. Barnett, "The Sociology of Art," in R. K. Merton, et al., *Sociology Today*, op. cit., s. 212.

⁷⁰ Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton, "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action," in Lyman Bryson (ed.), *The Communication of Ideas*, Harper, 1948, s. 95-118.

⁷¹ Kentlerde yayınlanan haftalık gazetelerin, tanınma yoluyla elde edilen kişisel prestij arttırma gücü için bkz.: Moris Janowitz, *The Community Press in an Urban Setting*, Free Press, 1952. Başka iki araştırmacı da benzer bir incelemede, yayınlanan haftalık gazetelerin açık görevlerinin ticari olubununu, ama bir de toplulukla özdeşmeyi ve topluluğa katılmayı geliştirme, güçlendirme ve genişletme yolunda gizli görevleri bulunduğunu gözlemlemiştir. Bkz.: Otto N. Larsen and Alex S. Edelstein, "Communication, Consensus, and the Community Involvement of Urban Husbands and Wives," *Acta Sociologica*, the Community Involvement of Urban Husbands and Wives, Contribution to a 5:1, 1960, s. 15-30; yine aynı yazarların "The Weekly Press" Contribution to a 5:1, 1960, s. 15-30; yine aynı yazarların "The Weekly Press: The Case Sense of Urban Community," *Journalism Quarterly*, Autumn 1960, s. 489-498.

⁷² Örneğin bkz.: Reo M. Christenson, "The Power of the Press: The Case of the Toledo Blade," in Reo M. Christenson and Robert O. Moe-Williams, *Voice of the People*, McGraw-Hill, 1952, s. 129-137.

⁷³ Harold D. Lasswell, "The Structure and Function of Communication in Society," in Lyman Bryson, op. cit.

ların rollerini anlatırken bu üç görevi yeniden ifade etmiş ve iki yeni görev eklemiştir: (1) tehlike ve fırsatları haber veren **bekçi**, (2) önemli toplumsal sorunlar konusunda uyarı ve karara varmayı kolaylaştırmak üzere alternatifler sunan **danışman**; (3) toplumun yeni üyelerine kurulu kültürü ileten **öğretmen**, (4) güldüren, hayran eden ve dinlendiren **eğlendirici**, ve (5) ticareti hızlandıran ve genişleten **iş adamı**⁶⁶.

9.69 Genellikle kütle haberleşmesinin görevlerinin bu biçimde nitelenmesi, kütle haberleşme araçlarına toplumsal bütünlenme ve ahengi sağlamada çok büyük güçler tanınması demektir. Bu açıdan alındığında kütle haberleşmesi, Turner ve Killian'ın belirttiği üzere, "bir topluluğun üyesi olma duygusunu yaratan araçtır"⁶⁷. Louis Wirth ise bunu daha kesin bir biçimde ifade ediyor: "İnsanoğlu toplumu bir arada tutabilmek için durmadan artan bir ölçüde bu araçlara dayanmaktadır. Kütle haberleşmesi hızla, toplumsal hayat dokusunun başca çerçevesi olmaktadır —eğer henüz olmuş değilse—"⁶⁸. Ancak kütle haberleşmesi hakkındaki bu yargı üzerinde oybirliği yoktur. Birçok gözlemler buna karşı bir görüşü desteklemektedirler.

B. Kütle haberleşmesinin kötü işleyişinin sonuçlarıyla ilgili görüşler

9.70 Kütle haberleşmesinin toplum için taşıdığı anlam konusunda en ısrarlı yorumlardan biri, kütle haberleşme araçlarının toplumsal ilişkileri atomlara parçaladığını ve kütle toplumu içinde başıboş kalan insanı kurnalsız ve yıkıcı yaptığını ileri süren görüştür. Bu görüş genellikle birbiriyle ilişkili iki biçimde ifade edilir. Birincisi esas olarak kütle haberleşmesinin içeriğine karşı yapılan bir protestodur. Bu protesto kütle haberleşme araçlarının, bireylerin zevklerini tek-biçim kıldığı ve onların hayat alanlarını düşük değerse bile, bayağı bir değerler dizisiyle sınırlandırdığı iddiası üzerine kuruludur. Örneğin Bernard Rosenberg, "kütle haberleşme araçları in-

sanın özgürlüğüne karşı bir tehdit teşkil etmektedir. Hiçbir sanat biçimi, hiçbir bilgi bütünü, hiçbir ahlak düzeni bu bayağılaştırmaya karşı koyabilecek ölçüde güçlü değildir" demektedir⁶⁹.

9.71 Ancak kütle haberleşme araçlarına yöneltilen başca eleştiri, sanat kaygılarından çok, bu araçların toplumsal hayata katılmaya etkisi ve toplum yapısını değiştirme bakımından taşıdığı önem üzerine dayalıdır. Kütle haberleşmesinin kötü işlediğini ileri süren görüş, haber araçlarının, insanları birbirleriyle içten ilişkiler kurmaktan alıkoyan güçler olarak algılanmasından doğar. David Riesman bunu şöylece belirtiyor:

Sözde haberleşme insanları birarada tutar, onları birbirlerine bağlar; aynı yarı haberleşme araçları günümüzde bu bağları zayıflatmakta, insanları aralarında boşluk yaratmakta, hatta onları şu veya bu yönde soyutlamaktadır. Kütle haberleşme araçlarının, başka teknolojik yenilikler gibi, toplum içinde ve toplumlar arasında yeni kutuplaşmalara yol açtığı aşikar görülmektedir⁷⁰.

C. W. Mills de buna şunları eklemektedir: "Bu araçlar, birincil gruplar içindeki tartışmaları genişletmek ve canlandırmaktan çok, bu grupları kütle toplumu içinde kendileri için bir dış pazar haline getirmeğe yol açmıştır"⁷¹.

9.72 Kısacası, kütle haberleşmesinin sonuçlarının geniş ölçüde kötü sonuçlar olduğu görüşü, kütle haberleşme araçlarının aile, komşuluk ve çalışma grubu gibi grupların etkilerini azalttığını ileri sürmektedir. Bu demektir ki, kütle haberleşmesi bireyi kişiliğinden soyutlamakta, amaçlar ve araçlar arasındaki ayrımı bulandırmakta ve geleneksel değer düzenlerini zayıflatmaktadır. Kütle haberleşmesinin esas olarak görevsel sonuçlara yol açtığı görüşü ise, başka güçlerin zaten bireyi kişiliğinden soyutlamış olduğunu, amaç ve araçları birbirine karıştırmış bulunduğunu, ... ve bir toplumsal boşluk doğurduğunu söylemekte, toplumun uyum içinde yaşayabilmesi için de kütle haberleşme araçlarının bu boşluğu doldurması gerektiğini savunmaktadırlar. Bazı Amerikalılar ne kadar arzu ederlerse etsinler, 186 milyon insandan kurulu bir birincil grup mümkün değildir.

⁶⁶ Wilbur Schramm, *Responsibility in Mass Communication*, Harper, 1957, s. 49-57.

⁶⁷ Ralph H. Turner and Louis M. Killian, *Collective Behavior*, Prentice Hall, 1957, s. 100.

⁶⁸ Louis Wirth, "Consensus and Mass Communication," *American Sociological Review*, February, 1948, s. 10.

⁶⁹ Bernard Rosenberg and David Manning White, *Mass Culture*, Free Press, 1958, s. 5.

⁷⁰ David Riesman, *The Oral Tradition, the Written Word, and the Screen Image*, Antioch Press, 1955, s. 34 ve 39.

⁷¹ C. Wright Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1957, s. 311.

C. Sonuç

9.73 Kütle haberleşmesinin, bir bütün olarak toplum için görevsel sonuçlar mı, yoksa kötü sonuçlar mı doğurduğu sorusunu ortaya atmak, bilimsel bir çerçeve içinde şüphesiz meşru, toplumsal bir düzeyde de açıldır. Fakat bu tür sorular güç araştırma çalışmalarını gerektirirler; daha önce gördüğümüz gibi kütle haberleşme araçlarıyla ilgili araştırmalar daha çok belli etki durumlarına yönelmişlerdir. Örneğin bir kimsenin kütle haberleşme araçlarının belli uyarılarını incelemesi ve simgelerin algılanışını, tutumlarının etkilenişini ve belli bir dinleyici-okuyucu grubun belli bir toplumsal ortam içinde tepki gösterişini gözlemlemesi gibi çalışmalardan çıkarsamalar yapmak yoluyla, kütle haberleşmesinin bütün toplum üzerindeki genel etkileri tesbit edilmektedir. Bu çıkarsamalar özel tercihlerle karıştığında, kütle haberleşmesinin gücünü abartmak eğilimi ortaya çıkmaktadır.

9.74 Bugüne kadarki araştırmalardan elde edilen genel bulgu, kütle haberleşme araçlarının insanları kolaylıkla istediği yöne çeviremediği bulgusudur. Kütle-haberleşmesi sürecine toplumsal ilişkiler müdahale etmektedir. Kütle haberleşme araçlarının açıkça ortaya konulan başlıca etkisi **güçlendirici** etkisidir. Belirtilen değerlere, ya da gruplara bağlı olarak bu araçların hem görevsel, hem de kötü sonuçlara kaynak olduğu görülmektedir. Ancak sonuç bundan ibaret sayılmamalıdır. Araştırmalar bugüne kadar esas olarak kütle haberleşmesinin kısa-sürelili etkilerine yönelmiştir. Kütle haberleşme araçlarının uzun zaman içindeki etkileri incelendiğinde belki de farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu araştırmalar, yalnız haber araçlarının dinleyici-okuyucu kütlesine ne yaptığı sorusuyla yetinmeyip, bu kütlenin haber araçlarını nasıl kullandığı sorusuna da yönelirse, çok öğretici olabilir.

ALİŞTİRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

Aşağıda, bu kesimde sözü edilen kavram çiftleri var. Her defasında bir çift kavramı olarak, (1) terimlerin ne anlama geldiğini karşılıklı olarak belirttik; (2) iki terim arasındaki farkın, bir toplumsal olay olarak kütle haberleşmesi hakkındaki bilgilerimize ne eklediğini söyleyiniz.

- Kütle haberleşmesi — kişilerarası haberleşme
- Sansür — kendi-kendini düzenleme

- Dinleyici-okuyucu kütlesinin: grup olarak anlaşılması — kütle olarak anlaşılması
- Haberlerin "gırsığa edilmesi" — iki basamaklı algı
- Haber verme — etkileme
- İçerik çözümlenmesi — sözle eleştiri
- Televizyon — gazeteler
- Güçlendirici etki — "uyutucu" etki
- İnanmanın etkisi — "geri-tepme" etkisi

B. Kütle haberleşme araçlarının içerik ve etkisini çözümlenme

- İlgilediğiniz bir haberleşme aracı seçiniz (bir bilimsel dergi, bir gazete, bir film, bir radyo, veya televizyon programı, vs.)
  - Yayınlayıcıyı belirtiniz. Kimdir? Amaçları ve hedefler nelerdir?
  - İçerisini değerlendiriniz. Haberleri, yayıncısının amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kullandığı yöntemleri belirtecek biçimde, elverişli başlıklar altında sınıflandırınız.
  - Dinleyici-okuyucu kütlesini, başka deyişle halkı belirtiniz. Söz konusu haber aracının tüketicileri kimlerdir? Bunların amaçları, hedefleri ve diğer özellikleri nelerdir?
  - Etki konusunu inceleyiniz. Mevcut verilere dayanarak bu haber aracının etkisinin ne olduğu düşüncesindedesiniz?

Bu inceleme, sınıf için bir araştırma tasarımı olarak daha ayrıntılı bir biçimde de yapılabilir.

C. Aşağıdaki çizelgenin verilerini inceleyiniz:

Belli Haber Araçlarının Belli Yaşlarda Kullanmaya Başlayan Çocukların Bileşik Yüzdeleri
(Sayı: 754)

Yaş	TV	Radyo	Dergi	Resimli Kitaplar	Filmler	Kitaplar		Gazeteler	
						Kendilerine okunan	Kendi okudukları	Kendilerine okunan	Kendi okudukları
2	14	11	3	1	1	38	0	0	0
3	37	20	11	6	8	58	0	0	0
4	65	37	20	17	21	72	2	4	0
5	82	40	33	35	39	74	9	9	0
6	91	47	41	50	60	75	40	12	9
7	94	53	53	61	70	75	73	12	44
8	95	62	59	68	76	75	86	12	59
9	96	65	62	70	77	75	89	12	71

Kaynak: Wilbur Schramm et. al., Television in the Lives of Our Children, Stanford University Press, 1961, s. 219.

1. Açıkça görülen değişkenler nelerdir? Verilerin sunuluş tarzından, başka ne gibi değişkenlerin bulunduğu çıkarılabılır?
2. Bu veriler ne gibi sonuçlar düşündürmektedir? Bu sonuçları, daha etraflı bir tartışmanın varsayımları biçiminde ifade ediniz. Çizelgenin kaynağına başvurarak televizyonun, çocuğun topluma hazırlanması ve bir gençlik kültürünün korunması bakımından oynayabileceği rol konusunda bazı varsayımlar geliştiriniz.
3. "Değişik Haber Araçlarının Etkileri" başlığı altındaki 9.62 sayılı paragrafı yeniden okuyunuz. Bir kütle-haberleşmecisi olduğunuzu ve dinleyici-okuyucu kütlesinin yayınlarınıza ne ölçüde bellekte tuttuğunu öğrenmek istediğinizi düşünün. Yukarıdaki çizelgenin verileri ışığında, altı yaşından daha küçük çocukları en yüksek ölçüde etkileyebilmek için hangi haberleşme aracını kullanırdınız? Altı ve daha yukarı yaşlardaki çocuklar için? Niçin?

D. Yayın ve toplumsal politika

Bir haberleşme uzmanı olduğunuzu ve politikayı tayin edenlerin şu soruyla ilgili olarak size başvurduklarını düşünün: "Y bölgesine X maddesi gönderilecektir. Bu maddenin mümkün olduğu kadar çabuk ve geniş ölçüde benimsenmesi son derece gereklidir."

1. Bu konuda herhangi bir öneride bulunmadan önce neleri bilmek istersiniz? Hangi etkenler veya değişkenleri belirlemek istersiniz?
2. Kısaca, araştırmalar bu etkenlerin ne ölçüde önemli olduğunu göstermektedir? Eğer önemli olduğunu gösteren araştırma verileri yoksa veya azsa, neye dayanarak bunların önemli olduğunu düşünüyorsunuz?
3. "Umanlıgınız", sosyoloji yerine uygulama (örneğin gazetecilik, reklamcılık, vs.) alanında olsaydı, yapacağınız önerinin ağırlık noktası nasıl bir farklılık gösterirdi?

E. Görevsel çözümlene

Şu televizyon programlarından birini seçiniz: normal bir haber bülteni, gündüz yayınlanan bir "arkası-yarın" programı, ya da siyasal partilerin televizyonla yayınlanan kurultay toplantıları. Seçtiğiniz program hakkındaki bilgilerinize dayanarak şu noktaları tartışınız:

1. Haberleşmecinin amaç ve niyetleri.
2. Programın belli dinleyici grupları bakımından görebileceği görevler ve yapabileceği kötü etkiler.

BİBLİYOGRAFYA

Berelson, Bernard, *Content Analysis in Communication Research*, Free Press, 1952.

- Chafee, Z., Jr., *Government and Mass Communication*, University of Chicago Press, 1947.
- De Fleur, M. L. and Larsen, Otto N., *The Flow of Information*, Harper, 1958.
- Ernst, Morris, *The First Freedom*, Macmillan, 1948.
- Himmelweit, Hilde T., et al., *Television and the Child*, Oxford University Press, 1958.
- Hovland, C. L., et al., *Experiments on Mass Communication*, *Studies in Social Psychology in World War II'nin Üçüncü cildi*.
- Katz, Elzhu, and Lazarsfeld, Paul F., *Personal Influence*, Free Press, 1955.
- Klapper, Joseph T., *The Effects of Mass Communications*, Free Press, 1960.
- Schramm, Wilbur, et al., *Television in the Lives of Our Children*, Stanford University Press, 1961.
- Wright, Charles R., *Mass Communication*, Random House, 1959.

- I. GİRİŞ
- II. SÖYLENTİ: TOPLULUĞUN TANIMLAMA YAPMASI SÜRECİ
  - A. Söylentinin İncelenmesi
  - B. Söylentinin Görevleri
- III. KALABALIKLARIN DAVRANIŞI
  - A. Kalabalık Tipleri
  - B. Kalabalığın Denetlenmesi
  - C. Felâket Durumlarında Beliren Örgütlendirme Mekanizmaları
- IV. KAMUOYU GRUPLARI VE BUNLARIN KANAATLERİ
  - A. Kanaatlerin Oluşması
  - B. Kanaatlerin Oluşumunda Kütle Haberleşmesi
  - C. Kanaatlerin Ölçülmesi
- V. SONUÇ

BASİT TOPLU DAVRANIŞLAR: SÖYLENTİ, KALABALIKLAR, KANAAT GURUPLARI

I. GİRİŞ

Bayanlar, baylar! Çok vahim bir haber vermek zorundayım. İnandırılmaz bir şey gibi görünse bile, hem bilimsel gözlemler, hem de gözlerimizle tanınmış olduğumuz olaylar, bu akşam Jersey tarlalarına inen acalıp varlıkların Merih gezegeninden gelen bir istilâ ordusunun öncülleri olduğuna ortaya koymaktadır. Bu gece Grovera Mill'de cereyan eden çarpışma, modern çağlarda orduların uğradığı en şaşırtıcı bir yenilgiyle sona ermiştir; tüfek ve makinalı-tüfeklerle donatılmış yedi bin asker, Merihli istilâcılarının bir tek savaş makinasıyla mücadele etmiştir. Bunlardan 120'si halen sağ kalmış bulunuyor. Gerisi, Grovera Mill'den Plainboro'ya kadar uzanan çarpışma meydanına saçılmış ve acalıp varlığın madeni ayakları altında ezilerek veya onun yakıcı ışınları karşısında kılı olarak can vermiştir.

10.1 Bu satırlar, 30 Ekim 1938 gecesi A.B.D.'nde yayınlanan *Dünyalar Savaşı* adlı radyo oyunundan alınmıştır. Olağan bir durumda oyun, bir başka hayali piyes olarak geçer giderdi. Fakat bir çok şartın biraraya gelmesi ve sanki olay yerinden yapıyormuş insanı uyandıran yayın biçimi, şaşırtıcı bir etki yapmıştır. Altı milyon insanın bu yayını dinlediği ve bunun bir milyon kadarının korkuya kapıldığı, ya da rahatsız olduğu sanılmaktadır¹. Bazıları dua etmiş, bazıları ise ağlamıştır. Bazıları akraba ve arkadaşlarına telefon etmiş, uyuyan çocuklarını uyandırmış ve kaçmıştır. Daha başkaları ise gazete idarelerinden, radyo istasyonlarından, hastahanelerden ve polisten bilgi istemişlerdir.

¹ Hadley Cantril, Hazel Gaudet and Herta Herzog. *The Invasion From Mars*, Princeton University Press, 1932, s. 22-23.

² *Ibid.* s. 47-62.

10.2 Bireyler bazan gerçekte (kültürlerinin tanımladığı biçimdeki gerçekte) temaslarını kaybedebilirler de, bütün olarak topluluklar genellikle kaybetmezler. Ancak bazı örnekler de vardır ki, neredeyse bütün bir topluluğun gerçekte temasının koptuğunu göstermektedir. Mattoon (Illinois) da halk, 1945 Eylülünde bir kaç gün süreyle "hayali bir uyutucu"nın kasabalarında sine sine dolıştığına inanmıştır. 1954 baharında Seattle (Washington) sakinlerinin çoğunluğu, görülmemiş türden bir ajanın pek çok otomobilin ön camını çokerttiğine ve cam içinde başparmak tırnağı büyüklüğünde hava kabarcıklarının ortaya çıkmasına yol açtığına inanmıştır. Mahalli makamlar, eyalet ve federal yöneticilerine acil çağrılarda bulundular. Yüzlerce kişi polise telefon etti. Birçok kimse ön-camlarını döşeme muşambası veya gazeteyle kapladılar. Sebep konusunda yapılan tahminler saldırganlık, meteorik tozlar ve camın içinde yavru veren kum-piresi yumurtaları gibi hususları içine alıyordu; fakat tahminler çoğunlukla, bir ay önce Pasifik Okyanusunda yapılmış olan hidrojen bombası denemelerinin muhtemel radyo-aktif döküntüleri üzerinde toplanıyordu. Bu görüşü desteklemek üzere birçok kimseler, otomobillerinin pencerelelerinde toplu-iğne başı büyüklüğünde madeni görünüşlü, küçük partiküller bulduklarını ileri sürüyorlardı. Araştırmalar, otomobil camlarında normal olarak ortaya çıkabilen çukurluklar dışında bir durumun bulunmadığını gösterdi. Olay, kısmen, birbirleriyle son derece çelişen haberler karşısındaki halkın tepkisinden doğan bir kütle histerisi örneği idi. İnsanlar otomobillerinin camlarından dışarıya bakmak yerine, ilk defa olarak camların kendisine bakıyorlardı.

10.3 Bunlar sosyologların toplu davranış dediği şeye örneklerdir. Hızlı haberleşmenin, yüksek hareketliliğin ve durumların geleneksel tanımlarına karşı çıkan başka etkenlerin belirlediği modern kent toplumu, toplu davranışa yol açan huzursuzluk etkenlerine maruz bulunmaktadır. Bunun örnekleri, yukarıda değindiklerimiz dışında, geçici heveslerden (5.67), toplumu kuşaklar boyunca sarsan toplumsal hareketlere (11.35-11.48) kadar varır. Bu kesimin konusu,

* D. M. Johnson, "The Phantom Anesthetist of Mattoon: A Field Study of Mass Hysteria," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, April, 1945, s. 175-180.

* Nathan Z. Medalla and Otto N. Larsen, "Diffusion and Belief in a Collective Delusion: The Seattle Windshield Pitting Epidemic," *American Sociological Review*, April, 1955, s. 180-186.

nisbeten kendiliğinden olan, örgütlenmemiş toplu davranışların birkaç seçme örneğini işlemektir. Bu amaçla önce söylenti konusunu ele alacak, sonra kalabahklar ve kanaat gruplarını çözümleyeceğiz.

10.4 Toplum hayatında pek çok değişmeler, örgütlü düzenlerin yalnız dolaylı olarak etkileyebildiği söylenti, heyecan ve bulama dalgaları halinde ortaya çıkar. Moda heveslerinin yayılması, kalabahkların birikmesi ve kanaat gruplarının yer değişmesi, gelecek ve görevlerin katı bir kılavuzluğu altında değildir. Gerçekte bu davranışlar sık sık yerleşmiş kurallardan bir sapma göstermektedirler. Böyle durumlarda söz konusu davranışlar, yerleşmiş yapıların toplumun bazı kesimlerinin algılanan gereksinimleri karşılama-dığını anlatır. Daha önemlisi, toplum hayatındaki bu kendiliğinden ve anlaşılmasız güç değişmeler, çok defa yeni kuralların veya yeni eylem biçimlerinin ortaya çıkışını haber verirler. Toplu davranışlar, genel olarak kabul gören kalıplar içinde kristalleşebilirler. Söylentiler, yerleşmiş kurallar halinde olgunlaşabilirler. Dinsel uyanışlar alışılmış tapınma biçimlerine dönüşebilir. Harekete geçmiş kalabahklar, disiplinli gönüllü dernekler biçiminde gelişebilirler. Bunlar kaçınılmaz sonuçlar değildirler. Ama yine de basit toplu davranışların süreç ve biçimleri önem taşır; çünkü çok defa toplumsal değişimin ya nedeni, ya da sonucu olarak belirlemektedirler. Toplumsal reformlar, toplu davranışlar yoluyla cereyan eder ve yeni kurullar doğabilir.

II. SÖYLENTİ: TOPLULUĞUN TANIMLAMA YAPMASI SÜRECİ

10.5 Söylenti, inanılması isteği ile kişiden kişiye ve genellikle ağız yoluyla iletilerek yayılan, fakat güvenilir olmak için gerekli niteliklere sahip bulunmayan, belirli (ya da konulu) bir öneridir. Bu tanım, bir söylentide yer alabilecek toplumsal etkileşmeden ve türlü tutumsal etkenlerden söz etmektedir. Aşağıdaki örnekler bu olanlığı gözler önüne sermektedir:

Bayan Adams Bayan Beck'e: "Bayan King bugün nerededir? Hasta mıdır?"
Ba. Beck Ba. Clark'a: "Ba. Adams Ba. King'in hasta olup olmadığını merak ediyor."
Ba. Clark (Ba. King'i sevmez) Ba. Davis'e (Ba. King'i seviyor): "Ba. King'in hasta olduğunu söylüyor. Herhalde ciddi değildir değil mi?"

* Gordon W. Allport and Leo Postman, *The Psychology of Rumor*, Holt, 1947, s. xiv ve 247.

- Bn. Davis Bn. Ellis'e: "Bu Clark Bn. King'in ağır hasta olduğunu söylüyor. Gidip kendisini görmem lazım."
- Bn. Ellis Bn. French'e: "Galiba Bn. King oldukça hasta. Şimdi Bn. Davis'e telefon ettiler."
- Bn. French Bn. Gregg'e: "Bu King'in hayatından umut kesildiğini söylüyorlar. Akırlarını yamış çağırılırlar."
- Bn. Gregg Bn. Hudson'a: "Bn. King hakkında en son ne biliyorsunuz? Ölmüştü mü?"
- Bn. Hudson Bn. Ingham'a: "Bu King ne zaman öldü?"
- Bn. Ingham Bn. Jones'a: "Bu King'in cenaze törenine gidiyor musunuz? Dün öldüğü söyleniyor."
- Bn. Jones Bn. King'e: "Biraz önce öldüğünü ve cenazasının kaldırılacağını duydum. Kim çıkardı bunu?"
- Bn. King: "Doğru olsaydı memnun kalacak olan çok kişi var!"⁶

10.6 Böyle bir söylenti, paylaşılan bir bakış açısının ortaya çıkışının en basit bir biçimini göstermektedir. Söylenti süreci, toplumsal bir yönelim gerektiği ve ilgili anlam alanının kurulmasında bazı boşluklar bulunduğu zaman, tanımlamalara ulaşabilmek için nispeten örgütlenmemiş ve bazen geçici olan çabalara başvurur. Topluluğun tanımı, söylenti süreci yoluyla ortaya çıkar. Sosyolojik bakımdan söylentiler, bazan içerikleri son derece yanlış ve inanılmaz olmakla birlikte, önemsiz sayılarak bir yana atılamaz. Söylentilerin önemli sonuçları olabilir. Bir çok durumda başkalarıyla etkileşme yoluyla resmi tanımlamaların yeterli ölçüde yön veremediği uygulamalar, statü bölümleri, önderler, gelecek, amaçlar, vs. konusunda yönelimler geliştirmek çabalarını anlatır.⁷

A. Söylentinin incelenmesi

10.7 Söylenti ve görevleri, işleyişi, gerçekleri yanlış yanıtması üzerine yapılan incelemeler, konuyu başlıca iki yönde ele almışlardır. Birincisi, laboratuvar deneyleri türünden bir dizi incelemelerdir. Bu incelemelerde, mesajlar kişiden kişiye geçerken içeriğinin nasıl bozulduğunu saptamak üzere, yapay olarak kurulmuş "gruplar" ve deneysel mesajlar kullanılmıştır. İkinci tür araştırmalarda ise, kendiliğinden ortaya çıkan söylentinin gelişimi, aşağı-yukarı normal biçimde işleyen toplumsal düzenler içinde doğup yayılması sırasında izlenmeye çalışılmıştır.⁸

⁶ Karl A. Menninger, *The Human Mind*, Knopf, 1937, s. 289-290.

⁷ Bu yorumlamayı geliştiren eser için bkz.: Kurt and Gladys Engel Lang, *Collective Dynamics*, Crowell, 1961, s. 51-82.

⁸ Bu iki yaklaşımın tam bir karşılaştırması için bkz.: Melvin L. De Fleur, "Mass Communication and the Study of Rumor", *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 51-70.

SÖYLENTİNİN GÜCÜ VE DAYANIKLILIĞI

Başka birçok şirketler gibi E. I. du Pont de Nemours'un da ürettiği mallardan biri hakkındaki bir söylenti yıllardan beri usandırmış bulunuyor... "Teflon" adı verilen ve türlü sanayi işlerinde kullanılan çok sert bir plastiğin, üstüdüğünde öldürücü dumanlar çıkardığı söylenmektedir.

Du Pont, yağ gerektirmeyen kızartma tavaları yapımında Teflon kullanmaya başladığında bu söylenti geniş ölçüde yayıldı. Şirket tavaları Avrupa'da piyasaya sürdü; Amerika Birleşik Devletlerindeki satışları ise geciktirdi. Bu arada üç Fransız laboratuvarı birbirinden ayrı olarak yaptıkları bilimsel araştırmalarda bu söylentinin doğru olup olmadığını inceledi ve gerçekle ilişkisi olmadığını sonucuna vardı. Buna rağmen kızartma tavaları astıya çıkar çıkmaz söylentiler piyasayı etkiledi.

Böyle bir durumla karşılaşan pek çok şirketten farklı olarak Du Pont kızartma tavası yapımından vazgeçmek yolunu seçti. Geçen hafta müşterilerine ve gazetelere dağıttığı bir broşürde şirket, bu söylentinin hikâyesini ve onu durdurmak için harcadığı usandırmacı, sonuçsuz çabalarını anlattı.

Anlaşıldığına göre hikâye, 1955-lerde Du Pont'un, aşırı derecede üstüdüğü ve havalandırmanın iyi olmadığı durumlarda Teflon dumanlarının nezdle belirtilerine benzeyen bazı hafif etkileri olabileceğini hatırlatması üzerine başlamıştır. Söylenti askeri ve sivil güvenlik bölümleri aracılığı ile yayıldı. Bülten-

ler genellikle, teflon bulamış bir sigara içtikten sonra öldüğüleri sürülen bir maldenistik hikâyesini de iletliyordu. Du Pont beryerden tekliflerini geri alıyordu. Bir örnek olay incelemesinin gösterdiği gibi, bu geri almalar söylentileri hiç durduramıyordu.

Texas'da hava kuvvetlerinin bir yayını geçen Mayıs ayında bu söylenti yayımlandı. Bir ay sonra da hazır diledi; ama Mayıs'ta yayımlandığı hikâyeyi bu defa Michigan'daki bir Hava Kuvvetleri bülteni yayınladı. Buradaki hava üssünün itfalye şefi, konuyu Detroit'te toplanan itfalye şefleri kurultayına götürdü; az sonra da İngiliz Kolombiya'nın İtfalye Şefleri Derneği bunu yayınladı ve Kitimat'ta bir doktor, Kanada Hekimler Derneği Dergisi'ne gönderdiği bir mektupla bu hikâyeden bahsetti.

Geçen hafta bir du Pont yetkilisi, "insanlar esas olarak haklı davranmak isterler. Gerçekleri bildiklerinde Teflon'a karşı da haklı davranacaklarına inanıyoruz" diyerek broşürü bu inançla çıkardıklarını güvenli bir biçimde söylüyordu.

Du Pont şehir-uzmanı John Zapp ise daha az ümitliydi. Bir broşüründe "bir şirket pek yakında bu hikâyeyi kopya etti ve bunun değişik bir biçimini 137 adet bastırıp ABD, Kanada ve Meksika'da bir çok yere gönderdi. Bu şirket, yazı üstüne söz konusu yerlerden herbirinin siparişlerini geri aldığı söylemekle birlikte, ilk teklifin geri alınmadan daha uzun yaşayacağı öngörülebilir."

başka bir doğal grup değildir. Söylentiler böyle doğal gruplar içinde, kendiliğinden ortaya çıkıp yayılırlar. Söylenti üzerine yapılan laboratuvar incelemeleri, çok defa titiz deneklerin bile belleğini zorlayan ayrıntılı, karmaşık içerikler kullanılmaktadır. Bundan başka deneysel mesajlar, çok defa ön-yargı veya fiziki tecavüz konuları üzerine kurulmakta, klişeler halindeki düşüncelerin kullanılmasına açıkça çağrıda bulunmaktadır. Böyle malzemeler kaçınılmaz bir biçimde düzleştirme, sivrilme ve benzetmeden kurulu çevreye gömme sürecine götürülebilir.

10.14 Doğal toplumsal ortamlarda görülen kalıplar nelerdir? Laboratuvardaki çevreye gömme süreci orda da görülmekte midir? Söylenti üzerine yapılmış birçok inceleme askeri kavaplar ve üniversite öğrencileri gibi ortamlarda yürütülmüştür¹¹. Örneğin Peterson ve Gist, küçük bir Orta-Batı kasabasında, halk 15 yaşında bir kıza tecavüz edilip öldürülmesiyle ilgilendiği bir sırada çok yaygın olan söylentileri incelediler¹². Esas söylenti Bay X'in (Kızı çocuk-bakıcısı olarak çalıştıran), karısıyla birlikte katıldıkları bir partiden tek başına ayrılıp eve geldiği, cinayeti işlediği ve sonra tekrar partiye döndüğü yolundaydı. Bu konu etrafında, Bay X'in faaliyetleri, özellikleri, güdüleri ve kökeni ile ilgili ayrıntılı açıklamalar ve yorumlar geliştirilmekteydi. Karısı, onunla arasındaki ilişkiler, cinayetin ayrıntıları, polis'in çalışmaları ve özellikleri ve cinayete ilgil daha başka konular üzerine hikâyeler dolamaktaydı. Kasabada bu komuya karşı gösterilen ilgi ve duyulan endişe çok yüksek dereceye ulaşmıştı. Araştırmacılar bunun, laboratuvar incelemelerinde görülen düzleştirme ve sivrilme yerine, **bileşik** bir söylenti kalıbına yol açtığını söylüyorlar. Ama konu ciddi bir biçimde bozulmamıştı; yalnız yeni yorumlayıcı ifadeler eklenmiş ve yayılmıştı.

10.15 Laboratuvar incelemeleriyle toplumsal ortam içinde yapılan incelemelerin farklı sonuçlar vermesi açıkça göstermektedir ki, söylenti, birçok değişkenlerin etkilediği karmaşık bir haberleşme sürecidir. De Fleur, tecavüz ve cinayet, imtihan sorularının çalm-

¹¹ Örneğin bkz.: Theodore Caplow, "Rumors in War," *Social Forces*, March, 1947, s. 298-302; Stanley Schachter and Harvey Burdick, "A field Experiment on Rumor Transmission and Distortion," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, May, 1955, s. 363-371, ve Leon Festinger et al., "A Study of Rumor: Its Origin and Spread," *Human Relations*, I, 1948, s. 464-485.

¹² Warren A. Peterson and Noel P. Gist, "Rumor and Public Opinion," *American Journal of Sociology*, September, 1951, s. 159-161.

ması, ya da yeni tehlikeli askeri görevlere tayin edilme gibi söylentilerin, birey veya grubunun önemli değerlerinin tehlikeye düşmesini anlattığına işaret etmektedir. Bileşik kalıbı doğuran, bundan doğan endişe, bunalım veya tehdittir. Yoksa söylentinin laboratuvar şartları yerine açık bir topluluk içinde cereyan etmesi değildir. Bundan sonra De Fleur, seçilen mesajın endişe ve tehdidi asgariye indirildiği bir topluluk içinde yaptığı deneysel incelemede, vardığı sonuçların laboratuvar denemelerinde elde edilen sonuçlara yakından benzediğini göstermektedir. Bu topluluk incelemesinde düzleştirme, sivrilme ve benzetme süreçleri daha da belirgindi, çünkü "söylenti" altı kelimelik basit bir mesajdan ibaretti. Açık topluluklarda iletilen mesajların içeriklerindeki değişimleri inceden inceleme denetleyen bu tür çalışmalar daha çok sayıda yapılsa kadar, laboratuvar incelemelerinde bulunan üç-kesimli bozulma kalıbını reddetmek yersiz olur¹³.

B. Söylentinin görevleri

10.16 Söylenti süreci üzerine yapılan araştırmalar, söylentiye yol açan bir çok şartın, aynı zamanda bu türü bir haberleşme faaliyetinin genel toplumsal görevleri üzerine bazı yorumlarda bulunmayı da mümkün kıldığını göstermiştir. 1934 yılında, büyük Hindistan depremleri sırasında çıkan birçok söylenti üzerine yapılmış gözlemler, Prasad'ı şu dört sonuca götürmüştür.

1. Söylentiler, gurupların bütün bir grubu etkileyen durumlar karşısındaki tepkisidir.
2. (Söylentiye yol açan) durumlar son derece hayesat verici, ya da bütün gurup için olağanüstü ilginç durumlardır ve birçok bilinmeyen ve doğrulanamayan yanları vardır.
3. Söylentiler, bütün bir karmaşık durumu türlü yanlarına karşı gurubun gösterdiği tepkiler, ya da duygusal ve tasarımsal etkenlerin çıkardığı türlü sorunlara bulunan çözüm yollarıdır.
4. Söylentinin başka belirleyici öğeleri şunlardır: a) durumun duygusal niteliği ve içinde bulunup türlü eğilimlere yol açan değişik yanları ve sorunları; b) bireylerin gurup nihiyeti ve arkadaşlık, telkin gibi toplumsal eğilimleri.

10.17 Shibutani de doktora tezinde, beş yıllık yerinde-incelemeler yoluyla gözlemediği binbesyüz söylentiye çözümlemiş ve altı

¹¹ Melvin L. De Fleur, op. cit.

¹² J. Prasad, "The Psychology of Rumor: A Study Relating to the Great Indian Earthquake of 1934," *British Journal of Psychology*, 26, 1935-36, s. 1-16.

önemli etkenin söylentilerin yayılmasını kolaylaştırdığı sonucuna varmıştır:

1. Yüksek derecede bir toplumsal etkileşmenin varlığı ve eylemde bulunmak ya da buna hazırlanmak zorunluluğu.
2. Gurubun dilek ve korkularının şiddeti ve uyumluluğu.
3. Tatmin edilmemiş haber ihtiyacı ve insanların haber alma konusunda birbirlerine muhtaç olmaları.
4. Monotonluk ve cebri hareketlilik.
5. Bir ölçüye kadar gerginlik durumu.
6. Bir ölçüye kadar temas imkanı¹⁴.

Shibutani ayrıca, söylentilerin ortadan kalkmasında başlıca üç etkenin bulunduğunu da belirtiyor: (1) grubun bütün üyeleri söylentiye duymuştur; (2) topluluğun ilgi konusunda ani bir değişme olmuştur; (3) konuyu aydınlatan kesin haberler edinilmiştir.

10.18 Bu sonuçlar açıkça göstermektedir ki söylenti, insanın temelde makul olan toplumsal davranışlarında görülen basit bir tuhafıktan, garip ya da önemsiz bir sapmadan ibaret sayılamaz. Söylenti, insanların etkileşme ve kişilerarası ilişkileri yönetme araçlarından biridir. Çok defa belirsiz, ya da düzensiz durumlar için aydınlatma ve açıklama arama çabasıdır. Söylenti yönelim, plan veya eylem temel sağhyabilir. Grup için söylenti, bazan üyeleri tutum ve değerlere uymağa zorlama aracı olabilir. Söylentiler "deneme balonları" gibi kasten de ortaya atılabilir. İsim söz konusu olmadığı için her zaman reddedilebilir. Bu yolla önderler, halkın söylentiler karşısındaki tepkisine bakarak eylemlerini değiştirebilirler. Böylece iktidar, ya da önderlik durumu güçlendirilebilir veya anlaşılmayan olayların bozduğu denge yeniden kurulabilir. Genellikle söylenti, başka haberleşme eylemlerinde olduğu gibi, ortaklaşa çalışmayı mümkün kılacak karşılıklı yönelimi sağlama çabasıdır, denilebilir. Yalnız büyük tehlike şudur ki, bu türü haberleşme kişisel olmayan, nesnel doğruluk ölçülerine nadiren bağlıdır.

10.19 Söylenti bir süreçtir. Bu süreci besleyen belirsizlik şartları bir acıllık duygusuyla —bir şeyin hemen yapılması gerektiği duygusu— birleştiğinde, yeni bir topluluk biçimi ortaya çıkmaya başlayacaktır. Kalabalıklar, bu biçimlerden biridir.

¹⁴ Tamotsu Shibutani, *The Circulation of Rumors as a Form of Collective Behavior*, yayımlanmamış doktora tezi, University of Chicago, 1945, 368 s.

III. KALABALIKLARIN DAVRANIŞI

10.20 Kalabalık, ortak bir dikkat noktasına tepkide bulunan ve kendiliğinden etkileşme ilişkisine giren geçici bir insanlar topluluğudur. Kalabalıkların genel nitelikleri şunlardır: (a) insanların fiziki olarak bir yerde bulunmaları veya oraya yakın olmaları; (b) geçici olarak bir araya gelmeleri; (c) işbölümü veya statü düzeninin yokluğu; (d) nisbeten denetsiz, ya da kendiliğinden olan, bundan dolayı da kayıtlanamayan bir etkileşme.

A. Kalabalık tipleri

10.21 Kalabalık olayları sayılabilecek çok değişik davranışlar vardır. Çünkü bir ölçüye kadar etkileşme içinde olmayan hiçbir insan yığını bulmak mümkün değildir. Yani fiziki olarak bir arada bulunan insanlar, bir ölçüye kadar toplumsal olarak da biraradedirler. Büyük kentlerin caddelerinde insanların birbirleri karşısındaki kayıtsızlıkları bile, başkalarının varolmasına müsaade eden ve onlarla ortak kurallara, duygulara ve anlayışlara sahip olduklarını anlatan bir davranıştır (4.1-4.4). İnsanların tesadüfi olarak koridorlarda, bekleme odalarında ve başka genel yerlerde biraraya toplanmaları da canlı, ama genellikle sessiz bir karşılıklı izlenimler değişimine yol açar. Ancak bu karşılıklı uyarışmalar, söz konusu toplumsal yığınların yakınında bir bomba patlaması, ya da bir kişinin kendini gökdelenin onuncu katından aşağı atma tehdidini savurması durumuyla karşılaştırılacak olursa, yunusluk uyarışmalarıdır. Birçok yazar, kalabalıkların davranışını anlatırken sonuncu tür durumları kasdetmektedir. Davis kalabalıkların davranışı için daha geniş bir çerçeve olarak şunu ileri sürmektedir:

1. Toplumsal Yapıya Bağlı olan Kalabalıklar

- a. Biçimsel dinleyici-seyirci grupları: tiyatro seyircileri, spor seyircileri, dinsel toplantılara katılanlar. Bunların merkezi bir odak noktaları ve benzer amaçları vardır, ama pasif bir özellik taşırlar.
- b. Planlı kendini-sabıtsız gruplar: dans eden kalabalıklar, parti yapan kalabalıklar, dinsel ayinler. Bunların ortak bir odak noktaları pek yoktur ama, benzer bir amaçları vardır: yaptıkları faaliyetin kendilerine verdiği zevk. Günlük teh-biçim faaliyetleri doğurduğu gerginlikten kaçınmağa ve kurtulmağa yararlar. Grup uyarışmaları yoluyla başkalarının varlığı bu görevin yerine getirilmesine kesin olarak yardım eder.

BİR ANLATIMLI KALABALIKTAKİ DAVRANIŞLAR

2. Tesadüfi Kalabalıklar

- Rahatsız yığınlar: gece öndeki bir kuyruk, belediye otobüsüne binmeğe çalışan bir gurup, ya da trafik tıkanmasına uğrayan birçok kimse gibi, ortak kolaylıkları paylaşmağa çalışan insan yığınları. Böyle kalabalıklarda başkalarının varlığı, orada bulunan herkesin ulaşmak için birbirleriyle yarıştığı amacın elde edilmesi bakımından bir güçlük oluşur. Bundan dolayı karşılıklı uyarışmalar karşılıklı çatışma biçimi alınır.
- Panik içinde kalabalıklar: Yangın çıkan bir binadan, bir selden, bir kavgadan veya başka herhangi bir afetten kaçmakta olan insanlar. Böyle kalabalıklarda gurupla karşılıklı uyarışma panik duygusunu artırabilir; gösterilen tepkinin akıl-dışılık derecesini yükseltebilir ve ortak tehlileden

RESİM 11. Yandaş: Genç kızlar, özellikle tahrik edici olan bir gösteri karşısında kendilerini kaybediyorlar. Yukarıda, bir rok'n rol konserinde genç bir kız, sevdiği şarkıcının resmiyle süslü şapkayı çığnıyor, şarkıcı sahneden ayrıldığında şapkanın içine ağlıyor ve konserin sonunda sok geçirmiş bir halde yere yığılıyor. Her iki resim, müzik dünyasında ün yapmış sanatçılar etrafında toplanan davranışları gösteriyor. Aşırı tepkileri dolayısıyla bazı kişiler böyle davranış "delilik" saymaktadır.

kaçmayı engelleyen bir güçlük (bazan gerçekten felaketli bir güçlük) olabilir.

- Seyirci kalabalıkları: bir yangın veya seyredilecek başka bir olayı görmek üzere bir araya gelmiş insanlar gurubu. Bunlar yukarıda belirtilen kalabalıklara benzerler; yalnız bunları ortaya çıkaran vesile plânlanmamıştır ve gurubun faaliyeti de geniş ölçüde denetimsizdir. Dikkatlerin odaklaştığı nokta tesadüfen ortaya çıkmış bir olaydır; gurup içinde karşılıklı uyarışmalar, insanların dikkatini olaya çekme dışında, önemli bir rol oynar.

3. Yasa-dışı Kalabalıklar

- Hareket halinde kalabalıklar: linç partileri, yağmacı çeteler, baş kaldırmış kalabalıklar. Gurubun amacı herhangi bir hedefe, olağan yasa ve düzen kurallarına aykırı olarak, fiziki güç yoluyla ulaşmaktır. Çok sayıda kişinin bulunması bir ismatlilik duygusu verir, heyecanları yükseltir ve tek başlarına bireylerin hemen hiç yapmayacakları eylemlere yönlendirir. Genellikle bu yolla bir haksızlığın düzeltilmekte olduğu ve yasal

maşlardır. Gerçekten, önderler ve ardıçlar arasında yüz-yüze temaslar olmadan hiçbir büyük toplumsal hareket doğmamıştır.

C. Felâket durumlarında beliren örgütlenme mekanizmaları

10.25 Kalabalık davranışı bazen de aşırı çözülme şartları altında ortaya çıkar. İnsanlar kendilerini fiziki tehlike, yok olma veya sakatlanma tehdidi karşısında buldukları zaman, ne gibi örgütleyici mekanizmalar harekete geçirirler?¹⁹ İkinci Dünya Savaşı sırasında paniklere ve kütle-moralinin bozulmasına çok seyrek rastlanmıştır. Avrupa ve Asya'da bombalanan insan yığınları, bombalar karşısında resmi çevrelerin umduğundan çok daha dayanıklı çıktı. Birçok uzmanın kütle davranışı üzerine yaptığı korkunç tahminler, ortalama bir sivilin toplumsal ve psikolojik dayanma gücünü göz önünde buldurmamıştır. Kronik akıl bozukluklarında bombalamanın etkisi az olmuştur; kütle panikleri ender görülmüştür; moral nisbeten yüksek düzeyde kalmıştır. Kendiliğinden görülen şu davranış kalıpları, bu felâketli durumlara uymaya temel olmuştur:

1. **Bombaların yaptığı yıkımın merak edilişi.** Devranlı olarak görülen bir davranış biçimi, hava akınları sırasında neyle olduğunu büyük bir merakla öğrenilmek istenmesi ve düşmanların özellikle uğranılan zarar üzerinde odaklanıyordu. Bir gece akşamın ertesi günü "meraklı" insan gruplarının zarar gören yerlerde uzun uzun deliştileri görülmüştür. Bazen polis, "seyre çıkmak"tan vazgeçmeleri için halkın çağrılarında bulunmak zorunda kalıyordu; çözümlü kurtarma çabalarının güçleştirmekte ve trafik gücünü doğuruyordu. İspanya'da ve daha başka ülkelerde de hava akınlarından sonra benzer meraklı davranışları görülmüştür... Yerle bir olmuş yıkıntı sahneleri karşısında zevk duyanlar hiç de ender değildir... Başka güdülerin de işi içine girdiği görülmüştür... Söylenen sözler, halkın geçirdikleri hava-akını deneyimini psikolojik olarak "yeniden yaşadığı"nı gösteriyordu; böylece tehlikeli gerçeklerini belki de daha çok anlıyor ve bu gerçeklere razı oluyordu... Pek çok gözlenen İngilizlerin hava baskınının gerçekten nasıl olduğunu gördükten sonra öncüllü ölçüde rahatladığını belirtmiştir. Hücumların, gördüklerinden çok daha yalıtıcı olacağını sanmışlardı.

2. **Tehlike belirtilerinin ayırdedilmesi.** Hava bombardmanlarının başlangıcında İngiltere'de sivil halk, her akın sırasındaki bütün büyük gürültüleri düşman eylemlerinin belirtisi olarak yorumlamışlardı. Fakat sonra düşman bombardman uçaklarının motor sesini, İngiliz avcı uçaklarının sesinden ve bomba patlamalarının da uçak-savar ateşinden ayırdetmesini öğrendiklerinde daha az rahatsızlık duymaya başladılar.

3. **Artan Haberleşme Faaliyeti.** İnsanlar uzaktan tanıdıklarıyla ve daha önce hiç konuşmamış oldukları komşularıyla da hava-akınları sırasındaki deney-

¹⁹ Bu ifade ve bunu izleyen atıflar, Irving L. Janis, *Air War and Emotional Stress*, Rand Corporation, June 1, 1951, Nesim S'den alınmıştır. Bu monografi, bu alandaki araştırma sonuçlarının bir derlemesi ve değerlendirmesidir.

lerini sık sık konuşmağa başlamışlardır. Bombalanan kentlerde yaşayan insanların hava akınlarının ciddi olarak tartıştıkları gibi, özbeözü olaylar karşısında yaygın biçimde övündükleri, güldükleri ve şakaya vurdukları da görülmüştür.

4. **Toplumsal Yalıtılıktan Kaçınma:** İngiltere'de bir çok topluluğun mahalli idaresi tek tek aileler için yapılmış sığınakların kullanılmasını teşvik ettiği halde, bunlar çok defa ihmal edilmekte ve genel sığınaklar tercih edilmekteydi. Bu, bazen vesoni politikasının baştan-başka değişmesini zorunlu kılacak ölçüye varıyordu. Bu konuyla ilgili bir kısa rapor, genel yer-altı sığınaklarına giden insanların özel yer-üstü sığınaklarında kalan insanlardan daha büyük bir güvenlik duygusu duyduklarını göstermektedir: genel sığınaktakiler daha çok uyumuşlar, daha çok kilo almışlar ve evlerindeyken gösterdikleri endişe belirtilerinden kurtulmuşlardır... Alman halkı arasında da bunlara benzer toplumsal etkiler görülmüştür... Çok bombalanmış bölgelerde mesken skintisi aşırı ölçülerde vardı; halk son derece kalabalık sığınakların ve özel meskenlerin sıklığı içinde bulunuyordu; buna rağmen Alman sivilleriyle yapılan görüşmeler, kalabalık yüzünden hoşnutsuzluk veya şikâyetlerin nisbeten az olduğunu göstermiştir.

5. **Kadereci Tutumlar:** Almanya'da bombalanan kentlerdeki pek çok kimse, 1944 yazında girişilen ağır bombardmanların etkileriyle ilgili resmi bir haberekin raporuna göre, "mutlak bir kadereci tutum" içinde bulunuyorlardı. Halkın izlenimi... şuydu: "İnsan olan-biteni değiştiremiyor. Öyleyse bu yüzden üzülmeğe hoştur".

6. **Talimat, Dinsel Uygulamalar, Boş-İnançlar:** Bu tür davranışlar, çok defa acıya ve istikametsizliğe ölecek için girişilen uygulamalardır. Japonya'da boş-İnançlar son derece yaygındı. Örneğin halk sık sık batıl elbiseler giymekteydi, çünkü bunun hava akınlarına karşı kendilerini koruyacağına inanıyorlardı. Bombalardan korunmak için pek çok Japon başını üstünde soğan soyuyor veya bir kase pirinç ve fasulyenin üstüne sirkeye banyo bir soğan yerleştiriyordu. Böylelikle büyük üzerine kurulu düşüncü biçimi, yalnız Doğu'da görülen bir husus değildir. Londra'da... bazı kimseler, "bu gece hiçbir uyarma yapılmadı" gibi düşüncelerin açıklanmasına müsaade etmiyordu, çünkü bunun İlahî Takdir'i tahrik edeceğine inanıyorlardı.

10.26 Felâketlerin toplu korkuya, ya da paniğe yol açması, böyle durumlarda toplumsal örgütün tamamen çözülmesiyle açıklanmaktadır. Yukarıdaki özet, böyle ciddi durumları karşılayan ve örgütleyen toplumsal ve psikolojik mekanizmaların bazılarının niteliğini göstermektedir. Şüphesiz genel olarak "felâket" sayılan olaylar sınıfı, tek ve uyumlu bir bütün oluşturmaz. Felâket durumlarındaki davranışlar, aşağıdaki gibi birçok şartlara bağlı olarak değişme eğilimi gösterir:

1. **Felâketin Türü:** Savaş zamanı-barış zamanı; "insan eseri"-doğal; bağlatıcı öğenin niteliği (örneğin, normal duyu organlarıyla açıkça algılanabilen-algılanamayan; bilinen-bilinmeyen öğeler); bağlatıcı öğenin hızı (birdenbire-yavaş yavaş, ya da gittikçe artan ölçülerde ortaya çıkan); tehlikeli döne-

1. **İlim uzunluğu; yığın genişliği (sınırlı-geniş veya yaygın); yığın niteliği ve gücü (ölüm, yaralanma, vs.).**
2. **Felâketin Dönemi veya Aşaması:** Bazı davranış biçimleri (hazırlık, söylenebilir ve söylenebilir yayılması) bir felâketin yalnız ilk aşamalarında ortaya çıkarlar; bazıları ise daha sonraki aşamalarda görülürler.
3. **Zarar Gören Grup veya Nüfusların Türü:** Önceden mevcut olan toplumsal örgütlenmenin niteliği ve hazırlık durumu; aynı veya benzer felâketleri daha önce görmüş olup olmaması; nüfusun uyumlu olup olmaması; önceden mevcut olan dayanışmanın derecesi; zararın görüldüğü alandaki toplumsal durumun niteliği vs.
4. **Kişisel Katılma Türü:** Örneğin derhal, doğrudan doğruya, ya da derinden etkilenenler - sonradan, dolaylı olarak veya uzaktan bir biçimde etkilenenler; türü kayıp ve zararlara uğrayanlar - tek tür kayıp veya zarara uğrayanlar, vs.²⁸

Afet durumlarındaki kalabalık davranışları üzerine yapılan kesin araştırmalar, böyle ayrımları göz önünde bulundurmaya zorundadır.

IV. KAMUOYU GRUPLARI VE BUNLARIN KANAATLERİ

10.27 Bir kalabalık, davranışlarının hâkim özelliği heyecan olan ve fiziki bakımdan birbirlerine yakın bulunan çok sayıda insanlardan kurulu olduğu halde, bir kamuoyu grubu, hiç olmazsa kuramsal olarak, tartışma ve görüşmeğe dayalıdır ve insanların bir yerde toplanmasını zorunlu olarak gerektirmez. Bir kamuoyu grubu üyelerinin ortaklaşa sahip olmaları gereken tek şey, bir konuya ilgi duymalarıdır. Belli bir toplumda, belli bir zamanda birçok sorunlar bulunabileceğinden, kamuoyu gruplarının çakıştığı ve bir kimsenin aynı zamanda birçok kamuoyu grubunun üyesi olduğu görülür. Bir kamuoyu grubunun üyeleri sabit değildir; yalnız bireyler, toplumsal hayatın belli bir yanına kendileri gibi ilgi duyan başka bireylerle temas edip etmeyeceklerine kendileri karar verirler. Kamuoyu gruplarının üyeleri birbirlerini kişisel olarak tanıyabilirlerse de, herhangi bir soruna karşı tepkide bulunurlarken çok defa, belli bazı kategorilere giren başka insanların da aynı soruna benzer biçimde tepki göstereceklerini beklerler²⁹.

10.28 Toplu davranışlarla ilgilenen sosyolog, kamuoyu grubu denilen nüfusların türlü yanlarını inceler. Sorunlar nasıl ortaya çık-

²⁸ Otto N. Larsen, "Rumors in A Disaster," *Journal of Communication*, Winter, 1954, s. 112.

²⁹ W. Phillips Davison, "The Public Opinion Process," *Public Opinion Quarterly*, Spring, 1958, s. 102.

maktadır? Kamuoyu grupları nasıl tepkide bulunmakta ve kanaatlerini yapmaktadırlar? Bu kanaatler sorunların çözülmesini nasıl etkilemektedir? Bu sorular yalnızca, mevcut kanaatlerin tasvirini ve kanaatleri taşıyan çoğunlukların ölçülmesini gerektirmekle kalmazlar. Grup eylemine yol açan kanaat-oluşumu sürecinin incelenmesini de gerektirirler. Gerçekten, grupların alışkanlık ve geleneklerinin kişileri değişen şartlara uymaya gerektiği ölçüde hazırlamadığı modern toplumda, kamuoyu gruplarının sorunları deneme-yolu görüşmesi, örgütlü toplumsal eylem biçimlerine gittikçe daha geniş ölçüde temel olmaktadır. Kamuoyu gruplarının kanaatleri önemli bir güç haline gelmiş bulunmaktadır.

A. Kanaatlerin oluşması

10.29 Kamuoyu, eyleme adanma biçimini almadan çok önce, ortak davranış üzerine türlü gözlemlere girismeye başlamaya başlar. Grup eylemine götüren kanaatlerin evrimini açıklamak üzere şu beş aşamalı model öneren iki sosyolog, bu dirik süreçle ilgili aydınlık bir görüş geliştirmiş bulunuyorlar:

1. **Sorun Aşaması.** Önce birçok kimse bir durumu sorun teşkil edecek nitelikte bulur. Bu sorun hakkında bir anlayış geliştirir ve birşeyler yapmak gerektiği duygusunu oluştururlar. El yordamıyla, deneme-yolu muhtemel çözüm yolları araştırırlar. Bu etkileşime sırasında kamuoyu grubu ve sorun birlikte ortaya çıkar. Bu etkileşime, toplu davranışların tanıtıcı özelliklerini ortaya çıkarabilir: el-yordamıyla çözüm arama çabaları, geçici heyecanlar, söylenebilir dalgalanmalar, etkileme girişimleri, çözümlenebilir durumları gösteren işaretler. Bir sorunun tanımlanması boşnutsuzluk doğurur; fakat bu tanım her zaman boşnutsuzluktan doğmaz (insanlar hertürlü yoldak ve sefaletsiz katlanırken, durumlarının sorun teşkil ettiğini otomatik biçimde düşünmezler. İnsanlar yüzyıllar boyunca hiç kurdanmadan fakirlik, tehlike ve zulüm altında yaşamışlardır.)

2. **Öneriler Aşaması.** Hem akılcı tartışmalar, hem de kaygısız etkileşimler biçimi altında bazı somut öneriler çıkmakta ve denetlenmektedir. Tartılacak bir konu bulunabilmesi için, birden çok potansiyel eylem çizgisi bulunması gerektirir. Kanaat farklılığı olmadan kanaat de olmaz. Arkadaşlık, iltidar ve mevcut ölçüler ortaya çıkmaya başlar.

3. **Politikayın Teshiti Aşaması.** Böylece alternatif eylem önerilerinden birini seçmek konusunda bir karara varmak zamanı gelmiş olur. Adanmanın tehlikesi, kararların alınmasına katılmak cesaretini gösterenler hakkındaki tavayla mektuplarının daha dikkatle incelenmesine yol açar. Politikayın benimsenmesi için yeterince istemek ve vermek sonunda bir grup duygusu ortaya çıkar.

4. **Program Aşaması.** Artık tartışma süreci sonunda kanaatler ortaya çıkmış ve bir eylem programı bağlatılmıştır. Artık örgüt vardır. Kanaatin gelişimi genellikle başlangıçtaki sorunla ilgili olarak durur.

5. Değerlendirme Aşaması. Eylem programlarının etkinliği üzerine düzenli veya gelişigüzel bir değerlendirmeye girilir. Beklemelerin geçerli veya geçersiz olduğu görülür. Gerçek sonuçlarla beklenen sonuçların karşılaştırılması yoluyla yeni sorunlar tanımlanabilir. Bu da yeni bir toplu davranış döngüsüne götürebilir.

10.30 Bütün kamuoyu gruplarında hakim kanaatler bu beş aşamadan geçmemekle birlikte, sosyolojinin kanaatlere gösterdiği ilginin niteliğini aydınlatması ve kanaatlerin oluşumundaki en önemli toplumsal etkenleri belirtmesi bakımından bu model öğreticidir. Kamuoyu biçimini, içinde cereyan ettiği toplumsal çerçeveden ve bu çerçeve içinde işleyen toplumsal süreçlerden alır. Çağdaş toplum işçiler, iş adamları, etnik, dinsel ve siyasal örgütler gibi türlü gruplardan kuruludur. Bu örgütler kendi özel çıkarlarını sağlamak üzere farklı yönere dönüktürler. Prestij ve birbirlerini etkileme güç ve yeteneği bakımından da aralarında farklar vardır (12.37-12.38). Zorunlu olarak bir önderlik yapısına, politikayı belirleyen bir takıma, bir grup sözcüsüne ve bazen de örgüt adını hareket eden bireysel üyelere sahiptirler.

10.31 Böyle görevsel gruplar, toplumda mevcut bulunan kanallardan hareket ederler. Genellikle önerilen eylemlerin kaderi, eylem kanalları üzerindeki kilit mevkilerde bulunan başka bireylerin veya grupların kararlarına bağlıdır. Bundan dolayı kararları yapan bireyler veya gruplar üzerinde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak baskılarda bulunulur. Washington D.C.'de kayıtlı bulunan ve Ulusal Sanayiciler Derneği ve Amerikan İşçi Federasyonu'ndan, Çelik-Tuzağına Karşı Olanlar Ulusal Birliği ve Sıcak Ev Schzeleri Yetiştirenler Ulusal Derneğine kadar türlü grupların temsilcisi olan yüzlerce siyasal-iş-takipçisinin eylemleri, bu davranışın örnekleridir. Bu siyasal-iş-takipçileri bazı bireyler, komiteler, kurullar, ka-

22 Nelson N. Foote and Clyde W. Hart, "Public Opinion and Collective Behavior," Muzaffer Şerif and M. O. Wilson (der.) *Group Relations at the Crossroads*, Harper, 1953, s. 308-331. Elliot Friedson, bu modelin Dewey'nin "nasıl düşünürüz" konusundaki çözümlenmesine paralel olduğuna işaret etmektedir. Sonra da kamuoyu süreci ile başka herhangi bir tür grup sorun-çözümünü birbirinden ayırtmaya imkân veren hiçbir ayırmaç içermediğini belirtmek modelini oluşturmaktadır. Son olarak da demektedir ki, beş aşamanın hepsi, yalnız söz konusu sorun uzman bilgisi veya doğmadan çok, mubakemeye dayalı türlü yöntemlerle çözümlenmektedir zaman cereyan eder. İkiz.; Elliot Friedson, "A Prerequisite for Participation in the Public Opinion Process," *Public Opinion Quarterly*, Spring, 1950, s. 105-111.

nun-yapıcılar ve yöneticiler tarafından yapılması gereken ve temsil ettikleri grubun çıkarlarını ilgilendiren kararları etkileme çabasına girişmiş kimselerdir. Can alıcı kararları yapan kişiler, kaçınılmaz bir biçimde kendilerine yöneltilen türlü etkileri, istekleri, iddiaları, baskıları ve dürtüleri tartmak zorundadırlar. Bu tartma işinin nasıl yapıldığı her zaman açık değildir. Fakat yalnız "önemli olan" görüşlerin ciddi olarak gözönünde bulundurulduğu düşünülebilir. Görüşlerin önemi de geniş ölçüde, karar-yapıcısının bu görüşleri destekleyenleri ve bu desteğin anlamını nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Yine bu anlamdadır ki, toplumun örgütü ve onun içindeki prestij ve iktidar farklılaşması, kamuoyunun oluşumunda yer almaktadır.

10.32 Üzerinde durulması gereken husus, kamuoyunun yalnız sürece eşit biçimde katılan birbirinden farklı bireyler arasındaki etkileşme yoluyla oluşmadığıdır. Kamuoyunun oluşması toplumun görevsel bileşimi ve örgütlenişini, yani grupların etkileşmesini yansıtır (21.27). Örneğin tıp dernekleri önerilen bir ulusal sağlık sigortası programına karşı çıkabilir, işçi sendikaları ise bunu destekleyebilir. Kamuoyunu oluşturan etkileşmenin büyük kısmı böyle grup görüşlerinin çatışması yoluyla cereyan eder. Bu, açıklanan görüşlerin ilgili grubun bütün üyelerince eşit ölçüde ve biçimde benimsendiği anlamına gelmez. Şüphe yok ki, grup üyelerinden bazıları grubun görüşünü kısmen paylaşır; bazıları bu konuda kayıtsız kalır ve bazen de bir kısım üyeler grup görüşüne karşı isyan ederler. Bununla birlikte grup sözcüsü tarafından açıklanan görüş, geniş tartışma forumuna grubun görüşü olarak gelir ve ona karşı grubun görüşü olarak tepki gösterebilir.

10.33 Şüphesiz insanlar bir çok gruba aynı zamanda üye olabilirler ve farklı durumlarda farklı grup-bağlılıkları söz konusu olabilir için davranışlar da değişiklik gösterir (11.15-11.28). Yine belirtmek gerekir ki insanlar çok defa, ne aktif üyesi oldukları, ne de olabilecekleri gruplara özenirler. Özenilen grupların genel işleyişleri şöylece açıklanmaktadır:

Bazı sorunlar konusunda bir bireyin üslediği grupların hepsi (veya hemen hepsi), esas olarak aynı kanaati yanıtabilir. Bazı sorunlar konusunda ise, özenilen gruba başvurmaya sevkeçen tutumlarda değişimler olabilir. Şartlar ne olursa olsun ben günaha karşıyım... Geliri azalt bir menleğin mensubu olarak vergilerin indirilmesini istiyorum; bir aile babası olarak okullara daha çok parayergilerin indirilmesini istiyorum; bir aile babası olarak vergilerin indirilmesini istiyorum; bir mülk sahibi olarak vergilerin indirilmesini istiyorum.

uyorum; bir otomobil sahibi olarak, yolların geliştirilmesini istiyorum. Böyle değişimler benim, vergiler ve harcamalarla ilgili sorunlar ortaya çıktığında, kararız olacağım anlamına gelmez. Tam tersine. Benim kanaatlerim, pek çok kanaatlerin vardır ve ben bir sorunla ilgili tutumumu, o sorunun içinde ortaya çıktığı özel ortama göre saptarım. Çünkü her ortamda durumu, benim değerlendirebileceğim biçimde ortaya koyacak ve yönelimini saptayacak olan bakış çerçevesi ayrıdır.

Kanaat çözümlenmesinin işi, bireyin 'gerçek tutumu'nun ne olduğuna keşfetmek değildir; hangi şartlar altında bir kanaatin, hangi şartlar altında da öteki kanaatin benimseneceğini aydınlatmaktır.²¹

10.34 Görüldüğü gibi insan, ne kadar çok ilgi alanı varsa o kadar çok sayıda kamuoyu grubuna mensup olabilir; bundan başka bir kamuoyu grubu fiziki, coğrafi, ya da siyasal birimlerle çakışabileceği gibi çakışmayabilir de; son olarak bir kimseyi şu veya bu kamuoyu grubunun üyesi yapan ortak davranış, çok defa sözlü bir davranıştır; ama başka faaliyet biçimlerini de içerebilir. Başka bir deyişle belli bir kamuoyu grubu, benzer biçimde düşünen veya hareket eden, ya da benzer veya tamamlayıcı şeyler üzerinde uyuşan kişileri içine alır.

B. Kanaatlerin oluşumunda kütle haberleşmesi

10.35 Kanaatlerin oluşumunda ve ifade edilmesinde grup etkileri, kütle haberleşmesi konusunda (Kısım 9) belirttiğimiz bazı sonuçları güçlendirmek ve onlarla kanaat süreçleri arasındaki ilişkiyi belirtmek bakımından yararlı bir çerçeve sağlarlar. Her şeyden önce haber araçlarının dinleyici-okuyucu kütlesi üzerindeki etkileri, haberleşmenin niyetini veya haberleşmenin içeriğini ancak nadiren doğrudan doğruya izler veya ona uyar. Kütle haberleşmesinin içeriği, seçimli bir dikkat ve algılama eleğinden geçerek dinleyici-okuyucu kütlesine ulaşır. Ulaştığında da, başlangıçtaki olaydan çok uzaklaşmış olabilir; çünkü içerik seçimli olarak iletilmektedir. Kütle, başlangıçtaki olayı denetlemek imkânına sahip olmadıkça veya kütle haberleşme araçları bu konuda çelişik haber vermedikçe bunun özel bir önemi olmayabilir. Her halde, geniş ölçüde grup deneylerinin, bağluluklarının veya özdeşmelerinin bir işlevi olan dinleyici kütlesinin ön-eğilimleri, haberleşmenin yapmak istediği etkiyi önleyebilir veya değiştirebilir. Bu durum defalarca gösterilmiştir (= örneğin bir çok toplumda ön-eğilimlerin geniş yer tuttuğu et-

²¹ Eugene L. Hartley, "The Social Psychology of Opinion Formation," *Public Opinion Quarterly*, Winter, 1950-1951, s. 672.

nik ilişkilerle ilgili haberler dolayısıyla). İncelemeler, ön-yargılı kişilerin hoş-görü lehindeki mesajların etkisinden kaçınmak için birçok yollar bulduklarını göstermektedir: istenen özdeşirmeleri yapmaktan kaçınmakta, mesajı bozmakta, bakış çerçevesini değiştirmekte ve "mesajı almamaktadırlar"²².

10.36 Kütle haberleşme araçlarının, özellikle haberleri veya siyasal olayları duyurarak yapabileceği bir başka etki, halkın ilgisizliğini önemli ölçüde arttırmasıdır. Pek çok kimse, başdöndürecek kadar geniş, türlü ve karmaşık aktüel sorunlarla karşılaşp, dış ticaret ve hidrojen bombasından ilke içindeki enflasyon ve vergilemeye kadar varan birçok sorun hakkında "kanaat" yapmak yeteneğinden yoksun olduklarını görerek kayıtsızlaşıyorlar (21.34-21.37).

10.37 Kütle haberleşme araçlarının içeriğine karşı gösterilen bir tepki kayıtsızlık olabilmekte ise de, bu araçların kanaat-yapımı sürecinde olumlu etkilerde bulunduğunu gösteren hususlar da vardır (9.58-9.59). Kütle haberleşme araçları içeriğinin, değindiği sorunlar okuyucu-dinleyici kütlesi için yeni olduğu ve bir yapıya konmuş bulunduğu zaman, kanaat yaratma bakımından son derece etkili olduğunu gösteren veriler vardır. Aynı veriler, bu içeriğin sorunlardan çok "kişiliklerle" meşgul olması halinde kanaat yaratma etkisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bundan başka haber araçlarının kanaatleri etkileme rolü, yalnız kütleyi doğrudan doğruya yayınlara maruz bırakmak yolundan ibaret değildir. Kanaat geliştirme işi kanaat önderlerince kolaylaştırılır. Kanaat önderleri resmi haber araçlarının yayınlara maruz kaldıktan sonra, bunu, söz konusu belli alanla ilgili haberleri kendileri kadar sık izlemeyen yakınlarına iletirler.

10.38 Bu "iki basamaklı haber akışı" kütle haberleşme araçlarının kanaat-yapımı süreci içinde belki de en etkili oldukları rolü anlatılmaktadır (9.47-9.53). Bu etki kilit mevkiindeki kimselere, denatılmaktadır. Bu etki kilit mevkiindeki kimselere, denatılmaktadır. Bu etki kilit mevkiindeki kimselere, denatılmaktadır. Bu etki kilit mevkiindeki kimselere, denatılmaktadır.

²² Eunice Cooper and Marie Jahoda, "The Evasion of Propaganda: How Prejudiced People Respond to Anti-Prejudice Propaganda", *Journal of Psychology*, January, 1947, s. 15-25.

PROPAGANDANIN KULLANILIŞI

RESİM 12. Propaganda, gerçek olan veya heri sürülen olgular, görüşler ve kanaatlerin, tutum ve davranışları propagandayı yaptıranların çıkarlarına uygun bir yönde de-
ğistirecek biçimde sunulması, diye tanımlanabilir. Buradaki örnekler Kore Savaşına katılma konusunda karşı görüşleri göstermektedir.

Bir Amerikan Generali Hakkındaki Komünist Görüşü (General Ridgway)
Bu resim Sovyet aylık dergisi Znamia, 1952, no 8, s. 153'de yayınlanmıştır. Resim altı şöyle demektedir:

Baş-belası Bir General

Öyle görünmüştü-Wall Street'in
bir elçisi

Paris ve Roma'ya savaş gü-
lürdü...

Mezarda yatan sen ey Büyük
İshenceci onu kaskan

Ulusların laneti ebediyen çık-
mayacak bir leke;

Belâ taşıyıcısı muhakeme edil-
mekten kaçamayacaktır!

Bir Komünist General hakkındaki
Amerikan görüşü (General
Kim Il Sung)

Bu broşür Amerikalılar tarafın-
dan 1952'de Kuzey Koreye uçaktan
atılmıştır. Yazılarda şöyle denilmek-
tedir: "Kim Il Sung, tarihinizin en
büyük haini, güzel vatanımızı işle-
let yığınlarıyla örttü. Hatırla! 25
Haziran felaketi!"

Ruslar Amerikalıları tasvir
ediyorlar

Bu sayfa Rus aylık dergisi
Znamia'da çıkmıştır. (1952, No. 5, s.
148) Yazılarda şöyle denilmektedir:

"Fatih"

Bir baharlı geminin ambarına ko-
nuktu — Willy'ye "Öldür, yak!" de-
diler — Harry Truman'ın O'nu Ko-
reye gönderen — Falcat Roma'daki
Papa'yı günahlarını bağışlayan —
O'na savaş değil, geçit resimleri —
Bir banka hesabı — Bir ev, kendi
malı — ve bir araba vaad etmişler-
di — Fakat deli Bill'in gördüğü mü-
kâfat — yalnızca bir kurşun oldu —
Şimdi ölmüştür yigit "fatih" — Ar-
tik bir banka hesabına ihtiyacı
yok... — Kandı tabçalarını kahran
berkesi — halkın öfkesi — yeryü-
zünden siliş süpürecekler!

Amerikalılar Rusları Tasvir
Ediyorlar

Bu broşür 1952'de Amerikalılar
tarafından uçaktan Kuzey Koreye
atılmıştır. Yazılarda şöyle denilmek-
tedir: "Komünist saldırganları halkı
ölüme kaptırmaktadır." Yukardaki
sayfama karşısında ise şunlar yazı-
lıydı: "Kore komünistleri özgür, bir-
leşmiş, bağımsız bir Kore istedik-
lerini söylerken sizi aldatıyorlar.
Gerçekte bütün Koreyi güç yoluyla
Sovyet Rusya'nın kölesi bir devlet
haline getirmek istiyorlar. 'Birleş-
me' sözleriyle anlatmak istedikleri
budur".

da "kanaat önderleri" vardır²¹. "Kanaat önderlerinin" hangi şartlar altında kütle haberleşme araçlarından malzeme seçip çevrelerine ilettikleri daha ayrıntılı araştırmaları aydınlatılmaktadır. Ancak "iki basamaklı" durumun, kütle haberleşme araçlarından etkin bir biçimde simge iletilmesine güdü sağladığı görülmektedir. Çünkü kişisel temas ve grup özdeşmesine veya grubun bilinmesine kolaylıkla imkân veren bir toplumsal durumu gerekli kılmaktadır.

10.39 Modern toplum, özenilen gruplar ve kütle haberleşmesinin kamuoyunun gelişimindeki rollerine özel bir önem verir. Bu ve başka etkenlerin kamuoyunun açıklanması ve öngörülmesindeki yerini değerlendirmek için daha elverişli bir temel, kanaat ölçmesi anlamındaki büyük gelişmeleri yakından izlemek olabilir.

C. Kanaatlerin ölçülmesi

10.40 Kanaat araştırmaları, veri toplamak için bir çok yöntemler kullanılmaktadır: tarihi kayıtların incelenmesi, bugünün belgelerinin içerik-çözümlemesi, psiko-fizik göstergelere göre ölçmeler ve oy-verme, satın-alma, vs. gibi davranış-kalıplarının doğrudan gözlemlenmesi. Ancak kanaat araştırmacıları, temel veriler olarak git-tikçe daha çok halkın kendi sözlü anlatımlarını dayandırmaktadırlar. Bu anlatımları elde etmek üzere kullanılan yollar, TAT (tematik apersepsiyon testi) gibi aşağı-yukarı kümik araçlarından, basit görüşmelerle kadar varan büyük bir türülülük gösterirler. Basit görüşmeler de tek bir örneklemeden, aynı kitleyle zaman içinde tekrar tekrar bir dizi görüşmeler yapmak gibi işlenmiş yöntemlere ve bireyin bütün bir hayat hikâyesi üzerine kurulu kalıtsal tutum incelemelerine kadar varan büyük değişimler gösterirler. Görüşme yöntemi, birçok teknik bakımlardan da değişiklikler gösterir: grup halinde görüşme, özel görüşme gibi. Ayrıca kaydetme yöntemi, kim tarafından yapıldığı ve anonimlik derecesi gibi bazı ayrıntılar bakımından da görüşmeler birbirinden ayrılırlar.

10.41 Bütün dünyada her gün yüzlerce insan, inceden ineye hazırlanmış bir süreç izlenerek seçilmekte (24.58-24.60) ve kamuoyu

²¹ Bkz.: Örneğin R. K. Merton'un kanaat önderleri konusundaki tartışması: P. F. Lazarsfeld and F. N. Stanton (derl.), *Communication Research* op. cit., s. 180-219'da. Yine bkz.: E. Katz and P. F. Lazarsfeld, *Personal Influence*, op. cit. ve Herbert Mansel and Eltha Katz, "Social Relations and Innovation in the Medical Profession," *Public Opinion Quarterly*, Winter, 1950-1956, s. 337-352.

Çizelge 13. A.B.D. seçimi sonuçlarını öngörme bakımından Gallup araştırmalarının isabet derecesi

Bilimsel kamuoyu araştırmaları, Gallup'un 1936 seçimlerinin sonuçlarını öngörmedeki başarısı üzerine hızla gelişti. Ancak seçim sonucunu "doğru" olarak tahmin ettiği 1936'daki yanlış payı, "yanlış" tahmin yaptığı 1948'deki yanlış payından daha yüksekti. Seçim araştırmaları çok ilginç olmakla birlikte, Gallup ve başkalarının yaptığı kamuoyu yoklamaları hiç de yalnız seçimler konusıyla sınırlı kalmamıştır. Gerçekten seçim araştırmaları, bütün bir kamuoyu yoklaması çalışmalarının çok küçük, fakat beyecanlı bir parçasından ibarettir.	1936-Doğru, yanlış payı yüzde 6,8
1938-Doğru, " " " "	2,7
1940-Doğru, " " " "	3,0
1942-Doğru, " " " "	4,4
1944-Doğru, " " " "	1,5
1946-Doğru, " " " "	3,7
1948-Yanlış, " " " "	4,6
1950-Doğru, " " " "	0,7
1952-Doğru, " " " "	4,4
1954-Doğru, " " " "	1,2
1956-Doğru, " " " "	1,7
1958-Doğru, " " " "	0,5
1960-Doğru, " " " "	0,9

görüşmecileri onlara dikkatle hazırlanmış sorular sormaktadır. Kanaat araştırması hiçbir şekilde yalnızca "... konusundaki kanaatiniz nedir?" sorusunu sormaktan veya kimsenin yönünü belirtmeğe çalışmaktan ibaret değildir. Soru-kâğıdında, cevap veren kimsenin konu hakkında ne kadar bilgisi olduğunu anlamak üzere süzgeçli sorular bulunabilir. Bir kimsenin belli bir biçimde düşünmesinin nedenleri de sorulabilir. Sık sık da bir yoğunluk sorusu sorulur: "Bu konuyla ne kadar çok ilgileniyorsunuz?" Bazan bir de cevap verenin hangi çözüm yolunu benimseyeceğini anlamak üzere bağlılık, ya da üyelik soruları sorulur. Yine bazan faaliyet soruları sorularak, cevap veren kimsenin sorulan soruyla ilgili olarak neler yapmış olduğu öğrenilmek istenir.

10.42 Sorulara verilen karşılıklar derlendikten sonra cevaplar inceden ineye hazırlanmış bir süreç izlenerek sayılır ve çözümlenir. Böylece belli bir kamuoyu grubunda, belli bir zaman içinde hakim olan kanaat hakkında, sınırları dikkatle belirtilmiş sonuçlara varılabilir. Kanaat yoklaması süreci içinde pek çok güç sorular ortaya çıkar. Örneğin, aynı kişilere aynı sorular başka görüşmeciler yoluyla sordurulsaydı farklı sonuçlar elde edilir miydi? Edilseydi, arasındaki fark ne kadar olurdu? Bu farkları yapan nedir?²²

²² Bu sorulara cevap olarak bkz.: Herbert Hyman, "Problems in the Collection of Opinion Research Data", *American Journal of Sociology*, January, 1950, s. 362-370.

10.43 Bilimsel kamuoyu araştırmaları otuz yıldan az geçmiş olan yeni bir tektir. Yukarıda belirtilen ve onlardan çok daha karmaşık başka teknik sorunlar karşısında kalınca, toplum bilimci-ler bu araştırma yolunu geliştirdiler. Bugün, kanaatlerin daha doğ-ru bir biçimde ölçülmesini mümkün kılan yöntemler içinde rasgele örnekleme, "belli soru-bağımsız cevap" yoluyla görüşme, açık-uçlu sorular, dolaylı yaklaşım soruları, görüşmelerin özel olarak yetiştirilmesi ve belli bir konunun aynı kesimini bir çok değişik bakış-açısından ele alan birbiriyle ilişkili soru dizilerinin kullanılması gibi yöntemler vardır.

10.44 Kanaat araştırmaları iş-çevreleri, hükümet, işçi kuru-luşları ve başka çıkar grupları tarafından, bir çok önemli kararlara yön göstermek üzere geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bu araştırmaların önemi ve kullanıma alanı yıldan yıla genişlemektedir. Seçim sonuçlarının ön görülmesinde zaman zaman karşılaşılan yanlışlara rağmen, kanaat araştırmalarının kullanıma alanı genişlemeğe devam edecek gibi görünmektedir. Çünkü makul yöntemlerle yapılan kanaat araştırmaları, başka türlü ancak çok yüksek bir maliyetle —referandum gibi— elde edilebilecek olan veya hiç elde edilemeyecek olan temel bilgiler sağlamaktadır.

10.45 Yeni ve daha ileri teknikler geliştirmek ve mevcut ölç-me yöntemlerinden en iyisini kullanmak suretiyle, kamuoyu çözüm-leyicisi, bir yandan insanlar arası haberleşme ve çağdaş toplum ha-yatında hayati önem taşıyan kanaat süreçleri hakkında değerli bil-giler elde ederken, öte yandan pratik istekleri de gittikçe artan bir ölçüde karşılayabilmektedir (21.18-21.19). Bu konuyla ilgili olarak George Gallup şu imkândan söz etmektedir: "Kamuoyu yoklamaları, yalnız özel ayrıcalıklar elde etmeğe çalışan baskı grupları ve azınlıkların taleplerini azaltabilmekle kalmaz; daha önemli olarak, örgütlenmemiş ve gruplaşmamış yurttaş çoğunluğunun iradesini de ortaya koyabilirler"¹⁷.

V. SONUÇ

10.46 Toplu-davranış teriminin bütün toplumsal ilişkileri içine aldığı söylenebilir; fakat sosyolojideki kullanımı daha çok kurumlaşmamış ve bir yapıdan nisbeten yoksun etkileşme anlamındadır.

¹⁷ George Gallup, *A Guide to Public Opinion Polls*, Princeton University Press, 1944, s. 3.

Bu kesimde iki toplu-davranış biçimini —kalabalıklar ve kamuoyu grupları— ve her iki davranış biçiminde de görülen bir haberleşme sürecini —söylenti— görmüş bulunuyoruz. Hem kalabalıklar, hem de kamuoyu grupları kurulu geleneklerden ve belli yollardan hareket ederler. Kalabalığın geleneksel olmayan yani, burada davranış-ların her zamanki kayıtların dışına çıkması ve gittikçe yükselen he-yecan güdülerine göre yön almasıdır. Kamuoyu grubunun geleneksel olmayan yani, bizzat kendisinin çok defa kurulu düzene karşı-çık-mayı ifade eden bir sorun karşısında kalmasıdır. Ancak kamu-oyu grubu kalabalıktan yalnız fiziki kuruluşu bakımından değil, daha önemlisi, sorunları çözmeye bir görüşme süreci kullanması bakı-mından da ayrılır.

10.47 Bu toplu-davranış biçimleri, nitelikleri gereği olarak toplum içindeki günlük kurumsal uygulamaları sınavdan geçirir ve topluma esneklik getirir. Ama bununla çelişmeli olarak, bu esnek-lik de yeni devamlılıklara götüren bir güç olabilir. Ayaklanmadan düzene giden yol, kalabalıklardan kamuoyu gruplarına ve oradan da örgütlenmeye giden düz bir yol değildir. Fakat bu yol her ne kadar düzensiz olabilirse de, örgütlenme konusunu inceleyen bir kimse, in-sanlar arası etkileşmenin dinamiğini görebilir. Bu konu bundan son-raki üç kesimde ele alınacaktır. Bu dinamikler, örgütlenmeyi müm-kün kılan uyuşma gereğini yerine getiren güçlerdir. Bundan sonra gelen üç kesim örgütlenme üzerinedir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

Aşağıdaki şıkların her birindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vere-rek birbirlerinden ayırdediniz:

1. Söylentide çevreye gömme — birleştirme
2. Eylemci kalabalıklar — anlatımcı kalabalıklar
3. Kalabalık — kamuoyu grubu
4. Kütle haberleşmesi — propaganda
5. Kanaat araştırmasında: açık uçlu sorular — kapalı uçlu sorular

B. Söylenti zinciri: sözlü haberleşme üzerine bir uygulama

1. Sınıfı erkek ve kız öğrenciler olmak üzere iki gruba ayırınız. Gruplardan her birinde bir öğrenciyi, "söylenti-zinciri"ndeki ikinci kişiye örneğin aşağıdaki gibi bir mesaj okunak üzere başlatıcı olarak seçiniz. Sonra da me-sajın her iki grupta, bu zincir boyunca, ağız yoluyla iletilmesini sağlayınız. Zincirdeki son kişi aldığı mesajı kaydetsin ve zincir boyunca mesajın ne biçimler aldığına karşılaştırsın.

Örnek Mesajlar (Time, November 1, 1952): "Viyana polisleri kent meclisinden kent parklarına ışıklandırma düzeninin modernleştirilmesini istemiş, bugünkü durumun 'güvenlik bakımından tehlikeli olduğunu ve canlere zarar sağladığını' belirtmiştir. Fakat kent meclisi Viyana Ormanlarının 'ayrılmaz ağaç ve yalınlık adaları' olduğunu ileri sürerek bu isteği reddetmiştir." Veya, yine aynı kaynaktan başka bir mesaj: "Vano (Texas)'da, ruh doktoru John E. Talley insanların niçin oy verdiğini şöyle açıkladı: "İnsanlar kazanacağına inandıkları kimseye oy vermezler; kaybetmesini istedikleri kimseyi yeneceğine inandıkları kişiye oy verirler."

C. Algılama ve haberleşmedeki etkenlerin yorumlanması ve değerlendirilmesi

1. Otobüs resmini (10.9-10.10) yorumlayanlar beyaz öğrenciler yerine zenci öğrenciler olsaydı, ustura el değiştirir miydi? Niçin?
2. Otobüs deneyi erkek üniversite öğrencileri yerine aşağıdaki grupları içine alsaydı "mesaj"ın başına neler gelebilirdi?
  - a. Kız üniversite öğrencileri.
  - b. Bir grup polis.
  - c. Bazı reklam yöneticileri.
  - d. Bazı ilahiyat öğrencileri.

D. Kamuoyundaki eğilimlerin gözden geçirilmesi

1. İlgili duyduğunuz bazı toplumsal, siyasi veya ekonomik sorunlar seçiniz ve türlü ulusal kamuoyu araştırma kurumlarının yayınladığı kamuoyu yoklaması raporlarını inceleyerek kamuoyunun soruna göre değişme gösterip göstermediğini araştırınız. Eğer değişme gösteriyorsa bunun nedenini bulmağa çalışınız.
2. Bir kitap veya filmi, sınıftaki öğrencilerin belli bir sorun karşısındaki tutumları üzerine etkisini ölçmek için, örneğin onların erkek arası ilişkiler veya suçluluk gibi konulardaki kanaatlerini araştırınız; sonra da (örneğin *My Six Convicts*) gibi bir kitabı okumalarından veya (*Homestead Lines*) gibi bir filmi görmelerinden sonra tekrar kanaatlerini tesbit ediniz.
3. Bir grup yetişkin kimseyle, Azizler Yortusu'ndan hemen sonra, "Aldat-Veya-İsyan" geleneği karşısındaki tutumları üzerine görüşme yaptığımız varsayalım. Bu soruya alınan cevaplar şu kategorilere girmiştir: (a) çocukları tehlileden-uzak tutar, vesaire; (b) onlara dilenciliği öğretir, vesaire; (c) küçük çapta bir sartağdan farklı değildir; (d) çocukları tehlikeli durumlar karşısında barakar; (e) fikrim yok. Deneklere hangi yerel örgütlere mensup oldukları da sorulmuştu; çünkü birçok gruplar Azizler Yortusu kutlamalarını şu veya bu yolda değiştirmeye girişmiş bulunuyordu. Okul-Aile Birliği çok yakında Aldat-veya-İsyan oyunlarının muhtemel tehlikelerini ve özellikle masum çocukların gece vakti cinsel sapkınlara, vs. karşısındaki tehlikesini kamuya duyurmağa başlamıştı. Yerel Rotarı ve Kiwanis kulüpleri, daha yalın faaliyetleri ülediği varsayımıyla yıllardan beri Aldat-veya-İsyan geleneğini teşvik etmekteydi. Ticaret odası ve Amerikan Lejyonu'nun yerel şubesi gençler için partiler vermişti.

Bu varsayimsal görüşmelerin sonuçları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

Türü Örgütlerinin Üyelerinin Aldat-veya-İsyan Geleneği Karşısındaki Tutumları

Grup Üyeligi	Tutumlar				
	a	b	c	d	e
Okul-Aile Birliği	2	4	7	49	12
Rotary	18	0	0	3	2
Kiwanis	13	1	1	2	3
Ticaret Odası	5	3	2	3	7
Amerikan Lejyonu	4	2	2	2	5
Başka Gruplar	11	13	1	21	5
Hizir grubu üye olmayanlar	41	19	11	2	26

- a. Bu veriler, grup üyelikleri ile bütün grupları etkileyen, ama değişik biçimde etkileyen, bir kültürel özellik karşısındaki tutumlar arasında ne gibi ilişkiler bulunduğuna anlatmaktadır?
- b. Azizler Yortusu gününe nasıl katıldıklarını gözden geçirilerek, gruplardan herbirinin tutumlarının genellikle yaptığını tahminlerle tutarlı buluyor musunuz?

BİBLİYOGRAFYA

- Albig, William, *Modern Public Opinion*, McGraw-Hill, 1956.
- Allport, G. W., and Postman, L., *The Psychology of Rumor*, Holt, 1947.
- Bartlett, F. C., *Remembering*, Cambridge University Press, 1932.
- Bumer, Herbert, "Collective Behavior," in Park, R. E., (ed.), *An Outline of the Principles of Sociology*, Barnes and Noble, 1939.
- Key, V. O., Jr., *Public Opinion and American Democracy*, Knopf, 1961.
- Lang, Kurt and Gladys, Engel, *Collective Dynamics*, Crowell, 1961.
- LaPiere, Richard T., *Collective Behavior*, McGraw-Hill, 1938.
- Merton, R. K., *Mass Persuasion: The Social Psychology of a War Bond Drive*, Harper, 1946.
- Sneiber, Neil J., *Theory of Collective Behavior*, Free Press, 1962.
- Turner, Ralph H., Killian, Lewis M., *Collective Behavior*, Prentice-Hall, 1957.

BÖLÜM IV

TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME: EYLEMLERLE KURALLARIN BÜTÜNLEŞMESİ

Bu bölümdeki 11 ve 13. kesimler, William R. Catton Jr. tarafından yazılmıştır. Kendisi 12. kesimi de gözden geçirmiştir.

- I. GÖNÜLLÜ DERNEKLERİN NİTELİĞİ VE TÜRLERİ
  - A. Tanım
  - B. Derneklerin Kuruluşundaki Etkenler
  - C. Derneklerin Büyümesi ve Çoğalması
  - D. Görevlerde Değişme
  - E. Benzer Grupların Federasyonu
- II. ÜYELİKLE BİRLİKTE GİDEN ETKENLER
  - A. Üyelerin Özellikleri
  - B. Toplumsal Doku
- III. TOPLUMSAL HAREKETLER
  - A. Tanım
  - B. Katılma Güdüsü
  - C. Mevcut Hareketlerin Değişmesi
- IV. SONUÇ

GÖNÜLLÜ DERNEKLER VE TOPLUMSAL HAREKETLER

I. GÖNÜLLÜ DERNEKLERİN NİTELİĞİ VE TÜRLERİ

11.1 1876 yılının ilk günü Massachusetts Institute of Technology'de bir fizik profesörü şu mesajı taşıyan bir düzine kart postalamıştı: "Sayın Bay: Siz ve arkadaşlarınız, dağcılıkla ilgilenenlerin 8 Ocak Cumartesi günü saat 15.00'de Institute of Technology'de yapacakları toplantıya davetlisiniz. Saygılar. E. C. Pickering." O ay içinde bu grubu örgütlendirmek için üç ön-toplantı yapılmıştı. 9 Şubat 1876'da Appalachian Mountain Club (Apalaş Dağ Kulübü) ilk resmi toplantısını yaptı ve Profesör Pickering başkan seçildi¹.

A. Tanım

11.2 Bu kulüp, sosyologların gönüllü dernek dedikleri şeyin bir örneğidir. Gönüllü dernek, aşağı-yukarı resmen örgütlenmiş olan ve üyelerin kendi dilekeleriyle katıldığı, nisbeten sürekli bir topluluktur. Bu türü toplumsal birimleri inceleyenlerden birine göre,

Baş-zaman, eğitim, yardımlaşma, siyaset, korunma ve toplum alanlarındaki faaliyetlerimizin büyük bir kısmı bugün aile veya tek başına birey tarafından değil, toplumsal kulüpler, iş-adamları örgütleri, işçi sendikaları, atletizm kulüpleri, bilimsel dernekler ve başka birçok tür örgütlere katılma yoluyla karşılanmaktadır. Belki de kulüp ve derneklerin toplumumuzun ekonomi-dışı hayatındaki yerinin, korporasyonların ekonomik hayatındaki yerine benzemekte olduğu söylenebilir².

¹ "Proceedings of the Club," *Appalachia*, June, 1876, s. 58.

² Herbert Goldhamer, "Voluntary Associations in the United States," Paul K. Hatt and Albert J. Reiss, Jr. (derl.), *Cities and Society: The Revised Reader in Urban Sociology*, Free Press, 1967, s. 592.

B. Derneklerin kuruluşundaki etkenler

11.3 Apalaş Dağ Kulübü gibi bir grup kurma düşüncesi, birçok bireyde doğmuştu. Profesör Pickering daha sonra, bu derneğin kurulmasını arkadaşlarından birine ilk olarak önerdiğinde, bu arkadaşın "böyle bir dernek kurmayı yıllardan beri düşünmekte olduğuna" gördüğünü yazmıştır. Prof. Pickering'in adını New Hampshire'in 5798 ayak yüksekliğindeki Adams Dağının tepesinde bulunan listede gördükten sonra kendisiyle tanışan başka biri de, bu kulübün kurulmakta olduğunu duyduğunda, Profesöre bir mektup yazıp böyle bir kulüp kurmayı önermek üzereydi⁸. Görüldüğü gibi bu gönüllü derneğin ortaya çıkması, ilgilerinin benzerliğini türlü yollarla farkedilen benzer düşüncede birçok New England'lı kişinin bulunması sayesinde olmuştur.

11.4 Başka birçok gönüllü derneğin kurulması da böyle olmuştur. Bununla birlikte böyle örgütlerin kurulabilmesi için düşünce-benzerliğinin yüzde yüze varması zorunlu değildir. Apalaş Dağ Kulübü'nün kurucuları arasında, başlangıçta kulübün amaçları konusunda bazı anlaşmazlıklar vardı. "Bazıları bir Coğrafyacılık Derneği kurmak istiyor ve faaliyetimizin esas olarak bilimsel olmasını, yürüyüşlerin ve keşiflerin ise ikinci planda kalmasını savunuyorlardı. Öbürleri ise bir Dağ Keşifleri Derneği arzuluyorlar ve dağ yürüyüşleri ve gezilerinin derneğin başta gelen faaliyeti olmasını istiyorlardı". Bu ilgilerden herhangi birini bir örgüt aracılığıyla ifade etme düşüncesi de yalnızca bu insanların bulduğu bir düşünce değildi. Özel çıkarılara hizmet etmek üzere gönüllü dernekler kurulması, bir kültürel kural olarak çoktan yerleşmiş bir uygulamaydı.

11.5 Çok yakın bir başka yerde (= Maine'de), Portland Beyaz Dağ Kulübü kurulmuş bulunuyordu ve dünya dağcılık derneğinin İngiltere'de kuruluşundan bu yana yirmi yıl geçmişti. 1 Şubat 1857'de Worcestershire'lı William Mathews, Peder Fenton John Antony Hort adında bir arkadaşına mektupla, üyeleri her yıl bir defa Londra'da biraraya gelen ve dağcılık konusundaki bilgilerini birbirlerine ileten bir kulüp kurmayı önermişti⁹. Sonunda aynı yıl

⁸ Edward Pickering, "The Annual Address of the President," *Appalachia*, March 1877, s. 63.

⁹ *Ibid.*, s. 64.

¹⁰ Arnold Lunn, *A Century of Mountaineering*, Allen and Unwin, 1937, s. 41-42.

ın Aralık ayında Alpçilik Kulübü kurulmuş ve Şubat 1858'de bir düzine kadar kişinin katıldığı ilk yemekli toplantısını yapmıştı. Kulübün ilk beş yılı içinde üye olan 281 kişinin 80'i hukukçu, 34'ü din adamı, 15'i üniversite hocası, 7'si de okul müdürüydü ve üyeler arasında daha birçok bilgin, yazar, sanatçı, mühendis, tüccar, banker, devlet memuru, cerrah, subay, vs. vardı. Üyelerin çok büyük kısmı orta veya yukarı sınıftan kimselerdi. Daha sonra göreceğimiz gibi birçok ülkede gönüllü dernek üyelerinin özelliği orta ve yukarı sınıftan gelmeleridir. İsviçre Alplerini ve başka dağlık bölgeleri keşfetmek hususunda ortaklaşa ilgileri olan bu insanların bu kulüpte bir araya gelmesini, toplumsal mevkilerinin uyumlu olması da kolaylaştırmıştır.

C. Derneklerin büyümesi ve çoğalması

11.6 Yarıyı yüzyıl sonra Alpçilik Kulübü, Kanada Alpçilik Kulübü başkalarına şeref üyeliği verdiğinde, dünyanın türlü yerlerinde 168 dağcılık kulübü kurulmuş bulunuyordu¹⁰. Avrupa'dakiler arasında Oxford Dağcılık Kulübü, Akademischer Club Bern ve Groupe de Haute Montagne de vardı¹¹. Zamanla Kuzey Afrikada, Hindistan'da, Yeni Zelanda'da, Japonya'da ve Güney Afrika'da dağcılık kulüpleri kuruldu¹². Bu kulüplerin bir çoğu dergiler yayınladılar. Bunların ilki olan *The Alpine Journal*, ilk dağcılık kulübü olan İngiltere'deki Alpine Club tarafından çıkarıldı¹³. 1892'de California'da Sierra Club kurulmuş ve bir yıl sonra, yani New England'daki *Appalachia*'nın ilk sayısının çıkışından 16 yıl sonra, Sierra Club Bulletin'i yayınlamıştır¹⁴. Kulüplerin böylece çoğalması, onlara yol açan temel ilginin yaygın olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilginin açıklanmasında yerel değişiklikler görülmüştür.

11.7 1894 yılında, yaz ortasında bir gün, 155 erkek ve 38 kadın Oregon'un en yüksek tepesi olan Mount Hood tepesine tırmandılar ve orada Mazamas'ı örgütlediler. Bu örgüt, üye olmak isteyenlerde dağ-

¹⁰ *Ibid.*, s. 43-44.

¹¹ Elizabeth Parker, "Report of the Secretary," *Canadian Alpine Journal*, cilt 1, No. 2, 1905, s. 322.

¹² Lunn, *op. cit.*, s. 5.

¹³ Allen H. Bent, "The Mountaineering Club of America," *Appalachia*, December, 1916, s. 6.

¹⁴ Lunn, *op. cit.*, s. 237.

¹⁵ Bent, *op. cit.*, s. 9.

elik deneyimi geçirmiş olma şartını arayan ilk Amerikan dağcılık kulübüydü¹². Türlü kulüplerin içinde doğdukları özel durumlar ve üye olacaklarda aradıkları ölçüler farklı olmakla birlikte, bazı uygulamaların bu kulüplerin hepsinde aşağı-yukarı tek-biçim olduğu görülmüştür. Bunlar yazılı bir tüzük, düzenli aralıklarla toplanma, bir dergi yayınlama (coğrafi, jeolojik, botanik ve başka konularla ilgili az-çok bilimsel yazılar, bireysel üyelerin veya dağ partilerinin hikâyeleri ve kulüp işlerinin durumu hakkında açıklamalar yayınlamak amacıyla), doğal kaynakların korunması ve daha başka istenen konularda yasama tedbirleri alınmasını sağlamak üzere kanun koyucular nezdinde faaliyette bulunma ve dağ evleri yaptırma veya başka dinlenme kolaylıkları sağlama gibi uygulamalardır.

11.8 1907'de Mazamas'ın bir şubesi olarak kurulan Seattle Dağcılar Kulübü tüzüğünde şöyle denmekteydi:

Bu örgütün hedefi, Pasifik Kuzey Batısının dağlarını, ormanlarını ve akarsularını keşfetmek ve bu bölgenin tarih ve geleneklerini sürekli bir biçim altında tutmaktır; koruyucu yasal ve başka türlü tedbirlerle Amerika'nın Kuzeybatı kıyısına doğal güzelliğini korumak ve bu amaçları yerine getirmek üzere bu bölgelere düzenli aralıklarla geziler yapmaktır. Sen olarak ve hepimizden daha önemlisi, Batı'da açık hava hayatını sevenler arasında iyi arkadaşlık ve dostluk ruhunu teşvik etmek ve geliştirmektir.

Kanada Alpeçlik Kulübünün tüzüğü de, Apalaş Dağ Kulübünün tüzüğü gibi, biraz daha biçimsel terimlerle benzer hedefler tesbit etmiştir¹³.

11.9 Hernekadar bu tüzükler genellikle ikincil grup faaliyetlerine ağırlık veren hedefleri önermekte iseler de, böyle gönüllü derneklerde fiilen görülen davranışların çoğu, bu grupların birincil grup özellikleri kazanma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuştur. Resmen belirtilmiş olsun veya olmasın, insanlar arasındaki basit arkadaşlıkların bu grupların başlıca görevlerinden biri olduğu görülmektedir. Tüzüklerinde özel olarak belirtilmemiş olmakla birlikte, bir kump ateşi etrafında grup halinde şarkı söylemek, dağcılık kulüplerinde oldukça sık görülen bir faaliyettir. Bu faaliyetin kolaylıkla bir birincil grup havası yarattığı, aşağıdaki çok bilinen şarkının sözlerinden de anlaşılmaktadır. Bu şarkı, daha başkaları gibi, Seattle

¹² *Ibid.*, s. 10.

¹³ "Constitution and By-Laws," *The Mountaineer*, March, 1907, s. 25.

¹⁴ "Constitution," *Canadian Alpine Journal*, cilt 1, No. 1, 1907, s. 175; "Constitution," *Appalachia*, June, 1876, s. 3.

Dağcılarının verdiği turmanma kurslarına katılan beş arkadaş tarafından, dağa gidiş-dönüşlerde ve kamp ateşi etrafında, gönülden söyleniyordu:

Bırak sana sevgilim diyeyim,
Senin dinamik bağını seviyorum.
Pislikde kulağıma:
Şu zirveye ulaşacağım bugün.
Saatler akıp geçerken
İpti yerde süründürme.
Bırak sana sevgilim diyeyim,
Senin dinamik bağını seviyorum.

D. Görevlerde Değişme

10.10 Şüphesiz gönüllü dernekler, giderici (= yalnızca kendi zevkleri için giriştikleri) faaliyetlerle, yardımcı (= daha yüksek bir amaca ulaşmak üzere giriştikleri) faaliyetlerinin oranına göre birbirlerinden ayrılırlar¹⁴. Buna göre, çözümleyici açıdan, birbirinden farklı üç gönüllü dernek tipinden söz edebiliriz. Bazıları esas olarak yardımcı, bazıları ise giderici derneklerdir. Üçüncü tip ise "karma" durumları gösterir. Böyle tiplerin tasvir edilmesi, bizi gönüllü derneklerin önemli yanlarına karşı duyarlı yaptığı ölçüde yararlıdır. Ancak uygulamada böyle bir sınıflandırma şemasını kullanmak güçtür; çünkü, örgütlerin pek çoğunun karma sınıfa konması gerekecektir. Gerçekten hemen bütün gönüllü derneklerin şu veya bu zamanda hem yardımcı, hem de giderici davranışlarda bulunduğu söylenebilir.

11.11 Herhangi bir gönüllü derneğin üyeleri arasında da bu bakımdan farklar vardı. Bunların bir kısmı, ulaşmak istedikleri amaçları elde etmede bir araç olarak gördükleri için bu derneğe katılır ve orada kalırlar. Öbürlerinin katılması da hemen tamamen üye arkadaşlarıyla birarada bulunmaktan veya hoşlandıkları bir şeyi yapmaktan duydukları kişisel tatminlere dayalıdır. Daha başkaları da, bu iki türlü güdülerin değişen oranlardaki karşını sonunda üye olmakta ve kalmaktadırlar.

11.12 Bu önerilerin, örnek olarak alınan Apalaş Dağ Kulübü bakımından da geçerli olduğu açıkça görülmektedir. Yıldan yıla ku-

¹⁴ Carolee Thompson ve daha dört çığm dağcı, *Windy Words and Preposterous Parodies for Mountaineering Morons*, University of Washington Library, Thomas Arthur Jessett Collection, 1952.

¹⁵ Wayne Gordon and Nicholas Babchuk, "A Typology of Voluntary Associations", *American Sociological Review*, February, 1969, s. 22-29.

lup üyeleri, hem aylık toplantılarda, hem de New England'daki (bazan da daha uzaklardaki) dağılık çalışmalarını sırasında aralarında arkadaşlıklar kurmuştur. Aylık toplantılardaki programların bir çoğu, öğretici olduğu kadar eğlendirici de olmuş, gezi ve dağılık çalışmalarını anlatan projeksiyonlu konuşmalar yapılmıştır. Ancak böyle giderici çalışmaların yanı sıra, çok değişik yardımcı çalışmalar da yapılmıştır. Kulüp dergisinde bilimsel makalelerin yayınlanmasından başka, doğal kaynakları koruma yönündeki bazı politikaları destekleyici çalışmalar yapılmış, doğal güzelliklerin ve açık-hava hayatı kaynaklarının korunması amacıyla bazı yasama tedbirlerinin alınmasına çalışılmıştır. Örneğin, 1913 yılında başkan Woodrow Wilson, San Francisco kentine Yosemite Ulusal Parkındaki Hetch Hetchy Vadisinde bir enerji ve sulama barajı kurma imkânı veren bir kanunu imzalamış, Apalaş Dağ Kulübü (Sierra Kulübü ile birlikte) ise söz konusu ulusal park alanının böylece istilâ edilmesine şiddetle karşı koymuştur (15.42-15.43)¹¹. 1920'de Yellowstone Ulusal Parkı'nda sulama ve sel denetimi amaçlarıyla barajlar yapılması için Kongre'den müsaade almak üzere birçok girişimlerde bulunulmuştur. Apalaş Dağ Kulübünün de aralarında bulunduğu bir çok örgütün bu girişimlere karşı yaptığı muhalefet başarılı olmuştur¹².

11.13 Gönüllü dernekler yardımcı faaliyetlerde bulunurlarken çok defa başka gönüllü derneklerle etkileşime içine girerler. Bundan başka, böyle bir özel grubun çok defa birçok amacı veya birçok varlık nedeni bulunduğu için —yani, üyelerinin birden çok çıkarım temsil ettiği için—, son derece değişik gönüllü derneklerin aynı "işe" girişmesi mümkündür. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Park Düzeninin geliştirilmesi ve korunmasında su veya bu zamanda etkin bir rol oynayan aşağıdaki örgütler listesine bakınız —bu liste tam da değildir—:

Amerikan Bilimsel Geliştirme Derneği	Apalaş Dağ Kulübü
Amerikan Müzeler Derneği	Florida Topraklarının Eriyi Kullanma Derneği
Amerikan Otomobil Derneği	Boone ve Crockett Kulübü
Amerikan Yabani Sağlık Derneği	Amerikan Kamp Ateşi Kulübü
Amerikan Yurttaşlık Derneği	Colorado Cliff Saktinleri Derneği
Amerikan Ormancilık Derneği	Colorado Dağılık Kulübü
Amerikan Avcılık Koruma Derneği	Üst-Batı Gezginler Derneği
Amerikan Kuşçuluk Birliği	

¹¹ John Lee, *Our National Park Policy: Critical History*, John Hopkins Press, 1963, s. 85-90.

¹² *Ibid.*, s. 307-317.

New York Zooloji Derneği	Parktan-parka Karayolu Ulusal Derneği
San Joaquin Vadisi Ticaret Derneği	Ulusal Parklar Derneği
Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu	Ulusal Parklar Karayolu Derneği
Amerikan Coğrafya Derneği	Doğal Paridar Derneği
Amerikan Jeoloji Derneği	New England Tarihi Soy-bilimi Derneği
Isnak Walton Birliği	Sierra Kulübü
Ulusal Bilimler Akademisi	Wakefield Anıt Derneği
Andabon Dernekleri Ulusal Birliği	Rodwoods'u-koruyalım Derneği
Tarihi Kalıntılar ve Yapılar Ulusal Konseyi	Doğa Derneği ¹³
Ulusal Coğrafya Derneği	
Ulusal Hayat Koruma Derneği	

Bu derneklerin birçoğu dağılık kulüpleri ya da başka türden açık-hava kulüpleridir; fakat Amerikan Devriminin Kızıları, Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu ve San Joaquin Vadisi Ticaret Derneği böyle değildir. Bu üçü birbirinden ve Buzul Doğal Tarihi Derneği veya Omurgalı-Fosiller Bilimi Derneği gibi örgütlerden farklıdır.

E. Benzer grupların federasyonu

11.14 Yukarıda yazılı dernekler şüphesiz ancak kısmen çakışan amaçlar izlemektedirler. Başka konularda birbirlerine karşıt bile olabilirler. Nasıl bir çok kimse ortak çıkarları bulunduğunu ve bunların bir örgüt yoluyla gerçekleştirilebileceğini farkettiği zaman bir gönüllü dernek ortaya çıkarsa, bazı amaçları ortak olan bir çok dernek de söz konusu amaçlara ulaşmak için çabalarını biraraya getirmek üzere daha yukarı örgütsel üst-yapılar kurabilirler. Yani bir dernekler derneği kurabilirler. Yukarıda anılan Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu, adından da anlaşıldığı gibi, böyle bir örgütler arası örgüttür. Bunun gibi beş ayrı Batı eyaletinde 36 kadar değişik kulüp, çabalarının bir kısmını Açık-hava Kulüpleri Batı Federasyonu aracılığı ile eşgütlemektedirler.

II. ÜYELİKLE BİRLİKTE GİDEN ETKENLER

A. Üyelerin özellikleri

11.15 Bir çok incelemeler, dünyanın türlü yerlerindeki gönüllü dernekler üyeleri hakkında veri sağlamışlardır. Bu incelemelerin bul-

¹³ *Ibid.* ve Robert Shankland, Steve Mather of the National Parks, Knopf, 1951'den derlenmiştir.

gularının hepsi tamamen karşılaştırılabilir veriler değildir; çünkü farklı türden örgütlerle ilgilidir. Örneğin A.B.D.'deki bazı incelemelerde kilise ve sendika üyelikleri gönüllü dernek üyeleri arasında sayılmış, başka bazı incelemelerde ise bunlar, kilise veya sendika üyeliğinin ancak yarı gönüllü olabileceği düşüncesiyle, dışarda tutulmuşlardır. İncelemeye alınan nüfus gruplarının türleri de bir incelemeden ötekine değişmiştir. Genel nüfusun ulusal düzeyde alınmış bir örneği üzerinde nisbeten az inceleme yapılmıştır; incelemelerin pek çoğu belli topluluklar üzerinde odaklaşmıştır. Bunların bazıları kent sakinlerini, bir kısmı ise banliyö sakinlerini incelemiştir. İncelemeler arasında uluslararası karşılaştırmalar yapmak da güçtür. Ancak bu farklılıklara rağmen, değişik incelemeler bir araya getirildiğinde oldukça tutarlı bir görünüş ortaya çıkmaktadır.

11.16 Gönüllü derneklere üye olma ve bu derneklere çalışma hemen her yaşta görülebilir; ancak en çok 40-50 yaşlarında toplama eğilimi göstermektedir. Gençler ile yaşlılar böyle örgütlerde gerçek oranları ölçüsünde temsil edilmemektedir²¹.

11.17 Gönüllü derneklere üyelik eğitimle de yakından ilgilidir. Çizelge 14, bir kimsenin eğitim düzeyi ne kadar yüksek ise onun gönüllü derneklere üye olması olasılığının da o ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle birden çok derneğe üye olma, eğitime sıkı sıkıya bağlıdır. Değişik eğitim basamaklarını, üye olunan derneklerin niteliğine göre karşılaştıracak olursak, eğitimin bu bakımdan da bir farklılık doğurduğunu görürüz. Örneğin çizelge 15, A.B.D.'de yurttaşlık ve yardım kulüplerine üye olanların üniversite mezunları arasında yalnız ilkökul bitirenler arasında görülenden üç kat fazla olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu iki eğitim grubu arasındaki farklılıklar, emeklilik örgütleriyle tanışma ve boş-zaman kulüplerine üye olma bakımından çok daha küçük orandadır.

11.18 Gönüllü dernek üyeliği erkekler arasında, kadınlar arasında olduğundan biraz daha yaygındır. Örneğin Amerika'da yapı-

²¹ Mary Jean Cornish, "Participation in Voluntary Associations," *Voluntary Health Association and Disease: Some Public Views (Part III)*, Bureau of Applied Social Research, Columbia University, 1960; Ronald Freedman and Morris Axelrod, "Who Belongs to What in a Great Metropolis," *Adult Leadership*, November, 1952, s. 6-9; Basil G. Zimmer, "Participation of Migrants in Urban Structures," *American Sociological Review*, April, 1953, s. 215-224.

Çizelge 14. Eğitim düzeyine göre gönüllü dernek üyeliği

	İlkokuldan ayrılmış	İlkokulu tamamlamış	Liseden ayrılmış	Liseyi tamamlamış	Üniversiteden ayrılmış	Üniversiteyi tamamlamış
	%	%	%	%	%	%
Hiç bir derneğe üye değil	83	73	67	57	46	39
Bir derneğe üye	12	17	30	23	34	25
İki veya daha çok derneğe üye	5	10	13	20	30	36
Yüzdeler toplamı	100	100	100	100	100	100
Toplam sayı	748	522	495	610	232	170

Kaynak: National Opinion Research Center verileri; Murray Haucknecht, *The Joiners*, Doubleday Press, 1962, s. 24'den alınarak uyarlanmıştır.

muş olan bir inceleme, örnekteki bekâr erkeklerin yüzde 66'sının, bekâr kadınların ise yüzde 51'inin böyle derneklere üye olduğunu ortaya koymuştur. Evli, fakat 18 yaşından küçük çocuğu olmayanlar içinde ise erkeklerin yüzde 74'ü, kadınların da yüzde 53'ü gönüllü dernek üyesi idi. Evli ve 18 yaşından küçük çocuğu olanlarda ise erkeklerin yüzde 82'si, kadınların da yüzde 56'sı gönüllü dernek üyesi olduğu görülmüştür²². Bu dağılım biçimi yalnız A.B.D.'nde görülen bir husus değildir. Başka bir inceleme, Almanya'daki yetişkin nüfus içinde erkeklerin % 73'ünün, kadınların ise yalnızca % 37'sinin gönüllü derneklere üye olduğunu göstermiştir²³. Şüphesiz yalnız bir cinse ait gönüllü dernekler de vardır: örneğin Amerikan Devriminin Kızları veya Kadın Seçmenler Birliği gibi.

11.19 Her iki cinse açık olan derneklere erkekler kadınlardan daha yüksek bir oranla görev almaktadırlar. Üyelik oranları ve görev-alma oranları bakımından cinsler arasında görülen farklar bir topluluktan ötekine ve bir toplumsal sınıftan ötekine değişimler gösterir. Kadınların görev alması, en-az etkili olan örgütlerde en yüksek orandadır. Genel olarak faaliyet bakımından kadınlar, daha çok

²² Charles R. Wright and Herbert H. Hyman, "Voluntary Association Membership," *American Sociological Review*, June, 1958, s. 284-294.

²³ Erich Reigrotzki, *Soziale Verflechtungen in den Bundesrepublik*, Tübingen: Mohr-Subeck, 1956, s. 169; aynı: Nels Anderson, *Work and Leisure*, Free Press, 1961, s. 222.

Çizelge 15. Değişik gönüllü derneklere üye olan üç eğitim düzeyindeki kişilerin yüzdeleri

	İlköğüt	Lise	Üniversite
	%	%	%
Askeri ve sivil savaş sakatları dernekleri	14	16	11
Yurttaşlık yardımlaşma dernekleri	16	39	51
Siyasal dernekler ve bası grubu dernekleri	3	4	7
Mason Locaları	28	39	28
Kilise ve dinsel dernekler	28	26	21
İktisadi ve mesleki dernekler	12	6	12
Kültürel ve eğitsel dernekler	3	2	7
Toplumsal ve boş-zaman dernekleri	15	18	17
Toplam sayı	298	426	329

Not: Sütun toplamı 100'ü aşmaktadır, çünkü bazı kişiler birden çok derneğe üyedirler.

Kaynak: National Opinion Research Center verileri; Murray Haushnecht, *The Joiners*, Bedminster Press, 1962, s. 90'dan alınarak uyarlanmıştır.

kiliselere bağlı veya kiliselerce desteklenen derneklere faal rol almaktadırlar. Cinsiyeti ne olursa olsun, Amerika'da gönüllü dernek üyeleri, mensup oldukları örgütlerde toplantılara katılma, görev alma ve başka kullip çalışmalarına katılma bakımlarından faal olmama eğilimi göstermektedirler. Çizelge 16'da, üye olma bakımından cins-

Çizelge 16. Yaşa ve cinsiyete göre gönüllü dernek üyeliği

	20-29		30-39		40-49		50-59		60 ve daha yukarı	
	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %
Hiç bir dernek üyesi olmayanlar	53	55	39	43	44	40	45	38	49	39
Bir derneğe üye olanlar	24	32	28	30	34	33	28	30	22	29
İki veya daha çok derneğe üye olanlar	23	13	33	27	22	27	27	32	19	32
Toplam yüzde	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Toplam sayı	162	231	241	251	194	210	176	119	204	167

Kaynak: American Institute of Public Opinion'ın verileri. Murray Haushnecht, *The Joiners*, Bedminster Press, 1962, s. 41'den alınarak uyarlanmıştır.

ler arasındaki farklılıkların bir ölçüde yaşa bağlı olduğu görülmektedir.

11.20 Üyelik ve faal katılma, doğrudan doğruya toplumsal-ekonomik statüye bağlı olarak değişmektedir. Bir insanın topluluğun tabakalaşma düzeni içindeki mevkii yüksek olduğu ölçüde, bir veya daha çok gönüllü derneğe üye olması olasılığı da yüksektir. Örneğin, İngiltere'de yapılan bir incelemede yukarı sınıfa mensup yetişkinlerin yüzde 68'inin, orta sınıftakilerin yüzde 57'sinin ve işçi sınıftakilerin de yüzde 40'ının gönüllü derneklere üye olduğu görülmüştür. Üç veya daha çok derneğe üye olanların oranı ise yukarı sınıftan gelenler arasında yüzde 25, orta sınıftan gelenler arasında yüzde 12, işçi sınıfından gelenler arasında ise yüzde 4'tür²¹. İskandinav ülkelerinde yapılmış bir çok incelemelele Mexico'da yapılmış bir inceleme de, dernek üyelerinin yukarı toplumsal sınıflarda daha çok olduğu yolundaki genellemeyi desteklemektedir²².

11.21 Genellikle azınlık-grup mensubu olan kişiler, çoğunluk grubu mensuplarından daha az bir oranda gönüllü derneklere üye olmaktadır. Bunun başlıca bir istisnası, özel olarak azınlık çıkarlarını korumak veya geliştirmek amacıyla kurulmuş olan gönüllü derneklerdir. Irksal, etnik, ya da dinsel kimlik bir örgüt kurmağa temel olabilir. (Bunun örnekleri arasında: Renkilerin Gelişmesi İçin Ulusal Dernek, Amerikan Yahudileri Komitesi, Japon Asıllı Amerikan Vatandaşları Birliği sayılabilir.) Bu çıkarların yalnız azınlıklara özgü olmayan başka çıkarlarla birleştirilmesi de, öbür (= azınlıklara ait olmayan) gönüllü derneklere aşağı yukarı paralel bir azınlık derneğinin kurulması sonucunu verebilir. (Bunun bir örneği Amerikan Katolik Sosyoloji Derneği'dir; bir başkası da Yahudi Savaş Sakatları Derneği'dir.)

11.22 Görüldüğü gibi, hernekadar A.B.D.'de gönüllü dernek üyeliği Katolikler veya Zencilerden daha çok beyaz Protestanların bir özelliği ise de, bir çok incelemeler gönüllü dernek üyeliğinin Ya-

²¹ T. Causer and J. S. Downham, *The Communication of Ideas*, 1954, s. 64-66.

²² Hans L. Zetterberg, "National Pastime: Pursuit of Power," *Industrial International* 1960-61, Stockholm, 1960, s. 105-107, 156-168; S. Rokkan, "Electoral Activity, Party Membership and Organizational Influence," *Acta Sociologica*, cilt 4, 1969, s. 25-37; Floyd Dotson, "A Note on Participation in Voluntary Association in a Mexican City," *American Sociological Review*, August, 1963, s. 380-386.

hurdiler arasında en az çoğunluk arasındaki kadar sık olduğunu göstermektedir²¹.

11.23 Gönüllü dernek üyeliği ile birlikte giden daha az befirgin ve daha çok ilginç başka bir çok değişken de vardır. Bir kimse- nin mensup olduğu gönüllü dernek sayısının ve onun bu dernekler içindeki faaliyet düzeyinin, bir "meslek" teşkil ettiği söylenebilecek bir dizi işten düzenli olarak geçme derecesiyle ilişkili bulunduğu görülmüştür. Darmadağın bir iş hayatının da (= birbirleriyle ilişkisi olmayan işler arasında dolaşma) topluluk hayatından çekilme ile birlikte gittiği görülmüştür. Okul, kilise ve yardımlaşma derneklerini desteklemelerinden de anlaşıldığı üzere, düzenli meslek sahiplerinin toplulukla bağları daha güçlüdür²².

11.24 Kamu işlerine ilgi gösterme derecesi, genellikle, gönüllü dernek üyeleri arasında üye olmayanlar arasında görülenden daha yüksektir. Denver'de yapılan bir incelemede gönüllü derneklere mensup olan deneklerin yüzde 84'ü A.B.D. başkanlık seçimleriyle "çok" ilgilendiklerini söylemiş, dernek üyesi olmayanların ise yüzde 73'ü bu cevabı vermiştir. Dernek üyesi olanların yüzde 50'si Denver kent planlaması çalışmalarıyla "çok" ilgilendiklerini söylemiş, üye olmayanların ise yüzde 31'i bu cevabı vermiştir. Yine dernek üyelerinin yüzde 35'i Denver'deki zencilerin durumuyla "çok" ilgilendiklerini söylerken, üye olmayanların yüzde 23'ü bunu söylemiştir²³.

11.25 Gönüllü dernek üyeliği ile daha başka konulara karşı gösterilen ilgi derecesi arasında da ilişki bulunduğu görülmektedir. Çizelge 17'de böyle derneklere üye olanların, kitap okumaya (değişik konularda) üye olmayanlardan daha çok zaman harcadıkları görülebilmektedir. Eğitim düzeyini sabit tuttuğumuz zaman bile bu ilişki kendisini göstermektedir.

B. Toplumsal doku

11.26 Yeni incelemelere göre gönüllü derneklere üye olan Amerikalıların yüzdesi genel olarak düşünüldüğünden önemli ölçü-

²¹ Wright and Hyman, *op. cit.*; Wendell Bell and Maryanne T. Force, "Religious Preference, Familism, and the Class Structure," *Midwest Sociologist*, May, 1967, s. 79-86.

²² Harold L. Wilensky, "Orderly Careers and Social Participation: The Impact of Work History on Social Integration in the Middle Mass," *American Sociological Review*, August, 1961, s. 535-539.

²³ Wright and Hyman, *op. cit.*

Çizelge 17. Eğitim düzeyi sabit tutulduğunda, gönüllü dernek üyesi olup olmayaya göre kitap okumaya harcanan zamandaki değişimler

Kitap Okumaya Harcanan Zaman	İlkokul Üye		Lise Üye		Üniversite Üye	
	olmayan	olan	olmayan	olan	olmayan	olan
	%	%	%	%	%	%
Bir	73	58	52	44	30	21
Haftada 1-5 saat	21	27	28	40	40	49
Haftada 6 saat veya daha çok	6	15	10	16	30	30
Toplam yüzde	100	100	100	100	100	100
Toplam sayı	651	187	567	423	172	223

Kaynak: National Opinion Research Center verileri; Murray Hausknecht, *The Joiners*, Bedminster Press, 1962, s. 104'den alınarak uyarlanmıştır.

de daha düşüktür. Öyle görünüyor ki Amerikalıların çoğunluğu, çok sayıda önemli gönüllü derneklere üye değildirler. Üye olanlar arasında da dernek faaliyetlerine etkin bir katılma yaygın değildir. Yine de A.B.D.'deki hayatı anlatan yazarlar uzun süre Amerikalıları esas olarak "katılan" insanlar olarak tanıtmışlardır²⁴. Niçin? Nedenlerden biri, ondokuzuncu yüzyıl Avrupalı gözlemcilerin, Amerika'da yukarı ve orta sınıf halk arasında gönüllü dernek üyelerinin Avrupadakinden daha çok olduğunu görmeleri olabilir. Bu tasarımı doğuran başka bir etken de şu varsayım olmuş olabilir: ülke gittikçe daha çok kentleştiğine göre, gönüllü dernek üyelerinin de gittikçe daha yaygın olması kaçınılmaz bir şeydir.

11.27 Şüphesiz Amerikan halkı bir çok kökten gelmiştir ve derin bir kültürel benzeşme olmasına rağmen, Amerikan ulusu hâlâ bazı bakımlardan değişik kültürlerle sahip gruplardan meydana gelmektedir. "Bir topluluğun üyeleri ne kadar farklılaşmış ise o ölçüde çok dernek kurma eğilimi gösterirler" denilmektedir²⁵. Kentler küçük topluluklardan daha çoklu bir yapıya sahip oldukları ölçüde, bu varsayım, gönüllü dernek üyeliğinin kent yerlerinde o ölçüde çok olacağı ve kentleşme ilerledikçe bütün ülkede gönüllü dernek üyeliğinin artacağı anlamına gelir. Gönüllü derneklerin büyük kentlerde daha çok gelişeceğini beklemek için başka bir gerekçe de, küçük bir kasabada insanların ortak çıkarlarını kolaylıkla farkedebildikleri var-

²⁴ Murray Hausknecht, *The Joiners*, Bedminster Press, 1962, s. 9.

²⁵ Goldhamer, *op. cit.*, s. 392.

da bulundu¹¹. (Derneğin ismi sonradan kısaltılarak Amerikan Astronomi Derneği yapılmıştır.) 1906 da bu derneğin başkanı oldu. Aynı zamanda Amerikan Bilimi Geliştirme Derneği, Kraliyet Astronomi Derneği, Ulusal Bilimler Akademisi, Amerikan Bilimler ve Sanatlar Akademisi ve daha başka derneklerin de üyesiydi. Üyeleri esas olarak amatör yıldız-seyircileri olan Amerikan Değişen Yıldızları Gözleyenler Derneği'nin kurulmasına da yardım etti ve böyle bir örgütün amatörlere insan bilgisini arttırma yolunda bir katkıda bulunma imkânı sağlamasından da büyük memnuniyet duydu¹². Bu örgütlerin her birinde kişiliğinin bir parçasını ifadeye kavuşturabiliyordu; ama yalnız bir parçasını.

11.32 Bazı gönüllü derneklerin yaptığı görevlerden biri, mevki ve rütbeleri belgeye bağlamasıdır. Profesör Pickering'in üyesi olduğu türü mesleki derneklerin daha başka görevleri yanında böyle bir belgeleme görevi de vardı. Bir topluluk, bir kimsenin kendisine verilen uzman rollerini yerine getirmesi için ne gibi mesleki niteliklere sahip olması gerektiğini yargılayabilecek teknik yetenekten yoksun olduğunda, o kimsenin bu alandaki bir mesleki derneğe üye olması, arkadaşlarının da onun kamunun güvenine lâyık niteliklere sahip olduğuna inandıklarını gösteren bir belge sayılır. Başka türü gönüllü dernekler de bazan değişik bir belgeleme görevi görürler. Bir savaş sakatları örgütüne üye olma, bir kimsenin kamuca savaş sakatı statüsünde sayılmasını sağlar; kamunun her üyesinin o kimsenin askeri kayıtlarını incelemesine gerek kalmaz. ADK (Amerikan Devriminin Kızları) örgütüne üye olma, bir kadının Amerikan Devrim ordusunda savaşmış bir atası bulunduğunu (ve ataları önemli öge sayan bir toplumsal sınıfa mensup olduğunu) kamuca kabul edilen bir belgedir.

11.33 Bazı örgütlerin tek görevi belgeye bağlamadır; üyeler, bu "kapalı" grubun bir üyesi olduklarını söyleyebilmek için ona katılmaktadırlar¹³. Mesleki dernekler için durum genellikle böyle değildir. Burada mesleki bilgilerin karşılıklı iletilmesi, ahlaki ölçülerin korunması, mesleki yetişmenin düzenlenmesi, araştırma veya başka

¹¹ Joel H. Metcalf, "Edward Charles Pickering (1846-1919)," *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, June, 1922, s. 505.

¹² *Ibid.*; Annie J. Cannon, "Edward Charles Pickering," *Popular Astronomy*, March, 1919, s. 180-181.

¹³ Gordon and Babchuk, *op. cit.*, s. 24.

mesleki faaliyetlerin teşvik edilmesi ve üyeler arasında bir kişisel bağlılık duygusu geliştirilmesi için görevler, belgelendirme görevini göğdede bırakır (13.49-13.50).

11.34 İnsanların toplumsal mevkileri, kısmen de üyesi oldukları gönüllü derneklere göre belirlenebilir. Öte yandan böyle örgütlerin itibarı da bir dereceye kadar üyelerinin toplumsal mevkisine bağlıdır¹⁴. Başka gönüllü derneklere bir üyenin başka tatmin kaynağı ve dolayısıyla üye olmadaki başka güdüsü, daha önce de belirtildiği üzere, öbür üyelerle etkileşme olabilir. Daha başka derneklere ise üyeler derneği, belli bir amaca ulaşmak için bir araç olarak görebilirler. Amaç oldukça belirli veya çok genel olabilir; bir defalık veya sürekli olabilir. Örneğin ailelerle öğretmenler arasında haberleşme sağlamaya ve okul programları ve imkânlarını geliştirmeğe çalışan Okul-Aile Birliğinin sonsuz bir süre devam etmesi beklenebilir. Oysa paralı özel çocuk bahçeleri kuran ve özel bir vergi alınmasına çalışan Olağanüstü Çocuk Bahçesi Derneği, vergi kabul edildiği ve kamu okulları, çocuk bahçeleri sağladığı takdirde kapanabilir.

III. TOPLUMSAL HAREKETLER

A. Tamm

11.35 Bir gönüllü dernek, bir "görev"e sahip olduğu ölçüde toplumsal hareket sayılabilir. Toplumsal hareket, geniş bir toplum içindeki tutumları, davranışları ve toplumsal ilişkileri değiştirmek üzere uyumlu çabalara girişmiş insanlardan meydana gelen bir gönüllü birliktir olarak tanımlanabilir. Bazı toplumsal hareketler mevcut toplumsal düzeni baştan başa değiştirmeyi hedef alırlar; başka bazıları bu toplumsal düzenin yalnız bazı yanlarını değiştirmeye çalışırlar. Sosyologlar bunlardan birincisine devrimci toplumsal hareketler, ikincisine de reformcu toplumsal hareketler demektirler. Reform hareketleri, genel olarak işlemlerinde, mevcut geleneklere önem verdikleri ölçüde saygı görürler. Buna karşılık devrimci hareketler, mevcut geleneklere (toplumsal düzeni tamamen yeni baştan kurma yolundaki amaçlarına engel olduğu için) hücum etmek eğili-

¹⁴ *Ibid.*, s. 27.

mindedirler (12.71). Bu yüzden harekete üye olmayanlardan saygı görmezler²¹.

B. Katılma Gidisi

11.36 Bazı kimselerin örgütlenmiş toplumsal hareketlere, hareketin amaçlarıyla ilişkisi olmayan nedenlerle katıldığı genellikle doğrudur. Bu kimseler harekete katılmayı boş zamanlarını geçirmenin bir yolu olarak görebilir veya hareketin başka üyelerine karşı kişisel bir yakınlık duyabilirler. Yahut da eğer içinde bir görev almak arzusunda iseler, hareketin amaçlarına hizmet etmekten çok prestij kazanmak veya iktidar sahibi olmak arzusuyla da katılabilirler. Buna karşılık genellikle belli bir toplumsal hareketin amaçlarını benimseyen, fakat üye olarak o harekete yer almayan kimseler de vardır²².

11.37 Geniş, karmaşık ve uyumsuz bir toplumda, üyelerin zaman zaman değişiklik derecelerde huzursuzluklar duyduğu olur. Modern kütle haberleşmesi böyle huzursuzluklar duyan kimselere, toplumun hastalıkları için ulus çapında (veya hatta dünya çapında) bir ilaç-kitabından "açıklamalar" seçmek ve "çareler bulmak" imkân vermektedir. Kütle haberleşmesi yoluyla birbirinden çok uzakta bulunan ve birbirini tanımayan bireylerin faaliyetlerini eş gütmek (9.3-9.6) ve onları bir veya daha çok örgütlenmiş toplumsal hareket içinde birleştirmek mümkündür²³. Fakat bu, yalnızca halk kütüphanelerinin haberleşmeciler tarafından rahatlıkla yönlendirildiği anılarına gelmez (9.62).

11.38 Bir toplumsal hareketin başarılı biçimde örgütlenmesi, "hareketin içindeki öğelerle dış toplumsal şartlar arasında uyumlu bir beraberliğin"²⁴ gerçekleştirilmesini gerektirir. Kısacası insanların yaptığı işlerde örgütlü toplumsal hareketleri mümkün kılan bazı gelişmeler vardır; bunun tersine, bir toplumsal harekete yol açan toplumsal güçlerdeki azalma hareket bakımından bazı sonuçlar doğurur. Temel sonuçlardan biri, bu toplumsal hareketin görevine karşı kamusal ilginin azalması olasıdır. Örgüt içinde ortaya çıkabi-

²¹ C. Wendell King, *Social Movements in the United States*, Random House, 1956, s. 23.

²² *Ibid.*, s. 67.

²³ *Ibid.*, s. 23-24.

²⁴ *Ibid.*, s. 33.

lecek bir sonuç, üyelerin azalması ve yeni üye kayıtlarının durması olabilir. Kayıtlar durunca hareket için mali güçlükler ortaya çıkmaya başlayabilir²⁵. Bu sonuçların hepsi, hareketin karşısına örgütlü bir karşı-hareket çıkmadan da doğabilir.

C. Mevcut Hareketlerin Değişmesi

11.39 Çevresinde belli bir değişiklik (örneğin alkollü içkilerin yasaklanması veya oy verme yaşının değiştirilmesi, ya da nükleer denemelerin durdurulması, gibi) getirmek üzere örgütlenen bir toplumsal hareketin varlık nedeni esas olarak geçicidir. Yani amaca ulaşıldıktan sonra, bu amaç uğruna kurulmuş olan örgütün varlığı için hiç bir açık neden yoktur. Aynı biçimde, eğer herhangi bir olay amaca ulaşmayı kesinlikle imkân dışına çıkarmış ise, örgüt varlık nedenini yitirir²⁶.

11.40 Bir toplumsal hareketin amaçlarına ulaşması veya çevre şartları karşısında bu amaçların geçersiz duruma düşmesi halinde, örgütün dağılması, hiç de mümkün olan tek çözüm yolu değildir. Hatta sözkonusu bile olmayabilir. Bunun yerine, bu durumdaki bir çok örgütlerin yeni amaçlar edindikleri görülmektedir. Bazan bir amaçtan bir başkasına geçmek yavaş yavaş ve kendiliğinden olur. Bazan daha ani ve çok acı verici olur. Başlangıçtaki amaç örgütün yaşaması gibi daha üstün bir amaca tabi kılınmışçasına, yeni amaçlar düşünülmesi gerekebilir. Çok defa örgütün üyeleri, amaca ulaşmanın örgüt bakımından doğuracağı sonuçları önceden düşünmez ve halkın desteği sona erdiğinde şaşırırlar.

11.41 Genç Hristiyan Erkekler Derneği (YMCA), amaçlarında değişiklik yaparak çevredeki değişimlere başarıyla uyan bir örgüte örnektir²⁷. İlk YMCA Londra'da açıldığında amacı, türlü mesleklerdeki "genç erkeklerin manevi hayatlarını geliştirmek" olarak ifade edilmiştir. Boston'da açılan ilk Amerikan YMCA'sının hedefi "genç erkeklerin hem manevi, hem de zihni hayatlarını geliştirmek" idi. İlk New York YMCA'sının ise "genç erkeklerin manevi, zihni ve toplumsal hayatlarını geliştirmek" gibi ölçülü bir amacı vardı; ay-

²⁵ Sheldon L. Messenger, "Organizational Transformation: A Case Study of A Declining Social Movement," *American Sociological Review*, February, 1955, s. 9-10.

²⁶ King, *op. cit.*, s. 114.

²⁷ Owen E. Pence, *The Y.M.C.A. and Social Need*, Association Press, 1939.

rica bunu, "yatacak uygun bir yer ve iş bulmada onlara yardım edecek" yapacağını belirtiyordu. Zamanla ve Amerikan toplum hayatı bir lükseleşme sürecinden geçtikçe, YMCA'nın programı genç erkeklerin fiziki ve toplumsal gelişimine gittikçe daha çok önem verdi ve başlangıçtaki dinsel ve manevi amaçlara daha az önem vermeye başladı. YMCA'nın boş-zaman derslikleri, kamp programları, spor salonu ve yüzme havuzu yollarıyla amaçlarını yeni duruma başarıyla uydurması, başlangıçtaki amacını gerçekleştirmiş ve amaçsız kalmış olmasının bir sonucu değildi; çevresel değişmelerin zorunlu kaldığı bir sonuçtu.

11.42 Çevresel değişmelere gerektiği biçimde uymayı başaramayan bir örgüte örnek Townsend Hareketi'dir¹². 1933 de A.B.D. büyük bir ekonomik bunalım içindeyken Dr. Francis E. Townsend, 60 ve daha yukarı yaşlardaki yurttaşların emekliye ayrılması sonucunu verecek olan (böylece işgücü hacmini azaltacak ve sınırlı iş piyasası üzerindeki baskıyı hafifletecek olan) bir plan önerdi. Bu emekli yurttaşlara, belli bir süre içinde harcamak üzere (ekonomiyi teşvik edecek biçimde tüketim mallarına olan talebi arttırmak amacıyla) ayda \$ 200,— ödenecekti. Ortamdaki iki değişiklik planı geçersiz kıldı: (1) 1935 de Federal Toplumsal Güvenlik Kanunu kabul edildi ve bir dereceye kadar emeklilik ödemeleri getirdi; (2) II. Dünya Savaşı hazırlıkları tarım, ticaret ve sanayi dallarında yeni talepler yaratınca ekonomi bunalımdan kurtuldu. Townsend örgütü, ekonomik yıkımın çok yakın, önerdikleri planın hâlâ geçerli, yaşlılık ödemelerinin de ekonomik kurtuluş için zorunlu olduğunu ısrarla savunmakta devam etti. Örgüt üç bakımdan değişmeye başladı; fakat bu değişiklikler çok küçük ve çok geç kalmış değişmeler olduğundan geçerlilik kaybını önleyemedi: (1) yaşlı yurttaşlar için başka çıkarılar sağlayacak tedbirleri desteklemeye başladı; (2) vitamin hapları, vs. gibi maddeler satarak kendine gelir sağlamaya başladı; (3) üye toplantıları geniş ölçüde yemekli toplantılar haline getirildi. Örgüt üyeliği hiçbir anlam taşımaz oldu. Bu örneğin açıkça gösterdiği husus şu ki, hareketin amaçları değişen bir ortam içinde anlamını yitirince, hareketin görevi amaç-gerçekleştirme olmaktan çıkıp, yalnızca örgütün yaşatılması haline gelmiştir.

11.43 Toplumsal hareket için örgütü yaşatma yollarından biri, başlangıçtaki kütle ilgisini yitirince yeni bir kütleye seslenmektir.

¹² Messenger, op. cit.

Örneğin Hristiyan İtidali Kadınlar Birliği (WCTU) böyle yapmıştır. 1874'de kurulan Birlik o zaman popüler olan "içki işçi sınıfının yıkıcıdır" sloganını desteklemiş ve işçi sınıfı mensuplarına alkolden kaçınmayı öğreterek onların orta-sınıf hayatı yaşamasını sağlamaya çalışmıştır. Başlangıçta geniş ölçüde, aşağı sınıftan kimselere karşı insancıl tutumlar besleyen orta sınıf ve yukarı-orta sınıf mensubu kadınlardan kuruluydu. Yakın yıllarda üyeleri daha çok aşağı-orta sınıf ve işçi sınıfından gelmektedir. Görevi şimdiki işçi sınıfını içki içmekten caydırmak değil, orta sınıfta görülen içki alışkanlığına karşı üzüntü belirtmektir. Bu görevin içkiden kaçınanlar ve içenler oranlarını önemli ölçüde etkileyip etkilemediği ne kadar şüpheli olursa olsun, üyelerine duygusal tatmin sağlamak yoluyla örgütün yaşamasına yardım edebilir. Bir ölçüye kadar hem Townsend hareketinin, hem de WCTU'nun başlangıçta yardımcı davranışa verdikleri önem szaltıkları ve gittikçe daha çok tüketici davranış üzerinde durdukları söylenebilir (11.10-11.11).

11.44 Ancak bir hareketin kendi kendini devam ettirmesinin başka bir yolu da, başlangıçtaki amaca ulaştıktan veya amaç kesin olarak ortadan kalktıktan sonra, onunla ilgili başka amaçlar arkasından koşmaktır. Ulusal Vakıf bu yola gitmiştir¹³. Başlangıçta bu örgütün adı Çocuk Felci Ulusal Vakfı idi ve amacı çocuk felci hastalığını önlemektir. 1933'ten başlayarak, Başkanın Doğum Günü Balolarını düzenlemek yoluyla her yıl ulus ölçüsünde bağış toplama kampanyaları açtı. O zaman başkan olan Roosevelt'in kendisi de, bütün başkanlık dönemi boyunca Warm Springs (Georgia) de, çocukluğunda geçirdiği çocuk-felcinin sonuçlarını tedaviyle uğraşmıştı. Ölümünden sonra bu Doğum Günü Balolarının yerini March of Dimes aldı. Vakıf, çocuk felci geçirenlerin tedavisi ve yeniden hayata kazandırılması, ayrıca tedavi ve önleme araştırmaları yapılması için gelirler sağladı. 1930'lerde Salk aşısının geliştirilmesi ve başarıyla uygulanması üzerine Ulusal Vakıf başlangıçtaki amacının geniş ölçüde gerçekleşmiş olduğunu gördü. Bundan sonra amacını, donmuş sakatlıkların ve mafsal iltihabının tedavisini de kapsayacak biçimde genişletti. Böylece yaşamakta devam etti; bugün de önemli bir güç durumundadır. Görüldüğü gibi amacın genelleştirilmesi yo-

¹³ Joseph R. Gusfield, "Social Structure and Moral Reform: A Study of the Women's Christian Temperance Union," *American Journal of Sociology*, November, 1953, s. 221-272.

¹⁴ David L. Billa, *The Volunteers*, Free Press, 1967.

ıyla örgütün ömrü, başlangıçtaki amacın gerçekleştiği noktanın ötesine uzatılabilmektedir. Ancak amacı genelleştirmenin de bazı sınırları vardır. Örneğin Ulusal Vakıf'ın ilgi alanını sağlık konusunun dışına taşıyabileceğinden şüphe edilebilir.

11.45 Toplumsal bir hareket duruma uymaya devam ettiği takdirde hayatını devam ettirebilir. Ne ölçüde gelişebileceği, kısmen değişen durumlara uymada gösterdiği beceriksizlik veya beceriksizliğe bağlıdır¹⁰. Bu uyma süreci bir toplumsal hareket için bir ticari firma —bu da çevresine bağlıdır— için olduğundan çok daha güçtür. Bir örgütün amacı kolaylıkla belirlenen ve rahatça ölçülebi-len bir ürün üretmek ise, örgütsel süreçlerin ve ürünün yeniden gözden geçirilip duruma uydurulması kolaylıkla başarılabilir. Fakat "ürün" elle tutulmaz ve ölçülmesi güç bir ürün ise, toplum bunu kabul veya reddettiğini kolay ve açık bir biçimde belirtmez. Demek oluyor ki, bir toplumsal hareket için amaçlarının toplumca benimsendiğini gösterecek ipuçları hem yavaş yavaş ortaya çıkar, hem de bunların anlaşılması güçtür¹¹.

11.46 Birçok toplumsal hareketler böyle bir çıkmazla karşı karşıya gelirler. Başarılı olmak için etkin bir örgüte ihtiyaç vardır; fakat bir örgütün de başarıyla yaşayabilmesi, amaç ve faaliyetlerini değişen durumlara ve dış kamuoyuna uydurabilmesini gerektirir. Örgütlü yaşatabilmek için çok geniş değişimlere girilmek, hareketin varlık nedeni olan amaçlardan vazgeçilmesi anlamına gelebilir. Örgütün yaşamasına ve gelişmesine yetmeyecek ölçüde sınırlı bir değişim ise, bu amaçların gerçekleştirilmesini önleyebilir. Her iki tehlikeden kaçınmak yalnız kendi önderlik statüsüne değil, aynı zamanda hareketinin amaçlarına da kendini adanmış olan örgüt önderinin karşı karşıya kaldığı güç bir iştir.

11.47 Rol genellemesi diyebileceğimiz başka bir olay da amaç genellemesine benzer bir niteliktedir. Değişik toplumsal hareketler veya gönüllü dernekler, amaçları veya örgütlenme nedenleri ne olursa olsun, bazı ortak çizgilere ve sorunlara sahiptirler. Örgütler olarak herbiri başarılması gerekli ödevler veya yapılması gerekli işlerle karşı karşıyadır. Herbiri üye veya destekçi kazanmak, malzeme

¹⁰ James D. Thompson and William J. McEwen, "Organizational Goals and Environment: Goal-Setting as an Interaction Process," *American Sociological Review*, February, 1958, s. 26-31.

¹¹ *Ibid.*, s. 24.

ve mali yardım sağlamak, az veya çok belirli rollere atanan görevlileri arasında işleri bölüştürmek ve eğitmek zorunluluğundadır. Bu rollerden bazıları, örgütün geri kalan kısmıyla "önderlik" olarak nitelenebilecek bir ilişki içinde bulunur. Ayrıntılardaki değişimlere rağmen, bir gönüllü örgütte kazanılmış olan rol deneyimi, bu tür başka örgütlere de genellenebilir. Bir ölçüye kadar, gönüllü derneklerden daha resmi nitelik taşıyan başka türlü örgütlere bile genellenebilir.

11.48 Bu sürecin Afrika Kıtası'nın yeni doğan uluslarında yürürlükte olduğu görülebilir. Afrika'daki eski sömürge topraklarında ortaya çıkan ulusal bağımsızlık hareketi ve yeni bağımsızlığına kavuşmuş uluslardaki siyasal örgüt gelişimi, örgütsel araç olarak geçen yarım yüzyıl içinde kurulmuş olan ve siyasal nitelik taşımayan gönüllü dernekleri kullanmışlardır¹². Sömürgeci yönetimi sırasında Afrika'da kentleşme ortaya çıkmaya başlayınca aile ve kabile bağları sarsıldı. Afrikalılar artık aile veya kabile tarafından karşılanamayan ve sömürgeci hükümetçe de giderilmeyen ihtiyaçlarla karşılaşmıştı. Gönüllü dernekler kurmak yönünde kuvvetli bir güdü ortaya çıktı. Genellikle ilk örgütlenen kimseler eğitim görmüş olanlardı (11.17). "Mezunlar derneği" —teknik okul, lise veya hatta ilkokul bitirmiş olan Afrikalılardan kurulu bir grup— özellikle sendikalaşmanın yasaklandığı yerlerde, sık sık bir sendikaminkine benzer faaliyetlerde bulunuyordu. Dostluk kulüpleri, güzelyazın tartışma kulüpleri, türlü boş-zaman geçirme dernekleri, dinsel gruplar ve karışık yardımlaşma dernekleri, yine eğitim görmüş Afrikalılar arasında kuruluyordu. Zamanla bu gönüllü derneklerin varlığı, sömürge hükümetinden az-çok bağımsız, önemli haberleşme örgütleri yaratıldı (13.43-13.44) ve Afrikalılara değerli örgütlenme deneyimi ve özellikle topluluk önünde konuşma deneyimi kazandırdı. Başlangıçta siyasal olmayan örgütler "siyasallaştılar", bağımsızlık hareketine önemli katkıda bulundular ve her yeni ulusta resmi bir siyasal yapının gelişimi için mevcut temel sağladılar.

IV. SONUÇ

11.49 İnsanlar toplumsal yaratıklardır; yaşamak için birbirlerine bağımlıdır ve insan özellikleri saydığımız çizgilerinin geliş-

¹² Immanuel Wallerstein, *Africa: The Politics of Independence*, Vintage Books, 1961, s. 52-61.

BİBLİYOGRAFYA

- Bell, Wendell Hill, Richard J., and Wright, Charles R., *Public Leadership*, Chandler Publishing Company, 1961.
- Dalles, Foster, R., *The American Red Cross: A History*, Harper, 1950.
- Hausknecht, Murray, *The Joiners*, Redminster Press, 1962.
- Heberle, Rudolf, *Social Movements*, Appleton-Century-Crofts, 1961.
- King, C. Wendell, *Social Movements in the United States*, Random House, 1956.
- Prince, Owen E., *The Y.M.C.A. and Social Need*, Association Press, 1939.
- Sills, David L., *The Volunteers*, Free Press, 1957.
- Wright, Charles R. and Hyman, Herbert, "Voluntary Association Memberships of American Adults: Evidence from National Sample Survey," *American Sociological Review*, June, 1958, s. 284-294.

12

TABAKALAŞMA: SORUMLULUK VE
FİRSATLARIN DAĞITIMI

- I. TABAKALAŞMA VE FARKLILAŞMANIN NİTELİĞİ
- II. TABAKALAŞMANIN DOĞUŞU
  - A. Hayvan Toplumlarında Tabakalaşma
  - B. Kültür, Gelenek ve Alışkanlıklar
  - C. Antipatiler
  - D. Üç Türlü Farklı-İşlem
- III. TABAKALAŞMANIN İNCELENMESİNDE YAKLAŞIMLAR
  - A. Kendi-kendini Sınıflandırma
  - B. Gelir ve Toplumsal Sınıf
  - C. Ün Yaklaşımı
- IV. TABAKALAŞMAYLA BİRLİKTE GİDEN BAZI ÖGELER
  - A. Sağlık ve Toplumsal Sınıf
  - B. Eğitim ve Toplumsal Sınıf
  - C. Kız-Erkek Arkadaşlığı Kavramı
  - D. Adalet ve Toplumsal Sınıf
  - E. İdeoloji ve Toplumsal Sınıf
  - F. Kişilik ve Toplumsal Sınıf
  - G. İntihar ve Toplumsal Sınıf
- V. TABAKALAŞMANIN GÖREVİ
  - A. Basitleştirme
  - B. Güdü ve Esgütme
- VI. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK
- VII. SONUÇ

TABAKALAŞMA: SORUMLULUK VE FIRSATLARIN DAĞITIMI

I. TABAKALAŞMA VE FARKLIlaşMANIN NİTELİĞİ

12.1 Son yıllarda Amerikan toplumunun nüfusun bazı kesimlerine verdiği toplumsal statüyü değiştirmek amacıyla güden birçok örgütlenmiş toplumsal hareketler, "oturma" gösterilerine ve daha birçok protesto tekniklerine başvurmuşlardır. Renkli İnsanları Geliştirme Ulusal Derneği veya Irksal Eşitlik Kongresi gibi örgütler sencilerin haklarını, ayrıcalıkların ve gelirlerini geliştirme amacıyla kurulmuşlardır. Türli sanayi dallarının yöneticileriyle toplu iş sözleşmesi yapmak üzere kurulan işçi sendikaları, ücretli işçi olan üyelerine daha çok haklar, ayrıcalıklar ve gelirler sağlamak amacıyla güder. Kadınlara oy hakkı hareketi, kadın yurttaşlara yeni bir hak —oy verme hakkı— elde etmek için çalıştı ve elde etti; bu hareket erkeklere açık olan her mevkiin kadınlara da açık olması için çalışan daha geniş "kadın hakları" hareketinin bir parçasıydı.

12.2 Böyle örgütlü hareketlerin ortaya çıkması bile, (a) bazı kategori insanların, toplumun kendilerine tanıdığı haklar ve prestij bakımından başka kategori insanların üstünde veya altında olduğunu ve (b) belli bir kategori içindeki bazı kimselerin daha başka türli bir derecelenme istediklerini göstermektedir. Kısacası bu hareketler, belli bir toplumdaki tabakalaşma düzenini değiştirmek üzere örgütlenmiş girişimlerdir.

12.3 Tabakalaşma bir halkın, aralarında ayrıcalık, sınırlılık, ödül ve yükümlülük bakımlarından farklar bulunan, kendi içlerinde bir ölçüde uyumlu iki veya daha çok tabakaya bölünmesi olarak tanımlanabilir. Belirtmek gerekir ki bir tabakalaşma düzeninde yer alan her tabaka, ancak görece olarak uyumludur: kendisiyle başka

tabakalar arasındaki farklara göre uyumudur. Yine belirtmek gerekir ki tanınan ayrıcalıklar ve ödüller, yüklenen sınırlamalar ve yükümlülükler bakımından tabakalar arasındaki farklar az veya çok keyfi, az veya çok görevsel (yani toplum bütününe ihtiyaçlarıyla ilişkili) olabilir.

12.4 Tabakalaşma, etkileşimleri sınırlandırmak eğilimi gösterir: bir tabaka içindeki belli türden etkileşimler, tabakalar arasında olduğundan daha çoktur. Belli bir tabakalaşma düzeninde bazı etkileşime biçimleri öbürlerinden daha çok sınırlanmış olabilir. Örneğin otomobil veya yaya trafiğinde insanlar, mensup oldukları toplumsal sınıfla hiç bir ilgisi bulunmayan bazı kurallara göre başkalarına yol verir veya başkaları onlara yol verir. Oysa yaşamak için bir yer seçerken, arkadaş ve tanıdık edinirken, türlü boş zaman faaliyetlerine girerken, yahut evlenmek üzere eş seçerken toplumsal sınıf çok büyük bir önem taşıyabilir. Demek oluyor ki tabakalaşma başlı başına bir sosyoloji konusu olmakla birlikte, davranışlara sosyolojik açıdan getirilecek kapsamlı bir açıklamanın yalnız bir parçasını oluşturur.

12.5 Yürürlükteki bir tabakalaşma düzeninde yer alan tutumları göstermenin en basit yolu, halkın değişik mesleklere karşı gösterdiği farklı tepkileri belirtmek olacaktır. Bir inceleme A.B.D.'de, Yüksek Mahkeme hakimliğinden doktorlara, eyalet valilerine, hükümet üyelerine ve daha aşağılarda ayakkabı boyacısı, sokak çöpeüsü, çöp kaldıracısı dahil türlü işçilik mesleklerine kadar doksan meslek saptamıştır. National Opinion Research Center (Ulusal Kanaat Araştırmaları Merkezi), ulusal ölçüde seçilmiş bir örneğe giren Amerikalılarla yaptığı görüşmelerde, onlardan her mesleği beş-basamaklı bir ölçeğe göre derecelendirmelerini istemiştir: çok iyi, iyi, orta, ortanın biraz altında, kötü. Her bireyin derecelendirmesi, belli bir mesleğin genel mevkiî hakkındaki kanaatini temsil ediyordu. Doksan meslek onbir geniş sınıf içinde gruplandırıldığında ve Amerikan halkının her birine verdiği ortalama derece de belirtildiğinde, Çizelge 19'da görülen sonuçlarla karşılaştırırız.

12.6 Bu çizelge devlet memurlarının ve serbest meslek mensuplarının yüksek, küçük memurlar ve yürütücülerin orta, müstah-

+ Vance Packard'ın *The Status Seekers* (McKay, 1959) adlı eseri, okuyuculara tabakalaşmanın insan davranışını açıklayan tek büyük uyarıcı olduğu izlenimini vermektedir.

dem ve işçilerin ise en düşük ölçüde itibar gördüğünü anlatmaktadır. İnsan kategorilerinin türlü tabakalar halinde böylece derecelendirilmesine tabakalaşma, tabakaların her birine de toplumsal sınıf diyoruz. Meslek farkları, bir toplumun kendi kendisini tabakalandırırken başvurduğu ölçülerden yalnız bir tanesi olabilir. Irk, din, eğitim, servet, konuşma biçimi, ünvan ("kibar" veya "bayağı") gibi başka özellikler de toplumsal sınıflara temel olabilir. Gerçekten gözlemlenebilen ve bir grupça önem verilen herhangi bir özellik tabakalaşmaya temel olabilir. Bu özelliklerin bir çoğu birbirleriyle ilişkilidir. Yani bazı yüksek itibarlı meslekler aynı zamanda yüksek eğitim de gerektiren veya yüksek ücret ödenen mesleklerdir. Fakat bu her zaman böyle değildir. Yüksek düzeydeki devlet memurları her zaman zengin değildirler; bir çok zengin gangsterlerin de "yukarı sınıf"tan sayılmadıklarına şüphe yoktur. Bundan başka bazı dinsel önderler, son derece fakir olmalarına rağmen yüksek bir mevkiye sahiptirler.

Çizelge 19. Amerikan halkını temsil eden bir örneğin mesleklere verdiği itibar derecesi

Sınıflandırma	Mesleklerin Sayısı	Ortalama Puan
Devlet memurları (a)	8	80.8
Serbest meslek mensupları	30	80.6
Mülk sahipleri ve işletmeciler (çiftçiler hariç)	11	74.9
Mülk sahipleri ve işletmeciler (çiftçiler hariç)	6	63.2
Büro memurları, satıcılar ve benzeri işçiler	7	68.0
Zanaatkar, işbaşıları ve benzeri işçiler	3	61.3
Çiftçiler ve çiftlik işletmecileri	3	55.0
Koruyucu hizmet işçileri	8	52.8
Makineci ve benzeri işçiler	1	50.0
Tarım işçileri	7	46.7
Müstahdenler (ev işçileri ve koruyucu işçiler hariç)	6	45.8
İşçiler (tarım işçileri hariç)		

Kaynak: C. C. North and Paul K. Hatt, *Opinion News*, September 1, 1947, s. 6.
(a) Sayımlar bu memurların bir kısmını serbest meslek sahibi, bir kısmını ise işletmeciler olarak sınıflandırmaktadır.

12.7 Demek oluyor ki toplumsal sınıf, hem kendisi, hem de başkaları tarafından prestij, toplumsal ilişkiler, faaliyetler, mallar ve değer yüklenmeleri bakımından nüfusun başka kesimlerinden farklı sayılan bir kesimdir. A.B.D.'nde tabakalaşmanın en yaygın temelî mesleğe göre farklılaşmadır. Bazan toplumsal-ekonomik statüden

söz ederiz. Bununla türlü toplumsal özelliklere ve özellikle meslek ve servete göre insanlara verilen farklı düzeyleri anlatırız. Şüphesiz meslekleri türlü boyutlara göre derecelendirmek mümkündür. A.B.D.'nde bile bir insanın yaptığı işe karşılık aldığı para, onun mesleğine tamman prestijün yalnız bir boyutudur; fakat bu boyut A.B.D.'nde, örneğin İskandinav ülkelerinde olduğundan daha geniş yer tutar. İskandinav ülkelerinde büyük önem taşıyan üç husus daha buluyoruz: (1) bir insanın bedeni olmayan bir mesleği olması; (2) bir kamu görevlisi olması; (3) bir yüksek öğrenim derecesine sahip bulunması¹.

12.8 Bir toplumun tabakalaşması için, o toplumda etkileşme halinde olan kişiler arasında bazı farklılıklar bulunması gereklidir. Bu farklılıklardan bir çoğu "yapay" farklılıklardır; şu anlamda ki, doğal yetenekleri ne olursa olsun, farklı deneyimler geçiren insanlar farklı olurlar. İnsanlar arasında renk, boy, yüz özellikleri, hatta vücut yapısı gibi bakımlardan görülen bazı farklılıklar, geniş ölçüde toplumsal çevrenin daha az etkide bulunabildiği genetik etkenlere bağlıdır. Ancak bu farklılıkların tabakalaşma için temel olup olmayacağı, toplumsal önemli bir öge olarak tanınmış olup olmadıklarına bağlıdır. İnsanlar belli bir kültürün önemli saymadığı bir çok farklılıklar gösterebilirler. Sosyologlar toplumsal farklılaşma deyişi ile, aynı kişilerde, kategorilerde veya gruplarda, toplu halde değişik özellikler yaratma, bulma veya önceden varsayımname sürecini anlatırlar.

12.9 Tabakalaşma olmadan toplumsal farklılaşma mümkündür, ama bir toplumda toplumsal farklılaşma olmadan tabakalaşma mümkün değildir. Bu ifade söz konusu iki kavram arasında mantıklı bir ilişki bulunduğunu anlatmakla birlikte, tabakalaşmaya yol açan durumların tamamını kapsamaz; çünkü hemen her insan grubu (küçük birincil gruplar bile) bir dereceye kadar iç toplumsal farklılaşma gösterir. Kültürün bu biçimde ortaya çıkardığı ve bir türlü toplumsal önem kazandırdığı değişik kategorilerin, zorunlu olarak, itibar veya saygı bakımından dikeyine bir farklılık göstereceğini varsayımname için hiçbir mantıklı gerek yoktur. Ancak dikey farklılıkların, toplumsal farklılaşmaların pek çoğunda ortaya çıktığı genellikte doğrudur.

¹ Bknz.: Kaare Svalastoga and Gösta Carlsson, "Social Stratification and Social Nobility in Scandinavia," *Sociological Inquiry*, Winter, 1961, s. 34.

12.10 Yaş ve cinsiyet bütün toplumlarda farklılaşmaya temel olmaktadır (6.25-6.29). Ancak yaş ve cinsiyet kategorilerinin dikeyine derecelendirilmesi bir toplumdan ötekine değişimler gösterir. Örneğin kadınların erkeklere göre statüleri (aşağı, eşit veya üstün) toplumdaki topluma ve bir toplum içinde de zamana göre farklılıklar gösterir. Çocukların yetişkinlere göre aşağı, eşit veya yüksek bir statüye sahip olmaları da kültürden kültüre çok büyük değişimler gösterir.

12.11 Irkın farklılaşma ve tabakalaşmaya temel olma bakımından durumu nedir? Birçok toplumlarda az veya çok tutarlı fiziki özellik kümeleri, insanları değişik işlem gören kategorilerden birine koymaya temel olarak kullanılmaktadır. Bu kategorileri birbirlerinden ayırtmak üzere kullanılan fiziki özelliklerin, söz konusu insanların gerçek yetenekleri veya potansiyel davranışlarıyla herhangi bir ilişkisi olup olmaması, bu özelliklere verilen toplumsal önemle pek ilgili olmayabilir. Örneğin deri rengi ile karmaşık davranış kalıplarının öğrenme hususundaki doğal yetenek arasında ilişki bulunduğunu gösteren veriler, göz rengi ile böyle yetenekler arasında ilişki bulunduğunu gösteren verilerden daha çok değerlidir. Buna rağmen bir çok toplumda deri rengine dayalı bir toplumsal farklılaşma vardır, ama göz rengine dayalı bir toplumsal farklılaşma görülmez.

II. TABAKALAŞMANIN DOĞUŞU

A. Hayvan toplumlarında tabakalaşma

12.12 Statü ve sınıf tabakalaşması yalnız insan toplumlarında da görülen bir şey değildir. Böcek toplumlarında, örneğin arılar arasında, işçi, erkek arı ve anaç gibi görevlere göre katı bir tabakalaşma vardır. Böylece toplumdaki türlü sınıflar biyolojik olarak uzmanlaşmış bulunabilirler; böylece her bir sınıf yalnız kendisine verilen görevi yerine getirebilir. Hayvanlar arasında önderlik, hâkim olma, bağımlı olma, vs. gibi olaylar, A. M. Guhl'un yaptığı şu gözlemlerde kesinlikle ortaya konulmuş bulunmaktadır:

Gegen 30 yıl içinde tavukların toplumsal örgütleniş ve davranış birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve bu konudaki incelemeler çok geniş ve hayret verici bilgiler ortaya koymuştur. Araştırmamın temel konusu hâkim-olma veya baskı-kavranma özelliklerinin incelenmesiydi; fakat psikoloji, sosyoloji ve bi-

yalnızın başka sorunlarını da önemli ölçüde aydınlatmış ve tavukçuluğa da yardımcı olmuştur.

Tavuklar arasında bir gagalama-sırası bulunduğunu keşfeden, Norveçli patkolog T. Schjelderup-Ebbe olmuştur. Kendisi her sürü içinde tavuklardan birinin ötekilere hakim olduğunu görmüştür: bu tavuk, sürüdeki her tavuğu karşılık görmeden gagalayabilmekteydi. Sonra gelen ikinci tavuk, birincisi hariç bütün diğer tavukları aynı biçimde gagalayabilmekteydi. Geriye kalanlar da aynı düzen içinde sıralanıyordu ve en sondaki talihsiz tavuk, bütün diğer tavuklara gagalanıyor, ama kendisi onlardan hiç birini gagalayamıyordu. Horozlar genellikle tavukları gagalamazlar, ama onların da kendi içlerinde bir gagalama sırası vardı: böylece bir sürü içinde, biri horozlar, diğer de tavuklar için olmak üzere iki ayrı hiyerarşi vardır.

Birbirlerinden ayrı yerlerde yetişmiş tavuk ve horozlar bir küme bir araya getirildiği zaman, bir iki teke-teke kavgalara girişirler; bütün sürü için bir gagalama sırası kuruluncaya kadar. Bazı bireyler saldırgan, salıhtlı veya kavgada becerikli olmaları için kavgaya etmeden boyun eğerler. Bir defa gagalama-sırası belirlendikten sonra, hiyerarşideki üyeler statülerini tanıdıkları için, gagalama olayı gittikçe daha az görülmeğe başlar; en sonunda yalnızca bir baş kaldırma veya indirme, egemenlik veya bağımlılık anlatımına yetebir. Böylece sürü nisbeten huzur içinde yaşar ve güçlerini korur.

Yumurtadan çıktıktan itibaren hiyerarşi içinde büyüyen tavuk sürülerinde ise egemenlik sırası yavaş yavaş ortaya çıkar. Fertiler nadiren gagalarlar: tehdit edici bir duruşta veya atılmadan öteye gitmezler. Büyüdükçe kavgaya etmeğe başlarlar ve içlerinden bazıları diğerlerini baş egemenlik ilişkisi haline getirmeye kadar kavgalar sık sık tekrarlanır. Gagalama-sırası tavuklar arasında 10 haftada, horozlar arasında ise biraz daha erken belirlenir.

Tavukların hafızası iyidir. İki hafta veya daha uzun süreyle birbirlerinden ayırıldıkları tavuklar, biraraya getirildiklerinde egemenlik kavgasına yeniden başlarlar. Örgütlenmiş bir sürüye giden yabancı bir tavuk, kendi statüsünü kurmak için sürüdeki bireylerin her biriyle kavgaya etmek zorundadır. Bu

TAVUKLARIN GAGALAMA SIRASI

ŞEKİL 25. Tavuklar arasındaki gagalama-sırası birçok araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Örneğin Kansas State College'dan A. M. Guhl, sekiz legorn'dan kurulu bir sürüyü biraraya getirmiştir. Bir saat içinde 1 numaralı tavuğun bütün gagalama yeteneği diğer bütün tavukların anlayışındadır. Geri kalan tavukların şekilde görülen gagalama-sırasına girmeleri, her günlük kavgaların sonucudur. Şekildeki her tavuk, kendi sağındaki tavuklara göre yem ve tınek bakımından önceliğe sahiptir.

şartlar altında şüphesiz ancak istisnai derecede saldırgan bir yabancı, toplumsal şekilde savcıdeğer bir mevki kazanabilir. Massachusetts Üniversitesi'nde W. C. Sanctuary, tavuk sürüleri birbirine karıştırdığında ciddi bir yoksun ortaya çıktığını ve tavuklardan bazılarının yumurtadan kesildiğini görmüştür.

Tavuklar arasındaki temel toplumsal yapı böyledir: Şimdi bunu biraz daha yakından inceleyelim. Önce, yüksek toplumsal statüsünü yararları nelerdir? Gagalama-sırasında yüksek mevki tutan tavuklar doğal olarak bazı ayrıcalıklara sahiptirler - yem teknesinde, tozlanma yerlerinde, tünekte ve foloklara sahiptirler - yem onlarıdır. Hiyerarşinin altındaki üyeler, özellikle gagaboklarda ilk şans onlarıdır. Hiyerarşinin ilk aşamasında insafsızca kümenin dışına atılmama sırasının kuruluşunun ilk aşamasında insafsızca kümenin dışına atılmama şansını görürler. Çoğunlukla üstünlerinin yolundan kaçınır, tenha yerlerde dururlar. Yığın ve baş-egmen bir görünümleri vardır - başları genellikle aşağıdadır. İyileri karışık ve düzensizleşmiş bir durumda bulurlar. Buna karşılık yüksek mevki tavukları, bolluk içinde yetiştirilmiş gösteri atları gibi çalın satarak dolanırlar.

Genç tavuklardan kurulu bir sürüde yüksek mevki üyelerinin gündüz düzenli olarak yiyecek bulduklarını ve geceyi de ısınmak üzere tünekte üzerinde bir araya toplandıklarını, aşağı mevki tavukların ise kışlak vakti veya sabah erkenden üstünleri tünekte uyurken yem yemek zorunda kaldıklarını; geceyi de ısı domna derecesinin altına düştüğü zamanlar bile tünekteki grubun bir kenarına, korku içinde ve çok defa yalnız başına üstünlerini göremediği buluyoruz. Aşağı-mevki üyelerinin cinsel olgunluğa ulaşması, ayrıcalıklı mevkiye bulunanlardan daha uzun zaman almaktadır.

Toplumsal çözümlenmenin verimliliği nasıl etkilendiğini görmek için iki tavuk sürüsünü karşılaştırdık: bunlardan birinde istikrarlı bir gagalama sırasına müsaade etmiş, ötekinde ise üyeleri sık sık değiştirmek suretiyle bu sırayı bozmuştu. İstikrarlı sürüdeki tavuklar daha çok kavgaya ediyor, daha az yem alıyor, daha az kilo alıyor ve çok daha fazla yura abyorlardı. En son gelenler en kötü durumda buluyorlardı; en üst mevki tavuk, bu sürü içinde en uzun süreyle kalan tavuktur. Başka bir deyişle, tavukların idem hakları vardır. Bununla birlikte bireysel saldırganlık bakımından sıralarında farklar olmaktadır: her gün değişik sürüler içinde bulunan tavuk, her bir sürüde değişik mevkiye sahiptir²².

B. Kültür, gelenek ve alışkanlıklar

12.13 İnsanlar arasında gözlemlenebilir farklılıklar ne zaman ve hangi şartlar altında, belli bir özelliğe sahip olanlarla olmayanlara farklı statü verilmesine yol açar? Sorunun cevabı, her durumda ilgili grubun kültüründe aranmalıdır. Herhangi belli bir düzende, her kültürün statü düzeni geniş ölçüde gelenekseldir ve bu düzenin tutumlarına sahip olan halkın benimsediği herhangi bir mantıklı düşüncenin sonucu değildir (12.22). Ancak bu durumda söz ko-

²² A. M. Guhl, "The Social Order of Chickens," Scientific American, February, 1956, s. 43-44.

musu geleniğin varlık nedenini açıklamamız gerekir. A.B.D.'nin bazı yerlerinde, "zenci" diye adlandırılan fiziki özelliklere sahip insanların aşağı statüden kimseler gibi işlem gördüklerine tanık olmaktadır. Güney Afrika Birliğinde zencilerin statüsü, aşağıdaki Güney Afrika yasasından da anlaşılacağı üzere, daha da sınırlanmıştır. Latin Amerika ve Avrupa'nın bir çok yerlerinde zenciler, hemen tamamıyla beyazlar gibi işlem görmektedirler. Bu tutum farkının nedenini, onu doğuran geçmiş veya bugünkü deneyimlerde aramalıdır. A.B.D.'nde zencilere aşağı statü verilmesi yolundaki yaygın tutum, tarihi bir durumla açıklanabilir: zenciler yitirilmiş veya daha uzun bir zaman köle statüsünde bulundurulmuşlardır (bağımlılığın çok ağır bir biçimi).

12.14 Zencilere özgü görevlerin (hizmetçilik, işçilik ve benzeri başka işler) neden aşağı bir statünün belirtisi sayıldığı konusu daha ayrıntılı olarak incelendiği takdirde varılacak sonuç, Çizelge 19'da görülen türlü mesleklerin neden böyle derecelendirildiğine bulunacak açıklamaya şüphesiz benzeyecektir. Bu çizelgedeki meslek derecelendirmesini yapan insanlara bunun nedeni sorulduğunda gösterdikleri nedenler, en çok anılandan en az anılana doğru sırayla şunlardır: (a) işin ücreti çok iyi; (b) insanlığa hizmet etmektedir; temel önemde bir iştir; (c) bu işe hazırlanma çok eğitim, zahmetli çalışma ve parayı gerektirir; (d) işin toplumsal bir prestiji vardır. Kölenin yaptığı işler bütün bu açılarından aşağı bir dereceye sahiptirler. Bun-

GÜNEY AFRIKA YASASINA GÖRE ZENCİLER.

Mülk edinmeden kendilerine "ayrılmış alandan" ayrılmazlar.

Bu alanlar dışında mülk edemezler.

Konu görevleri alamazlar.

Bir sendikaya üye olamaz, grev yapamazlar.

Beyazlarla aynı okullara devam edemezler.

Alkol satın alamaz ve içemezler.

Beyazlarla evlenemezler.

Otobüslerde beyazlarla oturamazlar.

Beyazlarla aynı tren-vagonunda seyahat edemezler.

"Yahud beyazlarıdır" Kayıt hukukuna istisyonları, bankaları ve genel hakları kullanamazlar.

Beyazların gittiği tiyatrolara, otellere veya lokantalara gidemezler.

Kimlik kartı olmadan seyahat edemezler.

İstisnai durumlarda dışarda hürmet gözetilmeden işlere gidemezler.

Kaynak: U. S. News and World Report, 1957.

dan dolayı zenciler, bir toplumsal kategori olarak kölelik döneminde aşağı statüdeydiler ve bu aşağı durum köleliğin kanunla kaldırılmasına rağmen günümüze kadar gelmiştir.

12.15 Belirtildiği üzere, bir toplumsal kategorinin mevkini tayin eden bir çok özellikler vardır. Bu özelliklerin bazıları ötekilerden daha önde gelir. Bir zencinin ünlü bir doktor veya milletvekili olabileceği olgusu, ona günümüz Amerika'sında beyaz doktorlara veya milletvekillerine tanınan hakları, ayrıcalıkları ve gelirleri sağlamaya tek başına yetmez. Çünkü bir çok Amerikalı, insanların mevkini belirtmede ırk ögesini meslek ögesinden daha önemli bulmaktadır. Zenci doktor veya zenci milletvekili zenciler arasında çok yüksek bir mevkiye sahip olabilir ve bu mevki beyazlarca da bir ölçüye kadar tanımlanabilir.

12.16 Statü tutumlarının kökeni çok değişik şartlar olabilir. Bu şartların bir çoğu tamamıyla boş-inançlar, akıldışı tutumlar, uzak ve unutulmuş geçmişte gixli şartlar olabilir. Veya bazı kategorilere ilâhi takdirin belli bir statü verdiğini, dolayısıyla bu statüyü korumanın dinsel bir yükümlülük olduğunu öneren bir inanç da olabilir. İnsanların içinde doğdukları toplumsal düzen çok defa onlara "eyyamın tabiatı" gibi doğal görünür. Eğer zenciler belli bir zamanda ve toplumda köle iseler, şüphe yok kölelerin özelliklerini edineceklerdir: sahiplerine karşı alçak gönüllülük ve itaat, bedeni işler, düşük yaşama - düzeyi ve bu özel yaşama biçiminden doğan saymaktalara alışan insanlar için, kendilerine verilen statünün tam ve geçerli bir açıklaması ve gerekçesi olmaktadır.

12.17 İnsanlara toplumsal statü verilmesinde bazı farklılıklar önemli sayılırken, çok daha açık ve geçerli olan başka farklılıkların neden önemli sayılmadığını açıklamak için iki etkenin altını çizmek gerekir: (a) daha önce üzerinde durduğumuz kültür, gelenek ve alışkanlıklar ve (b) şimdi ele alacağımız antipatiler.

C. Antipatiler

12.18 İnsanların çoğu bazı özelliklere ve davranışlara karşı bir çok keskin antipatiler duyarlar. Hiçbirimiz neden bu antipatileri beslediğimizi çok geçerli bir biçimde açıklayamayız. Ama yine de bu duygulara sahip olduğumuzu ve başkalarına karşı davranışlarımızın bunlar tarafından derin bir biçimde etkilendiğini kabul etmek zo-

rundayız. Bu duygular çok defa fizik özelliklerle —yeşil göz, yanakta ben, yağlı saç, vs.—, bazan da yabuz eda ve kişilikle —sarı okşama, çok hafif el sıkışma, argo kullanma vs.— ilişkilidirler. Bu antipatiler derin olduğu ölçüde, beğenmediğimiz özelliklere sahip olan kişilerle temas etmekten kaçınacağımız doğaldır; hatta aile üyelerimizi ve arkadaşlarımızı da aynı şeyi yapmaları için etkilemeye çalışabiliriz. Kendi özel antipatilerimizin etkisiyle bu kimselerde, kültürümüzde genellikle beğenilmeyen başka özellikleri bulmağa kalabiliriz.

12.19 Zevklerimizi paylaşan insanlar, kendilerine karşı bu antipatileri duyduğumuz gruplarla temastan kaçındığı ve onlara farklı işlem yaptığı ölçüde toplumsal tabakalaşmamın temel olgusu gerçekleşiyor demektir. Aramızda herhangi bir özel antipati duymayanlar, duyanlara karşı oldukça hoşgörüsüz davranabilirler. Bunların "utanmaları gerektiğini" ve "bundan vazgeçmeğe zorlanmaları gerektiğini" düşünebilirler. Bu sonuncu tedbir, insanlara nasihatle bulunmak veya ayrıcalık gözetmeyi yasaklayan bir kanun çıkarmak kadar basit olmayabilir. Örneğin psiko-somatik tıp, doktor-hasta ilişkilerinin önemi, hasta yanındaki muşerret, vs. konularında bildiklerimizi gözönüne alırsak, en yetenekli zenci doktorun bile A.B.D.'ndeki bazı güneylileri tedavi etmede başarısız kalabilmesine şaşırırız. Örneğin Nazilerle Yahudiler arasındaki antipatilerin de benzer sonuçlar doğurmuş olması mümkündür. Ancak bu söylediklerimiz, zenci doktorların beyaz "ırkçuları" başarıyla tedavi ettiklerini, Yahudi doktorların Nazileri iyileştirdiklerini ve bunların tersinin de olduğunu gösteren örnekler bulunmadığı anlamına gelmez. Her gey bir yana, insanlar arasında bu antipatilerin ortadan kalkmasının iyi olacağına hiç şüphe yoktur.

12.20 İnsanlar arasında görülen ve sınıf ayrılıklarına temel olabilen antipati türlerine ve zevk değişmelerine örnek olarak, bir grup üniversite öğrencisi arasında yapılan bir araştırmanın şu bulgularına bakınız:

Antipatilerin oldukça güçlü bir biçimde sahilleştikleri görülmektedir; zira bu incelemeye yardım eden birçok kişi "nefretleri" üzerinde herhangi bir deney yapmak istemediklerini söylemişlerdir. (Sözde edilen nefretler arasında şunlar vardı: çığ balığı tadı; doğu kahvesi; telefon ahçısının düdüğü; kaynayan çigirin kokusu; balık-yafurun tadı; yara kabuklarının veya bir yaracama görünüşü; "oturdugum sandalyeye dokunan bir kimsenin"; eğri taklimesi kravatlar; kabu ussilerde saçlı söyleyen bir kimsenin; akordun bozuk bir piyano;

sonuymuş dudaklar; geniş burun delikleri; siyah, sulü gözler; yabancı bir dilde söylenen bildiğimiz bir melodi; bir yaracama görünüşü). Kendileri bakımından sorun çözümlenmiş oluştunda birlikte, böyle duygusal deneylerin her zaman için onları yaşıyanların zihninde bulunmadığı görülmüyordu. Antipatilerin kökenini bilmemeleri onları rahatsız etmiyordu. Birçoğu duydukları tiksintinin ender mi, yoksa yaygın mı olduğunu öğrenmek hususunda herhangi bir ilgi duymuyor, bunlardan kurtulmak için herhangi bir arzu da belirtmiyorlardı.

Antipatilerin bir başka önemli özelliği düştüceye dayalı bilinçliliğin dışında olmalarıdır. Deneklerimizin defalarca antipatileri üzerinde hiçbir zaman çok düşünmemiş, onları çözümlenmeye veya haklarıyla onlar üzerinde konuşmaya hiçbir zaman girişmemiş olduklarını söylemeleri, bunu göstermektedir. Antipatiler istisnai olaylardan olsaydı bu pek önemli olmayabilirdi; ama 1200 kişi arasında yapılan bu incelemede kişi başına ortalama 21 antipati duyulmaktaydı. Dişbirlerinden ayrı 1256 türü antipati sayıldık; bunların yüzde 37.9'u insanların fiziki özellikleri olup, giyim veya muşerret ile ilgiliydi. Bunlar bireylere bağlı olduklarından, yoğunluk dereceleriyle orantılı olarak toplumsal etkileşmeyi etkileyebilecek güçte görünmektedirler. Bu olgular bize, antipatilerin sandığımızdan daha yaygın olduğunu göstermektedirler.

12.21 Yukarıda sayılan türden antipatilerin, pek çok durumda, insanın tiksinti duymasına yol açacak kadar şiddetli olmadığı doğrudur. Bununla birlikte tiksinti veya ilgilenme bir grup içindeki statü ölçülerine göre yapılmış bir değerlendirmeyi anlattığı zaman, gözlemlenen farklılıklar ve bu farklılıklara karşı duyulan tiksinti veya ilgi, en işlenmiş ve kültürel bakımdan yerleşmiş bir toplumsal tabakalaşma düzeninde bile temel öğelerdir.

12.22 Toplumsal hayatın ve örgütün birçok olgusunun "akılcı" bir temeli bulunmaması şaşırtıcı değildir. En eski ve derinlerde kalan kültürel kalıpların tam tarihi kökleri bilinmemektedir. Kültürel kalıplar halen yaşıyan bireylerin alışkanlıklarından ibarettir ve bir defa alışkanlık edinildi mi, bazı görüş açılarından bakıldığında başka bir alışkanlığın tercihe değer olduğu düşünülmesi, birçok kimse için, kendi alışkanlıklarını veya bütün bir toplumun alışkanlıklarını değiştirme zahmetine girişmek için yeter neden değildir. Bir tutumun ahlakı veya görevsel bir temelden yoksunluğunun bilinmesi, tek başına onu ortadan kaldırmaz.

12.23 Bu tutumların başlangıçtaki temelleri keyfi olduğu ve ya artık ortadan kalktığı ölçüde, her toplumun yalnız âdet ve alışkanlık türünden, görevsel olmayan bir tabakalaşma mirası vardır ve bunun için etkin ve ekonomik olma açısından, ya da başka pratik

* Chester Alexander, "Antipathy and Social Behavior," *American Journal of Sociology*, January, 1964, s. 285.

ve görevsel açılarından hiçbir akılcı gerekçe bulunamaz. Bizim alışık olduğumuz tepki gösterme yönteminin bir parçası oldukları ölçüde, bazı duygusal tatminler sağlamaktadırlar. Farklı işlem yapmak için hiçbir görevsel temel bulunmadığı durumlarda, alışkanlık ve âdetlerin gerektirdiği davranışları haklı göstermek üzere, türlü akla-uygun-gösterme çabalarına girişilir.

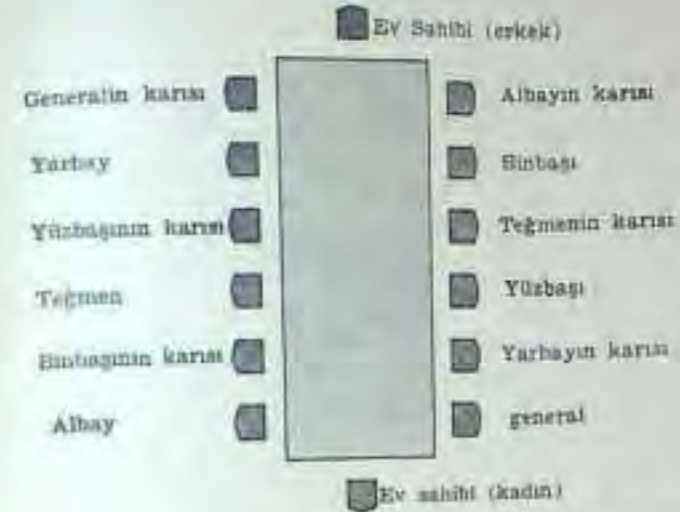
12.24 Farklı işlem yapma yaygın bir insan davranışı biçimidir. Bu davranış biçimi her zaman kınanmaz ve her zaman bir ırk, ya da ulus gibi açıkça farklı olan azınlık gruplarına karşı uygulanamaz. Doğuştan yüzü lekeli olduğu, ya da babası eskicilik yaptığı, komünist veya sabıkalı olduğu için, yahut demiryolunun yoksul-mahalle tarafında yaşadığı için son-sınıf-dansı'na çağrılmayan lise öğrencisi kız da, zenci olduğu için dansa çağrılmayan zenci kız gibi farklı işlem görmektedir. Bu insanların her ikisinin de mutsuzluğuna yol açan tutumları değiştirmek üzere girişilen kampanyalar, karşımızdaki olayın niteliğini işin başında kavradığımız takdirde daha büyük bir olasılıkla başarıya ulaşırlar. Özellikle farklı işlem yapmanın üç genel tipini birbirinden ayırdetmek çok önemlidir.

D. Üç türlü farklı-işlem

12.25 **Uygun görülen:** Bu farklı-işlem-yapma hemen herkesçe uygulanır ve pek çok durumda doğal karşılanır; yani bu tür karşılıklıdır ve hemen herkes tarafından uygun görülmektedir. Gelenek ve göreneklere uyanların uymayanlara ve kötü ün sahiplerine karşı uyguladıkları farklı-işlemlerin çoğu böyledir; büyüklerin çocuklara, çocukların büyüklere, yaşlıların gençlere, gençlerin yaşlılara, erkeklerin kadınlara ve örgüt üyelerinin örgüt üyesi olmıyanlara karşı farklı-işlemleri de böyledir. Farklı-işlemlerin belki de en evrensel olanı, aynı mizaçta olanların birbirlerini arkadaş seçmesi ve farklı mizaçta olanlardan kaçınmasıdır ve bu türe girer.

12.26 **Karşı çıkan:** İkinci tür farklı-işlem, bundan zarar görenlerin şiddetli karşı-koymalarına uğrar; bu insanların kendileri de aynı şeyi başkalarına karşı uygulamakta tereddüt göstermezler. Bunlar, geleneklere ve hem kamusal, hem de özel hukuka göre üyelerini, müşterilerini, hastalarını veya işçilerini seçme ayrıcalığına sahip, çok değişik özel örgüt ve girişimlerin —kulüpler, öğrenci yurtları, okullar, atelyeler, vs.— üyelerini kapsarlar. Bu tür farklı-işlem birincisinden ayırdedilemez; yalnız bu birincisi kadar genel bir kabul görmemektedir. Bu türlü davranışların görüldüğü bazı der-

UYGUN GÖRÜLEN FARKLI-İŞLEM TÜRÜ

ŞEKİL 36. Subaylar ve karılarının misafir olarak katıldığı resmi bir yemekte "doğru" sayılan oturma düzeni, uygun-görülen-farklı işlemin bir örneğidir.

neklerin, bir Orta-batı kentindeki sınıfsal dağılımı şekil 27'de belirtilmektedir.

12.27 **Yasa-dışı:** Üçüncü tür farklı-işlemler, mevcut yasaların belli hükümlerine aykırı düzenlerdir: bazı gruplara kamu okullarına devam etme veya başka kamu hizmetlerinden, otellerden, parklardan, vs. yararlanma ayrıcalıklarını tanımamak gibi. Bu tür farklı-işlemler, kamu görevlilerinin yasaları uygulamadaki ihmallerinden doğduğuna göre çözüm yolu, yasaların uygulanmasında görülen öbür usulsüzlükler, kayırmalar veya kötlüye-kullanmalara bulunacak çözüm yolunun aynıdır. Bu, yasaların eşitsiz uygulaması sorundur ve ırk gruplarının kamusal yüzme havuzlarına ve golf alanlarına alınmasında olduğu gibi, çöplerin toplanmasında, kamu sağlığı tedbirlerinde, vs. de görülebilir.

12.28 Bu farklı-işlem yapma türlerini birbirinden ayırmak uygulamada önemlidir. Birinci tür normal karşılanabilir ve bir "sorun" değildir. İkinci tür, farkedilir bir huzla toplumsal değişmeler geçiren her toplumda görülür. Bu, grupların birarada yaşamalarını ve biri-

KARŞIÇIKILAN FARKLI-İŞLEM

	Yukarı	Yukarı Orta	Aşağı Orta	Yukarı Aşağı	Aşağı Aşağı
1 P. İsti Kurulu	50%	50%			
1 Rotari	16.7%	80.0%		7.7%	
2 D.A.R.	57.1%	4.3%	28.6%		
2 Hastahane Yardımı	51.6%	32.8%	15.6%		
2 Kır Kulübü	39.9%	27.8%	42.3%		
3 Masonlar	14.7%	19%	65.3%		
3 Anamlar	4.2%	23.8%	71.4%		
4 Tubaflar	2.2%	20%	42.2%	35.6%	
4 Amerikan Lajyon yar	1.6%	11.1%	63.5%	72.2%	1.6%
4 Doğu yıldızi		8.3%	91.7%		
4 Kıs İsti Anneleri		9.3%	50%	35.2%	5.5%
6 Krallık Komiteleri			69%	26.2%	2.8%
6 Polonyalılar ulusal birliği			8.3%	83.4%	8.3%
7 Öğretmenler				100%	
7 İncil Kilisesi				87.5%	12.5%

ŞEKİL 27. Bu şema bir Orta-bah kentinde seçilmiş bazı dernek ve kiliselerin sınıfsal dağılımını göstermektedir. Bir bireyin sınıfsal statüsü, mensup olduğu dernekler aracılığıyla kısmen ve sınırlı ölçüde gösteriyor; çünkü dernekler birden çok toplumsal sınıftan gelen bireyleri kapsayabilmektedir. Fakat bir toplumdaki dernekler ve kiliseler, yukarıdaki şemanın da gösterdiği üzere farklı statüdedirler. Başka toplumlarda, bu örgütlerin bazıları değişik bir toplumsal mevkiye sahip olabilirler. (W. Lloyd Warner, Marjorie Necker and Kenneth Eells, Social Class in America, Science Research Associates, 1949, s. 95'den alınmıştır.)

birlerine uymalarını, ya da hiç olmazsa katlanılabilir bir hayat yaşamalarını sağlayan toplumsal süreçleri —rekabet, anlaşmazlık, uyuma— temsil eder (4.70-4.80). Üçüncü tür, kurulu toplumsal kurumların işlemede başarısız kalmalarını (buradaki konumuz bakımından bir hükümet kuruluşunun yasaları uygulamada başarısız kalmasını) temsil eder.

12.29 Farklı-ışlem yapma konusundaki tartışmalar, gerginlikler ve anlaşmazlıklar en geniş ölçüde ikinci türle ilişkilidir. Bunun nedeni, bu alanda henüz gelenek veya yasa biçiminde genellikle kabul

gören kuralların yerleşmemiş olmasıdır. Bu yüzden insanların tutumlarını değiştirmek, eğitim yoluyla davranışlarını değiştirmek, ya da söz konusu farklı-ışlem yapmayı yasaklayacak yasaların çıkarılmasını sağlamak çok büyük çalkantılara yol açar. Genellikle bu faaliyetler bir arada cereyan ederler. Toplulukça önemli ölçüde benimsenmeden yapılacak bir yasaya uyulmaması olasılığı yüksektir. Bunun gibi belli bir ayrıcalık veya özgürlüğü güvence altına almak üzere yapılan her yasa, başka bir özgürlükten benzer ölçüde bir fedakârlığı gerektirir. Örneğin iş-vermede farklı-ışlem yapmayı yasaklayan yasalar, şüphesiz öte yandan iş verenin işçi seçme özgürlüğünü bu ölçüde daraltmış olmaktadır. Bu, böyle bir yasanın iyi veya kötü olduğunu isbatlamaz. Yalnızca topluluk davranışlarına getirilecek her türlü düzenlemelerin elverişli ve elverişsiz yanlarının dengeye getirilmesi, bazı özgürlüklerin daha yüksek değer verilen bazı özgürlükler lehine feda edilmesi demek olduğunu anlatır. Farklı-ışlem yapmaya gelince, toplumsal kategorilerin hepsi değilse bile pek çoğu bazı farklı-ışlem türlerini uygun bulur, başka bazı türleri ise uygun bulmazlar. Esas olarak sorun, böyle farklı-ışlemlerin alana konusunda anlaşmazlık olması halinde ortaya çıkar.

12.30 Görüldüğü gibi farklı-ışlem yapma sürecine giren iki etken vardır. Tabakalaşmayı mümkün kılan da bu iki etkindir. Bunlar: (a) gözlemlenebilir bir farklılık ve (b) bu farklılık karşısında bir tutum —sevme-sevmeme, çekici bulma-itici bulma, tercih etme-kaçınma, veya bu farklılığı gösteren kişiyi yukarı, ya da aşağı bir mevkiye koymamıza yol açan herhangi bir tutum—dur. Bir kimseyi yukarı, ya da aşağı bir mevkiye koymak, ona karşı farklı biçimlerde davranmak demektir; bu davranış alçak-gönlülük davranma, eşitlik üzere hareket etme, bir üst veya alt makam sahibi gibi hareket etme biçimlerinde belirir.

12.31 Değişik insan gruplarında, mevki belirtmeğe yarayan davranışlar da çok büyük değişiklikler gösterirler. Avrupa'lı köylü, ağası, papazı veya kendinden daha "üst" bir sınıfa mensup herhangi bir kimse ile konuşurken şapkasını çıkarır. Birçok ülkede aşağı sınıftan bir kimse daha üst sınıftan bir kimseye "sen" diye hitab etmez. Kimin kime selâm vermesi gerekir? Kim önce konuşur? Kim kapıdan önce geçer? Pekçok kültürde buna benzer hususlarla ilgili çok sayıda kurallar vardır; bunlar insanların bir toplumsal mevki-ler ölçeği üzerindeki yerini gösteren, bazan yalnızca etiket kuralları, bazan da ciddi ceza yaptırımlarına bağlı kurallar biçimindedirler.

III. TABAKALAŞMANIN İNCELENMESİNDE YAKLAŞIMLAR

12.32 Toplumsal tabakalaşmanın incelenmesinde birçok yol izlenmiştir. Bazan kendi kendini sınıflandırma yaklaşımı diye adlandırılan ve daha sık uygulanan yöntemde, sosyolog konuştuğu kişiye şu soruyu sorar: "Kendi toplumsal sınıfınız için bir ad kullanmanız gerekseydi, aşağı, orta, işçi veya yukarı sınıflardan hangisine mensup olduğunuzu söylerdiniz?" Bazan nesnel yaklaşım diye adlandırılan başka bir yöntemde meslek, gelir, eğitim, iktidar, vs. gibi sınıf ölçüleri tesbit edilir ve bunların belli bir nüfus içinde nasıl dağıldığı gözlemlenir. Daha başka bir yöntem de ün yaklaşımı yöntemidir. Buna göre insanlardan birbirlerini kategorilere koymaları ve içinde yaşadıkları topluluktaki tabakalaşma düzeniyle ilgili izlenimlerini belirtmeleri istenir. Bu yaklaşımların herbiri, bilimsel yöntemin kuralları ve usulleri izlendiği ölçüde "nesnel"dir. Hangisinin "en iyi" olduğu deneysel bir belirlemeyi gerektirir ve yöntemle ne öngörülmek istendiğine bağlıdır. Örneğin kendi-kendini sınıflandırma yaklaşımı, siyasal tutumların öngörülmesinde en uygun yöntem olabilir; çünkü bir kimsenin kendi siyasal kimliği hakkındaki düşüncesi nasıl oy vereceğini belirleyebilir. Öte yandan ün yaklaşımı, çok defa bir topluluk içindeki dernek üyelikini ve örgütsel faaliyetleri öngörmekte yararlı olmaktadır. Birçok kaynaktan veri elde edilebilmesi, nesnel yaklaşımı kolaylaştırmaktadır. Sosyologlar bu üç yöntemin hepsini de kullanmakta, bazan bunları birleştirmekte ve çok defa da farklı yöntemlerin yaklaşık olarak aynı yapıyı ortaya koyduğunu görmekteyiz. Her bir yaklaşım, insanların birbirlerini nasıl sınıflandırdıklarını ve sonra bu sınıfları bir üstünlük veya aşağılık ölçeğine göre nasıl birbirinin üstüne veya altına koyduklarını araştırmak isteyen bir girişimdir. İlerde göreceğimiz üzere, A.B.D.'nde ve başka yerlerde bu iş para, ahlak, hayat biçimi, sülâle, vs. dahil, çok değişik temellere dayanılarak yapılmaktadır.

12.33 Sınıf yapısının temellerinden biri olarak meslekten daha önce söz etmiştik. Bazı mesleklerin başkalarına göre yüksek mevkide tutulmasının başlıca nedenlerinden biri, onların ekonomik bakımdan kazançlı olmasıdır. Gerçekten günümüz A.B.D.'nde yukarı, aşağı ve orta terimleri esas olarak ekonomik etkenler temeline göre tanımlanmaktadır. Bu sınıflar nasıl tanımlanabilirler ve herbirine nüfusun yüzde kaçını girmektedir?

A. Kendi-kendini sınıflandırma

12.34 Statü derecelendirilmesi esas olarak insanların kendi kendilerine ve başkalarına karşı tutumlarıyla ilgili bir sorun olduğundan, insanları "sınıf"larına göre gruplara ayırmanın bir yolu, temsil-edici bir örneğe giren deneklere, doğrudan doğruya kendilerini hangi sınıfta düşündüklerini sormaktır. Çizelge 20'de böyle bir araştırmanın sonuçları görülmektedir. Amerikalı erkeklerin böyle bir soruya verdikleri cevaplar, bugünkü iş-gücünü temsil eden, alışılmış mesleki tabakalaşma şemasına göre sıralanmıştır. Hernekadar yalnız erkeklerin cevapları verilmekte ise de, kadınlarla erkeklerin sınıf özdeşimleri arasında hemen hiç bir fark görülmemiştir. Hem kadınlar, hem de erkekler arasında büyük işadamları, serbest meslek, küçük tüccar ve beyaz-yakalı kategorilerine girenlerin çoğunluğu, kendilerini yukarı ve orta sınıflarda görmekte, kentlerdeki türlü beden işçilerinin çoğunluğu ise kendilerini işçi sınıfı ve aşağı sınıfta görmektedirler. Bir açıdan bakıldığında insanların kendi toplum-

Çizelge 20. Değişik mesleki tabakalara mensup erkeklerin karşılaştırmalı sınıf ödeşimleri

Konuşulan Mesleki Tabaka	Yukarı Sınıf %	Orta Sınıf %	İşçi Sınıfı %	Aşağı Sınıf %	Bilmiyorum %	Toplam %
Büyük işadamları	26	67	6	—	1	100
Serbest meslek	16	72	8	2	—	100
Küçük işadamları	7	61	34	2	—	100
Beyaz yakalılar	4	52	40	2	—	100
Yetişkin işçi	1	25	69	4	1	100
Hizmetçi	—	19	66	12	3	100
Yarı-yetişkin işçi	1	15	74	7	3	100
Düz işçi	—	10	68	14	8	100

"Toplumsal sınıfınız için aşağıdaki dört isimden birini seçmeniz istense, hangisine mensup olduğunuzu söylerdiniz?"

Kaynak: Richard Centers, "Class Consciousness of the American Woman," *International Journal of Opinion and Attitude Research*, Fall, 1949, s. 401.

* Richard Centers, "Class Consciousness of the American Woman," *International Journal of Opinion and Attitude Research*, Fall, 1949, s. 399-408. A.B.D. dahil, dokuz ülkede sınıf bilinci konusunda yapılmış benzer bir inceleme için, bkz.: William Buchanan and Hadley Cantril, *How Nations See Each Other*, University of Illinois Press, 1953, kesim 2.

sal sınıflarını kendilerinin tahmin etmesi anlamıştır; çünkü hiç olmazsa bireyin kendisi için bu tahmin, onun sınıf bilincini temsil etmektedir. Davranışlarını da kendisini özdeşleştirdiği sınıfın ölçülerine uydurmağa çalışacaktır.

B. Gelir ve toplumsal sınıf

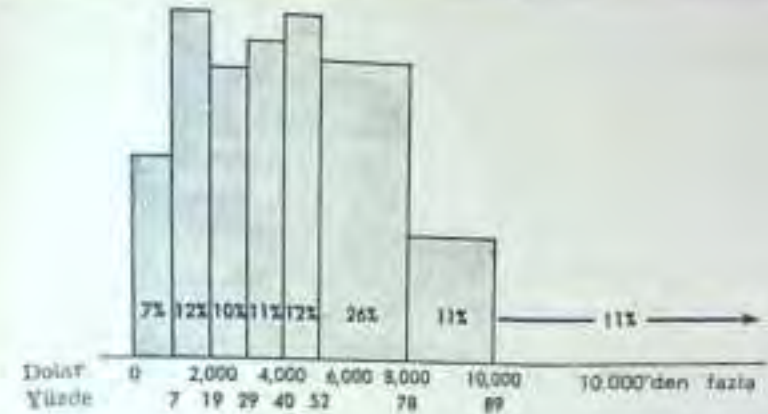
12.35 Aile geliri sınıf durumunun bir göstergesi olarak kullanıldığı takdirde, A.B.D.'nde küçük bir yukarı sınıf, orta genişlikte bir orta sınıf ve çok geniş bir aşağı sınıfın bulunduğunu görürüz. Örneğin Şekil 28, ailelerin yüzde 11'inin yıllık gelirinin \$ 10.000 veya daha yukarı olduğunu, yarıdan çoğunun \$ 5.000'dan daha düşük geliri olduğunu ve her onbeş aileden birinin yıllık gelirinin \$ 1.000'ın altında kaldığını göstermektedir. Bununla sınıf durumunun en önemli ölçütünün gelir olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak gelir durumu, öbür ölçütlerin birçoğuyla birlikte gittiğinden, vergiler alındıktan sonra bile aile gelirleri arasında görülen farklılıkların, toplum içindeki toplumsal tabakalaşmaya önemli bir temel olacağı açıktır.

C. Üç yaklaşım

12.36 New England'ın küçük bir köyünde yapılan bir incelemede, bir bankerle bir çöpcüden topluluktaki her aileyi toplumsal-ekonomik statüsüne göre derecelendirmeleri istenmiştir. Toplam olarak her ikisinin de tanıdığı 196 aile vardı. Çizelge 21'de çöpcü ile bankerin yaptıkları derecelendirme arasındaki ilişki görülmektedir. Bu şartları değildir: kendi meslekleri bakımından, banker topluluğa "yukardan", çöpcü ise "aşağıdan" bakmıştır. Buna rağmen yaptıkları derecelendirmeler, 61 aile bakımından tam tamına birbirine uymuş, 99 aile bakımından bankerin derecelendirmeleri çöpcününkinden yalnız bir birim yukarıda veya aşağıda kalmıştır. Yani, yalnız 36 aile için çöpcüyle bankerin derecelendirmeleri bir birimden daha büyük farklılık göstermiştir. Demek oluyor ki banker de, çöpcü de farklı kişisel noktalardan bakmış olmalarına rağmen, aşağı-yukarı aynı tabakalaşma biçimini algıyabilmişlerdir.

* George A. Lundberg, "The Measurement of Socioeconomic Status," American Sociological Review, February, 1940, s. 29-39.

GELİR DAĞILIŞI

ŞEKİL 28. Bu şekil 1939'da A.B.D.'nde harcama birimlerinin yıllık gelirlerinin dağılımını göstermektedir. Bir harcama birimi, bir ailede olduğu gibi, birlikte yaşayan ve gelirlerini biraraya getiren akrabalarından meydana gelir. (Kaynak: Survey Research Center, Survey of Consumer Finances, University of Michigan.)

12.37 Hunter, A.B.D.'nde ulusal iktidara göre tabakalaşma konusunda yaptığı daha geniş bir incelemede, farklı bir yaklaşım izlemiştir. Binden fazla ulusal derneği içine alan bir listeyle işe baş-

Çizelge 21. Bir New-England köyünde bankerle çöpcünün 196 ailenin toplumsal-ekonomik statüsü hakkındaki derecelendirmeleri.

Bankerin Derecelendirmesi	Çöpcünün derecelendirmesi						Toplam
	1	2	3	4	5	6	
6	—	—	—	—	—	—	—
5	—	—	—	4	8	8	22
4	—	1	—	21	27	—	49
3	—	1	25	47	13	2	88
2	—	4	6	4	1	—	15
1	3	4	11	3	1	—	22
Toplam	3	10	42	81	50	10	196

Kaynak: George A. Lundberg, "The Measurement of Socioeconomic Status," American Sociological Review February, 1940, s. 29-39.

* Floyd Hunter, Top Leadership, U.S.A., University of North Carolina Press, 1959.

lyan Hunter, bilgili kişilerden kurulu bir kuruldan bu dernekleri, siyasal kararlar alan örgütler olarak etkililik derecelerine göre sıraya koymasını istedi. Sonra 106 etkili örgüt seçip, bunların yöneticilerine soru-kâğıtları gönderdi. Bu yöneticilerden, kendi örgütlerinin ve diğer örgütlerin iktidar ve etki olanaklarını belirtmeleri ve başka ulusal önderlerin adlarını vermeleri isteniyordu. Bu görevlilerin önder olarak belirttikleri birçok kişiye de soru-kâğıtları gönderildi. Bu soru-kâğıtlarında kimleri önder saydıkları, kimlerle etkileştikleri, ne türlü karar alma faaliyetlerine katılmış oldukları ve bu tür başka sorular sorulmaktaydı.

12.38 Hunter daha önce incelemiş olduğu toplulukların herbirinde, en-üst önderlik veya karar yapıcılar diye bilinen kişilerden kurulu küçük bir grup bulmuştur. Bu kişiler çok defa söz konusu yerin en geniş sanayi kuruluşlarında, bankalarda, avukatlık firmalarında, gazetelerde ve başka işlerde çok yüksek mevkileri tutmaktaydılar. Her toplulukta bu kişilerin çevresinde önde gelen politikacılardan, öğretmenlerden, din adamlarından ve bazen de bir-iki işçi önderinden kurulu bir grup bulunuyordu. Ulusal düzeyde de Hunter, bir en-üst önderler grubu, bir de ikinci ve üçüncü basamak önderlerden kurulu gruplar bulunduğunu görmüştür. Genellikle bu gruplar, resmi hükümet yapısından kesinlikle ayrı gruplardı.

12.39 Hunter'ın incelemesini, ulusun bütünü için geçerli olan tabakalaşma kalıbının tamamını ortaya koymak iddiasında olmakla birlikte, ulusal bir etki (veya iktidar) yapısı içinde hiç olmazsa en-üst tabakaları belirlemek üzere in yaklaşımının kullanılmasına uygulamadan bir örnek vermek amacıyla buraya almış bulunuyoruz. Bu yaklaşımın bir ölçüye kadar nesnel geçerliliği olduğu, Hunter'ın incelemesiyle doğrulanmıştır: bu inceleme en-üst önderler olarak "belirtilen" insanların gerçekten birbirlerini tanıdıklarını ve karar-yapma faaliyetlerine birlikte katılma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuştur.

IV. TABAKALAŞMAYLA BİRLİKTE GİDEN BAZI ÖGELER

12.40 Bir toplumun yukarı tabakalarına mensup olma, aşağı tabakalarda bulunanların elde edemedikleri bazı yararlar sağlar. Üst tabakadaki birey, bu yararlar karşılığında sorumluluklarının da daha ağır olduğunu düşünebilir; aşağı tabakalarda bulunanlar için ise bu husus her zaman o kadar açık değildir.

A. Sağlık ve toplumsal sınıf

12.41 Gelir farklılıkları, sağlık durumu ve ölümlerle ilgili tür-fü verilerde yansımaktadır. Örneğin Amerika'da sağlık durumu üzerine 1935 ve 1936'da yapılan bir incelemenin verilerine bakınız*. A.B.D. Kamu Sağlığı Hizmeti, birçok eyalette 740.000 kentli ve 36.000 köylü aile arasında ev-ev araştırma yaptı. Araştırmanın sonuçları göstermektedir ki, yardıma muhtaç veya en düşük gelir grubundaki aileler, daha yüksek gelirlü ailelere oranla kronik ve ağır hastalıklara daha çok yakalanmaktadır. Düşük-gelirli ailelerde görülen hastalıklar ayrıca daha uzun da sürmekte, daha küçük bir olasılıkla tıbbi tedavi görmekteydi. Başka bir inceleme, gelir ile doğum-ömranti bulundugunu göstermektedir. Çizelge 22, 973 Amerikan kentinde gelir ile çocuk-ölümleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Çizelge 22. 1939-1940 yıllarında 970 Amerikan kentinde çocuk-ölümleri ve gelir

Adam Başına Gelir	1000 Sağlam Doğum Başına Çocuk Ölümü Oranı
\$500.— den az	63.4
\$500.— — \$674.—	53.7
\$675.— — \$849.—	41.7
\$850.— ve daha çok	37.7

Kaynak: Public Health Reports, Federal Security Agency, March 18, 1949, s. 334

12.42 Düşük-gelirli grupların apaçık elverişsiz durumları, yalnız beden sağlığı alanında görülen bir husus değildir. Akıl veya ruh bozuklukları da düşük-gelirli sınıflarda yüksek-gelirli sınıflara oranla daha çok görülmektedir. Örneğin New Haven'de ruhsal bozukluk konusunda yapılmış olan bir inceleme, topluluk nüfusunun yüzde 3.1'ini meydana getiren yukarı sınıf aileleri arasında, ruhsal bozukluk olaylarının yalnız yüzde birinin görüldüğünü ortaya koymuştur*. En iyi semtlerde yaşayan, zengin, iyi eğitim görmüş iş adamlarının,

* Beulah Amidon, Who Can Afford Ill Health? Public Affairs Pamphlet No. 27, Public Affairs Committee, Inc., 1944.

* A. B. Hollingshead and F. C. Redlich, "Social Stratification and Psychiatric Disorders," American Sociological Review, April 1953, s. 163-169.

ya da serbest meslek mensuplarının aileleri, yukarı-sınıf aileler sayılmışlardır. Dar gelirli, düşük eğitimi, teneke mahallelerde veya geri kalmış semtlerde yaşayan düz fabrika-işçilerinden kurulu aşağı sınıf ailelerde ise ruh bozukluğu olaylarının yüzde 36.8'i yer almaktadır; oysa bu aileler toplam nüfusun yalnızca yüzde 17.8'ini oluşturmaktadır. Çizelge 23'de bu incelemeye ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

B. Eğitim ve toplumsal sınıf

12.43 Toplumsal sınıfa bakılmaksızın herkese eşit ayrıcalıklar tanınmasını güvence altına almak üzere özel çabalar gösterilmiş olan alanlarda ve bizzat bu eşitlikleri korumakla görevli kurumlarda bile, insanlara sınıflarına göre farklı ayrıcalıklar sağlandığını görüyoruz (19.30-19.32). Örneğin, düşük ücretle yüksek öğrenim imkânı önemli ölçüde sağlanmış olmakla birlikte, yapılan bir inceleme serbest meslek mensubu ailelerden gelen çocukların yüzde 52'sinin, düz işçi ailelerinin çocuklarının ise yalnız yüzde 5'inin üniversiteye gidebildiğini göstermektedir¹⁰. Burada, mali düşünceler dışında, üniversiteye devam etme veya etmemeyi belirleyen gelenek farklılıklarını ve daha birçok düşünceleri de gözönünde tutmak gerekir.

C. Kız-erkek arkadaşlığı kalıpları

12.44 Sınıf farklılıklarının öze inen ve yaygın niteliği önemle belirtilmelidir. Örneğin Orta-Batı'da devlet lisesi, pek çok bakımdan dikkate değer ölçüde "demokratik" bir örgüttür; çünkü burada statüleri belli sınıflar yoktur. Ama yine de Hollingshead, altı bin kadar nüfusu olan küçük bir toplulukta bile öğrencilerin, karşı cinsten arkadaşlarını geniş ölçüde kendi toplumsal sınıfları içinden seçme eğilimi gösterdiklerini görmüştür¹¹. İncelemenin sonuçları Şekil 29'da gösterilmiştir. I ve II numaralı toplumsal sınıflardaki erkek ve kız öğrencilerin aşağı-yukarı yarısının, arkadaşlarını aynı sınıf içinden

¹⁰ *Urban Youths: Their Characteristics and Prospects*, Division of Social Research yayınlarından, WPA serial, 1, No. 24, W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff, Sociology, Houghton, Mifflin, 1950, s. 142.

¹¹ Öğrencilerin aileleri, şu ölçülere göre, beş sınıfa ayrılmaktaydı: (a) ailenin yaşama biçimi, (b) geliri ve malları, (c) topluluk işlerine katılımı, (d) topluluk içindeki prestiji veya mevki, izlenen yol hakkında tam ayrıntı için bkz.: A. B. Hollingshead, *Elmtown's Youth*, Wiley, 1949, s. 231.

seçtikleri, üçtebir kadarının arkadaşlarını III numaralı toplumsal sınıftan seçtikleri ve bu sınıftaki öğrencilerin hiçbirinin sınıf V'ten arkadaş seçmediği görülmektedir. Aynı genel ilke diğer toplumsal sınıflar için de geçerlidir. Örneğin sınıf V'deki öğrencilerin hiçbir karşı-cins arkadaşını sınıf I ve II'den seçmemektedir. İnsanlar genellikle arkadaşlık ettikleri grup üyeleriyle evlendiklerine göre, sınıf temeline dayalı olan bu erkek-kız arkadaşlığı kalıpları, aynı toplum içindeki evlenme kalıbı hakkında da aydınlatıcı nitelikte olacaktır.

Çizelge 23. Toplam nüfusun ve ruh bozukluğu olaylarının toplumsal sınıflara dağılışı

Toplumsal Sınıf	Toplam Nüfus	Ruh Bozukluğu Olayları
En yukarı	3.1	1.0
Yukarı	5.1	6.7
Orta	22.0	13.2
Aşağı	46.0	38.6
En aşağı	17.8	36.6
Bilimsiyen	2.0	2.7

Kaynak: A. B. Hollingshead and F. C. Redlich, "Social Stratification and Psychiatric Disorders," *American Sociological Review*, April, 1953, s. 167'den alınarak uyarlanmıştır.

D. Adalet ve toplumsal sınıf

12.45 Çok sayıda bilimsel yayınlar, aşağı sınıfların yasalar önünde yukarı sınıflarla eşit ölçüde adil işlem görmediklerini ortaya koymaktadır. Bu konuda yapılmış hemen bütün incelemeler suçlu ve canilerin, yukarı sınıflardakinden çok daha yüksek oranlarla aşağı sınıflardan çıktığını göstermektedir. Örneğin Newburyport (Massachusetts)'da toplumsal tabakalaşma üzerine yapılan çok geniş bir inceleme, toplam nüfusun dörtte birini meydana getiren en aşağı toplumsal sınıfın, kentte yapılan bütün tutuklamaların hemen hemen üçte ikisini içerdiğini göstermiştir (Çizelge 24). Ancak yukarı ve aşağı sınıflar arasındaki fark, yalnız tutuklamalarda görülmekle kalmamaktadır; çünkü ceza türlerinin pek çoğunun toplumsal sınıflar üzerindeki etkisi eşit değildir. Avukat tutabilmek (ücretsiz adli yardım mümkün olmakla birlikte), kefalet ücreti ödeyebilmek, hapisle yatmak yerine para cezası ödeyebilmek, açıkça gö-

SINIF-İÇİ VE SINIFLARARASI ERKEK-KIZ ARKADAŞLIĞI KALIPLARI

ŞEKİL 29. Temsil edilen alan, 6.000 kadar nüfusu olan küçük bir topluluk. (A. Hollingshead, *Elmstown's Youth*, s. 175.)

rüldüğü üzere insanların ekonomik sınıf durumuyla yakından ilişkilidir. Yasalara aykırı davranışlar için verilen para cezalarının zengin ile fakiri eşit ölçüde etkilemeyeceği açıktır. Bütün bu nedenlerle bir kimsenin ekonomik sınıfının, hâlâ adalet görme olasılığını geniş ölçüde sınırlandırmakta ve belirlemekte olduğu görülüyor. Pek çok incelemeler çocuk suçluluğunun da ekonomik sınıf durumuna çok yakından bağlı olduğunu göstermiştir¹².

E. İdeoloji ve toplumsal sınıf

12.46 İdeolojik, ya da siyasal görüşlerle sınıf arasında da ilişki vardır. Örneğin A.B.D.'nde aşağı sınıfların Cumhuriyetçi Parti'den çok Demokrat Parti'ye oy verdikleri görülmektedir. Bunun gibi, yukarı sınıfların esas olarak Episkopal, Congregasyon ve Presbiter mezheplerine mensup oldukları da görülmektedir (11.20)¹³. Şekil 30, değişik meslek gruplarının ekonomik ve siyasal sorunlar

¹² Raymond V. Bowers, "Ecological Patterning in Rochester, New York," *American Sociological Review*, April, 1939, s. 186-189.

¹³ Richard Centers, *The Psychology of Social Classes*, Princeton University Press, 1949, s. 63.

Çizelge 24. Nüfus ve tutuklanmaların toplumsal sınıflara dağılımı

Toplumsal Sınıf	Toplam Nüfus %	Tutuklanma Olayları %
Yukarı-yukarı	1.45	0.43
Aşağı-yukarı	1.57	0.28
Yukarı-orta	10.30	1.84
Aşağı-orta	28.36	7.80
Yukarı-aşağı	32.88	24.98
Aşağı-aşağı	25.44	64.69

Kaynak: W. Lloyd Warner and Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, Yale University Press, 1941, s. 376'dan alınarak uyarlanmıştır.

karşısında farklı tutumlar takındıklarını göstermektedir. Yetişkin, beyaz, kentli nüfus arasından ulusal ölçüde seçilmiş bir örneğin sağladığı veriler, ticaret, sanayi ve serbest meslek alanlarında çalışan kimselerin, düz ve hatta yetişkin işçilerden daha yüksek ölçüde "özel mülkiyet" ve "bireycilik"ten yana olduğunu göstermektedir. Buna karşılık işçiler, "işçilerin iktidarının artmasına" daha çok taraftarlardır. Görüldüğü gibi meslek gruplarının tutumları, kendi özel siyasal ve ekonomik çıkarlarını yansıtmaktadır.

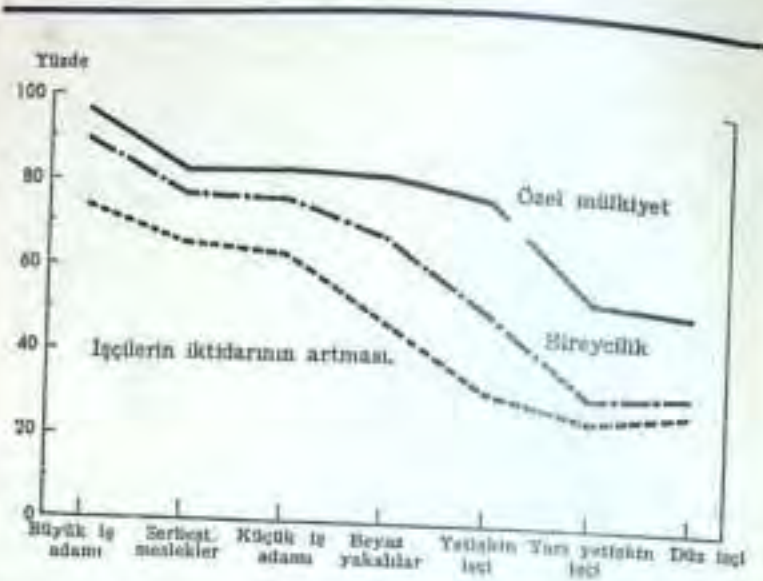
F. Kişilik ve toplumsal sınıf

12.47 Üyelerin değişik hayat biçimlerine sahip olması toplumsal sınıfların özünü olduğuna göre, kişilik ve davranış biçimleri bakımından da birbirlerinden farklı olmaları doğaldır. Serbest meslek mensubu ailelerin ana-okulundaki çocuklarının konuşma ve resim yapmada kendiliğindenlik, sebat, işbirliği, denge, vs. gibi hususlarda işçi annelerin çocuklarından daha yüksek derecede oldukları görülmüştür¹⁴. Güzel muşerret, nezaket, giyime ve görünüme dikkat etme gibi niteliklerin orta ve yukarı sınıf ailelerde, aşağı sınıf ailelerinden daha yaygın olduğu da görülmektedir¹⁵.

¹⁴ A. Gesell and E. E. Lord, "Psychological Comparison of Nursery School Children from Homes of Low and High Economic Status," *Journal of Genetic Psychology*, September, 1927, s. 34.

¹⁵ W. A. Davis and Robert J. Havighurst, *Father of the Man*, Houghton Mifflin, 1947.

KENTLİ MESLEK GRUPLARININ TUTUMLARI

ŞEKİL 30. Söz konusu siyasal ve ekonomik sorunlar özel mülkiyet, bireysellik ve işçilere daha çok iktidar tanımına sorulmaktadır. (Richard Centers, *Psychology of Social Class*, Princeton University Press, 1949, s. 63.)

G. İntihar ve toplumsal sınıf

12.48 Modern bir toplumdaki türlü tabakalar, üyeleri arasında görülen intihar oranları bakımından da birbirlerinden farklılıklar gösterirler. Yukarı tabakaların daha ağır olan sorumluluklarının, içinde buldukları daha elverişli şartların fiatı olduğu görüşünü (12.40), yukarı sınıflarda intihar olaylarına daha sık rastlanması doğrulamaktadır. İntihara yol açan üzüntüler, yukarı sınıf mensurları arasında, en az aşağı-sınıftaki kadar yaygın görünmektedir. Örneğin çizelge 25'de, Yeni Zelanda'da intihar olaylarının toplumsal sınıflara göre dağılışı, yaşayan nüfusun sınıflara dağılışıyla karşılaştırılmaktadır. Yukarı sınıftaki intihar olaylarının nüfusa oranı, aşağı sınıftakinden daha yüksektir.

Çizelge 25. Yeni Zelanda'da yaşayan nüfusun ve intihar olaylarının toplumsal sınıflara göre dağılışı

	Yukarı Sınıf %	Orta Sınıf %	Aşağı Sınıf %	Toplam %
Çalışan erkekler				
35 ve daha yukarı yaşlar (N=270.000)	27.0	27.4	45.6	100
Erkek intiharları — öldüğü zaman çalışmakta olan 35 ve daha yukarı yaşlardaki erkekler (N=343)	35.6	27.0	37.4	100
Çalışmayan erkekler				
35 ve daha yukarı yaşlar (N=66.000)	18.9	25.0	56.1	100
Erkek intiharları — öldüğü zaman çalışmayan 35 ve daha yukarı yaşlardaki erkekler (N=173)	29.7	34.6	45.7	100

Kaynak: Austin L. Porterfield and Jack P. Gibbs, "Occupational Prestige and Social Mobility of Suicides in New Zealand," *American Journal of Sociology*, September, 1960.

V. TABAKALAŞMANIN GÖREVI

A. Basitleştirme

12.49 Bazan her insana karşı, onu içine koyduğumuz kategoriye göre değil, sahip olduğu değerlere göre davranmamız gerektiği ileri sürülür. Fakat insan yetenekleri sınırlı olduğundan ve modern uygarlık da birbirini hızla izleyen değişik durumlara karşı çabucak tepki göstermeği gerektirdiğinden, istesek de istemesek de çok defa insanlara belli kategorilerin mensupları olarak tepki göstermek zorunlu olmaktadır.

12.50 Bir aile içinde veya herhangi bir küçük yüz-yüze grupta, herkese karşı oldukça bireysel tepkiler göstermek mümkündür. Bütün özelliklerini bilmemize imkân olmayan yabancılarla karşı karşıya kaldığımız an, onları mümkün olduğu kadar doğru ve uygun bir biçimde sınıflandırmaya başvurur, sonra da onlara belli bir kategorinin mensubu insanlar olarak tepki gösteririz. Şüphesiz bu yol sık sık bazı bireylere haksızlık yapılmasına yol açar. Örneğin 21 yaşındaki bireyler oy verebilir ve başka yurttaşlık haklarını kullanabilir-

ler; 21 yaşın altında olanlar bu haklardan yoksundurlar. Bu durum 21 yaşın altında olan birçok bireyin yurttaşlık haklarını kullanmaya, 21 yaşın üstündeki bir çok bireyden daha yetenekli olduğu gerçeğine açıkça ters düşmektedir. Bundan dolayı yurttaşlık haklarının herhangi bir yaş ölçüsüne bağlı olmaması, bunun yerine her birey için belirli bir sınavla saptanması gerektiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

12.51 Bunun gibi, bir üniversite diploması olmayan binlerce insan, ilgili alanlardan pek çoğunda, diploması olan birçok insandan daha yeteneklidir. Buna rağmen yalnız üniversite diploması sahiplerinin bazı mevkilere —örneğin, bazı okullarda öğretmenlik yapmak gibi— gelebileceğini öngören yasaya göre düşünmekte tereddüt etmeyiz. Bu yolun bazan, üniversite diploması olmayan bazı kimselere karşı büyük haksızlık teşkil ettiğini ve bu yüzden diploma sahiplerinden çok daha yetenekli öğretmenlerden kendi kendimizi yogsun kıldığımızı kabul ederiz.

12.52 Bu yola başvurmanın gerekçesi pratik bir gerektir. Yetersiz olabilmekle birlikte üniversiteyi bitirmek için aranan ölçüler, diploma sahiplerinin hiç olmazsa en düşük bir oranda bu ölçülere uyduklarını düşündürecek niteliktedir. Kişisel olarak kendilerine yabancı olan çok sayıda kimseyi işe almak göreviyle karşı karşıya bulunan ortalama bir okul-yönetim-kurulu, diploma sahiplerini tercih etmekle, öğretmen seçimlerinde daha az yanılmış olur; eğer her okul kurulu, öğretmenlerini, baş vuranlar hakkında kişisel araştırmalar yaparak seçmeğe kalksaydı yanılma payı daha çok olurdu. Demek ki insanların kategoriler içine konması, her şeyden önce tepki göstermek zorunda olduğumuz dünyayı basitleştirmek için bir araçtır. Kategorilere karşı tepki gösterme alışkanlığımız sayesinde son derece değişik bireysel durumlara tepki gösterme yeteneği kazanmış olmaktadır; bu yeteneğimiz olmasaydı, çok az alışkanlıkları olan ve bundan dolayı da her yeni durum karşısındaki tepkisi son derece verimsiz ve zahmetli olan bir küçük çocuğun düzeyinin üzerine hiçbir zaman çıkamazdık.

12.53 İnsanları, kendilerine gösterilmesi ve onlardan beklenmesi gereken davranışlara göre kategoriler içine koymak ihtiyacı bulunduğu, polis ve askerlerin üniforma giymeğe mecbur tutulmalarından ve insanların hangi kategoriye girdiğini gösteren (üniforma kadar resmi olmayan) daha birçok işareten de anlaşılmaktadır (6.45). Toplumsal örgüt, değişik görevsel kategoriler arasındaki et-

kileşmeden ibarettir. W. Lloyd Warner bu noktayı aşağıdaki biçimde geliştirmektedir:

— Bir toplum karmaşık olduğunda, farklı ve karmaşık görevler gören ve çabalarında çok değişik yollar izleyen çok sayıda bireyler bulunduğu, bireysel mevki ve davranışlar değerlendirilerek derecelendirilir. Bu, esas olarak şundan ibari gelir: topluma, kendi-kendini devam ettirebilmek için, bütün iyelerinin çabalarını grubun devamı için zorunlu olan ortak girişimler yönünde eğitmek ve bütün bu girişimleri de izleyen bir bütün içinde sağlamlaştırıp bütünleştirerek zorundadır. Başka bir deyişle, işbölümü ilerledikçe ve toplumsal bireylerin sayısı ve türleri arttıkça, eğitilmiş ve bütünlenmeye olan ihtiyaç da artar ve karşılandığı takdirde daha geniş grubun yaşamasını ve gelişmesini mümkün kılar.

Eğitilmiş mevkilerinde bulunan kişiler iktidar ve prestij elde ederler. Çünkü aydınları, talimat almak için kendilerine bakan bireylerin davranışlarını keskin denetler. Bu basit denetim içinde basit iktidar vardır. Böyle bir iktidarı kullanan kişiler, ya doğrudan doğruya bu iktidardan prestij elde ederler ya da böyle bir eğitime mevkiüne yükselmeye yetecek kadar prestijli basit kaynaklardan elde etmişlerdir¹⁰.

12.54 Her kategori ne kadar kolaylıkla tanınırsa, kendisinden beklenen görevleri de o kadar kolaylıkla yerine getirecektir. Bununla birlikte, eğer insanları ve olayları kategorilere ayırmakta yanılmaya düşerseniz —yani yanlış ve geçersiz bir ayırım yaparsanız— alışmış olduğumuz bazı davranışlar da uygun olmaz ve bireylere çok büyük haksızlıklar yapılmasına yol açabilir. Bundan başka bu durumun çaresi de, çevremizin herhangi bir geniş kesimine kategorilemeye baş vurmadan tepki gösterebileceğimizi düşünmek değil, daha doğru ve geçerli bir kategorileme düzeni bulmaktır.

12.55 Toplumsal yaşamın örgütlenebilmesi ve eğitilebilmesi için insanların kategorilere ayırılması zorunlu olduğu gibi, bütün temel mevkilerin doldurulmasını ve herbirinin gerektirdiği görevlerin yapılmasını güvence altına almak için kategorilerin de farklı prestij derecelerine konulması zorunludur¹¹. Hernekadar bazı meslekler arada sırada, bizim gözümüzde layık olduklarından daha yüksek bir prestije ulaşırsa da, genellikle mesleki prestijin şu öğeylere bağlı olduğu görülmektedir: (1) işin taşıdığı sorumluluk, (2) işin gerektirdiği eğitim düzeyi, (3) işin imkân verdiği kişisel özerklik derecesi. Prestij dereceleri yukarıda (Çizelge 19'da) belir-

¹⁰ W. Lloyd Warner et al. *Social Class in America*. Science Research Associates, 1949, s. 8.

¹¹ Kingsley Davis and Wilbert E. Moore, "Some Principles of Stratification," *American Sociological Review*, April, 1945, s. 342-349.

Çizelge 26. Seçilmiş 90 mesleğin prestij durumu ile başka üç özelliği arasındaki ilişkiler

	Sorumluluk	Eğitim	Özerklik
Prestij	.933	.949	.811
Sorumluluk	—	.915	.815
Eğitim	—	—	.852

Kaynak: Richard L. Simpson and Ida Harper Simpson, "Correlates and Estimation of Occupational Prestige," *American Journal of Sociology*, September, 1960, s. 135-140.

Çizelge 27. Uluslara göre meslek gruplarının derecelendirilmesi arasındaki farklar

	Japonya'da Yüksek Derecelendirilen Meslekler	A.B.D.'nde Yüksek Derecelendirilen Meslekler
Japonya'da aşağı derecelendirilen meslekler		Bakan, çiftçi, sigorta memuru, marangoz
A.B.D.'nde aşağı derecelendirilen meslekler	Şirket müdürü, işçi üyesi, gazete muhabiri, çöpçü, ayakta bıyacı	
İngiltere'de aşağı derecelendirilen meslekler	Gazete muhabiri, çöpçü	Devlet memuru, kamyon şoförü, bakan, inşaat müteahhidi, elektrikli
Yeni Zelanda'da aşağı derecelendirilen meslekler	Gazete muhabiri, çöpçü	Devlet memuru, inşaat müteahhidi, muhasebeci, elektrikli, liman işçisi
S.S.C.B.'nde aşağı derecelendirilen meslekler	Fabrika müdürü, çiftçi	Bilim adamı, çiftçi

Kaynak: Alex Inkeles and Peter H. Rosal, "National Comparisons of Occupational Prestige," *American Journal of Sociology*, January, 1956, s. 734.

tilen 90 meslek, bu üç boyuta göre derecelendirildiklerinde, Çizelge 26'da görülen karşılıklı-ilişkilerin bulunduğu görülmüştür.

12.56 Aynı mesleklerin veya çok benzer olanlarının bazıları başka ülkelerde yapılmış incelemelerde de derecelendirilmiştir. Böylece türlü mesleklere verilen prestij derecesini uluslar arasında karşılaştırmak mümkün olmaktadır. Tabakalaşmanın, temel mevkilerin doldurulmasını ve önemli rollerin yerine getirilmesini güvence altına alan bir mekanizma olduğu doğru ise, sanayileşme alanındaki benzer deneyimlerden doğan benzer ihtiyaçlara sahip birçok değişik ulusta, benzer mesleklerin de benzer biçimlerde derecelendirilmesi gerekir. Çizelge 27'de görüldüğü gibi uluslar arasında bazı kültürel

İngiltere'de Yüksek Derecelendirilen Meslekler	Yeni Zelanda'da Yüksek Derecelendirilen Meslekler	S.S.C.B.'nde Yüksek Derecelendirilen Meslekler
Bakan, çiftçi, sigorta memuru	Bakan, çiftçi, sigorta memuru	Muhasebeci
Muhasebeci, ağaçbaşı, çöpçü	Muhasebeci, çiftçi, kamyon şoförü, çöpçü	Mühendis, işçi
	Kamyon şoförü	İşçi
Ağaçbaşı, hürmen		İşçi
Çiftçi	Çiftçi	

farklılıklar vardır. Örneğin din adamları, çiftçiler, sigortacılar ve marangozların A.B.D.'ndeki prestiji Japonya'dakinden daha yüksektir. Çizelgenin öbür gözlerinde de buna benzer örnekler yer almaktadır. Fakat bu farklılıklardan daha çok dikkat çekici olan husus, bu uluslar arasında benzer mesleklerin prestij bakımından benzer biçimde derecelendirilmeleridir. Çizelge 28'de türli ulusların derecelendirmesi arasındaki ilişkiler görülmektedir. Bu çizelgedeki rakamlar, mesleki tabakalaşmanın ulusal sınırları taşıdığı göstermektedir. Her ne kadar Amerikan derecelendirmesi Japon, İngiliz, Yeni Zelanda veya Alman derecelendirmesine, Sovyet derecelendirmesinden daha çok benziyorsa da, bu sonucusuyla arasındaki fark çok büyük değildir. Çizelgenin gösterdiği bütün ilişkiler geniş ve olumlu ilişkilerdir.

Çizelge 28. Altı Ulusal İncelemede Benzer Mesleklerle Verilen Prestij Puanları (veya dereceleri) arasındaki İlişkiler

	Yeni					
	S.S.C.B.	Japonya	İngiltere	Zekunda	A.B.D.	Almanya
S.S.C.B.	—	.74	.53	.53	.80	.80
Japonya	—	—	.92	.91	.93	.93
İngiltere	—	—	—	.97	.94	.97
Yeni Zelanda	—	—	—	—	.97	.96
A.B.D.	—	—	—	—	—	.96
Ortalama ilişki	.84	.89	.93	.93	.94	.94

Kaynak: Alex Inkeles and Peter H. Rossi, *op. cit.*, s. 332.

12.57 Tabakalaşmanın genellikle yeteneklerin temel mevkilere gelmesini sağlayan bir mekanizma olduğunu söylemek, bazan başka sonuçlar da doğurabileceğini inkâr etmek anlamına gelmez. Tabakalaşmanın görevsel yorumuna karşı ileri sürülen bir eleştiride şöyle denilmektedir: "Eğer insanları, yeteneklerini hünerlere çevirmeye, hünerlerini de bilinçli olarak kullanmaya ve güç işlere girişmeye teşvik etmek için eğitim almış olan ödülleri gerekiyorsa, şunu da göz önünde tutmak gerekir: bu insanlar, ödülleri elde ettikten sonra üstün iktidar, servet ve prestijlerini kendi yararlarına daha geniş eşitsizlikler elde etmek amacıyla kullanacaklardır"¹⁰. Bazı şartlar altında

¹⁰ Dennis H. Wrong, "The Functional Theory of Stratification: Some Neglected Considerations," *American Sociological Review*, December, 1956, s. 782.

toplumsal sınıflarda yatan statü tutumları, bir grubun hayatı için yıkıcı olur. Mevcut sınıf yapısı bireylere, toplum içinde kendilerine en uygun düşen yeri bulmak için bir ölçüde imkân özgürlüğü vermedikçe, etkisizlik ve mutsuzluk kaçınılmaz sonuçtur. Sınıfların kendi mesleklerini, sanatlarını veya ticaretlerini, yetenekleri ne olursa olsun, yalnız kendi çocuklarına veya başka ayrıcalıklı gruplara açık tutarak kendi kendilerini devam ettirmeye çalışmaları tehlikesi daima vardır. Bundan başka, bazı insanların yalnızca şans veya tesadüfle belli bir sınıfa girebilmiş olması, onlara sahip olmadıkları niteliklerin tanınması sonucunu vermektedir.

12.58 Demek ki, çok basit düzeyden bir insan yüksek bir mevkîye seçildiği takdirde, çok defa bunun sonucu olarak, gerçekte sahip olmayabileceği elverişli niteliklere sahip olduğu varsayılabilir. Bunun tersi de olmaktadır: şu veya bu nedenle aşağı statüye düşen veya böyle mevkileri tercih eden yüksek yetenekli bireyler vardır. Bu bireylere, gerçek yeteneklerine uygun prestij tanınması olasılığı pek yoktur. Bundan başka yüksek dereceli bir mevkide bulunmak veya yakın zaman içinde bulunmuş olmak ve böylece belli bir mevkîin neleri gerektirdiğini öğrenmek çok defa düşük yetenekli bir kimseyi, durumun "iç yüzünü" bilmeyen ve henüz asları tarafından kabul edilmemiş olan üstün bir kimseden daha değerli yapmaktadır. Yani çok defa, verimsiz bir insanı bir işte tutmak, onun yerine yeni bir kimseyi —daha üstün olabilmesine rağmen— almaktan daha az rahatsız edicidir.

12.59 Bütün bu düşünceler, bireylerin statü ölçüğü üzerinde kolay hareket etme olanaklarını sınırlandırmakta ve böylece sınıflara ve bireylere, artık yeterli olmadıkları mevkilerde devamlı olarak kalmak imkânı vermektedir. Statüler bazan da topluluğun etkin bir biçimde işlemlerini geniş ölçüde engelliyen yasalar yoluyla veya dinsel, ya da aristokratik gelenekler yoluyla devam ettirilmektedir. Bir meslek veya sanata kimlerin katılabileceği ve kimlerin meslek veya sanat dışına atılabileceği konusundaki feodal düzenlemeler ve sınırlandırmalar da benzer biçimde sınıf ayrıcalıklarını devamlı kılmak ve toplumsal hareketliliği geciktirmek yönünde işlerler.

VI. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

12.60 Toplumsal hareketlilik, basit bir tanımla, insanların farklı toplumsal düzeylerdeki mevkiler arasında hareket etmeleridir,

denilebilir. Bazı toplumlarda çok geniş ölçüde toplumsal hareketlilik olur; başka bazılarında ise çok az toplumsal hareketlilik bulunur. Toplumsal hareketliliğin göze batacak biçimde bulunmadığı yerde "kast düzeni" söz konusu olur (6.7-6.8). Bir kast, üyeleri belli bir toplumsal hiyerarşi içinde devamlı bir mevkiye sahip olan ve başka kategorilerle temasları sınırlanmış bulunan bir toplumsal kategoridir. Temasların sınırlanması, kastlar arası evlenmelerin yasaklanması da içermekte ve böylece bir kuşaktan öbürüne geçerken de toplumsal hareketliliği önlemektedir. Çocuklar ne yaparlarsa yapsınlar, babalarının kastından başka bir kasta geçemezler.

12.61 Genellikle Hindistan'da nüfusun tabakalaşmasındaki bazı özelliklerin bir kast düzeni oluşturduğu kabul edilir. Sosyologlar Amerika'da zencilerle beyazlar arasındaki sınırların da kast sınırları sayılıp sayılmıyacağını tartışmaktadırlar. Bazan Hindistan'daki kast düzeninin, aşağı kastların kendi aşağı mevkilerini Amerika'daki zencilerden daha hazır bir biçimde kabul etmeleri bakımından farklı olduğu sanılır. Ancak bu izlenim, Hindistan'ın kurallarını Amerika'nın uygulamasıyla karşılaştırmaktan ileri gelmektedir. Aynı düzeyde (ya kural, ya da uygulama düzeyinde) karşılaştırıldığı takdirde iki düzen birbirine çok benzemektedir¹⁸.

12.62 Hem Hindistan'da, hem de A.B.D.'nde kast düzeninin şu özelliklerini bulmak mümkündür: (1) zorunlu saygı ve aşağı kastın yukarı kasta karşı saygıda kusur etmesi halinde derhal cezalandırılmaya gidilmesi; (2) aşağı kasta doğuştan bir aşağılık niteliğinin verilmesi; böylece aşağı kast, davranışları nasıl olursa olsun aşağıda kalmaktadır; (3) yukarı kast erkekleri, hem kendi kastlarından, hem de aşağı kastlardan kadınlarla evlenebildikleri halde, aşağı kast erkekleri yukarı kast kadınlarıyla evlenemezler; (4) aşağı kastın bu mevkilerine karşılık sahip oldukları ileri sürülen kazançlar, aşağı kast mensuplarından çok yukarı kast mensuplarına ileri sürülmektedir; (5) geçmişin kastlar arasında bir uyum çağı olarak algılanması ve bunun, aşağı kast insanların hoşnutsuzluğuna yol açan dış kışkırtmalar sonunda bozulduğunun düşünülmesi; (6) aşağı kast üyelerinin, aşağı mevkilerinin meşruluğunu zımnen reddetmeleri¹⁹.

¹⁸ Gerald D. Berreman, "Caste in India and the United States," *American Journal of Sociology*, September, 1960, s. 121.

¹⁹ *Ibid.*, s. 122-126.

12.63 Şüphesiz Hint ve Amerikan kast düzenleri arasında bazı farklılıklar vardır. Hindistan'da yaygın olan dinsel kast tanımlarına Amerika'da rastlanmaz. Hindu inancına göre hayata ikinci kez gelişte insanın içinde bulunacağı durum, bu dünyada kendi kastının rollerine bağlıdır. Böylece yukarı kast sahipleri için bu dünyada elverişli hayat şartları, öteki dünyada da ödül sağlayan bir şey olarak görülmektedir; aşağı kast mensupları için ise, öteki dünyada rahatlık bu dünyada elverişli olmıyan şartlara uymak kuralına bağlanmaktadır. Bunun tersine A.B.D.'nde zencilere kol işlerinin verilmesi, genellikle dinsel yaptırımlarla güçlendirilmemektedir. Ayrıca A.B.D.'nde esas olarak yalnız iki kast vardır: beyazlar ve beyaz olmıyanlar; Hindistan'da ise çok kastlı bir düzen vardır. Bundan başka Hindistan'da aşağı kast mensupları, kast düzeninin kaldırılmasını değil, olsa olsa kastların yeni bir biçimde sınırlanmasını umut edebilmektedirler. A.B.D.'nde ise aşağı kast genellikle kast düzenine son verilmesini dilemektedir.

12.64 Irksal ayrımlar ve dinsel yaptırımlar, toplumsal hareketliliği sınırladıkları tek öge değildirler. Servet de başka bir öğedir. Servet bir iktidar kullanma ve toplumsal mevkiyi açıkça gösterme aracı olduktan başka, çocuklara da iletilebilir. Böylece zengin ailelerin çocukları, daha az müreffeh ailelerin çocuklarına oranla hayata daha yukarı basamaklardan başlarlar. Zengin olmıyan ailelerin çocukları, elverişli mevkilere gelmeyebilir ve hatta eğitim imkânlarından yararlanıyabilirler. Yalnız belli bir zamandaki toplumsal mevkileri daha aşağıda bulunmakla kalmaz, zengin olmamaları yukarı yönde toplumsal hareket imkânlarını da sınırlandırır. Servet farklılıkları kuşaklar arası toplumsal hareketliliği de sınırlandırma eğilimi gösterir²⁰. Bu bakımdan, gelir dağılımı farklılıklarının ülke den ülkeye büyük değişiklikler gösterdiğini belirtmek ilginç olacaktır. Örneğin bu farklılıklar İskandinav ülkelerinde, sınıfsız bir toplum yaratmağa çalıştığı söylenen Sovyet Rusya'dakinden daha azdır²¹.

12.65 Çoklu (= plüralist) bir toplumda (4.79) türlü gruplar (ırk, din veya ulus grupları) bir dereceye kadar ayrı ikincil-kültürler sürdürebilir veya geliştirebilirler. Bu kültürel farklılıklar, onların toplumsal hareketlilik derecesini etkileyebilir. Kuzeydoğu A.B.

²⁰ Kaare Evaldsgaard and Gösta Carlsson, *op. cit.*, s. 26.

²¹ *Ibid.*, s. 27.

D.'nin 62 topluluğunda yaşayan 954 denek üzerinde yapılmış bir inceleme, altı etnik kategoriyi, çocuklarına bağımsız ve başarılı olmayı öğretmeğe verdikleri önem açısından karşılaştırmıştır. Rumlar, Yahudiler ve beyaz protestanların İtalyan, Fransız, Kanadalı ve zencilerden daha yüksek başarı güdüsüne sahip oldukları görülmüştür. Güdü, değerler ve dileklerin hem toplumsal sınıf, hem de etnik grup bağlılığı öğelerinin etkisi altında bulunduğu, fakat toplumsal sınıf değişkeni sabit tutulduğu takdirde bile etnik farklılıkların var olduğu görülmüştür. Bu etnik kategorilerin farklı toplumsal hareketlilik derecesi göstermeleri, böylece kısmen başarı karşısında farklı yönelim (veya arzu) göstermelerinden ileri geliyor, denilebilir²¹.

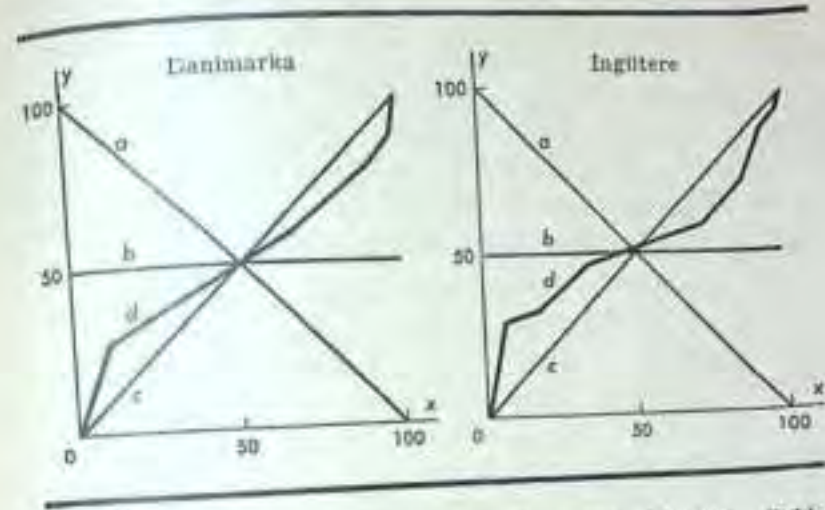
12.66 İnsanlar arasında genellikle cinsiyet bakımından da toplumsal prestij, iktidar, vs. farkları vardır (6.25-6.26). Erkek ve kadınlar çok defa toplumsal hareketlilik bakımından da farklılık gösterirler. Danimarka'da kadınlar ve erkekler arasında eşit ölçüde toplumsal hareketlilik vardır. Fakat bu, cinsiyete göre değişen etkenlerden ileri gelmektedir. Hareketlilik imkânları iş piyasasında kadınlar için erkeklere oranla daha sınırlıdır; fakat kadınlar bu sınırlığı giderecek başka bir statü asansörüne sahiptirler. Bir kadın evlendiği zaman kocasının toplumsal mevkiini de edinmektedir; koca ise genellikle karısının toplumsal mevkiini edinmemektedir. Görüldüğü gibi evlenme, başka şeyler arasında, kadın için bir toplumsal hareketlilik olduğu halde erkek için değildir²².

12.67 Şekil 31'de Danimarka ve İngiltere'deki kuşaklar-arası hareketlilik kalıbı karşılaştırılmaktadır. Bu diyagramlar şu yolla yapılmışlardır: babalar x ekseninde yüzdeler halinde gösterilmişlerdir; onların ortanca oğulları ise y ekseninde boyunca ve yine yüzdeler halinde gösterilmektedir. Koyu çizgi, d, şema üzerindeki her oğul-baba çiftini temsil eden noktaları birbirine bağlamaktadır. Eğer her oğul babasıyla tam tamına aynı toplumsal mevkide ise (hiç hareketlilik yoksa), bu çizgi e çizgisine çakışır. Eğer oğullar babalarının mevkilerinin tam karşısında yer alıyorsa (azami hareketlilik), d çizgisi a çizgisiyle çakışır. Eğer oğulların mevkii hiç bir suretle babalarının mevkisine bağlı değilse (fırsat eşitliği varsa), d çizgisi b çizgisiyle çakışır. Hem İngiltere'de, hem de Danimarka'da top-

²¹ Bernard C. Rosen, "Race, Ethnicity, and the Achievement Syndrome," *American Sociological Review*, February, 1959, s. 47-60.

²² Svalastoga and Carlsson, *op. cit.*, s. 44.

DANIMARKA VE İNGİLTERE'DE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

ŞEKİL 31. (Kaare Svalastoga, *Prestige, Class and Mobility*, Gyldendal, Copenhagen, 1959'dan alınmıştır.)

- x - yüzdeler halinde babaların toplumsal statüsü
 y - yüzdeler halinde oğulların toplumsal statüsü
 a - eşitlik gösteren çizgi
 b - hiç hareketlilik gösteren çizgi
 c - tam hareketlilik gösteren çizgi
 d - gözlemlerle anımsu noktalar arasındaki doğrusal kutuplaşmadan elde edilen eğri

lumsal hareketliliğin gerçek ölçüsünün, bir kast düzeninde görülebileceğinden daha geniş, fakat fırsat eşitliği düzeninin mümkün kılacağından daha dar olduğu görülmektedir. İngiltere'deki toplumsal hareketliliğin Danimarka'dakinden biraz daha çok olduğu da anlaşılmaktadır²³.

12.68 Rakamlarla anlatıldığında toplumsal hareketliliğin, bu konudaki türlü verilere oldukça yaklaşıp biçimde uyan bir "yasa"ya bağlı olduğu görülmektedir (3.16-3.25). Bu yasa şöylece belirlenebilir. Belli bir zaman dönemi içinde i tabakasından j tabakasına geçen kişilerin sayısı, bu iki tabaka mensuplarının toplamıyla doğru oran-

²³ Kaare Svalastoga, *Prestige, Class, and Mobility*, Gyldendal, Copenhagen, 1959, s. 295-296, 348.

tılı ve iki tabakayı ayıran toplumsal uzaklık ile ters orantılı olarak değişir²⁷.

12.69 Tabakalaşmanın ortaya çıkışı anlatılırken belirtilen nedenlerden dolayı, mutlak bir kast düzeni imkânsızdır denilebilir. Yani ilk planda sınıflara yol açan yan şartlar, ya mevcut kastlar içinde veya kastlar arasında yeni tabakalar ortaya çıkarmak eğilimi gösterirler. Buna uygun olarak biz de esas olarak şu soruyla ilgilenmekteyiz: **Hangi toplumsal şartlar bireylerin bir sınıftan ötekine rahatlıkla geçmesini kolaylaştırmakta veya engellemektedir?**

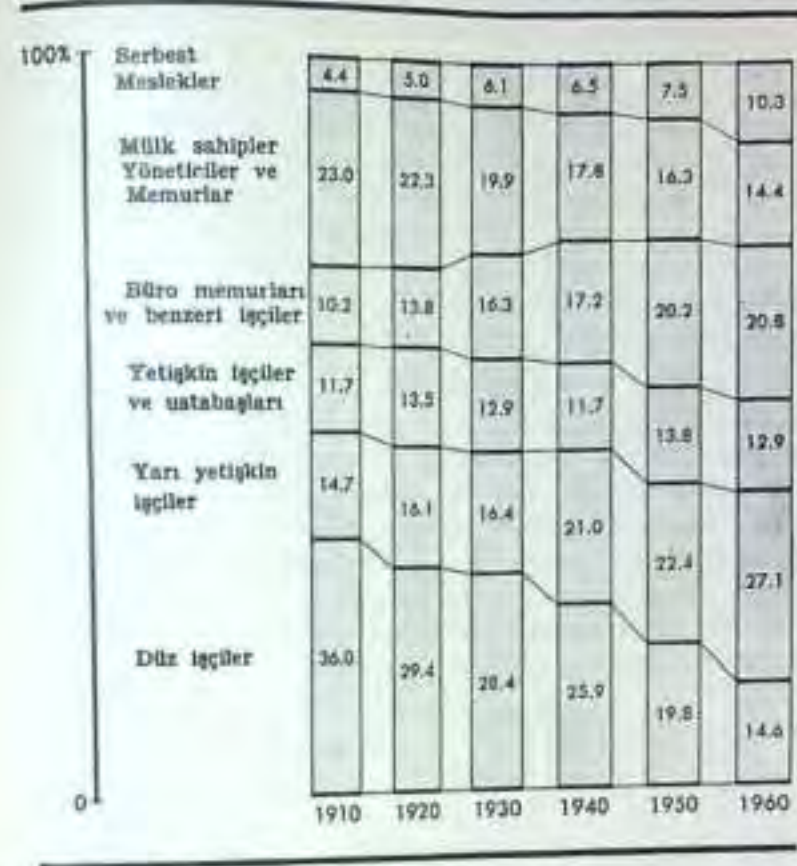
12.70 Sanayi devrimi gibi hızlı toplumsal değişim durumları veya geçen yüzyıl A.B.D.'ne damgasını vuran hızlı bir toprak genişlemesi dönemi, sınıf tabakalaşmasında esneklik doğurur. Çok sayıda Avrupa'lı köylüler Amerika'ya gelmiş ve Yeni Dünya'daki ekonomik, toplumsal ve mesleki sınıfların tâ tepelerine kadar yükselmişlerdir. Bunun tersine, çok az bir teknoloji veya toprak değişimi dönemi, genellikle sınıf ilişkilerinin sağlamlaştırıldığı ve kemikleştiği bir dönem olmaktadır.

12.71 Siyasal, ekonomik, dinsel veya başka nitelikteki devrimler, hiç olmazsa geçici olarak, kısa süreli, hızlı toplumsal hareketlilik dönemleri yaratabilmektedir —yeni düzen, yerine geçtiği düzen kadar esneklikten yoksun olabilmekle beraber...— (11.35). Örneğin 1917 Rus Devriminin çok göz alıcı bir özelliği, o zamanın toplumsal sınıflar hiyerarşisini alt-üst edip çarptığı, asilleri ve öbür yukarı sınıfları toplumsal ölçeğin en aşağısına indirmesi ve buna karşılık eskiden en aşağıda bulunan bireyleri ve sınıfları en yukarıya çıkarmasıdır. Bundan dolayı bu tür bir toplumsal devrim aşırı toplumsal hareketliliğin bir şartı sayılabilir. Devrim sona erince, yeni toplumsal tabakalar, yerine geçtikleri tabakalar kadar katı ve kale-sağlamlığında olabilirler. Fakat bu durum toplumsal devrimlerin, bir toplumdaki tabakalaşma düzeninde meydana gelen değişmelerin en aşırı biçimi olduğu gerçeğini değiştirmez.

12.72 Yukarıda anılan şartlara ek olarak, sınıflar arasında haberleşmeyi sınırlandıran ve insanın yalnız kendi sınıfı hakkında bilgi sahibi olmasına yol açan her durum, aynı zamanda sınıf ayrışklarını sürdürür ve toplumsal hareketliliği güçleştirir. Bunun tersine, bütün sınıfların mensuplarına başka sınıfların hayat şartlarını öğ-

²⁷ Ibid., s. 754.

A.B.D.'NDE İŞGÜCÜNDEKİ DEĞİŞME

ŞEKİL 32. Bu diyagramın solunda türlü işçiler yer alıyor. Her dikey sütun, 1910'danberi A.B.D.'ndeki işgücünün bileşimini gösteriyor. Her kutunun içindeki sayı, o yıl, o kategoriye giren nüfusun yüzdesidir. (Ewan Clague, "Labor Force," Scientific American, September, 1951, s. 41. 1960 rakamı Sayın Bureau'ndan elde edilmiştir.)

renmek imkân veren bir genel eğitim düzeni, sınıf engellerinin ortadan kalkmasını teşvik eder ve bireylerin toplumsal ölçek üzerinde yukarı ve aşağı yönlere hareket etmelerini kolaylaştırır. Şüphesiz, gerçek hareketlilik imkânları bir ölçüye kadar türlü sınıfların başka sınıflardan bireyleri kabul etme imkân ve ihtiyaçlarıyla ve bu ihtiyaçların başka —genellikle aşağı— bir sınıftan kimselerin kabulüne karşı olan gelenekler önündeki gücüyle sınırlıdır (12.68).

12.73 Son olarak türlü sınıflardaki toplumsal hareketlilik miktarı, toplumdaki iş bölümü derecesinden ve türlü sınıfların özellikleri arasındaki farkların büyüklüğünden etkilenmektedir. Eğer iş bölümü ileri ölçüde gelişmiş ise ve uzmanlaşma ile uzmanlık eğitimi çok ilerlemişse, bir kimsenin bir sınıftan başka birine geçmesi de o ölçüde güç olur. Bunun gibi nüfus, birbirinden kesinlikle ayrılmış olan ve geleneksel olarak belli görevlere ve sınıflara atanmış bulunan ırksal, ya da etnik gruplardan kurulu olduğu ölçüde, yalnız kişisel özelliklerdeki farklar —kolaylıkla görülebilmeleri için— toplumsal hareketliliği geciktirebilir, hatta önleyebilir. Bu, bütün öbür şartlar sınıflar arasında bireylerin geniş ölçüde hareket etmesine elverişli olduğu zaman bile geçerli olabilir.

12.74 Yukarıda belirtilen şartlar altında, A.B.D.'deki sınıfsal tabakalaşmanın nisbeten esnek olması ve toplumsal hareketliliğe oldukça elverişli bulunması beklenebilir. Avrupa'yla ve daha özel olarak Hindistan gibi ülkelerle karşılaştırıldığında bunun şüpheye yer bırakmayacak biçimde böyle olduğu görülür. Ancak A.B.D.'nde bile şartlar eskisi kadar hareketliliğe elverişli değildir. Esas olarak genişlemekte olan bir tarım ülkesi iken görülen yüksek hareketlilik, boş toprakların kalmaması ve sanayileşme ile kentleşmedeki artış üzerine yavaşlayıp düşmektedir.

12.75 Bazı bakımlardan Amerikan nüfusunun geniş bir "orta sınıf" içinde aynı düzeye geldiği görülmüştür. Bu orta sınıf içinde meslek, dinsel tercih, kültürel köken vs. bakımlarından çok geniş toplumsal farklılaşmalar vardır. Fakat servet, eğitim, hüner ve çıkar farklılıklarının geçen yarım yüzyıl içinde daraldığı görülmektedir. Şekil 32, iş gücünün değişen bileşiminde görülen bir düzeye-gelme sürecini yansıtmaktadır.

VII. SONUÇ

12.76 Toplumsal sınıflar bütün karmaşık toplumlarda görülen evrensel bir özelliktir. Bu özellik, büyük çoğunlukla, demokratik olmayan tabiatındaki kimselerin zorlamalarının bir sonucu değildir —hernekadar böyle kimseler, kurulu çıkarları bulunan belli bir sınıf yapısını kurabilir, sürdürebilir ve en ufak ölçüde bir değişmeyi önleyebilir iseler de—. Ancak sınıflar arasında kavga ve anlaşmazlıklar ve mevcut sınıf yapısına karşı protestolar kuralılmadan çok istisnadır. Genellikle ve en ciddi biçimde, hızlı kültürel değişim

zamanlarında ortaya çıkarlar. Tabakalaşmanın ortaya çıkması ve toplumun bütün üyelerince korunup desteklenmesi, gördüğü görevlerden —katkıda bulunduğu bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardan— ötürüdür.

12.77 Türlü kategoriden insanlar, toplumlarının tabakalaşma hiyerarşisi içinde değişik mevkilerde bulunmakla kalmazlar; aynı zamanda kendi özel sınıflarının veya etnik gruplarının kültürüne katılırken, bu ikinci kültürün toplumsal hareketlilik yönünde sahip olabileceği güdü ve yeteneği de kazanabilir veya kazanamayabilirler. Bir bütün olarak toplumda, bu toplumun karşılaştığı şartlara ve üyelerine değişen roller verme ihtiyaçlarına bağlı olarak, az veya çok hareketlilik bulunabilir.

12.78 İnsanlar örgütle yaşarlar. Örgüte etkin bir biçimde katılma, insanların ihtiraslı, çalışkan, tutumlu, kısa süreli tatminleri uzun-süreli amaçlar uğruna geciktirebilir, bireysel sorumluluk sahibi, akılcı, ileriye düşünen ve kişiler-arası ilişki kurmaya yetenekli olmalarını gerektirir. Bu özellikler çok defa —bazan da küçük düşürücü bir tonla— "orta sınıf" özellikleri diye tanıtılmaktadır. Eğer A.B.D., türlü verilerin gösterdiği gibi gittikçe bir "orta sınıf" toplumu olsaydı bunu, insanın yaşamını sürdürmek ve sayısız başka amaçlara ulaşmak için bir araç olarak gittikçe daha çok karmaşık örgütlere dayanmasının doğal bir sonucu saymak mümkündür.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların her birinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırınız:
  - a. Tabakalaşma — farklılaşma
  - b. Toplumsal sınıf — kast
  - c. Mesleki kategori — tabaka
  - d. Farklı-ilem-yapma — kategorilere koyma
  - e. Tabaka — toplumsal hareketlilik
  - f. Antipati — mevkî
2. Kendi deneyimlerinizle başvurarak "uygun görülen" ve "karşı çıkan" farklı-ilem-yapma biçimlerine örnekler veriniz. Uygun görülen ve karşı çıkan bazı farklı-ilem davranışlarına yol açmış durumları belirtiniz.
3. Şu öneriyle ne anlatılmak istenmektedir: "Bir toplumda tabakalaşma olmadan toplumsal farklılaşma olabilir, fakat toplumsal farklılaşma olmadan tabakalaşma olmaz."

B. Genellemelerin gözden geçirilmesi

1. Çağdaş toplumda sınıf ayrılıklarının başlıca ölçütleri nelerdir? Sadece sınıf ayrılıklarının ölçütleri değişmekte midir? Nasıl ve ne gibi etkilerle?
2. Sınıf ayrılıkları olmadan toplum hayatı mümkün müdür? Görüşlerinizin belgeleri nelerdir?
3. Açılabilir sınıf sınırlarının açılmaz sınıf sınırlarına karşı elverişli yanları nelerdir? Elverişsiz yanları nelerdir? Karmaşık kent hayatı açılabilir sınıf sınırlarına mı, yoksa açılmaz sınıf sınırlarına mı elverişli bir ortamdır?
4. Toplumumuzda sınıf statüsüyle birlikte giden önemli değişkenlerin bazıları- nı belirtiniz. Bu değişkenler bakımından elverişli durum, düzenli olarak yalnız belli bir toplumsal sınıf lehine mi görülmektedir? Nasıl ve ölçün?

C. Toplumsal tabakalaşmanın gözlemlenmesi ve çözümlenmesi

1. Sınıf arkadaşlarınızla Bogardus'un Toplumsal Uzaklık Testini (24.48) uygulayınız. Bulguları bu konuda verilen bilgilere göre yorumlayınız.
2. Sınıf arkadaşlarınızla Çizelge 19'da yer alan meslekleri prestij derecelerine göre sıralayınız. Çizelgedeki her meslek için her arkadaşınıza, aşağıdaki ifadelerden kullandığı en uygun düğeni seçmesini isteyiniz:
  - a. Mükemmel bir mevkiye sahiptir.
  - b. İyi bir mevkiye sahiptir.
  - c. Ortalama bir mevkiye sahiptir.
  - d. Ortanın biraz altında bir mevkiye sahiptir.
  - e. Düşük bir mevkiye sahiptir.
  - x. Bilmiyorum.

Meslekleri, her birine (a) 100, (b) 80, (c) 60, (d) 40 ve (e) 20 puan vererek derecelendiriniz. Belli bir meslek için verdiğiniz puanları toplayıp dereceleri hesaplanan kişilerin sayısına bölünüz; böylece her meslek için bir ortalama elde etmiş olursunuz. Sınıfınız için bulduğunuz ortalama puanları Çizelge 19'dakilerle karşılaştırınız.

BİBLİYOGRAFYA

- Anderson, H. D. and Davidson, P. E., *Occupational Trends in the United States*, Stanford University Press, 1940.
- Bendix, Reinhard and Lipset, Seymour M. (derl.), *Class, Status and Power*, Free Press, 1953.
- Centers, Richard, *Psychology of Social Classes*, Princeton University Press, 1949.
- Cuber, John F. and Kenkel, William F., *Social Stratification in the United States*, Appleton-Century-Crafts, 1954.

- Dahrendorf, Raif, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, 1959.
- Dollard, John, *Caste and Class in a Southern Town*, Yale University Press, 1937.
- Faris, Robert E. L., "The Middle Class from a Sociological Viewpoint," *Social Forces*, October, 1950, s. 1-5.
- Hollingshead, A.B., *Elmtown's Youth*, Wiley, 1949.
- Kahl, Joseph A., *The American Class Structure*, Rinehart, 1960.
- Mills, C. Wright, *White Collar: The American Middle Classes*, Oxford University Press, 1951.
- Page, C. H., *Class and American Society*, Dial Press, 1940.
- Sorokin, P., *Social Mobility*, Harper, 1927.
- Svalastoga, Kaare, *Prestige, Class, and Mobility*, Gyldendal, 1959.
- Veblen, T., *The Theory of the Leisure Class*, Modern Library, 1934.
- Warner, W. L. and Lunt, P. S., *The Social Life of a Modern Community*, Yale University Press, 1941; *The Status System of a Modern Community*, 1942; *The Social Systems of American Ethnic Groups* 1945.
- Warner, W. L. and Meeker, M. and Eola, K., *Social Class in the United States* Science Research Associates, 1949.

- I. RESMİ ÖRGÜTÜN NİTELİĞİ VE TÜRLERİ
  - A. Varlık Nedenleri
  - B. Sınırları
  - C. Tanımları
  - D. Türleri
- II. RESMİ ÖRGÜTLER İÇİNDE ETKİLEŞME
  - A. Rollerin Dağıtımı
  - B. Bürokrasi
  - C. Gayriresmi Örgütün Gelişmesi
  - D. Haberleşme
  - E. İktidar ve Yetki
  - F. Kaynağın ve Meslektaşın
- III. YAPININ ÖNEMİ
  - A. Amaç Türümlüğü ve Yapısal Benzerlik
  - B. Davranış Benzerliği
- IV. RESMİ ÖRGÜTLER NASIL DEĞİŞİRLER?
  - A. Dış Güçler
  - B. İç Güçler
- V. SONUÇ

RESMİ ÖRGÜTLER

I. RESMİ ÖRGÜTLERİN NİTELİĞİ VE TÜRLERİ

A. Varlık nedenleri

13.1 Bir zamanlar, bir kimsenin aşırı ölçüde boş ve gülünç derecede delice olan eylem veya dileklerini nitелеmek için "aya ulaşma" deyimini kullanılırdı. Bu benzetme anlamıydı; "Top!" diye çığlık atan ve dolunayı yakalamak için arzuya elini uzatan bir yağındaki çocuk, ayın parmaklarından nekadar uzakta olduğundan habersizdir. Fakat bireyler için ulaşılmaz olan amaçlar, çabalarını geniş örgütler içinde biraraya getirdiklerinde mümkün olabilir.

13.2 Ayrı ayrı bireylerin yapamadıkları şeyleri örgütlerin yapma yeteneği, bunların başlıca varlık nedenidir. Bu yetenek birçok şeye bağlıdır. İşbölümü ve uzmanlaşmış faaliyetlerin eşgüdülmesi, toplumun tek başına genişliği kadar önemli öğelerdir. Bir birey, solist piyanist, kemancı veya klarnetçi olarak büyük bir virtüöz olabilir; ama senfoni orkestrası yine de bunun dışında kalan bir müzik dünyasını bize mümkün kılar. Açıkça görüleceği üzere böyle bir örgüt, yalnız bireysel kemancıya oranla daha çok keman müziğini, daha çabuk ve daha etkin bir biçimde sağlamakta kalmaz; hiçbir bireyin veya bu biçimde örgütlenmemiş olan hiçbir bireyler yığınının üretemeyeceği bir müzik türü üretir.

13.3 İnsanlararası davranışları her düzeyde —küçük gruplar, karmaşık örgütler, topluluklar, bir bütün olarak toplumlar düzeyinde— incelemek yönündeki mesleki eğilimlerine rağmen sosyologlar, örgütler içindeki insanların, tek tek bireylerin yapamayacağı şeyleri yapabilecek yetenekte olduklarını her zaman yeterince anlamamışlardır. William Graham Sumner, 1894'de yazdığı "Dünyayı Yeniden Yapmak Yolundaki Saçma Çaba" başlıklı bir denemede, "bizim gibi çelimsiz insanlar" dünyamızı bir parçacık değiştirebilselerdi bile, "kendiliğinden hareket eden güçlerin" etkileri karşısında bizim başarılarımızın yine de çok hafif kalacağını ileri sürmüştür. Bu tür

güçlerin yanında "bizim çabalarımız, bir ırmağın yönünü değiştirmeye çalışan bir insanın çabalarına benzer" diyordu¹. Sumner, insanların bireyler olarak değil, ama geniş örgütler içinde eşgüdümüş olarak, ırmakların yönünü başarıyla değiştiren muazzam hidro-elektrik, su ulaştırması ve sel-denetimi tasarımlarını gerçekleştirdiğini görmeden öldü.

13.4 Yetişkin insanların aya ulaşmayı başardığı günümüzde, geniş çaplı biçimsel örgütler içindeki insanlararası davranışların önemini kavramak berhalde daha kolaydır. Dünya çapında bir radyo ve televizyon dinleyici kütlesi ilk insanın dünya çevresinde yörüngeye girişini dakikası dakikasına izlediği zaman, birçok kişiye yalnız birey olarak astronotun dayanıklılığına, becerikliliğine, cesaretine ve başka kişisel özelliklerine hayran olmakla kalmadı; aynı zamanda onun içinde bulunduğu kapsülün fırlatılması, izlenmed ve geri getirilmesi gibi karmaşık bir sürece az veya çok doğrudan bir biçimde katılan 35.000 kadar başka insanın da varlığından haberdar oldu. Bu olay aynı zamanda, başarıları bu örgütlü ve bu başarıyı mümkün kılan birbiriyle ilgili örgütler ağının varlığını da daha geniş ölçüde duyurmuş oldu. Teknikleri geliştiren ve gerekli madeni üreten çok sayıda araştırma örgütlerinin ve sanayi şirketlerinin hepsi Sumner'in tutumunu geçersiz kılmaya yardım etmiştir. Uçuşu izleyenlerin birçoğu, kitle haberleşmesini doğal bir şey gibi görme eğilimlerine rağmen, haber bültenlerini hazırlayan resmî örgütlerin giriftliği hakkında yeni bilgiler edinmişlerdir.

13.5 Eğer yalnız aya ulaşma tasarısıyla ilgili olan kişiler ve bireyleri dikkate alacak olursak, karmaşık örgütlere bağlılığımızı açıkça görürüz. Örneğin üç insanı aya götürmek ve sağsalım dünyaya geri getirmek için 435.000 kadar insanın eşgüdümüş çabalarına ihtiyaç olacağı tahmin edilmektedir. Bu rakamı daha başkaları arasında mühendisleri, iş adamlarını, makinistleri, teknik ressamları, işçi-başlarını, haberleşme uzmanlarını ve matematikçileri içermektedir. Bunların değişik hünerlerinin örgütlenmesi hem Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi'nin, hem de onbinden çok özel sanayi firmasının görevidir². Bunun gibi Hillary ve Tenzing'in Everest dağına zirvesine ulaşmaları da, onları oraya götüren karmaşık bir örgütün ve çabamın yalnızca küçük bir bölümünü temsil eder...

¹ William Graham Sumner, "The Absurd Effort to Make The World Over." Forum, March, 1894.

² "Race to the Moon," Newsweek, March 19, 1962, s. 65-70.

B. Sınırları

13.6 Örgüt insanın başarılarında önemli bir yer tutarsa da, bu yoldaki potansiyelinin sınırsız olduğu düşünülmemelidir. Uzayın keşfi, örgütsel gelişmeye olduğu kadar, kültürün ayrıntılı bir biçimde gelişmesine de bağlıdır. 1800'ün başlarında bir Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi kurulmak istenseydi, böyle bir örgüt yörünge uçuşunu veya gezegenlerarası uçuşu başaramazdı; çünkü teknolojiye önemli boşluklar vardı. 1900'ün başlarında bile —örneğin I. Dünya Savaşının bitiminde— metalürji ve elektronik gibi kültürel kesimler gelişmiş olmaktan çok uzaktı. Sezar da ordularıyla Eyerest dağına fethedemezdi; o zaman dağcılık kültürünün ne maddi, ne de maddi yanırları yeterince mevcuttu. Roma teknolojisi buz çubukları ve kancalar yapabilir idiyse de, tırmanacak kimselere gerekli oksijen bulunmadığı gibi, hava yoğunluğu ile yükseklik arasında ters orantı olduğu da bilinmiyordu. Vücudun yeterli ölçüde oksijen almaya muhtaç olduğu ve bu oksijen dengesinin yüksek yerlerde ağır biçimde bozulduğu, bizzat "oksijen" kavramının bilinmediği bir zamanda anlaşılabilir. Sezar herne kadar on gün gibi rekor sayılacak kısa bir dönemde Ren nehri üzerinde köprü yaptırdıysa da, buzul yarıkları üzerinde köprü kurmak için hafif alüminyum merdivenler mevcut değildi; çünkü boksitten alüminyum elde etmek için baş vurulan elektrolitik yöntem keşfedilmiş değildi. Naylon organlar ve mufionlu naylon ceketler, "kimya" dediğimiz kültür kesiminin yapay ipliği yaratmasından bu kadar yüzyıl önce sağlanamazdı.

13.7 Demek oluyor ki örgüt zaman içinde düşünülmemelidir. Kültürlerle birlikte örgüt, insanı çok yanı ve yaşayabilir bir canlı türü yapabilir; fakat bu, yalnızca yeter para toplamak ve yeterince karmaşık bir örgüt kurmakla her mucizeyi gerçekleştirebileceğimiz anlamına gelmez. Hastahaneler örgütlenmek ve adellerimizi pek çok çocuğun yeterli sağlık denetimi altında doğmasını sağlayacak biçimde değiştirmekle, dünyanın bazı kesimlerinde çocuk ölümlerini oranını geniş ölçüde düşürmüş bulunuyoruz. Fakat bir çocuğun doğmasının dokuz ay sürmesi olgusunu, bebeklerin içine doğdukları kültürün tamamen cahilli olarak dünyaya geldikleri gerçeğini hiçbir yerde değiştirebilmiş değiliz. Bazı şeylere ulaşmağa en iyi örgütlerimiz bile imkânı yetmez.

C. Tanımları

13.8 Örgüt kelimesi pek çok anlama gelebilir. Halk dilinde örgüt kelimesi bazan örgütlenme sürecini anlatmak için kullanılır;

"Kulüp bir örgütlenme toplantısı düzenledi" (yani kendi-kendini örgütlemek üzere toplandı) deyiminde olduğu gibi. Bu kelime, "Bu grup yüksek bir örgütlenme derecesine sahiptir." cümlesinde olduğu gibi örgütlenme niteliğini de anlatabilir. Sosyoloji için örgütün en genel özelliği, örgüt içinde toplumsal kuralların, yaptırımların ve eylem düzenlerinin eşgüdülmesidir (1.22).

13.9 Örgüt kelimesi aynı zamanda örgütlenmiş bir grup anlamına da gelebilir. Örgütlenmiş bir gruptan söz ederken eşgüdülmüş ilişkilerin bir örneğini anlatmış oluruz. Düşüncemizde gözlemlenebilir sınırları olan belirli bir grup vardır. Söz konusu insanlar gelip gidebilirler, fakat eğer ilişkiler üyelerin değişmesine rağmen devam ediyorsa bir örgüt var demektir.

13.10 Pek çok örgütün toplumsal yapısı —yani nisbeten sabit görevleri, sorumlulukları ve haberleşme kanalları olan bir toplumsal mevkiler ağı— yansıttığı söylenebilir. Şüphesiz toplumsal yapının bu tanımıyla örgüt hakkında daha önce verdiğimiz tanım arasında çok geniş bir benzerlik vardır. Olmalıdır da. Bu iki terim birbirleriyle yakından ilişkilidir. Aralarındaki fark ise, dikkatin değişik noktalar üzerinde odaklaştırılmasından ibarettir. Örgüt kavramı, toplumsal ilişkilerin eşgüdülmesi üzerinde odaklaşırken, toplumsal yapı kavramı, mevkiler ve onlarla birlikte giden nisbeten sabit roller üzerinde odaklanır. Örgüt ve toplumsal yapı görülebilirlik bakımından da farklılık gösterirler. Genellikle iki veya daha çok kişi eylemlerinde birbirlerini gözönünde bulunduruyorlarsa, bir grubun var olduğunu görmek çok kolaydır. Bu grubun örgütünü algılamak ise biraz daha güç olabilir. Grubun yapısı daha da güçlükle farkedilebilir.

13.11 Bazı örgütlerin yapıları, çevrelerinin değişiklik-gerici güçleri karşısında kendi kendilerini koruma yeteneğine sahip olabilirler. Bu durumda bir toplumsal düzen karşındayız demektir. Düzen terimi, birbirlerine karşılıklı olarak bağlı bulunan ve birindeki değişime karşısında öbürünün de genel düzeni koruyacak biçimde değiştiği, insanlararası davranış kalıplarını anlatır. Örneğin toplumsal hareketler çok defa bu anlamda birer toplumsal düzene dönüşürler; örgütlenmiş bir toplumsal hareketin genişliğinde ve faaliyetlerinin düzeyinde görülecek değişimler, amaçlarının değişmesine imkân vermek yoluyla enaza indirilebilir (11.40-11.46). Değişen şartlar karşısında amaçları değişmeden sürdürmek, hareketin üyelerini ve gördüğü desteğin genişliğini azaltır. Genellikle bir bütün olarak

toplumu da bir toplumsal düzen gibi görürüz. (Bazı sosyologlar toplum için bir toplumsal düzen "bütün"ü terimini kullanır, bu bütün içindeki daha küçük çaplı ve kendi-kendini koruma özelliğine sahip örgütlerden ise "kısmi" toplumsal düzenler diye söz ederler.)¹ Bir birincil grup bile bu kendi-kendini-koruma özelliğine sahip olabilir ve küçük bir toplumsal düzen oluşturabilir. Toplumsal düzen terimi, görüldüğü üzere genişlik bakımından nötr sayılabilecek bir terimdir.

13.12 Bir birincil grupta toplumsal yapı da bulunabilir; fakat türlü ödevler, sorumluluklar ve haberleşme kanalları gayri resmi bir biçimde dağıtılır. Büyük örgütlerde, özellikle insanlararası davranışların geniş kısmının ikincil gruplarda cereyan ettiği örgütlerde, ödev ve sorumlulukların belirlenmesi daha resmi olmak eğilimi göstermektedir ve kimin kimle haberleşeceğini denetleyen kesin kurallar ve belki hatta fiziki kolaylıklar vardır. Usul kuralları yazılı olabilir; bunlar en azından açıklırlar. Sosyologlar resmi örgütü, ödevler, ayrıcalıklar ve sorumlulukları resmen belirleyen ve dağıtan ve böylece grubun faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğini açıklayan kurallar ve hedefler düzeni olarak tanımlarlar. Bu terim, böyle bir kurallar düzeninin var olduğunu veya eylemleri böyle bir kurallar düzeni altında yürütebilen gruba uygulanabileceğini anlatmak üzere de kullanılabilir.

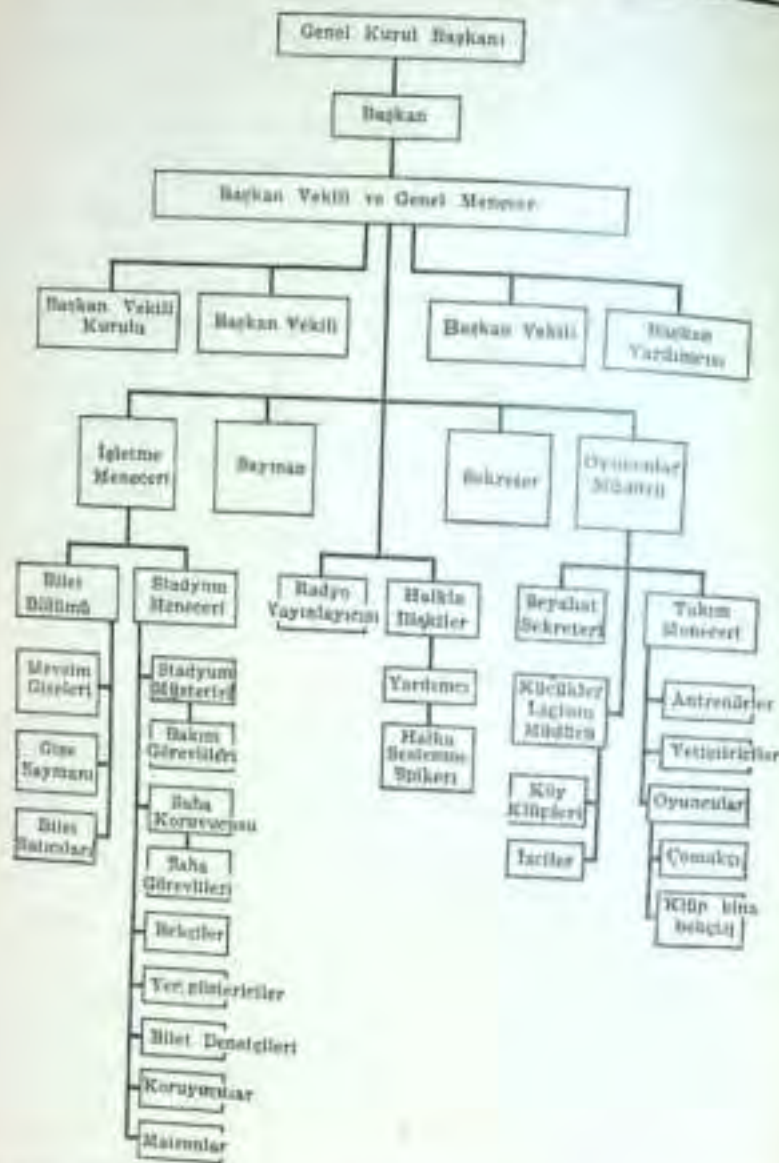
13.13 Bazı resmi örgütlere karmaşık örgütler denilir. Karmaşık örgüt, her biri bir resmi örgüt olan ikincil birimlerden kurulu örgütlenmiş bir ağıdır. General Motors şirketi bir karmaşık örgüttür. Bu şirketi meydana getiren kesimlerin her biri resmi bir örgüttür. —Buick, Oldsmobile, Pontiac, vs. Gerçekten bunların her biri kendi başlarına birer karmaşık örgütlerdir; çünkü her birinin kendine ait resmi örgüt niteliğinde ikincil birimleri vardır. Görülüyor ki karmaşık örgüt terimi, değişik karmaşıklık düzeylerini kapsayabilmektedir. Şekil 33'de bir karmaşık örgüt örneği görülmektedir. Beybol örgütünü gösteren bu şekilde, karmaşıklık derecesinin pek çok beybol seyircisinin sandığından çok daha ileri olduğu anlaşılmaktadır.

D. Türleri

13.14 Resmi örgütlerin pek çok türleri vardır. Birçok resmi örgüt esas olarak türlü şeylerin yapımıyla ilgilenmektedir. İmalat

¹ Bkz.: Talcott Parsons, *The Social System*, Free Press, 1951, s. 19

KİM DEMİŞ "DOKUZ ADAM, BİR DEĞNEK VE BİR TOP" DİYE?

ŞEKİL 23. Detroit Beyzbol Şirketinin bu örgüt yapısı, modern bir büyük iş takımının karmaşık yapısını aydınlatmakta ve okuyucunun, normal olarak takımın varlık nedeni sayılan şeyin, yani takım menajeri ve oyuncuların yerini bulmasına nerdeyse imkân vermemektedir.

fabrikaları, ulaştırma imkânları, ticaret firmaları bunun örnekleridir. Resmi örgütlerle ilgili sosyolojik araştırmaların belki de en geniş kısmı bu tür kuruluşlarda yapılmıştır. "Sanayi sosyolojisi" bu inceleme alanına genellikle verilen addır. Ancak başka resmi örgütler esas olarak insanlara veya insanlarla birşeyler yapmağa yönelmişlerdir. Hapishaneler ve hastahaneler bu kategoriye örneklerdir. Hapishane sâkinleri arasında çok sayıda araştırmalar yapılmış ve bunların geniş bir kısmı görevlilerle mahpuslar arasındaki ilişkileri konu almıştır (6.1-6.14; 7.38-7.44). Yakın yıllarda hastahaneler üzerinde çok sayıda sosyolojik araştırmalar yapılmıştır. Resmi örgütlerin üçüncü bir kategorisi, esas olarak simgelere veya simgelerle bir şeyler yapmak isteyen örgütlerden kuruludur. Bankalar ve başka mali kuruluşlarla kitle haberleşme araçları bu kategoriye sokulabilirler. Bankalar ve başka mali kuruluşlar üzerinde çok geniş sosyolojik araştırmalar yapılmamış olduğu halde, kitle haberleşmesi sanayileri üzerinde sosyoloji çok geniş ölçüde durmuştur (9.10-9.44). Dördüncü bir kategori ise simgeler ve insanlara (ya da simgeler ve nesnelere vs.) veya simgeler ve insanlarla (ya da simgeler ve nesnelere vs.) birşeyler yapan örgütlerdir. Okullar, fakülteler ve üniversiteler bu kategoriye girerler. Uzun bir zamandan beri bu örgütleri konu alan ve eğitim sosyolojisi denilen bir ikincil-disiplin vardır (Kesim 19).

II. RESMİ ÖRGÜTLER İÇİNDE ETKİLEŞME

A. Rollerin dağıtımı

13.15 Resmi örgütler, içinde buldukları toplumun belli görevlere atadığı veya o toplumdaki belli görevleri edinen kuruluşlardır; yani yaptıkları şeyler, çevrelerindeki toplumun yaşayışına şu veya bu yolda katkıda bulunur. Bu görev otomobil yapmak veya çocukları eğitmek, yahut yatırımları yönetmek, ya da haberleri dağıtmak olabilir; fakat genellikle bir karmaşık görevler ve işlemler bütünüdür. Bundan dolayı belli bir resmi örgüt içinde karmaşık ödevlerin, gerekli hünere sahip ikincil gruplar veya bireyler arasında bölünmesi ve bunların çalışmalarının eşgüdülmesi düzenin bir gereğidir. Bir toplumun başlıca görevlerini yerine getiren birçok örgütler, işbölümü, görev ataması ve eşgüdüm kurallarını az veya çok açık bir biçimde şart koştuğu için onlardan resmi örgütler diye söz ediyoruz.

13.16 Bir çok resmi örgütler yalnız görevleri gerekli biçimde yetmişmiş kimselere atamakla kalmaz, aynı zamanda ihtiyaç duyulan personeli yetiştirip onları mevcut görevlere de atarlar. Terfi (ya da örgüt içinde toplumsal hareketlilik), bu atama sürecinin önemli bir parçasıdır ve birçok örgütün az veya çok açık terfi usulleri vardır. Terfi etmesi için personeli yetiştirme konusunda çok yaygın biçimde izlenen bir süreç, boşalacak yere kimin geleceğinin önceden belli olduğu düzendir*. Bununla bir örgütteki personelin, daha yukarı düzeydeki mevkiler için önceden yetiştirilmesi anlatılmak istenmektedir. Bu süreci inceliyerek, bir örgüt içindeki insan davranışlarını anlamak bakımından sosyolojik bakış açısının önemini kolaylıkla kavrayabiliriz. Ekonomik ve psikolojik bakış çerçeveleri de önemlidir; çünkü sosyolojinin inceleme alanı dışında bulunan önemli ilkeleri sağlarlar. Fakat örgütsel davranışın bir kısmının açıklanmasını yine de sosyologlara bırakmaktadırlar.

13.17 Eğer bir örgüt içinde, yukarı mevkilerdeki boşalmaları bir basamak aşağıdaki personeli terfi ettirerek doldurma adet ise, örgütün personelinin halen işgal ettiklerinden daha yüksek mevkilere terfi etmeleri için yetiştirmeğe sürekli bir biçimde ihtiyaç olacak demektir. Bunun genellikle yüksek mevkiler boşalmadan yapılması zorunludur; çünkü uzun ömürlü bir örgütte her düzeyde boşalmalar sürekli olarak ortaya çıkar ve bu mevkilerin uzun süre boş kalmaları örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesini güçleştirebilir. Böyle bir yetiştirme için oldukça belirli iki yol vardır: (1) yukarı bir mevki geçici olarak boşaldığında —hastalık, tatil, görevsel bir seyahat gibi nedenlerle— bir alt basamaktaki memurdan "fırsatı kullanması" istenir. Böylece alt basamak memuru, üstünün rolünü oynamakla, onun kesin olarak görevden ayrılmasından önce söz konusu mevkiye hazırlanmak imkânını bulmuş olur. (2) Astlar üstleri tarafından hem sözle, hem de bazı ödevlerin gayri-resmi olarak ve üstün denetimi altında kendilerine devredilmesi yoluyla yetiştirilebilirler.

13.18 Rahat işleyen bir resmi örgütte yüksek basamak mevkileriyle birlikte giden rollerin bir kısmı, mevki sahibinin kendi yerine gelecek olanı yetiştirmesi olmaktadır. Bir mevkiler hiyerarşisi

içinde her kişinin terfi edebilmesi, kısmen de astlarını terfi edebilecek biçimde yetiştirme işine ne ölçüde etkin olarak sarıldığına bağlı olabilir. Astlarının terfi edebilmesi de, onların kendi yerlerine gelecek olanları ne ölçüde yetiştirdiklerine bağlıdır.

13.19 Bir resmi örgüt içinde terfi olduğunda, bu soyut bir olay olmaz. Yüksek bir mevkinin doldurulması, çok defa onun altındaki mevkide bir boşalmaya yol açar. Eğer bu boşalma da terfi yoluyla gideriliyorsa, bu defa daha aşağı bir mevki boşalacak ve aynı şey hiyerarşinin altına kadar sürüp gidecektir. Sonuç olarak, örgütteki her kişinin yukarı yönde hareketlilik şansı kısmen, kendi üstündeki kişilerin şansına bağlı olacaktır. Bu durumda, örgütün oldukça yüksek mevkilerinden birinde, üstleri tarafından daha yukarı bir mevkiye terfi etmeğe yeterli sayılmayan bir kimsenin bulunduğunu düşünün. Bu kişi mevkisinde bir süre kaldıktan sonra, daha yukarı bir basamağa yükselmemesi örgüt içinde başkaları tarafından tartışma ve dedikodu konusu olmağa başlayacaktır. Onun altındaki mevkilerde bulunanlar, bu kişinin terfi edememesinin bizzat kendi terfi şanslarını tehlikeye sokabileceğini düşünürler. Bu kimse o mevkide kaldığı sürece de onun yerine geçmeği ümit edemezler. Buna ek olarak üstün terfi edememesi aynı zamanda bir otorite kaybını anlatır ve bu durumda üst, astlarının başka yollardan terfi etmelerini kolaylaştıracak bir şey bile yapamaz.

13.20 Eğer T, D ve H, aynı örgütün içinde, aynı düzeydeki mevkilerde bulunuyorlar ve onların bir üstü olan S'nin terfi edemeyeceği anlaşılmış bulunuyorsa, bu üç kişi terfi imkânlarının tıkanması karşısında bir çok yoldan tepki gösterebilirler². (1) T, başka yerde daha iyi fırsatlar bulunabileceğini düşünerek örgütten ayrılabilir. (2) D, örgütteki görevini yapmağa devam edebilir, fakat bunu gittikçe daha kapsal bir biçimde, pek az gerçek işi ve çaba göstererek yapar. (3) H ise terfi edemiyen üstünün, S'nin, üzerinden atılarak, kendi yeteneklerini S'nin üstüne göstermeğe çalışabilir veya örgüt içindeki yan kollarından terfi etmeğe ve S'ninkine benzer mevkilerdeki terfi edebilir kimselere bağlanmaya çalışabilir.

13.21 Eğer T'nin menzvetleri örgüt için gerçekten değerliyse, S'nin terfi edememesi, T'nin ayrılmasına yol açmakla, dolaylı ola-

* Bernard Levenson, "Bureaucratic Succession," Amitai Etzioni (derl.), Complex Organizations, Holt, Rinehart and Winston, 1951, s. 362-379. Bu sürecin nasıl işlediği konusunda verdiğimiz bilgiler bu eserden alınarak uyarlanmıştır.

² Fırsatların tıkanması karşısında gösterilebilecek tepkilerin daha ayrıntılı bir tasnifi için bkz.: Robert K. Merton, Social Theory and Social Structure, Free Press, 1967, bölüm 4.

rak örgüte pahalıya mal olacaktır. Bunun gibi D'nin çalışma şevkini azaltmak ve çalışmasını bir gösterişe indirgemek yoluyla da örgüte zararlı olmaktadır. H'nin durumuna gelince, S'nin üstünün veya onunkine benzer mevkide bulunanların "dikkatini çekme" davranışı, örgüt için yararlı olabileceği gibi çok yıkıcı da olabilir. T, D ve H'nin tepkileri birbirinden farklıdır; fakat hepsi de bir resmi örgüt içinde kurallara bağlanmış olan rollerden sapmaları anlatır.

13.22 Geniş bir örgütte bir çok T'ler, D'ler ve H'lerle birçok terfi edemiyen S'ler bulunabilir. J, B ve K'nin bir üstleri olan M ise, tamamiyle terfi edebilir bir kimse olabilir. M gibi kimselerin astları içinde örgütten ayrılanlar daha az olur. Bu astların yalnızca gösteriş olsun diye çalışmaları olasılığı daha düşüktür. Ve genellikle M'nin üstünün veya O'nunla aynı düzeyde bulunan başkalarının "gözüne girmeye" çalışmazlar.

13.23 Ekonomik bir bakış açısı sık personel değişmesi olayının nedenlerinin açıklanmasına yardımcı olabilir; belki örgütün ödemekte olduğu ücretler yetenekli kişileri tutamayacak kadar düşüktür. Bunun gibi bir örgütte görülebilecek gösterişsel davranışları da ekonomik açıdan açıklamak mümkün olabilir; mevkilerin sahipleri yerlerinden son derece emindirler veya ücretin miktarı başarı ölçüsüne gerektiği kadar bağlı değildir; teşvik edici bir ücret planı, baştan-savma iş görenleri "barekete geçirebilir".

13.24 Psikolojik bir bakış çerçevesinden T'nin örgütten ayrılması açıklanabilir; birçok psikolojik ölçümler onun sinir-gerginliğine karşı dayanıklılığının düşük olduğunu göstermiş olabilir. D'nin iş başında dolenmesi, H'nin örgüt içinde başka kanallardan yükselme olanakları araması, onların "başarı ihtiyaçlarının" farklı olması, ya da daha eski terimlerle söyleyecek olursak D'nin "içe-dönük", H'nin ise "dışa-dönük" olması ile açıklanabilir.

13.25 Bu bakış çerçeveleri de önemli olmakla birlikte, sosyolojinin yapabileceği başlıbaşına ayrı bir katkı vardır. Bir örgütü sosyolojik açıdan incelemek yoluyla T'nin, D'nin ve H'nin davranışlarındaki sapmayı, N, P ve R'nin ise kurallara uygun davranışlarını açıklamak imkânını verir. S'nin terfi-edemezliği ve M'nin terfi-edebilirliğinin sosyolojik kökleri kadar ekonomik ve psikolojik nedenleri de olabilirse de, terfi etmelerinin veya etmemelerinin örgüt içindeki yankuları sosyolojik bir açıklamayı gerektirir.

13.26 Bazan öyle özel durumlar da olabilir ki, üstün terfi edemez olması yalnız astlarının algıladığı bir husustur. Davranışları, sanki üstleri gerçekten terfi edemeyecekmiş gibi olabilir. Bu çerçevede içinde, bazı erkeklerin neden üstlerinin bir kadın olmasını istemedikleri veya neden bazı Amerikan firmalarında çalışan beyazların beyaz olmayan bir üstün yanında çalışmak istemedikleri rahatlıkla anlaşılabilir. Kadın olan veya beyaz olmayan üstün çalışmaları ne kadar yeterli olursa olsun, cinsiyet ve ırk gibi nedenlerle bazı kimselerin terfi edememeleri bir toplumsal-bekleme haline gelmiş olabilir ve böyle kimselerin astları, bu durumu kendi terfi imkânlarının karşısına çıkmış bir tehdit olarak görürler.

B. Bürokrasi

13.27 İşte bu tür yanlış anlamaları önlemek üzere bulunan örgüt biçimine bürokrasi denmektedir. Hernekadar halk arasında bu terim çok defa kötü bir anlamda kullanılmaktaysa da —özellikle "hükümet dairelerindeki kırtasiyecilik"le ilgili olarak—, sosyologlar bu terimi böyle bir anlamdan uzak olarak kullanmaktadırlar. Sosyolojik anlamda bürokrasinin özellikleri şunlardır: (1) kesin bir iş bölümü vardır ve böylece her iş bir uzman tarafından yapılır. (2) Açık bir yönetsel yetki hiyerarşisi vardır ve bu hiyerarşi içinde her yetkili kendi astları üzerinde yetki sahibidir; öte yandan da astlarının yaptıklarından dolayı üstlerine karşı sorumludur. Bundan ötürü bürokraside yetkinin "geçişli" olduğu söylenir. Yetkinin aynı zamanda kesin sınırları vardır: bir kimse örgütün işleriyle ilgili olarak emir verir ve alır; fakat kimse astlarının özel hayatı üzerinde hiçbir yetkiye sahip değildir. (3) Rol kurallarına (6.16) uygun olarak ve her bir rolün sahibinin kim olduğuna bakılmaksızın, işlerin tek-biçimli yapılmasını sağlayacak açık kurallar vardır. (4) Duygusal katılma en düşük düzeydedir ve her iş karşısında gevşek ve kişisel-olmayan bir yaklaşıma vardır. (5) Teknik nitelikler yazılı hükümlerle belirtilmiştir ve her role yapılacak atanmaları bu hükümler belirler⁴.

13.28 Bürokratik örgüt, karmaşık işlerin yapılmasında rasyonelliği en yüksek noktaya ulaştırmak üzere düzenlenmiş bir örgüt-

⁴ Bürokrasinin özelliklerinin ilk sosyolojik açıklaması için bkz.: Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, (İngilizce çevirisi), Oxford University Press, 1947.

tür. Bürokratik bir örgütün üyelerinin, ülkü olarak, kendilerine verilen uzman rollerini başarmak için gerekli hünerlere sahip oldukları düşünülür; fakat bürokrasinin özü, bu hünerlerin gerçekten kullanılmasını sağlayacak biçimde bu rollerin eşgüdülmesidir. Kişisel tutumlara ve duygusal beğenilere müsaade edildiği takdirde, bir uzman bile rasyonel olmayan kararlar alabilir. Örgütün bürokratik ilkelere göre düzenlenmesi bu etkenlerin önlenmesi içindir. Bu her zaman istenen sonucu sağlamasa da yeterince iyi işlemektedir; bundan dolayı da "bürokrasileşme", hükümette olduğu kadar, ticaretle, sendikacılıkta, üniversitelerde de zamanımızın tanıtıcı eğilimlerinden biridir.

13.29 Mükemmel biçimde gerçekleştirilmiş bir bürokratik örgütte bütün davranışlar duygusalıktan uzak olur. Örgütün her üyesi bütün olarak örgütün çıkarlarını kendi bireysel çıkarlarının üstünde tutarlar. Davranışlar, örgütteki herkese istisnasız uygulanan ve kişisel-olmayan kurallara uygun davranışlardır. İnsanların türlü rollere seçilmesi ve atanması kim olduklarına göre değil, ne yapabildiklerine bağlıdır. Her üyenin örgüte ve üstlerine karşı yükümlülüklerinin sınırları belirlidir⁷.

13.30 Hiçbir gerçek örgüt bu kalıbı tamamiyle gerçekleştiremez; ama yeter sayıda örgüt, yeterli ölçüde bu kalıba yaklaşabilmektedir; bundan dolayı bu kalıp yararlı bir çözümleme modelidir⁸. Bu, aynı zamanda büyük örgütlerin yönetiminden sorumlu olanların az veya çok isteyerek yaklaşmaya çalıştıkları bir kalıptır. Bunun nedeni öyle bir örgütün genellikle etkinlik sağlama eğilimi göstermesidir.

13.31 Şüphesiz "bürokratik verimsizlik" konusunda herkesin bildiği fıkralar vardır. Hemen herkes borcunu beg kuruş eksikliği ile

⁷ Parsons ve arkadaşlarının deneyiyle bürokratin yönelimi duygusal hakim-dan nötr, topluluğa öznük, evrensel, başarıya yönelik ve kamu hakiminden belirlidir. İnsanların türlü durumlar karşısındaki yönelimlerini tasvir etmek üzere kullanılan "kalıp değişkenleri" için bkz.: Talcott Parsons and Edward A. Shils, *Toward A General Theory of Action*, Harvard University Press, 1951, s. 76-91.

⁸ Bürokrasiler üzerine yapılmış sosyolojik incelemelere bazı örnekler olarak bkz.: Peter M. Blau, *The Dynamics of Bureaucracy*, University of Chicago Press, 1955; Alvin W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Free Press, 1954; Seymour M. Lipset, Martin Trow, and James Coleman, *Union Democracy*, Free Press, 1956; Philip Selznick, *TVA and the Grass Roots*, University of California Press, 1949.

ödiyerek bir satış mağazasının "uyarma mektubu" yazmasına ve posta masrafı ödemesine yol açabilir. Yanlışlık düzelttiğinde mağazanın yaptığı posta masrafı ödettiği alacağın bir kaç misline çıkması olacaktır. Fakat bu uyarma mektuplarını yazan satış memuruna veya makineye, belli bir miktarın altında kalan alacaklar için uyarma mektubu göndermeme emri verildiği takdirde, bu defa işler zararın daha da artmasına yol açacak kadar yavaşlayabilir. Vergi öderken, bir işe girmek isterken, büyük bir üniversiteye kaydolunurken, bir ev veya araba alırken, ya da bir sigorta şirketinden tazminat alırken doldurmak zorunda olduğumuz ayrıntılı fişler (çok defa birkaç nüsha), hep bürokrasinin niteliği gereği verimsiz olduğu izlenimini verir. Ama eğer dikkatli kayıtlar tutmadan hükümeti finanse etmeğe, işçi çalıştırmağa, ev ipotek etmeğe veya otomobil kullanma ehliyeti çıkarmağa, ya da sigortalı isteklerini ödemeğe kalksak, kısa zamanda bunun çok daha verimsiz olduğunu görürüz. Aynı zamanda böyle bir düzen işlemezdi de. Bürokrasiyi verimsizlikle bir tutmak, tablonun yalnız küçük bir kesimini görmek olur.

13.32 Bürokratik örgütün verimliliğe yapabileceği olumlu katkıların bir örneği olarak yine terfi konusuna bakabiliriz. Niçin bu kadar çok örgüt, personeli için daha yukarı bir basamağa yükselmenin temel (bazan tek) ölçüsü olarak **kıdem** almaktadır? Şüphesiz örgütte en uzun süre çalışmış olan kimse veya belki bir mevkiide en uzun süre kalmış olan kimse her zaman bir üst mevkinin işini en iyi yapabilecek kimse değildir. Bir adayın terfi için gerekli niteliklere sahip olup olmadığı nesnel olarak ölçecek başka doyurucu araçların bulunması halinde bürokratik örgütler bu araçları kullanmak eğilimi göstermektedirler. Şüphesiz kıdem ile yetenek arasındaki ilişki bir bağ değildir. Fakat bu ikisi arasında hiç bir bağ da yok değildir; ayrıca kıdem nesnel bir ölçüdür; çünkü bir mevkiide geçirilmiş olan zamanın uzunluğu kolaylıkla belirlenebilir ve herkes tarafından öğrenilebilir. Deneyim ve yetenek bir arada gittiği ölçüde, kıdeme göre terfi yolu insanları işe koymada isabetlidir. Bundan başka, eğer kıdeme göre terfi kuralı ise ve herkes de bu kuralı biliyorsa bu durum, hangi ölçülerin kullanılmakta olduğunun kesinlikle bilinmemesinden, ya da her durumda farklı ölçülerin kullanılmasından doğabilecek hoşnutsuzluk ve anlaşılmazlıkları da enaza indirir. Kısacası kıdem çok defa terfi için etkin bir temeldir.

C. Gayri resmi örgütün gelişmesi

13.33 Gerçek örgütlerin bu bürokratik modele tam uymadıklarının belirttik. Bunun nedeni, örgütlerde mevki sahibi olan insanların "gayri şahsiliğe karşı direnme eğiliminde olmaları"dır. Bürokrasinin etkinlik yönünde yapabileceği katkılara rağmen, bir karşı-eğilim gözlemlenebilmektedir: her resmi örgüt içinde gayri resmi örgütler oluşmaktadır (4.25-4.31). İnsanlar birbirlerine kişiler olarak tepki göstermektedirler; yalnızca belli rolleri yapanlar olarak değil. Bir çalışma grubunda işin gerektirdiği etkileşme, başlangıçta oldukça gayri şahsi olabilir; öyle ki, grup bir ikincil gruptur (4.18-4.22). Ancak bireyler bir süre birlikte çalıştıktan sonra, aralarındaki ilişkiler daha az belirli ve daha çok belirsiz olmağa başlar. Aralarında bir takım duygusal ilişkiler oluşur. Çalışma grubu bir birincil gruba benzemeğe başlar (4.11-4.17). Resmi örgütün kurallarından kaçınılmağa başlanır; birlikte çalışanlar arasında gayri resmi kurallar gelişmeğe başlar. Her kişinin davranışı kendisine verilmiş olan rolle sınırlı olmaktan çıkar; zorunlu olarak rol kurallarına aykırı düşmeyen, fakat resmi örgütün kurallarının beklediği şeyin üstünde ve ötesinde kalan, kurallarla belirtilmemiş pek çok davranışlar ortaya çıkar.

13.34 Araştırmalar göstermiştir ki resmi örgüt içinde böyle birincil ilişkilerin gelişmesi, zorunlu olarak örgüt etkinliğine zarar vermemektedir*. Bazan işçiler, düzenli silrelerle gayri resmi olarak işlerini değiştirdiklerinde, bunun verimliliği arttırdığı (ya da en azından düşürmediği) görülmüştür. Birçok durumda işler genişletildiğinde ve her işçiye yapacak daha çok sayıda değişik işler verildiğinde, moral ve verimlilik yükselmiştir.

13.35 Resmi bir örgüt içinde ilişki ve rollerin gayri resmi bir biçimde geliştirilmesinin bazan örgütün işleyiş bakımından da yararlı olabileceğini göstermenin başka bir yolu, "yüksek" ve "basık" örgütsel yapıların karşılaştırılmasıdır¹¹. "Yüksek" bir yapıda her üste doğrudan doğruya bilgi veren yalnız birkaç kişidir. Üstün "denetleme alanı" budur. Astlarının her birine de bilgi veren yalnız birkaç

kişidir ve bu durum hiyerarşi boyunca aşağıya kadar inmekte, böylece ortaya yüksek, fakat dar bir hiyerarşik yapı çıkmaktadır. Böyle bir yapı içinde bir üst, az sayıdaki astlarının her biri üzerinde yakından bir denetim kurabilir; bu, astların girişim yeteneğini geliştirmek ve sorumluluk üstlenmek imkânlarını son derece daraltır. Böylece astlar yeteneklerini geliştirmek ve terfi için hazırlanmak imkânı bulamazlar. Geniş, "basık" bir örgüt içinde ise bir üstün, yakından denetleyemeyeceği kadar çok sayıda astı vardır. Astların sayısı üstün "denetim alanı" dışına taşar. Bu şartlar altında moral yüksek olma ve astlar girişim ve yeteneklerini kullanabilmektedirler.

D. Haberleşme

13.36 Haberleşme, grup davranışının her biçiminin, dolayısıyla resmi örgütlerin de temel bir sürecidir (4.40-4.45). İnceden incinece bölünmüş ve uzmanlaşmış işlerin yeterli biçimde eşgüdülmesi haberleşmeyi gerektirir¹². Bu haberleşmenin bir kısmı "bir defaya öngü" türünden olabilir: kimin, neyi, hangi sırayla yapacağı önceden düşünülmüştür. Eylemlerin olağan sırasına programlanmış faaliyetler denilebilir. Bir örgütün faaliyetlerinin pek çoğu programlanmış ise, birimler arasında sürekli haberleşme ihtiyacı enaza inmiş demektir. Dizi halinde imalat yapan bir işyerinde faaliyetlerin çoğu öylesine programlanmıştır ki, ürünün bir işlem aşamasından bir sonrakine geçişi geniş ölçüde haberleşmenin yerini tutmaktadır. Başka bir deyişle dizi halinde imalat yapan kesim, kendi kendisinin haberleşme kanalıdır.

13.37 Ancak karmaşık bir örgütte, özellikle eğer bu örgüt değişen bir çerçeveye uyma çabasında ise, her eylemin programlanması daima mümkün olamaz. Bu durumda örgütün türlü kesimleri arasında başka türlü bir haberleşme zorunlu olur. Bu başka tür haberleşme, kaynağın-beslenmesini sağlar. Örgütün belli bir kesiminin, eylemlerinin ne sonuçlar doğurduğunu (veya doğuracağını), bu eylemlerde bazı değişimler gerekip gerekmediğini, bundan sonra ne yapmak gerektiğini, vs. bilmesini sağlar. Basit bir örnek olarak, bir otomobil yapımına düzenli olarak güvenlik-camı yapıp satan bir fabrikada grev ve gıdıldığını düşünelim. Otomobil fabrikasındaki faaliyetler ne kadar tam bir biçimde programlanmış olursa olsun, pencerelerin sağlana-

* Philip Selznick, "Foundations of the Theory of Organization," *American Sociological Review*, February, 1948, s. 25-35.

¹¹ William F. Whyte, "Human Relations: A Progress Report," *Harvard Business Review*, vol. 34, 1956, s. 125-132.

¹² *Ibid.*

¹³ Resmi örgütlerde haberleşme üzerine yapılmış sosyolojik incelemelerin özeti için bkz.: James March and Herbert A. Simon, *Organizations*, Wiley, 1958, s. 161-169.

madığı haberinin, dizi halinde imalat yapan kesimin pencerelerin takıldığı noktaya ulaştırılması zorunludur; böylece öbür parçaların üretimi yavaşlatılır veya durdurulur. Aksi takdirde pencere bekleyen yığınlarla araba ortaya çıkar. Aynı zamanda kesimin cam takma noktasının altında kalan noktalarına da durdurma kararının duyurulması gereklidir. Aksi takdirde oralarda da başka yığınlarla karşı karşıya kalır.

13.38 Resmi örgütün temel bir niteliği, karşılıklı bağımlılığı hoşgörmesidir. Yani, birimler arasındaki karşılıklı bağımlılığın, kesimlerden birinin eylemindeki değişikliğin bütün düzeni sarmasına imkân verecek biçimde olmaması zorunludur. Bazan karşılıklı bağımlılığın hoşgörülmesi, örgütün üyelerini yerine başkası konulabilen uzmanlar haline getiren bürokrasileşme yoluyla sağlanır. Bunun gibi, ya mümkün olduğu kadar çok faaliyetin programlanması ve böylece her kesimin daima gerektiği biçimde çalışması sağlanır ve sürekli haberleşmeye gerek kalmaz; ya da haberleşme çok etkin kılarak örgütün herhangi bir kesimindeki bütün düzene anında duyurulması sağlanır. Her iki yol da karşılıklı bağımlılığın hoşgörülmesini sağlar. Zorunlu olarak pek çok karmaşık örgütler, karşılıklı bağımlılığın hoşgörülmesiyle karşılansının kaynağı olarak geniş ölçüde haberleşmeye dayanırlar. Bizzat karmaşıklıkları, tam ve sürekli programlamayı imkânsız kılar.

13.39 Karmaşık bir örgüt içinde etkin haberleşme, anlamı belirli teknik terimlerin kullanılmasını gerektirir. Nasıl rollerin verilmesi belirli ve gayri şahsi kurallara göre olmak zorundaymış, örgütsel haberleşmenin kategorileri, kavramları, kelimeleri veya simgeleri de açık ve belirgin olmak zorundadır. Şüphesiz bu demektir ki, haberleşme günlük olağan şeyler konusunda çok kolaydır; olağan-dışı şeyler konusunda etkin biçimde haberleşme ise çok güçtür. Ama buna rağmen en büyük haberleşme ihtiyacı, örgütün faaliyetlerinde görülen bu olağan-dışı olaylar yüzünden doğmaktadır.

13.40 Resmi örgütlerin teknik bir sözlük ve nesnelere olayları sınıflandırmak için özel bir şema geliştirmeleri, etkin bir haberleşme sağlamak içindir. Etkin haberleşme, gerekli bilgileri en düşük maliyetle (çalışma-saati, enerji, kolaylıklar, vs. bakımından) sağlıyan haberleşme demektir. Şüphesiz örgütün bu ihtiyacını karşılamak üzere gelişen teknik sözlük bile başka amaçlarla kullanılabilir. Nasıl resmi bir örgüt içinde gerekli olan kişiler-arası temaslar birincil grup rengine bürünme eğilimi gösterirlerse, teknik sözlük de

bir haberleşme aracı olması yanında bir statü belirtisi, bir dar-gruba üye olmanın belirtisi olabilir. Uzay ve füze adamları tarafından yürüme kelimesinin, teknik bir aracın işlediğini anlatmak üzere kullanılması, zamanın çok önemli olduğu bir sırada bu önemli bilginin iletilmesini çabuklaştırabilir; ama bu kelime, bir uzay tasarımı görevlilerinin bu tasarıya karşı duydukları bağlılığı anlatan veya rahat koltuğunda oturmuş televizyon seyircisinin kendisini uzay adamlarıyla özdeşleştirmesini sağlayan bir deyiş biçimi de olabilir.

13.41 Resmi bir örgütte yalnız sözlük değil, haberleşme kanalları da birçok amaç için kullanılmaktadır. Bir kanal, resmi bir haberleşme için ne kadar çok kullanılırsa, gayri resmi haberleşme için de o kadar çok kullanılır. Buna karşılık gayri resmi haberleşme kanalları da teknik bilgi sağlamak üzere kullanılabilir. Bir örgüt içindeki resmi görevleri ne olursa olsun, ortak özellikleri olan kişiler (mesleki statü, cinsiyet, yaş, coğrafi köken, ırk, ikamet yeri, boş-zaman faaliyetleri, vs. bakımlarından) gayri resmi yapı içinde birbirlerine bağlı olmak eğilimi gösterirler. Bu bağlar bir haberleşme örgüsü meydana getirir. Bu kanallardan geçen birincil grup mesajlarına ek olarak, görevle ilgili resmi haberleşme de bu kanalları bir ölçüye kadar kullanır¹¹.

13.42 Örgütün teknik sözlüğü güvenilirlik ve etkinlik gereklerini karşılamak üzere geliştiği için, bu sözlüğün kategorileri ve kavramları maddeleşmek eğilimi gösterir. Yani bu kavramlarla anlatılabilen bilgilerin ne olduğu bilinir ve başka bilgiler ihmal edilir. Böylece dünya, örgütün teknik sözlüğünün "süzgecinden" geçtikten sonra algılanır. Bu süreç ne kadar kaçınılmaz olursa olsun ve ne kadar iyi işlerse işlesin, bazı şartlar altında örgüt bakımından zararlı olabilir. Değişen bir ortam içinde örgütün teknik sözlüğünün etkisi altında cereyan eden seçimli algılama, yanlış algılama sonucunu verebilir.

E. İktidar ve yetki

13.43 Bir örgüt içindeki haberleşme örgüsü, buradaki iktidarın yerini belirlemek bakımından önemli ip uçları verir. Başka yer-

¹¹ Resmi haberlerin resmi ve gayri resmi kanallar yoluyla dağıtılması konusunda yapılan empirik bir inceleme için bkz.: L. Wesley Wager, "Interpersonal and Mass Communication in an Organizational Setting," *Sociological Inquiry*, Winter, 1962, s. 88-107.

lerde olduğu gibi resmi örgütte de mesajlar, bir birimden ötekine geçerken düzleşme ve sıvrılma süreçlerinden geçerler (10.11-10.12)¹⁴. Bir örgütün teknik sözlüğünün görevlerinden biri bu süreçleri bir denet altında tutmaktır; fakat bu hiç bir zaman tam olarak başarılamaz. Düzleşme ve sıvrılma kaçınılmaz biçimde ortaya çıktığına göre, bir haberleşme kanalında insan kaynağına ne kadar yakın olursa, edindiği bilgiler de o ölçüde yerinde ve güvenilir olur. Demek oluyor ki haber kaynağına yakınlık, insana eylemlerinde bir takdir imkânı sağlamaktadır. Bilerek veya bilmiyerek, haberleşme sürecinin bu yam örgüt üyeleri tarafından iktidar elde etmede ve uygulamada bir teknik olarak kullanılmaktadır.

13.44 Örgütün türlü kesimlerinin etkin bir biçimde işlemesi için gerekli bilgiler ne kadar karmaşık, teknik sözlük de düzelme ve sıvrılma süreçlerini endüyük düzeyde tutmak bakımından ne kadar az elverişli olursa, haber kaynaklarına yakın olmanın iktidar sağlama imkânları o kadar çok olur. İktidar terimiyle, kişiler veya grupların, başka kişi veya gruplara açık olan alternatif eylem yollarını, onların rızası olsun veya olmasın, sınırlandırma veya düzenleme konusunda sahip oldukları imkânın genişliğini anlatmak istiyoruz. Eğer bir kimsenin örgüt içindeki mevkii, başka kişilerin görevleriyle ilgili bilgileri doğrudan doğruya edinmeğe elverişli görülüyorsa, o kimse gerçekten öyle bilgilere sahip olmadan da söz konusu kimselerin üzerinde iktidar sahibi olabilir. Yani iddia etmek, bilmek yerine geçebilir. İşte böyle durumlarda "kaynağı-besleme" biçimindeki haberleşmenin, yanlışları düzeltme bakımından önemi apaçık görülür.

13.45 Bir örgüt içinde iktidar, haberleşme dışında başka etkenlerden de doğar. Haber alabilme temeline dayalı olan iktidar, "meşru" olabileceği gibi olmayabilir de. Yani örgüt içindeki başka kimseler insanın böyle bir iktidarı kullanma hakkı olduğunu kabul edebilir veya etmeyebilirler —kullanılmakta olduğunu görmekte birlikte—. Bir resmi örgütte iktidarın kullanılması konusunda, rol verme ile rol bekleme (6.16) arasındaki ayrımın, yaklaşık olarak yetki ile yalnız iktidar arasındaki farkı karşıladığı söylenebilir. Yetki, meşru iktidar demektir.

13.46 Görevlerin kişilere verilmesine veya değişik hâznelere sahip kişilerin değişik rollere atanmasına ve kaynakların, malzemelerin, va., örgütün türlü birimleri arasında dağıtılmasına ek olarak, toplam örgütün çalışmasının devam edebilmesi için iktidarın da belli mevki sahiplerine verilmesi zorunludur. İktidar kesin kurallara göre verildiğinde ve bu kurallar iktidarı uygulayanlar gibi onların satı durumunda olanlar tarafından da kabul edildiğinde, bu iktidarı meşru olduğunu, ya da yetkili olduğunu söyleriz. Sosyologların, açıklanmış beğeni dizgelerinden çıkarılan ve arzuya değer şeyleri belirten kavramlar olarak tanımladığı değerler, örgüt içinde bir meşrulaştırma görevi görürler. Yani yetki, örgütün bütün üyelerince kabul edilen değerlere başvurularak haklı gösterilir. İktidarın verilmesi ile ilgili kuralların kabul edilmiş değerlere uygun olduğu algılandığı sürece, kullanıldığı biçimiyle iktidar, meşru yetki sayılacaktır.

13.47 Resmi örgütler genel olarak yalnız kendi içlerindeki iktidar dağıtımının meşruluğuyla değil, bir parçası oldukları geniş toplum içindeki faaliyetlerinin meşruluğuyla da ilgilenirler. Elle tutulabilir olsun veya olmasın ürettikleri şey ve onu üretme biçimleri, içinde yaşadıkları topluluk önünde ve o topluluğun değerleri açısından sürekli olarak haklı gösterilebilmelidir. Reklamın görevi, ürünün pazardaki müşterilere satmak olduğu halde, halkla-ilişkiler'in görevi örgütü, içinde bulunduğu toplumun üyelerine meşru göstermektir. Bu genel olarak örgütü onlara araçsal terimlerle tanımlamak yoluyla yapılır: örgüt, onların (veya toplumlarının) değerleriyle uyuşan bir amacı gerçekleştirecek araç olarak sunulur. Ticari veya sınıai örgütler bakımından, çok defa yalnız çalışma olanakları sağlama hususu, özellikle son derece lâyük bir toplumda, meşru sayılmak için yetebilir.

F. Kaynağına ve meslekleşme

13.48 Bir örgüt kendi kendini, faaliyetlerini ve iktidar dağıtımını hem topluluğun, hem de kendi üyelerinin gözünde meşru göstermeğe başardığı takdirde, son derece uyumlu bir birim olarak çalışabilir. Böyle bir başarı bireyin örgütle kaynaşmasına bağlıdır.¹⁵ Birey bütün tatminlerinin ne kadar çoğunu örgüt içinde atanmış ol-

¹⁴ March ve Simon bu süreçleri kapsamak üzere belirsizliği giderme terimini kullanmaktadır. *Op. cit.*, s. 165.

¹⁵ Chris Argyris, "The Fusion of An Individual with an Organization," *American Sociological Review*, June, 1954, s. 267-272.

duğu rollerden ve başkalarıyla ilişkilerinden elde ettiğini görüyorsa, kendisini örgütle o ölçüde güçlü bir biçimde özdeştirecektir. Böyle bir özdeşme, ya da kaynaşma, bir işin meslekleşmesinin olağan sonuçlarından biridir (21.23-21.26).

13.49 Bir meslek, başka türlü işlerden, (1) yerine getirilecek rolle ilgili bir soyut bilgiler bütününe öğrenmek üzere, uzun bir uzmanlık yetişmesini gerektirmesi ve (2) bireyin ya topluluğa, ya da örgüte hizmet yönelimi içinde bulunması bakımından ayrılır¹¹. Mesleklerin bu özelliklerinden genellikle şu kalıpların ortaya çıktığı görülür: yetiştirme ve uygulama ölçülerini, meslek dışındaki kimseler değil, mesleğin kendi üyeleri belirler. Meslek mensuplarının yetiştirilmesi hemen tamamen bir topluma-hazırlama süreci olup, teknik yönleriyle olduğu kadar toplumsal ve tutumsal yanlarıyla da başka türlü işlerin gerektirdiğinden çok daha geniş kapsamlıdır. Meslek, kendisini düzenleyen, müsaadeye bağlayan, vs., yasaların yapılmasından genellikle sorumlu ise de, tabii olduğu her türlü yasal denetimlerin hepsinden daha sıkı bir kendi-kendini denetim uygulaması içinde bulunur. Böylece mesleğin mensubu olmayanların denetiminden geniş ölçüde özgürdür; gerçekten de bir mesleğe mensup olmayanlar, mensup olanların çalışmalarını değerlendirmek ve denetlemek yeteneğine ancak çok seyrek olarak sahiptirler. Mesleğin mensupları kendilerini güçlü bir biçimde meslekleriyle özdeşleştirir ve ancak seyrek olarak başka bir işe geçerler.

13.50 Bunun en aşırı biçiminde meslek mensubu, mesleki rolüyle kendi benliğini hemen tam anlamıyla bir tutar (7.1-7.2). Karşı uça ise, meslek adamı olmayan işçi "iş saatlerinde" işi başında olur ve onun dışında hayatını geçirmek üzere başka yere gider. Şüphesiz gerçek durumda insanların çoğu bu iki uç arasında bir yerde bulunurlar. Ancak, tür olarak bu uçlar modern dünyada cereyan etmekte olan bir süreci anlamamıza yardım ederler: gittikçe daha çok sayıda işler belli bir ölçüde meslek haline gelmektedirler. Bu olurken de, resmi örgütler içindeki türlü roller, onları yapanlar tarafından daha tam olarak içleştirilmekte ve bu kimseler ya örgütle, ya da başka örgütlerde benzer rolleri gören kimselerle daha geniş ölçüde kendilerini özdeştirmektedirler. Böylece bir mesleki kimlik kazan-

maktadırlar. Resmi örgüt ile onun içindeki çalışma gruplarının oluşturdukları gayri resmi örgütler birbirinden gittikçe daha az ayrı ve farklı olurlar". Hiç olmazsa romantik eserlerde tıp, "yaşayan ve teneffüs eden" doktor, bireyle örgütün (hastahanesi), ya da mesleğin (doktorluk mesleği) bu ölçüdeki kaynaşmasının popüler bir örneğidir (11.32-11.33).

13.51 Şüphesiz bireyin aynı zamanda iki veya daha çok örgüte mensup olduğu durumlar bulunabilir. Onun bu örgütlerden biriyle kaynaşması öbür örgütler bakımından bazı sorunlar da doğurabilir. Doktor, bu duruma güzel bir örnektir. Tedavinin gittikçe daha çok uzmanlaşması sonunda hastahaneler de gittikçe daha çok bürokratik biçimde örgütlendiğinden, doktorun kendi meslek derneği ile kaynaşması, hastahanesinin yönetsel hiyerarşisindeki tıp mesleği ile ilgili olmayan görevlilerin kendisine yönettikleri rollerle çatışabilir. Doktor bu kimselerin örgüt içindeki iktidarlarının meşruluğunu tam olarak kabul etmiyebilir ve onlar da doktorun mesleki özerklik isteklerinin meşruluğuna kabul etmiyebilirler.

III. YAPININ ÖNEMİ

A. Araçların türü ve yapısal benzerlik

13.52 Örgütsel rollerin hepsi kolaylıkla meslekleştirilemezler. Bazı örgütler, özel bir yapıya sahip olmaları dolayısıyla kendi amaçlarına yeten bir kaynaşma türü geliştirme yolunu bulmuşlardır; ancak bu, meslekleşmenin kendi-kendini-düzenleme yanlarını içine almamaktadır. Bazan da yalnız geçici bir kaynaşma sağlanabilmiştir. Hollywood, Kathryn Hulme'nin *Rahibenin Hikâyesi* adlı romanını filme aldığı anda, eski muhariplerden olan bazı erkek seyirciler, işkence kamplarında geçirdikleri deneyimlerle rahibe adaylarının manastırda tabii tutuldukları yetiştirme biçimi arasındaki büyük benzerlik karşısında şaşırmışlardı. Ancak bu benzerlik, çok değişik amaçlar için kurulmuş türlü türlü örgütlerin, eğer yapısal bakımdan birbirleri-

¹¹ William J. Goode, "Encroachment, Charitarianism and the Emerging Profession: Psychology, Sociology, and Medicine," *American Sociological Review*, December, 1960, s. 902-914.

¹² Bugün eğlenceye ayrılan zamanda geçmişe oranla görüldüğü söylenen artışın, meslek sahiplerinin yaşamını nitelendirdiğini gösteren incelemeler için bkz.: Harold L. Wiensky, "The Uneven Distribution of Leisure: The Impact of Economic Growth on 'Free Time'," *Social Problems*, Summer, 1961, s. 32-56; ve Joel K. Gerstl, "Leisure Taste and Occupational Milieu," *loc. cit.*, s. 56-68.

ne benziyorlarsa, aynı genel örgütsel davranış süreçlerini gösterebilecekleri ilkesinin özel bir örneğinden ibarettir¹².

13.53 Manastır veya işkence kampı gibi, biribiri ardından gelen insan yığınlarını "işlemek"le görevli olan bir çok değişik resmi örgütler vardır. İşlenecek olan her insan yığını, kişisel özellikleri ve yaşanmış deneyimleri bakımından çok veya az değişken olacak, fakat içine girdikleri resmi örgütün "ham maddesi" olarak bir uyumlaşma sürecinden geçirilecekler ve örgüt içindeki davranışları, ortaklaşa paylaşılan ölçülerin kalıbına sokulacaktır¹³. Yığınlardaki insanların özelliği bu olacaktır; onları kavrayan örgüt, insan "ürünlerini" geniş topluma ister işledikten sonra dağıtsın, isterse onları kendi sürekli yapısına benzeştirsin. Bunun gibi örgüte girişin, bir dinsel çağrıya cevap verenlerinki gibi gönüllü olması, vatanseverlik ve seferberlik güçlerinin ikisine birden cevap verip asker yazınları gibi yarı-gönüllü olması, ya da mahpusları gibi tamamen istek dışı olması da büyük önem taşıyabilir (7.38-7.44).

13.54 Yığınları işleyen resmi örgütler, geniş toplumca çok değişik işler için kururlar (ya da katlanırlar). Bunların bazıları zararsız, ama bazı açılardan bağımlı olan kimselere bakım için kurulmuşlardır. Yetim evleri, körler için evler ve yaşlılar için evler bu türün örnekleridir. Başka bazıları, yeteneksiz ve bilmeden topluma zararlı olabilecek kimselerin bakımı için kurulmuşlardır: akıl hastahaneleri, verem sanatoryumları, vs. gibi. Daha başkaları, bile bile tehlikeli oldukları düşünülen kimselere karşı toplumu korumakla görevlidirler: hapishaneler, ıslah evleri, toplama kampları, savaş tutukluları kampları, vs. gibi. Bunların hepsinden açıkça farklı olan bazı örgütler ise işledikleri insanları, toplum için daha üstün olan bazı amaçları gerçekleştirmek üzere kullanırlar: çok uzak bir bölgede tek başına bulunan bir radar istasyonu, bir deniz kuvvetleri (ya da ticaret) gemisi, bir ormandaki oduncu kulübesi, ya da bir kara-yolu işçileri kampı gibi¹⁴. Manastırlar gibi dinsel güdülerle in-

¹² Bundan sonraki açıklamalar, Erving Goffman, "The Characteristics of Total Institutions," Symposium On Preventive and Social Psychiatry, Walter Reed Army Institute of Research, April, 1957 den alınarak yapılmıştır.

¹³ "Farklaşmanın giderilmesi" konusu için bkz.: Alvin Gouldner, "Reciprocity and Autonomy in Functional Theory," Llewellyn Gross (derl.), Symposium on Sociological Theory, Row, Peterson, 1959, kısım 8.

¹⁴ Bu tür örgütlerle ilgili incelemeler için bkz.: George C. Homans, "The Small Warship," American Sociological Review, June, 1949, s. 294-300; Sanford M. Dornbusch, "The Military Academy as an Assimilating Institution," Social Forces, May, 1955, 316-321.

sanları dış dünyadan ayıran örgütler ise, daha da başka bir nitelik taşırlar¹⁵.

13.55 Bütün bu örgütlerde aşağı-yukarı ortaklaşa olan iki yapısal özellik vardır: (1) İnsanlar bu örgütler içinde bireyler olarak değil, yığınlar halinde hareket ederler; (2) böyle örgütler içindeki kişilerin yaşamı ile örgüt dışında süregiden süreçler arasında büyük bir boşluk vardır. Modern toplumun pek çok yaşam biçimlerinde insanlar bir yerde uyumakta ve daha başka bir yerde eğlenmektedirler. Bu yığınları-işleyen örgütlerde ise yaşamın bu üç alanı arasındaki olağan sınırlar hemen bütünüyle kaldırılmıştır. Pek çoğumuzun günlük yaşamında işimiz, oyunumuz ve dinlenmemiz rasyonel bir planın parçaları olarak birbirine bağlanmış olmadığı halde (şüphesiz bunlar birbirlerini dolaylı olarak etkilemektedir), bu örgütlerde her şeyi kapsayan bir plan bütün bu üç alanı da yönetmektedir. Bütün faaliyetler inceden inceye programa bağlanmıştır ve belli bir yığındaki her kişi için ayrıca programa bağlanmıştır.

13.56 Öyle görünüyor ki bunun nedeni, örgüte girenlerin işlenmesini basitleştirmesidir (12.49). Onları yığınlar halinde ve çok kapsamlı bir plana göre işlemekle, olağan durumlarda topluma-hazırlanma sürecinde karşılaşılan tuhafıklar azaltılabilmektedir. Böylece eğitimi yürütmekle veya istenen dikkat ve denetimi sağlamakla görevli olan personelin sayısı da enaza indirilebilir ve yaptıkları iş de hemen hemen bir gözcülük işine indirgenmiş olur.

B. Davranış benzerliği

13.57 Bu kalıpla işleyen değişik türden örgütlerin amaçlarının çok büyük farklılıklar göstermesine rağmen, söz konusu kalıbın, işlenen yığınların ve işleyen personelin tımcı tutumları ve tepkileri bakımından örgütler arasında benzerlikler doğurması beklenebilir. Bu iki grup arasında bir karşılık doğabilir. Her biri ötekini kalıplaşmış bir açıdan görür. Aralarındaki toplumsal uzaklık büyüktür (ve çok defa emir sonucudur). Bu durumu haklı gösterecek ideolojik nedenler, bir örgüt türünden ötekine çok büyük değişimler gösterilebilir ve davranışın yapısal temeli de ideolojik açıdan pek az durumda tamdır. Hastahane yöneticileri, hapishane müdürleri, askeri

¹⁵ Bazı durumlarda bunlar, insan yığınlarını topluma, ya da insanlığa hizmet etmek için kullanılan örgütler olarak da görülebilirler.

komutanlar ve dinsel önderler, denetimleri altındaki örgütlerde görülen davranışların birbirine son derece benzemesini oldukça değişik biçimlerde açıklarlar.

13.58 Böyle örgütlere gelen her yeni yığına hemen hemen aynı biçimde bazı şeyler yapılır: örgüt ister bir işkence kampı, ister bir manastır, ister bir hastahane, isterse bir islah evi olsun. Bu şeylerden birincisi "soyma" sürecidir; yani yığındaki her kişi sahip olduğu şeylerden ve örgüt dışında edindiği benliği belirleyen ve destekleyen simgesel bağlarının bir çoğundan soyundurulur. Bireyi böylece bireyliğinin ilk adımlarından geri çevirtip, örgüt dışındaki hayatla özdeşmesine engel olmakla, yığın uyumlu kılınmakta ve daha ileri ölçüde işlenmesi kolaylaştırılmış olmaktadır.

13.59 Bireyin üstünden çıkarılan sivil giyilerin ve örgüte girişinden önceki kimliği ile ilgili simgelerin yerine örgütsel giysi ve simgeler konular; bunlar yığının bir üyesinden ötekine az-çok iletilebilirler. Kişinin asal adının bile yerine yeni bir ad, ya da bir sayı konulabilir.

13.60 Bütün bir yığın üzerinde çok geniş kapsamlı bir yetki kurulabilir: yani yönetici üyelere herhangi birinin, yığının her üyesi üzerinde az-çok kapsamlı bir yetkisi vardır; oysa "dışarda" yetki genellikle bireyler tarafından, bireylerle ilgili olarak kullanılırdı ve bunların davranışlarının yalnız belirli yanlarıyla sınırlıydı. Bu örgüt içinde yöneticilerin yetkisi, yığının her üyesinin davranışlarına bütün ayrıntılarını kapsamak eğilimi gösterir: giyinme, kullanılan kelimeler ve duruş biçimiyle ilgili ayrıntılardan, çalışmaya, dinlenmeye ve yemek-yeme düzenine kadar her alandaki davranışları.

13.61 Örgüt bir ayrıcalıklar düzeni getirir; bu düzen etrafında eski benliklerinden soyundurulmuş kişi yığınları, yeni kimlikler kurarlar. Örgütle özdeş bu yeni kimliğin kurulması, işlemekte olan yığın üyelerinin dışarda taşıyabilecekleri ekonomik ve toplumsal sorumluluklardan kurtarılmakta olmaları dolayısıyla kolaylaşmaktadır. Bu kişiler artık kendilerine barınak ve destek bulmak zorunda değildiler; örgüt bunları karşılamaktadır. Örgütsel kendi-kendini-kurma sürecini kolaylaştıran bir başka husus da, başlangıçta uyumdan uzak bulunan kişiler yığın içinde, onları böylesine tam bir

uyumlaşma sürecine tabi tutan düzene karşı ortaklaşa karşı-âdetler geliştirme eğilimi göstermesidir²².

13.62 Bu soyma ve yeniden topluma-hazırlama süreçlerinin, onları uygulayan resmi örgütleri devam ettirme bakımından etkin oldukları, ordu ve kiliselerin uzun ömürlü olmalarından da anlaşılabilir (4.35). Sosyolojik açıdan ilginç olan şey, yukarıdakilerden son derece farklı amaçları olan örgütlerin davranışları biçimlendirme bakımından onlara son derece benzer olmaları ve bu benzerliğin yapılarıdaki paralellikten ileri gelmesidir. Bu tür örgütsel davranışların daha yumuşak benzerlerinin, insan yığınlarını dış dünyadan bu kadar kesin biçimde koparmadan ve onların hayatlarının her yanını bu kadar tam biçimde kapsamadan işleyen örgütlerde de görülebileceğini belirtmek bir başka ilginç husustur. Bir fakülte veya üniversite evlerinden uzakta yaşayan, yeni bir kimlik kazanan, bazı yeni kurallara uymayı (ya da hiç uymamayı) öğrenen öğrencilerin deneyimi, bunun bir örneğidir. Bazı erkek ve kız-öğrenci birliklerinin uyguladığı şaka yolu angaryalar, yukarıda anlatılan soyma sürecinin daha ılımlı bir biçimi sayılabilir. Gerçekten yığınları işleyen örgütlerde görülen soyma ve yeniden-topluma-hazırlama süreçlerinin aşırı biçimlerini incelemek yoluyla, bu davranış biçimlerinin daha yaygın, fakat daha ılımlı olan benzerlerini daha derinden anlamak mümkün olur. Örneğin belli bir mevkide bulunan kimselerin birbirlerinin yerine geçebilmelerini gerektiren bürokraside, bu mevkiler için personel yetiştirme çalışmaları gayri şahsi ve az-çok bir-örnek olacaktır.

IV. RESMİ ÖRGÜTLER NASIL DEĞİŞİRLER?

13.63 Yukarıda görüldüğü üzere örgütlerin insanları içlerine alması mümkün olmakla birlikte, pek çok örgüt esas olarak insan amaçları için araç durumundadırlar. Bu kesimin başında belirtildiği üzere örgütler —özellikle resmi örgütler—, insanlara böyle araçlar olmadan yapamayacakları şeyleri yapma imkânı vermek amacıyla kurulurlar. Örgütler evrimden geçerler. Bazıları zihinlerinde belirli amaçları olan kimseler tarafından kurulur; başka bazıları ise kendiliklerinden ortaya çıkarılır. Belli bir örgüt nasıl kurulmuş olursa

²² Kargit-âdetler başka çerçeveler içinde de gelişir. Bkz. J. Milton Yinger, "Contraculture and Subculture," *American Sociological Review*, October, 1960, s. 625-635.

olsun, bir defa ortaya çıktıktan sonra değişimlerden geçecek ve kurucuların başlangıçta düşündüklerinden farklı bir şeye dönüşecektir.

13.64 Resmî örgütlerde değişmeye yol açabilecek güçler iki kategori içinde sınıflandırılabilirler: (1) dış çevrenin örgütte meydana getirdiği değişimler, (2) örgütün kendi içinde ortaya çıkan değişimler. Her iki tür değişmeyi kısaca inceleyeceğiz; fakat örgütsel değişimleri açıkça anlayabilmek için değişmeyi programlı değişiklikten ayırt etmek gerekir. Örneğin örgü-mayo yapımı içinde çalışan bir imalat firması, her yıl mayo mevsimi geçtikten sonra fabrikasını kapatıp işçilerine yol verecek yerde, bu ölü mevsimde başka bir mal (diyelim kazak) yapmağa karar verse, bu karar ve yol açtığı yeniden-örgütlenme bir değişimdir. Ne firmanın önceki yıllarda kapanması, ne sonradan mevsimlik olarak mayo yapımından kazak yapımına geçmesi, bizim örgütsel değişim ile anlatılmak istediğimiz şey değildir. Bununla birlikte, eğer biri güzün satmak üzere her yaz kazak yapan, öteki ise baharın satmak üzere her kış mayo yapan iki firma birleşmeğe —iki işlemin bir fabrikada toplanmasına ve öbür fabrikanın satılmasına— karar verdikleri takdirde, bu bir örgütsel değişimdir. Firmalardan herhangi birinin, böyle mevsimlik çalışma biçimi kazançlı olmadığı için işi terketmesi de bir örgütsel değişimdir. Fakat birleşmeden önceki veya sonraki mevsimlik döngüler, programlı değişiklik sayılır.

A. Dış güçler

13.65 Örgütsel değişim, daha önce de belirtildiği üzere (13.6-13.7), örgüt ile kültür arasındaki karşılıklı bağımlılıktan doğabilir. Örneğin toplumdaki teknolojiye yeni haberleşme araçları ortaya çıktığında, o zamana kadar imkânsız olan yeni örgütlenme biçimleri de mümkün olabilir. Geniş bir şirketi telefon haberleşmesi olmadan yönettiğinizi düşünün! Yahut daktilo olmasaydı, bugün hayatımızın bir parçası olan örgütlerin ne kadarının imkânsız olacağını düşünün. 1812 Savaşının son çarpışması New Orleans'da ve savaşı sona erdiren Ghent Andlaşmasının imzalanmasından iki hafta sonra cereyan etmiştir. Bu örneği, modern askeri (ya da diplomatik) örgütlerin hızlı ve geniş haberleşmeye bağlı oluşuyla karşılaştırınız. Ya da çoğaltma makinesi veya karbon kâğıdı olmadan bürokrasileşmeğe çalışan bir örgütün, bu yolda karşılaşıcağı engelleri düşününüz.

13.66 Demografik değişimler de örgütlerde değişimlere yol açabilirler. Nüfusun değişen yaş yapısı (14.16), Toplumsal Güvenlik

Kurumu ve emekli ödenekleriyle uğraşan bir çok özel sigorta örgütü gibi yeni örgütlerin ortaya çıkışının nedenidir. Değişen evlenme âdetleri ve geniş aileden çekirdek aileye geçiş (17.27) de, Bağımlı Çocuklara Yardım programlarını yürüten örgütlerin gelişmesine yol açmıştır.

13.67 Bir örgütün gelişmesi ve toplumca ona daha çok dayanılması, başka bir örgütün ölümüne, zayıflamasına veya faaliyetlerinin başka yöne çevrilmesine yol açabilir. Demiryolu şirketlerinin birleşmeleri, demiryolu yolu hizmetlerinin daralması, yük taşıma hizmetinin gelişmesi, hava ve kara ulaştırma örgütlerinin faaliyetleri sonunda, demiryolu işletmelerinin yapmak zorunda kaldığı örgütsel değişimleri anlatmaktadır. Fakat bir örgütün başka bir örgüt üzerindeki etkisi yalnız ekonomik yarışma konusunda görülmez. Bir örgüt içinde işleri yapmada yeni bir yolun gelişmesi, başka bir örgütün de benzer teknikleri benimsemesine yol açabilir. Böylece, örneğin Katolik Kilisesi kendi-kendisini bir "işletme çözümlemesine" tabi tutmuş ve bu iş için, teknikleri genellikle ticari kuruluşlara uygulanan Amerikan İşletmecilik Enstitüsü'ne baş vurmuştur. Bir çok boyut açısından ayrı ayrı değerlendirildiğinde Kilise, New Jersey'in Standart Oil şirketi ve Time, Inc.'in elde ettiğine benzer bir "İşletme Mükemmelliği" derecesine ulaşmıştır²¹.

13.68 Bir örgütün, çevresindeki başka örgütlerin işlemleri karşısında ne ölçüde değişmek zorunda kalabileceği nüfus yoğunluğuna bağlıdır. "Boş" bir dünyada her örgüt, her birey gibi, geniş ölçüde istediği biçimde davranabilir. Bu örgütün programlanmış eylemlerinin sonucu, geniş ölçüde cansız bir çevreyle olan ilişkisine bağlıdır. Ancak, daha birçok örgütün de aynı zamanda ve aynı çevreyle etkileşme halinde bulunduğu bir durumda, her örgütün öbürlerini de göz önünde bulundurması gittikçe artan bir zorunluluk olur. Belli bir örgütte, programlanmış belli eylemlerin amaca götürüp götürmeyeceği, öbür örgütlerin bunlara nasıl cevap vereceklerine bağlıdır²².

B. İç güçler

13.69 Değişikliğe yol açan iç güçlere bakarken, ilk olarak her örgütün değişimlere karşı direnmek, ya da değişimlerden kaçınmak gibi bir yapısal eğilimi olduğunu belirtmek gerekir. Bu eğilimlere

²¹ "Holy Church Evaluated," Time, January 30, 1956, s. 30-40.

²² March and Shuman, op. cit., s. 176.

örgütsel durgunluk diyebiliriz²². Bu kavramın esrarlı hiç bir yanı yoktur. Örneğin bir zamanlar yeri iyi iş yapmağa oldukça elverişli olan bir dükkân, topluluk içindeki ekolojik değişimler (15.42-15.43) sonunda yerinin değerinin düştüğünü görebilir. O zaman başka bir yerde olmak daha kazançlı olabilir. Ama daha iyi bir yere taşınmak pahalıya mal olur; mevcut bina, vs. ye yapılmış olan yatırım, değişmeye karşı direnen bir güç olur (mevcut arsa ve bina, daha iyi yerde yeni bir yatırım yapmağa yetecek fiyata satılamadığı takdirde).

13.70 Örgütsel durgunluk yalnız ekonomik bir sorun da değildir. Hem bireylerin, hem de örgütlerin "alışkanlıkları" (programlanmış faaliyetleri) vardır ve bu alışkanlıklar, deneyim sonuçları alındığı sürece, mevcut programların uygulanmasında devam ederler. Amaçlar alışılmış programla geniş ölçüde gerçekleştirildiği sürece, alternatif eylem yolları düşünülemez, göz önünde bulundurulmaz.

13.71 Bu durgunluğun giderilmesi için örgüt üzerindeki baskının ne çok büyük, ne de çok küçük olmaması gerektiği ileri sürülmüştür²³. Baskı, bir örgütün izlemekte olduğu amaçlarla gerçekleştirdiği şey arasındaki farktır. Eğer örgüt amaçlarının kolaylıkla gerçekleştiriyorsa, değişme yönünde herhangi bir güdü olmaz. Eğer örgütün amaçlarını gerçekleştirmedeki eksikliği ilmi bir ölçüde kalıyorsa, yeni bir yaklaşımı deneyebilir; fakat eğer bu eksiklik çok büyük ise, katı bir biçimde davranabilir —alternatif programların denenmesi uğruna örgütün hiçbir kaynağı harcanamamış gibi.

13.72 Bir örgütün kendi durgunluğunu enaza indirebilmesi için de yollar vardır. Bunlardan biri, amaçlarını değişme hızları açısından belirlenmesidir. Örneğin bir sanayi firması, yılda şu kadar milyon dolar kazanmayı istemek yerine, her yıl bir önceki yıla göre şu kadar milyon lira daha çok kazanmayı amaç edinebilir. Başka bir yol, örgüt içinde görevi yenilik yapmak olan bir birim kurmaktır. Bu birimin başarısı, status quo (= kurulu düzen) deki devamlılıkla değil, değişimlerle ölçülür. Eğer bu birimin kendine ait kaynakları, gücü, personeli, vs. varsa, o takdirde örgütün bizzat kendi içinde bir değişiklik yapma mekanizması var demektir. Bir çok sanayi örgütlerinde araştırma ve geliştirme birimleri vardır. Hükümetin yü-

²² Ibid., s. 173.

²³ Ibid., s. 184.

rütme kolunda yeni dairelerin kurulması da bazen bu görevi görür. Yenilik bazen de planlama kurullarının bir görevidir.

13.73 Örgütsel değişmeyi yapacak iç güçler arasında sosyolojik açıdan en ilginç olanı, her halde bir tek örgütün paralel yapıları arasındaki gerginliğin sağladığı evrim potansiyelidir. Resmî örgüt içinde gayri resmî bir birincil grup örgüsü bulunması, bir değişme kaynağı olabilir. Birden çok iktidar yapısı bulunması da değişikliğe yol açabilir. Çok defa, her biri kendi iktidar imkânlarına sahip olan şu yapı türlerini birbirinden ayırdedebiliriz: (1) bir yetki yapısı, (2) bir haberleşme yapısı, (3) bir prestij yapısı ve (4) bir ödül yapısı²⁴. Bunların herbiri birer iktidar yapısı olduğu ölçüde (yalnız yetki yapısı meşru iktidar olmakla birlikte), sürekli olarak bir gerginlik imkânı ve değişme potansiyeli hazır bulunacaktır.

13.74 Yetki yapısıyla haberleşme yapısı arasında önemli bir fark bulunduğunu düşünelim. Bu demektir ki örgütteki bazı mevkiler, meşru yetkileri olmadan iktidar sağlayabilmektedirler. Böyle bir durumda, bunun bilinmesi şu değişmelerden birine yol açabilir: (a) haberleşme kalıbı bu ayrılığı azaltacak biçimde değiştirilecektir; veya (b) gayri meşru iktidar elde edenler, şu veya bu yolla bu iktidarı meşrulaştıracaklardır; ya da (c) bir anomi durumu ortaya çıkacak, bu durum içinde gayri meşru iktidarın kullanılmasında izintili verici, fakat yetkinin kullanılmasını tamamlayan zorunlu bir ek sayılacaktır. Sosyologlar anomiyi, toplumsal tasvip edilmeyen davranışın, toplumsal tasvip edilen amaçlara ulaşmak bakımından geniş ölçüde zorunlu görüldüğü durum diye tanımlamaktadırlar²⁵. Benzer türde değişmeler, bir örgüt içindeki türlü yapıların birbirinden başka biçimde ayrılmasından da doğabilir. Kısacası, örgütsel yapının türlü yanları arasında "tutarlılık yönünde bir gerginlik", örgütsel değişmeye yol açabilir.

²⁴ Sanayi sosyolojisi alanındaki ilk araştırmaların başlıca etkilerinden biri, işçilerin güdülerinde ekonomik etkenlere tanınan önemi küçültmesiydi. Elton Mayo ve ardeşleri, işçilerin ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal yaratıklar da olduğunu görmüşlerdir. Daha yeni incelemeler, ekonomik düşüncelerin son derece önemli olmamakla birlikte, örgütsel davranış bakımından önemli olmakta devam ettiğini göstermiş bulunmaktadır. Bkz.: Whyte, op. cit.

²⁵ Bu tanım, terimin Merton tarafından kullanılmış biçimini yansıtmaktadır. op. cit.

V. SONUÇ

13.75 Bu kesimde, insanların yeteneklerini arttırmada bir araç olarak kullandıkları örgütlerin önemi üzerinde durulmuştur. Örgütsel davranışların çözümlenmesinde yararlı olan bir çok kavramlar arasında dikkatli ayrımlar yapılmıştır: Örgüt, toplumsal yapı, toplumsal düzen, resmi örgüt, karmaşık örgüt, iktidar ve yetki gibi. Bürokrasi yönündeki eğilim incelenmiş, bürokrasinin etkinliğe katkısı ve insan örgütlerinde davranışları kişisellikten çıkarmadaki sınırı başarıları belirtilmiştir. Gittikçe daha çok sayıdaki işlerin meslekleşmesi de zamanımızın bir eğilimi olarak belirtilmiştir.

13.76 Bu kesimin bir amacı, okuyucuya resmi örgütler konusunda elde mevcut olan bilgilerin türü ve genişliğini anlatmak olmakla birlikte, daha önemli amacı, bu inceleme alanının önemini ve sosyolojik yaklaşımın bunu anlamak bakımından yararlılığını belirtmektir. Bunu göstermek için, bir örgüt içindeki terfi süreçlerinin ve değişik amaçlar izleyen benzer yapı örgütlerin çözümlenmesi üzerinde özellikle durulmuştur.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki güdülerin herbirinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirlerinden ayırınız.
  - a. İşbölümü — teknoloji
  - b. Örgüt — toplumsal yapı
  - c. Eğüdüm — mesgulleştirme
  - d. Karmaşık örgüt — bürokrasi
  - e. İktidar — yetki
  - f. Kaynağa — karşılıklı bağımlılığa katılma
  - g. Meslekleşme — bürokrasileşme
  - h. Örgütsel durgunluk — fırsat tıkanıklığı
  - i. Programlı değişiklik — örgütsel değişim
  - j. Görevler — değerler
2. Aşağıdaki bütünlerden her biri, bu kesimde kullanılan "toplumsal düzen" tanımına ne ölçüde uymaktadır?
  - a. Amerikan Motor Şirketi
  - b. Fakülteniz veya üniversiteniz
  - c. Zincirleme mülkiyetli bir halkal dükkanları dizisi
  - d. Bir fakültenin belli bir yıl mezunları grubu

B. Örgütsel süreçlerin çözümlenmesi

1. Fakülteniz veya üniversitenizde birinci sınıf öğrencilerinin yeni okullarına hazırlanmam yollarını anlatan kısa bir yazı yazınız. Bu yolların, bu kesimde anlatılan bazı tür örgütlerin "yığın-ileme" davranışına ne ölçüde benzediğini açıkça belirtiniz. "Soyma" sürecine benzer herhangi bir hususu içeriyorlar mı? Ne bakımlardan "yığın-ileme" davranışından ayrılıyorlar?
2. Meslekleşme ve bürokrasileşme süreçlerini göz önünde tutarak ve bir örgütün yetki yapısında "mesgulleşme" önemini halırlayarak, toplum bilimlerin herhangi birinde lisans-üstü öğrenim yapmış bir kimsenin, geniş bir işçi sendikasının yönetici kadrosunda çalıştığı takdirde karşılayabileceği güçlükleri (özellikle rol çatışmalarını) anlatan kısa bir yazı yazınız. Sorun Wilensky, Harold L., *Intellectuals in Labor Unions* (Free Press, 1956)'i okuyunuz ve varsaymalarınızı değerlendiriniz.

BİBLİYOGRAFYA

- Adams, R. N. and Probst, J. J. (ed.), *Human Organization Research*, Dorsey Press, 1960.
- Argyris, Chris, *Understanding Organizational Behavior*, Dorsey Press, 1960.
- Blau, Peter M., *Bureaucracy in Modern Society*, Random House, 1956.
- Blau, P. M. and Scott, W. Richard, *Formal Organizations*, Chandler Publishing Company, 1962.
- Etzioni, Amitai, *Complex Organizations: A Sociological Reader*, Holt, Rinehart and Winston, 1961.
- Loomis, C. P., *Social Systems*, Van Nostrand, 1960.
- March, James G. and Simon, Herbert A., *Organizations*, Wiley, 1958.
- Weber, Max *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, 1947, (İngilizce çevirisi).

iNDEKS

YAZAR DİZİNİ

- Adams, R. N., 453
Albig, W., 278, 343
Alexander, C., 357
Allport, G. W., 61, 254, 313, 316, 343
Allport, F. H., 11
Amidon, Beulah, 397
Anderson, H. D., 418
Anderson, N., 357, 358
Argyris, C., 441, 453
Arnheim, R., 294
Asch, S. E., 213
Auster, D., 279
Axelrod, M., 356
- Babchuk, N., 353, 364
Baker, K., 279
Bales, R. F., 91, 94, 95, 97, 118
Barbour, R., 271
Barnard, C. I., 79, 181, 184
Barnett, H. G., 128
Barnett, J. H., 156, 301
Bartlett, F. C., 319, 343
Bateson, G., 228
Bavelas, A., 91
Bealer, R., 228
Bell, W., 360, 374
Bendix, R., 118, 418
Benedict, R., 123, 158
Bent, A. H., 351
Berelson, B., 248, 259, 262, 287, 306
Bergmann, G., 34, 52
Blake, R. R., 106, 247
Blakeslee, A., 51
- Biau, P., 228, 434, 455
Blood, R. O. Jr., 197
Blonsfield, L., 42
Blumer, H., 343
Borgatta, E. F., 75, 91, 118
Bowers, R. V., 409
Bredemeier, H. C., 191, 222
Breed, W., 264
Broom, L., 8, 20
Bryson, L., 301
Brown, R., 24, 42
Buchanan, W., 112, 393
Burdick, H., 320
Burgess, E. W., 158
Byrd, E., 117
- Cameron, N., 128
Cannon, A. J., 364
Cantril, H., 112, 254, 311, 393
Caplow, T., 99, 320
Carlsson, G., 380, 411, 412
Carrwright, D., 118
Cattell, R. B., 75
Catton, W. R., 5, 20, 57, 158, 273
Caughlin, W. J., 253
Cauter, T., 359
Centers, R., 393, 402, 415
Chafee, Z. Jr., 397
Chase, S., 20, 27, 43
Cherry, C., 255
Chowdry, K., 250
Christenson, R. M., 301
Clemmer, D., 165

- Cloward, R. A., 162
 Cohen, A. K., 162
 Cohen, M., 100
 Cohen, M. R., 65
 Coleman, J. C., 246
 Coleman, J. S., 118, 434
 Cooley, C. H., 75, 76, 77, 191, 222
 Cooper, Eunice, 333
 Cornish, M. J., 356
 Coser, L. A., 107, 108, 109
 Cottrell, L. S., 8, 20, 75, 91, 222
 Cressey, D. R., 165
 Crutchfield, 251
 Cuber, J. F., 418
 Cutlip, S. M., 265
 Dahrendorf, R., 418
 Dale, E., 279
 Danielson, W. A., 289
 Darley, J. G., 7
 Davidson, P. E., 418
 Davis, F. J., 282
 Davis, K., 79, 80, 255, 323, 405
 Davis, W. A., 401
 Davison, W. F., 330
 DePleur, M. L., 367, 314, 321
 Dennis, W., 48
 Deutschmann, P. J., 258
 Dewey, R., 221
 Dickson, L., 101
 Dodd, S. C., 88
 Dollard, J., 418
 Doob, W. L., 118
 Dornbusch, S. M., 444
 Berreman, G. D., 410
 Bowers, R. V., 400
 Clague, E., 415
 Dotson, F., 359
 Downham, J. S., 339
 Dulles, F. R., 374
 Duncan, D., 191
 Durkheim, E., 54
 Edelstein, A. S., 301
 Bells, K., 290, 419
 Efron, D., 245
 Einstein, A., 51, 65
 Eisenstadt, S. N., 250
 Ernst, M., 307
 Eskola, A., 118
 Etzioni, A., 430, 453
 Evans, B., 48
 Fanelli, A., 250
 Faris, E., 222
 Faris, R. E. L., 410
 Ferris, A. L., 15
 Festinger, L., 320
 Flaherty, R., 158
 Flowerman, S. H., 250
 Foote, N. N., 222, 332
 Force, M., 360
 Form, W. H., 83
 Forman, R., 99
 Francis, R. G., 85
 Frazer, R. G., 26
 Freedman, R., 356
 Freeman, L. C., 122
 Friedson, E., 285, 322
 Frisch, K. von, 232, 324
 Gallup, G., 339, 340
 Gardner, M., 48
 Gaudet, H., 248, 287, 311
 Gerstl, J. E., 443
 Gesell, A., 222, 401
 Gibbs, J. P., 403
 Gibson, Q., 65
 Gieber, W., 263, 264
 Giblin, J., 140
 Giel, N. P., 320
 Glöck, C. Y., 282
 Goffman, E., 162, 444
 Goldfarb, W., 204
 Goldhamer, H., 340, 361
 Goode, W. J., 442
 Gordon, C. W., 353, 364
 Gouldner, A. W., 434, 444
 Graulfs, M., 279
 Grazia, A. de, 6
 Grinker, E. R., 230
 Gross, L., 444
 Guhl, A. M., 381, 382, 383
 Gusfield, J., 369
 Haberstrub, C., 128
 Hallowell, A. I., 128

- Haney, W. V., 31
 Hare, A. P., 75, 91, 118
 Hart, C. V., 332
 Hartley, E., 103, 213, 255, 334
 Hatt, P. K., 349, 379
 Hartley, R. E., 255
 Hauser, P. M., 5
 Hausknecht, M., 357, 358, 361, 369, 374
 Havighurst, H. J., 401
 Hayakawa, S. L., 42
 Hayes, D. P., 228
 Hebb, D. O., 188
 Heberle, R., 374
 Hempel, C. G., 52
 Hemphill, J. K., 75
 Henry, W. E., 294
 Hentig, H. von, 60
 Heron, W., 208
 Herkovitz, M. J., 158
 Hertz, D. B., 91, 92
 Hertzler, J. O., 235
 Herzog, H., 294, 311
 Hill, R. J., 289, 290, 291, 374
 Himmelweit, H., 307
 Hockett, C. F., 238
 Hoffer, E., 59
 Hollingshead, A. B., 191, 397, 399, 400, 419
 Homans, G. C., 118, 444
 Horton, D., 7
 Hovland, C. L., 255, 307
 Hulase, K., 443
 Hunter, W. J., 222
 Hunter, F., 395
 Huth, A. G., 300
 Huxley, J., 42
 Hvistendahl, J. K., 265
 Hyman, H. H., 339, 357, 360, 374
 Inglis, R. A., 268, 273
 Inkeles, A., 406, 408
 Ise, J., 354
 Jahoda, M., 335
 James, J., 61
 James, J., 89, 90
 Janis, I. L., 253, 325
 Janowitz, M., 259, 301
 Jostrow, J., 48
 Jenkins, J. G., 102, 103
 Johnson, D. M., 172, 211, 312
 Johnson, J., 241
 Johnson, W., 42, 229
 Jones, D., 279
 Jones, R. L., 265, 280, 281
 Kahl, J. A., 419
 Kalmuth, H., 234
 Katz, D., 255
 Katz, E., 286, 287, 291, 292, 307, 338
 Keen, W., 243
 Kelley, H. H., 255
 Kempton, M., 57
 Kentel, W. F., 418
 Key, V. O., Jr., 343
 Keyes, K. S., Jr., 25, 28, 30
 Killian, L. M., 302, 327, 343
 King, C. W., 366, 374
 Kinter, C. V., 268
 Kirk, R., 7
 Klapp, O. E., 227
 Klapper, J. T., 269, 282, 298, 307
 Kluckhohn, C., 158
 Kluckhohn, F. R., 128
 Koch, H. E., Jr., 106
 Koll, P., 106
 Korzybski, A., 247
 Krech, D., 251
 Kroeber, A. L., 123, 158
 Kurath, H., 241
 Lake, H., 46
 Lang, G. E., 314, 343
 Lang, K., 314, 343
 Langer, S. K., 255
 LaPierre, R. T., 343
 Larsen, O. N., 5, 20, 273, 289, 290, 291, 301, 307, 312, 330
 Laswell, H. D., 292, 301
 Lazarsfeld, P. F., 58, 248, 270, 279, 284, 286, 287, 294, 301, 338
 Lettes, N., 282
 Lerner, D., 260
 Lesser, S. L., 91, 92
 Levenson, B., 430

- Lindemann, A. R., 28, 181, 239, 255
 Linton, R., 158, 171, 185
 Linnberger, H. F., 287, 291
 Lipset, S. M., 20, 419, 434
 Loomis, C. F., 63, 128, 191, 453
 Loomis, Z. K., 65
 Lord, E. E., 401
 Lundberg, G. A., 20, 84, 88, 89, 101, 395
 Lunn, A., 351
 Lunt, P. S., 401, 419
 Lutsker, D. R., 106
 Lyle, J., 291
- McEachern, A. W., 168
 McEwen, W. J., 370
 McKay, H. D., 53
 McKenzie, P., 148
 MacLean, M. L. Jr., 229
 McWilliams, R. O., 301
 Madden, E. H., 52
 Malinowski, B., 158
 Malter, M. S., 279
 March, J. G., 437, 440, 449, 453
 Martindale, D., 69, 158
 Mason, W. S., 168, 191
 Massarik, P., 191
 May, M. A., 118
 Mayo, E., 451
 Mead, G. H., 222
 Mead, M., 243
 Medalia, N. Z., 289, 312
 Mevker, M., 390, 419
 Mencken, H. L., 42
 Menninger, K. A., 314
 Menzel, H., 338
 Merton, R. K., 7, 8, 20, 47, 191, 270, 299, 301, 338, 343, 431, 451
 Messinger, S. L., 367, 368
 Metcalf, J. H., 364
 Meyer, H. J., 75
 MHI, J. S., 46
 Miller, D. C., 83
 Miller, G. A., 228
 Mills, C. W., 7, 20, 255, 303, 419
 Miyachi, G. M., 179
 Moore, W. E., 405
 Moreno, J. L., 86, 102
- Morris, C. W., 24, 42, 222
 Mouton, J. S., 106
 Murchison, C., 243
 Murdock, G. P., 123, 159
 Murray, E. J., 100
- Naegels, K. D., 8
 Nagel, E., 65
 Newcomb, T., 103, 213, 229, 250
 Newton, I., 51
 Niskoff, M. F., 398
 Nixon, R. B., 279, 281
 North, C. C., 379
 North, R. C., 106, 109
- Odum, H. W., 20, 147
 Ogburn, W. F., 398
 Ogden, C. K., 42
 Ohlin, L. E., 163
 Oppenheim, P., 52
- Packard, V., 378
 Page, C. H., 419
 Park, R. E., 158
 Parker, A. C., 46
 Parker, E. H., 294
 Parker, E., 331
 Parsons, T., 158, 191, 427, 434, 453
 Pearson, K., 69
 Pence, O. E., 367, 374
 Peterson, T., 398
 Petruccio, L., 222
 Phillips, A., 110
 Piaget, J., 222
 Pierce, J. R., 241
 Poincaré, H., 69
 Pool, I. D. S., 264, 282
 Porterfield, A. L., 403
 Postman, L., 313, 316, 343
 Prasad, J., 321
 Preiss, J. J., 453
- Ralya, L. L., 48
 Ramsey, G. V., 247
 Rapaport, A., 42
 Redlich, F. C., 397, 399
 Reigrotzki, E., 357
 Reiss, A. J., Jr., 349
 Ribands, R., 234

- Richards, U. A., 42
 Riesman, D., 303
 Riley, J. W. Jr., 299
 Riley, M. W., 20, 250, 299
 Rogers, E. M., 287
 Rokkan, S., 359
 Row, A., 118
 Rosen, B. C., 412
 Rosenberg, S., 303
 Rossi, P. H., 406, 408
 Roy, P., 110
 Rubenstein, A., 128
 Rusch, J., 228, 230, 243
- Saareste, A., 243
 Sanctuary, W. C., 383
 Sanfilippo, G., 63
 Sapir, E., 42, 260
 Schachter, S., 320
 Schatzman, L., 242
 Schjelderup-Ebbe, T., 382
 Schlesinger, J. A., 106
 Schrag, C. C., 52, 165, 217
 Schramm, W., 231, 268, 279, 294, 298, 302, 305, 307
 Schultz, H. E., 270
 Scott, R. W., 453
 Selznick, P., 434, 436
 Service, E. R., 123
 Shankland, R., 355
 Shannon, C. E., 229, 230
 Shaw, C. R., 53
 Sherif, C. W., 213
 Serif, M., 212, 213, 255, 332
 Shibusaki, T., 322
 Shils, E. A., 158, 434
 Shulman, I., 264
 Siebert, F. S., 268
 Silke, D. L., 369, 374
 Sim, F. M., 229
 Simmel, G., 118
 Simon, H. A., 437, 440, 449, 453
 Simpson, I. H., 406
 Simpson, R. L., 406
 Smelser, N. J., 20, 343
 Smith, J., 229
 Smith, M. E., 205
 Smythe, D. W., 279
- Sorokin, P. A., 7, 419
 Spole, L., 439
 Stanton, P., 279, 294, 338
 Steele, M., 84, 88
 Stephenson, R. M., 193, 222
 Stoddley, H. H., 222
 Stouffer, B. A., 76, 169
 Strauss, A. L., 28, 187, 222, 230, 242, 255
 Stradtbeck, F. L., 128
 Sullivan, H. S., 222
 Sumner, W. G., 111, 123, 147, 158, 191, 424
 Svalastoga, K., 250, 411, 419
 Swanson, G. E., 213, 236
 Sykes, G., 165
- Taguiri, R., 222
 Tannenbaum, R., 128, 131
 Thompson, C., 353
 Thompson, J. D., 370
 Townsend, F. E., 368
 Troidahl, V. C., 265
 Trow, M., 434
 Turner, R. H., 302, 327, 343
 Twomey, J., 273
- Wager, L. W., 228, 459
 Wallace, A. F. C., 46, 125, 127
 Walkerstein, I., 371
 Walton, E., 252
 Warner, W. L., 294, 290, 401, 408, 419
 Warriner, C. K., 75
 Weaver, W., 229, 230
 Weber, M., 433, 453
 Weiner, N., 229
 Wertham, F., 273
 Wechsler, I. R., 191
 Weatle, C. M., 75
 Westley, R. H., 229
 White, D. M., 303
 White, H., 106
 White, L., 158
 Whyte, W. F., 105, 151, 191, 436, 451
 Wilensky, H. L., 360, 443, 453
 Williams, R. M., 118, 123
 Wilson, M. O., 332
 Wilson, W., 354

- Winch, R. F., 122
 Wirth, L., 302
 Wolff, K. H., 118
 Wright, C., 300, 307, 337, 360, 374
 Wrong, D. H., 408
 Yinger, J. M., 447
 Zander, A., 118
 Zetterberg, H. L., 15, 54, 56, 65, 359
 Zillig, M., 251
 Zilsel, E., 65
 Zimmer, E. G., 356
 Zinnes, D. A., 106
 Zipf, G. K., 240
 Zwicky, F., 51

KAVRAM DİZİNİ

- Afrika, ulusal bağımsızlık, 371
 Ahlak
 in dili, 201
 tanımı, 150
 Akıl hastalığı
 sosyometrik yapı ve, 100
 toplumsal sınıf ve, 399
 Akılsızlık
 ifade edilen mevki ve roller, 175-176
 Algılama
 da genelleme, 198
 renkleri, 243
 ve haberleşme, 247-252
 Almanya
 meslek derecelendirmesi 407-408
 Amaç-genelleme, toplumsal hareket-
 lerde, 368-370
 Amerikan Sosyoloji Derneği, üyeli-
 ği, 13
 Amış toplumu, 128-141
 Anılama, sonuçları, 17-19
 Anomi, 451
 Antipatiler, toplumsal tabakalaşma
 ve, 385-387
 Araştırma
 yanlış uygulamalar, 60-62
 Arılar, haberleşme ve, 232-235
 Arkadaşlık
 bir köyde - kalıpları, 84-85
 fiziki yakınlık ve, 104
 Askeri
 birinci grup ilişkileri, 76-77
 erlerin - uyumu, 57-58
 moral ve sosyometrik yapı, 102-
 103
 topluma hazırlanma, 447
 Ayna benlik, 208-211
 Azınlık gruplar, göçümlü örnek üye-
 liği, 359
 Bakış çerçeveleri
 örnek, 50
 ve sözlü haberleşme, 319
 Benlik
 gelişimi, 204-207
 simgesel temelli, 196-203
 tanımı, 195
 ve toplumsal yapı, 214-217
 Benlik-kavramı
 derecelendirme ölçüğü, 211
 sosyometrik seçimler ve, 100-101
 ve rol çatışması, 221
 Benzeyiş, 109
 ve jestlerin kullanılması, 244-245
 Bilim
 açıklama ve tasvir, 50-52
 çevre denetimi ve, 16-17
 Bilimsadamları
 teknik tanımlar ve, 34
 Bilimsel açıklama, ilkeleri, 50-56
 Birinci grup, 75-78
 ikinci gruptan farkı, 80
 ve benliğin gelişimi, 208-211
 Bölge
 dil özellikleri, 241
 Bürokrasi, 433-435

- Cinsiyet
duyguların ifadesi ve özdeşleştirilme-
si, 245-246
erkek ve kadının semantik profili,
171
farklılaşmaya temel, 381
gönüllü dernek üyeliği, 356-359
izafe edilen mevki ve roller, 171-173
- Cro-Magnon insanı**, 143-144
- Çatışma, rollerde, 184-188
toplumsal süreç olarak, 107-115
- Çocuk bölümleri, gelir ve, 397
- Çokluluk, 109-110, 411-412
- Çözümle
hapisane toplumsal düzeni için-
de, 185
kültürel, 136-141
toplumsal roller ve, 14-15, 166
- Danimarka
toplumsal hareketlilik, 413
- Davranış düzeni
kültürel gelişme ve, 123
tanımı, 12
temel öğeleri, 12-13
örünleri, 141-144
- Dedükodu
gayri resmi örgütler ve, 82-84
Bkz.: Söylenti
- Değerler
arkadaşlık seçimleri ve, 104
tanımı, 441
- Değer yargıları, bilim adamları ve,
63-64
- Dernekler, **Bkz.:** Gönüllü dernekler
- Destan, 150
- Dil
davranış olarak, 239-243
gelişmesi, 204-207
görevleri, 23-25
insanın benzersizliği, 236-239
tanımı, 239
- Din
gönüllü dernek üyeliği ve, 358
toplumsal sınıf ve, 400
- Dışa-kapanma
akıl hastalığı ve, 99
- arkadaş seçimleri ve, 103-104
etiketleri, 206-207
felâket durumlarında, 328-329
kültürel, 139
yaptırım, 77-78
- Doğal işaretler, 39
- Düzleştirme
resmi haberleşmede, 449
sözlü haberleşmede, 319
- Eğitim
gönüllü dernek üyeliği ve, 356-358
ve toplumsal sınıf, 388-399
- Ergenlik bölgeleri, 173, 198
- Etkileşme
grup genişliği ve, 99-91
grup — sınıfın temeli, 74-75
kütle haberleşmesinde, 364-267
süreçlerinin çözümlenmesi, 94-98
tanımı, 5
tabakalaşma ve, 378
- Etkinlik
bürokraside, 433-435
haberleşmede — ve yerel kalıp-
lar, 91-93
resmi örgütlerde — ve birticil iliş-
kiler, 435
resmi örgütlerde — ve haberleş-
me, 438
- Etnosantrizm, tanımı ve örnekleri,
111-113
- Evlilik
aylık oranı, 157
polisye kitaplarında evliliğin su-
nuluğunu düzenliyen yöneticilik,
274-275
toplumsal mevkilerin izafe edilmesi
ve, 176-177
- Eylem düzenleri, 145-149
—nın eğilimi, 169-171
- Farklılaşma-yapma, 388-391
hoş görülen, 388
kargı çölü, 388-389
yasın dışı, 389-390
Bkz.: Toplumsal farklılaşma
- Felâket
halinde davranış kalıpları, 328-330

- toplumsal sınıfa göre belirlenmesi,
242
- Folklor, ve bilimsel sonuçlar, 62
- Freudculuk, açıklayıcı bir düzen ola-
rak, 50
- Futbol, toplumsal örgütlenme biçimi
olarak, 12, 14-15
- Gagalama sırası, tavuklarda, 381-383
- Gelenek
görevleri, 150, 152
suç nedenleri ve, 162
- Gönüllü dernekler 356-363
büyüme ve çoğalması, 351-353
görevleri, 353-355, 364, 65
kurulması, 349-350
tanımı, 349
üyelerin özellikleri, 355-363
üyelerin toplumsal ortamı, 360-365
- Görenekler, tanımı ve açıklaması,
145-149
örnekleri, 150-152
gelişimi, 339-340
- Görevler
dil, 23-25
geleneklerin, 149-152
gönüllü derneklerin, 353-355, 364,
365
haberleşmenin, 227
kütle haberleşmesinin, 299-304
normların, 125
resmi örgütlerin, 423-424
söylentilerin, 321-322
tabakalaşmanın, 403-409
toplu davranışın, 313, 341
toplumsal farklılaşmanın, 183-184
toplama-hazırlanmanın, 214
uyumun, 227-228
- Grup
birticil, 75-76
çözümleme yöntemleri, 98-106
duraganlığı, 86-87
etkileşme süreci, 94-98
genişliği, 87-90
gerçeği, 11
ikincil, 79-81
kuruluş ve işleyişi, 85-88
- Kütle haberleşmesinde, 284-292
özdeğimi, 212-214
resmi — özellikleri, 81
tanımı, 73-74
ve kamuoyu, 332-334
- Haberleşme
bağımsızlığı, 253
biçimleri, 254-255
—de temel hünerler, 241-242
felâket durumlarında, 328-329
görevleri, 227
insanlarda ve hayvanlarda, 233-239
jestlerle, 243-247
öğeleri, 229-231
resmi örgütlerde, 437-439
süreci, 231-233
tanımı, 229
teknolojisi, 259-261
ve algılama, 247-252
yerel kalıplar ve, 91-97
- Hakemlik, 109
- Hapisane
toplumsal yapı, 181-188
toplumuna hazırlanma, 214-217
- Hareket, etkileşme sürecinin çözümlen-
mesi ve, 94-95
- Hayat şğı, 128
- Hindistan
kast düzeni, 410-411
- İçerik çözümlenmesi, kütle haberleş-
mesinde, 278-284
- İkincil grup, 79-81
ve kütle haberleşmesi, 260
- İktidar
resmi örgütlerde, 440-441
tabakalaşmanın incelemesi, 396-396
tanımı, 440
- İstisnalar
kalabalıklarda, 325
- İşbirliği, 107, 110-114
- İşbirliği
roller-arası bağışlar ve, 166
- İzafe edilen mevki ve roller, 171-177
- İnançlar
Üniversite öğrencilerinin, 48
Bkz.: Tutumlar

- İngiltere**
gönüllü dernek üyeliği, 359
meslek derecelendirmesi, 406-408
toplumsal hareketlilik, 409-412
- İntihar**
toplumsal sınıf ve, 402-403
- İrk, farklılaşma ve tabakalaşmada,**
381
- İskandinavya**
tabakalaşma, 380
toplumsal hareketlilik, 411-413
toplumsal sınıfa göre gönüllü dernek üyeliği, 359
- Jestler**
haberleşmede, 243-247
tanımı, 243-244
- Kalabalık**
denetlenmesi, 326-328
eylemli-anlatımlı, 324-325
tanımı, 323
türleri, 323-328
- Kamu-oyu**
olagunu, 331-334
ölçülmesi, 38-340
ve kitle haberleşmesi, 334-338
- Kamu-oyu grubu**
tanımı, 330-334
- Karmaşık örgüt**
tanımı, 427
Bkz.: Resmi örgütler ve Örgütler
- Karmaşıklık**
insan davranışında, 59-60
kültürel, 122-123
- Kast**
hapishane toplumsal düzeninde, 162-164
Hindistan ve A.B.D.'nin karıştığı-
rılması, 409-411
rol ifası ve, 150
tanımı, 409-410
- Katılarak gözlem,** 105-106
- Kayıtsızlık**
kitle haberleşme araçlarının bir
etkisi olarak, 355
- Kazanılan mevki ve roller,** 177-181
- Kişilik**
nesnelere — verilmesi, 199
ve toplumsal sınıf, 401
- Kongulok, etkileşime geçişi,** 99
- Köy**
arkadaşlık seçimi, 84-85
- Kuram**
bilimsel, 52-56
sapmış davranış, 54-58
yapma yolu, 56
- Küçük gruplar**
etkileşime inceleme, 94-98
sosyolojik araştırma ve, 10
- Kültür**
Amiç toplumu, 126-141
bileşenleri, 125
bileşenlerin bütünleşmesi, 141-154
çelişmeleri, 157-158
çözümleme teknikleri, 124-128
tanımı, 35, 122
- Kültürel benzeşme,** 149
- Kütle haberleşmesi**
dinleyici tasarımı, 266-267
etikeleri, 292-299
görevleri, 298-304
haber yayımı, 287-291
içerik çözümlenmesi, 278-284
işleme normları, 265-278
kişilerarası haberleşmeyle karşı-
laştırma, 264-267
sanaür, 277-278
sosyolojik öğeleri, 261-262
tanımı, 261
ve grup davranış, 284-292
ve ikinci gruplar, 262
ve kamu oyu, 334-338
yeniliklerin beşimlenmesi ve, 291-
292
- Lâyikleşme, ve haberleşme,** 259
- Manlık, yazısız haklar ve,** 46
- Mekanizmalar**
simgesel, 39
- Mektiko**
gönüllü dernek üyeliği, toplumsal
sınıflara göre, 359
- Meslekler**
derecelendirme nedenleri, 383-385

- İş tarihçesi ve gönüllü derneklere**
üyelik, 360
- Meslekleşme,** 441-443
resmi örgütlerde terfi, 429-433
sınıf özdeşimi ve, 393
sosyolojik, 10
uluslararası derecelendirilmesi,
406-409
ve siyasi tutumlar, 400-401
- Meslekleşme**
resmi örgütlerde, 441-443
- Mevki**
dizileri, 167-168
izafe edilen, 171-177
kazanılan, 177-181
örgütleri, 166
resmi gruplarda, 82
rol görevleri ve, 167
sırası, 167
tanımı, 13
- Moda, tanımı,** 147, 148
- Moral**
resmi örgütlerde gayresami ilişki-
ler ve, 436
sosyometrik yapı ve, 102-103
yörsel haberleşme kalıpları ve, 94
- Mutluluk**
işlemsel tanımı, 36
yörsel haberleşme kalıpları ve, 93
- Nesnellik, toplumsal davranışın ince-
lenmesinde,** 37-38
- Noel, kültürel olay olarak,** 156
- Normatif alternatifler,** 153
- Normatif düzen**
Amişlerde, 131-134
toplumsal yapının ögesi olarak,
166
- Normatif özel durumlar,** 153
- Okullar**
Bkz.: Eğitim
- Okul-Aile Birliği,** 260-270, 271, 365
- Olgunlaşma, tanımı,** 196
- Otokinetik etki,** 212-214
- Otorite**
bürokraside, 433
resmi örgütlerde, 439-441
- Oy verme**
için aranan nitelikler, 403-404
- Öğrenme, tanımı,** 196
- Ölüm**
toplumsal mevkiler ve, 174-175
- Önderlik**
grup genişliği ve, 90-93
İktidar yapısı içinde, 305-306
küçük-grup etkileşiminde — tür-
leri, 98
morali, sosyometrik yapı ve, 102-
103
toplumsal hareketler, 371
- Öngörme**
açıklamadan farık, 51-52
seçimleri, 339
- Önyargı**
propaganda ve, 334
- Örgüt**
aracı olarak statü, 183
değişme, 447-451
—de durgunluk, 450
kültürel, 136-141
tabakalaşmadaki görevleri, 403
tanımı, 425-426
ve toplumsal roller, 14-15
- Panik, rol kuralları ve,** 179
- Pithecanthropus erectus,** 142, 144
- Polisiye kitapları, kütle haberleşme-
sinde,** 269-275
- Propaganda**
örnekleri, 336-337
siyasi — nin algılanması, 248
tanımı, 336
ve önyargı, 335
- Rekabet,** 106, 111-113
- Resmi örgütler**
de değişme süreçleri, 447-451
de İktidar ve yetki, 439-441
de topluma-bazırlama, 443-447
görevleri, 423-424
rol verilmesi, 428-433
sınırları, 424-425
tanımı, 427
türleri, 427-428

- ve bürokrasi, 433-435
ve gayriresmî ilişkiler, 435-437
ve haberleşme, 437-439
ve meslekleşme, 441-443
- Rol**
gerekleri ve ifası arasındaki fark, 13
haberlerin işlenmesinde, 263-264
izafe edilen, 171-177
kazanılan, 177-181
resmî örgütlerde tahsis, 429-433
toplumsal hareketlerde genelleme-
si, 370
- Rol açıklığı, tanımı, 166**
Rol beklentileri, tanımı, 166
Rol çatışması, 184-188
ve kendi-hakkındaki kavram, 221-
222
- Rol kuralları**
tanımı, 166
- Rol tutarlılığı, tanımı, 166**
- Sanayi sosyolojisi**
araştırmaları, 451
inceleme alanı, 427-429
- Sansür, 273-278**
- Simgeler**
anlam kazanması, 30-32
birlikli bilgi ve, 144
davranış ölçütleri ve, 200-203
devamlılığı, 202-203
doğruluk ve geçerlilik, 27-30
grup birliğinin, 87
soyut türleri, 28
tanımı, 23
toplumsal hayatın temeli, 23-30
ve doğal işaretler, 29
ve kendi-hakkındaki kavram, 196-
203
Bkz.: Haberleşme, Jestler ve Dil
- Stüdyo**
resmî haberleşmede, 439-440
sözlü haberleşmede, 319-320
- Sınıflandırma**
haberleşme hüneleri ve, 241-242
sosyolojide, 73
tabakalaşmada, 403-404
- Sorun-çözme, gruplarda, 85-98**
- Sosyolog**
araştırma rolleri, 9
tanımı, 8
- Sosyoloji (toplumbilim)**
amaçları, 6-7, 18, 62-63
bakış açısı, 10-11
başka disiplinlerden ayrıldılma-
sı, 5, 18
doğal bilim olarak, 19
ciğtirilmesi, 7-8
engelleri, 57-62
genel eğitim ve, 18-19
inceleme çizgileri, 8-11
mesleki imkânlar, 9
sağduyu ve, 57-59
sorunları, 5-7
tanımı, 5, 63
temel kavramları, 11-18
toplumsal sorunlar ve, 8, 16-18
uygulamaları, 19
- Sosyometrik testler, 84-106**
eğitim düzeni, 190
hakkında tutumları, 112
meslek derecelendirmesi, 406-408
- Sovyetler Birliği**
eğitim düzeni, 190
hakkında tutumları, 112
meslek derecelendirmesi, 406-408
- Soyutlama, simgeler ve, 27, 28**
- Söyleni**
görevleri, 321-322
incelenmesi, 313-321
kahneliğine örnek, 310
tanım ve örnek, 313
- Sözleşme, ikincil grupların temeli**
olarak, 79
- Sözlük**
çocukta gelişmesi, 200, 240
resmî örgütlerde teknik, 435-439
- Statü, Bkz.: Toplumsal statü**
- Suç**
kamuunun algılanması, 281-282
polisye kitaplar yönetmeliğinde,
274-275
tanımı, 35
- Suçlu Upleri, 214-217**
- Suçlular, hakkındaki geleneksel gö-
rüş, 162-163**

- Tabakalaşma**
birlikte giden öğeler, 396-403
doğuşu, 381-391
görevleri, 403-409
hayvan topluluklarında, 381-383
tanımı, 377
yaklaşımlar, 392-396
**Bkz.: Toplumsal sınıf, Toplum-
sal Statü ve Toplumsal Hareket-
lilik**
- Taklit, tanımı, 207**
- Tanımlar**
alışılmış, 30-32
işlenmiş, 36
nominal, 32-35
tanımı, 30
- Televizyon**
etkileri üzerinde tartışma, 283
- Teoloji, açıklayıcı düzen olarak, 50**
- Terfi, resmî bir örgütte, 429-433**
- Toplu davranış**
görevleri, 312, 340-341
tanımı ve örnekleri, 311-313
- Topluluk**
—nın resmî denetiminin gelişmesi,
476-479
genişliği, ve gönüllü derneklere
üyelik, 362
- Toplum**
tanımı, 6
- Toplumsal hazırlama**
dereceleri, 219
görevleri, 214
resmî örgütlerde, 443-447
süreçleri, 204-214
tanımı, 195
- Toplumsal bilinç, gelişimi, 204-207**
- Toplumsal çalışma, 6**
- Toplumsal değişim**
resmî örgüt aracılığıyla, 424-425,
448-449
- Toplumsal denetim**
birincil grup ve, 78
sansür, 277-278
- Toplumsal düzen**
sosyolojinin ügisi, 10
tanımı, 426
ve toplumsal hareketler, 426
Bkz.: Davranış düzeni
- Toplumsal-farklılaşma**
görevleri, 183-184
tanımı, 380
- Toplumsal hareketlilik**
Danimarka ve İngiltere'de, 411-413
etkiliyen şartlar, 414-416
örgütte terfi yoluyla, 429-433
tanımı, 409-410
- Toplumsal huzursuzluk, 373**
- Toplumsal kategori, tanımı, 73**
- Toplumsal mesafe**
resmî örgütlerde, 445-446
- Toplumsal örgütler**
gayri resmî, 82-85
kütle haberleşmesi ve, 284-292
- Toplumsal sınıf**
kendi-kendini sınıflandırma, 392-
393
tanımı, 379
ün yaklaşımı, 394-396
ve adalet, 399
ve çocuk ölümleri, 397
ve eğitim, 398
ve erkek-kadın ilişkileri, 398-399
ve gelir, 394
ve gönüllü dernek üyeliği, 359
ve haberleşme biçimleri, 241-242
ve ideoloji, 400-401
ve intihar, 402-403
ve kişilik, 401
ve ruh sağlığı, 397-398
ve sağlık, 397
- Toplumsal sorun**
apaçık sayılan çözüm-yolları, 57-59
- Toplumsal statü**
belirliyen öğeler, 181-184
gönüllü derneklere kaydolma ve,
364,365
karşındaki tutumların kökeni,
383-387
kütle haberleşme araçlarının sağ-
ladığı, 301
tanımı, 181
- Toplumsal süreç, tanımı, 106-107**

- Toplumsal uyum, sosyometrik ölçme-
ler ve, 99-100
- Toplumsal yapı
benlikle bağlantısı, 214-217
doğuşu, 85-86
hapisane örneği, 161-165
önemi, 443-447
tanımı, 426
temel bileşenleri, 166-171
- Townsend hareketi, 368-369
- Tutum
farklılaşma yapma ve, 390
siyasal, toplumsal sınıfa göre, 402
statü ve, 385, 387
- Tüketim faaliyeti, gönüllü dernekle-
rin, 333-355
- Uyarlık
göreneklere, 152
kütle haberleşmesi ve, 268-271
- Uymazlık
Amtşlerde, 131-132
hapisanede, 163
- Uyum
görevleri, 227-228
küçük-grup etkileşmesinde, 98
tanımı, 227
- Uyuşma, 108-109
- Uzlaşma, 108
- Üniversite öğrencileri
erkek ve kadınlar hakkındaki de-
ğerleri, 172
inançları, 48
kopya çekme ve, 169
- Varsayımlar, açıklayıcı görüşler ve,
45-50
- Yaptırımlar
Amiç, 134-136
gayri resmî, 76
hapisanede, 164
toplumsal yapıda, düzenleri, 168-
169
- Yasa
bilimsel, 52-56
ve görenekler, 152
- Yaş
farklılaşmanın temeli olarak, 381
izafe edilen mevki ve roller bakı-
mından, 173-175
oy-verme ölçütü olarak, 403-403
- Yayıma
bilginin, 286-290
yeniliklerin, 291-292
- Yeni Zelanda
meslek derocelendirme, 406-407
toplumsal sınıfa göre intihar, 403
- Yenilikler, benimsenmesi, 291-292
- Yerel kalıplar, grup haberleşmesi
ve, 91-93
- Yetenekler
izafe edilen-mevkiler ve, 177
statüsünü saptanmasında, 181-184
- Yığın, tanımı, 73
- Yıldızbilim, açıklayıcı bir düzen ola-
rak, 50
- Zenci
A.B.D.'nde kast düzeni, 409-411
sözlü haberleşmede kalıp-düğünce-
ler, 316-319
statü düzeltilmesi için kurulan ör-
gütleri, 377